

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Om Kongeriget Danmark.

Kongeriget Dannemark eller Danmark ligger lige tversover for Tydskland mod Norden, og skilles fra Tydskland ved Levens Aae og Eiderstrømmen. Fra ældgamle Tider af har Eiderstrømmen været bekiendt for at være Grændseskiellet imellem Danmark og Tydskland; hvorudover man ogsaa finder i Staden Rendsburg paa den holsteinske Port, hvor Under-Eiderstrømmen flyder forbi, indhuggen dette latinske Pentameter: Eydora Romani Terminus Imperii. Mod Vesten grændser Danmark til Nordsøen. Mod Norden grændser det til den brede codanske Havbugt, som ellers af alle Søfarende kaldes med det bekiendte Navn Kattegat eller Skagerrack. Mod Østen grændser dette Rige til Østersøen. Imellem det faste land og de to største Øer, Fyhn og Siælland, gaer de to bekiendte Havbugter, nemlig der store Belt og det lille Belt, saa og Øresund, eller (som det i Almindelighed af de Søfarende kortere kaldes) Sundet, beliggende ved Helsingør. Dette Sund skiller Danmark fra Sverrig, er omtrent tre Fjerdingsvejs bredt over, og er den sædvanlige Giennemfart eller Søestræde for alle de Skibe, som komme fra Nordsøen og vil gaee i Østersøen, eller komme fra Østersøen og vil gaee ad Nordsøen. Kongen af Danmark har Overherredømmet saavel over Fahrvander her i Sundet, som ogsaa over Fahrvander i begge Belterne; hvorudover ogsaa,

alle Skibe, som passere igiennem disse Fahrvander maae betale Told efter deres indehavende ladningers Vahres Beskaffenhed og Forhold. Altsaa bestaaer det egentlige Danmark af to store Øer og adskillige mindre Øer, saa og af den Halvøe Jylland.

Det ganske Kongeriges egentlige Størrelse er vanskeligt at bestemme og fastsætte, eftersom det ikke hænger sammen; men udgiør omtrent 850 geographiske Qvadratmile. Danmarks Agerlands contribuerende Hartkorn og Tiender ere følgende: nemlig

- 1) udi Siællands Stift er 97303 Tdr. Ager og Eng., Dernæst. Skov- og Mølleskyld 2185 Tdr. Og Tiender 16163 Tdr.
 - 2) Udi Fyhn, Lolland og Falster er 89536 Tdr. Ager og Eng. Dernæst Skov- og Mølleskyld 1943 Tdr. Og Tiender 10536 Tdr.
 - 3) Udi Jylland i Aalborg og Viborg Stift er 53479 Tdr. Ager og Eng. Dernæst Skov- og Mølleskyld 1079 Tdr. Og Tiender 13504 Tdr.
 - 4) I Aarhus og Riber-Stift er 86685 Tdr. Ager og Eng. Dernæst Skov- og Mølleskyld 1887 Tdr. Og Tiender 21240 Tdr.
- Summa 327023 Tdr. Ager og Eng. Dernæst Skov- og Mølleskyld 7094 Tdr. Og Tiender 61443 Tdr.

Det fri Hartkorn i Danmark er:

- 1) i Siællands Stift er Ager og Eng 13702 Tdr. Dernæst Skov- og Mølleskyld 2406 Tdr. Og Tiender 893 Tdr.
 - 2) I Fyhn, Lolland og Falster er Ager og Eng 14372 Tdr. Dernæst Skov- og Mølleskyld 791 Tdr. Og Tiender 1193 Tdr.
 - 3) I Jylland i Aalborg og Viborg Stift er Ager og Eng 7747 Tdr. Dernæst Skov- og Mølleskyld 428 Tdr. Og Tiender 342 Tdr.
 - 4) I Aarhus og Riber-Stift er Ager og Eng 16665 Tdr. Skov, og Mølleskyld 819 Tdr. Og Tiender 909 Tdr.
- Summa af det fri Hartkorn Ager og Eng 52486 Tdr. Dernæst. 'Skov, og Mølleskyld 4444 Tdr. Og Tiender 3342 Tdr.

Naar nu fra alle Slags. Hartkorn, som tilsammen i alt giør 455812 Tdr. afdrages det Uegentlige, nemlig Skov- og Mølleskyld med Tienderne, da. bliver efter saadan Afkortning Sædelandets Hartkorn. 379483 Tønder; hvilket saaledes er befunden ved Landmaalingens Tid Aar 1683, da den nye Matrikul blev anlagt. Agerjord deles efter sin Duelighed i 4 Sorter, nemlig

- a). God og middelmaadig. Rug- og Bygjord, hvor der hører 2 Tønder Udsæd til en Tønde Hartkorn,
- b) ringe Rug- Byg. Blandkorn og Boghvede-Jord, hvor 3 Tønder Udsæd hører til

en Tønde Hartkorn,

c) god Havrejord, hvor 4 Tønder Udsæd. hører til en Tønde Hartkorn.

d) middelmaadig, ringe eller ond Havrejord, hvor 6 Tønder Udsæd hører til en Tønde Hartkorn.

Endeligen regnes til en Tønde Hartkorn 10 læs Markhøe i Jylland, 16 læs got Høe, 20 læs Mosefoder, 16 Høveders Græsning, og 20 Stykker Svins, Olden. Til enhver Tønde Udsæd hører 14000 Qvadratalen, naar Jorden saaes hvert Aar; men hviler den imellem, bør til en Tønde Udsæd flere Qvadratalen beregnes proportionaliter, naar for Exempel Jorden hviler hver tredie Aar, høre til en Tønde Udsæd 21000 Qvadratalen, naar den hviler hvert andet Aar, da 28000 Qvadratalen. Størrelsen af enhver Deel eller Øe for sig selv vil man tydeligere og nøiagtigere anføre, naar man nu herefter beskriver dem stykkeviis.

Luften i Nørre - Jylland er temmelig raae, kold og fugtig; paa den østlige Side i Sønder Jylland og paa de store Øer Fyhn og Siælland er luften mildere og bedre, men derimod i Lolland og udi Marsklandene er luften usund og tyk. De mangfoldige Vinde, som her Blæse, gjøre vel Veirliget noget foranderligt, men de rense dog luften. Blant disse Vinde er vestlig Vind om Aaret den sædvanligste og stærkeste. Den Danske Jordgrund er størstedelen lavt eller nedrig liggende, derhos jevnt eller flat, og derhos, naar man undtager det mellemste Strøg af Jylland, der dog nu paa nogle Aar er af Kolonister med god lykke opdyrket, meget frugtbart, saa at landet kan tilstrækkelig føde sine Undersaatter, og har en tilstrækkelig Forraad af alle Slags Levnedsmidler, som behøves til livs Ophold for Menneskene. Agerdyrkningen i Siælland kunde endnu være af langt større Vigtighed og Interesse end den allerede paa nogle Aar dog virkelig er saafremt Bønderne bleve dertil bedre af deres foresatte Forvaltere anviiste og opmuntrede, da Fællesskabet i Marken nu Tid efter anden ophæves, Bøndernes Marker paa nogle Steder bedre indrettes og afdeles til Pløining, Hvile og Græsning. Paa faa Aar har man med god lykke først ved Herregaardenes Hovmarker, og siden ved Bøndernes egne Marker begyndt med at saae Hvede, saa at Kiøbenhavns Borgere ere blevne forsynede med Mængde af Siøllands Hvede, der er ligesaa god, som den lollandske. I de gode og frugtbare Korn-Aaringer kan Danmark udskibe en Mængde af Kornvahre. Den største og fordeelagtigste Udførsel skeer til den

sydlige Deel af Norge. Det meste Korn udskibes fra Fyhn, Lolland, Langeland og Jylland. Aar 1774 og 1775 blev en anseelig stor Mængde Byg og Havre udskibet fra Siælland til Engelland, og derfra videre til de Engelske Kolonier i Amerika, meest med Engelske Skibe, som havde hidbragt Steenkul. Fra Siælland udskibes Mængde af Malt; fra Fyhn udføres meget Boghvede og Bieværk; fra Jylland og Schlesvig udføres mangfoldige Staldøxen, Heste og Svin. Nogle Landskaber udføre en Mængde Erter, saasom Lolland og Samsø; andre Lande især Fyhn og Falster udføre Overflødighed af Frugt, Smør og Ost; Lolland udskiber en Mængde Hvede og Mannagryn; Fyhn især en Mængde Kiød, Honning og Vox; Bornholm en Mængde af Havre. Paa den sydøstlige Kant af Siælland i Vordingborg Amt haves en stor Mængde af alle Slags Æbler og Pærer, da Bønderne foruden deres egne store Frugthauger ved Gaarden have mange Frugttræer staaende i Skoven, saa at det ikke er rart, at en Bonde kan sælge aarlig 80 til 100 Tønder Frugt. Af den overflødig Baandskov, som falder i dette Amt især i Kallehauge Sogn, forsyne Bønderne hvert Aar Kiøbenhavns Bødkere med alle slags Tøndebaand det hele Aar igiennem Desuden sælge Bønderne en anseelig Deel saavel Baandkieppe, som Baand, til Skippere ved Søekanten. Thi enhver Bonde, baade Gaardmand og Huusmand, have i forommeldte Egn sine visse sig tilhørende anseelige Baandskove, hvor de freeder og ophøier den unge Hesselskov til Baandkieppe, og deraf gjøre sig en betydelig Fordeel hvert Aar, ved at sælge mange læs Baand, hvortil de har Ret, naar de under Skovbetienternes Opsigt ei til Upligt forhugge deres Underskov. Der ere især nogle visse Landskaber, især den Provints Eiderstedt, som drive en stærk Handling med Smør og Ost. Med Haugegevæxter og Humle især er man ogsaa overalt vel forsynet i Fyhn. Hvor Skovene og Brændeved ei rækker til, brænder man Tørv. Man finder hist og her gode Vildbaner hvor de store Skove findes. Søekysterne, Landsøerne, Damme. Floder og Aær ere meget fiskerige Man opdager, og til Rigers Beste Tid efter anden anvender alle Slags nyttige Mineralier. Man feiler derimod Wiin, Metaller og Salt, thi det lidet Salt, som virkes i Jylland af Strandtang, er kun middelmaadigt.

I hele Danmark er, foruden Hoved- og Residenzstaden Kiøbenhavn, endnu 63 Stæder og 29 smaa Kiøbststæder. Man beregner Folkemængden i Danmark til 2 Millioner Mennesker. Bønderne i Danmark ere enten Selveier-Bønder, som eie selv deres Gaarde og tilhørende Jorder, hvoraf de svare deres Tiender og Landgilde, og i iøvrigt intet Hoverie gjøre. Eller og Fæste-Bønder, som have deres Gaarder i Fæste af Herskabet, som eier Godset og Grunden, og aarlig betale til Herskabet deres Skatter og Landgilde, som i deres Fæstebrev er anført for noget vist af Penge, Korn og smaa Kræe; desuden gjøre deres bestemte Hoverie til den Gaard, hvorunder de henhøre og ere henlagte. Deres Hoverie bestaaer meest i at Pløie og besaae de Hovmarker, som til samme Gaard henhøre, samt Høeslæt, Kornmeining, dets Indagning og Udkærtning, saa og visse Hoverie-Reiser at gjøre hvert Aar. Alle Bøndersønner ere Vornede til Godserne og, fra deres fjerde Aar indskrives de som Reserva i Mandtalsroullen, og tør ikke reise bort fra Godset. Af dette enrøllerede unge Mandskab tages Ryttere og Landsoldater til Landmilitien. Til disse National-Ryttere af Bønderkarle forskaffes tjenstdygtige Rytterheste af Proprietairier og Sognepræster paa Landet. Enhver Proprietair leverer en Rytterhest af hver 22 Tønder Hartkorn, og hver Sognepræst paa Landet een Rytterhest. De nationale Ryttere henhøre under de i Kiøbstæderne indkvarterede Kavallerie-Regimenter, og møde visse Uger om Sommeren for at exercere. De nationale Soldater, ere fordeelte i Kompagnier, hvilke ere annekterede til de gevorbene Regimenter, og møde hver Søndag Morgen paa deres anviste Exerceerpladser ved Kirkerne for at øve sig i Vaaben, under deres Kompagnies Chefs Opsyn, visse Timer før Gudstjenesten begynder. Af hver 22 Tønder Hartkorn leveres een Soldat. Hver Rytter og hver Soldat Har sin Lægsmand eller Bonde i Bondebyerne, som forvarer Munderingen. Naar en Rytter eller Soldat af disse Bønderkarle er 40 Aar gammel, gaaer han først ud af Roullen, og har udtient. Men dersom en Karl af Landmilitien, inden han faaer udtient, fæster og antager Gaard, da skaffer Herskabet en anden Karl af Godsets reserva Mandskab i. hans Sted. Ingen Rytter eller Soldat maa enten sætte sig ned at boe, ei heller fæste og antage Gaard paa noget andet Gods, end paa det Gods hvortil han som Vorned hører Dog skeer det undertiden naar Lodseierne

eller Herskaberne ere enige, at en anden tjenstdygtig Karl gives tilbage i den bortflyttendes Sted. Saafremt en Bondekarl reiser bort uden Pas fra Godset, da kan Herskabet forfølge og tiltale ham som en Deserteur.

Den Danske Adel har Jagt- og Fiskerettighed, Patronat-Ret eller Rettighed til at kalde Præster ved deres Godsers Kirker, samt til at Have samme Kirkers Indkomster. Adelen har ogsaa Birke-Ret, eller de kan beskikke en Birkedommer og Birkeskriver ved deres Godsers Birk eller Ting. Ligeledes har Adelen Ret til at oprette et Stamhuus. Strandrettighed tilhører dem ogsaa, naar den rette Eiermand til det biergede Gods ikke melder sig inden et Aar og 6 Uger. Alle Rangspersoner ere for sig adelige. Lehns-Friherrer eller Baroner, og Grever, som udgiøre den høiere Adel, ere allerførst A. 1671 blevne indførte af Kong Kristian den Femte. De have foruden de nysanførte Adelen Privilegier, endnu følgende, nemlig, Majorat-Ret, saa at den ældste Søn faaer Baroniet eller Grevskabet; deres Testamente behøver ei at konfirmeres af Kongen. Et Grevskab bestaaer af 2500 Tønder Hartkorn; og et Baronie af 1000 Tønder Hartkorn. Ved en Tønde Hartkorn forstaaes saa meget land, som behøves til Udsæd af en Tønde Rug, Byg og Havre, hver for sig. Greverne have ogsaa dette Prærogativ, at Bjergværker saavel som alle de Skatter eller Dannefæe, som kunde findes deri, høre dem allene til. Og naar de bygge Gaarde i Kiøbenhavn, saa ere samme Gaarde eller grevelige Palaier frie for Grundskat, Indqvartering. Deres ældste Søn arver slige grevelige Palaier tilligemed Grevskabet. Naar Greverne høre til den første Klasse i Rangforordningen, saa kaldes de Deres høigrevelige Exellenz. De nu værende Lehnsbaronier i Danmark ere:

Brahe-Trolleborg, oprettet A. 1672 den 2 Febr.

Christiandal, A. 1743 den 2 Aug.

Conradsborg, A. 1743 den 2 Aug.

Einsidelsborg, eller det putbusiske Baronie, A. 1676 den 25 Maji.

Holberg, A. 1747 den 6 Martii.

Holkenhavn, A. 1672 den 27 Martii.

Høgholm, A. 1681 den 30 Martii.

Juellinge, A. 1721 den 26 Dec.

Kjørup, eller det putbusiske Baronie, A. 1676 den 25 Maji.

Lindborg, A. 1681 den 31 Jan.

Marsellisborg A. 1680 den 23 Febr.

Rosenlund, A. 1748 den 3 Maji.

Ryssensteen, A. 1672 den 1 Julii.

Scheelenborg, A. 1680 den 12 Martii,

Willhelmsborg, A. 1673 den 18 Sept.

Willestrup, A. 1757 den 7 Martii.
Winthersborg, A. 1673 den 18 Sept.

Og Lehngrevskaberne i Danmark ere:

Bregentved, oprettet A. 1750 den 31 Martii.
Christiansholm, A. 1734 den 16 April.
Christianssæde, A. 1729 den 25 Julii.
Frisenborg, A. 1672 den 6 April. Gyldensteen A. 1720 den 8 April.
Holsteenborg, A. 1708 den 1 Jan.
Knuthenborg, A. 1714 den 19 April.
Langeland, A 1672 den 20 Junii.
Lethrabort A. 1746 den 23 Martii.
Løwenholm, A. 1674 den 1 Maji.
Ranzow, et greveligt Præcipium, A. 1756 den 10 Sept.
Rewentlow, A. 1685 den 3 Oct.
Samsøe, A. 1677 den 31 Dec.
Schackenborg, A. 1676 den 23 Jun.
Scheel, A. 1725 den 1 Oct.
Wedelsborg, A. 1672 den 11 Decembr.

Det Danske Sprog er kun i Henseende til Dialekten adskilt fra det Svenske og Norske; thi Indbyggerne i de tre nordiske Riger forstaae hinanden, paa faa Ord nær. Nu omstunder er det en Blanding. af det gamle gothiske, friesiske og tydske Sprog; det har i Henseende til Udtalen megen Liighed med det engelske, ja og mange Ord fælles med samme Sprog, og til Poesie er det meget vel skikket. Udi Hertugdømmet Schleswig tales 3 Hovedsprog, nemlig, det tydske, det friesiske og det danske Sprog.

Udi de hedenske Tider dyrkede de Danske især de Afguder Freyer, Thor, Thyr, Odin og Freya, og efter disse fire sidste Guder bære endnu de 4 Dage i Ugen deres Navn i det danske Sprog. Odin var den fornemste Gud. Man har i den mellemste Tids-Alder forsøgt adskillige Gange at omvende dem til den kristelige Religion. Udi Aaret 822 har Ebbe, Biskop til Rheims, prædiket Evangelium i Danmark. Og da Kong Harald Blak tog sin Tilflugt til Keiser Ludvig, lod han sig tillige døbe A. 826, og af nogle Munke lod sig ledsage hjem tilbage i sit Rige. Disse Munke stiftede kristelige Menigheder paa adskillige Steder, især i Heddebye i Hertugdømmet Schleswig, hvor man har bygt den allerførste kristelige Kirke her til Lands. Samme Kirke blev Anbetroet Biskop Ansgarius til Overopsyn. Men de følgende Konger vare bittre Fiender af de Kristne og forfulgte de Nysomvendte Danske paa det haardeste. Men endelig efter adskillige Afvexlinger af slige Forfølgelser bekom de en fuldkommen og bestandig Roe under Kong Sveno henved A. 1000. Da Luther begyndte at bringe paa Fod igien i Tydskland den rene Lærdom, fandt samme Lærdom en stor Indgang under Kong Kristian den anden, og blev endnu videre udbreedt under

Kong Friderik I. Men under K. Kristian III. blev den lutherske lærdom allene bekræftet A. 1537 paa Rigsdagen i Kiøbenhavn. Saa og en nye Kirke. Ordinanz forfattet ved Joh. Bugenhagen, som ellers og gjorde mange gode Indretninger. Paa saadan Maade kom den Evangelist-Lutherske Lærdom til at herske i dette Kongerige. Af andre Religionspartier have de Reformeerte, de romersk Katholske og Jøder frie Religions-Øvelse i Kiøbenhavn, Fridericia og Frideriksstadt. Udi Frideriksstadt taaes ogsaa Arminianer, Memnoniter og Qvækere. Paa. Øen Nordstrand have de Romersk-Katholske ogsaa deres offentlige Gudstieneste. Ved de danske Kongers priisværdige Foretagende er ogsaa Evangelii lys med god Fremgang antændt i Finmarken, Grønland og blant Malabarerne, og A. 1714 er et eget Collegium de Curfu Evangelii promovende bleven ??yttet i Kiøbenhavn.

De fornemste geistlige Personer i Kongerigerne Danmark og Norge ere Biskopperne, af hvilke der ere 6 i Danmark, og 4 i Norge, saa og 2 i Iisland. Ingen af dem staaer under den anden, men enhver Bisp staaer umiddelbar under Kongen selv. Dog have Bisperne i Hovedstæderne for begge Rigerne, nemlig Biskoppen i Kiøbenhavn og Biskoppen i Kristiania, nogle visse Fortrin for de øvrige; thi Biskoppen i Siælland forretter altid Kongens Krøning, da Bispen af Kristiania altid assisterer, tilligemed den ældste Biskop i Danmark. Den Ærkebiskoppelige Titel er afskaffet. Slesvig og Holstein har en General-Superintendent, som altid boer i Rendsborg. Det Kielske Holstein har ogsaa sin General-Superintendent. Bisperne i Danmark og Norge kaldes i loven Superintendenter. De kaldes og beskikkes af Kongen, og bliver til deres biskoppelige Embede indviede af Biskoppen i Siælland udi vor Frue Kirke i Kiøbenhavn; de visiterer Kirker og Skoler i deres underliggende Stifter; de examinere og til det præstelige Embede ordinere de nykaldte Præster; de holde aarlig med Provsterne i Stiftet paa visse Tider om Aaret et Landemode eller Provstemode. Paa dette landemode præsiderer Biskoppen tilligemed Stiftamtmanden. Bispernes Indkomster bestaae i landgodser, Tiender og det saa kaldte Cathedricum, eller en liden Sum Penge, som gives af hver Kirke i deres Stift. Bisperne have Rang med. Etatsraader. Under Bisperne staae provsterne, som ere 142 i Tallet i Danmark. Provsterne visiterer aarlig Kirker og Skoler i deres Herred eller Provstie, og de møde aarlig

tilligemed Stiftsamtmanden og Biskoppen, hver over sit Stift, to Gange paa Landemodet. Naar landemodet er til Ende, give Provsterne deres Herredspræster tilkiende, hvad som er passeret paa landemodet. Provsterne have aarlig af hver Kirke i deres Herred Een Rdlr., som kaldes Visitatspenge; og ved deres Visitatser nyde de frie Beværtning. Efter Provsterne følge præsterne, hvis Medhielpere eller Medtienere i Ordet kaldes Kapellaner. Udi hele Danmark ere 2030 Sognekirker og 1624 Præster.

Antallet af lærde Mænd i Danmark er i Henseende til Rigets Størrelse saa stort som i noget Europæisk Rige, hvor Videnskaber blomstre. Man skal ikke nævne een Slags Videnskab, hvori der jo findes dygtige Mænd. Foruden Universitætet i Kiøbenhavn, der er stiftet af Kong Kristian den Første A. 1475, med sine 4 Kollegier, nemlig: Regentsen, stiftet af K. Kristian den Fierde A. 1623 til 100 Studenter; Borkens eller det Medicæiske Kollegium, stiftet A. 1689 af Dr. Ole Borck; Zilertsens Kollegium, stiftet Aar 1705 af Etatsraad Jørgen Zilers; og Walkendorfs Kollegium, stiftet A. 1595 af Rigets Hofmester Kristoffer Walkendorf, gives ogsaa det Ridderlige Akademie i Sorøe, saa og Gymnasium i Odense. I Kraft af Kong Kristian den 6tes Forordning A. 1739 gives endnu 31 offentlige, latinske Skoler. Disse latinske Skoler i Danmark ere saa vel med Foundationer og legata forseede, saa at ikke allene Skolelærerne ere vel aflagde, men ogsaa Disciplene nyde frie Underviisning, og de fleste Disciple nyde og Distributs af Penge til Underholdning. Til Videnskabernes Flor er i Kiøbenhavn A. 1742 stiftet et kongeligt Videnskabers Societæt; ligeledes et kongeligt Sælskab til den nordiske Histories og Sprogs Forbedring; end videre de skønne Videnskabers Sælskab; det kongelige Landhuusholdnings Sælskab, stiftet Aar 1769 som holder sine visse Møder hver Fierdingaar, saa og uddeler Guld- og Sølvmedailler til dem, som have til Fornøielse opfyldt Sælskabets udsatte Priismaterier; et Agerdyrknings Akademie, oprettet A. 1762; et kongelig Bildhugger- Skildrer- og Bygnings Akademie, oprettet A. 1751 den 31 Martii paa Charlottenborg-Slot; det typographiske Sælskab til al befordre gode Bøger til Trykken; en Veterinair- eller Fæe-Lægeskole, oprettet Aar 1772; et Handels-Seminarium. oprettet den 4de Sept. Aar 1773; et musikalsk Akademie.

I det forrige Aarhundrede vare næsten ingen Manufakturer udi Danmark. Vel var udi Kiøge i Kong Kristian den Fjerdes Tid en ypperlig Tapetvæver, hvis overmaade skønne Tapetarbeide findes paa Rosenborg-Slotsgemakker; men af Kong Friderik den Fierde, og især af Kong Kristian den Siette bleve Manufakturer bragte i fuldkommen Gang, og have Tid efter anden taget meget stærk til. Endskiønt udenlandske Manufakturvahres Indførsel er haardt forbuden, og Juveler at bære er A. 1736 forbuden, saa lide de danske Fabriker stor Afbræk ved hemmelig og offentlig Indførsel af fremmede Mannfaktorvahre, som ved Strandkanterne indsniges. A. 1738 lod Kongen anlægge paa Børsen i Kiøbenhavn et almindeligt Manufakturvahres Magazin, hvor alle Fabrikantere bragte deres fabrikerede Vahre op, som de ei selv kunde afsætte og sælge, og derfor fik de deres Betaling ufortøvet. Fra dette Magazin blive alle Slags Mannfaktorvahre leverede baade til Klædekræmerne i Kiøbenhavn, saa og til Kiøbmænd i andre Kiøbstæder paa visse Maaneders Credit. Ved nyere forbedret Indretning kaldes det nu General-Magazinet. Foruden den kongelige Silkefabrike ere i Kiøbenhavn 92 Fabriker, som væve alle Slags Silketøier, Klæder, Bay, Multum, Olmerdug, Bomesie, Kalemanker, Kammelotter, Gutens, Fløiler, Silke- og Uldne strømper, Huer, alle sorter Baand, Krepiner, Agremaner, Skruesnorer, Ridderbaand etc.. Dernæst 13 Sukkenaffinaderier, 6 Sæbefabriker, Lakfabriker, 2 Tobaksbidefabriker, en Tapetserie, Voxdug og Renrøgsfabrik, en Kartefabrik, Voxlysfabriker i Kiøbenhavn en Limfabrik uden for Staden, foruden adskillige andensteds anlagte Fabriker i Riget, som skal anføres hver ved.

Til Skibsfart og Handling har Danmark den fordeelagtigste Situation og Beliggenhed af Naturen. Ja Danmark kunde visselig blive Middelpunkten for den vigtige nordiske Handling, især for den meget betydelige Handel. paa Østersøen, naar man allene nedlagde et Vahreoplag i Kiøbenhavn. I fordum Tid blev al hele Handelen paa Danmark dreven af Hansestæderne allene. I Kong Kristian den Tredies Tid begyndte de Danske at drive deres Handel selv. Kong Kristian den Fierde bragte Handelen endnu i bedre Fremgang. Under Kong Kristian den Femte begyndte de Handelen med deres egne Skibe. Men dog er Kong Friderik den Fierde den rette Stifter for den danske Handels rette Flor, som

af Kong Kristian den Siette blev mægtig understøttet. Men under Kong Frederik den Femte er de Danskes Handel ved Kongelig forundte Privilegier og Understøttelse stegen til det Høieste; thi i hans Regerings Tid bleve af adskillige formuende Kiøbmænd anlagte i Kiøbenhavn. mange anseelige Skibsbyggerværfter, især paa Kristianshavn, hvor aarlig Aars bliver bygte store og svære Skibe, som seile, paa China, Ost- og Vestindien, saa og Strædet. Især er A. 1775 anlagt, et meget stort Skibsbyggerværft af det i samme Aar oprettede grønlandske Kompagnie, beliggende ved Toldbodveien, hvor mange til samme Handel fornødne Skibe bygges paa 13 allerede anlagde Bankestokker. Mange andre Stæder i Danmark findes ligeledes Skibsbyggerværfter anlagte, saasom i Korsør, hvor det sammesteds anlagte grønlandske Kompagnie har selv ladet bygge deres Skibe, som fare paa Hvalfiskefangst; i Fyhn ved Svendborg og Faaborg; i Jylland i Aalborg, Ebeltoft, Mariager; ligeledes ved Ekkernførde, Aabenraae, Flensborg, Sønderborg. Adskillige anseelige Handels Sælskaber ere Tid efter anden blevne oprettede i Kiøbenhavn, og ethvert af dem har sin egen Præsæs, Direkteurer og Betientere. Tallet paa de Skibe, som aarligen indføres til Kiøbenhavn enten Kiøbmandsvahre eller Landets egne Produkter, ere 3000, uden endda at indberegne de Skaanske og Sjællandske Baade, som komme med Brænde, Tørv, Hiultømmer og Stolemaagertræ.

Det første Handels Sælskab af disse er det kongelige oktroyerede. asiatiske Kompagnie. Den allerførste kongelige Bevilgning til dets Indretning blev meddeelt A. 1616, hvorpaa, fulgte en nye kongelig Oktroh eller Friheds-Brev A. 1698; og ganske nye Indretninger bleve giorte A. 1732 og 1744. Dette Kompagnie handler saavel paa Tranqvebar paa Kysten Koromandel, som og paa Bengalen; ligeledes paa Kanton udi China. Handelen fra Danmark føres næsten ganske med reent Sølv, myntet og umyntet. Paa. Tranqvebar beskikkes en Gouverneur, og fra Tranqvebar og Bengalen bekomme Kompagniets Skibe hjem med sig til Retourladning følgende Vahre: Kaliaturtræ, bengalsk Salpeter, Peber, Pano Cainpribo, Salempuris, Durias, Pand Canari Camis, Pano Camis, Tørklæder, Kalevapper, Gingang og flere Slags Vahre. Fra China, hvor Kompagniet holder i Kanton et Faktorie, bekomme Skibene til Retourladning følgende Vahre: Sago, Radix China, Gallanga, Rhabarbara, adskillige

Slags fine og grove Theer, Silketøier af allehaande Slags, og en Mængde Porcellain. Fra A. 1731 til 1745, som var 14 Aar, udsendte Kompagniet 31 Skibe til China og Ostindien, hvis ladninger i lutter Contanter eller Sølv beløb sig til 3714,536 Rdlr., og i Vahre 258,938 Rdlr, altsaa tilsammen de Udgaende ladningers Værdie beløb sig til 3973,474 Rdlr. Derimod fik Kompagniet hjem 24 Skibe, og de have med sig hjembragt Vahre for 7470,761 Rdlr. Deraf forblev i Danmark Vahre for 1304,329 Rdlr., men Vahre, for 6166,432 Rdlr. bleve udførte til fremmede lande, saasom Sverrig, Holland, Engeland. Altsaa var Kompagniets Gevinst i disse forbemeldte Aar noget anseeligt af nogle Millioner Rdlr. Kompagniet udsender aarlig to Skibe til Kanton i China; ligeledes to Skibe til Tranqvebar, da det ene af dem gaaer til Bengalen. A. 1755 blev Kompagniets bestandige Fond endnu forøget med 300,000 Rdlr., og bestaaer af Aktier, hvoraf hver Interessent faaer aarlig anseeligt Udbytte. De Chinesiske og Ostindiske Vahre; som sendes fra Kiøbenhavn ud til Tydskland og Holland, kunde, naar det ene Aar beregnes i det andet, beløbe sig til halvtredie hundrede tusinde Rigsdaler. Dog bliver en stor Mængde af disse Vahre ogsaa i landet, da mange Borgere, i Kiøbenhavn finde for sig en god Næringsvei i at sælge Chinesiske og Ostindiske Vahre af Thee, Porceliner, Silketøier, Tørklæder, Rauking. Af Kiøbmandsvahre føres med dette Kompagnies Skibe til China og Tranqvebar: Blye, Jern, Viin, Brændevin og Klædevahre, samt nogle danske Produkter.

Det fordem værende Vestindiske og Guinesiske Kompagnie er Aar 1754 ophævet, og enhver i Danmark og Norge frit tilladt at handle paa, Vestindien og de Amerikanske Eylande; og blev da Monopolium eller Eenehandelen med Sukker ganske afskaffet, saa at mange Sukkerraffinaderier baade i Kiøbenhavn, og i de danske Provintser hist og her, ere ligeledes anlagde. Kongen tog til sig selv de amerikanske Øer, og Fortet i Afrika, samt alt hvad dertil hører: Nogle Aar Derefter solgte Kongen sine Sukkerplantager i Vestindien til Baron Schimmelman.

Det kongelige oktroyerede almindelige Islandske Finmarkske og Grønlandske Handels Kompagnie er ligeledes ophævet, og Handelen

føres nu for Kongelig Regning, saavel paa Grønland, som paa Island og Finmarken. De Vahre, som føres fra Island med de til Handelen befragtede Skibe, ere: tør salt Fisk, nedsaltet Lammekød og Oxekød i Tønder, Smør, Tran, Tælle, fiint og grovt uldent Gods, Trøier Strømper Vanter, Faarekød, Lammeskind, Rævebæller, og Fuglefær, Æderduun. De Vahre, som Handelen sender til Island, ere Jern, Søm, Meel, Brændeviin, Viin, Tobak, Salt, grovt Lærret.

Desuden handle de danske Kiøbmænd, saavel i Kiøbenhavn som i andre Kiøbstæder, paa adskillige Europæiske Lande; de Danske har mangfoldige egne Skibe, med hvilke de drive Handel overalt i Østersøen, paa Norge, Sverrig, Frankerig, Engeland, Spanien, Portugal, Strædet Italien. Paa nogle Aars Tid har de Danske lært at lade selv bygge deres Skibe, som de selv bruge til deres Handel, da de før har befragtet fremmede Skibe. Til deres Skibe haver de Materialier nok af fornødent Skibstømmer i Rigets overflødige Eegeskove. Det fattes ikke de Danske paa Søefolk; thi af Mangel paa Fortieneste i Danmark tage de danske Søefolk Hyre i Søetjeneste i Engeland, Holland og Hamborg.

Udi Kiøbenhavn er A. 1736 den 29 Octbr. stiftet en Assignations-, Vexel- og Laane-Banque. Den tilhører nu Kongen. Dens Bankosedler ere paa 100 Rdlr., eller 50 Rdlr., eller 10 Rdlr. eller 5 Rdlr., eller 1 Rdlr. De gielde overalt i Kongens Riger og Lande, ja ogsaa ved de kongelige Oppebørselers Kasser, som kourant eller klingende Mønt. Et vist. Antal Bankosedler er bestemt til de kongelige vestindiske Eilænde, hvor de gielde en fierde Deel mere. end i Danmark, hvilket staaer trykt bag paa samme Sedler.

I Kiøbenhavn er ogsaa et oktroyered Søe-Assekurance-Kompagnie, oprettet Aar 1726, men siden er Kompagniet givet en nye Oktroy af Kong Kristian den Siette. Aar 1746.

Mynte-Rettighed har siden Kong Friderik den Tredies Tid tilhørt Kongen ganske allene. De almindelige giængse og gangbare Mynter i Danmark ere en halv Skilling af Kobber, hvoraf to Stykker gjøre een Skilling; Toskillinger, som udgjøre een Skilling Lybsk, eller en tydsk; Styver; en Dürken, eller Serskillings Stykker. Man

har til smaa Mynt eeneste Skillinger, dels store af Kobber, dels smaa af sædvanlig Mynt-Gehalt, To-, Fire-, Otte-, Tiskillinger, paa hvis Præg staaer vel XII. Skilling; men de ere nedsatte til 10 Skilling. Ligeledes Femtenskillinger, hvis Præg udviser XVI. Skilling; men ere ligeledes nedsatte til 15 Skilling. Rigsorter eller Firetyveskillinger, Hvoraf fire Stykker giøre een Rigsdaler eller 96 Skilling. Man har i Guldmønt, foruden danske Specie-Dukater, som gielder 14 Mk. 8 Sk. til 15 Mk. efter Guldet's stigende Priis, ogsaa kourante Dukater, som efter prægets Udviisning gielder for 2 Rdlr., og ere slagne af Kong Friderik den Femte i de Aar 1757, 58, 59, 60 og 61. Ligeledes har man Sølvmynt, Specie-Rigsdaler, som efter Forordningen af 2den Jan. 1776 skal gaae og gielde for 1 Rd. 22 Sk.; dobbelte Kroner, som gielder med Opgeldt 8 Mk. 8 Sk. en heel Krone, som med sin Opgeldt gaaer for 4 Mk. 14 Sk; en Halv Krone eller Tomark, som gielder 2 Mk. 2 Sk; en quart Krone eller en Mark, som gielder 17 Sk., foruden Ottetyve- og Fiortenskillinger som ere et Slags reducerede halve og quart Kroner. Ei at tale om Guld- og Sølvmedailler eller Skuepenge, som ved en eller anden Begivenhed ere slagne til en Amindelse.

Man kan ei med nogen Vished sige og for Sandhed udgive, hvilke Folk i de allerældste Tider har allerførst beboet Danmark. I de Romeres Tider boede de Teutoner paa Øerne i den codaniske Havbugt eller Kattegattet; og de Cimbrier have boet i Egnen af det nu værende Jylland og Hertugdømmet Slesvig. Men derimod hvad Beskaffenhed det har havt med deres Republikes Forfatning indvortes, derom har man enten aldeles ingen, eller dog en ganske uvis og utilstrækkelig historisk Efterretning. Det er rimeligt at i de allerældste Tider have adskillige smaa Konger hærsket i Danmark, og at den mægtige Gothrik eller Gottfried, som i Keiser Karls den Store hans Tid udvidede sit Rige, har ikkun været Herre af Jylland. Gotfrids Fetter og Efterfølger Henning oprettede med Keiser Karl den Store et Forbund, og hans Søn Harald lod sig døbe, men havde altid Klammerie med Gottfrieds Sønner. Gorm, eller Worm den Ældre og hans Søn Harald Blaatand skaffede de tydske Konger nok at bestille. Denne Haralds Søn, Svend Tygeskiæg, var i det 11te Aarhundrede Konge i Danmark og England tillige, og hans Søn Knud den

Store ligeledes. Blant hans Efterfølgere er især at merke Kong Waldemar den Første, som i det 12te Aarhundrede antog Titel af Venders Konge. Under Kong Waldemar den Anden tog Rigets Kræfter stærkt af: men under Kong Waldemar den Tredie kom Riget i det 14. Aarhundrede igien til Kræfter, og hans Datter Margrethe bragte ved Enden af det. 14 Aarhundrede ved hendes Formæling Norge og ved hendes lykkelige Vaaben Sverrig til sig; hun foreenede ogsaa de tre nordiske Riger, Danmark, Norge og Sverrig, ved den calmarske Union Aar 1397. Men hendes Paarørende og Efterfølgere i Regieringen nød ei længe denne Lykke. Thi Kong Erik af Pommern: blev udstødt, og Kong Kristoffer af Bayern døde A. 1448 uden Arvinger. Herpaa kom Kristian, Greve af Oldenburg, Aar 1449 paa Thronen, som blev udvalgt, af Stænderne i Hertugdømmet Slesvig og Grevskabet Holstein Aar 1459, til deres landsherre. Hans Søn og Efterfølger Johannes betede de Hertugdømmer Slesvig og Holstein første Gang, og hans Søn Kristian den Anden mistede Thronen og sin Frihed, og Sverrig reev sig ganske løs. Hans Farbroder Friderik den Første blev derpaa udvalgt til Konge, og begyndte Reformationen, som Kristian den Tredie fuldendte; Norge blev indlemmet med Danmark Aar 1537, og Slesvig og Holstein blev anden. Gang deelt. Friderik den Anden tvang Aar 1559 de Ditmarsker, bekræftede sit Riges Magt ved den Roskilde og Stettiner-Fred. Hans Søn, den tappre Kristian den Fierde udvidede sit Herredømme i Ost-Indien, men var ej lykkelig i den 30 Aars Krig. Formedelst Adelens tiltagende Myndighed var hans Søn Friderik den Tredie meget ulykkelig med de Svenske, men blev Aar 1660 imod alles Formodning en souverain og uindskrænket Arve-Monark. Kristian den Femte erholdt efter langvarig Strid ved et Forlig de Grevskaber Oldenburg og Delmenhorst. Og han, saavel som hans Søn Friderik den Fierde, havde megen Stridighed med det hertuglige Huus Holstein og Krige med Sverrig, hvorved endelig det hele Hertugdømme Slesvig ved Fredens Slutning Aar 1720 blev igien indlemmet med den Danske Krone. Efter den Tid nød Riget under den fromme Konge, Kristian den Siette en lykkelig Rolighed og Fred, som bestandig vedvarede under den prisværdigste Monark Friderik den Femte. De danske Konger af den velsignede oldenborgske Stamme hedder vexelsviis Kristian. og Friderik Den nu regierende danske Konge, som er

den trettende Konge af den oldenborgske Stamme, er Kong Kristian den Syvende, fød Aar 1749 den 29 Januarii. Kom til Regieringen den 13 Januarii Aar 1766. Udi denne høilovlige Konges Regierings Tid blev den øvrige Deel af Hertugdømmet Holstein, som hidtil var kaldet den Storfyrstelige Andeel, Aar 1773 lagt under den danske Krone, ved at ombytte samme Deel med de Grevskaber Oldenburg og Delmenhorst, hvilket skede ved en høitidelig Cessions-Akt, dateret den 16 November Aar 1773.

Den fuldstændige Titel, som Kongerne i Danmark og Norge bruge, er denne: Vi N.. N. af Guds Naade Konge til Danmark og Norge, de Venders og Gothers, Hertug til Slesvig, Holstein, Stormarn og Ditmarsken, Greve til Oldenburg og Delmenhorst.

Det Kongelige Vaaben afdeeles ved Dannebrogkorset i fire Hovedquarterer. Udi det første ere de tre himmelblaa Løver for Kongeriget Danmark, i gylden Feldt, omgivne med 9 Hierter, som betegne de 9 fordum værende Sysseler i Jylland. Udi det andet er en kronet gylden løve for Kongeriget Norge med en Hellebard, i rødt Feldt. Det tredie er spaltet; oven til staae de tre gyldne Kroner fra det nordiske Monarkie i blaat Feldt, og neden til de to slesvigske løver i guult Feldt. Det fjerde, er ogsaa spaltet; oven til er den gamle cimbriske og gothiske leoparders blaa Løve med 9 røde Hierter i guult Feldt, og neden under den kronede og gyldene vendiske lindorm i rødt Feldt. Udi Middelskjoldet sees det holsteinske Nelleblad med tre Nagler, den Stormarnske Svane, og den Ditmarske Rytter, samtlig i rødt Feldt. Udi Hierteskjoldet staaer de to Oldenborgske Tværbielker i guult Feldt, og det Delmenhorstiske Kors i rødt Feldt. Vaabenholderne ere to Vildmænd med to store Trækøller.

Den fornemste Ridder-Orden er Elephant-Ordenen eller blaa Baand, hvilket synes at hidrøre sig fra Knud den Siette i det 12te Aarhundrede. Ordenstegnet er en hvid emaillet Elephant, som hænger i et blaat vatret haandbreedt Silke-Ridderbaand. der bæres fra den venstre Skulder over til den høire Side. Disse blaa Riddere det bære paa det venstre Bryst en ottekantet Sølvstjerne i hvis Midte er

at see et Dannebrogkors. Den anden Ridder-Orden er, Dannebrog-Orden eller det hvide Baand, stiftet af Waldemar den Anden. Til Ordenstegn har den et Guld hvidt emaillet Kors, besat med 11 Diamanter, hvilket Tegn hænger i et vatret hvidt og med en rød Kant forsynet, ligeledes haandbreedt Silke-Ridderbaand, der bæres fra den høire Axel til den venstre Side. Paa det høire Bryst have disse hvide Riddere en ottekantet Sølvstjerne, hvori er at see et Kors med dette Ord, (deelt i fire Stavelser, hver Stavelse paa sin Ende af Korset,) RT-STI-TV-TOR; og i Midten sees Kong Kristian den Femtes Navn i Chifre. Begge disse Ridder-Ordener ere fornyede af Kong Kristian den Femte. De have deres egne Statuter, prægtige Ordenkieder og Symbola.

Om Danmark i de ældgamle Tider har været et Vall, eller et Arverige? derom Har været meget disputeret, da Nogle paastaae det første, og Andre det sidste. Om man og antager den første Meening, saa er det dog vist, at Stænderne gemeenlig ere blevne ved det kongelige Huus, men dog ogsaa undertiden afveget derfra. Kongerne af den Oldenborgske Stamme ere ogsaa blevne udvalgte af Stænderne, indtil Kronen under Kong Friderik den Tredie Aar 1660 blev gjort arvelig for den mandlige og qvindelige linie af det kongelige Huus, og Allerhøistsamme bekom ved det ganske Folks frivillige Tilbydelse en souveraine og uindskrænket Regierings Rettighed. Derpaa bleve de gamle fordum værende Rigs-Grundlove kasserede, og i deres Sted kom den af høistbemeldte Kong Friderik den Tredie den 14 Novembr. 1665 underskrevne, og af Kong Friderik den Fierde den 4 Septembr. 1709 bekiendtgjorte Kongelov, Lex Regia, som har sit Navn deraf, fordi Kong Friderik den Tredie foreskrev sine Efterfølgere paa den kongelige Throne denne Lov, fra hvilken de ikke maatte vige, hvortil han, som den allerførste Erhverver af denne souveraine Regierings Magt var beføiet. Udi denne Kongelov er Regierings-Følge nøie og tilstrækkelig bestemt, saa at ingen fuldkommere Rigs-Arvefølge-Anordning gives nogensteds i den ganske Verden. En Konge i Danmark har en uindskrænket Magt i sit Rige; han erkiender hverken i geistlige eller verdslige Sager nogen Dommer eller Overherre over sig, uden Gud allene. og derfor har han ei at gjøre sine Undersaattere mindste Regnskab

for sit Foretagende. Salvingen eller Kroningen er nu ikkun en kristelig Ceremonie.

I.

Det høieste Kollegium er Geheime-Stats-Raadet oprettet af Kong Kristian den Syvende Aar 1772 den 13 Februarii, hvorudi Hans Kongelige Majestæt Kongen selv præsiderer. Statsraadets Medlemmer ere Hans Kongelige Høihed Prints Friderik, saa og fem Statsministere. Udi Statsraadet foretages de vigtigste saavel inden- som udenlandske Sager, efterat de forhen ere gangne hver igiennem vedkommende Kollegium. Fra alle Kollegier refereres til samme, og deres Forestillinger vorde tilligemed Statsraadets derover givne Betænkning videre foretaget for Hs. Kongel. Majest. til allerhøieste Resolution.

II.

Departement for de udenlandske Affaires. Til dette Departement henhører alt det, som angaaer Underhandlingerne med fremmede Hoffer og de sammesteds residerende kongelige Ministre. Dette Departement bestaaer af Ministeren for de udenlandske Affairer, som Chef; dernæst af fire Sekretairer, af en Registrator og Kanzellist, og af en Arkivarius.

III.

Det danske Kanzellie er indrettet paa nu værende Fod Aar 1773. Det strækker sig over Danmark og Norge, samt de kongelige Eiendomme i de andre Verdens Parter. Derunder henhøre alle civile Regierings-, Justits-, Kriminel-, Politie-, Kirke- og Skolesager, samt Fattigvæsenet Kiøbstæds Handteringer (saavidt samme ikke hører til Oekonomie- og Kommerce Kollegiet) Medicinalvæsenet, Rekruters Udskrivning, og visse andre offentlige Anstalter, saasom Veiene, Indqvartering. Det danske Kanzellie bestaaer

- 1) af et Kanzellie-Kollegium, deri sidde Generalprokuteuren, første Deputered, og anden Deputered i det danske Kanzellie, og den første Expeditionssekretair;
- 2) Den første Deputeredes Kontoir;
- 3) Den anden Deputeredes Kontoir;
- 4) Første Expeditions Kontoir;
- 5) Andet Expeditions Kontoir. Ethvert af disse Kontoirer har sine Kanzellister, Kopiister og alle een Kasserer.
- 6) Et Arkivkontoir, hvorunder henhører en Arkivarius, en Registrator og nogle Kopiister.

Under det danske Kanzellie henhører ogsaa den kongelige Geheime-Arkivarius i det geheime Arkiv.

IV.

Det tydske Kanzellie har samme Forretninger som det danske Kanzellie og strækker sig over alle Kongens tydske Lande. Det tydske Kanzellie forestaaes

af en Directeur, som Chef, og tre Deputerede. Et Kanzellie-Kollegium, hvori sidder en Oberprokuteur, de Deputerede, og første Expeditionssekretair. Et Expeditionskontoir, hvori sidder den første og anden Expeditionssekretair; Kopiistkammer; Arkivkontoir, hvorunder henhøre en Arkivarius og en Registrator.

V.

Finanzkollegium. Derunder henhører alle Statens Udgifter i det Ganske, samt Myntvæsenet. Det bestaaer af to Deputerede. Dertil hører et Expeditionskontoir; et dansk og norsk Assignationskontoir; et tydsk Assignationskontoir; et Kontra-Bogholderkontoir. Under Finanzkammeret henhører det kongelige Zahlkammer, som forestaaes af en kongelig Zahlkasserer, der udbetaler Penge til Vedkommende efter en af Finanzkollegiums Deputerede udstædt. og underskreven Assignation. Under Finanzkollegium henhører ogsaa Kiøbenhavns Mynt, som forestaaes af en Myntdirekteur, som er Myntmester, en Wardein og en Stempelskierer, som er Hofmedailleur.

VI.

Rentekammeret, som besørger det hele Kammeral- og Oppebørselsvæsen, eller den specielle Indtægt af alle Slags, (undtagen hvad deraf hører til General-Toldkammeret, Toldvæsenet eller Oekonomie- og Kommerzkollegium.) Derunder staaer ogsaa Bygningsvæsenet, som dog tillige har sin egen Direktion. Det kongelige Rentekammer-Kollegium bestaaer af tre Deputerede og otte Kommitterede. Dertil hører:

- 1) et dansk og norsk Kammerkanzellie;
 - 2) et tydsk Kammerkanzellie;
 - 3) et Siellands Kontoir;
 - 4) et Fyhns Kontoir;
 - 5) et Jyllands Kontoir;
 - 6) et Landvæsens Kontoir;
 - 7) de Danske Kiøbstæders Kontoir;
 - 8) et norsk søndenfields Kontoir;
 - 9) et Trondhiems og Islands Kontoir;
 - 10) et Bergens Kontoir;
 - 11) et Kontoir for de uafgjorte danske og norske Sager;
 - 12) det første slesvigske Kontoir;
 - 13) det andet slesvigske Kontoir;
 - 14) det første holsteenske Kontoir;
 - 15) det andet holsteenske Kontoir;
 - 16) det oldenborgske Kontoir;
 - 17) de tydske Stæders Kontoir,
 - 18) Kontoir for uafgiorte holsteenske sager
 - 19) Landmaalings Kontoir;
 - 20) Stempelpapirs Kontoir, som dirigeres af en Kommissarius og en Kontroleur.
- Under det kongelige Rentekammer henhører det kongelige Stempelpapirs Forvalter, paa hvis Kontoir udsælges det kongelige Stempelpapir.

VII.

Det vestindiske, guineiske Rente- og General-Toldkammer Derunder hører

1) det hele Told- og Konsumptions-Væsen, i alle kongelige Stater, samt Konsumptionen af Kjøbstæderne i Danmark og Norge; dernæst 2) Kolonierne i Vestindien og Guinea, samt Island, Færøe og Grønland, saavel i Henseende til Kammeral- og Told-, som Kommerzvæsenet og Krigs-Etaten. Dette Kollegium bestaaer af tre Deputerede og tre Kommitterede. Dertil hører

- 1) et Kammerkancellie, hvis Chef kaldes Kammer-Kanzelliesekretair;
- 2) Siællands Toldkontoir,
- 3) Fyhns- og Jyllands-Toldkontoir;
- 4) norsk Toldkontoir;
- 5) dansk, og norsk Konsumptionskontoir;
- 6) tysk Toldkontoir;
- 7) vestindisk, guinesisk Kontoir;
- 8) islandsk. færøisk og grønlandsk Kontoir.

Den, som er Chef for hvert af disse Kontoirer, kaldes Renteskriver, som haver hver i sit Kontoir en kongelig Fuldmægtig og Kopiist. Ved det vestindiske stemplede papir er en Kommissarius og en Kontroleur. Under dette Kollegium henhører Kiøbenhavns Toldvæsen, hvis kongelige Embedsmænd og Betientere ere:

A) Ved Toldboden, tre Toldinspektører; dernæst to Toldskrivere af hvilke den ene har de udenrigske og den anden de indenrigske Skibe at klarere; en Oplagsskriver: en Veirmester en Taxadeur: to Viinkyppere; tre Obervisiteurer; en Skibsmaaler, som maaler Skibe og beregner deres Drægtighed til Kommerzläster, hvorefter de ved Ind- og Udgaende har at betale.

B) Ved Akciseboden eller Konsumptionskontoiert uden for Børsen er en Konsumptionssskriver og to Kontroleurer.

C) Ved Kontoiert i Nyehavn er en Kontroleur.

D) Ved Maleværkets Kontoir paa Slotsholms Vagtbygning er en Konsumptionssskriver, en Kontroleur og en Kasserer.

E). Ved Maltmøllerne paa den saakaldte Kruses Mølle ere tre Obervisiteurer. Ved hver af Stadens fire Porte er en Kontroleur. og uden for hver af Stadens fire Porte er et kongeligt Akcisekontoir, som forestaaes af en Konsumptionskriver, der modtager Akcise af alle Slags Vahre, som fra Landet, indbringes i Staden, og derpaa efter Angivelse meddeler Vedkommende Akciseseddel, Hvilken afleveres til Kontroleuren i Porten, hvis Embede og Pligt det er, at lade ved sine Underbetientere eller Visiteurer undersøge, om noget mere, end den fremviste Akciseseddel, lyder paa, forefindes til Confiscation og Mulkt. End videre henhører under dette Kollegium ogsaa Tobaks-Administrationen som forestaaes af en kongelig Administrator. Ved Tobaks-Hovedmagazinet ere disse Betientere nemlig,

en Stempelforvalter, en Pakhuusforvalter, en Kontroleur, en Pakhuusskriver, en Tobakssorterer og Fabrikmester, en Fabrikskriver. Den færøiske Handel forestaaes af en kongelig Kiøbmand.

VIII.

Oekonomie- og Kommerzkollegium forvalter alle Kommerzesager, undtagen dem, som høre under Toldkammeret samt alt hvad der løber ind i Landets General-Oekonomie; for Exempel: Fiskerie, Fabriker, Brandassurance-Væsenet, samt Konsulats-Sagerne. Dette Kollegium bestaaer af visse Deputerede og tre Kommitterede, som tillige ere Sekretairer, af hvilke een har de danske, een de norske og een de tydske Sager at forvalte. Et dansk og norsk Brand-Asseurancekontoir; et slesvigsk og holsteensk Brand-Asseurancekontoir. Under dette Kollegium henhører det kongelige Generalmagazin, for Klædefabrikerne, hvilket forvaltes af en Directeur, en Bogholder, som og er Kasserer, saa. og af en kongelig Kræmmer.

IX.

Bergværks-Direktorium har foruden Biergværkerne ogsaa Salttvæsenet under sin Opsigt. Dette Direktorium bestaaer af tre Deputerede og tre Assessorer. Dernæst et Direktorii Kanzellie, hvis Chef kaldes Sekretair. Et Revisions Kontoir, hvis Chef kaldes Renteskriver. Arkivet er kombineret med samtlige Kammerkollegiers Arkiv.

X.

Ober-Skattedirektionen, hvorunder er henlagt

- a) Ætraskatten,
- b) Banken, og
- c) Talloetteriet.

Direktionen føres deels af Ober-Skattedirekteurerne,, deels af Bankens Direkteurer. Dertil hører videre en Sekretair, to Revisorer, en Kasserer, en Bogholder, en Kontroleur, en Registrator. Skatkammeret forestaaes af nogle Hans Maiestæts Statsministre og den kongelige Skatmester. Dertil hører videre en Sekretair, en Bogholder, som og er Kasserer. Banken forestaaes, af visse Direkteurer, og visse Banko-Kommissarier; dernæst Kassens Revisor og fire Regnskabs Revisorer. De kongelige Betientere ved Banken ere: en Bogholder, en Kasserer, en Kontroleur, og en Protokollist. Giro- eller Vexelbanken forestaaes af to Direkteurer. Betienterne ere en Bogholder og Kontroleur. Talloetteriet forestaaes af en Justits-Direktion med en Sekretair og en Lotto-Advokat. General-Direktion og Administration føres af den første og den anden General-Inspekteur, og af den første og den anden. General-Administrateur. Dertil hører en General-Revisor og en Literalforvalter. Det første Bogholderie bestaaer af den første

og den anden Bogholder med to Assistenten. Det andet Bogholderie forestaaes af en Bogholder og to Assistenten. Dernæst en General-Kasserer, nok en Kasserer med en Assistent. En Korrespondence-Chef med to Assistenten. Første Revision forestaaes af 8 Revisorer. Anden Revision føres ogsaa af 7 Revisorer. Kastellet bestaaer af en Chef og 5 Kastelletteurer, og en Kastellan. Ved Skatte-Kommissionen i Kiøbenhavn ere 9 Direkteurer, tilligemed en Kasserer og en Bogholder.

XI.

General-Postamtet bestyrer Postvæsenet overalt i Hans Majestæts Riger og Lande. Det bestaaer af tre Direkteurer, en Kasserer, en Bogholder, en Arkivarius. Dernæst et dansk Departement, et norsk Departement, et tydsk Departement. Det danske Postkontoir forestaaes af en Postforvalter og en Kontrolleur. Det norske Postkontoir forvaltes af en Post-Inspektør. Ved den Hamborgske og jydsk agende post ere fire Postmestere, som alternere med at reise. Ved den lollandske agende post ere to Postmestere, som alternere med at reise.

XII.

Bygnings Directionen føres af visse Direkteurer, tilligemed en Sekretair og to Kondukteurer.

XIII.

Generalitets og Kommissariats-Kollegium bestaaer af 5 Deputerede. Derunder henhører:

- 1) et Depeche-Kontoir, hvori sidde to Sekretairer med Kanzellister.
- 2) En Arkivarius.
- 3) Første Departements Kontoir, hvis Chef kaldes Sekretair.
- 4) Andet Departements Kontoir.
- 5) Tredje Departements Kontoir.
- 6) Fierde Departements Kontoir.
- 7) Et Bogholder-Kontoir, hvortil hører en Bogholder, en Arkivarius med nogle Kanzellister og Kopiister.
- 8) Et Revisions-Kontoir, som forestaaes af en Revisor med visse Kanzellister. Under dette Kollegium henhører General-Auditeuren. Ligeledes det kongelige militaire Vahre-Magazin, som forestaaes af nogle Direkteurer. Dertil hører:
 - 1) et Bogholder-Kontoir,
 - 2) et Kasserer-Kontoir;
 - 3) en Kommissair. Og det kongelige militaire Ulden-Manufaktur, som forvaltes af en Direkteur, en Oberfabrikeur og en Bogholder.

XIV.

Admiralitets- og Kommissariats-Kollegium dirigeres af 5 Deputerede, af hvilke de 3 ere af Søetaten og de 2 af Civil-Etaten. De Justitsbetientere,

som henhøre til dette Kollegium ere en General-Auditeur ved Søe-Etaten, en Ober-Auditeur, en Søe-Prokureur. Dernæst

- 1) Et Admiralitetskontoir, hvis Chef kaldes Sekretair.
- 2) Et Depechekontoir.
- 3) Et Bogholderkontoir.
- 4) Et Kommisariatskontoir.
- 5) Første Departementskontoir.
- 6) Andet Departementskontoir.
- 7) Tredie Departementskontoir.
- 8) Fierde Departementskontoir.
- 9) Revisions-Kontoir.
- 10) Arkiver, forestaaes af en Registrator.

Hans kongelige Majestæts Søe-Etat bestaaer af 4, Divisioner Søefolk; hver Division bestaaer af 9 Matros-Kompagnier og et Artillerie-Kompagnie. De øvrige civile Betientere ved Søe-Etaten ere en Eqvipagemester en Fabriksskriver, en Magazinforvalter, fem Materialforvaltere en Inventariskriver en Reberbahnskriver, en Inspckteur ved Modelkammeret, en Takkelageskriver en Veirmester, en Kommandoskriver. Under dette Kollegium henhører Enroulleringen i Danmark og Norge, samt Lodsvæsenet paa Dragøe og i Norge.

XV.

Høieste Ret, hvori Hans Majestæt selv præsiderer, bestaaer af visse Assessorer, en Justittarius, en Sekretair ved Protokollen, en Justitssekretair. Derunder hører Justitskontoi-ret.

XVI.

Hof- og Stads-Retten er anordnet den 15 Junii Aar 1771 af Kong Kristian den Syvende. Den bestaaer af en Justittarius, visse Assessorer 10 a 12, af hvilke een er Kongens Foged, og tre Assessorer sidde i Skiftekommissionen; en Justitssekretair; et Skifte- og Brevsekretariat. Denne eneste almindelige Jurisdiktions Indretning kaldes Kiøbenhavns Hof- og. Stads-Ret, og skal holdes hver Mandag Formiddag. Den tog sin Begyndelse den 15 Julii Aar 1771 paa de 32 Mænds Sahl paa Raadstuen, men siden blev en Gaard paa Østergade No. 35 kiøbt og dertil indrettet. Dens Domme kan indstevnes for Høieste Ret. Blant de Tilforordnede i denne Ret skal een være Kongens Foged, som skal forrette, hvad Byefogden har været før befalet. Underfogden vedbliver ved Erektioner. Tamper-Retten hører ogsaa til denne Ret; men lille Gieldskommission, politisager, Skipperlaugsret og Inquisitioneret vedbliver. Under Hof- og Stads-Retten henhører to Auktions-Direkteurer, tilligemed en Assistent og to Kopiister. Hof- og Stads-Retten har sine beskikkede Prokuratorer.

XVII

Udi Gieldskommisionen og Giesteretten sidder en af de tilforordnede Assessorer i Hof- og Stadsretten, tilligemed en Skriver; og samme Kommission og Ret holdes i Hof- og Statsrettens Gaard.

XVIII.

Søeretten holdes paa Skippernes Laugshuus, og forrettes ved Skipperlaugets Oldemand, en Kiøbmand, en Vaterskout, to Skippere, som Bisiddere eller Assessorer, og en Søeretsskriver.

XIX.

I Inkvisitions-Kommissionen, stiaalne Sager angaaende, holdes i Stokhuset af en Inqvisitor, en Kommissionsskriver og en Deel Assessorer, af hvilke en Kapitan af Borgerskabet, to Officerer af Søe-Etaten, og de øvrige ere Officerer af Land-Etaten. Denne Kommission Holder og slutter allene Forhører, men fælder ingen Domme.

XX.

Politiekammeret forvaltes af Politiemester, som har en Fuldmægtig, Protokollist. Kopiister og en Politieadjutant; en Torvemester, samt fornødne Politiebetientere; hvilke sidste ere altid i Henseende til deres Embedsforretninger, forsynede med et anordnet kongeligt Politietegn, hvilket de bære hos sig i Lommen, og fremvise naar det udfordres i deres Embedsforretninger; dette Tegn er en lille Stok, dannet med en forsølvet Haand paa Enden, og et Øie inden i Haanden, samt en Krone over Haandledet, og Skyer neden ved Ringen om Træhaandgrebet. Desuden henhører under Politiekammeret 15 Qvarteerkommisairer, og 15 Qvarteerbetientere, nemlig en for hvert af Stadens 12 Qvarterer, saa og en til Vester- en til Nørre-, og en til Østerbro uden for Staden.

XXI.

Det asiatiske Kompagnie dirigeres af visse udvalgte og beskikkede Direkteurer, og tre Revisorer. Betienterne ere: en Bogholder, en Kasserer, en Arkivarius, en Ober-Eqvipagemester, en Under-Eqvipagemester, en Pakhuusforvalter, en Materialskriver og en Skibsbygmester.

XXII.

Den kongelige islandske, finmarkske og grønlandske Handel bestyres af. visse Direkteurer. Betienterne ere: en Bogholder og Kasserer, tre Revisorer, en Under-Bogholder, og tre Pakhuusskrivere ved den islandske og finmarkske Handel; men til den grønlandske Hvalfiske-Handel ere egne Betientere antagne, som har deres Kontoirer i den dette Handelsvæsen overdragne Bygning i. Nye-Frideriksstad, der forhen var opbygget og indrettet til Kiøbenhavns almindelige

Hospital. De farende Kiøbmænd paa Island, som fare med Skibene frem og tilbage ere 12 Overkiøbmænd og 12 Underkiøbmænd.

XXIII.

Det guineiske Kompagnie bestyres af en Overdirekteur, og tre Meddirekteurer. Betienterne ere: en Revisor, en Bogholder og Kasserer, og en Eqvipageskriver. Kompagniet har sit eget Sukkerraffinaderie, som forestaaes af en Bogholder.

XXIV.

Den almindelige Pleieanstalt, oprettet Aar 1771, bestyres af 4 Direkteurer, en Bogholder og Kasserer, en Sekretair, en Revisor, tre Medicinæ Doctores, af hvilke en er for Kristianshavn, en for Frideriksstad, og en for gammel Kiøbenhavn; saa og fire Chirurger, af hvilke en er for det almindelige Hospital, en ved St. Hans Hospital og Rossets Stiftelse, en ved Vartov, en ved Børnehuset. Dertil. hører en Magazinforvalter, en Fabrikmester, to Hegelmestere, en Spindemester. Under den almindelige Pleieanstalt henhører Klasselotteriet, som staaer under det kongelige Rentekammers Direktion; Vartovs Hospital, det almindelige Hospital, tilligemed Abel-Kathrines Hospital, St. Hans Hospital og Rossets Stiftelse; Opfostringshuset, Tugthuset eller Børnehuset.

XXV.

Frideriks eller Søehospitalet staaer under visse Direkteurer. Betienterne ere: en Inspecteur, en Medikus, tre Candidati Medicinæ, en Chirurgus, to Studiosi Chirurgis, en Præst, en Kontrolleur og Hospitalsskriver, en Oekonomus, en Apotheker. Derunder hører et frit Accouchementhuus, stiftet og oprettet af Dronning Lovise, Kong Friderik den Femtes første Dronning, Aar 1752. Dette frie Jordemoderhuus forestaaes af en Professor i Jordemoder Videnskaben og af en bestikket Jordemoder ved samme Accouchementhus. Opfostringshuset for nyfødte Børn bestyres af en Direkteur.

XXVI.

Kiøbenhavns. Magistrat bestaaer af en Oberpræsident, 6 Borgemestere, og 13 Raadmænd, en Raadstueskriver, en Arkivarius, dernæst Stadens 32 Mænd. Magistraten, beskikker til Publikums Nytte to Overformyndere som besørger Umyndiges Arvemidler; desuden to Stads-kæmnere, en Vægterinspektour, en Vægterlieutenant over Stadens Vægterkompagnie, en Stads-Veiermester paa Veierboden, en Kornskriver ved alle Slags Kornvahres Udmaaling fra Skibene, nogle Stads-mæglere og en Dispatcheur, saa og en Vahremægler for fremmede Skippere at gaee tilhaande, en Skibsklarerer, en Børskommissair, og 12 Rodemestere med deres Oldermænd.

XXVII.

General-Kirkeinspektions Kollegium forestaaes af tre General-Kirkeinspektører og to Sekretærer.

XXVIII.

Missionskollegium forstaaes af 4 Direktører og en Sekretair.

XXIX.

Universitætet forstaaes af en Rektor, en Qvæstor, og 18 Professorer, hvilke deles i 4 Fakultæter, nemlig:

1) det theologiske, 2) det juridiske, 3) det medicinske, og 4) det filosofiske Fakultæt.

Under Universitætet henhører Kommunitætet, som forestaaes af en Provst eller Præpofirus Communitat. Reg.; men dets Indkomster af en Oekonumus. Anatomiekammeret forestaaes af en Professor Medicinæ og en Profektur. Den botaniske Hauge, Observatorium Astronomis, Universitætets Bibliothek.

XXX.

Den latinske Skole, gemeenlig vor Frue Skole kaldet, forestaaes af en Rektor, en Konrektor, og 5 Hørere eller Kollegæ, hvoraf den ene er altid Succentor. Ligeledes en Kantor, som informerer Disciplene i Musici figurali, og opfører Kirkemusiken.

XXXI.

Det medicinske Kollegium bestaaer af Professores Medicinæ og en Sekretair.

XXXII.

Det chirurgiske Auditorium forestaaes af General- Direktøren ved Chirurgien.

XXXIII.

Maler-, Bildhugger- og Bygnings, Akademiet, hvis Protektor er Hans Majestæt Kongen, og Præses er Hans Kongel. Høihed Prinz Friderik, forstaaes af en Direktør og visse Professorer med en Kasserer og en Sekretair. Dertil henhører en Informator i Fritegning, en i Arkitekturen og Perspektiven, og en Informator i Ornamentalskolen, som blev oprettet Aar 1772.

XXXIV.

Videnskabernes Selskab forestaaes af Selskabets Sekretair og dets Medlemmer. Derunder henhører den geographiske Landmaaling, som under Selskabets Direktion forrettes af en triogonometrisk Operateur.

XXXV.

Selskabet til de skønne Videnskabers Udbredelse forestaaes af en Sekretair og dets Medlemmer.

XXXVI.

Landhunsholdnings Selskabet staaer under Hans Majestæts Kongens høie Protektion. dets Patron er Hans Kongel. Høihed Kronprinzen. Det dirigeres af 3 Præsidenter, en Sekretair og en Kasserer.

XXXVII.

Det typographiske Sælskab, hvis Bestræbelser ere at befordre gode Bøger og Skrifter til Trykken. Det er deelt i Aktie- og Portions-Sælskabet. Aktie-Sælskabet har 4 Direkteurer og en Forstandere ligeledes har Portions- Sælskabet 4 Direkteurer og en Forstander.

XXXVIII.

Det kongelige Veysenhuus forestaaes af 4 Direkteurer, Kuratorer, en Inspektur, en Præst, en Medikus, en Chirurgis, en Oekonomus, en Apotheker, en Bogtrykker og en Boghandler. Ved Børnenes Underviisning ere 4 Informatorer, 2 Skrive- og Regnemestere, en Læremoder.

XXXIX.

Kristians Pleiehuus eller Garnisonshospitalet forestaaes af en Direkteur, en Pleie-Kommissair, en Chirurgus, en Bogholder, en Præst og to Skoleholdere.

XL.

Qvæsthuset eller Søehospitalet forestaaes af to Direkteurer, en Bogholder, en Inspektur, en Præst og en Skoleholder.

XLI.

Inokulation-Anstalten holdes paa Inokulationshuset, som er indrettet paa en Gaard, Solitude kaldet, beliggende uden for Nørreport tæt ved Kirkegaardene. Den forestaaes af 3 Direkteurer, Stiftelsens Medikus, en Chirurgus, og en Oldfrue.

XLII.

Søe-Asseurancekontoiret bestyres af to Kommitterede til Policernes Expedition, af tre Deputerede til Skadernes Afgiørelse, tre Kommitterede til Forsikringskassen, to Herrer til Korrespondensen og en Bogholder.

XLIII.

Kjøbenhavns Brand-Asseurancekasse forvaltes af fem Direkteurer, en Bogholder, og en Kasserer. Til at undersøge Brandskader sættes Brandretten, som bestaaer af Politiemesteren, Stadshauptmand og Brandofficererne, hvilke ere Branddirekteuren eller Brandmajoren, Vice- Brandmajoren, Kapitainen ved Brandkompagniet, og Brandadjutanten. Nogle Gange om Aaret holdes paa Raadstuen en Brand- og Vandkommission, til at eftersee Brand- og Vandvæsenet i Staden.

XLIV.

Det kongelige Kapel bestyres af en Kapelmester, en Koncertmester, 8 Blælinister, to Traversister, to Hautboister, to Valdhornister, to Bratschister, to Violoncellister, to Kontrabassister, to Bassonister, en Klavicembalist, en Harpenist og tre Kopiister.

XLV.

Theater-Direktionen føres af visse Direktører og en kongelig Inspektør, tilligemed en Direktions-Sekretair. Til Theatret hører 12 Akteurer og 10 Aktriser; dernæst nogle Dansere og Danserinder deriblandt en Balletmester og en Kompositeur; ligeledes nogle Figuranter og. Figurantinder Til, Danseskolen hører en Informator, en Instruktør og en Repetiteur. Theaterbetienterne ere: en Syngemester ved Syngeskolen, en Akkompagnateur ved Syngestykkerne, en Regisseur, en Souffleur en Kasserer, en Repetiteur, en Garderobemester og Theaterskriver, en Maskinmester.

Man vil nu noget nøiere beskrive Kongeriget Danmark, og til den Ende vil man følge Stifterne, og beskrive Øerne under det Stift hvorunder hver især henhører.

Kilde: Nicolay Jonge,

Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.

Kiøbenhavn 1777

Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store Helliggieststrædet No. 150

Side 1 – 28.

Foregående, Sjælland og Sjællands Stift

1. Kiøbenhavns Amt.

Kiøbenhavns Amt strækker sig fire Mile i Længde og Brede. Dette Amt grændser til Øresunds Vande paa den østlige Side, men til Hirschholms og Frideriksborgs Amter paa den nordlige Side, og til Roskilde-Amt paa den vestlige og søndre Side. Hartkornet paa Kiøbenhavns Amt er 6715 Tdr. og 1 Skpp. Dette Amt deles i tre Herreder, nemlig: 1) Sokkelunds-, 2) Smørums- og 3) Ølstykkeherred. Disse tre Herreder have et samlet Birk, hvis Birketing holdes i Ballerup Under dette Amt ligger ogsaa de to Øer, Amager og Saltholm; hvorhos maae tillige merkes, at de to Byer, Taarnbye og Maglebye paa Amager have deres egen Ret, og hver af disse to Byer har sit Ting for sig selv. Dette Amt er et frugtbart Kornland. Blant de adskillige ferske Søer, som findes i dette Amt, saasom St. Jørgens Søe, Peblinge-Søe, sorte Dam (hvilke ligge kun et Flinteskud fra Kiøbenhavns Glacier,) er Æmderup-Søe den betydeligste og nyttigste; thi den giver Kiøbenhavns Indvaanere det Meeste ferske Vand, som igiennem Vandrender, der ligge nogle Alen dybt ned i Jorden, ledes ind i Gaardene til Vandposter. Men Fure-Søe eller Frideriksdahls Søe er den største, og tillige meget fiskeriig paa alle Slags Fiske, især paa store velsmagende Aal. Denne Søe har sit Udløb igiennem Lyngbye-Aae, og driver 10 Mølleværker, nemlig: Frideriksdahls Kornmølle; Valkemøllen i Lyngbye; Nagelsmedmøllen i Lyngbye; Folevadsmølle med to Messinghamre; Bredemølle med to Kobberhamre, to Messinghamre, et Messingtraadværk og en Brændeovn; Øreholmsværk med Høeleer og Skiæreknive; Nyemølle med Kobberhamre og Smidde; Kongens Valkemølle; Isenkræmmerlaugets

Mølle, hvor der giøres File, Skruer og andet Jernarbeide; Papirmøllen, som tillige har en Sigtemølle. Det kongelige Fiskerie i Kiøbenhavns Amt bestaaer af 20 ferske Søer og 7 Fiskedamme. Bønderne i dette Amt ere mestendeels velhavende fremfor andre, fordi de ligge Kiøbenhavn saa nær, og kan giøre alting i Penge, baade Smaat og Stort, ved at udsælge baade paa Stadens Torve hver Dag, saa og til de nærliggende Lyststeder. De beste Skove paa Kiøbenhavns Amt ere ved Farum, Frideriksdahl, Søllerød og Jægersborg med den store kongelige Dyrehauge. Paa den nordre Side af dette Amt ligge adskillige lystige Herresæder og Sommergaarde med deilige Hauger, som tilhøre adskillige Familier i Kiøbenhavn, hvilke boe her, saa længe Sommeren vedvarer. Udi dette Amt ligger ikkun een eneste Kiøbstæd, som er Rigets Hovedstad, nemlig:

Kiøbenhavn, Lat. Hafnia, Hovedstaden for Kongeriget Danmark, og de danske Kongers Residenzstad. Stadens Polihøide eller Brede er 55 Grader, 40 Minuter, 59 Sekunder. Staden ligger paa Siøllands østre Side ved Strandkanten af Østersøen, og fem Mile fra Øresund. Den har faaet sit Navn af sin anseelige Brede og rummelige Skibshavn, som i sig selv af Naturen er et smalt og dybt Sund imellem Siølland og Amager, og agtes af alle Søefarende at være en af de største og sikkerste Havne for Kiøbmænds Skibe i hele Østersøen. En stor Deel af Staden omringes af Havet; og paa Landsiden, strax uden for Fæstningens Glacier, ligger en fersk Søe, der er over 300 Alen bred, hvorfra Staden har sit meeste ferske Vand, som ved Vandrender, liggende nogle Alen under Jorden, ledes ind i Husene og Gaardene til Vandposter. Staden falder udvendig prægtig i Øinene formedelst dens høie og smukke Taarne, det kongelige Residenzslot, og andre høie Bygninger, som sees over Stadens Volde. Staden er nu, især efter Ildebranden i Octobr. 1728, meget regulair opbyggt, og ziret med smukke og prægtige Bygninger efter den nyeste Bygningsmaade. Gaderne ere tilstrækkelig brede, undtagen nogle faa Gader i det gamle Kiøbenhavn, hvor Husene bleve staaende i ommeldte store Ildebrand; men i nye Kiøbenhavn og Kristianshavn ere alle Gader lige efter en Snor anlagte. Gadernes nye Oplægning fra Aar 1764 med en fastere Steenbroe til idelig Kiørsel, samt de med Fliser anlagde brede Trottoirs eller Fortoge langs med Husene, give en smuk Anseelse i de store Gader.

Staden er omgivet med skønne Fæstningsværker af 25 Bolværker. Den Deel af Fæstningsvolden, som omgiver den kongelige Orlogsflode, er anlagt med største Bekostning af Kong Kristian den Femte i Søen til alles Forundring. Ved Indløbet af Havnen ved Toldboden er et Kastel, Friderikshavn kaldet, bestaaende af fem Bolværker. Dette Kastel har en Port ind til Staden, hvilken Port kaldes Siælland, og en Port ud til Marken, som kaldes Norge. Bemeldte Kastel, tilligemed det paa Nyeholm anlagde Batterie, beskytter Indgangen til Havnen. Staden er rigelig forsynet med ferskt Vand, som deels kommer fra Peblinge- og St. Jørgens Søer, hvilke ligge strax uden for Byen, deels og tre Fierdingvei fra Byen, nemlig fra Æmderups Søe. Man har derfor to Slags ferskt Vand, baade Pompevand, som ledes igiennem Vandrender fra de bemeldte ferske Søer tæt uden for Porten, saa og Springvand, som fra Emderups Søe ledes ligeledes ved Runder under Jorden og Voldene ind i Gaderne, og fra Gaderne ind i hver Mands Gaard, hvor det pompes op af Vandposter. Staden har et Universitet, stiftet Aar 1475 af Kong Kristian den Første; dernæst et Malerakademie, stiftet af Kong Friderik den Femte Aar 1751; et kongeligt Videnskabers Selskab; et kongeligt Landhuusholdnings Selskab; adskillige milde Stiftelser, saasom: Veisenhuset, Frideriks Hospital, det almindelige Hospital, Vartovs Hospital, Søe-Kvæsthuset, Kristians Pleiehuus, Opfostringshuset; den Lorkiske Stiftelse for Pigebørns Opfostring paa Kristianshavn; den Holkiske Stiftelse for en ugentlig Fattiges Syge- og Spiisnings Kasse, som bestaaer af lutter frivillige Gaver, der indsendes fra ubekjendte godgjørende Givere, for hvis Annammelse og Uddelelse gøres Publikum offentligt Regnskab i Adressekontoirets ugentlige Efterretninger. Staden har en Gouverneur over Fæstningen og en Kommendant over Guarnisonen; en Overpræsident med Borgemestere og Raadmænd; en Stadshauptmand over Borgerskabet; 26 Rodemestere; en Politimester med 15 Qvateerkommissarier og 15 Qvarteerbetientere; en Brandmajor. De høie Kollegier ere: Det geheime Statsraad; Finanzkollegiet; Rentekammeret, det Vestindiske-guineiske Rente- og General-Toldkammer; et Oekonomie- og Kommerzkollegium; et Admiralitets- og Kommissariatskollegium; et Generalitets- og Kommissariatskollegium; en Ober-Skattedirektion; General-Postamt; en Høieste Ren en Raadstue, en Hof- og

Stadsret, hvorunder alle baade geistlige og verdslige Jurisdiktioner henhører; samt en Inquisitionskommission, og den lille Gieldskommission; en Søeret; en Brand- og Vandkommission; en Havnekommission; en kongelig Banque; et asiatisk Kompagnie; en almindelig Handelsdirektion; et guineisk Kompagnie; en grønlandsk Hvalfiskehandel.

Staden, tilligemed Kristianshavn indberegnet, inddeles i 12 Qvarterer, og Borgerskabet i 12 Borgerkompagnier med Over- og Underofficerer. Besætningen i Staden bestaaer af den kongelige Livvagt til Hest, Livvagten til Fods, Artilleriekorpset, og endnu 7 Infanteneregimenter, nemlig: det danske Livregiment, det norske Livregiment, Kongens Regiment, Kronprinzens Regiment, det oldenborgske Regiment, det holsteenske Regiment, samt et Regiment i Kastellet. Matroserne, tilligemed Holmens faste Stok af Tømmermænd, ere inddeelte i 4 Divisioner; og, bestaaer hver Division af 10 Kompagnier.

Stadens Torve og offentlige Pladse ere fiorten, nemlig: 1) Amagertorv; 2) Fisketorvet ved Gammelstrand; 3) Gammeltorv; 4) Nyetorv; 5) Graabrødretorv eller Uhlfeldsplads; 6) Halmtorvet paa Vestervoldgade ved Vesterport; 7) Skidentorvet, som og kaldes Frideriksborgtorv; 8) Kultorvet eller Brændetorvet; 9) Kongens Nyetorv, gemeenlig Hallandsaas kaldet; 10) Kristianshavnstorv; 11) Frideriksstadstorv; 12) Vandkonsten; 13) Slotspladsen; og 14) Grønland. Stadens Porte ere fire, nemlig: Østerport ved Grønland, nye bygt Aar 1708; 2) Vesterport, for Enden af Frideriksberggaden, bygt A. 1668; 3) Nørreport, lige ud for Skidentorvet, bygt Aar 1671; og 4) Amagerport eller Kristianshavnsport, opført Aar 1724..

Da Staden ofte er udvidet, saa at dens Grund og Stækning er langt større end i forrige Tider; saa pleier man at inddele Staden 1) i det ældre Kiøbenhavn, som skilles ved Gothersgade fra den øvrige Deel; 2) i det nye Kiøbenhavn, hvorunder henhører Frideriksstad, der er opbygt paa den fordum værende Amalienborgplads; og 3) Kristianshavn, som forenes og sammenbindes med Kiøbenhavn ved to Broer, nemlig Knippelsbroe ved Enden af Nyebørs, og Langebroe ved Blaataarn. Man vil nu nøiere beskrive Staden efter de forommeldte Qvarterer, hvori. Staden er inddeelt; og derfor nu begynde med

1. Det gamle Kiøbenhavn, som indbefatter

I. Nørre-Qvarteer.

Nørre-Qvarteer, (hvis Borgerkompagnies Fahne har denne Devise: Forvar hvad du har) ligger til vor Fruekirke. I dette Qvarteer ligger:

1. **St. Petri tyske Kirke**, beliggende paa Hjørnet af Nørregade og St. Pedersstræde. Denne Kirke har i de allerældste Tider været en Landsbykirke for Bønderne i Serretslev, førend samme Landsbye blev afbrudt og dens Jorder indtagne til Stadens Grund. Derefter er denne Kirke bleven gjort større Tid efter anden, og af Kong Kristian den Fierde Aar 1618 gjort til en Sognekirke for den tyske Menighed. Kirken er temmelig stor, har et smukt Alter og et skønt Taarn, hvis Spir blev opsat Aar 1756. Ved Kirken ere to Liig-Kapeller, hvori sees endeel smukke Epitaphier, ligeledes en Fattigskole for 50 Børn; ligesaa et Pleiehuus, kaldet St. Petri Hospital, hvori underholdes 16 Almisselemmer, som ugentlig nyde hver 2 Mark.

2) **Bispegaarden**, beliggende paa Hjørnet af Nørregade og Studiestræde. Denne Gaard har i fordom Tid været Stadens Raadhuus; men Aar 1512 anordnede Kong Hans denne Gaard til et Lektorium eller Auditorium for Akademiet, hvilket vedvarede indtil Reformationen; da samme Gaard blev givet til en Bisperesidenz for Biskopperne i Siællands Stift.

3) **Walkendorfs Kollegium**, beliggende i Studiistræde, er stiftet Aar 1595 af Rigets Rentemester Kristoffer Walkendorf for 16 Studentere, som her nyde i 5 Aar fri Værelser og 38 Rdlr. aarlig Stipendium, hver for sig. Den ældste Kollegiant er Inspektør. Dette Kollegium blev staaende i Ildebranden, og har et talrigt Bibliothek, samt et Auditorium, indrettet i en Bygning for sig selv inde i Gaarden, saa og en smuk Hauge til Kollegianternes Fornøielse.

4) **Budolphi Kloster eller Hospital**, stiftet Aar 1735 og forbedret Aar 1743, hvori 7 Enker nyde til deres Underholdning ugentlig 3 Mark.

Det er endnu at merke, at paa Nørregade ligger 28 Bryggergaarde, to Sukker-Raffinaderier. Paa Vestergade ligger 5 Giæstgivergaarde, nemlig Prinzen, Skibet, Rosen, Viinkanden og de tre Hiorter,

II. Vester-Qvarteer.

Vester-Qvarteer ligger ogsaa til vor Fruekirke; dette Qvarteers Borgerkompagnies Fahne fører denne Devise: Ringe Magt ei foragt. I dette Qvarteer ligger:

- 1) **Vandkonsten**, en stor Plads, som er dette Qvarteers Borgeres Samlingsplads.
- 2) **Det grevelige Holstein-Lethrabortiske Hotel**, beliggende i Stormgaden, er et meget smukt Palais med et prægtigt Portal af Marmor.
- 3) **Det harboiske Fruekloster**, beliggende i samme Gade, er stiftet af Frue Geheimeraadinde Harboe Aar 1741 for 13 Enkefruer, som nyde aarlig hver 160 Rigsdaler.
- 4) **Det kongelige Palais**, beliggende i Kalleboderne paa Hiørnet af Vigantsgade, eller ny Vestergade; er bygt Aar 1743 af Kong Kristian den Siette til et Palais for Kronprinzen.
- 5) **Det grevelige Knuttiske Hotel**, beliggende i Kalleboderne eller ved Kallebodkanal imellem Vigants- og Prinzengade, er en meget prægtig Bygning.
- 6) **Blaataarn** er et Arresthuus for Arrestantere paa Kiøbenhavns Amt.
- 7) **Artillerieskolen** for Artillerie-Officerer.
- 8) **Det kongelige Bryggerhuus**, hvor alt Øl til Kongens Orlogsflode brygges, er anlagt her Aar 1769, at det ikke for Fare Skyld skulle være for nær ved de kongelige Slotsbygninger, hvor det før laae, men afbrændte.
- 9) **Store Vartou** er et anseeligt Hospital, beliggende i Farvegaden paa Hiørnet ved Volden og gaaer ud til Vandkonsten. Det kaldes ogsaa Helliggeistes Hospital, fordi det allerførst af Kong Kristian den Første var anlagt ved Helliggeistes Kirke Aar 1474. Det har været nogle Gange flyttet fra et Sted til et andet uden Østerport, men Aar 1666 blev det anlagt paa dette Sted, og Aar 1725 blev denne nu værende Bygning, opført og Kirken indrettet midt i Bygningen: Men Aar 1755 blev en ganske ny Kirke opbyggt ved Siden af Hospitalet ud til Vandkonsten. Udi dette Hospital underholdes henimod 400 fattige gamle Mennesker af Borgerstanden, som nyde hver 3 Mark ugentlig og. fri Værelse. Hospitalet har sin Præst og Forstander.

10) **Slutteriet** eller Stadens Arresthuus, beliggende paa Hjørnet af Sluttermgaden, er en stor Bygning, og har sin egen Præst og en liden Kirke.

11) **Vaysenhuset**, beliggende paa Nytorv; er stiftet Aar 1727 af Kong Friderik den Fierde for fattige fader- og moderløse Børn. Midt i denne store Bygning er en liden smuk Kirke, hvortil Hovedindgangen er fra Torvet. Paa den nordre Side af Kirken er et stort Apothek, og paa den søndre Side en Boghandling; saa ogsaa et Bogtrykkerie i Kælderetagen. Her har General-Kirke-Inspektionskollegium, saa og Missionskollegium, deres visse Værelser at forsamles udi.

12) **Raadstuen** er beliggende imellem Ny- og Gammeltorv. Her har Magistraten sin Forsamlingsstue; her er og Raadstuearkiv; i Kielderen forvares Arrestanter. Oven over er Borgerskabets Nattevagtstue. Udi anden Etage er de 32 Mænds Forsamlingsstue ud til Gammeltorv; men Politiekammeret og Stadens Brand-Asseuranskontoir er ud til Nytorv.

III. Klædeboe-Quarteer.

Klædeboe-Quarteer hører ogsaa til vor Frue Kirkesogn; dette Quarteers Borgerkompagnies Fahne har denne Devise: Troe og Mistroe. Her ligger:

1) **Universitætet**, eller i daglig Tale Studiigaarden, beliggende paa Hjørnet af store Kannikestræde og Nørregade. Dette Universitæt er stiftet Aar 1478 af Kong Kristian den Første, og har 27 Professorer, og 12 Professor-Residenzer. Studiigaarden er her anlagt efter Reformationen, og bestaaer af fire Længder, nemlig a) Konsistorium, en lav ældgammel Bygning, som i fordum Tid har været de katholske Bispers Residenz. Paa Konsistorium holdes offentlige Examina. b) Auditorium, hvor Professorerne holde deres offentlige Lektier, saa og Disputatser og Promotioner. Denne Længde er ziret med et Spir, hvori hænger en Klokke, hvormed ringes til Lektier, c) Kommunitætet eller Klosteret, hvor 180 Studenter fra Klokken 10 til 11 Formiddag disputere ved 12 Borde, og nyde hver 4 Mark ugentlig. Hvert Bord har sin Dekanus, men ved det øverste Bord præsiderer Provsten paa Klosteret. 6) Oekonomiehuus, hvor Oekonomus, som forestaaer Kommunitætetets Landgods, boer; bag ved Studiigaarden er den botaniske Hauge.

2) **Vor Fruekirke**, hvis Mægtige Taarn vender ud til Nørregade. Denne Kirke er den fornemste Kirke i Staden, hvor alle Biskopper i Danmark, Norge og Island, samt Præsterne i Siællands Stift ordineres. Kirken er 140 Alen lang og 48 Alen bred, og har endeel Epitaphier i Bagkoret, saa og to meget prægtige nye opsatte Marmorepitaphier over Gyldenløve og Adeler; foruden adskillige andre. Taarnet er overmaade smukt, er 380 Fod høit, med et Sangværk. Kirken har en dansk Skole, stiftet Aar 1707, hvori 150 Dreng og Piger nyde fri Underviisning, saa og Klæder og Brød.

3) **vor Frue latinske Skole**, beliggende i Skindergaden og, vender ud til Frue Kirkegaard. Den er allerførst opbyggt Aar 1548, siden bygt større Aar 1591, blev afbrændt Aar 1728, men siden smuk opbyggt. Til Skolen er en Rektor, en Konrektor og 5 Hørere.

4) **Borkens Kollegium**, stiftet Aar 1689 af Doktor Medicinæ Ole Borck, hvorudi 16 Studentere nyde fri Værelser og 60 Rigsdaler aarlig i 5 Aar. Til Stiftelsen er i tredie Etage et Auditorium og et Bibliothek, ligeledes og en liden Hauge, og i Gaarden et chymisk Laboratorium.

5) **Ælersens Kollegium**, stiftet Aar 1691 af Etatsraad Ælers, hvor 16 Studentere nyde fri Værelser og 40 Rdlr. hver aarlig i 5 Aar. Til Stiftelsen er i tredie Etage et Auditorium og et Bibliothek, ligeledes og en smuk Hauge, og i Gaarden et Laboratorium.

6) **Regenzen eller Collegium Regium**, stiftet af Kong Kristian den Fierde Aar 1623 til Bolig for 100 Studentere, hvilke bortbære alle Liig i Staden, undtagen dem af Krigsstanden og Laugene, hvorfor enhver Student af disse, som bærer Liget, faaer Betalning efter vedkommendes Stand. Ved Regenzen er en liden Kirke, hvor nu holdes Disputatser og Bedetimer Morgen og Aften. Provsten paa Klosteret og paa Regenzen haver her sine fri Værelser.

IV. Friemans-Qvarteer.

Friemans-Qvarteer, hvis Borgerkompagnies Fahne har til Devise: Flyv varlig. Her ligger:

1) **Helliggeistes Kirke**, beliggende i Vimmelskafet, er ei udvortes anseelig, men indvendig meget smuk og lys, har et prægtigt Alter af norsk Marmor, saa og

et Liigkapel med Epitaphier. I Kirkegaards Murene er ud til lille Helliggeiststrædet 26 murede Lærretsboder. Kirken har en Fattigskole, stiftet Aar 1702, hvori 120 Børn af begge Kiøn nyde fri Underviisning, saa og Klæder.

2) **Bryggernes Laugshuus**, en stor Bygning, paa Hiørnet af Klosterstræde og Skindergaden; her holdes ugentlig Koncert af det musikalske Sælskab.

3) **Det kongelige Collegium Anatomico-Chirurgicum**, stiftet af Kong Kristian den Siette Aar 1736, holdes paa store Kiøbmagergade, hvor der visse Timer holdes Forelæsninger over Anatomien og Chirurgen, og haver et meget skiønt Anatomiekammer og Bibliothek til Tieneste for Studiosis Chirurgiæ.

4) **Den kongelige Marskalksgaard**, beliggende paa Hiørnet af store Kiøbmagergade og store Helliggeiststræde.

V. Snarens Qvarteer.

Snarens Qvarteer, hvis Borgerkompagnies Fahne fører denne Devise: bryder du, stikker du. Her ligger.

1) **Assistenshuset**, beliggende paa Hiørnet af Snaregaden og gammel Strands Kanal. Dette Huus er anlagt Aar 1699, at fattige Folk kan faae smaa Pengesummer til Laans paa Pant mod en billig Rente. Det tilhører Qvæsthuset.

2) **Veierhuset**, beliggende ved Gammelstrand Kanal, tilhører Magistraten, tillige med Dragerbroen, og en stor Krahn til Skibsankeres Prøvning.

VI. Strand-Qvarteer.

Strand-Qvarteer, hvis Borgerkompagnies Fahne fører denne Devise: For Fred og Frelse. Her ligger:

1) **Løveapotheket**, paa Hiørnet af Hydskenstrædet og Vimmelskafet.

2) **Det petersenske Jomfrukloster**, stiftet af Klædekræmmer Albert Petersen den 10 December 1765, for 20 gamle Jomfruer, som ere Præste- og Kiøbmændsdøttre over 35 Aar, hvoraf enhver nyder aarlig 150 Rixdaler og smukke Værelser.

3) **Svaneapotheket** er det ældste Apothek i Staden, beliggende paa Hiørnet af Amagertorv og Høibrostræde.

Til Strand, Qvarteer henhører ogsaa:

4) **Børsen**, en gammel gothisk, men anseelig fristaaende, Bygning, 200 Alen lang, er bygt af Kong Kristian den Fierde og fuldført Aar 1646. Udi de under Børsen numererede høie Kieldere, der ere lige med Gaden, sælges Hør, Jern, Fisk, Salt, af Hørkræmmere. Børsen i sig selv er allene forrest indrettet til Kiøbmændenes Forsamlingsplads i Børstiden hver Dag fra Klokken 12 til 1, samt til Mægler- og Asseuranzkontoirer. Siden er Kræmmerboder langs ned af begge Sider eller Giennemgange, og for Enden en Plads for Snedkerne, at sælge alle Slags Meubler. I den nederste Ende er Aar 1736 oprettet Kontoir for den kongelige Banque paa den ene Side, og det almindelige Magazin for alle Slags indenlandske fabrikerede Vahre paa den anden Side.

5) **Nybørs** kaldes den Rad eller Række af Huse, som begynde ved Enden af Børsen, og strakte sig lige tæt til Knippels Broe. Alle disse Kiøbmandshuse ligge imellem Kanalerne, og have deres Baghuse, som ere Pakhuse, vendende ud til Slotsholms Kanal, hvor de med største Beqvemmelighed kan udskibe og indskibe alle Slags Vahre, da Skibene legges tæt an til Bolværket.

6) **Bagbørsen** kaldes den Gade af Gaarde, som ligge fra Posthuset langs med Slotsholms Kanal. Disse Gaarde have anseelige Pakhuse, som vende ud til den Deel af Havnen, som er imellem Knippelsbroe og Langebroe.

7) **Det grevelige Lerkiske Hotel.**

8) **Slotsholm**, en Bygning beliggende tvært for Enden af Slotsholms Kanal. Her holdes 1. det kongelige Maleværks Kontoir, og 2. den kongelige Skræder-Sahl i den anden Etage.

9) **Posthuset.** Denne Gaard er indeelt a) i Posthuset, hvortil den indvendige i Gaarden værende Sidebygning er indrettet; her holdes dansk Postkontoir for den hamborger ridende og agende Post. Det norske Postkontoir. Det lollandske agende Postkontoir. Samt General-Postamtet med dertil hørende Post-Betienteres Kontoirer. Og b) i Generalitæts og Kommissariats-Kollegium, tilligemed dets tilhørende Kontoirer, som holdes i Hovedbygningen ud til Gaden.

10) **Kanzeliet**, en stor Hjørnebygning, bestaaende af tre Etager. I den nederste Etage er alle de kongelige Kollegiers Arkiver. I den anden Etage er det danske og tydske Kanzelies Departements med deres Kontoirer. Den hele øverste Etage bestaaer af lutter Kontoirer for de ved Rentekammeret værende kongelige Betientere. Denne store Bygning er ved en Løngang sammenføiet med Kristiansborgs Slot.

11) **Den kongelige Proviantsgaard**, beliggende bag ved Kanzeliet; den er opbyggt af Kong Kristian den Fierde. Paa de lange prægtige Lofter giemmes en utrolig Mængde af Rug, Byg, Havre og Erter. Og i Kielderne forvares alle Slags Feedevahre af Kiød, Flæsk etc., som bruges til den kongelige Orlogsflodes Proviand. Kongens Matroser faae her deres Maanedskost. Her bages ogsaa Komisbrød til Soldatesqven, Ved Proviantsgaarden er en Kanal, hvor Proviantskibe ligge at losse.

12) **Det kongelige Konstkammer** er en høi, lang og anseelig stor Bygning, beliggende næst ved Proviantsgaarden imellem begge Løngangsbygningerne. Denne Bygning bestaaer af tre Etager. Den underste Ætage, som er horisomal med Jorden, er opfyldt med Mængde af Kanoner, Lavetter, Geværer og Kugler, Landetaten tilhørende. I den anden Ætage er det kongelige Bibliothek, som er anlagt af Kong Friderik den Tredie. Bibliothekssahlen er 110 Alen lang, omgiven paa Siderne med fristaaende korinthiske Piller, paa hvis Kapitæler hviler et Gallerie, hvor oven paa ere Qvarter og Oktaver, da nedentil staaer Folianter, og udgjør hundrede tusinde Bind. Over Bibliotheket i den tredie Etage er det kongelige Konst- og Naturaliekammer, stiftet under Kong Kristian den Fierde, men fornemmelig forøget under Kong Friderik den Tredie. Det bestaaer af 5 Kammere eller store Sahle foruden Indgangen eller det saa kaldte Perspektivkammer, nemlig: 1. Naturaliekammeret. 2. Artificielkammeret. 3. Den indianske Sahl. 4. Antiquitætsahlen. 5. Heltekammeret. Oven over Konstkammeret staaer Modeller af Maskiner og Slotte.

13) **Det kongelige Tøihuus**, beliggende ved Siden af forommeldte Bygning; her giemmes en overmaade stor Mængde Kanoner, Mørsere, Geværer, Kugler, Sabler og andre Krigsredskaber i den beste Stand og Orden. Ved Tøihuset er en Krahn, ved hvis Hielp man kan bringe det sværeste Skiøts om Bord i

Pramme, at bortføres. Over Indgangsporten til Tøihnusgaarden staaer disse Ord: Tempore Pacis de Bello cogitaffe neminen poenituit; coa??ii Belli jufta eaufa. Det er: Aldrig har nogen fortrydt at tænke paa Krig midt i Fredstider; man har billig Aarsag til Krig, naar man bliver nødt dertil.

14) **De kongelige Staldbetienteres Vaaninger**, tilligemed Staldmestergaarden, og den kongelige Smeddie, beliggende ved Siden, af Tøihuset, langs ned til Kallebod Kanal og omkring Hiørnet.

15) **Det kongelige Bryggerhuus**, anlagt af Kong Kristian den Fierde; men da det ved Ildsvaade A. 1767 blev ødelagt, blev det anlagt ved Blaataarn paa den anden Side af Kallebod Kanal.

16) **Den kongelige Vedhauge**, hvor Hofholdningens Brænde ligger i Forraad.

17) **Det kongelige Residenzslot Kristiansborg**, bygt af Kong Kristian den Siette, er belagt med Quadersteen, og udgør en Fiirkant, der indslutter den indvendige Slotsgaard. Længden af Hovedfløien er 367 Fod, Sidefløien 398 Fod, og Slottets Høide er 114 Fod. Den fornemste Indgang eller Indkiørsel er fra Vigantsgade over den med hugne Steen paa begge Sider belagde prægtige Slotsbroe, som er tillukt med en stor Jernport imellem to Pavillons af Quaderstene. Fra disse Pavillons paa begge Sider rundt omkring den store Ridebane gaaer Buegange, hvilende paa Piller, som indslutte de kongelige Hestestalde og Ridehuset. Slottets Hovedtrapper ere af Marmor, beklædde paa Siderne med Marmor, og gibside under Loftet. Slottet har, foruden Kielderetagen, som er anseelig høi, tre store og tre smaa eller halve Etager eller Mezanniner. **Slotskirken** er i den Sidebygning, der vender ud til Gammelstrands Kanal, og er meget prægtig; thi Gulvet og Væggene ere belagte med Marmor. Paa Siderne ere 24 fritstaaende høie Støtter af Marmor, hvilende to og to tillige paa høie Postamenter af norsk Marmor, og zirede med forgyldte Kapitæler. Alteret er af Marmor, Lige over Alteret er den ziirlige stærk forgyldte Prædikestoel; oven, over er Orgelværket. Lige over for ere de kongelige Stole. Denne Sidebygning er sammenføiet med Slottet ved en Løngang.

VII. Rosenborg - Qvarteer.

Rosenborg-Qvarteer, hvis Borgerkompagnies Fahne fører denne Devise: Trætte ødelægger. Her ligger:

1) **St. Trinitatis, eller Runde-Kirke**, saaledes kaldet af sit Taarns kunstige Bygning. Denne Kirke, hvortil Grundvolden var lagt under Kong Kristian den Fierde, blev fuldfærdiget af Kong Friderik den Tredie; den aftbrændte i den store Ildebrand, men er igien opbyggt meget høi og lys. Oven over Kirken er Universitætets Bibliothek, hvortil Indgangen er fra Taarnet. Dette Bibliothek staaer daglig aabent fra Klokken 8 til 10 Formiddag, og fra Klokken 2 til 4 Eftermiddag. Ved denne Kirke er det runde astronomiske Taarn 111 Fod høit, og indvendig med en muret bred Sneglegang, hvor man gaaer op til, det kongelige astronomiske Observatorium, som er allerøverst.

2) **Den Reformeerte Kirke**, beliggende i Gothersgaden, er bygt Aar 1688 af Dronning Charlotta Amalia, Kong Kristian den Femtes Gemahlinde, og efter Ildebranden opbygget Aar 1731, har et lidet Spiir, samt en indhegnet Kirkegaard.

VIII. Kiøbmager-Qvarteer.

Kiøbmager-Qvarteer, hvis Borgerkompagnies Fahne fører denne Divise: Hold Vagt, Tiden agt. Her ligger:

1) Den **kongelige Hof- og Stadsrets** Gaard, hvor samme Ret med sine Vidnekammere holdes, beliggende paa Østergade.

2) **Salomons Apothek**, sammesteds.

3) **Hamborger-Siæleboder**, eller Poul Fechtels Hospital, beliggende i Myntergaden, stiftet A. 1570 af Kongens Myntmester Poul Fechtel for 14 Fattige, som her nyde frie Værelser og Ildebrand, samt hver ugenlig 24 Skilling.

IX. Øster-Qvarteer.

Øster-Qvarteer, hvis Borgerkompagnies Fahne fører denne Devise: Væрге byder Fred. Her ligger:

1) **St. Nikolai Kirke**, beliggende i lille Kongensgade, er næst efter vor Frue Kirke den største og anseeligste Kirke, blev fuldkommen sat i Stand A. 1517, og er den første Kirke, som den Lutherske Religion er prædiked i. Kirkens store Spiir, som hviler paa fire forgyldte Kugler, er nye opbyggt A. 1666.

2) **Holmens Kirke**, eller Bremmerholms Kirke, er bygt af Kong Kristian den Fierde A. 1619, er en Korskirke, og har et smukt Begravelses Kapel langs med Kanalen.

3) **Admiralitetet og General-Kommissariatet**, er en stor anseelig Bygning, beliggende næst ved Holmens Kirke, opført A. 1704 af Kong Friderik den Fierde. I denne Bygning holdes Admiralitæts og General-Kommissariats Kollegium, tilligemed de dertil henhørende Betienteres Kontoirer. Igiennem Porten paa denne store Bygning falder Indgangen ind til Gammelholm eller Bremmerholm.

4) **Gammelholm**, som ogsaa kaldes med sit gamle Navn Bremmerholm, er en af Naturen dannet Øe, hvor fordem de bremiske Kiøbmænd opholdt sig med deres Vahre, er nu indrettet til den kongelige Flodes Magazin af Tov-, Blok- og Jernværk, som bruges til den kongelige Flodes Udrustning. Her findes et meget langt og stort Magazinhuus, langs med Kanalen beliggende, ziret i Midten med et ziirligt Pavillon og Spiir; et Tiæremagazin; et Magazin for Pomper, og alt hvad til Kiølhalning bruges; en Bygning til Værksteder for Seilmagere, Kompasmagere, Bødkere, Billedhuggere; en Ankersmiddie. Reberbanens Huus er 1100 Fod lang, tilligemed Takkelloftet til Takkelagen for Floden. En stor Bygning, hvor den ældste Eqvipagemester boer, og endeel Kontoirer for Holmens Regnskabs Betientere holdes, Ligeledes en Bygning for Holmene Chef. Adskillige Skibsværfter til at bygge Orlogsskibe, Gallejer, Pramme, Barkasser, Chalouper, og en Masteplads.

5) **Kristiansholm**, en Øe, i fordem Tid kaldet Mosmandsplads, beliggende for Enden af Kristianshavn, som i Kong Kristian den Siettes Tid blev indrettet til et Søarsenal, hvor Flodens Kanoner og Kugler ligge i beste Orden,

samt Flodens Master, Raaer, Mærker i lange Huse. Ligeledes det store Sø-Tøihuus, hvor i den nederste Etage forvares alle Lavetter til Kanonerne og i den øverste alle Geværer, Sabler, Pistoler, som bruges til Sømandskabet paa Floden. Den kongelige Orlogsflode ligger imellem Kristiansholm og

6) **Nyholm**, som ligger ved Toldboden. Her er det rette Skibsbyggerværft eller Bygningsplads for de kongelige Orlogsskibe og Fregatter; ligeledes store og kostbare Magazinhuse, en stor muret Skibskrahn; en ziirlig Hovedvagt med et lidet Spiir, fra hvis Overdeel udstikkes det store Skibsflag.

Det nyere Kiøbenhavn.

Det nyere Kiøbenhavn bestaaer af to Qvarterer, nemlig:

X. St. Annæ Øster-Qvarter.

St. Annæ Øster-Qvarter, hvis Borgerkompagnies (kaldet St. Annæ Kompagnie) Fahne fører denne Devise: Ære kommer af Værge. Her ligger:

1) **Charlotttborg**, beliggende paa Kongens Nyetorv, er bygt Aar 1672, har sit Navn af Kong Kristian den Femtes Gemahlinde Dronning Charlotta Amalia, som der havde sit Enkesæde. Nu holdes her det kongelige Maler-, Bildhugger- og Bygnings-Akademie, som er stiftet af Kong Friderik den Femte.

2) **Kongens Mynt**, ligger yderst ved Enden af de Huse, som ligge langs med Nyhavns Kanal paa Slotssiden.

3) **Nyhavns Kanal**, er gravet Aar 1611 og kan rumme 3 til 400 Fahrtoier, som ligge her og sælge Brande, Muursteen,

4) **Giethuset**, næst ved Charlottenborg, Hvor tilforn Kanoner og Klokker støbtes.

5) **Komoediehuset**, beliggende næst ved Giethuset, er nye bygt Aar 1748 af Kong Friderik den Femte, men udvidet Aar 1774 og gjort rummeligere.

6) **Hovedvagten**, beliggende paa Kongens Nytorv.

7) **Garnisons Kirke** eller den Herre Zebaoths Kirke, bygt A. 1704 for Stadens Garnison. Her prædikes vevselviis dansk og tydsk. Taarnet har ikkun en liden Kuppel.

8) **Maltmøllen** eller Kruses Mølle, hvor alt Malt af Bryggerne males.

9) **Søe-Qvæsthuset**, stiftet A. 1683 af Kong Kristian den Femte, med en liden Kirkestue. Her underholdes et stort Antal af Søe-Etatens Fattige, som daglig plukker Værk af kasserede Ankertouge til at digte Skibe med.

10) Det Aar 1775 nyoprettede **grønlandske Kompagnies Skibsbyggerplads**, beliggende langs med Toldbodveien fra Qvæsthuset af og ud ad til Toldboden, paa det Sted, hvor forud de gamle Tømmerpladse har været. Al denne Plads er paa begge Ender aflukt og indhegnet med en Brandmur ud til Gaden, men indvendig sees anlagde en Mængde Skibsbyggervæfter, hvor Kompagniets adskillige Skibe til Hvalfiskefangsten bygges.

11) **Toldboden**, ved Indgangen af Havnen, hvor alle Skibene fortolde deres Ladninger, førend de inklades af Bommen.

12) **Søekadet-Akademiet**, hvor 50 Søekadetter nyder frie Underviisning i alle for en Søeofficier fornødne Videnskaber.

13) **Kristians Pleiehuus**, beliggende i store Kongensgade, er anlagt af Kong Friderik den Femte, men fuldført af Kong Kristian den Syvende, til et Krigshospital, med en liden Kirke, hvortil er en egen Præst. Udi samme bleve underholdte 213 gamle Soldater, og 172 fattige Soldaterbørn oplærte i Kristendom og Krigsøvelser, samt holdte til nyttige Haandgierninger. Men sidst i Aaret 1775 blev dette Krigshospital og dets Skole forflyttet til Kaserne i den derudi til samme giorte Indretning. Ved denne Krigs-Pleieanstalt er drevet en meget anseelig Lerredsfabrik, hvorved er forfærdiget en betydelig Mængde fine og grove Lerreder og Dreielser, som aarligen forøges og begierligen opkøbes.

14) **Frideriksstad** kaldes al den Strækning, som før er kaldet Amalienborgs-plads, som er 700 Alen i Breden og 1300 Alen i Længden. Denne Plads blev af Kong Friderik den Femte indeelt i Gader og Pladser, og afmaalt til at bygge Huse paa A. 1749. Nu findes her de skønneste Bygninger opførte efter nyeste Bygningskunst, saa og et stort Torv, kaldet Frideriksstads

Torv, som er indesluttet af fire særdeles prægtige store Pallaier, af hvilket det ene Pallais nu er indrettet til Landkadetternes Akademie, hvor et vist Antal Landkadetter daglig nyde fri Underviisning i alle for en Landofficeer fornødne Videnskaber. Midt paa Torvet staaer Kong Friderik den, Femtes Statue equestre paa et Piedestal, bekostet af det asiatiste Kompagnie.

15) **Det almindelige Hospital**, en meget anseelig Bygning med Kirke, og sin egen Præst, indrettet til 700 Fattige, hvilke i December 1775 bleve forflyttede til de forhen værende kongelige Kaserne, hvor det almindelige Hospital igjen blev indrettet, da dets forrige ommeldte Bygning og Plads blev overdraget til det grønlandske Hvalfiske Handelsvæsen.

16) **Frideriks-Hospital**, stiftet af Kong Friderik den Femte, hvor 182 Syge forsørges med Medikamenter, og pleies til at faae deres Helbred igjen. Stiftelsen har sin egen Læge, Chirurgus, Præst og Kirkesahl, saa og Apothek. Ved dette Hospital er et frie **Jordemoderhuus**, stiftet Aar 1752 af Dronning Lovise.

17) **Frideriksstads Kirke**, en efter Tegning overmaade prægtig Kirke, begyndt af Kong Friderik den Femte Aar 1749, men endnu ei fuldført.

XI. St. Annæ Vester-Qvarteer.

St. Annæ Vester-Qvarteer, hvilket med St. Annæ Øster-Qvarteer udgør eet Borgerkompagnie, som kaldes St. Annæ Kompagnie. Her ligger:

1) **Rosenborg Slot** med sin prægtige Hauge. Slottet er bygt Aar 1604 af Kong Kristian den Fierde; er prydet med tre Taarne og omgivet med Volde og Graver. Her forvares de kongelige Insignier, som formedelst deres Juveler ere uskatteerlige, og bruges til Kongernes Kroning. Haugen er 925 Alen lang og 600 Alen breed, har et stort Orangeriehuus, og mange prægtige Statuer findes i Haugen, tilligemed Vandspring.

2) **Abelkathrines Boder**, er et Hospital, stiftet Aar 1670, hvor 23 Quindespersoner nyder hver ugentlig en Rigsdaler, og har sine Værelser for sig selv; her er en liden Kirke.

3) **De kongelige Kaserer**, bygte af Kong Friderik den Femte og Kristian den Syvende til to Regimenter Soldaters Indquartering med alle deres Over- og Under-Officerer. I samme vare det danske og norske Livregiment indquarterede, indtil de 1775 ved Mikelsdag rykkede ud derfra og bleve indquarterede i Byen: hvorefter det almindelige Hospital og Krigshospitalet derudi igien bleve indrettede.

4) **Guldhuset**, opbyggt Aar 1668, er et kongeligt Fabrikhuus, hvor alt det Klæde forfærdiges, som bruges til Land- og Sø-Etatens Mundering.

5) **Stokhuset** er et Arresthuus for Slaver og Malefikantere af Land-Etaten. Her holdes Inquisitionokommissionen over bortstiaalne Sager. Her er en Kirke.

6) **Nyboder** er en Samling af mange Gader, bebygte med lige høie Huse af een Etage for 4000 Matroser; anlagt af Kong Kristian den Fierde. Men i Kong Friderik den Femtes og Kong Kristian den Syvendes Tid ere nogle nye Længder af to Etagers Høide opførte. Alle disse Bygninger staae under en Inspektors Opsyn. Udi Nyboder er en Vagt, bestaaende af Matroser. Ved Vagthuset er en Klokke, hvormed daglig ringes Morgen og Middag et heelt Qvarteer, for at give tilkiende, naar Matroserne skal gaae paa deres Arbeide enten paa Gammel- eller Nyholm.

Endnu er at merke, at Beboerne paa Nørre- og Østerbroe, samt Blegedammene, henhøre til Trinitatis Sogn i Kiøbenhavn.

Paa **Nørrebroe** er merkværdig: den saa kaldede Blaagaard med sin anseelige Hauge; der har en Leyer nyligen anlagt en Kattunfabrik; og store Ravensborg, hvortil er et stort Gærtnerie. Desuden ligger uden for Nørreport: de nye Assistenz-Kirkegaarde, og Jødernes Kirkegaard; ligesom uden for Østerport: Matrosernes Kirkegaard paa venstre, og Soldaternes, samt det almindelige Hospitals Kirkegaard paa høire Hannd.

Paa **Østerbroe** er den Kattunfabrik, som først blev anlagt af sal. Etatsraad Holmsted paa Bellevue, men siden hertil forflyttet, og i de sidste femten Aar har tilhørt de Herrer Iselin og Interessentere. Den er af alle Fabriker den anseeligste og betydeligste i Landet, og drives uden noget Forskud ved egne

Midler. Denne Fabrikes Magazin er paa Kiøbmagergade hos Hr. Tuttein, skraaes for Silkegaden.

En anden **Kattunfabrik**, kaldet den Jænerske, drives paa den 8de Blegedam. Stadens Magistrat har ogsaa paa Blegedammene ladet opføre en smuk Skolebygning, med Værelser for en Skoleholder, til de Unges Underviisning uden for disse Porte.

Liimfabriken ligger og uden for Østerport, og har sit Oplag hos Hr. Peter Søegaard paa Kulturvet, der først har anlagt samme.

Uden for Østerbroe er ligeledes en stor Have og Gærtnerie, som forhen tilhørte Hs. Excell. Greve Ahlefeldt.

Længer ude er det bekjendte **Kalkbrænderie**, som kan forsyne ikke allene Kiøbenhavn og Siælland med Kalk, men endog have Forraad til Udførsel deraf til Provindserne, og hvortil Kalkstenen føres fra adskillige Kalksteensbrud med smaa Fartøier. Dybet der uden for er saaledes, at Skibe med Sikkerhed kunne der ankre, for at inlade Kalken.

XII. Kristianshavns Qvarteer.

Kristianshavns Ovarter indbefatter den Stad Kristianshavn, som er anlagt af Kong Kristian den Fierde paa Amager, og skilles fra Kiøbenhavn ved det Revier, som Knippelsbroe er lagt over. Dets Borgerkompagnies Fahne har denne Devise: Til fælles Kragt, bestandig Magt. Her ligger:

- 1) **Det chinesiske og ostindiske Kompagnies Gaard** med dets prægtige Magazin og Skibsbyggerplads.
- 2) **Den kongelige Dokke**, opbyggt Aar 1735 og fuldført Aar 1739, hvori de kongelige Orlogsskibe repareres. Ved Dokken er en Pavillon for det kongelige Herskab, at staae for at see, naar Skibe gaae ind og ud af Dokken.
- 3) **Den kongelige Grynmølle** beliggende næst ved Dokken paa Skandsen.
- 4) **Frideriks tyske Kirke**, byggt af Kong Friderik den Femte, har et smukt Taarn med et skjønt Spiir. Ved Kirken er en Skole for 150 fattige Børn,

hvoraf 52 af de allerfattigste spises hver Skoledag til Middag, og faae desuden en liden Hielp til Klæder, Bøger og deslige.

5) **Det vestindiske Kompagnies Skibsværfts Plads**, hvor Skibe bygges.

6) **Det Weverske Skibsbyggerværft**.

7) **Det Østenske Skibsbyggerværft**.

8) **Vor Frelseres Kirke**, opbyggt Aar 1694, har et meget konstigt Taarn, hvis Spiir er opført Aar 1749 med en Snegeltrappe, hvorpaa man udvendig kan gaae op lige til det øverste, hvor vor Frelseres Billede sees forgyldt allerøverst staaende. Taarnet er 144 Alen høit.

9) **Det kongelige Opfostringshuus**, stiftet af Kong Friderik den Femte Aar 1753, hvor 230 Drengbørn nyde fri Underviisning, Kost, Klæder.

10) **Børnehuset**, nye opbyggt Aar 1739, hvor Lemmerne maae spinde Uld til Guldhuusfabriken, og raspe Farvetræe. Huset har sin egen Kirke og Præst; og til Opsigt over Indretningerne og Arbeidet er en Kasserer og tvende Fabrikmestere.

11) **Det Appelbyiske Skibsbyggerværft og Reberbane**.

12) **Det kongelige Laboratorium for Sø- og Land-Artilleriet**.

13) **Det Langiske Salpeterværk**.

14) **Det Lorkiske Opfostringshuus** for 120 Pigebørn, stiftet ved lutter adelige Damers aarlige Gaver Aar 1755, under Pastor Lorks Opsyn. Enhver af Stiftelsens Velgiørerinder gjør et aarligt Tilskud af 30 Rdlr. for hvert Barn, hvilke opdrages derudi, indtil de har været til Konfirmation.

15) **Bjørnsholm** er en opfyldt stor Plads i Søen, som ved en liden Broe hænger sammen med Kristianshavn. Denne store Holm er ved Tidens Længde, da den ved den indtagne flade Strandgrunds Opfyldelse er voxen til en anseelig Strækning og Størrelse, indeelt i adskillige Eiendoms Pladser, nemlig: a) Vildersplads med sine store Pakhuse og Kiøhalingspladser; b) Skibs- og Prambyggerplads; c) Handelskompagniets Skibsværfts Plads; d) Grønlandske Kompagnies Plads med sit Trankaagerie.

16) Endeel **Sukkerraffinaderier**, hvoriblant det Schimmelmanske er det anseeligste og betydeligste. Paa Kristianshavn findes ellers nogle Sæbesyderier, Tobaksfabriker, og en Tobakspibefabrik, Tøimanufaktur, Tapetserie-, Voxdugs- og Rønrøgsfabrik, Tobaksmagazin.

Den hærskende Religion i Kiøbenhavn er, ligesom overalt i Danmark, den Evangelisk-Lutherske. De Reformeerte have og deres egen Kirke, som meldt er; men de Katholske holde deres Gudstieneste i de fremmede katholske Ministres Huse. Jøderne have og deres Synagoger. Kong Friderik den Tredie har givet Borgerne Aar 1658 adelig Ære og Friheder, og bekræftet samme Aar 1661. Baade af Naturen og ved Konsten er Staden befæstet; den har udstaaet tre Beleiringer, nemlig under Kong Friderik den Første, Kong Kristian den Tredie og Kong Friderik den Fierde; endskiønt Stadens nu værende Fæstningsværker ere langt vigtigere og af betydeligere Strækning end i forrige Tider. Kastellet eller Citadellet Friderikshavn er anlagt Aar 1663 imellem Havnen og Østerport, og for Garnisonen, som ligger der, er sammesteds en liden Kirke, som kaldes Frederikshavns Slotskirke. Stadens fortræffelige Havne dannes af Naturen ved Kallebod-Strand eller Revier, som løber ind imellem Amager og Siælland.

Hvad Stadens Historie angaaer, da var den i det ellefte hundrede Aar endnu ikkun et ringe Fiskerleie, og blev denne liden Flek Aar 1254 gjort til en Stad. Indtil Aar 1443 var Staden under de roskildske Biskoppers Herredom, men da blev den ved en Omtuskning gjort til en kongelig Stad, og fra den Tid af har Kongerne bestandig resideret der. Den fik da ogsaa i samme Aar sin Stadsret, hvorpaa fulgte en ny Aar 1581. Den blev Aar 1360 og 1372 indtagen af de vendiske Hansestæder og udplyndret, saa og Aar 1306, 1428, 1523, 1535, 1658 og 1659 haardt beleiret. Aar 1546, 71, 83, 1601, 1629, 1637, 1659 og 1711 blev den hiemsøgt med Pest. Aar 1626 bleve Stadens Grændser overmaade meget udvidede. Aar 1700 blev Staden til Søes af de tre forenede svenske, engelske og hollandske Floder bombarderet. Aar 1728 afbrændte den største Deel af Staden, men er nu siden bleven langt herligere og prægtigere opbyggt igien. Fuldstændigere Efterretning om alle Ting hver især kan efterlæses i det Foregaaende.

Kilde: Nicolay Jonge,
Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.
Kiøbenhavn 1777
Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store
Helliggieststrædet No. 150

Foregående, generel beskrivelse om kongeriget Danmark.

1. Om Siællands Stift.

Siælland Stift er efter Ordenen det første. Under Siællands Stifts Bispestol ligge alt 496 Kirker, nemlig i Siælland og tilhørende Øer 398 Sognekirker, hvorunder ere 31 Kiøbstædkirker og 367 Landsbykirker, 16 indviede Slotskirker og Kapeller ved Kloostere og Herregaarde, 15 indviede Kapeller ved Hospitaler og Sygehuse. 39 Kirker paa Færøe. 22 Kirker paa Bornholm. 6 Kirker i Tranquebar, St Thomas, St. Jean, og St. Croix, og i Guinea. Siællands Stifts Agerlands kontribuerende Hartkorn og Tiender er 97303 Tdr. Ager og Eng. 218; Tdr. Skov- og Mølleskyld, og 16163 Tdr. Tiender. Men det fri Hartkorn i Siællands Stift er 13702 Tdr. Ager og Eng. 2406 Tdr. Mølleskyld. 893 Tdr. Tiender. I alt 115651 Tdr. af alle Slags Hartkorn; men naar Skovskyld og Mølleskyld med Tiender afdrages, da er Siællands Stifts Sædelands Hartkorn 189358 Tønder, hvilket saaledes er befundet ved Landmaalingens Tid Aar 1683, da den nye Matrikul blev anlagt. Dette Stift har 18 Amter, 35 Herreder, 25 Kiøbstæder, 1240 Landsbyer, 158 Herregaarde, 95 Vandmøller, som ere matrikulerede; thi under Herregaardenes Taxt sortere mange Vandmøller, og derfor ikke findes anførte i Matrikullen. Kiøbstæderne have mange Eiendomsmøller af god Næring som ogsaa er

udelukte. Af Mangel paa rindende Vand findes mange Steder Veirmøller og Hestemøller, saa at Antallet paa disse tre Slags Møller er 502. En dansk eller Siællandsk Miil er ansat til 12000 siællandske, det er store, Alne, eller 24000 rhinlandske Fod, hver Fod beregnet til 12 Tommer. I Siællands Stift fødes aarligen omtrent 9800 Mennesker, og dør omtrent 9400 Mennesker. Af alle Danmarks Provinzer er Siællands Stift det folkerigeste. Dette Stift indbefatter foruden den Øe Siælland, som giver Stiftet sit Navn, ogsaa de Øer Amager, Møen, Bornholm, Krstiansøe, Samsøe i Kattegattet, og endnu flere mindre Øer, som deels ere ganske smaa med eet Kirkesogn, deels ikkun bebygte med nogle faa Bøndergaarde, eller og ere bestemte til Græsning. Hvilke alle skal siden efterhaanden, hver i sin Orden, nærmere beskrives.

Den Øe Siælland.

Den Øe Siælland er paa alle Sider omringet af det salte Vand; thi den omgives af det store Belt, af Østersøen, Øresund og Kattegat. Eller om man noget nøiere vil bestemme Grændseskiættet, da gjør Kattegat mod Norden; Øresund og Østersøen mod Østen; det store Belt, som er fire Mile bredt, mod Vesten; og Grønsund, (som er Farvandet imellem Siælland og Falster,) ligesom Ulfund, (som er Farvandet imellem Siælland og Møen,) gjør Siællands Grændse mod Sønden. Nogle skrive denne Øes Navn Sædland, og efter deres foregivne Meening paastaae, at Navnet skal betyde et kornriigt og til Agerdyrkning beqvemt Sædeland. Andre derimod hidlede Navnet af det Ord en Siøe eller Hav, for at give tilkiende, at det er et i Søen liggende og med Søe omgivet Land. I de islandske Aarbøger kaldes det Siølund eller Siøllundur, det er en Lund eller Skov i Søen, fordi det i ældgamle Tider har været tykt begroet med store Skove. Af alle de danske Øer er Siælland den største; thi Siællands Længde, beregnet fra Vordingborg til Gilleleje er 17 Mile; og Siællands Brede, beregnet fra Kiøbenhavn til Revsnæs Odde, er 14 Mile. Omkredsen af Siælland er 53 Mile. Siællands Lægde paa Globus er imellem den 55de Grad 2 Minuter og 56de Grad 8 Minutter Latitudinis, og imellem den 26de Grad 33 Minuter og 28de Grad 32 Minutter Longitudinis.

Siælland er tillige ogsaa meget frugtbart, og frembringer alle Slags Kornvahre, men især skiønt Byg allermeest, hvoraf gjøres Malt; saa at hele Skibsladninger, saavel af Byg som Malt, aarlig udskibes til Norge og andre lande, uagtet baade de siællandske Kiøbstæder og især det meget folkerige Kiøbenhavn fortærer aarlig en anseelig Deel af begge Dele. Havre voxer her rigelig og overflødig; og blev i Aarene 1774 og 1775 mangfoldige Skibsladninger af Havre bortsendte med engelske Kulskibe til Engeland, og til de engelske Kolonier i Amerika. Men derimod voxer ikke altid saa megen Rug, som til Landets Nødtørft er fornøden, saa at Tilførsel af fremmet, især østersøisk Rug, undertiden behøves. Den siællandske Grund er næsten overalt jevn og uden mange steile Banker, derhos affaldende til alle Sider, saa at den Kiøbstæd Ringsted, beliggende i Siællands Middelpunkt, kan holdes for det høieste Sted, da Udsigten derfra strækker sig meget viidt, ligeledes ligger Grunden ved Faxe paa Landeveien til Vordingborg meget høit, hvorfra haves en ypperlig Udsigt nogle Mile bort, baade over landet, og især ud over Søen. Nogle Steder i Siælland forefinder man Banker og Brinker, som oven til stryge næsten lige ud med det øvrige Land, men kun paa en eller anden Side falde af med en steil Høide mod Søen, saasom Stevensklint ved Kiøge-Siden, Grumperupsklint ved Karbeksminde ved Nestved-Siden, hvilke tiene de Søefarende til Landkiending. Nogle slige høie Banker i Siælland bære dog Navn af Bierge, saasom Kulsbierg, beliggende paa det store Overdrev, Stensved kaldet, i Vordingborg-Amt, fra hvis øverste Overdeel man i klart Veir kan tvært over Kiøgebugt see Kiøbenhavns Kirketaarne; ligeledes Manglebjerg i Hirschholms Amt, som med ung Skov er begroet; fra Toppen af samme haves en Udsigt af 5 Mile. End videre, Bringebierg i Grevskabet Holsteinborg ved Skielskiør, og Meenstrupbjerg, ikke langt derfra, hvilke begge ere saa høie, at de sees temmelig langt ude i Havet, og derfor tiene de Seilende til Søemærke. Paa Siællands nordre Side ved Draxholm er Veirhøien saa kiendelig høi, at man i Krigstider pleier ved antændt Ild paa samme Høi at give Signal for Indvaanerne. I Siælland findes ingensteds Stene- eller Klippegrund, undtagen i Faxe Kalkebanke og Stevnsklint, hvilke begge dog bedækkes oven til med nogle Alnes

Jord; men naar man kommer ned i Dybheden, da bryder man Mængde af Kalk- og Kridsteen. I den haarde Kalksten findes mangfoldige Perresakta eller forsteente Ting af Søevexter og Søedyr. Disse Kalkstene bortføres til Kalkovne, for at brændes til Kalk. Stevnsklint giver Kalkstene, Kridstene, deels hele flade Skiver af Flintesteen hvilke afvexlende Flintelag ere best synlige mod Strandkanten. Udi Siælland findes mange prægtige Skove af Eeg og Bøg, dog ikke nær saa meget som i de ældgamle Tider, da Siællands Grund er ret en Skovgrund. De Egne i Siælland, hvor nu den stærkeste og beste Skov findes, er Kronborg, Amt, Frideriksborgamt og Hirscholms Amt, samt dernæst Sorøe-Amt, Ringsteds-Amt, Antvorskov-Amt og Vordingborg-Amt, skjønt i dette sidstanførte Amnt ere Skovene paa nogle Aar ved Skovbetienternes Utroeskab ilde forhuggede og blottede. Men imellem Kiøbenhavn og Roskilde, saa og imellem Kiøbenhavn og Kiøge, er ingen Skov, hvorudover Beboerne paa disse Heede-Egne maae brænde Tørv. Man kan altsaa beregne den fiette Deel af Siælland at være Skov; Resten er Ager og Eng. Hvor Skovene ere omhugne og ødelagde i ældre Tider, og samme Strækninger kaldes Overdreve, som ligge til Kreaturenes Græsning der blive nu slige Overdreve efterhaanden deelte mellem de paagrændsende og opløidede til Agerdyrkning, hvorved Bønderne faae mere Agerland og Eng til deres Gaarde, og bedre Leilighed til at lade en anden Mark hvile. Disse Overdrive give de tre til fire første Aar, at de pløies, en Mængde Korn af sig, efterdi det er hvilet Jord; og har slige Overdrevs Pløining og Saaening sat mange før forarmede Bønder i en formuende Tilstand paa de Steder, hvor en landkyndig og for sine Bønders tiltagende Velfærd omhyggelig Proprietair har deelt de ham tilhørende Overdreve.

Paa de siællandske Søekyster gives god Leilighed til Fiskefangst af alle Slags Strandfisk; dog er det at undre over, at den siællandske Bonde, som boer ved Søekysterne, ikke bekymrer sig om Fiskeriet at giøre sig god Profit af, men heller passer sin Kornavling. Dog bruges Strandfiskeriet meget i Roskild- og Holbeksfiord, saavel som i Draxholms Amt, hvor man ogsaa ødelægger Sælhundene, der opæde Fiskene, og sønderrive Fiskegarnet. Ligeledes Strandboerne i Kronborgs Amt ved Helsingørsiden ved Snekkersteen og Hornbek, saavel som ved Gilleleje,

hvor Fiskerne i en Hast kan med deres Baade føre deres Fiskefangst til Kiøbenhavn at sælge. Om Fiskeriet i ferske Vande, saasom i store Søer, Aaer og Damme, maae man tilstaae, at det i dette sidste halve Aarhundrede er ved Sætteyngel af Karper, Karusser, Giedder, Aborrer, bragt overalt til overflødig Forraad. De navnkundigste fiskerige og store ferske Landsøer ere Æsserumsøe, Arresøe, Fuuresøe, Tiisøe, Selsøe, Viinstrupsøe og Herrestedsøe. ligeledes er der mange fiskerige Aaer, som paa mange Steder gjøre god Tieneste for Fabrikerne, saasom Lyngbye-Aae, hvis Vand efterhaanden, dog paa en kort Vei, driver ni Valk-, Kobber-, Jern- og Papirsmøller. Andre fiskerige Aaer at forbigaae at anføre ved Navn. Nogle Herregaardseiere nøies med saa megen fersk Fisk, som udkræves til deres eget Huusbehov; andre derimod gjøre sig aarlig store Fordele af Ferskvands Fiskene, og ved at indrette deres Søers og Fiskedammes Afløb i visse Aaringer, afsætte en stor Deel Karper, Karusser og Giedder, og dermed forsyne Kiøbenhavn. De meest navnkundigste af slige private Fiskerier, som med udmærket Flid ere indrettede i Siælland, ere de Gisselfeldske, anlagte af den berømte Ridder Peder Oxe, som skal have indført de allerførste Karper i Danmark fra Engeland. Efter disse gisselfeldske Dammes Indretning er siden Tid efter anden ved andre Herregaarde, saasom ved Kragerup, Gerderup ved Korsøerkanten, ved Benzonslund mange flere Fiskedamme blevne anlagte.

Blant Havbugter er Isefiorden den allerstørste; thi den gaaer Ud fra Kattegat ind her i Siælland, og gjør en dobbelt Kløvt eller Huulning, nemlig Holbeksfiord og Roskildefiord, som begge med deres fælles Indløb kaldes Isefiorden. Dernæst Kiøgebugt paa den østre Side af Siælland ved den Kiøbstæd Kiøge inden for Stevnsklint, hvorfra Landet bøier sig mod Vesten. Der ere ogsaa nogle mindre Fjorder, saasom ved Kallundborg, Korsøer, Skielskøer og Præstøe. Luften i Siælland er gierne fugtig af de salte Vandes Uddampning, men er dog sundere for Indbyggerne, end en tør og skarp luft, særdeles om Vinteren. Strenge Vintere ere overmaade rare; men slappe Vintere med mere Tøe end Frost, mere Regn end Snee, ere meest almindelige og ulige sundere, skjønt ikke saa behagelige. Efter en slap Vinter pleier Foraaret at føre nogen Sygdom med sig, saafremt Vindene ikke ere

desto skarpere. Dog er det Siællandske Klima meget angenemt, sundt og tempereret, og, efter Bergraad von Justi eget Vidnesbyrd, ligner Engeland fuldkommen. Tallet paa de Ægtefolk, som aarligen i alle Sogner i Siællands Stift sammenvies, ere 2700 til henimod 3000 Par. De, som aarligen fødes i det hele Stift, ere imellem 9 til 10000; og de, som døe, udgiøre samme Antal formedelst de mange Dødes Tal i Kiøbenhavn, som allene udgiør sædvanlig 2800 til 3000 Personer, som er omtrent en tredie Deel af Siællands Døde. Denne hele Æ, Siælland, inddeles i sexten Amter, hvilke ere: 1) Kiøbenhavns Amt; 2) Hirschholms Amt; 3) Frideriksborgs Amt; 4) Kronborgs Amt; 5) Roskilde Amt; 6) Jægerspriis Amt; 7) Ringsteds Amt; 8) Sorøes Amt; 9) Antvorskovs Amt; 10) Korsørs Amt; 11) Kallundborgs Amt; 12) Draxholms Amt; 13) Sæbyegaards Amt; 14) Holbeks Amt; 15) Tryggeveldes Amt; og 16) Vordingborgs Amt: hvilke 16 Amter tilsammen udgiøre det egentlige Siælland. Men under Siællands Stift henhøre i alt 18 Amter, nemlig ogsaa 17) Møens Amt, og 18) Bornholms Amt. Stiftets Forstander, eller øvrighed i det Verdslige, kaldes Stiftsbefalningsmand, eller i daglig Tale Stiftamtmand. Hvert Amt har sin Amtmand; dog ere nogle visse Amter kombinerede under een Amtmand. Siælland er inddeelt i ni og tyve Herreder eller Provstier, nemlig: 1) Sokkelundsherred; 2) Smørumherred; 3) Ølstykkeherred; 4) Liunge-Frideriksborgherred; 5) Strøherred; 6) Liunge-Kronborgherred; 7) Holboherred; 8) Sømmeherred; 9) Tuneherred; 10) Ramsøeherred; 11) Voldborgherred; 12) Hornsherred; 13) Ringstedherred; 14) Alstedherred; 15) Vester-Flakkebjergherred; 16) Øster-Flakkebjergherred; 17) Slagelseherred; 18) Artzherred; 19) Skippingsherred; 20) Oddsherred; 21) Løveherred; 22) Mehrløseherred; 23) Tudseherred; 24) Stevnsherred; 25) Faxøherred; 26) Bieverskovherred; 27) Baarsøherred; 28) Hammerherred; 29) Tybjergherred. Siællands Stifts Forstander eller øvrighed i det Geistlige er Biskoppen eller Superintendenten over Siællands Stift. Det maae derhos agtes, at baade den Æ Møen, som bestaaer af eet Herred, og den Æ Bornholm, (som har ikkun een Landprovst, skjønt Landet

inddeles i fire Herreder,) ligge begge under Siællands Stift baade i det Verdslige og det Geistlige, baade under een Stiftamtmand og een Biskop. Men derimod den Øe Samsø ligger i det Verdslige under Siællands Stift; men i det Geistlige ligger samme Øes Klerisie under Aarhus Bispedømme i Jylland.

Man vil nu beskrive hvert Amt for sig selv i Besynderlighed, og tillige de Herreder, som ligge i hvert Amt..

Kilde: Nicolay Jonge,

Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.

Kiøbenhavn 1777

Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store Helliggieststrædet No. 150

Side 28 – 34

Kiøbenhavns Amt bestaaer af tre Herreder, nemlig: 1) Sokkelunds-Herred, 2) Smørum-Herred, og 3) Ølstykke-Herred.

Vi merke nu:

A. Sokkelunds-Herred.

Sokkelunds-Herred, hvortil hører 10 Kirker uden for Staden Kiøbenhavn; thi alle Kiøbenhavns Kirkesogne, samt Hospitalernes Kirker henhøre ogsaa under Sokkelunds Provstie, hvis Provst er altid Stiftsprovsten og Sognepræsten til vor Frue Kirke i Kiøbenhavn; undtagen Holmens, Garnisons- og Kastel Kirken, tilligemed Kristians Pleiehuus, hvilke henhøre under et eget Provstie, der tilhører Sognepræsten til Holmens Kirke i Kiøbenhavn, som tillige er Provst ved Søe- og Land-Etatens Klerisie. Slotskirken, Veysenhusets og Frideriks Hospitals Kirke staae under den øverste Hofprædikant, og ei under anden Provst.

Sokkelunds-Herred har 4125 Tdr. 6 Skiepp kontribuerende Hartkorn, foruden Skov- og Mølleskyld, nemlig: 1) Taarneby-Sogn har 741 Tdr. Hartkorn. 2) Store Magleby-Sogn har 428 Tdr. 3) Frideriksberg-Sogn har 213 Tdr. 4) Hvidouere-Sogn har 411 Tdr. 5) Gladsaxe-Sogn har 502 Tdr. 6) Søllerød-Sogn har 263 Tdr. 7) Brønshøj Sogn har 586 Tdr. 8) Rødouere-Sogn har 120 Tdr. 9) Gientofte-Sogn har 434 Tdr. 10) Lyngby-Sogn har 427 Tønder Hartkorn.

Vi merke nu hvert Sogn i Særdeleshed.

Amager en Øe, beliggende ved Kiøbenhavn, paa hvis Grund den Deel af Staden, der kaldes Kristianshavn, er anlagt. Denne Øe er 1 1/2 Miil lang og 3/4 Miil breed. Dette Land lod Kong Kristian den Anden Aar 1516 besætte med en Kolonie Hollændere af 24 Familier, som bleve forskrevne her ind fra Waterland i Nordholland, og af dem har Hollænderbyen i Magleby-Sogn sit Navn. Deres Afkom findes endnu sammesteds, og bære bestandig den gamle frisiske Dragt; Mandfolkene har tre til fire Par viide og store sorte Buxer, tre Trøier, hvoraf den yderste er af sort Klæde; de bære en blaa flosset Hue paa Hovedet, og aabne Skoe, bundne med Baand. Qvinderne bære mange Skørter, hvoraf det yderste er af sort Klæde. Men de danske Amagere i, Taarneby-Sogn bære vel næsten samme Dragt, dog med den Forskiel, at den yderste Trøie er af mørkeblaat Klæde, Haaret afstudset og en Hat paa Hovedet«

Qvindernes Skiorter ere de yderste kortere end de inderste, med adskillige Kantninger neden om.

Dette Lands Beboere forsyne Kiøbenhavn med sød og suur Melk, Fløde, Smør, Kiærnemelk, og alle Slags Kiøkkenurter i største Overflødighed, da hele Agre i Marken ere besaaede med alle Slags Kiøkkenurter og Kaal, hvilke de hver Onsdag og Løverdage ugentlig kiøre ind med til Staden og udsælge bemeldte to Torvedage paa Amagertorv og andensteds. Deres Jord er altid feed og overmaade frugtbar, formedelst den Mængde af Giødning, som disse Folk altid kiører ud fra Staden, hvorudover deres Marker aldrig hviler. Derimod har Landet Mangel paa Skov og Brændsel; thi Skovene bleve i Krigens Tid Aar 1659 afbrændte og ødelagte, saa at der nu ere kun tilbage nogle smaa Lunde eller Remisser paa Landet. Ligeledes have de Mangel paa Græsning, thi deres Malkekjør græsse de bestandig hele Sommeren paa den Øe Saltholm, og om Vinteren kiøbe de Mask og Bærme til deres Kiør af Bryggerne og Brændeviinsmænd i Kiøbenhavn. Paa Landet findes ingen Kildevæld, saa at fersk Vand mangler dem ogsaa.

Paa Amagerland ligger:

1) **Taarnebye-Sogn** for de danske Amagere, hvortil hører Kirkebyen Taarnebye, har 12 Gaarde og 60 Huse. Kirken har faaet A. 1725 et Orgelværk, og tilhører Kiøbenhavns Universitæt. Maglebyelille har 16 Gaarde, 12 Huse og en Mølle. Sundbyvester har 13 Gaarde, 95 Huse. Sundbyøster har 13 Gaarde, 70 Huse. Rødegaard, tilforn kaldet Svaneleiegaard, har været en Giestgivergaard; men Kroe og Udsalg holdes nu, efter det Stedet meddeelte Privilegium, i et derhos opbygget egentligt Kroehuus. Ullerup har 6 Gaarde. Raagaard en eenlig Gaard. Viverup har 2 Gaarde, 11 Huse. Kastrup-Bye har 8 Gaarde, 32 Huse.

Naar her opregnes, Hvor mange Gaarde der findes i hver Bye Paa Amagerland, da er saadant at forstaae om de Jorder, som fra gammel Tid af have været til saa mange Gaarde, og findes i Matrikulen, og hvoraf der svares Skatter og Tiende. Thi som Amagerne ellers kiøbe og sælge deres Jorder fra en Gaard til en anden, saa ere ikke heller alle Gaarde i Henseende til Jorderne af lige Størrelse; men nogle af Gaardene Tid efter anden blevne øde, fordi deres Jorder ere bortsolgte til andre Gaarde. Hver Bye har sin egen Skole, som vedligeholdes af Byemændene, der selv lønne Skolemesterne. I hver Bye holdes en, eller to Nattevægttere, efter Byens Størrelse, saa og

Sprøiter med Brandredstab. Kastrupgaard, forhen 2 Gaarde, beliggende strax uden for Bondebyen, er et Kalkbrænderie og en Faiancefabrik, hvor der ogsaa brændes Sukkerformer. Dette hele Anlæg kaldes Kastrupsværk, hvortil holdes de fornødne Mestere og andre Arbeidere. Det er at merke, at ved ommeldte Landsbye, Kastrup, er opfyldt et Sandrif i Havet, kaldet af Søefarende Kastrupknæe, som gjør nu en lille god Skibshavn for de Fartøier, som her ligge og losse Kalksteen eller Leer til Fabriken. Leeret føres fra Møen og Odsherred, men Kalkstenene brækkes op paa Saltholm, og føres herhid, saa og fra Faxe-Kalkebrud. Til dette Kalkbrænderie hører to Ovne. Til Fabriken Gaard er lagt to Gaardes Jord af Kastrup-Bye. Paa Kastrup-Mark er bygt en hollandsk Gryn mølle, som maler femerske Gryn, Perlegryn, Bankebyg. Skioldgaard og Tømmerup har 18 Gaarde, 20 Huse. I alt er i dette Sogn 94 Gaarde og Huusmænd i 7 Byer. Af disse Huusmænd ere nogle Smede, Bødkere, Snedkere, Hiulmænd, Skrædere og Skoemagere af Landets egne Folk. Uden for Amagerport ere 5 Møller, hvoiblant de to ere Oliemøller. Saa er ogsaa 2 privilegerede Kroer blevne oprettede uden for Amagerport her paa Landet. Til Taarnbye-Sogn hører ogsaa

Saltholm, en liden Øe, een Miil lang og en halv Miil breed, beliggende ude i Søen en liden Miil fra Amager. Paa denne Øe bringe Amagerne af begge Sognene alle deres Kreature af Kiør, Heste, Stude og Faar over til Græsning om Sommeren. De have her deres Malkehuse og Piger; men de maae føre deres Melk og Smør over Søen med Skøiter til Amager. Her boer en Amager eller Huusmand, som haver Opsyn med deres Kreature og med Malkehusene. Paa denne Øe brækkes Kalkstene, og der neden under findes hele Lager af ypperlig Marmor. Hullerne fyldes og belægges med Tørv, at Amagerne ei skal miste deres Græsning.

2) **Maglebye-Sogn**. Dertil hører Kirkebyen Maglebye; har 48 Gaarde, 28 Huse. Andre og fremmede Huusfolk end deres egne taales ei at boe her. Denne Bye kaldes ogsaa Hollænderbyen, og er Hollændernes egentlige Sæde. Kirken er A. 1731 paa deres egen Bekostning af nye bleven opbygt, og ziret med et lidet Spiir. Her prædikes vevselviis hollandsk og dansk af tvende Kompastorer, nemlig en hollandsk og en dansk.

Dragø eller Dragør, en smuk Bye med teighængte Huse, beliggende ved den yderste Kant af Amager, og er beboet af Skippere, Lootser og enrøllerte Søefolk, saa og Fiskere og adskillige Haandværksfolk. Medens Mændene ere til Søes, ernære Konerne sig mestendeels af at væve, endog for Kiøbenhavns Indvaanere. I fordom Tid have Hansestæderne havt her 700 Boder, da Fiskeriet heromkring var af stor Vigtighed. Byen har henved 400 Huse. Her boer en Tolder og en Strandrider. Disse Dragøere eie mangfoldige Fartøier af maadelig Størrelse, hvormed de beseile alle Provinzer, ja ogsaa udenrigske Stæder. Farvandet uden for Dragø kaldes Refshalen eller Renden, hvor fremmede Skibe behøve Dragøelotser til at lotse sig igiennem, hvorudover man ogsaa i Søen seer til de Seilendes Nytte og Advarsel ligge store Tønder at flyde ovenpaa Vander, og ere fastgiorte, at de ei kan drive bort.

Taarnbye-Ladegaard, en eenlig Gaard, liggende nær ved Taarnbye-Kirke, men hører dog til Maglebye-Sogn. Det er at mærke, at Hollænderbyen har sin egen Jurisdiktion, hvorunder og den Bye Dragøe henhører. Jurisdiktionen forvaltes af en Schout, som er en Hollænder, en Skriver og syv Schepens. Denne Schoutens Domme gaær til Amtmanden, og derfra til Høieste Ret.

De øvrige Kirkesogne i Sokkelunds Herred uden for Staben Kiøbenhavn ere:

1) **Frideriksberg-Sogn**. Dertil hører Kirkebyen, Frideriksberg-Bye, hvis Kirke er ottekantet, og A. 1736 af Grundmuur ziirlig opbyggt, med et lidet Spiir midt paa den. Lige oven over Alteret er Prædikestolen, og lige tvert over for er et net lidet Orgelværk. Til Præsten er en frie Præstegaards Bygning, og ligeledes til Degnen, altsammen i en lige Længde, opmuret, teilhængt og bekostet af Kong Kristian den Siette. Denne Bye ligner en Kiøbstæd, formedelst de mange skønne Gaarde, som her findes opbygte. Byen ligger under Ballerups Ting. Til Byen hører 21 1/2 Gaardpladser, hvoraf svares aarlig Grundskat for hele Byen 126 Rdlr. 3 Mk. De ere alle Selveiere, og fri for Konsumtion, Kongereiser. Dernæst 55 Huse. I Byen ere 2 Klædefabriker. Til dette Sogn hører Frideriksberg-Slot. Vesterbroe eller Forstaden for Kiøbenhavn, som bestaaer af en stor Deel Gaarde, blant hvilke er at agte Skydebanen, eller den Gaard, hvor Kiøbenhavns Borgerskab i et Sælskab aarlig øver sig med at skyde til Fuglen, som er opreist paa en høi Stang, da visse Præmier bekommes for hver Deels, saasom

høire og venstre Vinges, Rumpens og Hovedets Nedskydelse; men den, som nedskyder Kroppen af Fuglen, agtes som Fuglekonge i samme Aar, og faaer den største Præmie. Adskillige Vind- eller Veirmøller.

Efter Reskript af 1ste Martii 1737 hører alle de, som boer paa Vesterbroe, i det Verdslige under Kiøbenhavns Magistrat, men i Henseende til det Geistlige under Frederiksberg. Reberbanen, hvor Rebslagerne i Kiøbenhavn have her mangfoldige lange Huse af Bræder til at slaae Ankertouge i. Bakkehuset, en anseelig stor Bygning, beliggende ved den almindelige Landevei paa Valbyebakke. Seildugsfabriken, hvor Seildug til Kongens Flode forarbeides. St. Hanses Hospital og Rossets Stiftelse, beliggende imellem Vester- og Nørreport, er en stor Bygning, i fordum Tid kaldet Ladegaarden eller Krigshospitalet, men er nu tilhørende det almindelige Hospital i Kiøbenhavn, og er et ordentligt Hospital med Kirke. Paa dette Sted er nu ogsaa indrettet Daarekister til afsindige Menneskers Bevarelse, som før skeede i det saa kaldte Pesthuus, der nu ei længere dertil bruges. Dette St. Hanses Hospital ligger strax ved Seildugsfabriken. Voxblegen. Farve-Planteurgaarden. Svanholm, beliggende i Enden af Frideriksbergbye, tilforn Teilgaarden kaldet, fordi der har været et Teilbrænderie, men siden en Uldenfabrik, nu holdes Regimentsskriver-Stuen her. Gothaab. Ned mod Strandkanten er det almindelige Rettersted for Malefikantere af Kiøbenhavns civile Stand. Beboerne paa Vesterbroe have en heel Maaned, nemlig fra 15de Octobr. til 15de Novembr. Frihed i Slagtertiden at slagte og udsælge Kiødet til alle og enhver offentlig.

Frideriksberg-Slot, ziret med en stor kongelig Lysthauge, er anlagt af Kong Friderik den Fierde. Dette Slot ligger paa en Bakke af 24 Alens Høide, og er af regelmæssig Arkitektur, er tækket med Kobber. Fra Slots-Altanen falder en ugemeen herlig Udsigt over Slotshaugen mod alle Sider, baade ud ad Landet til og ud ad Søen til. Slotskirken er i Kielder-Etagen og er meget kiølig om Sommeren. Neden ved Biergets Fod ligge de kongelige Stalde, Ridehuset og Remisserne, saa og Kiøkkenet, hvorfra Maden bæres igiennem en lang Hvelving under Jorden op paa Slottet. Ved Slotshaugen er en liden Dyrehauge, et rart Menagerie, en Fasangaard, hvor en Fasanmester opdrager Fasaner til Hoffets Behov. Strax ved Slottet ligger den

kongelige Falkeneergaard, hvor de fra Island nedsendte Falke modtages og afrettes til Jagten. Grøndahl, en smuk Avlsgaard med Hollænderie og gode Græsmarker.

2) **Hvidoure-Sogn**, som nu er Annexet til Frederiksberg-Sogn, har i forrige Tider lagt til den øverste Kapellan ved vor Fruekirke i Kiøbenhavn; men Aar 1747 blev Hvidoure-Sogn annekteret til Frideriksberg-Sogn, imod en aarlig Afgift af 150 Rdlr., saa at Sognepræsten til Frideriksberg giver hver Høitids Offerdag 50 Rdlr. til den øverste Kapellan ved vor Fruekirke i Kiøbenhavn. Til Hvidoure-Sogn hører disse Byer, nemlig: Kirkebyen Hvidoure, hvis Kirke tilhører Professorerne ved Universitetet i Kiøbenhavn, har 24 Gaarde og 30 Huse. Viersløv har 8 Gaarde og 13 Huse. Valbye, hvorigiennem Landeveien til Roskilde falder, har 16 Gaarde og 80 Huse. Denne Byes Beboere kommer alle Torvedage til Kiøbenhavn at sælge levende og slagtede Giæs, Ender, Høns, saa og Faaremelk, Æg, Gaasefier, Duun. Flaskekroen er en stor Kroe, beliggende paa Landeveien til Kiøge, og er anlagt ved det Vandsted eller Indløb fra Søen, Flasken kaldet, hvor der nu er en stor Broe over, og derfor til Broens Vedligeholdelse maae betaales Broe penge af alle Vogne, som kiøre derover. Aalekiste-Huset.

3) **Brønshøi-Sogn**, hvortil hører Kirkebyen Brønshøi, har 8 Gaarde, 12 Huse. Vangeløse har 14 Gaarde, 5 Huse. Husum har 17 Gaarde, 22 Huse. Her har fordum lagt en Herregaard, Husumgaard kaldet, bygt af Biskop Absalon, og beboet af adskillige fornemme Familier; men Gaarden blev A. 1734 afbrudt og lagt til Rytterkaabler. Uttersløv har 16 Gaarde, 24 Huse. Æmdrup har 5 Gaarde, 1 Huus. Æmdrupgaard, et smukt Lyststed med anseelig Bygning, Hauge og Vænge. Til denne Gaard var en Ladegaard paa 12 Tønder Hartkorn ufri Jord, som nu ere solgte og indelukte for sig selv. Søborg-Huus var tilforn en Kroe, men nu ei længer, efterat den nye Landevei er anlagt. Derimod er her nu indrettet et Hestemølle-Værk med Sigter til Grubengryn. Brønshøi Kirke tilhører Biskoppen i Siælland Pro officio, tilligemed dens tre Tiender. I Kirken, som er bygt af Kritsteen, hænger udi Koret en Steentavle over Biskopperne i Siælland. Til Sognets Fattige er et Legatum af 50 Sdl., som altid staaer hos Præsten, der uddeler aarlig Renter deraf.

4) **Rødoure-Sogn** er Annexet til Brønshøi-Sogn. Til Rødoure-Sogn hører Kirkebyen Rødoure, har 16 Gaarde, 10 Huse. Islemark eller Isløvmark har tilforn haft 4 Gaarde, men i mange Aar brugt til Høeavl til Kongens Heste; nu er allene et Huus for Markmanden, og kaldes Islehuus, saa og Rolighed, en Lystgaard. Disse bemeldte 4 Gaarde ere øde, og deres Jorder drives af andre. En af disse Gaarde er Damhuset, et Kroehuus, beliggende ved den store ferske Søe. Her begynder den nye anlagte kostbare Kongevej, som gaaer i en lige Linie lige til Roskilde.

5) **Gladsaxe-Sogn**, hvortil hører Kirkebyen Gladsaxe, har 17 Gaarde, 17 Huse. Af disse ere 10 Gaardmænd i Byen, men de øvrige 7 ere udflyttede fra Fællesskab. De 16 tilhøre Kongen og have Skiøde paa deres Gaarde, hver Gaard paa 21 Tdr. 2 Fkr. Hartkorn; nok en øde Mensalgaard paa 7 Tdr. 2 Alb. Universitætet eier Kirken, saa og en Gaard tillige. Buddinge har 22 Gaarde, 28 Huse, hvilke ligeledes have Skiøder paa deres Gaarde af Kongen. Mørkhøi har 10 Gaarde, 17 Huse, hvilke ogsaa have kongelige Skiøder paa deres Gaarde, hvoraf 3 Gaarde ere udflyttede. Disse to Bondebyer male i Gryn aarlig over 1000 Tdr. Havre, som de avle og kiøbe, for at afsætte disse Gryn paa Kiøbenhavns Torv og til Kompagniernes Leverance ved deres Skibes Udrednings Provision. Baxverd har 11 Gaarde og to Halvgaarde, hvilke ogsaa have kongelige Skiøder paa deres Gaarde, af hvilke to ved Jorddeling ere flyttede ud; dernæst 22 Huse. Hugaard har tilforn været paa 32 Tdr. Hartkorn, men er nu 4 Gaarde i Baxverd-Bye. I denne Bye ere 4 smukke Lyststeder, hvor Familier, i Kiøbenhavn opholde sig om Sommeren formedelst Egnens Behagelighed.

6) **Herløv-Sogn** er Annexet til Gladsaxe-Sogn. Dertil hører Kirkebyen Herløv, har 17 Gaarde, 27 Huse, som have kongelige Skiøder paa deres Gaarde. Hjortespring, som var først en Bye paa 8 Gaarde, som bleve afbrudte og forvandlede til en Herregaard, og siden blev Tibberup-Bye, af 4 Gaarde, ligeledes afbrudt, og dens Jorder lagte ligeledes under Herregaardens Hovedmarker; men siden fik Kongen Gaarden Aar 1736, og da blev Bygningen afbrudt, og dens Marker brugte til Høeavling for den kongelige Livgardes Heste. Men Aar 1771 bleve Markerne udlagte og oprettede til 11 nye Gaarde, hver paa 5 Tønder Hartkorn frie Hovedgaards Taxt, som

Adskillige have faaet, samt Hielp til Bygning, hvorimod de har faaet kongelige Skiøder, at, imod enhver af dem betaler aarlig 30 Rdlr. til Kongens Kasse, saa ere de frie for Skatter og Tiende, som Kongen lader betale til Præsten og Degnen; saa at Byen Hjortespring har nu 11 nye Gaarde. Iblant disse 11 nye Gaarde er især en meget anseelig smuk Gaard med Hauge; dens Jord afdeelt i 9 Parceller, med høie Diger og Hækker omkring. Herløv-Kirke ligger i Smørum-Herred.

7) **Lyngbye-Sogn.** Dertil hører Lyngbye, som gemeenlig kaldes Kongens Lyngbye, har 15 Gaarde, 64 Huse. Denne Landsbye ligner en Kiøbstæd formedelst de mange anseelige Lystgaarde og smukke Bygninger med Hauger, som tilhøre adskillige Familier i Kiøbenhavn. Her er ogsaa en Silkefabrik og en Klæde-Stampemølle. Dernæst Lundtofte, har 7 Gaarde, 11 Huse. Virum har 15 Gaarde 42 Huse, hvis Byemænds Jorder ere nu ogsaa uddeelte, og tre af Gaardene udflyttede. Torbek, beliggende tæt ved Strandkanten, har 26 Huse, hvis Beboere ere Fiskere; dernæst en Giestgiver- eller Trakteurgaard, hvor Kiøbenhavns Folk gierne om Sommeren lufterer. Sammesteds ligge ogsaa endeel smukke Lystgaarde med Hauger. Springforbie er en Kroe; en Lystgaard, kaldet Sølund. Frideriksdahl er et ældgammelt kongeligt Lystslot, opbyggt af Kong Friderik den Tredie, og et behageligt Herresæde og Sommerboelig, beliggende ved den yndigste Skovegn ved den østre Ende af den fiskerige Fuur-Søe. Hovedgaardens Taxt efter Matrikullen er Ager og Eng 21 Tdr. 2 Skiepp., Skovskuld 14 Tdr. 2 Fkr. 2 Alb., Mølleskuld 19 Tdr. 3 Skpp. 2 Fkr. 6 Alb.; altsaa ligger her vel til en Deel Jorder og Skov, men intet Bøndergøds. Paa dens Grund ere dog 8 Huse. Endeel har faaet Tilladelse at bygge Lyststeder, imod at svare Grundskat; man tæller 8 deilige Lystgaarde, tilhørende adskillige Familier i Kiøbenhavn. Fuur-Søe eller Frideriksdahls-Søe er særdeles merkværdig, fordi af denne fiskerige Søe kommer en Strøm, som først flyder igiennem Lyngbye-Sogn, og dernæst Søllerød-Sogn, og tilsidst falder ud i Østersøen. Paa denne Strøm ere ni Møller og Værker anlagte, paa en Distance af to Mile, nemlig: 1) Fuglevadsmølle; 2) Bredemølle; 3) Lyngbye-Valkemølle; 4) Strandmølle eller Papirsmølle i Søllerød-Sogn; 5) Raadvadmølle i Dyrehaugen; 6) Ørholmsmølle; 7) Frideriksdahls Kornmølle 8) Nyemølle eller

Kobbermøllen i Søllerød-Sogn; 9) Kongens Valkemølle, ogsaa i Søllerød-Sogn. End videre hører til Lyngbye-Sogn: Sorgenfrie, et kongeligt Lystslot norden for Lyngbye, prydet med et lidet Spiir; og har en særdeles yndig Hauge. Paa dette Slot døde Enkefyrstinde Sophie Karoline af Ostfriesland A. 1764 den 7de Junii. Det tilhører nu Hs. Excellence, Hr. Geheime-Konferenzraad Desmercières. Fuglevadsmølle med Qværne, et Sigteværk og to Messinghamre. Bredemølle har to Kobberhamre, to Messinghamre, et Messingtraadværk og en Brændeovn. Lyngbye-Valkemølle. Frideriksdahls Mølle er en Kornmølle, og er tilforn kaldet Hiortholms Mølle. Raadvad- eller Raadevads Mølle, beliggende i Dyrehaugen, er saavel en Kornmølle som et Fileværk til Isenkram og Giørtlerarbeide, og tilhører Isenkrammerlauget i Kiøbenhavn. Ørholms Mølle har en Qværn, samt et Værk, hvorved forfærdiges Høeleer, Skiæreknive og andet Jernarbeide. Eremitagen, et kongeligt Lyst-Jagtslot, men er ubeboet, beliggende i Dyrehaugen, er bygt A. 1736 af Kong Kristian den Siette paa et høit Sted, hvorfra haves en smuk Udsigt oven over Skoven ud ad Søen; det er af ziirlig Arkitektur baade udvendig og indvendig. Udi Dyrehaugen er en Kilde, kaldet Kisten Pihls Kilde, men siden Brinkmans Kilde, fordi han lod den sætte i Stand; den besøges stærkt formedelst dens velsmagende kolde Vand, der uden Ophold flyder ud af en høi Bakke. Lyngbye-Kirke har tilforn været samlet med Gientofte-Sogn; men Aar 1758 bleve disse to Sogne adskilte, saa at Lyngbye-Sogn blev for sig selv, og fik sin egen Sognepræst.

8) **Gientofte-Sogn**, hvis Kirke tilhører store Vartou-Hospital i Kiøbenhavn, har tilforn været annekteret til Lyngbye, men Aar 1758 blev det skildt derfra. Dertil hører Kirkebyen Gientofte, har 20 Gaarde, 40 Huse, af hvilke 14 Gaarde ere udflyttede. I Byen er et Hospital til 10 Lemmer, som nyde hver 1 Mrk. 8 Sk. ugentlig, hvis Fond er Blokken ved Vangedekilde og Brinkmans Kildeblok i Dyrehaugen. Ligeledes ere to anseelige og kostbare Lystgaarde opbygte i Byen. Hvidøre, ved denne Landsbye har fordem ligget et kongeligt Slot, kaldet Hvidøreslot, ikke langt fra Stranden, men er nu en Lystgaard og en privat Eiendom uden Bøndergods. Her blev Aar 1515 Kong Kristian den Andens Gemahlinde, Dronning Elisabeth, sat i Land og indført til Kiøbenhavn. Skoushoved, ned ved Strandsiden, er et Fiskerleie, har 42

Huse, hvis Beboere ere Fiskere, som daglig forsyne Kiøbenhavns Borgere med Mængde af fersk Fisk, saasom: Flyndre, Torsk, Sild, Hornfisk, Makrel, som de paa Baade bringe ind til Staden. Kristiansholm, en smuk Bygning, hvor der er anlagt et Kattuntrykkerie, beliggende ned ved Strandsiden. Seelust, en Lystgaard med en smuk Hauge, og en deilig Prospekt ud til Havet. Følgende Lystgaarde mod Søekanten ved Landeveien til Helsingøer, nemlig: Bellevue, som har været tilform en Trakteurgaard strax ved Indkiørselen af Dyrehaugen; Vilhelmsdahl, Konstantia, Reisersgaard eller Bonna-Æxperance, Treuensand, Mariendahl, store Tuborg, Fontenai, Lundehuus, Vibenshuus og andre mindre Lyststæder. Ordrup har 8 Gaarde, 13 Huse, hvor to Gaarde ere udflyttede fra Fælleddskab, de øvrige have deres Jorder ved deres Gaarde, eftersom de ligge som i en Zirkel; denne Landsbye ligger meget fornøielig med Skov, hvorudover mange Familier boe der om Sommeren. Vangede har 15 Gaarde, 12 Huse, hvoraf 8 Gaarde ere udflyttede fra Fælleddskab og nogle af dem anseelig opbygte, især den ved Kongeveien, som har en yndig Prospekt. Paa Vangede-Mark er en god Kilde, som stærk besøges St. Hansaften. De Penge, som indsamles i denne Vangede Kildes Blok tilhører, efter kongelig Reskript af 30 December 1735, Hospitalet i Gientofte. Jægersborg var forudm et kongeligt Jagt-Lytslot i en behagelig Skovegn, indrettet af Kong Kristian den Fierde, til at være paa for at fornøie sig med Jagten der i Egnen; men siden blev Dyrehaugen, som ligger der ved, indrettet af Kong Kristian den Femte efter engelsk Maade. Dette Slot havde et lidet Taarn med Spiir. Paa denne Slotsgaard brækkede Kong Friderik den Femte sit høire Been den 18 November Aar 1760, da han vilde stige ned af sin Hest. For Brøstfældigheds Skyld blev dette Slot nedbrudt Aar 1761, og er ei siden blevet opbyggt igien. Den Samling af de mange Bygninger, henhørende til Jagten og alle Jagtbetienterne, som altid boe her, tilligemed Ober-Jagtrmesteren, giver Anseelse af en liden Kiøbstæd. De mange store Alleer her omkring give en behagelig Spadseretur. Charlottenlund, forudm Gyldenlund kaldet, et kongeligt Lytslot, omgivet af Skove, som med sine giennemhugne Alleer tiener om Sommeren til største Fornøielse for Kiøbenhavns Indvaanere. Det ligger tæt ved Strandkanten ved Siden af Landeveien til Helsingøer. Lige ud for Indkiørselen til Slottet seer man endnu Lævninger af en indpælet Broe langt ud i Søen, hvor Kong Kristian den Femtes Dronning,

Charlotte Amalie steeg i Land, da hun ankom til Skibs som Prinzessebrud fra Hessenkassel til Danmark. Under denne Broe laae Kapt. John Norkroff paa Luur i en armeret Chaloupe, for at ville opsnappe Kong Kristian den Siette som Kronprinz, og derefter bortføre ham fangen, da høistbemeldte Kronprinz med faa Cavallierers Følge kom ridendes den Vei forbi. See Norkrosses Levned i 8vo. Bernsdorf, tilforn kaldet Phasangaarden, er en Herregaard og Sommerslot nær ved Jægersborg, nye opbyggt Aar 1762, hvortil Hovmarkerne af forrige Jægersborgslot ere henlagte, og er ziret med en overmaade kostbar og prægtig Hauge.

9) **Søllerød-Sogn**, hvortil hører Kirkebyen Søllerød, har 4 Gaarde, en halv Gaard og 12 Huse, saa og to smuk opbygte Lystgaarde, tilhørende Familier i Kiøbenhavn. Søllerødgaard, et Lystslot med et prægtigt Kapel til Gudstieneste, beliggende ved Skoven paa et høit Sted, hvorfra haves frie Udsigt ud over Skoven og Marken ned til Sundet, og op til Kiøbenhavn, ja og lige til Kiøgebugt; her er en prægtig Hauge og kostbart Trykværk, som forsyner Gaarden og Haugen med Springvand. Frydenlund, et kongeligt Lystslot, bygt ottekantet, ligger midt i Skoven ned mod Strandkanten. Midt paa Slottet er en Salon, som bekommer sin Lysning igiennem de øverste Vinduer paa Taget. Fra Altanen haves den ypperligste Udsigt over Skov og Mark ud til Stranden og Øresund. Til Slottet hører 9 a 10 Tønder Hartkorn, hvilke Marker ere indhegnede med Steengierder; ved Slottet ere 5 Hauger og skønne Fiskedamme. Dronninggaard, en Herregaard, hvis Hovedgaards Taxt er 35 Tdr. 6 Skpp. 1 Fkr. 1 Alb. Skovskyld 2 Tdr. 6 Skpp. 2 Alb., men har nu ingen Bønder. Gaarden er beliggende ved en indledende Arm af Fuure-Søe, og er omgiven med Skove. Holte, en Bye af 6 Gaarde og 27 Huse. Holtegaard, en smuk anseelig Gaard ved samme Bye, har 18 Tdr. Hartkom og en skøn Skov med Tørveskiær og Fiskerie, har en prægtig Hauge, og tillige Privilegium paa at brygge og brænde. Nærum, en Bye af 7 Gaarde og 26 Huse, her ere ogsaa 4 deilige Lystgaarde med Jord indhegnet for sig selv, tilhørende Familier i Kiøbenhavn. Geelshuus, en Lystgaard med Hauge. Tuborg, et Vertshuus. Agershvile, en Lystgaard med Hauge, hvortil hører en Deel Jorder og ligger ved Dyrehaugen. Skodborg, har to Lyststæder med Hauge, tilhørende Familier i Kiøbenhavn. Øverød, en Bye, har 6

Gaarde og 20 Huse; her ere ogsaa to Lystgaarde, ligeledes tilhørende Familier i Kiøbenhavn. Trøderød, en Bye af 8 Gaarde, en halv Gaard, og 11 Huse. Grønlund har 4 Huse. Vedbek, en Bye, beliggende mod Søekanten, har 3 Gaarde og 16 Huse; af hvilke den ene Gaard er lagt til Ænrom, og er opbyggt til en Lystgaard, tilhørende Familier i Kiøbenhavn. Nok en Lystgaard med en Deel Jorder. Strandmøllen eller Papiirsmøllen, som desuden har en Qværn, er en anseelig Sigtemølle. Valkmøllen eller Kongens Valkmølle, hvor Klæde fra Fabrikerne stampes. Nyemølle eller Kobbermøllen, hvorved er en Kobberhammer og Smeddie. Endnu ligger i Sognet 4 Skovhuse, hvoraf to ligger i Dyrehaugen. Ligeledes Kaninholmen, et smukt Lyststæd, beliggende ved Fuur-Søe, og er opbyggt af Kampesteen. Udi Søllerød-Sogn ere tre Skoler; stiftede af Prinzesse Sophie Hedevig A. 1721, nemlig i Søllerød, Nærum og Trøderød; hver Skolemester har (1?)30 Rigsdaler aarlig Løn og 4 Skovlæs Brænde.

B. Smørum-Herred.

Smørum-Herred har 13 Kirker og 4003 Tønder Hartkorn. Kirkerne ere disse: 1) Ballerup-Sogn har 470 Tønder Hartkorn. 2) Maalev-Sogn ligger i Ølstykke-Herred, og har 166 Tdr. Hartkorn. 3) Brøndbyøster-Sogn har 267 Tdr. Hartkorn. 4) Brøndbyvester-Sogn har 234 Tdr. Hartkorn. 5) Glostrup-Sogn har 458 Tdr. Hartkorn. 6) Vallensbek-Sogn har 166 Tdr. Hartkorn. 7) Herstedvester-Sogn har 415 Tdr. Hartkorn. 8) Herstedøster-Sogn har 240 Tdr. Hartkorn. 9) Ledøye- eller Lidøe-Sogn har 191 Tdr. Hartkorn. 10) Smørumouvre-Sogn har 422 Tdr. Hartkorn, men ligger i Ølstykke-Herred. 11) Iishøj-Sogn har 329 Tdr. Hartkorn. 12) Thorslundemagle-Sogn har 127 Tdr. Hartkorn. 13) Høyetaastrup-Sogn har 509 Tdr. Hartkorn. 14) Sengeløse-Sogn har 411 Tdr. Hartkorn. 15) Herløv-Sogn har 136 Tdr. Hartkorn.

Vi merke nu hvert Sogn især:

1) **Ballerup-Sogn**, hvortil hører Kirkebyen Ballerup, har 24 Gaarde, 59 Huse. Man siger, at Byen har Navn af Kong Balder, hvis Begravelse skal være i en Steendysse Norden for Byen. I et uden for Byen opbyggt Tinghuus,

kaldet Ballerups Ting, holdes Birketing for Kiøbenhavns Rytterdistrikts Birk, hvorunder hele Kiøbenhavns Amt svarer. Skoulunde har 18 Gaarde og 20 Huse. Pederstrup har 7 Gaarde, 5 Huse. Agerup har 5 Gaarde, 3 Huse. De Fattige i Ballerup-Sogn har aarlig Renten af 400 Rdlr., som var en Aktie i Kiøbenhavns Banqve; dernæst Renten af 200 Rdlr., skiænket af Birkedommer Gyrsting; ligeledes Renten af 100 Rdlr., skiænkede Aar 1756. Skoleholderen, ved Skolen i Skoulunde nyder aarlig 10 Rdlr. Rente af 200 Rdlr., som altid skal staae i Birkedommerens Bolig, ligeledes nyder han aarlig Renten af 250 Rdlr., skiænkede af Sognepræsten Dorskæus sammesteds.

2) **Maalev-Sogn** er Annexet til Ballerupkirke. Udi Matrikulen anføres Maaløvkirke at høre ind under Ølstykke-Herred. Til Maalev-Sogn hører Kirkebyen Maalev, har 14 Gaarde, 11 Huse; i Byen er Ibskilde; Østen for Maaløvkirke ligger en Bank, kaldet Østerhøy. Søerup, har 4 Gaarde og 2 Huse.

3) **Brøndbyøster-Sogn**, hvortil hører Kirkebyen Brøndbyøster, har 22 Gaarde og 28 Huse. Af Avedørebye hører her til Sogns 6 Huse, som ligge paa Brøndbyøsters Grund. En Deel af Brøndbyøster-Kirke var af de Svenske Aar 1658 i Kiøbenhavns Beleirings Tid nedbrudt og gjort til en Hestestald af dem, hvilket endnu kan sees i Muren.

4) **Brøndbyvester-Sogn** er Annexet til Brøndbyøster-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Brøndbyvester, har 29 Gaarde, 35 Huse. Præstegaarden er her anlagt Aar 1558 af Sognepræsten Kristoffer Bertelsen, der var tillige Prior i Vartou, og flyttede fra Brøndbyøster herhid at boe, hvor han siden døde. Axelsteds Kroe, en Gaard.

5) **Glostrup-Sogn**, hvortil hører Kirkebyen Glostrup, har 9 Gaarde, 2 1/2 Boelsgaard, og 18 Huse. Igiennem denne Bye løber nu den nye kostbare anlagte Landevei til Roskilde, da den gamle Landevei er en god Fierdingvei herfra. Vessinge har 14 Gaarde, 4 Boelsgaarde, 17 Huse. Avedøre har 18 Gaarde, 6 Boel, 17 Huse. Denne Byes Marker gaee ned til Stranden eller Østersøen. Ægbye har 15 Gaarde, 4 Boel, 11 Huse. Glostruphuus. Baade Præsten og Degnen have frie Boliger hver for sig; thi Aar 1759

haver Kirke-Eieren nedsat 500 Slettedaler i Præstegaarden og 100 Slettedaler i Degneboligen, til Lettelse for Vedkommende, saa at den ei kjøbes af Eftermand, som andre Steder.

6) **Valensbek-Sogn** bestaaer allene af Kirkebyen Valensbek, som har 14 hele Gaarde, 2 halve Gaarde og 24 Huse. Kirke-Eieren haver Aar 1760 stiftet her samme Herlighed for Præst og Degn, saa at Præstegaarden og Degneboligen ei kjøbes. Sognepræsten i Valensbek er af Kong Friderik den Tredie Aar 1651 tillagt Kongetienden at nyde, saa og en 1/4 Gaards Jord, tilligemed sin Præstetiende for Kaldets Ringheds Skyld. Paa Byens Mark er en særdeles god Kilde. Af disse to Kirkers Indkomster nyder 10 fattige Dreng og Piger i disse to Sogne, efter en Fundats af 1 Maj 1764, fri Underholdning, saa og Degnen i Valensbek aarlig 8 Rdlr. 2 Mk. af en Bondegaard der i Byen. Vesten for Byen sees Rudera endnu af et Kloster.

7) **Herstedvester-Sogn** er Annexet til Herstedøster-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Herstedvester, har 14 Gaarde, 7 Boel, 11 Huse. Kirken tilhører Biskoppen i Siælland pro officio. Riisbye har 12 Gaarde, 5 Boel, 17 Huse. Vridsløselille har 8 Gaarde, 5 Boel, 13 Huse. Roskildekroe, en prægtig ny Bygning, anlagt og forflyttet her hid, efterat den nye Landevei Aar 1772 er her igiennem Byen anlagt i en lige Linie lige til Rostilde.

8) **Herstedøster-Sogn**, hvortil hører Kirkebyen Herstedøster, har 20 Gaarde 7 Boel, 27, Huse. Ulrikshuus har ingen Jorder uden to købte Gaarde, som ligge nedbrudte, og to andre forhen ødelagte. Harrestrup har 5 Gaarde, 4 Huse. Til Sognepræsten svares Jordskyld 16 Mark aarlig af en Herbergeergaard, Skibet kaldet, paa Vestergade i Kiøbenhavn.

9) **Lidøe- eller Ledøye-Sogn**. Dertil hører Kirkebyen Lidøe eller Ledøye, har 23 Gaarde, 29 Huse. Krampmølle. Lidøekirke tilhører Universitætet i Kiøbenhavn.

10) **Smørum- eller Smørumoure-Sogn** er Annexet til Lidøekirke. Dertil hører Byen Smørumoure, har 15 Gaarde, 21 Huse. Smørumnedre har 14 Gaarde, 2 Huse. Nyballe har 6 Gaarde, 6 Huse. Ædelgave, en Herregaard med Bøndergods, hvis Hovedgaards Taxt er 32 Tdr. 6Skpp. 1 Fkr.

Paa det Sted, hvor denne Gaard er bygt, har fordum ligget en Landsbye, Rumppe kaldet, men blev afbrudt da Herregaarden blev oprettet.

11) **Iishøy-Sogn** er Annexet til Thorslundemagle-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Iishøy, har 21 Gaarde og 38 Huse. Tranegilde har 10 Gaarde og 6 Huse.

12) **Thorslundemagle-Sogn**. Dertil hører Kirkebyen Thorslundemagle, har 15 Gaarde, 18 Huse. Udi Sognet er 2 Vandmøller og 4 Huusmænd. Benzonsdal, en Herregaard, hørende under Roskilde-Amt, dens Hovedgaards Taxt er 28 Tdr. 7 Skpp. 1 Fkr.; Skovskyld 25 Tdr. Den er oprettet deels af nogle Bøndergaarde, som afbrændte i Reerslv-Sogn, deels af nogle andre Bøndergaarde, som bleve nedbrudte og deres Jorder tilsammen gjorde til Hovedgaardsmarker.

12) **Høie-Taastrup-Sogn**; dertil hører Kirkebyen Høie-Taastrup, Har 11 Gaarde, 26 Huse. I Leiren ved denne Bye blev Aar 1659 Freden sluttet og underskrevet imellem Danmark og Sverrig, hvorudover den af mange kaldes den Taastrupske Fred, og af andre den Roskilde Fred. Ved Kirken er et grundmuret Hospital til 8 fattige Lemmer. Klaatoftte har 5 Gaarde. Kraghave har 5 Gaarde, 4 Huse. Kallerupgaarde har 3 Gaarde, 3 Huse. Hedehusene ere to Kroer paa den gamle Roskilde-Landevei, og to Huse. Balders. Brøndbye har 11 Gaarde, 10 Huse. Valbye har 12 Gaarde og 16 Huse. Taastrup. Udi Høie-Taastrup-Kirke staaer bestandig perpetueret paa første Prioritæt den Summa 800 Rdlr., hvoraf Skoleholderne, paa Benzonsdals Gods aarlig nyde Renten. Ligeledes staaer den Summa 2133 Rdlr. 2 Mk. bestandig perpetueret paa første Prioritæt i Benzonsdals Hovedgaard, hvis Renter uddeles til Lemmerne i Hospitalet ved Høie-TaastrupKirke.

14) **Sengeløse-Sogn**, hvortil hører Kirkebyen Sengeløse, har 16 Gaarde og 26 Huse. Vridsløsemagle har 12 Gaarde, 19 Huse. Vadsbye har 8 Gaarde, 8 Huse. Kathrineberg, en Herregaard, oprettet Aar 1749 til et Stamhuus; dens Hovedgaards Taxt er 156 Tdr. 6 Skpp. Hartkorn. Paa Gaardens Grund er anlagt en nye Veir- og Vandmølle med Jordskyld 9 Tdr. 2 Skpp. 2 Fkr. 2 Alb. Af Gaardens Mark ved Udkanten ligger en Gaard, Tostholm kaldet, hvortil er lagt 5 Tdr. Hartkorn. Formedelst Landeveiens

Forandring Aar 1772 blev Roskildekroe, som laae paa den gamle Landevei, afbrudt og forflyttet hen til Vridsløselille i Herstedvester-Sogn, hvor den nu er opbygt. Ved samme gamle Landevei imellem Sengeløse og forhen værende Roskildekroe ligger paa en Høi det grundmurede Snubbekors, hvor Kristus sees hængende paa Korset, udhuggen i Steen. Samme har Æske Henningsen Snubbe ladet her opsette til en Erindring om sin Frues Forløsning paa samme Sted, da hendes Fødselsmerter overfaldt hende underveis, og hun fødte sit Barn her. Til dets bestandige Vedligeholdelse ere henlagte to Bøndergaarde. See Wolfs Encomion. Daniæ Pag. 477. og danske Magazin Tom. ?? . Pag. 20.

C. Ølstykke-Herred, hvoraf 4 Kirker høre til Kiøbenhavns Amt.

Ølstykke-Herred har 1586 Tønder Hartkorn og 6 Kirker, nemlig: 1) Smørumoure-Sogn har 422 Tdr. Hartkorn. 2) Maalev-Sogn har 166 Tdr. 3) Slagslunde-Sogn har 127 Tdr. 4) Gandløse-Sogn har 301 Td. 5) Kirkeværløse-Sogn har 327 Tdr. 6) Farum-Sogn har 243 Tdr. Endnu regnes fire Sogne til Ølstykke-Herred, som ligge i Frideriksborg-Amt og udgiøre 1041 Tdr. Hartkorn, nemlig: 7) Steenløse-Sogn har 434 Tdr. 8) Vexøe-Sogn har 149 Tdr. 9) Ølstykke-Sogn har 286 Tdr. 10) Snodstrup-Sogn har 172 Tdr. Hartkorn.

Vi merke nu Hvert især:

1) **Slagslunde-Kirkesogn.** Dertil hører Kirkebyen Slagslunde eller Slauslunde, har 10 Gaarde og 27 Huse. Ved denne Bye ere mange gode Kilder, især Klokkekilden, hvis Vand ei giver Roskildevand noget efter i Godhed. Paa Marken ere mange Steendysser, men især een 66 Alen lang og besat med Kampesteen rundt omkring. Her ere anseelige store Skove, saa og got Leer, som Pottemagerne i Slangstrup købe til Leerkar. Udi Slagslunde Bye ere to Gaarde, Hofgaardene kaldede, hver paa 25 Tdr. Hartkorn, Hvilke tilforn har været en Herregaard, men nu Bøndergaarde.

2) **Gandløse-Sogn** er Annexet til Slagslunde-Kirke. Dertil hører Gandløse, har 24 Gaarde, en Halv Gaard, og 37 Huse. Knardrup har 9 Gaarde og 13 Huse, saa og en smuk Lystgaard, tilhørende Familier i Kiøbenhavn. Man kan endnu her see Lavninger af Knardrupkloster, og nogle Agre føre endnu Navn deraf. Knardrupmølle, som ogsaa har et Stampeværk.

3) **Storeværløse- eller Kirkværløse-Sogn** er Anexeret til Farumkirke. Dertil hører Kirkebyen Storeværløse, har 16 Gaarde og 35 Huse. Lilleværløse har 14 Gaarde, 23 Huse. Kollekolle har 3 Gaarde, 2 Huse. Bringebye har 7 Gaarde, 5 Huse. Jonstrupmølle er ved stor Konst gjort til en Stampemølle, og bruges af en Klædefabrikeur i Kiøbenhavn til en Klæde-Stampemølle. Møllen har sit Navn af Jonstrup, som var to Gaarde, hvilke Aar 1714 bleve nedbrudte og deres Jorder udlagte til Græsgang. Borupgaard er nu et Huus, men var før en Gaard. Aar 1760 blev Bygningen nedreven og Jorden uddeelt til Bønderne i Storeværløse-Bye, som deraf svare en aarlig Afgift; men. paa Grunden skal stedse vedblive et Huus staaende.

4) **Farum-Sogn**. Dertil hører Kirkebyen Farum, har 16 Gaarde, 29 Huse. Kirken tilhører den anden Professor Theologiæ ved Kiøbenhavns Universitæt. Stavnsholt har 12 Gaarde og 11 Huse. Bregnerød har 5 Gaarde og 4 Huse. Farumgaard, en stor Lystgaard med smukke Bygninger og Fiskedamme, hvoraf nogle kaldes Bispedamme, fordi Erkebisp Svane har ladet samme indrette, da Kong Friderik den Tredie skienkede ham dette Sted til en Lystgaard; dens Marker ere besatte med Steendiger. Derved ligger Canøe.

Kilde: Nicolay Jonge,

Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.

Kiøbenhavn 1777

Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store Helliggieststrædet No. 150

Side 55 – 71.

III. Kronborg-Amt.

Kronborg-Amt strækker sig i Længden fra Tiisvilde til Helsingør 6 Mile og i Bredden fra Gilleleie til Nivaae 3 Mile. Dette Amt er omgivet mod Østen med Øresund; mod Vesten med Isefjorden, som der har sit Indløb fra Havet; mod Sønden med Frideriksborg- og Hirschholms-Amter; og mod Norden med Kattegat.

Kronborg-Amtes kontribuerende Hartkorn er 5026 Tønder, foruden Skov- og Mølleskyld. Det indbefatter to Herreder, nemlig: 1) Liungekronborg-Herred, som har 2124 Tdr. Hartkorn; og 2) Holboe-Herred, som har 2902 Tdr. Hartkorn. Grunden er her til Deels god frugtbar Agerland, men den største Deel er Skov, saa og Tørvemoser. Skovene ere opfyldte med Hiorte, Raaer og Daaedyr til det kongelige Hofs Provision og til Jagt. Mod Vesterkanten findes løs Sand, som af sin lette Bevægelighed kaldes Flyvesand, hvilket i nogle Aar i Kong Friderik den Fierdes Tid truede den omliggende Egn med Ødelæggelse, men blev ved anvendte anseelige Bekostninger dog standset i sin Flugt. Bønderne i dette Amt ere de meest Velhavende i hele Siælland, og tilhører Kongen eene, da her er ikkun en eeneste Herregaard, nemlig Krogerup. De kongelige Fiskerier i Kronborg-Amt ere 20 ferske Seer og 26 Damme.

De kongelige Vange til de kongelige Stutterier i Kronborg-Amt ligge langs med Esseroms, Sø paa den vestlige Side, og kaldes i Almindelighed de syv Esseroms-Vange, hvilke er Kuirasseer-, Ængels-, Fændrik-, Tumler-, Munke- og Krudahle-Vangen, samt Lunden. Ved Strandkanten af dette Amt, især ved Hornbek, Snekersteen og Gilleleie, fanges i største Mængde Torsk, Aal, Sild, Tunger, Flyndre, Hornfisk etc. hvilke sælges i Kiøbenhavn og Helsingør.

Udi dette Amt ligger een Kiøbstad, nemlig Helsingør; saa og to kongelige Slotte, nemlig: Fredensborg-Slot og Kronborg-Slot.
Vi merke nu

A. Liungekronborg-Herred.

Liungekronborg-Herred har 2124 Tdr. kontribuerende Hartkorn foruden Skov- og Mølleskyld. Dernæst 3 Kirker i Kiøbstæden Helsingør, og 8 Landsbye-Kirker; men 3 Kirkesogne deraf høre nu

under Hirschholms-Amt. Kirkesognene ere disse: 1) Tikiøb-Sogn, har 597 Tdr. Hartkorn. 2) Hornbek-Sogn har intet Hartkorn, men bestaaer af lutter Fiskere. 3) Asminderød-Sogn har 425 Tdr. 4) Lillerød-Sogn har 61 Tdr. Disse Sogne høre til Kronborg Amt. Men derimod høre til Hirschholms-Amt følgende Kirkesogne, nemlig 5) Birkerød-Sogn, har 407 Tdr. 6) Blausterød-Sogn har 193 Tdr 7) Karleboe-Sogn har 441 Tdr. 8) Grønholt-Sogn henregnes i Matrikulen til Liungefrideriksborg-Herred, og har 122 Tønder Hartkorn, og altsaa under Frideriksborg-Amt.

Vi merke nu hvert Kirkesogn især:

1) **Helsingør**, en anseelig stor Kiøbstæd, beliggende 5 Mile fra Kiøbenhavn ved Øresund paa Skraabrinken af et Bierg, ganske nær ved Kronborg-Slots yderste Fæstningsværker. Den er den største, folkerigeste, og baade af Bygning den anseeligste, saa og af Handling den meest berømmeligste Handelsstad i Siælland. Dens Navn har den af de gamle gothiske Folk, som kaldtes Helsing. Den fik sine allerførste Kiøbstæds-Privilegier af Kong Erik af Pommern Aar 1416.

Byen er ikke befæstet, har 4 Porte, 7 store lange Gader og endeel Stræder, henved 700 Gaarde, omtrænt 6000 Mennesker, naar Garnisonen indberegnes, samt anseelige murede Huse og Bygninger af nyeste Arkitektur, især de Gaarde, som ligge ned mod Stranden.

Byen har to Sognekirker, nemlig St. Olai Kirke, som er stor og tækket med Kobber, og er indvendig een af allerziirligste af Malning og Forgyldning, især Altertavlen, som Aar 1735 ved en Borgers Gavmildhed blev overalt forgyldt. Koret er afdeelt fra Kirken med 76 Messingpilere. I Kirken findes mange kostbare Epitaphier. Spiret paa Kirketaarnet nedblæste A. 1737, og er ei endnu sat i Stand. Den anden Kirke er St. Mariæ Kirke, med et smukt Spiir; den er tillige Garnisons-Kirke, og i den prædikes saavel i det tydske som danske Sprog. Før Reformationen har denne Kirke været de Dominikaners eller Sortebrødres Kloster. Til denne tydske Kirke henhører Kronborgs Gevæhrfabrik i Tikiøb-Sogn. Næst ved St. Mariæ Kirke er den latinske Skole, som er en grundmuret Bygning, to Etager høi, med beqvemme Værelser til Rektor, Konrektor og tre Hørere. Denne Skole er rigeligen forsynet med Beneficier. Byen har et stort Hospital, bestaaende af to grundmurede Længder og to Etager høi, hvori ere 80 Lemmer, som ugentligen nyde hver

tre Mark foruden Lys og Varme. I den nederste Etage er en smuk Hospitalskirke, ziret med et Spiir paa Taget. Kapellanen ved St. Olai Kirke er tillige Hospitalspræst. Fattighuset er et mindre Hospital, hvor 30 til 40 Lemmer underholdes af de Gaver, som Byens Indvaanere godvillig giver dertil.

Raadhuset er en grundmuret Bygning af tre Etagers Høide.

Den kongelige Toldbods eller Øresunds Toldkammer, er en ziirlig og anseelig Bygning, opbyggt Aar 1742 paa kongelig Bekostning, og ligger tæt ved Sundet, hvor alle Skippere, som passere Sundet, og nødvendig skal gaae her i Land, indfinde sig med deres Konnossementer, for at klarere og betale Øresunds Told efter Toldrullen af deres indehavende Ladninger. Øresunds Toldrulle er dateret Kristianopel den 13de Augusti Aar 1645, og fornyet ved Staterne af Holland og Kongen af Danmark den 15de Junii Aar 1701. Ligeledes Guldolden af nederlandske Skibe, Fyhrpenge og Løgtepenge; ligeledes annammes af alle Skibe Tøndepenge, Havnepenge, Oppenge, Lastpenge, Defensionstold, etc. Ved Øresunds Toldkammer er en Tolddirekteur, fire Toldkammererer, to Toldinspektører, en Translateur, en Passkriver, en Stempelforvalter, en Kasserer.

Byens mindre toldkammer med dets egne Toldbetienteres Kontoirer. Den Aar 1764 anlagde Havn til Skibenes Sikkerhed vil uforbigængelig forfremme Byens Handel og Tilvext; dog er den egentlig en Broearm, men ikke en stor Havn nok for større Skibe end 8te Fod dybstikkende. Byens beqvemme Beliggenhed paa den yderste Pynt og Hiørne af Siælland, da den grændser baade til Øster- og Nordsøen, beforder daglig dens Næring og Handling, da ofte for kontrair Vind sankes i faa Dage paa Helsingørs Rheed nogle hundrede Skibe, som behøve Skibsprovision af Kiød, Brød, Fisk, Øl, Melk, Urter, Vine, saa og Touge, Ankre etc. saa at de mange Søefarende give Byen god Næring, ja ofte forarsager, at slige Vahres Priis stige paa kort Tid høiere end sædvanlig.

Alle handlende Nationer have her i Byen deres Konsuler boende, saasom de Engelske, Hollandske, Franske, Spanske og Russiske, for at klarere deres Nationers Skibe ved Toldkammeret, naar de ankomme. Ligeledes beforders Byens Næring af Færgeløbet, da mange Fremmede hvert Aar reise derigiennem, som komme reisende fra og til Tydskland, Danmark, Sverrig og Norge, som alle maae passere Sundet, og ofte, fordi Vinden er kontrair til Overfart, maae opholde sig nogle Dage. Fra Helsingør blive Reisende satte oven Sundet ved Færgsmakker over til

Helsingborg paa svensk Grund. Disse Smakker bekostes og holdes færdige af et Fiskerselskab, som for Transporten nyde en vis foreskreven og fastsat Færgetaxt.

I Byen er anlagt to Sukkerraffinaderier, et Spinderie for at hævme Betlerie og at hielpe de Fattige til at fortiene Brød. I Byen er en Hestemølle og uden for Byen er fem Veirmøller. Ved Byen er to Teilbrænderier.

Byens Magistrat er en Borgemester og to Raadmand, en Byefoged. Hamborger ridende Post ankommer her hver Mandag og Fredag, men afgaaer hver Tirsdag og Løverdage. Den norske Post ankommer igiennem Sverrig her til Byen om Torsdagen, og afgaaer tilbage til Norge om Søndag Morgen. Den svenske Post ankommer om Tirsdag og Løverdage, men afgaaer til Sverrig Mandag og Fredag. Den daglig gaende Post imellem Helsingør og Kiøbenhavn baade afgaaer og kommer hver Dag.

Market holdes her den 8de Octobr. og den 24de Octobr. Vidtløftigere kan læses i Boesens Helsingørs Beskrivelse, trykt Aalborg 1757..

Marienlyst, er et kongeligt Lystslot og Sommerhuus med en kostbar Hauge, beliggende tæt uden for Helsingør, tilhørende Dronning Juliane Marie, som har givet dette Palais sit Navn. Paa det Sted, hvor nu dette Palais staaer, har i fordum Tid staaet et Karmeliteerkloster. Det ligger paa Brinken af det høie Bierg saa høit over Byen, saa at Udsigten fra Gemakkerne er overmaade skøn og herlig, efterdi man kan see ud i Kattogat, saa og Ud- og Indfarten i Sundet, hvor Søen aldrig er tom for Skibe; ligeledes kan man ogsaa see over i Skaane og Halland, saa og det Forbjerg Kullen. Ved Bagsiden af Palaien kan man med Vognen formedelst Afsætninger kiøre for de øverste Gemakker. Den ene Deel af den prægtige Hauge er rigelig besat med Billedstatuer, Vandbækkener og Blomsterquarterer; men i den anden halve Part voxer overflødig rar Frugt. Dette Steds gamle Navn var Lundeauge.

Øresund kaldes Vandet eller det Søestræde imellem Helsingør paa Siællands Grund, og Helsingborg paa Skaanes Grund. Man kalder det kortere i daglig Tale gemeenlig Sundet.

Igiennem Øresund skal alle de Skibe uforbigængelig passere, som komme fra Østersøen og seile ad Nordsøen til, eller komme fra Nordsøen og gaee ad Østersøen, hvilke nødvendig maae ankre paa Helsingørs Rheed, medens Koffardiekapitainer eller Skipperne gaee i Land og klarere for deres indehavende Ladninger paa Øresunds Toldkammer. Igiennem Sundet

passere hvert Aar over 5000 Skibe af alle Slags Nationers, hvoriblant de fleste ere Hollændere, hvis Skibes Antal gemeenlig er aarlig 1900 til 2000. Overfarten over dette Sund fra Helsingør til Helsingborg er næsten tre Fierdingvei. Her udi Sundet ligger altid til Ankers fra Foraaret lige til Vinterens Begyndelse et Kongeligt Dansk Vagtskib, som er en armeret Fregat, hvor alle Skippere paa de forbiseilende Skibe har at mælde sig for den kommanderende Chef paa Vagtskibet, for at fremvise deres medhavende Passer og Konossementer,

Kronborg, en stærk Fæstning og kongeligt Slot, beliggende tæt ved Helsingør ved Indløbet af Sundet. Det er anlagt af Kong Friderik den Anden Aar 1577 og blev fuldendt Aar 1585, til at forsikre sig Indkomsterne af Øresunds sædvanlige Told; hvilken Rettighed, grundet paa ældgammel Brug, er ved høitidelige Traktater erkiendt af alle Nationer at tilhøre Kongen af Danmark allene.

Slottet bestaaer af fire Længder i en Qvadrat af hugne Qvadratsteen, og ziret i Hiørnerne med 4 Taarne af gothisk Arkitektur, tækket med Kobber, er indvendig prægtigt og kongeligt; især er den store Riddersahl prydet med særdeles skønne Malerier; Slotskirken er overmaade zirlig med fristaaende Pillere og Bildhuggerarbeide i Marmor og Alabast. Midt paa Slotsgaarden staaer en stor Fontaine. Slottet beboes af den kongelige Kommendant, saa og af nogle til Garnisonen henhørende Betientere. Over den yderste Slotsport staaer dette danske Vers af Biskop Thomas Kingo:

Trin ind, om du est værd, jeg lader op min Bue, Og aabner pladsen til det kronet Slot at skue, Tre Konger det har ført af Vand, af Ild, af Skud, Trods Havets Svælg, trods Brand, trods Fienders Kuglers Brud. Nu har Kong Kristian den Femtes Magt og Møie, Ret kronet Værket, trods du Avindsyges Øie, Gud give Kongen og Hans Slægt en evig Rod, Saalænge Øresund skal kysse Kronborgs Fod.

Aar 1691 er Kronborg Fæstning af Kong Kristian den Femte endnu mere forbedret, og til en Erindring derom blev slagen en stor Medaille, paa hvis ene Side sees Slottet med sine Fæstningsværker, og derunder læses *Coronæburgum*; og paa den anden Side sees en dobbelt Hovednøgel med Omskrift: *Claudit & Recludit*. Den veier 18 Lod. Se Lorentzens *Mulæum Regium del Nummis* pag II. No. 48. Atter i Kong Friderik den Femtes

Tid er Fæstningen forsynet med flere Udenværker, saa at den nu er een af de allerstærkeste Fæstninger i Europa Den ældste og inderste Fæstning har fire Bastioner, og er beklædt med stærke Mure, som udvortes ere med tykke underjordiske Hvælvinger forsynede, saa at ingen nedfalden Bombe kan gjøre Skade. Uden for denne Muur og Grav ere mod Landsiden mineerte Raveliner og Forværker. Mod Havssiden ere Bastionerne forsynede med grovt Skyts, saa og dobbelte Kartouer. Fra een af Bastionerne vaier altid det danske Flag.

Ethvert Skib, uden Forskiel, som seiler igiennem Øresund, hvad enten de kommer Nord eller Sønden fra, skal, for at bevise Fæstningen den tilbørlige Honneur, stryge deres Seil, og holde dem nedstrøgne i fulde 5 Minuter, da enhver som forsømmer denne Pligt, kan vente sig ved Kanonskud fra Fæstningen at blive tvungen til at bevise samme Honneur, og desuden bliver tilholden at betale Bøder for sin Overhørighed, og bøde for hvert efter ham gjort Kanonskud. Dette Reglement for Strygningen i Øresund er udgivet den 3 April Aar 1756. Dersom de forbiiseilende Skibe have Kanoner om Borde og tillige salutere Fæstningen med visse Skud, da blive de igjen betakkede fra Fæstningen med Skud.

Paa dette Kronborg Slot blev den danske Prinzesse Anne, som var Kong Kristian den Fierdes Syster, viet per procuratorem, til Kong Jakob af Skotland Aar 1589. Og Aar 1590 paa Paaske Dag blev Kong Kristian den Fierdes anden Syster, Prinzesse Ælisabeth, viet paa dette Slot til Hertug Henrik Julius af Brunsvig-Lyneborg. Fra dette kongelige Slot blev den danske Kronprinzesse Sophia Magdalena ført som Prinzessebrud Aar 1766 den 15 October med stor Solennitæt over Sundet over til Helsingborg, hvor hendes høie Brudgom, den svenske Kronprinz Gustav, nu Konge i Sverrig, tog imod hende ved hendes Ankomst til Helsingborg-Broe. Ligeledes er at merke, at Dronning Karoline Mathilde opholdt sig paa dette Slot nogle Uger, fra den 17 Januarii Aar 1771 indtil hendes Bortreise fra Sundet.

2) **Tikiøb-Sogn**, som er eet af de største Sogne i Siælland. Dertil hører Kirkebyen Tikiøb, har, foruden Præstegaarden, Degneboligen og Skolen, 5 Gaarde, 16 Huse. Tikiøb-Skovhuse, 11 Huse. Kathei, en Gaard. Lille Æsbønderup har 4 Gaarde, 5 Huse. Paa lille Esbønderup Mark blev Aar 1736 opdaget to store Steenkamre i en Bakke. Saande har 2 Gaarde. Joenstrup har 5 Gaarde, 3 Huse. Bøtterup har 5 Gaarde,

1 Boel, 4 Huse. Harritshøy 3 Gaarde, 13 Huse; der er een dansk Kolonistgaard. Bedstrup har 5 Gaarde, et Huus. Risbye har 2 Gaarde, 5 Huse. Birkehuus er eet Huus. Bersholm har 9 Gaarde, 11 Huse; her er en smuk bygt Gaard, hvis Hovedlænge er Grundmuur og teighængt, og har to Gaardes Avl. Plejelt har 12 Gaarde, 1 Boel, 9 Huse. Haureholm 6 Gaarde, 7 Huse. Hornebye har 9 Gaarde, 8 Huse. Søehuset er eet Huus. Holmegaard er een Gaard. Steenstrup har 3 Gaarde, 2 Huse. Saunte har 10 Gaarde, 9 Huse. Skibstrup har 7 Gaarde, 7 Huse. Apperup har 4 Gaarde. Teilstrup, en Boel. Fuglefinger, er 2 Huse. Hørserød har 7 Gaarde, 1 Boel, 7 Huse. Ørsholt, er en smuk Lystgaard, beliggende ved Gurre-Sø. Katterup er een Gaard. Gurre har 6 Gaarde, 4 Boel, 5 Huse. Udi Gurre-Bye findes endnu Rudera af Kong Waldemars den Tredies Stald. Ved Byen er en Høi, besat med Træer og Vand omkring, hvorpaa, fordem har staaet Gurre-Slot Aar 1375 i Kong Waldemar den Tredies Tid. Denne Gurre-Høi er meget behagelig, thi den har Gurre-Sø paa den ene Side, og Skoven, som omringer den, paa den anden Side. Imellem dette Gurre-Slot og Søeborg reiste ofte Kong Waldemar den Tredie. Udi Vangen seer man ogsaa Rudera af en Teglovn. Hestevangen gaaer i mange Bugter, og derfor kaldes den Rumpevangen. Ved Gurrevang ligger Gurrehuus, som er Skovridergaarden tæt ved Guresøe. Leerhuset er eet Huus. Nyerup har 6 Gaarde, 6 Huse. Nyerupgaard er et smuk bygt Lyststed. Nyerup-Porthuus er 2 Huse. Kronborg-Ladegaard har 30 Tønder Hartkorn. Kronborg-Teglgaard er et Teglværk. Snekkersteen har 4 Boel og 14 Huse, er et Fiskerleie, beliggende tæt ned ved Stranden, har lutter teglhængte Huse, hvis Beboere ere fornemme Fiskere og Seilere, som ikke alleneste have god Næring af Havet ved deres idelige overflødige Fiskerie, da Sundet ved Snekkerstenen og Espejerdie giver Mængde af alle Slags skiøen Strandfisk, men de drive endog Kiøbmandskab med de mange Skippere, som for Modvinds Skyld ofte maae legge sig til Ankers paa den saa kaldede Jyde-Rheed; ja disse Beboere have ogsaa selv store Baade og maadelige Fartøier, med hvilke de seile paa Jylland og andre Provinzer. Disse mange teglhængte Huse og smukke Bygninger, hvoriblant en grundmuret Gaard, hvortil er en privilegeret Kroe, giver dette Fiskerleie Anseelse af en liden Kiøbstæd. Teilgaardshuset er eet Huus.

Fiskerboden, eet Boel. Mollenborg, eet Huus. Skotterup, 8 Huse. Lokkerup. Dahlsborg, en Lystgaard ved Stranden. Boerup, een Gaard og 2 Huse. Rørtang har 4 Gaarde, et Huus. Flynderup har 3 Gaarde. Æyebek-Vanghuus er 2 Huse. Æspegieerde har 2 Gaarde, eet Boel og 6 Huse, liggende ved Strandkanten, hvor der falder got Strandfiskerie. Søebekhuus er et Lyststed med en Stampemølle. Tibberup har 5 Gaarde, 5 Huse. Tibberupmølle, eet Huus. Mørdrup har 9 Gaarde, 2 Boel, 3 Huse. Busserup, eet Boel. Munkegaard er 2 Gaarde og 5 Huse. Kroghenborg, et Lyststed med 3 Vange og Steengierder omkring. Brunmark er to tydske Koloniegaarde. Reenstrup har 2 Gaarde, 2 Huse. Halgestrup, een Gaard. Denne Egn er meget behagelig baade formedelst Udsigten til Stranden og Sundet, hvor Skibene daglig i Mængde passere forbi til Nord- og Østersøen, saa og af den store Skov, hvori er den kongelige Vildbane, saa og mange Skove og Jagtveie. Udi Tikiøb-Sogn ere tre Skoler, nemlig to kongelige Skoler, og en Skole, stiftet af Frue Konferenzraadinde Rostgaard.

2) **Hornbek-Sogn**, hvis Kirke er Aar 1737 af ny grundmuret og opbyggt, hvortil Sognemændene har foræret et Slag-Uhrværk. Dertil hører Hornbek, Kirkebyen, har 4 Gaarde og 48 Huse, og er ellers et Fiskerleie ved Stranden. Dette Fiskerleie seer ud som en maadelig Kiøbstæd, formedelst sine smukke teglhængte Bygninger, hvis folkerige og formuende Beboere ere stræbsomme Fiskere, som leve af overflødig Strandfiskerie, saa og af deres Søefart; thi de besegler alle Provinzer med deres Fartøier. Disse Mænds Koner ere Tvettersker og Bleegfolk, som blege Klæder for Folk. Ællekilde har eet Boel. Aalsgaard har eet Boel og 27 Huse, og er et Fiskerleie, som beboes deels af Fiskere, deels af Gevæhrfabrikens Folk. Boerne har 2 Boel og eet Huus. Ællekilde Ællepind. Bobaken. Gammel Sandhuus har 4 Huse. Hellebek er et lidet Palais med Hauge. Kronborg-Gevæhrfabrike, tilforn Hammerværket kaldet, har Anseelse af en liden Kiøbstæd formedelst sine smukke Bygninger. Paa dette prægtige Værk, beliggende en halv Miil fra Helsingør, fabrikeres aarlig over 3500 Flinter, foruden Bajonetter og Pistoler, og det altsammen overmaade net gjort. Paa dette Værk arbeide mere end 400 Mennesker; deres Ungdom oplæres af en Student. Tilforn har denne Fabrik hørt til Tikiøb-Sogn, men nu efter kongelig Befaling hører Fabrikens Folk ind

til den tydske Kirke i Helsingør, og skal Sognepræsten sammesteds give til nu værende Sognepræst i Tikiøb Mag. Garboe aarlig 20 Rdlr., men ei efter hans Død længere, da den Refusion ophører.

4) **Asminderød-Sogn**, hvis Sognepræst er tillige Slotspræst ved Fredensborg-Slot. Udi Asminderød-Kirke er i Koret en Stoel, hvor Dronning Sophia Amalia ofte hørte Prædiken, naar hun om Sommeren residerede paa Ebbekiøbgaard. Kirkens Altertavle er skiænkt af høibemeldte Dronning. Til dette Sogn hører Kirkebyen Asminderød, har 6 Gaarde foruden Præstegaarden og en Deel Huse. Fredensborg-Slot. Kraagerup-Gaard eller Krogerup, en meget fornøielig Sædegaard eller liden ukomplet Herregaard, beliggende imod Søkanten meget behagelig, og, er omgiven af Skove. Fra denne Gaard kan daglig sees alle, de Skibe, som passere igiennem Østersøen. Paa denne Gaard boede i Kiøbenhavns Beleirings Tid Aar 1658 den af sin store Troskab mod sit Fæderneland bekiendte Hans Rostgaard, Amtsforvalter over Kronborg-Amt. Langstrup har 23 Gaarde. Ændrup har 9 Gaarde, Dagelykke har 10 Gaarde. Øverste Torp har 5 Gaarde Nederste Torp har 4 Gaarde. Danstrup har 8 Gaarde. Nyboe har 4 Gaarde. Søeholm har 8 Gaarde. Vekeboe har 4 Gaarde. Laugerød har 4 Gaarde. Boelandsgaarde er 4 Gaarde, ved hvilke ere en Deel Høie, kaldet Boelands Høie, hvor der ere mange hedenske Begravelser. Knurrenborghuus. Skiæremølle, eet Huus, Baastrupgaarde ere 2 Gaarde. Høysagergaarde ere 2 Gaarde. Tueltsgaarde ere 4 Gaarde. Roegaard er ved Fredensborg, hvoraf svares Tiende, er een Gaard. Sletten har 22 Huse og er et Fiskerleie, hvor lutter Fiskere boe, som tillige seile imellem Provinzterne. Æbbekiøb er nu Fredensborg; thi i fordum Tid var Æbbekiøbgaard en stor kongelig Avlsgaard, hvor Kong Kristian den Femtes Dronning Sophia Amalia residerede paa om Sommeren; men Bygningen blev siden afbrudt og dens Marker bleve udlagte til det kongelige Stutteries Vange, hvoraf een Vang endnu kaldes Æbbekiøbvang. Humlebek har 24 Huse og er et Fiskerleie, beliggende ved Sundet neden for Kraagerup; her gik den svenske Kong Karl den Tolvte i Land med sin Armee af 14000 Mand Aar 1700, men kom ei videre formedelst den Travendalske Fred, som da blev sluttet.

Fredensborg-Slot er et kongeligt Lystslot, beliggende midt i Skoven, omgivet med Lysthauge og Skove med Alleer til Esserom-Søe. Dette Slot er nyt bygt Aar 1720 af Kong Friderik den Fierde. Over Slotsporten læses disse Ord: Da Krig og Orlogs Tid ved Gud en Ende fik, Blev Fredensborg opbyggt i Fred af Friderik. Og at dets Freds Paulun skal Krigens Minde være. Da fik den Navn af Fred og Friderik at bære. Hvor Slottet nu staaer, var tilforn en kongelig Avlsgaard, kaldet Østrup. De høikongelige Herskabers Gemakker ere her prægtige, og finder man saavel i Gemakkerne som i Galleriet en udvalgt Samling af de rareste Malerier, meest af nederlandske Mesteres Arbeide, saasom af Slingeland, van Doer og Romeyn. Slotsgaarden er ottekantet og besat med skyggefulde Træer for Vinduerne. Midt paa Slotsgaarden staaer en Springbrønd, som bærer Fredens Billede, gjort i Florenz. Over Porten ind til Slotsgaarden staaer et lidet Spiir. Paa den yderste Forgaard ere paa begge Sider Stalde, Remisser og Betienternes Værelser. Slotskirken, som har et anseeligt Alter og er overmaade smuk indrettet, ligger paa den nordre Side af Slottet, og er ziret med et Spiir; udvendig paa Frontespicen sees Kong Friderik den Fierdes Brystbillede i Marmor. Slotshaugen, som er Skoven selv, der omringer Slottet, og er giennemskaaren med mange Aleer, er ved Hr. Wiedewelt, dansk Professor ved det kongelige Maler- og Bildhugger-Akademie, prydet med Vaser, Statuer og Postamenter. Om Nordmandsdalen i den kongelige Lysthauge ved Fredensborg kan efterlæses Grundts Beskrivelse, trykt Aar 1773. Foruden adskillige kongelige Lysthuse er mod Søen et Lysthuus, hvori kan holdes Taffel, og ud over Vandet er et saa kaldet Anglehuus, hvor man ved Vinduet kan staae og angle eller drage Fisk op til sig af Søen. Ikke langt herfra ligger en kongelig Lystjagt, til det kongelige Herskabs Forlystelse at seile med paa Esserums-Søe.

5) **Grønholt-Sogn** er Annexet til Asminderød-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Grønholt, har 10 Gaarde, 10 Huse. Søerup har 3 Gaarde, 12 Huse; alle Huusmændene i denne Bye ere Bleegmænd, som blege Linnet for Folk. Lønholt har 18 Gaarde. Udi Tulstrup-Græsvang findes en Holm med Træer, omringet med Graver, hvor Kong Friderik den Fierde ofte spiiste, naar han var paa Jagt. Grønholts Kirke hører til Liungefrideriksborg-Herred.

6) **Lillerød-Sogn** er Annexet til Blausterød-Kirke, som hører til Hirschholms Amt. Dertil hører Kirkebyen Lillerød, har 8 Gaarde, 19 Huse. Børstingerød har 3 Gaarde, 3 Huse. Nek 5 eeneste Huse. Lillerøds Kirke er kullet og uden Taarn. Om de øvrige tre Sogne, nemlig 1) Blausterød-Sogn, 2) Birkerød-Sogn, og 3) Karleboe-Sogn, som ogsaa ligge i Liungekronborg-Herred, bliver siden at melde ved Hirschholms Amt, hvorunder de Aar 1739 ere henlagte.

B. Holboe-Herred.

Holboe-Herred har 2902 Tdr. kontribuerende Hartkorn, foruden Skov, og Mølleskyld. Dernæst 13 Landsbye-Kirker, hvilke ere: 1) Ramløse-Kirkesogn, som har 251 Tdr. Hartkorn. 2) Annise-Sogn har 160 Tdr. 3) Veibye-Sogn har 380 Tdr. 4) Tibirke-Sogn har 43 Tdr. 5) Græsted-Sogn har 286 Tdr. 6) Maarum-Sogn har 146 Tdr. 7) Blidstrup-Sogn har 210 Tdr. 8) Søborg-Sogn har 304 Tdr. 9) Gilleleie-Sogn har intet Hartkorn. 10) Helsing-Sogn har 267 Tdr. 11) Valdbye-Sogn har 146 Tdr. 12) Esbønderup-Sogn har 186 Tdr. 13) Nøddeboe-Sogn har 24 Tdr.; men Kirken hører til Liungefrideriksborg-Herred. (See foran Pag. 79). Vi merke nu hver især:

1) **Ramløse-Sogn.** Dertil hører Kirkebyen Ramløse, har 21 Gaarde, 40 Huse, og har fordum været et Lehn til de katholske Bisper af Roskilde; og da laae der en stor Gaard ved Skoven, som kaldtes Hofgaarden: men efter Reformationen boede en Bonde derpaa, da den var paa 24 Tdr. Hartkorn, som i Kong Friderik den Fierdes Tid blev udlagt til 3 Bøndergaarde. Denne Gaards Marker gaaer til det flyvende Sand, som ved Steendiger ere adskilte. Paa denne Græsning har ligget Adzerboe-Slot, som Rigets Hofmester Poul Laxmand eiede Aar 1502 i Kong Hanses Tid. Ved dette Slot har ligget Nogle Landsbyer, hvilke tillige med Slottet af Flyvesandet ere ødelagte, saa at Stedet, hvor Slottet fordum har staaet, ei engang vides nuomstunder længere; dog er en stor Eng deraf, kaldet Ryen, lagt til Tisvilde-Bye. Skierene har 7 Gaarde, 6 Huse. Agerup har 6 Gaarde, 8 Huse. Taagerup har 3 Gaarde, 2 Huse.

2) **Annise-Sogn** er Annexet til Ramløse-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Annise, har 20 Boel og 50 Huse. Paa Annise-Mark ved Arre-Søe har i fordem Tid ligget en Herregaard, hvoraf der endnu sees Volde og Graver. Husebye har 6 Gaarde, 2 Huse. Udi dette Sogn ligger Arre-Søe eller Arrøe-Søe, en stor dyb Søe, 5 Mile lang i Omkreds, og har Frideriksborg-Amt paa de tre Sider og Kronborg-Amt paa den fjerde Side. Denne Søe havde sit Udløb i Isefiorden; men da Flyvesandet med sin Sandflugt havde ødelagt mange Marker og Byer, og omsider naaede Arre-Søe, saa tilstoppede denne græsselige Sandflugt tilsidst denne Søes Udløb i Isefiorden, og derved forvoldte de omliggende Markers Oversvømmelse. Hvorudover Kong Friderik den Fierde lod en Kanal grave, saa at Arre-Søe fik Udløb til Havet, og de omgrændsende Sogne nu fik god Engbund og Tørveskiær. (Herom er meldet tilforn ved Kregome-Sogn i Strøe-Herred, Pag. 80.)

3) **Veibye-Sogn**, hvortil hører Kirkebyen Veibye, har 16 Gaarde, 26 Huse. Mynge har 9 Gaarde, foruden to Gaarde, som hører til Valbye-Sogn. Ørbye har 16 Gaarde, 14 Huse. Hollese har 13 Gaarde, 14 Huse. Underup har 4 Gaarde, 7 Huse. Udi Veibye-Sogn er til en ævig Erindring om Adzerboe-Flyvesand, som med sin skrækkelige Sandflugt tog saa stærk Overhaand, at det ødelagde og skyflede mange Marker, Byer og Stæder, men blev dog omsider ved Kong Friderik den Fierdes Omhyggelighed lykkelig standset og Hemmet af Joh. Ulrik Röhl ved Gierder og Marehalm, opsat Aar 1738 af Kong Kristian den Siette en Statue, hvorpaa læses følgende tredobbelte Inskription, nemlig paa den første Side staaer denne latinske Inskription:

staaer denne latinske Inskription: Deo Optimo Maximo Statori & Augustissimis Regibus, Divo *FRIDERICO Quarto* & *CHRISTIANO Sexto*, Quod eorum jussu, auspiciis & impendiis Hæc Loca, exitioso arenarum incurfu, Quæ jam diu incredibili impetu effusa, Agros, Pascua, Sylvas, Domos, integraque Rura Obducebant, Nunc feliciter liberata Atque ad Culturam pristinam revocata, Securitatem, Tantum non omnibus desperatam acceperunt. Advigilante Territorii Præfecto *Friderico de Gram*, Ord. Eleph Eqv. S. R. M. Conf. Int. Supr. Venat. Magistro. Opus verò solerter industrieque peragente *Johanne Ulrico Röhl*. Commune Agricoliarum Totaque Vicinia Tanto Divini Numinis Piissimorumque Patriæ Patrum Beneficio Obstricta, M. H. P. Paa den anden Side

Paa den anden Side staaer denne danske Incription:

Her saae det ilde ud for nogle Tider siden. Med Sand var alting takt og Faren var ei liden; Sandhavet voxte til, fløi frem, naar Vinden kom, Og drev saa mangan Æen fra Huus og Æiedom. Hvorfor Kong Friderik til Landets Gavn og Beste Lod gribe Værket an med Vogne, Folk og Heste, Og lod, saavidt man kom, den løse Sand besaae, At der, hvor intet var, nu voxer Græs og Straa. Vor Siette Kristian, vor Herlighed i Norden, Ved ham det ganske Værk til Ænde bragt er vorden; O! at hans Slægt og Sæd saa længe blive maae, Som man kan Støv og Sand omkring ved Havet faae! Om Nogen spørge vil og haver Lyst at vide, Paa hvem i dette Værk Monarken kunde lide? Da haver Amtmand Gram ei hvilet med sit Øie, Og Røhl som velfortient er lønnet for sin Møie.

Dette danske Vers er giort af den danske Poet Jørgen Friis, fordem Sognepræst i Helsingø i dette Herred. Den tredje Incription er paa Tydsk saaledes:

Schau, Leser! dieses grüne Landt, So du bis an die See sihest liegen, War neulich noch ein Meer von Sandt, So, wo der Wind sich hingewandt, Sandt-Wellen lies wie Berge fliegen; Die überschwemten Feld und Wald, Stroh, Acker, Wiesen, Dörffer, Hütten, Sah man im Sande ganz verschütten, Das überströmte Feld droht alsobald Dem nächst anliegenden mit gleicher Sands Gewalt, Bis König Friderich der Vierte Zu erst der Noth half ab. Dem Sande feste Gränzen gab. Und hin und wieder ihm mit grüner Kleidung zierte; Worauf Sein grosser Sohn, der Sechste Kristian, Das fehlende hinzu gethan. Bis er das schöne Werk vollführte, Dass izt der Sand, Der Seeland wolt verheeren. Als ein fruchtbares Land, Muss viele ??hiere nähren verehere so der Landes-Väter weisen Rath, Den Gottes Macht geschenket hat, Und wänsche, dass ihr Stamm auf Ærden Mag wie der Sand am Meer und unvergänglich werden! Æs dampft der Fliege-Sand, Auf König Friderichs und Christians Geheist, Des Amptmanns Friderich von Grammes Fleiss, Und Røhls geübte Hand, Anno 1738.

Over dette Flyvesand, at det ei skal bryde op igien, holder Kongen altid en Inspekteur, som boer i Tisvilde. Paa dette store Fang har nu de sex omliggende Landsbyer fælles Græsning for deres Creature, saa

at her aarlig græsses 1000 Stykker Qvæg, Heste og Faar; men Sviin maae ei tillades her at gaae, at de ei skal rode Jorden op, og Sandet da skulle faae Luft til nogen Sandflugt igien.

4) **Tibirke-Sogn** er Annexet til Veibye-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Tibirke, har 5 Gaarde, 4 Huse. Tibirke-Kirke var paa den ene Side næsten skyflet med Flyvesandet, saa at der var et Sandbjerg af 13 Alens Høide, men blev siden Aar 1738 bortført. Til dette Sand at bortkiøre, med Tang at bedække det, og til Frøets Nedlæggelse, har en Kommando Soldater i nogle Aar arbeidet under Inspektør Raskes Opsigt. Tiisvilde har 10 Gaarde, 15 Huse. Paa Tiisvilde-Mark ved Stranden er Helens Kilde, som aarlig for sit helbredende Vands Skyld stærk besøges af Syge, og hvis Kildeblok hvert Aar indsamler 100 til 120 Rdlr. til Sognets Fattige. Noget derfra seer man St. Helenæ Grav med et Steengierde omkring. (See Wolfs Encomion Regni Daniae, pag, 522.) En Fierdingvei vesten for Tibirke-Kirke, tæt ned ved Stranden, har i fordum Tid staaet Asserboe-Slot, som Rigets Hofmester, den rige Poul Laxmann, har eiet i Kong Hanses Tid; men dette Slot med omliggende Landsbyer er ødelagt af Flyvesandet, hvorudover mange kalder det endnu Asserboe-Flyvesand. (See foran ved Ramløse-Sogn, Pag. 94.)

5) **Græsted-Sogn**, hvortil hører Kirkebyen Græsted eller Græsed, har 6 Gaarde, 8 Huse. Almue har 17 Gaarde, 18 Huse. Skouhuse ere 16 Huse. Haagendrup har 5 Gaarde, 2 Huse. Freboegaard er een Gaard. Tinkerup eet Boel. Rikkerhusene 4 Gaarde. Dunevelde har 2 Gaarde, 4 Huse. Strand-Æsbønderup har 4 Gaarde, 3 Huse. Stokkerupgaard een Gaard. Fillenstrup har en heel og 2 halve Gaarde, 4 Huse. Aggeboe-Skouhuse 2 Huse. Paarup har 8 Gaarde, 4 Huse. Tuelstrup har 4 Gaarde, 4 Huse, Holt har 3 Gaarde, 2 Huse.

6) **Maarum-Kirke** er Annexet til Græsted-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Maarum eller Maaren, har 6 Gaarde, 5 Huse. Trudstrup har 4 Gaarde, 4 Huse. Tinghusene 14 Huse. Taagerup har 4 Gaarde, 5 Huse. Holgerskiøb er eet Huus. Æilstrup har 5 Gaarde, 4 Huse. Boelandt een Gaard, 3 Huse. Nellerød har 5 Gaarde, 4 Huse. Bor-

Borringholmshuse 5 Huse. Glarborg een Gaard, eet Huus. Børstrup er een Gaard. Kollerupgaard er een Gaard. Maarum-Mølle. Fugelsang-Huse 3 Huse.

7) **Helsing-Sogn**; hvortil hører Kirkebyen Helsing, har 10 Gaarde. 31 Huse. Ammendrup har 9 Gaarde, 5 Huse. Neiglinge har 10 Gaarde, 2 Boel, 23 Huse. Kirkebønder, 2 Gaarde. Hørbjerg har 6 Gaarde, 3 Boel, 20 Huse. Kiedrup har 5 Gaarde, 8 Huse. Langøe har 16 Gaarde, 20 Huse. Pibemølle, eet Huus. Kirkebonde, een Gaard, 6 Huse. Udi Kirken findes et rart Skilderie om Kristo, som en Munk har ført med sig fra Rom, men forærede det til Kirken, da han forandrede sin Religion, og blev Luthersk Præst. Udi Helsing-Sogn ere i alt 114 Huusfolk.

8) **Valdbye-Sogn** er Annexet til Helsing-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Valdbye, har 18 Gaarde, 1 Boel og 27 Huse. Slettet har 4 Gaarde, 8 Huse. Vadshuse er 1 Boel og 2 Gaarde. Aggeboe har 3 Gaarde, 3 Huse. Boesegaard er een Gaard. Boesegaards Skovhuse har 6 Boel og 9 Gaarde. Nok hører til dette Sogn 2 Gaarde og 2 Huse af Møngebye udi Veibye-Sogn.

9) **Blidstrup-Sogn**, hvortil hører Ludshøi, har 3 Gaarde, 6 Huse. Hesselberg har 4 Gaarde, 9 Huse. Udsholt har 15 Gaarde, 22 Huse. Høielt har 8 Gaarde, 13 Huse. Rogeleie er 5 Fiskerhuse. Smidstrup har 6 Gaarde, 11 Huse. Bakkebjerg har 5 Gaarde, 5 Huse. Koldsbek har 10 Gaarde, 15 Huse.

10) **Søborg-Sogn**, hvortil hører Kirkebyen Søborg, har 15 Gaarde, 26 Huse, foruden Præstegaarden og Degneboligen. Dragstrup har 7 Gaarde, 16 Huse. Ferle har 4 Gaarde, eet Huus. Ferhøigaarde har 2 Gaarde, 4 Huse. Munkerupgaard er 2 Gaarde. Rødkilde har 2 Gaarde, ?? Huse. Passebekgaard er een Gaard. Bregnerød har 2 Gaarde og eet Huus. Hullerød er 2 Huse. Hesbjerg har 2 Gaarde, 3 Huse. Nakkehovet er een Gaard, 12 Huse, samt 2 Fyhrtaarne med 2 Huse til Fyhrforvalteren, nye opbygte Aar 1771. Bonnerup har een Gaard, eet Huus. Heiehuus er eet Huus. Strandbørstrup har 2 Gaarde, 4 Huse. Fielenstrup har 5 Gaarde, 4 Huse. Nellerup er een Gaard. I fordum Tid skal

Søborg-Bye have været en Kiøbstæd, og ved Byen er en Peninsel i Søborg-Sø, hvor Søborg-Slot har staaet, paa hvilket Slot Dronning Helvig blev svanger med Dronning Margrethe, (see Holbergs Danmarks Riges Historie Tom. I. Pag. 465.) Af samme Slot sees endnu nogle Rudera af hugne Kampestenene, 3 Alen høie.

11) **Gilleleie-Sogn** er et Annex til Søborg-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Gilleleie, har 56 Gaarde, som er et stort Fiskerleie, hvis Beboere ere velhavende Folk. Dette Fiskerleie er beliggende paa Siøllands yderste nordlige Kant. Kirken er A 1556 af disse Fiskere selv bekostet og opbyggt; men Aar 1746 er den af ny paa Kong Kristian den Siettes Bekostning opbyggt.

12) **Æsbønderup-Sogn**. Dertil hører Kirkebyen Æsbønderup, har 6 Gaarde, 30 Huse. Udi Æsbønderup-Bye ligger et Sygehuus for Kronborg-Amt, stiftet Aar 1770 den 12te Octobr.; hvortil de, som blive Riddere af Dannebrog, give et Gratiale. Det har sin Chirurgus og Sygeopvartere, ligesom det Sygehuus i Hillerød for Frideriksborg-Amt. (See foran Pag. 74.) Vellingerød har 9 Gaarde, 13 Huse. Villingsbekhuse er 9 Boel, 3 Huse. Dronningemølle er een Gaard. Fabianshuus er eet Boel. Kasegaard er een Gaard. Hinsehau er een Gaard. Horegabshuus er een Gaard, 28 Huse. Æsrum-Kloster har i fordum Tid været et Cistercienser-Kloster, og er beliggende paa et behageligt Sted med Skov ved Æsrom-Søe. Det blev brugt i Kong Friderik den Fierdes Tid til Baraqver for et Kavallerieregiment, som der laae indquarteret; men nu er det indrettet til Kongens Stutterie. Af Klosterbygningerne er nu tilovers to gamle grundmurede Huse, af hvilke det ene har to Etager med hvelvede Kiældere; nu boer Regimentsskriveren her. Ved Esrom-Kloster ere 4 Huusmænd, og Vangehuse, 10 af adskillige Navne, samt Æsrom-Kroe. Æsrom-Mølle er een Gaard. Saltrup har 5 Gaarde, 8 Huse. Overup er een Gaard. Østrupbye, Hallindrupgaarde, Boserupgaard, Sebberupgaard, Taarupgaard, Reistrupgaard, ere alle afbrudte, og Jorden bruges til Kongens Stutterie. Der findes nu ved disse Steder allene 10 Huusmænd. Her i Sognet ligger den skønne store fiskerige Æsrom-Søe, som har sit Navn af Æsrom-Kloster. Nogle meene, at denne Søe har i gamle Dage været en Engbund, som blev slaet og høstet.

Kilde: Nicolay Jonge,

Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.

Kiøbenhavn 1777

Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store Helliggieststrædet No. 150

Side 84 – 99.

Foregående, Jægerspriis Amt.

VI Roeskilde-Amt.

Roeskilde-Amt grændser mod Østen til Kiøbenhavns-Amt; mod Vesten til Holbeks-Amt; mod Sønden til Ringsteds- og Tryggevelde-Amter; mod Norden til Jægerspriis- og Frideriksborgs-Amter. Dette Amt er 4 Mile langt og 4 Mile bredt. Roeskilde-Amts Hartkorn er 11496 Tdr. kontribuerende Hartkorn, foruden Skov- og Mølleskyld. Man anseer dette Amt for at være det frugtbarste i Siælland, fordi at Jorden, som bestaaer meest af sort Muld, giver overmaade got Korn i Mængde. Af Skov haves i dette Amt ikkun ved Herregaardene til fornøden Brug. Fiskerie i Isefiordens Vande haves ved Roeskild; men ved alle Herregaardene er nu omstunder got Fiskerie i de anlagde Fiskedamme og Parker. Bønderne i dette Amt hører deels til Grevskabet Lethrabort, deels til andre Herregaarde, saa og til Kiøbenhavns Universitæt og Kommunitæt, samt til Vartou-Hospital, saa og til Kiøbenhavns Stad og dens Magistrat, som Aar 1660 af Kong Friderik den Tredie blev forlenet dermed, til Belønning for deres Troskab og Tapperhed i Stadens Belejring. Udi dette Amt ligger to

Kiøbstæder, nemlig Roeskild og Kiøge. Roeskilde-Amt indbefatter fire Herreder, nemlig: 1) Sømme-Herred; 2) Tune-Herred; 3) Ramsøe-Herred; og 4) Vøldborg-Herred. Udi disse Herreder ligger 53 Kirker.

Vi merke nu hvert Herred især:

A. Sømme-Herred.

Sømme-Herred indbefatter 2925 Tdr. kontribuerende Hartkorn, foruden Skov- og Mølleskyld, og har 15 Kirkesogne, hvilke ere: 1) Roeskilde-Kiøbstæd, hvis Jorder ere 292 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr. Hartkorn, har 2 Kirker, nemlig: Domkirken, og 2) Vor Fruekirke-Sogn, som har 395 Tdr. Hartkorn. 3) Himmeløv-Sogn har 274 Tdr. 4) Jyllinge-Sogn har 168 Tdr. 5) Gundlømagle-Sogn har 241 Tdr. 6) Aagerup-Sogn har 211 Tdr. 7) Kirkerup-Sogn har 304 Tdr. 8) Hvedstrup-Sogn har 203 Tdr. 9) Flyng-Sogn har 224 Tdr. 10) St. Jørgens Sogn har 97 Tdr. 11) St. Ibs Sogn har 17 Tdr. 12) Hersløv-Sogn har 291 Tdr. 13) Kornerup-Sogn har 61 Tdr. 14) Svogersløv-Sogn har 173 Tdr. 15) Glim-Sogn har 264 Tdr.

Vi merke nu hvert Kirkesogn især:

1) **Roeskilde**, en stor og smuk Kiøbstæd, beliggende 3 1/2 Miil fra Kiøbenhavn efter den Aar 1768 begyndte og nu i en lige snor-ret Linie under Vei-Inspektors Marmillots Anførsel med stor Bekostning anlagte og Aar 1774 fuldførte fortræffelige Landevei. Denne ældgamle og navnkundige Kiøbstæd, som ligger en Fierdingvei fra Enden af Isefiorden, skal være bygt 500 Aar for Kristi Fødsel, og har faaet sit Navn af den danske hedenske Konge Roe, og af de ved Byen værende prægtige Kilder. Den er Aar 1151, bleven omgivet med Volde og Graver af Kong Svend Grathe. Aar 1268 har den faaet Stads-Ret af Kong Erik Glipping, og Aar 1278 har den faaet Kiøbstæds Privilegier. Udi ældgamle Tider har den været saa stor, at der har været her i Byen 27 Kirker og 8 Kloostere, da Byens Bygninger og Huse har den Tid rækket ned til Isefiorden. Disse gamle Kirke- og Kloostermure bleve i Kong Kristian den Fierdes Tid nedbrudte, og Stenene bortførte at bruges til Proviantgaardens Opbyggelse i, Kiøbenhavn. (See Wolfs Encom. Dan. pag. 475) Men nu har denne Bye taget stærk af ved store Ildsvaader

Ao. 1232, 1310, 1433, 1599, og især 1647 den 7de Julii, da 160 Gaarde afbrændte; ligeledes A. 1733 i May, da den halve Bye afbrændte; og A. 1735 i October, da 86 Gaarde atter afbrændte. Deels har Byen ogsaa taget af ved Hovedstadens Kiøbenhavns Anlæggelse. Nu derimod har Byen kun to Kirker, nemlig Domkirken eller St. Lucii Kirke, bygt Aar 980 af Kong Harald Blaataand af Træ; men siden er den opført af Steen ved Biskop Svend Nordbagge, og fuldført af Kong Knud den Hellige. Nu er den prydet med tre ziirlige Taarnspitser, bygte A. 1635 af Kong Kristian den Fierde. Domkirken er indvendig 133 Alen lang og 40 Alen breed, og paa dens Sider findes adskillige udbygte Liigkapeller med Prydelse efter gothisk Maade. Indvendig er Kirken anseelig, og ved de mange Pillere, hvorpaa Arkaden hviler, har i Pavedømmets Tid været mange Helgenes Altere. Prædikestolen er af Marmor. Daaben bæres af de fire Evangelister, og er støbt af Metal A. 1602. Altertavlen, som er konstig og stærk forgyldt, er foræret af Kong Kristian den Siette, og aabnes kun paa de tre store Festdage og tredie Søndag efter Paaske. Udi Kirken og dens Kapeller ere kongelige Begravelser, hvori staae de prægtige Liigkister, især Kongernes af den oldenborgske Stamme, og det kongelige Huses høie Personer. Aar 1774 den 8de Julii blev Grundstenen lagt til det nye Liigkapelle ved Domkirken i Roeskilde til Kong Kristian den Siettes, Dronning Sophiæ Magdalenæ, Kong Friderik den Femtes og Dronning Lovises Monumenter. Udi samme Grundsteen blev nedlagt Kong Kristian den Siettes og to Kong Friderik den Femtes Begravelses Medailler, tilligemed en Kobberplade, hvori var indgravet følgende Inskription: For at ære og gjemme Støvet af de udødelige Monarker, Høisalige og høilovlige af Ihukommelse Christian VI. og Friderich V. lod den Stormægtigste Konge og Herre Christian den VII dette kongelige Begravelse opbygge, hvortil Grundstenen blev her nedlagt den 8de Julii 1774 udi Hans Høipriselige, Regierings 9de Aar. Udi Domkirken finder man ogsaa mange Monumenter og Gravskrifter over adelige og geistlige Mænd. Denne Domkirke har et kostbart Kobbertag, bekostet Aar 1518, og meget Jordegods til at vedligeholde og bekoste Kirkens aarlige Reparation; og er derfor beskikket en Forvalter over Domkirkens Gods. Den anden Kirke i Roeskild er Vor Frue-Kirke, som i forstum Tid har været en Klosterkirke, opbygget af Biskop Svend

Norbagge midt i det ellefte Aarhundrede. End videre er at merke det kongelige Pallads, opbyggt af Kong Kristian den Siette Aar 1733 paa det Sted, hvor de roeskildske Biskopper for Reformationen havde deres Bisperesidenz. Udi denne Gaard holdes nu der kongelige Posthuus. Konvent-Huset er det Huus, hvor Stiftamtmanden og Biskoppen, tilligemed alle Provsterne i Siællands Stift, holder Landemode to Gange om Aaret. Regenzen, opbyggt af Kong Kristian den Fierde, og indviet høitideligen den 19de Octobr. A. 1642, hvor Konrektor og 20 Disciple havde deres Værelser, og holdte Lovsang Morgen og Aften, men er nu nedbrudt. Den latinske Kathedralskole er den allerrigeste latinske Skole i Danmark; thi den eier 8 Kongetiender, og 22000 Rdlr. er Skolens rede Kapital. Skolen forestaaes af en Rektor, en Konrektor og 4 Hørere eller Collegæ. Et offentligt Skolebibliothek, hvortil Begyndelsen er gjort med den Teilmanske Donation, er anlagt og indrettet ved Skolen, som er en grundmuret massiv Bygning, 2 Etager høi, beliggende paa Kirkegaarden. Raadhuset er en anseelig 2 Etager høi Bygning, beliggende paa Torvet, og ny opbyggt Aar 1734, da det gamle Raadhuus i Algaden var afbrændt Aaret tilforn. Midt paa Raadhuset er en høi Steentrappe med Jernværk paa Siden, besat med Messingknapper. I underste Etage er Byetinget, som holdes hver Torsdag; Vagtstuen, Arrestkamre, og i øverste Etage er Magistratens anseelige Sahl, hvor Raadstueretten holdes hver Onsdag. Over Døren til Raadhuset staaer i en Steen udhuggen C. VI. og derunder disse Ord. Ved Guds og Kongens Naade bygt. Byens Magistrat er een Borgemester, tre Raadmænd, og een Byfoged. Byens Vaaben er en flakt Ørn med udstrakte Vinger, hvori sees et Fodstykke af en Muur eller Bolværk, og i Omkredsen læses: Sigilum Civitatis Roschildensium. Byen har to Hospitaler, nemlig Duebrødre-Kloster eller Duebrødres-Hospital for nogle og tyve Lemmer, hvilke nyde ugentlig hver 3 Mark og frie Huus med Ildebrand; dette Hospital har sin egen Birkeret, som holdes hver Fredag i et Huus paa St. Jørgens Bierg. Søren Olsens Hospital for 6 Lemmer, som aarlig nyde 24 Rdlr. hver for sig og frie Huus, men 3 andre boe uden for Huset som Exspektanter, og hver af dem nyder kun 12 Rdlr. aarlig. Arild Hvitfelds Boliger til 16 Fattige. Meyerkrones Ænkehuus til to Enker, som nyde ugentlig 3 Mark. Det Langiske Fattighuus. Det adelige Frøkenkloster, eller Roeskilde-Jomfrukloster, stiftet

Aar 1699, og bestaaer af en Priorinde, som aarlig: nyder 220 Rdlr., og 25 adelige Frøkener, som nyder hver aarlig 110 Rdlr., foruden frie Bolig, Spiisning og Opvartning. Denne Bygning var i fordum Tid et Sortebrødre-Kloster for Munke af Dominikaner-Orden. Dette Kloster har sit eget Kapel til Gudstieneste og sin egen Præst, som tillige er Sognepræst for Himmeløv-Meenighed. Klosteret ligger saa got som midt, i Byen, men dog ei under Byens Jurisdiktion; det har meget Jordegods og mange aarlige Revenuer, hvorover er bestikket en Forvalter: I Frøkenklosterets Mark ere mange skønne Fiskeparker med Karper og Karudser.

Det roeskildske Kildevand er meget berømt og bekiendt, især Helligkorses-Kildevand, som det kongelige Herskab altid bruger, hvorudover her ved denne Kilde er bygt et Kildehuus paa kongelig Bekostning. De øvrige Kilder ere Høybrøndkilde, Maglekilde, Klosterkilde, St. Hanskilde, Kong Roeskilde, St. Ibs- eller Jakobskilde, Hasborgkilde, Rektorstkilde, St. Olskilde, store Blegdamskilde, Skolekilde.

Til Byen er ei Seilads, fordi at Isefiorden er inden for Friderikssund ikke saa dyb, som i ældgamle Tider; dog bruges nogle fladbundede Fartøier at seile med imellem Roeskild og Friderikssuud, hvor de fleste Kiøbmandsvahre maae udlosses for de høie Grundes Skyld. Udi Isefiorden her fanges Sild, Aal og de bekiendte roeskildske Flyndre, som opkiøbes af Prangere med største Begierlighed: Skibsbroen er anlagt Aar 1765 ved Stranden strax neden for St. Jørgens Bierg, til største Beqvemmelighed for de Handlende og Seilende; Broens Vedligeholdelse bekostes af de Broepenge, som svares af alle ind- og Udgaende Vahre: Byens Indvaanere ernære sig af Kiøbmandskab, Vertshuushold for Reisende, Agerdyrkning og Tobaksplantning. Endnu er at agte en Papirs-Fabrik, anlagt i Maglekilde-Mølle, hvor der fabrikeres Tryk-, Skriv-, graa Makulatur-, og Kardus- eller Pakpapir. Ligeledes, et Sukker-Raffinaderie; en Trille- og Ovelgfabrik, hvortil er indrettet en Hestemølle; et Kartun- eller linnet- og Ulden-Trykkerie; en Tobaksfabrik for Kongens Regning.

Byen har 4 Porte, nemlig: 1) Østerport eller Rødeport til Kiøbenhavn: 2) Vesterport til Ringsted, kaldet Ringstedgades-Port, 3) Sønderport eller Hiffegades Port til Kiøge; 4) Nørreport, eller Olegades Port til Slangerup. Byen har 46 Gader. Den ridende Post fra Hamborg ankommer hver Mandag- og Fredag-Formiddag, og afgaaer til Hamborg; Søndag- og Onsdag-Aften; Byens Hestemarket holdes hver Fredag;

i Fasten og næste Fredag efter Paaske; Krammarket eller Paaskemarket holdes Tirsdagen efter store Bededag; saa og det saa kaldte Pæremarket holdes den 19 Sept.; og endelig holdes det tredie saa kaldte Deinsmissemarket den 1te Octobr. Byen har fordum havt Mynterrettighed. Den roeskildske Fred af Aar 1658 er i Historien bekiendt. Udi Roesklilde er Saxo Grammatikus født og ligger begravet i Domkirken. Ved Byen. er 4 Veirmøller og 7 Vandmøller, nemlig: 1) Maglekilde-Mølle. 2) Mortens-Mølle, som ligger til Domkirkens Kapellan. 3) Capels-Mølle ligger til Frøkenklosteret. 4) St. Claræ-Mølle tilhører Universitætet. 5) Strandmølle; hvilke 5 Møller ligge i Rad neden for hverandre. 6) Kobbermølle. 7) Rimorsmølle tilhører Universitætet.

2) **Vor Frue-Sogn.** Til St. Mariækirke eller vor Frue-Sogn i Roeskilde-Kiøbstæd henhører disse Landsbyer, nemlig: Daarupbye har 3 Gaarde, 13 Huse. Kamstrup har 11 Gaarde, 11 Huse. Ødehastrup har 4 Gaarde. Skalstrup har 4 Gaarde, 3 Huse. Tierbye har 15 Gaarde, 15 Huse. Sognepræsten boer i Roesklilde. Vor Frue-Kirke har i fordum Tid været en Klosterkirke, opbyggt af Biskop Svend Nordbagge, og har været i den østlige Ende meget længer end den nu er. Udi denne Kirke blev St. Margrethe, Biskop Absalons Nærpaarørende, skrinlagt eller kanoniseret Aar 1176. I fordum Tid har Frue-Kirke hørt Roeskilde-Bye til, men nu er ganske skilt derfra, og har sin hele Menighed uden for Byen og paa Landet.

3) **Himmeløv-Sogn** er annekteret med Roeskilde-Jomfrukloster. Til dette Sogn hører Kirkebyen Himmeløv, har 11 Gaarde, 14 Huse. Vedeløv har 16 Gaarde, 31 Huse.

4) **Jyllinge-Sogn**, hvortil hører Kirkebyen Jyllinge, har 19 Gaarde, 54 Huse. Neder-Værebromølle. Her i Sognet ligger den i Historien bekiendte Værebroe, som har bestaaet af en Deel murede Broer af huggen Steen, som ere nedfaldne, siden ingen Kiørsel er nu mere derover; men Overkiørselen er nu giort paa et andet Sted ved en Broe af Træ. Iblant de ved Isefiorden udspringende Kilder ere tre merkelige, nemlig hellig Korskilde, St. Sørenskilde og Hesteholmskilde.

5) **Gundsøemagle-Sogn** er Annexet til Jyllinge-Kirke. Hertil hører Kirkebyen Gundsøemagle har 24 Gaarde, 60 Huse. Heinstrupgaard, en privilegeret Kroe. Paa Byens Marker findes mange Steendysser

6) **Aagerup-Sogn**. Dertil hører Kirkebyen Aagerup, har 7 Gaarde, 14 Huse. Store Valdbye har 8 Gaarde, 9 Huse. Lille Valdbye har 3 Gaarde, 3 Huse.

7) **Kirkerup-Sogn** er Annexet til Aagerup-Kirke; Dertil hører Kirkebyen Kirkerup, har 4 Gaarde, 8 Huse. Gundsøelille har 11 Gaarde, 11 Huse. Gierdrup har 4 Gaarde, 4 Huse. Taagerup har 6 Gaarde, 6 Huse. Østrup har 8 Gaarde, 14 Huse.

8) **Hvedstrup-Sogn**. Dertil hører Kirkebyen Hvedstrup, har 5 Gaarde, 7 Huse, foruden Præstegaarden. Herringløse har 18 Gaarde, 34 Huse. Ved Kirken er et Liigkapel, som tilhører den Herregaard Edelgave.

9) **Flyng-Sogn** er Annexet til Hvedstrup-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Flyng, Har 7 Gaarde, 13 Huse. Soderup har 8 Gaarde, 14 Huse. Maabierg har 9 Gaarde, 12 Huse.

10) **St. Jørgens-Sogn**. St. Jørgens-Kirke ligger paa St. Jørgensbjerg ved Roeskilde. Til dette Sogn hører St. Jørgensbjerg, som ogsaa kaldes Spedalsbierget, hvor i gamle Dage har været et Asylum eller Barfred og Tilflugtssted, har 3 Gaarde; Biergets Indbyggere ere Fiskere. Børsen, et Vertshuus, som beboes af en Roeskilde-Borger. Duebrødres-Hospital. Bidstrupgaard. Vindelboe-Huset. Giødevads-Huset. Leerbek, een Gaard og 2 Huse. Boserup, een Gaard. Kattinge-Stampeværk, med 8 Huse. Vidstrup-Huse i Marken, anlagte paa Bidstrups Eiendom, ere 16, af hvilke hvert Huus har 4 Tdr. Jord! Vi maae noget nøiere merke:

Bidstrup eller Bidstrupgaard, en Herregaard, som i fordum Tid har været de katholske roeskildske Bispers Herresæde, og et Slot, som er kaldet Biskopstorp. Denne Gaard med alt sit tilhørende Gods skienkede Kong Friderik den Tredie Aar 1661 til Kiøbenhavns Magistrat og til Stadens Udgifter, saa at hver nyder det halve af Godsets Indkomster. Hovedgaards-Taxt er 85 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 2 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr. Man seer endnu

nogle Rudera af det nedbrudte Bidstrup-Slot. Men nu er her kun en Ladegaardsbygning, hvor Magistratens Forvalter over Godset boer. I ældgamle Tider har der været Seillads lige op til Bidstrup-Slot igiennem Kattinge store Søe og Bidstrup-Søe, men er nu ved Vandets Afløb Tid efter anden tilgroed, saa her er Engbund og Tørvegraver. Udi St. Jørgens-Sogn hører 60 Huse af Fiskere og Haandværksfolk under Duebrødreklosters-Hospital; men Præstens Gaard, og det Vertshuus Børsen, hører under Roeskilde-Bye.

Kattinge-Stampeværk. Dette store Mølleværk ligger ved Kattinge store Søe, omtrænt Trefierdingvei fra Roeskilde, og bestaaer af to Stampemøller og een Grynmølle. Af disse har det første Valkeværk 10 Stamper med 5 Huller; det andet Stampeværk har 8 Stamper og 4 Huller, bygt Aar 1761. Den tredie er et hollandsk Gruppenværk, hvor der fabrikeres Perlegryn, femerske Gryn og Bankebyg, er bygt Aar 1769. Til disse prægtige Værker og Dæmninger ere Grundstenene førte fra det gamle kongelige Slots Nebbes Rudera; thi imellem Kattinge-Søe og Isefiorden har i fordom Tid ligget Nebbe-Slot, om hvilket har været Graver, og af det nedbrudte Slot sees nogle overblevne Levninger; da paa den Tid har Kattinge store Søe staaet saa fuld af Vand, at samme Søe har indesperret de omliggende Bakker, og har den gaaet under eet med flere Søer, nemlig Bidstrup-Søe, Svogersløv-Søe og Bue-Søe, saa at der har været Seillads lige fra Nebbe-Slot igiennem Kattinge-Søe og Bidstrup-Søe lige til Bidstrup-Slot; men ved Vandets Afløb er den tilgroed, saa at her er Engbund og Tørveskiær.

11) **St. Ibs-Sogn** er Annexet til St. Jørgens-Kirke. St. Ibs-Kirke ligger strax neden for Domkirken, og paa Roeskildegund, hvorfor den og maae svare visse Byens Tynger. Til dette Sogn hører Kirkebyen St. Ibs, hvis Beboere svare Konsumption som Roeskilde-Borgere. St. Avens Huusmænd, Ladegaards-Husene, Hedegaardene, og nogle Møller, saasom Ladegaards-Mølle en Fierdingvei østen for Roeskilde, og tilhører Bidstrupgaard; Haraldsborg-Mølle, beliggende norden for Roeskilde, og tilhører Duebrødre-Klosteret. Disse to Vandmøller har Overfalds-Vand af Kildevæld og rindende Vand, som tilsidst løber ud i Stranden. Ved denne Mølle sees endnu Rudera af det Slot Haraldsborg, som for nogle hundrede Aar siden er nedbrudt.

12) **Hersløv-Sogn**, hvortil hører Kirkebyen Hersløv, har 12 Gaarde, 17 Huse, foruden Præstegaarden og Degneboligen; Kirken er en Korskirke. Kattinge har 16 Gaarde, 16 Huse. Trellerup har 4 Gaarde, 1 Huus. Øegaard, een Gaard. Her i Sognet ligger Kattinge store Søe og Kattinge lille Søe, som begge ere fiskerige. Ved Kattinge store Søe, tæt ved Isefiorden, er anlagt det forhen anførte prægtige Stampeværk; (see Pag. 114 i St. Jørgens-Sogn.) Endnu er at merke Bognes, som er en mægtig stor Skov og Dyrehauge, indhegnet med Stranden eller Havet rundt om af Naturen paa tre Sider, undtagen paa det Sted, hvor det hænger sammen med det faste Laud. Denne Dyrehauge hører til Lindholm.

13) **Giefninge-Sogn** er Annexet til Hersløv-Kirke. Giefninge-Kirke hører under Voldborg-Herred. Til dette Sogn hører Kirkebyen Giefninge, har 14 Gaarde, 27 Huse. Lindholm, en smuk Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er Ager og Eng 43 Tdr. 6 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 40 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr. Udi denne Herregaard staaer altid prioriteret 14000 Rdlr., som er en Stiftelse for adelige Børns Information. Dette Sogns Hartkorn findes ved Valdborg-Herred.

14) **Kornerup-Sogn**, Hvortil hører Kirkebyen Kornerup, har 8 Gaarde, 15 Huse. Kornerup-Herregaard, hvis Hovedgaards Taxt er 32 Tdr. 4 Skpr. Hartkorn, er nu henlagt under Grevskaber Lethrabort saaledes, at 8 Tdr. 1 Skp. deraf er henlagt til store Kornerup-Mølle, og 8 Tdr. Hartkorn er deelt til 8 Gaarde i Kornerup-Bye, saa at hver Gaard har faaet 1 Td. Hartkorn, og det Øvrige er tilligemed en Deel af Gaardens Bygning bortfæstet. Store Kornerup-Mølle. Lille Kornerup-Mølle har 4 Skpr. Hartkorn og 3 Tdr. Mølleskyld.

15) **Svogersløv-Sogn** er Annexet til Kornerup-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Svogersløv, har 17 Gaarde, 37 Huse. Svogersløv-Mølle har 3 Tdr. 4 Skpr. Mølleskyld. Sognepræsten til Kornerup og Svogersløv har for Kaldets Ringheds Skyld 12 Tdr. Byg af Høielse-Kirke i Ramsøe-Herred, og 2 Tdr. Byg af Kirkerup.-Kirke aarlig.

16) **Glim-Sogn** er Annexet til Korup-Kirke i Ramsøe-Herred, hvor det findes anført.

B. Tune-Herred.

Tune-Herred indbefatter 2077 Tdr. kontribuerende Hartkorn, foruden Skov- og Mølleskyld, og har 12 Kirkesogne, hvilke ere:

1) Karlslunde-Sogn, har 249 Tdr. Hartkorn. 2) Karlstrup-Sogn, har 114 Tdr. 3) Greve-Sogn, har 203 Tdr. 4) Kildebrønde-Sogn, har 199 Tdr. 5) Hauderup-Sogn har 62 Tdr. 6) Kirkeskiensved-Sogn, har 100 Tdr. 7) Jersie-Sogn, har 151 Tdr. 8) Solrød-Sogn, har 153 Tdr. 9) Snodeløv-Sogn, har 257 Tdr. 10) Tune-Sogn, har 175 Tdr. 11) Reersløv-Sogn, har 215 Tdr. 12) Vindinge-Sogn, har 199 Tdr.

Vi merke nu hvert Sogn især:

1) **Karlslunde-Sogn**, hvortil hører Kirkebyen Karlslunde, har 21 Gaarde, 1 Boel og 32 Huse. Af Mosede-Bye hører til dette Sogn 3 Gaarde og 3 Huse; men de øvrige Beboere i Mosede-Bye hører til Greve-Sogn. Sognets Fattige har en Kapital af 266 Rdlr., givet af to Præster paa Stedet, hvoraf de Fattige aarlig nyde Renten.

2) **Karlstrup-Sogn** er Annexet til Karlslunde-Kirke. Til dette Sogn hører Kirkebyen Karlstrup, har 16 Gaarde, 14 Huse. Karlstrup-Mølle. Korporals-Kroen, beliggende paa Kiøge-Landevei.

3) **Greve-Sogn**, hvortil hører Kirkebyen Greve, har 21 Gaarde, 30 Huse. Venstrup, en stor Gaard. Mosede-Bye, af hvilken 3 Gaarde og 3 Huse høre til dette Sogn, men de Øvrige høre til Karlslunde-Sogn. Igiennem Greve-Bye flyder en Aae, hvorved er en skøn Kilde. Greve-Hospital er stiftet af Kanzler Vinds Enkefrue for 12 Lemmer af Greve- og Kildebrønde-Sogner. Paa Mosede-Byemark, som gaaer ned til Stranden eller Kiøgebugt-Siden, er et Stykke Jord med Graver og Volde om, som kaldes Hovgaard, og er formodentlig bygt imod Sørøvere. Gieddesdahl, en anseelig Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 64 Tdr..6 Skpr. 1 Fkr..2 Alb., og er under Hovedgaards-Taxten henlagt den afbrudte Landsbyes Torlundelilles Jorder i Reersløv-Sogn, imod Refusion for Tienderne.

4) **Kildebrønde-Sogn** er Annexet til Greve-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Kildebrønde, har 14 Gaarde, 14 Huse. Paa Byens Gade er en

indhegnet Kilde, hvoraf Byen har sit Navn. Hundie har 11 Gaarde, 8 Huse. Kapelegaarde ere 2 Gaarde. Pile-Mølle. Kiøge-Kroe, en stor smuk Bygning med en Hestemølle. Ved Hundie-Bye findes en gammel Steenbroe af en Gaard, kaldet Veltegaard, hvor Kong Hunding har boet.

5) **Haudrup-Sogn**; hvortil hører Kirkebyen Haudrup, har 9 Gaarde, 15 Huse. Sognepræsten har for Kaldets Ringheds Skyld tilforn havt begge sine Kirkers Kirketiende lagte til sit Kald, men Aar 1722 den 6 Junii er der sluttet en Akkord, at Præsten beholder Haudrup-Kirketiende fri, foruden nogen Afgivt deraf at svare; dog befatter han sig ei med de ordinaire og extraordinaire Expensers Betaling, men til de kongelige Skatter, som ere og blive paabudne af Haudrups Kirketiendes Hartkom, er Præsten ansvarlig. Iligemaade faaer Præsten aarlig to Pund Byg, som efter hvert Aars Kapitelskiøb betales ham til 11 Junii; saa og nyder han Skiendsved-Kirkejord fri, som er under Præstegaardens Avling.; dernæst Haudrup-Kirkes Jorder uden nogen Afgivt, hvorimod Skiendsved-Kirketiende er henlagt til Lellingegaard. Dette Kald blev forbedret Aar 1762, da Sognepræsten i Haudrup og Skiendsved nyder nu aarlig 100 Rdlr. af Sognepræsten i Herfølge, og Degnen i Haudrup. Nyder aarlig. 30 Rdlr. af Sognepræsten i Høielse.

6) **Skiendsved-Sogn** (hvis Kirke er tilforn kaldet Skiendsemagle-Kirke, til Forskiel paa lille Skiendsved i Høielse-Sogn) er Annexet til Haudrup-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Skiendsved, som har 12 Gaarde, 14 Huse.

7) **Jersie-Sogn**; hvortil hører Kirkebyen Jersie, som har 21 Gaarde, 23 Huse. Sognepræsten nyder aarlig 2 Tdr. 3 Skpr. Byg af en Gaard i Karlstrupbye.

8) **Solrød-Sogn** er Annexet til Jersie-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Solrød, som har 16 Gaarde, 17 Huse.

9) **Snodeløv-Sogn**; dertil hører Kirkebyen Snodeløv, har 10 Gaarde, 11 Huse. Salløv har 6 Gaarde, 6 Huse. Hastrup har 14 Gaarde, 9 Huse.

10) **Tune-Sogn** er Annexet til Snodeløv-Kirke. Dertil hører allene Kirkebyen Tune, som har 26 Gaarde, 41 Huse. Strax uden for Byen er en Høi, Balders-Høi kaldet, hvor den Under-Konge Balder ligger begravet.

11 **Reersløv-Sogn**; hvortil hører Kirkebyen Reersløv, Har 13 Gaarde, 15 Huse. Stærkinge har 7 Gaarde, 3 Huse. Thorslundelille er afbrudt, og denne Byes Jorder ligger under Gieddesdahls Hovedgaards-Taxt imod Refusion til Vedkommende. (See tillige Greve-Sogn Pag. 116.)

12) **Vindinge-Sogn** er Annexet til Reersløv-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Vindinge, har 24 Gaarde, 25 Huse. Den Bye Visbye er afbrudt, og alle dens Jorder lagte til en Deel af Vindinge-Mænd. Udi Vindingebye er et Fattighuus, som Bønderne selv vedligeholde. Udi Kong Kristian den Siettes Tid blev dette Sogn gjort til et Annex til Reersløv-Kirke; hvorudover Sognepræsten i Reersløv ei længer nyder Reersløv-Kirketiende, ei heller de 16 Rdlr. han før Har nydt af Domprovsten i Roesklde.

C. Ramsøe-Herred.

Ramsøe-Herred indbefatter 2577 Tønder, 5 Skiepper kontribuerende Hartkorn foruden Skov- og Mølleskyld; dernæst 13 Kirkesogne. Udi dette Herred ligger den Kiøbstæd Kiøge. Kirkesognene ere disse: 1) Kiøge-Sogn. 2) Ølsemagle-Sogn har 597 Tdr. Hartkorn. 3) Ørsted-Sogn har 169 Tdr. 4) Daastrup-Sogn har 196 Tdr. 5) Høyelse-Sogn har 508 Tdr. 6) Lellinge-Sogn har 102 Tdr. 7) Borup-Sogn har 246 Tdr. 8) Kimmersløv-Sogn har 92 Tdr. 9) Ægbye-Sogn har 269 Tdr. 10) Dahlbye-Sogn har 228 Tdr. 11) Gadstrup-Sogn har 255 Tdr. 12) Siuf-Sogn har 302 Tdr. 13) Rorup- eller Raarup-Sogn har 302 Tønder Hartkorn.

Vi merke nu hvert Sogn ister:

1) **Kiøge-Sogn**, hvortil hører Kiøge-Kiøbstæd, og Gammel-Kiøgegaard, en Herregaard. Her ligger da

Kiøge, en god Handelsstad og Kiøbstæd, beliggende 4 Mile fra Kiøbenhavn. og 3 1/2 Miil fra Ringsted. Poli Høide er 55 Grader 33 Minuter. Den ligger paa Siøllands østlige Strandkant ud til Kiøgebugt i en frugtbar Kornegn ved en liden Flod, Raagaæ kaldet, som her løber ud i Østersøen. Samme Aæ giør en maadelig Skibshavn, som Aar 1411 blev indpælet med Bolværk og siden forbedret. I dette Revier, som ikke er ret dybt, har man betient sig af fladbunded smaa Fartøier, som af Søfarende gemeenlig kaldes Raager,

hvilke efter Nogles Meening har givet Anledning til Byens Navn. Denne Kiøbstæd ligger meget fordeelagtigt til Handling paa Østersøen. Den har i gamle Tider været i Kong Friderik den Førstes Tid befæstet med Volde og Graver, som siden ere forfaldne. Dens Fæstningsværker bleve i de fjendtlige Tider af Kong Karl Gustav i Sverrig Aar 1659 meget forbedrede; men nu sees ikke mindste Kiendetegn deraf, undtagen af en liden Skanse Sønden for Byen.

Det er meget uvist naar denne Kiøbstæd allerførste er anlagt; men Aar 1288 har den faaet Kiøbstæds Privilegier af Kong Erik Mendved. Det er troligt, at den nu værende Kiøgebye er efter de adskillige Ildsvaader, som den har udstaaet i fiendtlige Tider, bleven anlagt noget nærmere ned mod Stranden, da den før har staaet høiere oppe ved Gammel-Kiøgegaard. Kirken, som kaldes St. Nikolaikirke, efter hellig Nikolai, som i Pavedømmets Tid var alle Søfarendes Patron, er bygt Aar 1324, har en smuk Altertavle og Prædikestoel af konstigt Bildhuggerarbeide, mange smukke Epitaphier af Marmor, Steen og Træ, især et rart stort Malerie, forestillende Kristi Begravelse, for hvilket er buden store Penge.

I Byen er en god latinsk Skole med en Rektor og een Hører; Skolebygningen er endnu en Levning af et gammelt Kloster. Raadhuset er en stor Bygning af gothisk Arkitektur, i hvis underste Etage er Veierboden, og i den anden Etage er Raadstuesalen og Byetinget. Magistraten er en Borgemester, to Raadmænd og en Byefoged. Torvet er stort og anseeligt, med et Kag af Qvadersteen, saa og en Hovedvagt for det i Byen liggende indquarterede Kavallerie. Byen har et got Hospital for et Antal Almissemlemmer; dette Hospital har tilforn været et Graabrødre-Kloster, men er Aar 1531 omskiftet til et Hospital. Byens Handel har i forrige Aarhundred været anseelig stor, da den havde Rederlag af østersøiske Vahre, som Hollænderne afhentede her. Adskillige rige Kiøbmænd boede paa den Tid i denne Handelsstad, som i en Hast kunde udbetale en Tønde Gulds Midler, naar en uformodentlig paakommende Udgivt i Krigstider mødte Kong Kristian den Fierde. I samme konges Tid boede i Kiøge den prægtige Tapetvæver, som har vævet de kostbare Tapeter paa Riddersalen paa Frideriksberg-Slot, og hvoraf nogle ligeledes findes paa Rosenborg-Slot.

Byens Handling er nu omstunder meest med Kornvahres Udskibning til Norge, saa og med Tømmerlast. Byen har ingen Byemark, men kun nogle Vænger, anslagne til 13 Tdr. 3 Fkr. 2 Alb. Hartkorn, og Byens Overdrev, kaldet Kiøgelyng,

er nu indhegnet for sig selv fra de paagrændsede Byer, og bruges til Byens Græsning. Udi Byen ere to privilegerede Farverier. Byens Vaaben er et rødt muret Taarn, hos hvilket er en Broe, paa hvis Ende staaer et Kors, derover en forgyldt Krone og en Haand af en Skye med en Laurbærkrands.

Den hamborger ridende Post ankommer over Ringsted her til Byen Mandag og Fredag; den afgaaer igien Tirsdag- og Løverdags-Eftermiddag. Den lollandske agende Post, som medbringer norske og kiøbenhavnske Breve, ankommer fra Kiøbenhavn hertil Løverdags Nat, gaaer strax Videre fort til Lolland. Samme Post kommer tilbage fra Lolland herhid Torsdag-Eftermiddag om Sommeren, men om Vinteren Fredag-Eftermiddag. Byens aarlige Markeder ere to, af hvilke det ene holdes den 1. Augusti og det andet Market holdes den 31. October.

Til Kiøge-Sogn ligger den Herregaard Gammel-Kiøgegaard, beliggende nær ved Byen; dens Hovedgaards-Taxt er 59 Tdr. 4 Skpr 3 Fkr., Skovskyld 7 Tdr. 5 Skpr. Det er troeligt, at alle dens Hovmarker have været i fordum Tid Kiøges Byemark; men da den gamle Kiøgebye blev forflyttet og anlagt nærmere ned ad ved Stranden, hvor Byen nu ligger, saa er denne Herregaard bleven indrettet, og har beholdt til en Afmindelse det Navn Gammel-Kiøgegaard, til Forskiel paa den nye anlagte Bye. Ved saadan Leilighed ere Byens tilhørende Jorder henlagte til samme oprettede nye Herregaards Hovmarker; thi at det gamle Kiøge har haft sine visse Jorder, sees tydelig af Byens Privilegier, udgivne Aar 1288 og Aar 1293.

Kiøgebugt kaldes Vandet her i Østersøen uden for Kiøge-Bye, fordi Siælland paa denne øslige Kant inden for Stevnsklint bøier sig mod Vesten, og gjør denne store og navnkundige Havbugt af to Miles Brede, som kaldes Kiøgebugt, Hvor det store Søeslag forefaldt Aar 1677 den 1ste Julii, da den danske Admiral Niels Juul slog den talrige svenske Flode; paa hvilket navnkundige Søeslag er slagen en meget stor Medaille af halvfemte Tommes Bredhed i Tværsnit, som findes aftegnet i Lorenzens Musæum Regium de Numis variis Part. II. No. 18.

2) **Ølsemagle-Sogn** er Annexet til Kiøge-Kirke. Thi Aar 1738 blev efter kongelig Befaling Ølsemagle-Sogn gjort til Annex til Kiøge, i Stedet for Lellinge-Sogn, som tilforn havde været Annexet til Kiøge. Til Ølsemagle-Sogn hører Kirkebyen Ølsemagle, som har 22 Gaarde, 18 Huse. Igifte-Kroe eller Skillings-Kroen, saa kaldet, fordi her gives Broepenge af de Reisende, som passere her forbi paa Landeveien fra Kiøge til Kiøbenhavn.

3) **Ørsted-Sogn**, hvortil hører Kirkebyen Ørsted, som har 17 Gaarde, 6 Boel, 29 Huse. Hønskebye, eet Huus. Riisbyegaarde, som nu ere afbrudte, og ligeledes er den Gaard Hønske, som for har været beboet af en Forpagter, afbrudt; men i Stedet for begge Dele er af forommeldte nedlagte Bøndergaarde Aar 1718 oprettet en Herregaard, kaldet Benzonseie, hvis Hovedgaards-Taxt er 20 Tdr. 8 Skpr. 2 Fkr. Ved denne Gaard er et med Hessel og Trerer indhegnet Sted, Troiborg kaldet, med Irrgange og Fiskeparker.

4) **Daastrup-Sogn** er Annexet til Ørsted-Kirke. Til dette Sogn hører Kirkebyen Daastrup, har 5 Gaarde, 6 Huse. Assenløse har 12 Gaarde, 16 Huse. Søster-Svenstrup har 5 Gaarde, 7 Huse. Birkede har 5 Gaarde, 5 Huse. Trulstrup har 3 Gaarde, 4 Huse. Paa Daastrup-Byemark sees den Kæmpe Langebeen-Risers Gravsted, som er 60 Alen langt og 12 Alen bredt, og besat med 56 store Kampestene; saa og et hedensk Alter med 42 store Stene omkring.

5) **Høielse-Sogn**. Dertil hører Kirkebyen Høielse, har 12 Gaarde, 4 Huse. Ølbye har 18 Gaarde, 15 Huse. Lille Skiendsved har 12 Gaarde, 7 Huse. Vilkestrup har 2 Gaarde. Store Salbye har 12 Gaarde, 25 Huse. Lille Salbye har 7 Gaarde, 4 Huse. Assendrup har 6 Gaarde, 2 Huse. Høielse ligger saa høit, at man derfra kan see 4 Kiøbstæder og tælle over 50 Kirker, ja endog see over Øresund.

6) **Lellinge-Sogn** er Annexet til Høielse-Kirke, efter kongelig Befaling Aar 1738. Til dette Sogn hører Kirkebyen Lellinge, har 14 Gaarde, 15 Huse. Lellinge-Mølle med Stampemølle og Grubbenværk. En Skovridergaard. Svinevads-Kroe. Nogle Skovhuse, 4 Huse tilsammen. Lellingegaard, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 65 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb.,

Skovskyld 25 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., og henhører under Valløe-Stift. Lellinge-Kirke ligger i Bieverskou-Herred.

7) **Borup-Sogn.** Dertil hører Kirkebyen Borup, som har 5 Gaarde, 10 Huse. Oerop har 3 Gaarde, 4 Huse. Stubberup har 3 Gaarde, 9 Huse. Heignede har 7 Gaarde, 6 Huse. Heigentgaard. Lammestrup har 8 Gaarde, 4 Huse. Paa Lammestrup-Byemark sees endnu Levninger af en Herregaard, Snehendorf, som for 200 Aar siden er nedbrudt. Ørninge har 3 Gaarde, 1 Huus. Gammerød har 5 Gaarde, 3 Huse. Grønholt har 3 Gaarde, 10 Huse. Basteborg er 3 Huse. Svenstrup, en Herregaard, som Kong Friderik den Tredie forærede Erkebisp Svane Aar 1651 for hans Troskab mod det kongelige Huus. Denne prægtige Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 77 Tdr. 5 Skpr. 1 Alb., Skovskyld 7 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., har smuk Skov, Dyrehauger og mange Fiskeparker. Den har for Reformationen tilhørt de katholske Biskopper i Roeskilde. Under Svenstrup-Herregaard er lagt Bassebjerggaards Jorder.

8) **Kimmersløv-Sogn** er Annexet til Borup-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Kimmersløv, som har 8 Gaarde, 15 Huse. Udi Byen er en Vandmølle, og neden for er en Veirmølle. Kimmersløv-Kirke er næsten omringet af Kimmersløv-Søe.

9) **Ægbye, eller Æybye-Sogn**, hvortil hører Kirkebyen Æybye, har 16 Gaarde, 22 Huse. Vallore har 10 Gaarde, 15 Huse. Store Lodagger har 8 Gaarde, 8 Huse. Lille Lodagger har 3 Gaarde. Stenkelse er en stor Gaard paa 18 Tdr. Hartkorn, og har sine Marker for sig selv med 4 Huse ved Markerne. Holmenølle og Huse, 5 Gaarde. Spanager, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 72 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr. Denne Herregaard er oprettet i Kong Friderik den Tredies Tid af den nedbrudte Bondebye Spanager.

10) **Dalbye-Sogn** er Annexet til Æybye-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Dalbye, som ogsaa kaldes Nørre-Dalbye, har 13 Gaarde, 21 Huse. Kløvested har 13 Gaarde, 7 Huse. Endnu hører til Dalbye-Sogn 5 Gaarde, 3 Huse i Reignemarke-Bye i Kimmersløv-Sogn.

11) **Gadstrup-Sogn.** Dertil hører Kirkebyen Gadstrup, har 5 Gaarde, 6 Huse. Ramsøemagle har 11 Gaarde, 9 Huse. Ramsøelille har 8 Gaarde, 5 Huse. Ramsøegaarde ere 3 Gaarde, 4 Huse. Brordrup har 10 Gaarde, 8 Huse. Paa Gadstrup-Byemark ligger en Høi, kaldet Tornehøi, hvori er fundet en Deel Krukker eller Urner med Aske.

12) **Siuf-Sogn** er Annexet til Gadstrup-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Siuf som har 4 Gaarde, 9 Huse. Øster-Siuf har 6 Gaarde, 7 Huse. Øhm har 10 Gaarde, 7 Huse. Vibye har 13 Gaarde, 15 Huse. Vibye-Veirmølle. Ængevadslund har tilforn været en Gaard, men er længe siden nedbrudt, og bestaaer af 4 Huse. Vibyegaard, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 20 Tdr. 2 Skpr. 3 Fkr.

13) **Rorup- eller Raarup-Sogn.** Dertil hører Kirkebyen Rorup, som har 5 Gaarde, 7 Huse, og skal have sit Navn af Kong Roe, som der paa Marken skal være begravet ved Roested. Høibye har 9 Gaarde, 6 Huse; og menes at have været tilforn en Kiøbstæd, som er kaldet Hagekiøbing. Præsten i Rorup er tillagt en Annexgaard i Glim og 3 Mensalgaarde, saa og et Stykke Jord paa 4 Tdrs. Udsæd, og en Eng paa Ømbs-Mark i et andet Sogn.

14) **Glim-Sogn** er Annexet til Rorup-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Glim, som nu har 11 Gaarde, 9 Huse, men har tilforn havt 20 Gaarde; thi Aar 1760 afbrændte 9 Gaarde, hvorpaa de bleve udflyttede, og ere nu derimod anlagte i en lige Linie langs med Veien fra Roeskilde til Lethrabort, og kaldes Helvigmagle. Samme Tid bleve ogsaa to andre Gaarde, Assersgaarde, afbrudte, og den ene af dem anlagt ved bemeldte 9 Gaarde, og den anden Gaards Jord har Møllerne i Fæste. Glim-Kirke ligger i Sømme-Herred, hvor Sognets Hartkorn er anført. (See foran Pag. 108 ved Sømme-Herred.)

D). Voldborg-Herred.

Voldborg-Herred indbefatter 2427 Tdr. kontribuerende Hartkorn, foruden Skov- og Mølleskyld; dernæst 13 Kirkesogne, hvilke ere: 1) Sæbye-Sogn, har 247 Tdr. Hartkorn. 2) Giershøi-Sogn,

har 48 Tdr. 3) Rye-Sogn, har 187 Tdr. 4) Sonnerup-Sogn, har 132 Tdr. 5) Saabye-Sogn, har 365 Tdr. 6) Kiserup-Sogn, har 80 Tdr. 7) Hvalsøe-Sogn, har 151 Tdr. 8) Gerløse-Sogn, har 102 Tdr. 9) Giefninge-Sogn, har 124 Tdr. 10) Øusted Sogn, har 196 Tdr. 11) Allisløv-Sogn, har 206 Tdr. 12) Hyllinge-Sogn, har 371 Tdr. 13) Lyndbye-Sogn, har 218 Tdr.

Vi merke nu hvert Kirkesogn især:

1) **Sæbye-Sogn**. Dertil hører Kirkebyen Sæbye, som har 25 Gaarde, 17 Huse. Biltriis har 12 Gaarde, 12 Huse. Ægholm, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er Ager og Eng 169 Tdr. 6 Skpr. 3 Fkr., Skovskyld 6 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb. Under Ægholms Hovedgaards-Frihed er indlemmet Vellerupgaard, beliggende i Vellerup-Sogn i Horns-Herred, hvorom er meldt forhen Pag. 104.

2) **Giershøj-Sogn** er Annexet til Sæbye-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Gjershøj, som har 3 Gaarde, 13 Huse. Krabbesholm, en Avlsgaard, indrettet af en øde Bondebye, som heedte Binderup, til en Herregaard, som fik Byens Jorder; den hører nu til Ægholm.

3) **Rye-Sogn**, hvortil hører Kirkebyen Rye, som har 11 Gaarde, 33 Huse. Æggebye har 16 Gaarde, 17 Huse. Jensløv har 12 Gaarde, 6 Huse. Langtved har 5 Gaarde, 6 Huse. Ryegaard, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 86 Tdr. 5 Skpr. Ager og Eng, men Skovskyld 6 Tdr. 4 Skpr.

4) **Sonnerup-Sogn** er Annexet til Rye-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Sonnerup, som har 7 Gaarde, 12 Huse. Nyrop, er for længe siden afbrudt, og Jorden lagt under Aastrup-Herregaard. Ænglerup har 5 Gaarde, 12 Huse. Skovgaard. Ørdrup har 10 Gaarde, 12 Huse. Trudsholm, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 31 Tdr. 5 Skpr. 2 Fkr., Skovskyld 15 Tdr. 6 Skpr.

5) **Saabye-Sogn**. Dertil hører Kirkebyen Saabye, som har 15 Gaarde, 10 Huse. Torkildstrup har 15 Gaarde, 17 Huse. Vester-Saabye har 21 Gaarde, 25 Huse. Abetved har 4 Gaarde, 5 Huse. Aastrup, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er Ager og Eng 80 Tdr. 4 Skpr.

2 Alb., Skovskyld 21 Tdr. 2 Skpr. Efter Matrikullen ligger denne Herregaard i Saabye-Sogn, men dens Eier søger Soderup-Kirke i Mehrløse-Herred; thi ved Herregaarden løber en Aae igiennem Haugen, som gjør Skiellet imellem Roeskilde-Amt og Holbeks-Amt, saa og imellem Saabye-Sogn og Soderup-Sogn. Aastrup, Skouhuse ere 5 Huse.

6) **Kidserup-Sogn** er Annexet til Saabye-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Kidserup, som har 11 Gaarde, 20 Huse. Akerupgaard, er afbrudt, og Jorden tillagt Nørrehvalsø-Mænd. Skulderupholm, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 36 Tdr. Ager og Eng, men Skovskyld 6 Tdr. 7 Skpr.; den er Aar 1746 lagt under Grevskabet Lethrabort, da samme blev oprettet. Slorupgaard, er længe siden afbrudt, og lagt til Lethrabort Hovmark; derimod er bygt Skovhuse, 10 Huse.

7) **Hvalsø-Sogn**. Dertil hører Kirkebyen Hvalsø, som har 10 Gaarde, 18 Huse. Byen har sit Navn af Søen ved Byen. Nørre-Hvalsø har 12 Gaarde, 12 Huse. Lierberggaarde ere 2 Gaarde, 2 Huse. Dyrhund er een Gaard, 3 Huse. Torp. Aunserup er een Gaard, eet Huus. Valleboruptorp er een Gaard. Sonnerup, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 29 Tdr. 6 Skpr., Skovskyld 8 Tdr. 5 Skpr. 2 Fkr. Buske-Kroe er privilegeret.

8) **Serløse-Sogn** er Annexet til Hvalsø-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Serløse, som har 4 Gaarde og 11 Huse. Byen kaldes ogsaa Særkeløse, fordi en Nonne solgte sin Særk til Hielp at bygge Kirken for. Skovhadstrup har 5 Gaarde, 9 Huse. Talstrup har 3 Gaarde, 6 Huse. Raunsholt, een Gaard. Aunstrup, een Gaard, 2 Huse. Æbberup, een Gaard, 3 Huse. Ourupstorp, een Gaard. Ourupshuus, eet Boel, 2 Huse. Hedehusene, 2 Huse. Skouborghuus, eet Huus. Endnu i Sognet 4 Huse.

9) **Ousted-Sogn**, tilforn Aasted kaldet efter de syv Aaer, som omringe Stedet. Til dette Sogn hører Kirkebyen Ousted, som har 12 Gaarde, 15 Huse. Boerup er 4 Huse. Katholm, 2 Gaarde, eet Huus. Onsager har 4 Gaarde, 8 Huse. Joenstrup. Brendvedbye har 6 Gaarde, 7 Huse. Manderup har 4 Gaarde, 2 Huse. Proustrup er 4 Huse.

10) **Allesløv-Sogn** er Annexet til Ousted-Kirke. Til dette Sogn hører Kirkebyen Allesløv, har 14 Gaarde, 15 Huse. Tokkerup har 4 Gaarde, 6 Huse. Denne Bye afbrændte Aar 1771, og efter den Tid ere Gaardene adskilte, og hver Gaard har nu sin Mark for sig selv. Imellem Allesløv- og Tokkerup-Byer ligger paa Marken en stor Steen, kaldet Hyldesteen, hvor Kongerne af Leire bleve hyldede i fordum Tid. Leirebye har 6 Gaarde, 11 Huse. Denne Bondebye har i fordum Tid været en kongelig Residenzstad. En liden Levning af den yderste Udkant af Byen kaldes Udleire. Ved Leirebye sees endnu nogle Rudera af det ældgamle Leireslot, som Kong Rolf skal have bygt, efter Saxons Grammat. Ord Pag. 40. Ligeledes, sees en Høi, kaldet Danshøi, hvori Kong Dan skal ligge begravet. Hulegaard er 2 Gaarde, eet Huus. **Lethrabort**, den grevelige Residenz for Grevskabet Lethrabort, som blev oprettet Aar 1746. Herregaardens Hovedtaxt er Ager og Eng 69 Tdr. 7 Skppr. 1 Fkr., Skovskyld 9 Tdr. 3 Skppr. 1 Fkr. Denne prægtige Residenz har sit Navn af det gamle Leireslot, som har været de ældgamle danske Kongers Residenzslot, og har ligget ved den nu værende Landsbye Leire, som paa de Tider var en navnkundig kongelig Residenzstad. Oven over Frontespicen paa denne overmaade prægtige Bygning staaer denne latinske Inskription: Peraniqui Nominis Ædem Novo & Ampliore Ædifi. cio Johannes Lodovicus Holstein, Eques Dominus Comitatus Ledrabortensis Exornavit Ac Pietate Erga Deum, Fidelitate Erga Regem, Sihi Posterisque Tutandam Dedicavit Anno 1744. Udi den vestlige Ende er et prægtigt Prædike-Kapel, indviet den 28 Junii Aar 1747 af Mag. Peder Hersleb, Biskop i Siællands Stift. Denne Gaard med dens prægtige Hauge ligger midt i Skoven, og paa alle Sider ere giennemhugne Alleer, især een Allee fra Skoven lige til Roeskilde er en Miil lang i en lige Linie. Igiennem Lethrabort-Hauge løber en Aae, som driver adskillige Mølleværker. Ikke langt fra Gaarden er et Hospital til 38 Lemmer. Udi dette Sogn ere 3 Vandmøller, nemlig: Dellinge-Mølle, som ligger under Lethrabort-Hovedgaards Taxt, og har desuden 4 Tdr. Hartkorn. Hule-Mølle har 4 Tdr. Hartkorn, og Leire-Mølle, som har nogle Tønders Udsæd.

11) **Hyllinge-Sogn**, hvis Kirke i Aaret 1761 blev ganske nedslagen af Kirketaarnet, som faldt ned paa den, da man ringede for Liig, men er nu af ny

overmaade smukt opbyggt; Kirken ligger ude fra Byen paa Marken. Til dette Sogn hører disse Landsbyer, nemlig: Hyllinge eller Kirke-Hyllinge, som har 13 Gaarde, 14 Huse. Nørre-Hyllinge har 11 Gaarde, 10 Huse. Kyndeløse har 13 Gaarde, 16 Huse. Store Karlebye har 13 Gaarde, 14 Huse. Sognepræsten i Hyllinge svarer altid til sin Sukcessor 50 Slettedaler, i Stedet for et vist Inventarium af Besætning, som tilforn har været skienket til Præstegaarden, hvilke Penge skal værre prioriterede i Præstegaarden næst efter Enkekassen, efter kongelig Befaling af 18 Martii 1755.

12 **Lyndbye-Sogn** er Annexet til Hyllinge-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Lyndbye, som har 14 Gaarde, 24 Huse. Ugelstrup har 6 Gaarde, 5 Huse. Lille Karlebye har 8. Gaarde, 10 Huse.

13) **Giefninge-Sogn** er Annexet til Hersløv-Kirke i Sømme-Herred, hvor det allerede er anført Pag. 115.

Kilde: Nicolay Jonge,
Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.
Kiøbenhavn 1777
Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store
Helligieststrædet No. 150

Side 107 – 127.

Foregående Sæbyegaards Amt.

XII. Holbeks-Amt.

Holbeks-Amt er, som allerede er meldt Pag. 161, samlet med tre andre, nemlig Sæbyegaards-, Draxholms- og Kallundborgs-Amt, under een Amtmand. Holbeks-Amts kontribuerende Hartkorn er 8691 Tønder foruden Skov- og Mølleskyld. Holbeks-Amt grændser mod Østen til Roeskilde-Amt; mod Sønden til Ringsted-Amt; mod Vesten til Kallundborg-Amt; mod Norden til en liden Deel af det Draxholmske Amt, og ellers til den Arm af Isefiorden, som bøier sig ved Kongsted-Nebbe, og kaldes Holbeks Fiord. Udi dette Amt ligger mangfoldige Herregaarde. Udi Isefiorden falder got Fiskerie. Amtet har sit Navn af den Kiøbstæd Holbek, og bestaaer af to Herreder, som ere: 1) Mehrløse-Herred, og 2) Tudse-Herred.

Vi merke nu hvert især:

A. Mehrløse-Herred.

Mehrløse-Herred, hvis kontribuerende Hartkorn er 5011 Tdr. foruden Skov- og Mølleskyld, indbefatter 20 Kirkesogne, hvilke ere følgende: 1) Holbeks-Kirkesogn. 2) Mehrløse-Sogn, har 164 Tdr. 3) Lille Grandløse-Sogn, har 183 Tdr. 4) Asmindrup-Sogn, har 244 Tdr. 5) Aagerup-Sogn, har 242 Tdr. 6) Tølløse-Sogn, har 541 Tdr. 7) Æskildstrup-Sogn, har 232 Tdr. 8) Thaastrup-Sogn, har 493 Tdr. 9) Soderup-Sogn, har 445 Tdr. 10) Uggersløse-Sogn, har 233 Tdr. 11) Søestrup-Sogn, har 179 Tdr. 12) Niedløse-Sogn, har 173 Tdr. 13) Steenlille-Sogn, har 217 Tdr. 14) Butterup-Sogn, har 52 Tdr. 15) Tersløse-Sogn, har 256 Tdr. 16) Ondløse-Sogn, har 321 Tdr. 17) Syndersted-Sogn, har 172 Tdr. 18) Qvandløse-Sogn, har 306 Tdr. 19) Sønderjernløse-Sogn, har 254 Tdr. 20) Nørrejernløse-Sogn, har 304 Tdr.

Vi merke nu hvert Kirkesogn især:

1) **Holbeks-Kirkesogn**; hvortil hører den Kiøbstæd Holbek, og Holbeks-Ladegaard.

Holbek, en nærsom Sø-Handelstad, beliggende 8 Mile fra Kiøbenhavn og 3 1/2 fra Roeskilde, med en god Havn ved en Arm af Isefiorden, som kaldes Holbeksfiord. Den har god Seilads, og udskiber aarlig en stor Mængde Kornvahre; men Toldstedet er i Rørvig, ved Indløbet i Isefiorden. Byen har en temmelig stor og beqvem Skibsbroe til at losse og lade ved, til hvis Vedligeholdelse gives Broe penge af ind- og Udgaende Vahre.

Byens Kirke er ziret med Taarn og Spiir, samt har indvendig adskillige Epitaphier at fremvise. Paa Byens Raadhuus holdes Raadstue-Ret og Byetinget. Byen leed stor Skade Aar 1290 af Marsk Stigs Tilhængere paa den norske Flode. Her er et Hospital til 8 Lemmer. Magistraten er een Borgemester og to Raadmand, samt en Byefoged.

Byens Jorder ere deelte i 3 Marker, og bestaaer af 131 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr. Hartkorn, deelt i 67 Portioner. Overdrevet er anslaget for 6 Tdr. 6 Skpr. 2 Fkr., og græsser 129 Høveder. Posten ankommer hver Løverdags og Tirsdags, og afgaaer hver Søndags og Onsdags. Hestemarket holdes hver Onsdags i Fasten; men Krammarket holdes den 18. Septbr., 16. Oktobr, og 21. Novbr. Ved Holbek ligger Holbekgaard, en Gaard med 60 Tdrs. Udsæd. Holbeks-Slot har ligget tæt ved Stranden, men er ødelagt, og kan endnu sees Stedet deraf. Holbeks-slots-Ladegaard, en frie Hovedgaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 110 Tdr. 3 Skpr. 3 Fkr., men er lagt hen under Stamhuset Hagedsted.

2) **Mehrløse-Sogn** er Annexet til Holbeks-Kirke. Dertil hører Mehrløse-Bye, har 6 Gaarde, 7 Huse. Thaastrup, har 6 Gaarde, 6 Huse. Langerød, har 3 Gaarde, 4 Huse. Hellestrup ikkun 2 Gaarde, men de øvrige hører til Asmindrup-Sogn. Slotshusene til Mehrløse og Holbek ere 8 Huse. Udi Mehrløse-Bye er et Hospital, Aar 1771 opbyggt til 8 Fattige.

3) **Asmindrup-Sogn**. Dertil hører Asmindrup-Bye, har 6 Gaarde, 6 Huse. Vallestrup, har 3 Gaarde, 1 Huus. Af Hellestrup hører til dette Sogn 4 Gaarde, 2 Huse. Alkestrup, har 9 Gaarde, 9 Huse. Sigersholm, har 2 Gaarde, 1 Huus. Æglestrup, har een Gaard, eet Huus. Vinstrup, har 8 Gaarde, 6 Huse. Søegaard, en Herregaard,

hvis Hovedgaards-Taxt er 45 Tdr. 3 Skpr. 3 Fkr., Skovskyld 6 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb.

4) **Grandløse-Sogn** er Annexet til Asmindrup-Kirke. Dertil hører Lille Grandløse-Bye, som har 4 Gaarde, 6 Huse. Store Grandløse, har 9 Gaarde, 8 Huse. Vepperød, har 2 Gaarde, eet Huus. Dragerup, har 4 Gaarde, 9 Huse. Tebberup, har 6 Gaarde, 5 Huse.

5) **Tølløse-Sogn**; hvortil hører Kirkebyen Tølløse, som har 11 Gaarde, 3 Boel, 30 Huse. Maarup, har 9 Gaarde, 3 Huse. Skinnede, har 4 Gaarde, 1 Huus. Lunnerød, har 8 Gaarde, 2 Huse. Nyebye, har 7 Gaarde, 7 Huse. Tiørnebye, har 7 Gaarde, 7 Huse. Nørre-Vallenrød, har 11 Gaarde, 6 Huse. Skov-Vallenrød, har 8 Gaarde, 3 Huse. Af Qvandløse-Bye hører her til Sognet 5 Gaarde, 2 Huse. Af Æskildstrup hører 3 Gaarde til Sognet. Tølløse-Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 83 Tdr. 6 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 13 Tdr. 5 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb.

6) **Aagerup-Sogn** er Annexet til Tølløse-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Aagerup, som har 10 Gaarde, 16 Huse. Bredved, har 5 Gaarde, 3 Huse. Torup, har 3 Gaarde, 4 Huse. Maltiskroe, eet Huus. Kongstrup, har 4 Gaarde, 3 Huse. Avnake, har 4 Gaarde, 4 Huse.

7) **Soderup-Sogn**. Dertil hører Soderup-Bye, har 9 Gaarde, 14 Huse. Bonerup, har 13 Gaarde, 8 Huse. Tingerup, har 9 Gaarde, 5 Huse. Æbberup, har 3 Gaarde, 2 Huse. Smidstrup, har 7 Gaarde, 5 Huse. Af Qvandløse-Bye hører her til Sognet 6 Gaarde, 7 Huse. Af Nørre-Æskildstrup hører til dette Sogn 7 Gaarde, 2 Huse. Overdrupgaard, een Gaard. Tre Møller, nemlig Hesle-Mølle, Fristrup-Mølle og Ælverdam-Mølle. Fristrupgaard, er nedlagt, og dens Jorder ere deelte til Fristrup- og Hesle-Mølle. Siøe-Mølle er ogsaa nedlagt, og i Stedet for den er anlagt et Stampeværk, og to Huse indrettede. Ved Soderup-Kirke er et Hospital til 7 Lemmer.

8) **Æskildstrup-Sogn** er Annexet til Soderup-Kirke. Dertil hører Æskildstrup-Bye, som har 4 Gaarde, 1 Boel, 8 Huse. Stedstrup, har 12 Gaarde, 14 Huse. Sønderstrup, har 3 Gaarde, 2 Huse. Baarup, har 8 Gaarde, 8 Huse. Heinemosegaard.

9) **Thaastrup-Sogn.** Dertil hører Thaastrup-Bye, som har 8 Gaarde, 13 Huse. Ubberup, har 4 Gaarde, 8 Huse. Houborup, har 6 Gaarde, 2 Huse. Oustrup, har 9 Gaarde, 6 Huse. Hammershuus, een Gaard, eet Huus. Mehrløse, har 17 Gaarde, 19 Huse. Mehrløse-Vandmølle. Mehrløsegaard, tilforn en liden Herregaard paa 30 Tdr. Hartkorn, men er nu indrettet til tre Bøndergaarde, hver paa 10 Tdr., og er indberegnet Gaardmændenes Antal; den ene Gaardmand har en privilegeret Kroe. Overdrup, har 10 Gaarde, 5 Huse. Søetofte, har 3 Gaarde, 1 Huus. Af Kyringe-Bye hører til dette Sogn 7 Gaarde, 2 Huse; men Resten af denne Bye hører til Stenmagle-Sogn. Mølleborupgaard, en smuk teglhængt Bindingsværks-Bygning og Gaard, men er ufrie, og svarer Tiende. Bunderup, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 22 Tdr. 6 Skpr. 3 Fkr. Skovskyld 4 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr.

10) **Uggeløse- eller Uggersløse-Sogn** er Annexet til Thaastrup-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Uggeløse, har 20 Gaarde, 21 Huse. Jonstrup, har 6 Gaarde, 6 Huse. Brændholt, har 4 Gaarde, 3 Huse. Nyrop, har 5 Gaarde, 7 Huse. Sonnerup, har 2 Gaarde. Flæskou, 2 Huse, liggende udi Løvenborg-Skovhuse.

11) **Sønderjernløse-Sogn.** Dertil hører Kirkebyen Sønderjernløse, som har 9 Gaarde, 16 Huse. Kragerup, har 5 Gaarde, 4 Huse. Snevered, har 7 Gaarde, 2 Huse. Mogenstrup, har 8 Gaarde, 2 Huse. Lille Knapstrup, 3 Gaarde. Knapstrup, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 81 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 6 Tdr. 2 Fkr. 2 Alb. Udi Knapstrup-Skove og ved Markerne ere 4 Huse. Den Bye Bunderup af 36 Tdr. Hartkorn er afbrudt, og lagt til Knapstrup.

12) **Søstrup-Sogn** er Annexet til Sønderjernløse-Kirke. Søstrup-Kirke ligger paa en høi Banke paa frie Mark. Dertil hører Søstrup-Bye, har 6 Gaarde, 5 Huse. Sasserup, har 9 Gaarde, 8 Huse. Baarup, har 3 Gaarde, 5 Huse. Tingved, har 5 Gaarde, 2 Huse. Af Holløse-Bye hører een Gaard, eet Huus her til Sognet.

13) **Nidløse-Sogn.** Dertil hører Kirkebyen Nidløse, har 11 Gaarde, 14 Huse. Kongsted har 13 Gaarde, 12 Huse. Verup, har 5 Gaarde, 3 Huse.

Nidløsegaard en Lade- eller Forpagtergaard, bygt af 4 Bøndergaarde, og hører til Sorøe-Akademie.

14) **Butterup-Sogn.** Dertil hører Butterup-Bye, har 10 Gaarde, 9 Huse, og et Hospital til 6 Lemmer. Æbeltved, fordum en frie Herregaard, nu en Ladegaard. Løvenborg, tilforn Birkholm kaldet, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 140. Tdr. 2 Alb., Skovskyld 10 Tdr. 1 Fkr. 1 Alb. Den er nu Aar 1773 oprettet til et Baronie og Stamhuus. Under Gaardens Hartkorn er henlagt Æbeltveds frie Hovedgaards-Taxt.

15) **Tudse-Sogn** er Annexet til Butterup-Kirke. Men Tudse-Kirke hører til Tudse-Herred, Hvor dette Sogn findes anført under No. 5.

16) **Ondløse-Sogn.** Dertil hører Ondløse-Bye, som har 16 Gaarde, 24 Huse og en Mølle. Ostrup, har 14 Gaarde, 6 Huse. Tammerup, har 12 Gaarde, 11 Huse. Ulkestrup, har 8 Gaarde, 9 Huse. Ulvigsbye, har 4 Gaarde, 3 Huse. Kongsdahl, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 39 Tdr. 2 Skpr. 3 Fkr., Skovskyld 5 Tdr. Denne Gaard er fordum kaldet Tygestrup; og har den i Historien bekjendte Marsk Stig boet her. Udi Skoven og Marken ere 11 Huse. Her i Sognet er en Kilde med 3 Staalkors.

17) **Søndersted-Sogn** er Annexet til Ondløse-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Syndersted, som har 10 Gaarde, 10 Huse. Bregneberg, har vel 3 Gaarde, men de to ere nu afbrudte. Sebberup, har 7 Gaarde, 7 Huse. Boerup, har 2 Gaarde, 1 Huus. Kagerup, har 4 Gaarde, 2 Huse. Junkerup, en Ladegaard. I Marken ere 3 Huse.

18) **Nørrejernløse-Sogn;** hvortil hører Kirkebyen Nørrejernløse, som har 13 Gaarde, 10 Huse. Kistrup, har 9 Gaarde, 7 Huse. Hammerup, har 7 Gaarde, 4 Huse. Dramstrup, har 5 Gaarde, 5 Huse. Nørup, har 5 Gaarde, 3 Huse.

19) **Qvandløse-Sogn** er Annexet til Nørrejernløse-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Qvandløse, har 17 Gaarde, 8 Huse. Hallesøe, 7 Gaarde, 1 Huus. Igelsøe har 10 Gaarde, 6 Huse. Broerfelt, har 7 Gaarde, 8 Huse.

20) **Tersløse Sogn.** Dertil hører Tersløse-Bye, som har 22 Gaarde, 19 Huse. Branstrup, har 9 Gaarde, 7 Huse. Atterup, har 5 Gaarde, 8 Huse. Korsholte, har 8 Gaarde, 4 Huse. Tersløsegaard, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 35 Tdr. 1 Skp. 1 Fkr. 2 Alb., Skovskylt 6 Tdr. 3 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb. Denne Gaard hører under Baroniet Holberg, under Sorøe-Akademie.

21) **Skielleberg-Sogn** er Annexet til Tersløse-Kirke. Skielleberg-Kirke ligger i Løve-Herred, hvor dette Sogn er anført under No. 15.

22) **Steenlille-Sogn** er Annexet til Stenmagle-Kirke i Alsted-Sogn paa Sorøe-Amt, hvor det findes anført under No. 15.

B. Tudse-Herred.

Tudse-Herred, hvis kontribuerende Hartkorn er 3680 Tønder, foruden Skov- og Mølleskyld, beregnes fra Hiembek til Allerup 2 1/2 Miil langt, og fra Udbye til Skamstrup 3 1/2 Miil bredt. Udi dette Herred ere mange Bakker og store Bierge, især i Hiembek-, Jyderup- og Skamstrup-Sogner. Ligeledes en stor Strækning af skønne Skove, som tilhører Aggersvold, Biergbyegaard, Mørkegaard, Frydendahl- og Astrup-Herregaarde. Endnu er at merke de to fiskerige Søer, nemlig: 1) Skarre-Søe, en meget stor Søe, hvori findes Mængde af Giedder, Aborrer og Brasen etc., men denne Søes Giedder holdes for at være de beste; 2) Tiis-Søe, ligeledes overflødig af alle Slags Fiske, men hvis Brasen holdes af alle for at være de fedeste og meest velmagende.

Herredstinget for Mehrløse- og Tudse-Herreder holdes i Holbek. Tudse-Herred indbefatter 13 Kirkesogne, hvilke ere disse: 1) Udbye-Sogn, har 355 Tdr. 2) Hørbye-Sogn, har 413 Tdr. 3) Hagedsted-Sogn, har 358 Tdr. 4) Svinninge-Sogn, har 303 Tdr. 5) Tudse-Sogn, har 202 Tdr. 6) Stiftsbiergbye-Sogn, har 175 Tdr. 7) Gislinge-Sogn, har 253 Tdr. 8) Hiembek-Sogn, har 172 Tdr. 9) Kundbye-Sogn, har 640 Tdr. 10) Frydendahl-Sogn, har 14 Tdr. 11) Mørke-Sogn, har 199 Tdr. 12) Jyderup-Sogn, har 234 Tdr. 13) Skamstrup-Sogn, har 362 Tdr.

Vi merke nu hvert Sogn især:

1) **Udbye-Sogn**, som er det yderste af de tre Sogner paa Tudsenæs, som er en Halvøe, der dannes af Isefiorden, hvilken deler sig i to Dele, hvoraf den ene Deel, nemlig den østlige Part, kaldes Lammefiorden, som adskiller Tudsenæs fra Ods-Herred, og den anden Deel, nemlig den vestlige, skiller det fra Horns-Herred og Mehrløse-Herred. Til dette Sogn hører Udbye-Kirkebye, har 17 Gaarde, 12 Huse. Kidserup, har 13 Gaarde, 14 Huse. Kidserup-Veirmølle. Bogenæs, har 6 Gaarde, 6 Huse. Loserup, har 12 Gaarde, 8 Huse. Mosemarkgaard, fordum en Herregaard, hvis frie Hovedgaards-Taxt er 18 Tdr. 5 Skpr. 2 Alb., men nu en Ladegaard, og er henlagt under Hørbyegaard. Fra Kidserup-Bye oversætter Bønderne Folk til Baads over til Ods-Herred. Udi dette Sogn haves got Fiskerie i Isefiordens Vande med Bundgarn. Kongsted-Nebbe, den yderste Pynt paa Tudsenæs.

2) **Hørbye-Sogn**. Dertil hører Kirkebyen Hørbye, som har 19 Gaarde, 36 Huse. Lindebierg, har 2 Gaarde. Kartrup, har 9 Gaarde, 4 Huse. Ullerup, har 14 Gaarde, 11 Huse. Markersløv, har 8 Gaarde. Billerup-Veirmølle. Et Færgehuus. Hørbyegaard, en Herregaard, hvis Hartkorn er 62. Kirke- 6 Skpr. 1 Fkr., Skovskyld 2 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb.

3) **Hagedsted-Sogn**. Dertil hører Byen Hagedsted, som har 27 Gaarde, 26 Huse. Paa Hagedsted-Mark ere to Kilder og en meget stor Steen, kaldet Maglesteen, 7 1/2 Alen høi, og 14 Alen i Omkreds. Tæt til Hagedsted-Mark løber Holbeks-Fiord, og gjør tre smaa Øer, hvilke bruges til Byens fælles Græsning. I samme Fiord fanges af Bønderne i Hagedsted- og Audeboe-Byer Sild, Aal, Hornfisk, etc. Paa Hagedsted-Mark ere ogsaa to Banker, hvor Bønderne endnu holde den hedenske Baalbrænden St. Hans-Nat. Ved Hagedsted, Bye er en Veirmølle. Hagedstedgaard, en Herregaard, oprettet til et Stamhuus, hvis Hovedgaards-Taxt er 51 Tdr. 5 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 4 Tdr. 7 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb. Tæt ved Gaarden ligger Hagedsted-Kirke. I Enemærkerne ligge 6 Huse. Audeboe, hvis Beboere have skøn Fiskefangst hos sig i Holbeksfiord, har 6 Gaarde, 1 Huus. Gurede, har 7 Gaarde, 6 Huse. Maasøe har 12 Gaarde, 8 Huse.

4) **Gislinge-Sogn** er Annexet til Hagested-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Gislinge, som har 28 Gaarde, 3 Boel, 32 Huse. Byen har Fiskerie i Holbeksfiord. Gislingegaard, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er i alt 30, Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb.; men deraf er ikkun 15 Tdr. 6 Skpr., saa og 4 Tdr. fra Holmstrup-Sogn, frit Hartkorn; det øvrige er ufrit. Dets Bøndergods er 247 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr. 2 1/2 Alb. Gaarden har skøn Rettighed til got Fiskerie i Holbeksfiord. Denne Herregaard er oprettet Aar 1725.

5) **Tudse-Sogn**. Dertil hører Kirkebyen Tudse, som har 28 Gaarde, 19 Huse, og en privilegeret Kroe for Reisende, da Landeveien fra Roeskilde til Kallundborg falder her igiennem Byen; og derfor er her et indrettet ordentligt Vognmandslaub til Reisendes Nytte. Thi fra Tudse og til Kallundborg ere 4 Mile, og fra Tudse til Roeskilde ligeledes 4 Mile; hvorudover man har en gammel Sang: Der staaer skrevet paa Roeskilde-Port, Fire Mile til Tudse; Vil du ikke age, saa kan du gaae. Du store brede Maduse. Allerup, har 5 Gaarde, 4 Huse. Tudse-Kirke er Annexet til Butterup-Kirke i Mehrløse-Herred.

6) **Biergbye- eller Stiftsbiergbye-Sogn** er Annexet til Mørke-Kirke. Dertil hører Biergbye, som har 25 Gaarde, 36 Huse. En Græsmølle og et Markhuus. Biergbyegaard, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 35 Tdr. 3 Skpr. 3 Fkr., Skovskyld 1 Td. 5 Skpr.

7) **Mørke- eller Mørkekiøb-Sogn**. Dertil hører Mørke-Bye, som har 12 Gaarde, 16 Huse. Nørregaard, en Herregaard med prægtige Skove, hvis Hovedgaards-Taxt er 21 Tdr. 2 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 4 Tdr. 1 Skp., 1 Fkr. 1 Alb. Denne Gaard er i fordum Tid kaldet Toftholm. Bakkerup-Bye, har 6 Gaarde, 5 Huse. Nøkkenved, har 3 Gaarde. Vented-Bye, har 8 Gaarde, 12 Huse. Tveden, har 2 Gaarde, 10 Huse. Nok Markhuse, 10 Huse.

8) **Hiembek-Sogn**. Dertil hører Kirkebyen Hiembek, som har 17 Gaarde, 2 Halvgaarde, 28 Huse. Stokkeberg, har 6 Gaarde, 2. Boel, 20 Huse. Markhuse, 7 Huse. Aggersvold, en Herregaard, hvis frie Hovedgaards-Taxt er 37 Tdr. 2 Skpr., Skovskyld 4 Tdr. 3 Skpr. Hiembeks

Præstegaards-Hauge, som er 400 Alen lang og 400 Alen breed i Qvadrat, er besat med Alleer af Hassel-, Elle-, Ege- og Bøgtræer, 1450 Piil, Lindetræer og Valnødtræer.

9) **Svinninge-Sogn** er Annexet til Hiembeks-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Svinninge, som har 21 Gaarde, 26 Huse, med en Kroe. I Hovgaardene, 4 Gaarde, 4 Huse. Gudmunstrup, har 5 Gaarde, 6 Huse. Arnakke, en smuk teglhængt Gaard med indelukte Marker af 50 Tdrs. Sædeland.

10) **Kundbye-Sogn**. Kundbye-Kirke ligger meget høit, og er et Søemærke for de Forbiseilende. Til dette Sogn hører Byen Kundbye, som har 22 Gaarde, 27 Huse. Markebye, har 17 Gaarde, 10 Huse. Torslunde, har 13 Gaarde, 6 Huse. Sandbye, har 17 Gaarde, 17 Huse. Trønninge, har 12 Gaarde, 10 Huse. En Hestemølle i Kundbye, og en Veirmølle i Markebye. Vognstrup, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 78 Tdr. 2 Skpr. 1 Alb., Skovskyld 4 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb. Denne Gaard og Gods er nu henlagt under Løvenborg-Stamhuus. Nogle skrive Gaardens Navn Vognserup.

11) **Skamstrup-Sogn**. Dertil hører Kirkebyen Skamstrup, som har 17 Gaarde, 13 Huse. Udi denne Bye er et Fattighuus til 6 Lemmer. Skielmsted, har 8 Gaarde, 3 Huse. Sørninge, har 8 Gaarde, 3 Huse. Skovhuse, 2 Huse. Benneboe, har 13 Gaarde, 15 Huse. Syvenekiøb, har 12 Gaarde, 12 Huse.

12) **Frydendahl-Sogn** er Annexet til Skamstrup-Kirke. Dertil hører disse Byer: Simmerfelt, har 2 Gaarde, 2 Huse. Nok adskillige Huse, 17 i Tallet. Frydendahl, en Herregaard, i fordum Tid Torbenfelt kaldet, og for Reformationen har tilhørt de katholske Bisper af Roeskilde. Dens frie Hovedgaards-Taxt er 77 Tdr., Skovskyld 10, Tdr. 2 Fkr. Den er bygt i en stor og fiskerig Søe. Hvor Søen har sit Affald, drives en efter hollandsk Maade anlagt Kornmølle, som tillige har et Gryn-, Sigte- og Stampeværk. Ved Gaarden er en Veirmølle, saa og en Muur- og Tagsteensfabrik. Baade udi Gaardens prægtige Fiskedamme, saa og i Søen, falder got Fiskerie af Giedder, Karper, Karusser, Aborrer og Skaller. Ligeledes er ved Gaarden prægtige Skove.

13) **Jyderup-Sogn.** Dertil hører Kirkebyen Jyderup, som har 13 Gaarde, 42 Huse. Udi denne Bye eier Præsten 8 Huse, hvoraf han nyder aarlig Huseleien. Taarnvedbye, har 12 Gaarde, 18 Huse. Hødbye, har 8 Gaarde, 11 Huse. De øvrige fire Gaarde i Byen ere afbrudte, og deres Jorder henlagte under Aggersvold-Herregaard; og derfor svares aarlig Tiende af Jorderne. Udi dette Sogn ligger to høie Bakker, kaldet Baunebjerg og Høybjerg, fra hvilke man kan see mange Mile omkring i Siælland.

14) **Holmstrup-Sogn** er Annexet til Jyderup-Kirke; men fordi Holmstrup-Kirke ligger i Skippinge-Herred, saa findes Holmstrup-Sogn i samme Herred anført under No. 12.

Efterfølgende Kallundborgs-Amt.

Kilde: Nicolay Jonge,
Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.
Kiøbenhavn 1777
Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store
Helliggieststrædet No. 150

Side 164 – 173.

Foregående Holbæks Amt

XIII. Kallundborgs-Amt.

Kallundborg-Amt er (som allerede forhen er meldt Pag. 161) samlet med tre andre Amter under een Amtmand. Dette Amt er 3 1/2 Miil langt, og 4 Mile bredt. Det grændser mod Østen til Holbæks-Amt; mod Sønden til Sæbyegaards-Amt, hvorfra det skilles ved den store fiskerige Søe Tiissøe: mod Vesten grændser det til det store Belt; og mod Norden til Kattegat. Her findes stærke Skove, og haves got Fiskerie, ikke allene ved Strandsiden i den aabne Søe, men ogsaa i adskillige løbende Aaer og Søer, af hvilke især merkes Tiis-Søe, som er 7 Mile i Omkreds; dernæst Hellebye-Aae, som strækker sig fra Kallundborg-Fiord hen op imod Ringsted, og har fordum været seilbar; saa og Viskiende-Veile i Biergsted-Sogn. Kallundborg-Amts Hartkorn er 5721 Tdr. kontribuerende, foruden Skov- og Mølleskyld. Dette Amt indbefatter to Herreder, nemlig: 1) Artz-Herred, og 2) Skippinge-Herred. Vi merke nu hvert især.

A. Artz-Herred.

Artz-Herred bestaaer af 3517 Tønder Hartkorn, og indbefatter 10 Kirkesogne, nemlig: 1) Kallundborg-Sogn. 2) Svallerup-Sogn, har 406 Tdr. Hartkorn. 3) Lille Fuglede-Sogn, har 237 Tdr. 4) Store Fuglede-Sogn, har 319 Tdr. 5) Udbye-Sogn, har 605 Tdr. 6) Rørbye-Sogn, har 415 Tdr. 7) Aarbye-Sogn,

har 368 Tdr., og tvende Vænger Rynke og Rensborg 31 Tdr. 8) Rakløv-Sogn, har 554 Tdr. 9) Ulstrup-Sogn, har 221 Tdr. 10) Tommerup-Sogn, har 361 Tdr. Vi merke nu hvert Sogn især:

1) **Kallundborg-Sogn**, hvortil hører den Kiøbstæd Kallundborg og Kallundborg-Ladegaard.

Kallundborg en af Næring blomstrende Søestad og Kiøbstæd, med en skøn Søehavn, som af Naturen dannes af en Viig eller Fiord, som løber ind imellem de to navnkundige Forbjerg Asnæs og Refsnæs eller Ryanæs. Denne Skibshavn er saa dyb og god, at den agtes for een af de sikkerste og beste i Siælland. Denne Kiøbstæd ligger 12 Mile fra Kiøbenhavn og 8 Mile fra Roeskilde ved det store Belts Aabning; har en anseelig Handel med Korn og Malt, som herfra udskibes.

I de ældste Tider var den et Fiskerleie, og blev kaldet Hervig; men siden bygt til en Stad, og kaldet Kallundborg, af nogle Fugle, Kaaer, nu Alliker kaldne, som der i Mængde opholdt sig. Staden er bygt tilligemed Slottet og Kirken af Æsbern Snare, som var Biskop Absalons Broder, Aar 1171. I Byen er kun een Sognekirke, som er en Korskirke med 5 Taarne, kaldet vor Frue-Kirke, og var i de ældre Tider Slotskirken.

Kallundborg-Slot var bygt til Værn mod Sørøvere; thi Aar 1285 blev Byen plyndret af de norske Sørøvere. Det blev anseet at være Rigets tilforladeligste Fæstning. Det blev beleiret Aar 1524 af Kong Friderik den Første, som fik det ved Kommendantens Utroskab; ligeledes Aar 1535 af Grev Kristoffer af Oldenborg i den fangne Kong Kristian den Andens Navn, men næste Aar opgivet til Kong Kristian den Tredie. Rigets Arkiv eller Drossel blev altid forvaret paa dette Slot. Udi Historien er dette Slot bekiendt, fordi Kong Albert af Sverrig blev her hensat fangen af Dronning Margrethe. Ligeledes sad den ulykkelige danske Konge Kristian den Anden her i Fængsel, og døde her Aar 1559. Dette Slot var Enkedronning Dorothee. Kong Kristian den Førstes Dronning, hendes Enkesæde, hvor hun døde Aar 1495. Dette Slot blev i den svenske Krig sprængt og nedbrudt Aar 1658, saa at det ikke er mere til; thi dets Rudera bleve siden brugte til Kronborg-Fæstnings Istandsættelse Aar 1663.

Byens Mark er 53 Tønder Hartkorn. Den skønne Havn giver Leilighed til anseelig Handel, Kiøbmandskab og Skibsfart.

Fra Kallundborg er Overfarten til og fra Aarhus, i Jylland, og er det store Belt, som her aabner sig, 12 Mile bredt. Til denne Overfart at befordre, holdes af et Interessentselskab visse Fartøier, som kaldes Smakker, som afgaaer ordentlig to Gange om Ugen imellem disse Stæder, nemlig hver Tirsdag og Fredag om Morgenen Klok. 7, som derfor kaldes Børsdage; de afgaaer med Reisende, med jyske Heste, Øxen og Kiøer, og nyde Betaling efter en foresat Taxt. Dette Farvand er ofte et besværligt Farvand, især ved Refsnæs, hvor Strømmen af det store og lille Belt flyder tilsammen.

Vel har Byen endnu en Kirke, kaldet St. Olai-Kirke, men den bruges ikkun til Liigprædikens Holdelse, naar Liig paa samme Kirkegaard begravnes.

Byens Magistrat er een Borgemester og to Raadmænd, af hvilke den ene er Byefoged. Raadstuen er et Stykke af den, i de ældre Tider kaldede Bispegaard, og ligger strax ved Kirken. Posten ankommer her til Byen Hver Søndag- og Onsdag-Aften; den afgaaer igien hver Løverdags- og Tirsdag-Aften. Hestemarket holdes hver Tirsdag i Fasten. Krammarket holdes den 25. Junii. Heste- og Qvægmarket holdes den 29. Oktober.

Kallundborg-Ladegaard, har fordum været et Graabrødre-Kloster af St. Francisci Orden, stiftet Aar 1239, er nu en Herregaard, henhørende under Stamhuset Lerkenborg. Dens Hovedgaards-Taxt er 145 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr.

2) **Svallerup-Sogn.** Dertil hører Kirkebyen Svallerup, som har 20 Gaarde, 33 Huse. Bierrebye, har 24 Gaarde, 28 Huse. Averup-Mølle, som er smuk opbyggt.

3) **Store Fuglede-Sogn.** Dertil hører de Byer: Store Fuglede, som har 13 Gaarde, 22 Huse. Tyggestrup, har 9 Gaarde, 4 Huse. Flinterup, har 10 Gaarde, 6 Huse.

4) **Lille Fuglede-Sogn** er Annexet til store Fuglede-Kirke. Dertil hører Kirkebyen lille Fuglede, som har 13 Gaarde, 10 Huse. Jeerslev, har 16 Gaarde, 6 Huse.

5) **Udbye-Sogn.** Dertil hører Kirkebyen Udbye, som har 25 Gaarde, 23 Huse. Kløvbye, har 12 Gaarde, 10 Huse. Fosinge, har 10 Gaarde, 11 Huse. Frankerup, har 6 Gaarde, 3 Huse. Kielleklinte, har 10

Gaarde, 13 Huse. Saltoftegaard, eet Huus, hvis Eiendom er lagt til Vesterbyegaard.

6) **Rørbye-Sogn**, hvortil hører Kirkebyen Rørbye, som har 14 Gaarde, 22 Huse. Kierbye, har 15 Gaarde, 16 Huse. Uggeløse, har 15 Gaarde, 18 Huse.

7) **Aarbye- eller Aabye-Sogn**, hvortil hører Kirkebyen Aarbye, som har 12 Gaarde, 15 Huse. Meelbye, har 15 Gaarde, 18 Huse. Bastrup, har 11 Gaarde, 13 Huse. Lerkenborg, et prægtigt Herresæde, som allerførst Aar 1703 er oprettet af en Bondebye, Østrup, hvis 8 Gaarde bleve nedbrudte, og Markerne indrettede til Hovmarker; og blev da Gaarden kaldet Østrup. Men Aar 1754 blev det af Grev Lerke gjort til et Stamhuus, og kaldet Lerkenborg; da under dette Stamhuus blev henlagt disse Herregaarde, nemlig: Aunsøegaard, Birkindegaard, Vesterbyegaard og Kallundborg-Ladegaard, samt de to ufrie Sædegaarde Astrup og Dourup, eller Daugerup. Af den nedbrudte Østrupbye betaler Stamhuset Præsten aarlig til Refusion, for Tiende 100 Rigsdaler. Asnæs-Odde er den yderste Pynt eller Forbiereg af Landet, hvor den aabne Sø løber ind, og danner Havnen ved Kallundborg. Ved Asnæs er en prægtig Dyrehauge.

8) **Rakløv-Sogn**. Dertil hører disse Byer: Rakløv, som har 9 Gaarde, 6 Huse. Nyrop, har 8 Gaarde, 8 Huse. Nostrup, har 6 Gaarde, 2 Huse. Kallerup, har 7 Gaarde, 1 Boel, 6 Huse. Vollerup, har 10 Gaarde, 5 Huse. Svenstrup, har 7 Gaarde, 5 Huse. Saltbek, har 7 Boel, 10 Huse. Jellerup, har 10 Gaarde, 1 Boel, 6 Huse. Gaasetofte, har 8 Gaarde, 6 Huse. Ællede, har 7 Gaarde, 7 Huse. En Vandmølle. Dette er et meget stort Sogn.

9) **Tommerup-Sogn**, Dertil hører Kirkebyen Tommerup, som har 10 Gaarde, 16 Huse. Udi Tommerup-Byemark ere to store Bakker, den ene kaldet Bøgebjerg, og den anden kaldet Kildebjerg, som begge har Kildevæld, der nedflyder fra dem. Haastrup, har 15 Gaarde, 17 Huse. Ubberup, har 14 Gaarde, 19 Huse. Xsebjerg, har 7 Gaarde, 9 Huse. Andas, har 4 Gaarde, 4 Huse.

10) **Refsnæs-Sogn** er det yderste Sogn i Siælland. Til dette Sogn hører Kirkebyen Ulstrup, som har 9 Gaarde, 3 Boel, 16 Huse. Ved denne Bye er en Kilde, som aldrig tilfryser. Biørnstrup, har 10 Gaarde, 1 Boel, 13 Huse. Aagerup, har 8 Gaarde, 3 Boel, 9 Huse. Kongstrup, har 7 Gaarde, 1 Boel, 4 Huse. Færgehuset ved Refsnæs, hvorfra er Overfarten til Samsø, kaldes Hestehaugen. Dette Sogn kaldes i Landmaalingen Ulstrup-Sogn, af Kirkebyen. Ellers er at mærke, at dette Sogn er en langagtig Halvø eller Peninsel. Ved den yderste Pynt eller Næs af denne Halvø er et Rif ud i Havet, kaldet Refsnæsdrenge, som er meget farligt for de Søfarende. Yderst paa Refsnæs ved Bafnebjergs-Klint ere to Skandser opkastede, en ved den nordre og en ved den søndre Strandbred, til Landværn i Krigstider. Refsnæs kaldes af nogle Rysnæs.

NB. under Amtmanden i Kallundborg henhøre ogsaa disse to Øer, nemlig, 1) Reersøe eller Reiersøe, som har 16 Gaarde og 16 Huse. 2) Muusholm, en Udholm til 40 Høveders Græsning, hvor mange Strandfugle opholde sig og legge Æg, som opsamles af Bønderne der i Eggen, hvilke begge ere foran anførte ved Helsing-Sogn No. 13 i Løve-Herred under Sæbyegaards-Amt.

3. Skippinge-Herred.

Skippinge-Herred bestaaer af 2203 Tdr. Hartkorn, og indbefatter otte Kirkesogne, Hvilke ere: 1) Aunsøe-Sogn, har 78 Tdr. 2) Jorløse-Sogn, har 153 Tdr. 3) Værsløv-Sogn, har, 182 Tdr. 4) Biersted-Sogn, har 251 Tdr. 5) Viskinde-Sogn, har 281 Tdr. 6) Breininge-Sogn, har 623 Tdr. 7) Særsløv-Sogn, har 323 Tdr. 8) Føllesløv-Sogn, har 412 Tdr.

Vi merke nu hvert Sogn især:

1) **Aunsøe-Sogn** er Annexet til Viskinde-Kirke. Sognet har sit Navn af den Søe Aunsøe, som omringer Kirken paa de tre Sider. Dertil hører Svellebølle, som har 8 Gaarde, 8 Boel, 22 Huse, saa og en smuk Skole. Steenvand, har 2 Gaarde, 2 Huse. Kongens-Mølle. Aunsøegaard, en Herregaard, hvis Hovmarker bestaaer dels af Nyrande-Bye og flere

nedbrudte Steder, hvoraf svares Refusion for Tiende til Præsten; den er henlagt under Stamhuset Lerkenborg. Gaardens Hartkorn Hovedgaards-Taxt er 46 Tdr. 5 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb. Skovskyld 1 Td. 3 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb. Fra denne Gaard, som forud har tilhørt de katholske Bisper i Roeskilde, haves en overmaade skøn Udsigt til Beltet og Søen, samt de høie Klinger.

2) **Jordløse-Sogn** er Annexet til Værsløv-Kirke. Dertil hører Jordløse-Bye, som har 17 Gaarde, 31 Huse. Vesterbye er nedbrudt, og dens Jorder lagte under Vesterbyegaard; og til Refusion for Tienden betales til Præsten 68 Rdlr. aarlig. Orsøemølle. Benskrøe. Nok 4 Markhuse. Vesterbyegaard, en Herregaard, henlagt under Stamhuset Lerkenborg. Dens Hovedgaards-Taxt er 64 Tdr. 1 Skp. 1 Fkr. 1 Alb, Den er forsynet med de allerstørste Skove, særdeles paa Asnæs, hvor ogsaa Dyrehaugen er opfyldt med alle Slags Vildt.

3) **Værsløv-Sogn**; hvortil hører Kirkebyen Værsløv, som har 11 1/2 Gaarde, 27 Huse, foruden Præstegaarden. Asmindrup, har 10 Gaarde, 13 huse. Veile-Krøe. Mark- og Skovhuse, 5 Huse. Birskindegaard, som er oprettet af en nedbrudt Herregaard. Denne importante Herregaards frie Hartkorn er 114 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr., Skovskyld 5 Skpr. 3 Fkr. Den er nu henlagt under Stamhuset Lerkenborg. Denne Gaard har tilforn ligget i Bødker-Skoven.

4) **Viskinde-Sogn**. Dertil hører Kirkebyen Viskinde, som har 22 Gaarde, 39 Huse, foruden Præstegaarden. Rugtved, har 5 Gaarde, 1 Huus. Løgtved, har 8 Gaarde, 1 Huus.

5) **Breigninge-Sogn**: dertil hører Kirkebyen Breigninge, som har 6 Gaarde, 14 Huse, foruden Præstegaarden. Ved Kirken er et Liigkapel for Præsterne, kaldet Rankirke. De øvrige Byer ere: Kalved, har 11 Gaarde, 14 Huse. Alleshaug, har 10 Gaarde, 6 Huse. Gammelrand, 2 Huse. Torpe, har 5 Gaarde, 4 Huse. Olstrup, har 2 Gaarde. Æstenberg, har 25 Gaarde, 17 Huse. Rumperup, har 11 Gaarde, 10 Huse. Hagedrup, har 8 Gaarde, 4 Huse. I dette Sogn er Viskinde-Veile, som er særdeles farlig ved høie Vande for Reisende, som passere her Landeveien til og fra Kallundborg.

6) **Biersted- eller Bjergsted-Sogn** er Annexet til Breiinging-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Biersted. Sunderup, har 13 Gaarde, 22 Huse. Daugerup, en ufrie Sædegaard, hvortil er lagt 14 Tdr. Hartkorn af en nedbrudt Gaard i Breiinging-Sogn; nu er den henlagt til Stamhuset Lerkenborg; Skarholmsgaard, een Gaard. Astrup, en ufrie Sædegaard, henhørende under Stamhuset Lerkenborg. Grydemølle, een Gaard. Udi dette Sogn ligger Skarre-Søe, samt en Deel høie Banker og Skove, altsammen henhørende under Stamhuset Lerkenborg.

7) **Føllesløv-Sogn**. Dertil hører Kirkebyen Føllesløv, som har 21 Gaarde, 30 Huse. Havensøe, har 6 Gaarde, 18 Huse. Havensøe-Veirmølle. Ægemark, en Sædegaard. Alkestrup, en Sædegaard, har 15 Tdr. frie og 39 Tdr. ufrif Harthorn. Alleshaug-Odde, er den yderste Pynt ved Havet. Nexeløe en omflødt Øe, som er en Miil i Omkreds, og ligger en halv Miil fra nærmeste Land. Paa denne Øe er 4 Gaarde Ved Øen falder megen Marsvinsfangst, hvoraf brændes skøn Tran. Vroy, en aflang omsflødt Øe, beliggende i Søen noget uden for Alleshaug-Odde, hvor der ogsaa falder mange Marsvin.

8) **Særsløv-Sogn**, er Annexet til Føllesløv-Kirke. Til dette Sogn hører Kirkebyen Særsløv, som har 22 Gaarde, 20 Huse. Svertinge, har 10 Gaarde, 13 Huse. Fauerboe, har 10 Gaarde, 13 Huse. Faurboe, en enkel Gaard.

9) **Vallekilde-Sogn**; hvortil hører Kirkebyen Vallekilde, som har 16 Gaarde, 12 Huse. Skippinge, har 12 Gaarde, 9 Huse. Starreklinte-Bye, beliggende ved Strandkanten, har 9 Gaarde, 1 Boel, 7 Huse, og har sit Navn af Starreklinte, et Forbjerg. Vindekilde, har 16 Huse og en Sqvatmølle. Til dette Sogn har tilforn ligget disse tre Byer, nemlig: Studerub, Ondrup og Kaarup, men formedelst den lange Kirkevei ere lagte til Faareveile-Sogn; hvorudover Præsten i Vallekilde nyder Korn- og Qvægtiende, men Præsten i Faareveile nyder Offer og Aksidentzer af Brylluper, Barseler og Kirkegang.

10) **Hørve-Sogn**, er Annexet til Vallekilde-Kirke, og i det Geistlige henregnes til Skippinge-Herred, men efter Landmaalingen i Ode-Herred, hvor det findes anført ved No. 5.

11) **Seierøe-Sogn** bestaaer af den Øe Seierøe, som er en langagtig og smal omflydt Øe, fem Fierdingvei lang, beliggende imellem Refsnæs og Siællands-Odde, to Mile fra det faste Land. Dette Sogns eller Øens Hartkorn er 149 Tdr. 6 Skpr. og 32 Gaarde, nemlig: Kirkebyen Seierøe, har 20 Gaarde, 40 Huse. Kongstrup, har 8 Gaarde, 6 Huse. Mastrup, har 4 Gaarde, 2 Huse; og to smaa Veirmøller. Øen har sit eget Birketing, fra hvilket appelleres til Landstinget. Ved Øen falder got Fiskerie. Seierøe-Kirke hører ind under Skippinge-Herred, men Øen regnes til Draxholms-Amt.

12) **Holmstrup-Sogn** er Annexet til Jyderup-Kirke i Tudse-Herred. Dertil hører Kirkebyen Holmstrup, som har 7 Gaarde, 8 Huse. Kaimose, har 6 Gaarde, 3 Huse. Axelholm, har 5 Gaarde, 4 Huse. Birkenæs, har 2 Gaarde, 5 Huse. Nok eeneste Steder, nemlig: Reierstrup, Krudhuset, Sluusholm, Iversholm, Fuglesang, Broemølle, Rangle mølle. Benzonslund, en ufrie Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 22 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb. Denne Gaard er oprettet A, 1730 af 12 Bøndergaarde i Donnerup-Bye, som bleve nedbrudte. Ved Gaarden er anlagt smukke Fiskedamme efter den Gissenfeldske Maade. Denne Herregaard ligger i Draxholms-Amt.

Efterfølgende Draxholms-Amt.

Kilde: Nicolay Jonge,
Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.
Kiøbenhavn 1777
Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store
Helliggieststrædet No. 150

Side 173 – 180.

Foregående Kallundborgs Amt.

XIV. Draxholms-Amt.

Draxholms-Amt, som er samlet med 3 andre Amter under een Amtmand, (see Pag. 161), er kun et lidet, men særdeles frugtbart og vel beboet Amt. Det udgjør en Halvø eller Peninsel, som er omgivet med den vilde Sø af Kattegattet og af Isefiordens Vand, undtagen paa det Sted, hvor den hænger sammen med Skippinge-Herred, eller det faste Land ved Draxholm, hvor den smalle Hals, som gjer Sammenhæng, kan være en god Fierding eller næsten en halv Miil breed; siden løber Strandbredden ud og ind i dybe Bugter og spitse Kanter eller Odder; ligesom og det yderste Kirkesogn, beliggende paa en smal Strimmel mod Nord, kaldes Odden, og har formodentligen givet det hele Herred Navn af Odsherred. Derfra udgaaer i Havet en lang og smal Revle, kaldet Gnien, som er heel farlig for Skibe, og Søfolk derfor maae vogte sig vel for, ei at komme nær, da den

ofte skylles af Vandet. Denne Peninsel er 3 Mile baade i Længden og Bredden. Hartkornet i Draxholms-Amt er 4582 Tender kontribuerende, foruden Skov- og Mølleskyld. Dette Amt bestaaer ikkun af eet Herred, som er

Ods - Herred.

Ods-Herred indbefatter 14 Kirkesogne, hvilke ere følgende: 1) Nyekiøbings-Sogn. 2) Holmstrup-Sogn, har 140 Tønder. 3) Vallekilde-Sogn, har 374 Tdr. 4) Faareveile-Sogn, har 457 Tdr. 5) Seierø-Sogn, har 150 Tdr. 6) Asnæs-Sogn, har 415 Tdr. 7) Asmindrup-Sogn, har 186 Tdr. 8) Viig-Sogn, har 592 Tdr. 9) Odde-Sogn, har 217 Tdr. 10) Høybye-Sogn, har 685 Tdr. 11) Ægebjerg-Sogn, har 430 Tdr. 12) Rørvig-Sogn, har 206 Tdr. 13) Hørve-Sogn, har 246 Tdr. 14) Grevinge-Sogn, har 484 Tdr.

Vi merke nu hvert Kirkesogn især:

1) **Nyekiøbings-Sogn**, som bestaaer af den Kiøbstæd Nyekiøbing. Nyekiøbing, en Søe-Handelsstad og Kiøbstæd, som har en god Havn, og driver temmelig god Søefart, Den er anlagt i det trettende Aarhundred, og har da været i Velmagt, eftersom den bekiendte Marsk Stig med sit Anhang norske Tropper plyndrede og afbrændte den; ligeledes leed den paa en anden Tid stor Skade af de engelske Søerøvere. Denne Kiøbstæd ligger 13 1/2 Miil fra Kiøbenhavn, 12 Mile fra Roeskilde, og en liden Miil fra Rørvig. Byen fattes en Skibsbroe; thi Vandet er dybt nok lige ind til Byen, og Ankergrunden er god; men Vahrene maae ud- og indføres paa Vogne til Baads, som siden føres videre ud til de for Anker liggende Skibe. Byen har en stor og anseelig Kirke. Byens Jorder ere efter Matrikullen 77 Tdr. 3 Skpr. 2, Alb. Hartkorn, og til Høveders Græsning 10 Tdr. 1 Skp. 1 Fkr., i alt 87 Tdr. 4 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb. Byens Magistrat er en Byefoged og Byeskriver. Market holdes her aarlig den 20 Junii og den 9. Oktober.

2) **Rørvig-Sogn** er Annexet til Nyekiøbings-Kirke. Dertil hører Rørvig, hvilken Bye har 24 Gaarde, 24 Huse; og ligger strax inden for Mundingen af Isefiorden paa den vestlige Side, og skal i Alderdommens Tider have været et Tilholdssted for Søerøvere, og derfor er kalden Røvervig. Kirken har et

høit Taarn, og ligger en halv Fierdingvei baade fra Byen og fra Stranden, og er et Sømærke for de Seilende. Toldboden, hvor alle Skibe, som gaae ind i Isefiorden, klarere for deres Ladninger, ligger paa den søndre Side. Rørvigs Skandse. Nakkebye, har 23 Gaarde, 1 Boel, 16 Huse. Nakkehoved, er den yderste Pynt af Ods-Herred ved Indløbet til Isefiorden.

3) **Holmstrup-Sogn**, er allerede anført ved No. 12 i Skippinge-Herred.

4) **Ægebjerg-Sogn**; dertil hører Kirkebyen Ægebjerg, som har 5 Gaarde, 3 Huse, foruden Præstegaarden, Degneboligen, Skolen, de Fattiges Pleiehuus. Ledstrup, har 7 Gaarde, 7 Huse. En Selveier-Mølle. Ulkerup, har 6 Gaarde, 1 Boel, 9 Huse. Underød, har 5 Gaarde, 6 Boel, 3 Huse. Gielstrup, har 3 Gaarde, 5 Huse. Hylkerup, har 16 Gaarde, 6 Huse. Braade, har 9 Gaarde, 2 Boel, 9 Huse. Abildøre, har 12 Gaarde, 3 Boel, 3 Huse. Frødstrup, har 2 Gaarde. Glostrup, har 10 Gaarde, 2 Huse. Ægebjerg-Kirke er anseelig, og ligger paa en høi Banke, tiener alle Seilende til et Sømærke baade i Kattegattet, saa og i Isefiorden. Paa Kirkegaarden kan man see Roeskilde-Domkirke, som ligger i lige Linie 6 Mile derfra. Ved Kongsøe og Hiermled sees to hedenske Begravelser. Af en Herregaard, Gidstrupgaard kaldet, i Friderik den Andens Tid, sees nu intet andet, end allene Voldstedet.

5) **Hørve-Sogn** er Annexet til Vallekilde-Kirke i Skippinge-Herred. Dertil hører Byen Hørve, som har 16 Gaarde, 14 Huse. Veilebye, har 13 Gaarde, 5 Huse.

6) **Asnæs-Sogn**; dertil hører Kirkebyen Asnæs, som har 18 Gaarde, 23 Huse. Aastofte, har 8 Gaarde, 8 Huse. Høve, har 19 Gaarde, 18 Huse, og et Tinghuus for Odsherred, hvor Draxholms-Birketing holdes om Fredagen. Tolsager, har 7 Gaarde, 3 Huse. Paa en Høi, Æster kaldet, kan sees Skagen i Jylland. Lammeholmene, beliggende i Lammefiorden, ere fem, og bruges allene til Græsning. Om Lammefiorden, som er en liden Arm af Isefiorden og skiller Ods-Herred fra Tudsønæs, er allerede meldet ved Udby-Sogn No. 1 i Tudse-Herred Pag. 170.

7) **Høybye-Sogn**; hvortil hører Kirkebyen Høybye, som har 15 Gaarde, 31 Huse. Nyerup, har 6 Gaarde, 13 Huse. Tingslemark, har 6 Gaarde,

2 Huse, Hundstrup, een Gaard, 3 Huse. Sonnerup, har 8 Gaarde, 11 Huse. Gudmandrup, har 11 Gaarde, 10 Huse. Steenstrup, har 10 Gaarde, 3 Huse. Holmstrup, har 6 Gaarde, 4 Huse. Lumbsaas, har 17 Gaarde, 13 Huse. Imellem de Byer Lumbsaas og Steenstrup findes to Kors, som af Bønderne altid holdes ved lige. Æbbeløkke, har 4 Gaarde. Staarup, har 9 Gaarde, 1 Boel, 9 Huse. Ubberup, har 6 Gaarde, 6 Huse. Klente, har 7, Gaarde, 4 Huse. Nyegaard; har 4 Gaarde, 1 Boel, 3 Huse. Huse af adskillige Navne, 7 Huse. Anneberg, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 49 Tdr. 3 Skpr. 1 Alb.; Skovskyld 1 Td. 3 Fkr. Tæt ved Gaarden paa den østre Side løber Isefiorden, hvor Skibe paa 1000 Tønder drægtige kan losse og lade. Ællingegaard, en Herregaard. Paa Ællingebierg sees Rudera af et Kapel, som der har staaet, medens Kirken var i Band, formedelst et, af Æbbes Døttre begaaet Mord paa deres Brødre. Ved Borrevangs Hestehauge sees Rudera af Æbbes Slot, og en liden Bygning kaldet Jomfruborg, hvor hans Døttre sad i Fængsel i 7 Aar. Her i Sognet ved Klint er anlagt et Kalk.- og Teglbrænderie af Kastrups Fajancefabriks Eiere paa Amager; ja ogsaa aarlig udføres herfra en Deel Skibsladninger Leer til Sukkerformer, som føres bort til Fabriken paa Amager. Udi dette Sogn ere følgende fiskerige ferske Søer, nemlig: Høybye-Søe, Steenstrup-Søe, Klinte-Søe, TingslemarkSøe, Nyegaard-Søe, i hvilke fanges Mængde af Giedder, Aborrer, Skaller, Aal, etc.. Ligeledes maae ogsaa merkes Æbbeløkke-Bierg og Klinte-Bierg, som ere meget høie, og ligger vid Landets nordlige Strandkant.

8) **Odden-Sogn**, hvortil hører Overbye, som har 16 Gaarde, 6 Boel, 15 Huse. Yderbye, har 18 Gaarde, 9 Huse. Vestnordvest fra Yderbye ligger Oddens-Grube, er et høit, steilt og fra Stranden ubestigeligt Forbjerg, hvorfra kan sees Samsøe, Æbeltoft i Jylland, Hesseløe, etc. Uden for samme Forbjerg er det farlige Ods Rif, som stikker to Mile Nordvest ud i Havet, og er meget farligt for de Seilende. Paa nogle Søekort kaldes det Siælllands-Rif, af Siælllands-Odde, som er den yderste Pynt af Landet.

9) **Faareveile-Sogn**; dertil hører disse Byer: Faareveile, som har 12 Gaarde, 19 Huse. Stubberup, har 7 Gaarde, 12 Huse. Raarup, har 4 Gaarde,

3 Huse. Riisbye, har 4 Gaarde, 5 Huse. Ordrup, har 7 Gaarde, 8 Huse. Veddinge, har 16 Gaarde, 21 Huse. Dette Sogn ligger ved Stranden yderst i Ods-Herred.

10) **Draxholms Slotskirke** er Annexet til Faareveile. Slotskapellet er indviet Aar 1732, hvor Gudstienesten forrettes, men Ligene fra Draxholm føres til Faareveile-Kirkegaard. Draxholms-Slot har i fordum Tid været en gammel Fæstning, og er her forvaret adskillige Statsfanger. Det ligger ved Foden af et Bierg, at man derfra kan see Spirene paa Frideriksborg-Slot, 9 Mile derfra. Dets frie Hovedgaards-Hartkorn er 109 Tdr. Den ene Skov kaldes Fruerlund, og er indretet til Dyrehaage; og en anden Skov kaldes Kaalaaes.

11) **Grevinge-Sogn**, hvis Kirke tilhører Professorerne ved Universitætet. Dertil hører Kirkebyen Grevinge, som har 18 Gaarde, 6 Huse. Gunderstrup, har 11 Gaarde, 2 Boel, 5 Huse. Sneglerup, har 11 Gaarde, 4 Huse. Frenderup, har 2 Gaarde, 2 Huse. Pleierup, har 5 Gaarde, 2 Huse. Preilerup, har 7 Gaarde, 4 Huse. Holt, har 4 Gaarde, 2 Hust. Odstrup, har 6 Gaarde, 3 Boel, eet Huus. Herrestrup, har 7 Gaarde, 9 Huse. Ængelstrup, har 7 Gaarde, 2 Huse. Allerup, har 9 Gaarde, 4 Huse. Torrendrup, har 2 Gaarde, 1 Huus.

12) **Viig-Sogn**. Til dette Sogn hører Kirkebyen Viig, som har 16 Gaarde, 1 Boel og 29 Huse. Hønsinge, har 17 Gaarde, 1 Boel og 19 Huse. Sidinge, har 7 Gaarde, 3 Huse. Jyderup, har 11 Gaarde, 6 Huse. Bognes, har 3 Gaarde, eet Huus. Rude, har 4 Gaarde, 1 Boel, 3 Huse. Æskildstrup, har 5 Gaarde, 7 Huse. Kielstrup, har 9 Gaarde, 1 Boel, 7 Huse. Seierstrup, har 2 Gaarde, eet Huus. Kollekolde, har 5 Gaarde. et Huus. Lille Ængelbjerg, har. 6 Gaarde, 4 Huse. Ulstrup, har 3 Gaarde.

13) **Asmindrup-Sogn** er Annexet til Viig-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Asmindrup, som har 6 Gaarde, 1 Boel, 11 Huse. Svenninge, har 14 Gaarde, 2 Boel, 13 Huse. Brende, har 4 Gaarde, 2 Huse. Skastrup, har 3 Gaarde, 1 Boel, 2 Huse. Svenstrup, 1 Boel.

Under Draxholms-Amt og Herlighed henhører disse 3 Øer:

1. **Hesseløe**, en omflydt Øe, een Miil i Omkreds, beliggende i Kattegat 4 Mile fra Rørvig; denne Øe er ubeboet, men er begroet med Hesselskov og har god Græsning. Paa denne Øe er et Stutterie for de vilde, men kostelige Heste, og til den Ende føres paa visse Tider vrinske Heste eller Hingster derover til de vilde Hoppers Bedækkelse, da man ved Mikelsdags Tider fanger Føllene, og fører dem bort derfra.
2. **Inderøen**, en omflydt Øe, som bruges allene til Græsning for 100 Høveder.
3. **Langøe**, en mindre omflydt Øe, som ligeledes bruges til et mindre Antal Høveders Græsning. Disse to Øer ligge under Draxholms Slot.

Kilde: Nicolay Jonge,

Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.

Kiøbenhavn 1777

Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store Helliggieststrædet No. 150

Side 180 – 185.

Foregående Dragsholm Amt, Nyekiøbing.

XV. Tryggevelde-Amt.

Tryggevelde-Amt grændser mod Norden til Roeskilde-Amt; mod Østen til Havet eller Østersøen; mod Vesten til Ringsted-Amt; mod Sønden til Vordingborg-.Amt.

Dette Amt er samlet tillige, med Vordingborg-Amt under een Amtmand. Tryggevelde-Amts Hartkorn er 9921 Tdr. kontribuerende, foruden Skov- og Mølleskyld. Udi dette Amt ere mange skønne Skove med alle Slags Vildt. Dette Amt indbefatter tre Herreder, hvilke ere: 1) Biefverskov-Herred; 2) Stevns-Herred; og 3) Faxe-Herred.

Vi merke nu hvert Herred især:

A. Biefverskov-Herred.

Biefverskov-Herred indbefatter 14 Kirkesogne, hvilke ere disse følgende: 1) Biefverskov-Sogn, har 290 Tdr. 2) Haarløv-Sogn, har 353 Tdr. 3) Himlingøie-Sogn, har 126 Tdr. 4) Valløbye-Sogn, har 99 Tdr. 5) Taarnbebye, har 148 Tdr. 6) Valløestifts-Kirkesogn. 7) Lidemark-Sogn, har 130 Tdr. 8) Voldersløv-Sogn, har 112 Tdr. 9) Giørsløv-Sogn, har 294 Tdr. 10) Herfølge-Sogn, har 585 Tdr. 11) Sædder-Sogn, har 274 Tdr. 12) Ændesløv-Sogn, har 168 Tdr. 13) Draabye-Sogn, har 119 Tdr. 14) Lellinge-Sogn, har 68 Tdr., og af gammel Kiøge 34 Tdr.

Vi merke nu hvert Sogn især:

1) **Lidemark-Sogn**; dertil Hører Kirkebyen Lidemark, som har 13 Gaarde, 15 Huse. Gommerød, har 4 Gaarde, 1 Huus, Taagerød, har 2 Gaarde, 2 Huse. Ødemark, har 2 Gaarde, 1 Huus. Bidstrup, et Skovhuus, som har været en Bondegaard, hvis Jorder ere lagte under Lellinge.

2) **Biefverskov-Sogn** er Annexet til Lidemark-Kirke. Dertil hører Biefverskov-Bye, som har 19 Gaarde, 11 Huse. Kiulerup, har 9 Gaarde, 2 Huse. Gomersmark, har 5 Gaarde, 2 Huse. Vemmedrup, har 4 Gaarde, 6 Huse. Lundsgaarde, 2 Gaarde. Vindegaarde, 2 Gaarde. Skullerup, et Skovhuus, hvor tilforn har staaet to Gaarde, som ere lagte under Spanagergaard. Et Huus, Ridehuset kaldet.

3) **Haarlev-Sogn**; hvortil hører Kirkebyen Haarløv, som har 14 Gaarde, 10 Huse. Haarløv-Kroe og Veirmølle. Lille Linede, har 11 Gaarde, 5 Huse. Lystrup, har 6 Gaarde, 1 Huus. Lille Taarnbye, har 7 Gaarde, 4 Huse. Ammerup, har 4 Gaarde. Ved Kirkegaarden er en stor Høi, hvor Kong Holler er begravet.

4) **Gimlingøie-Sogn**; hvortil hører Kirkebyen Gimlingøie, som har 19 Gaarde, 14 Huse.

5) **Valløebye-Sogn**; dertil hører Kirkebyen Valløebye, som har 17 Gaarde 17 Huse. Valløe-Kroe, og 4 Huse ved Valløe

6) **Taarnbye-Sogn** er Annexet til Valløebye-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Taarnbye, som har 19 Gaarde, 1 Boel, 13 Huse.

7) **Valløestifts-Sogn**. Dertil hører:

Valløestift eller Slot, en overmaade smuk og prægtig Bygning midt i Skoven beliggende en Miil sønden for Kiøge i en meget behagelig Egn. Dette Gods købte Kong Friderik den Fierde af den Scheelske Familie, tilligemed Billesborg og mere Gods, og derpaa oprettede det til et Grevskab med alle grevelige Privilegier og Friheder, og forærede det til sin anden Dronning, Anne Sophie, at det skulde vare hendes Enkesæde; men ved Kong Friderik den Fierdes Død blev det forandret. Siden gav Kong Kristian den Siette Grevskabet, Valløe til sin Dronning Sophie. Magdalene, som gav det til et

Stift for adelige Frøkener, som bestaaer af en Abbedisse, en Dekanesse og ti Frøkener. Disse Stifts-Damer bære et ponceaurødt Ridderbaand fra venstre Skulder til høire Side. Til dette Stift lagde Dronning Sophie Magdalene Valløe, Billesborg, Gunderup og Lellingegaarders Indkomst. I Slotskapellet, som efter kongelig Befaling af Aar 1740 skal kaldes Slotskirke, holdes vevselviis dansk og tydsk Prædiken af Stiftets egen Præst, som nyder aarlig Løn af Stiftet, og frie Værelser i Stiftets tilhørende Bygninger. Dette Stift blev med stor Højtidelighed indviet i Kong Kristian den Siettes og Dronning Sophie Magdalenes høie Nærværelse den 14. Maji Aar 1738 Valløe-Hovedgaardstaxt er 79 Tdr. 1 Skp. 3 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 5 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb. Alle Slottets høie og lave Betientere boe i een Gade uden for Slotsbroen, og søge deres Gudstieneste i Valløe-Slotskirke.

8) **Ændesløv-Sogn**; hvortil hører Kirkebyen Ændesløv. Aggerup og Povelstrup.

9) **Vraabye-Sogn** er Annexet til Endesløv-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Vraabye. Straadeberg.

10) **Herfølge-Sogn**. Dertil hører Kirkebyen Herfølge, som har 21 Gaarde, 5 Boel, 25 Huse. Udi denne Bye ere to Hospitaler, et lidet af Bindingsværk for 8 Lemmer, stiftet af den Scheelske Familie, og et større grundmuret Hospital, stiftet af Dronning Anne Sophie Aar 1729 for 36 Lemmer, til hvis sygelige Omstændigheder lønnes en Chirurgus. Æiøie, tilforn Egøe, har 10 Gaarde, 10 Huse; Vidskølle, har 17 Gaarde, 3 Boel, 7 Huse. Tranemosemølle, 1 Boel. Hadstrup, har 9 Gaarde, 1 Huus. Klemenstrup, har 3 Gaarde, 1 Huus. Tessebølle, har 9 Gaarde, 2 Boel, 6 Huse. Syllerup, har 6 Gaarde, 2 Boel, 5 Huse. Aashøie, har 14 Gaarde, 4 Boel, 3 Huse. Svansbjerg, har 13 Gaarde, 5 Huse. Billesborg, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 67 Tdr. 1 Fkr. 1, Alb., Skovskyld 6 Tdr. 2 Skpr.; den er henlagt under Valløe-Stift. Gunderup, en Herregaard, hvis Hartkorn er 43 Tdr. 2 Alb., Skovskyld 5 Tdr. 7 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., og hører til Valløe-Stift. Uden for Herfølge-Bye imod Nordvest ere Kalkegruber, hvoraf Kalk brændes. Igiennem Herfølge-Bye flyder Kildevand af to Kilder, som ere vesten uden for Byen. Udi den Bye Aashøie ere ogsaa to rindende Kilder.

11) **Sædder-Sogn** er Annexet til Herfølge-Kirke. Dertil hører Byen, Sædder, hvis Kirke ligger paa en liden Bakke, som har 8 Gaarde, 1 Boel, 5 Huse. Ingelstrup, har 3 Gaarde, 5 Boel. Alkestrup, har 9 Gaarde, 4 Huse. Ringsbjerg, har 5 Gaarde, 5 Huse. Heinerup, har 6 Gaarde, 3 Huse. Heinerup-Skovhuse, 5 Boel. Sprettingegaard, een Gaard. Tolstrup, har 2 Gaarde, 1 Huus. Raavisgaard, een Gaard. Kanderød, har 3 Gaarde, 3 Huse. Sonnerup, har 5 Gaarde, 2 Huse.

12) **Voldersløv-Sogn**. Dertil hører Kirkebyen Voldersløv, som har 14 Gaarde, 3 Huse, foruden Præstegaarden. Dernæst 5 Skov- og Markhuse. Juellund, en Herregaard, oprettet af de to smaa Sædegaarde, kaldet Herlovstrup og Johnstrup.

13) **Giørsløv-Sogn** er Annexet til Voldersløv-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Giørsløv, som har 18 Gaarde, 22 Huse; Skovhuse, 4 Huse. Slimminge, har 20 Gaarde, 12 Huse; Skovhuse, 4 Huse. Bøvede-Bye, har 2 Gaarde, 3 Huse. Udi Giørsløv, Bye er en privilegeret Kroe. Johnstrup og Herlovstrup ere afbrudte og lagte under Juellund.

14) **Lellinge-Sogn** er Annexet til Høielse-Sogn i Ramsøe-Herred; (see foran Pag. 121.) Til Lellinge-Sogn hører Kirkebyen Lellinge, som har 14 Gaarde, 15 Huse. Lellingegaard, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 65 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 25 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., og hører til Valløe-Stift. Lellinge-Mølle med sin Stampemølle og Grubbenværk. En Skovridergaard. Svinevadskroe. Nogle Skovhuse, 4 i Tallet. Lellinge-Kirke hører til Biefverskov-Herred.

B. Stevns-Herred.

Stevns-Herred adskilles ved et løbende Vand fra Siøllands faste Land, og gjøres saa got som til en Øe. I fordum Tid kaldtes det Stifnes-Herred, fordi Klinten, det steile Forbjerg Stevens-Klint, beliggende yderst ved Søen, er farligt for Seilende. Dette Herreds Hartkorn er 4007 Tdr. kontribuerende, foruden Skov- og Mølleskyld. Dette Herred indbefatter 12 Kirkesogne, hvilke ere følgende: 1) Storeheddinge-Kiøbstædsogn, som har af Kiøbstædjord 301 Tdr. og landsbyejord 612 Tdr. Hartkorn. 2) Strøebye-Sogn, har 431 Tdr.

3) Varpeløv-Sogn, har 175 Tdr. 4) Maglebye-Sogn, har 426 Tdr. 5) Holtug-Sogn, har 315 Tdr. 6) Haunløv-Sogn, har 261 Tdr. 7) Høyerup-Sogn, har 116 Tdr. 8) Lilleheddinge-Sogn, har 223 Tdr. 9) Lydersløv-Sogn, har 325 Tdr. 10) Frørsløv-Sogn, har 232 Tdr. 11) Hellested-Sogn, har 355 Tdr. 12) Smørup- eller Smerup-Sogn, har 235 Tdr.

Vi merke nu hvert Kirkesogn især, nemlig:

1) **Storehedinge-Kiøbstædsogn**; dertil hører Storeheddinge, en Kiøbstæd. Seiersløv, en Bondebye, har 30 Gaarde, 16 Huse. Bielkerup, har 16 Gaarde, 6 Huse. Tomestrup, har 13 Gaarde, 6 Huse. Seinhuus, eet Huus, men Jorden er lagt under Erikstrup. Renge, har 12 Gaarde, 1 Huus. Ærikstrup, en Herregaard, hvis frie Hovedgaards-Taxt er 32 Tdr. 7 Skpr. Hartkorn. Den ligger paa Storeheddinges Mark, og hører under Stamhuset Giorsløv, som et Allodialgods.

Storeheddinge, en Kiøbstæd, beliggende 7 Mile fra Kiøbenhavn, og 3 Mile fra Kiøge; en ældgammel Bye, bygt efter Formodning af den hedenske Dronning Hetha. Den fik Kiøbstædprivilegier Aar 1441 af Kong Kristoffer den Tredie. Kirken, som støder til Herregaarden Erikstrup, er ottekantet imellem to Taarne, af hvilke det ene er høiere end det andet. Byens Næring er deels Handel, deels Agerbrug. Til Byen er 300 Tdr. Hartkorn, hvoraf noget ikke er Kiøbstædjorder; men deraf skattes og gives Afgift til Universitætet i Kiøbenhavn. Byens Magistrat er en Byefoged og Byeskriver. Byetinget holdes paa Raadstuen. Byen holder selv en Post, som henter alle deres Breve i Kiøge hver Søndag-Morgen, og med samme Post afsender de deres Breve igien fra Byen til Kiøge Onsdag-Eftermiddag. Her holdes aarlig Marked den 13. Julii og 15. Augusti. Strax uden for Byen ligger en Mølle.

2) **Strøebye-Sogn**. Dertil hører allene Kirkebyen Strøebye, som har 51 Gaarde og 33 Huse. Kirken er bygt af Kridsteen.

3) **Varpeløv-Sogn**. Dertil hører allene Kirkebyen Varpeløv, som har 20 Gaarde, 9 Huse. .

4) **Holtug-Sogn**. Dertil hører Kirkebyen Holtug, som har 32 Gaarde, 25 Huse. Raabye, har 9 Gaarde, 10 Huse. Giørsløv eller Giorsløv, en Herregaard,

hvis Hovedgaards-Taxt er 201 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr., Skovskyld 3 Tdr., 5 Skpr. Den er Aar 1763 oprettet til et Stamhuus, hvortil er lagt de to Herregaarde Søeholm og Ærikstrup, under Navn af Allodialgods. Bønderne paa dette Gods have Eiendomsret over deres Gaarde, og ere hoveriefrie.

5) **Maglebye-Sogn** er Annexet til Holtug-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Maglebye, som har 37 Gaarde, 28 Huse. Ved Kirken, som er bygt af Kridsteen, er et Ligkapel for Stamhuset Giorsløv. I Byen er et grundmuret Hospital for 12 Lemmer, 6 af hvert Kiøn, som nyder hver aarlig 12 Rdlr. Klippinge, har 16 Gaarde, 5 Huse. Søeholm, en Herregaard, som nu er henlagt tilligemed den Herregaard Erikstrup, som Allodialgods til Stamhuset Giorsløv. Søerup-Bye, er i Kong Friderik den Fierdes Tid lagt under Herregaarden Søeholm. Søeholms Vandmølle. Disse to Sogne, som tilforn have været adskilte, ere nu samlede.

6) **Lilleheddinge-Sogn**. Dertil hører Lilleheddinge-Bye, som har 23 Gaarde, 18 Huse, Lillehedinge

7) **Havneløv-Sogn** er Annexet til Lilleheddinge-Kirke. Dertil hører Havneløv, som har 18 Gaarde, 10 Huse. Skørpinge, har 10 Gaarde, 8 Huse. En Veirmølle. I Havneløv ere tre gode Kilder.

8) **Høyerup-Sogn**, hvis Sognepræst er tillige residerende Kapellan i store Heddinge. Dertil hører allene den Bye Høyerup, som har 13 Gaarde og 22 Huse. Høyerup-Kirke ligger yderst paa Stevns-Klint, neppe 15 Alen fra Klintens yderste Kant. Klinten under Kirken er steil, og Søen underminerer Klinten efterhaanden. Stevns-Klint er et Forbjerg, 40 Alen høit og ganske steilt, bestaaende af Kalk- og Kridtsteens-Lage, som af Vandet underskieres og falder ned i store Stykker, ja brydes og brækkes ned til Bygninger at opføre, og kaldes de Klintestene. Om Stevns-Klint kan læses Søren Abildgaards Beskrivelse over Stevns-Klint, Khavn. 1759.

9) **Lydersløv-Sogn**, hvortil hører Kirkebyen Lydersløv, som har 11 Gaarde, 7 Huse med Præstegaarden, Lunnebye, har 15 Gaarde, 6 Huse. Giesnøe-Bye, har 10 Gaarde, 10 Huse. Markhuse, 4 Huse. Leierstofte, har

een Gaard, 3 halve, 2 hele Huse. Høystруп, en Herregaard, bygt af Dronning Charlotta Amalia; den hører ind under Vemmetofte-Kloster. Til denne Herregaard er en Skov, kaldet Fælskov, hvorved ligger et meget farligt Rif ud i Søen, kaldet Fælskovs-Rif, som er særdeles farligt for de forbi seilende Skibe, om de komme det for nær.

10) **Frørsløv-Sogn** er Annexet til Lydersløv-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Frørsløv, som har 28 Gaarde, 4 Boel 11 Huse. Dernæst Markhuse, 4 Huse.

11) **Hellested-Sogn**; hvortil hører Kirkebyen Hellested, som har 18 Gaarde, 28 Huse, foruden Præstegaarden, Degneboligen og en Mølle. Taastrup, har 12 Gaarde, 2 Huse. Arnøye, har 12 Gaarde, 9 Huse. Nyebye, har 7 Huse. Baarup, har 8 Gaarde, 2 Huse. Juellinge, en Herregaard, blev oprettet til et Baronie, men siden mageskiftet med andet Gods i Lolland; nu henhører denne Herregaard som en Feudalgaard under Grevskabet Bregentved. Denne Herregaards Hovedgaards-Taxt er 137 Tdr. 2 Skpr. 1 Alb., Skovskyld 7 Tdr. 5 Skpr.

12) **Smerup-Kirke**, (som er Annexet til Spiellerup-Kirke i Faxøe-Herred) regnes til Stevns-Herred, men Smerup-Sogn findes anført under Faxøe-Herred ved No. 4.

C. Faxøe-Herred.

Faxøe-Herred bestaaer af 3114 Tønder kontribuerende Hartkorn foruden Skov- og Mølleskyld, og indbefatter 10 Kirkesogne, hvilke ere følgende: 1) Karise-Sogn, har 348 Tdr. 2) Alsløv-Sogn, har 139 Tdr. 3) Spiellerup Sogn, har 163 Tdr. 4) Roholte-Sogn, har 263 Tdr. 5) Kongsted-Sogn, har 521 Tdr. 6) Turebye-Sogn, har 136 Tdr. 7) Faxøe-Sogn, har 795 Tdr. 8) Dalbye-Sogn, har 501 Td. 9) Østeregede-Sogn, har 60 Tdr. 10) Ulsøe-Sogn, har 188 Tdr. Til Faxøe-Herred hører 11) Frørsløv-Sogn, beliggende i Sorøe-Amt. 12) Vemmetoftekloster-Sogn.

Vi merke nu hvert Kirkesogn især:

1) **Karise-Sogn**, beliggende i Vordingborg-Amt. Dertil hører disse Byer: Karise, som har 12 Gaarde, 10 Huse, foruden Præstegaarden. Karise-Kirke ligger for sig selv uden for Byen paa Marken. Ved Kirken er opbyggt et prægtigt Begravelses-Kapel for den grevelige Moltkiske Familie af Grevskabet Bregentved. Karise-Kroe. Pebringe, har 4 Gaarde, 3 Huse. Olstrup, har 5 Gaarde, 2 Huse. Totterup, har een Gaard og 3 Huse. Store Linde, har 12 Gaarde, 8 Huse. Jørsløv, har 8 Gaarde, 7 Huse. Gammelbye, har 6 Gaarde, 3 Huse. Tryggevelde, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt, som er samlet med den Herregaard Alsløvs Hovedgaards-Taxt, er tilsammen 126 Tdr. i Skp. 2 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 12 Tdr. 5 Skpr. Ved denne Herregaard er en Stampemølle og en Klædefabrik. Rok Markhuse, 11 Huse, hvoriblant eet Tinghuus for Tryggevelde-Amt ligger ved Landeveien i Tryggevelde-Strædet.

2) **Alsløv-Sogn**, beliggende i Vordingborg Amt, er Annexet til Karise-Kirke. Dertil hører Alsløv-Bye, som har 8 Gaarde, 9 Huse. Taagerup, har 8 Gaarde, 5 Huse. Bunderød, har 5 Gaarde, 8 Huse. Holtegaard, een Gaard. Markhuse, 3 Huse. Alsløv, en Herregaard, som er henlagt under Grevskabet Bregentved. Gaardens Hovlængder og Forpagter-Værelser ere nu anlagte og opbygte af lutter Faxø-Kalksteen, længere borte fra Gaarden ved den almindelige Landevei, Gangebroe kaldet, hvor nye Hovmarker ved Skovsrydning ere nu med prægtige levende Gierder af Hessel paa holsteensk Maade indrettede.

3) **Spiellerup-Sogn**, beliggende i Vordingborg-Amt. Dertil hører Spiellerup, som har 16 Gaarde, 1 Boel, 13 Huse. Udi Byen er et Hospital for 21 Lemmer. Spiellerup-Mølle. Spiellerup-Kroe. Skovhuse, 14 Huse. Vemmetofte-Herregaard. Vemmetofte-Bye er lagt under Herregaarden. Snekelstrup-Bye, ligeledes under Herregaarden. For disse to Byer nyder Sognepræsten Refusion 68 Rigsdaler, saa og 22 Tdr. Byg, 12 Tdr Rug, 8 Tdr. Havre, og 3 Tdr. 5 Skpr. Erter aarlig. Om Vemmetofte forekommer siden under No. 5.

4) **Smerup-Sogn** er Annexet til Spiellerup-Kirke. Til dette Sogn hører Kirkebyen Smerup, som har 11 Gaarde, 7 Huse. Store Taasøye,

har 16 Gaarde, 24 Huse. Lille Taasøye, hvilken Bye, da Jorden blev deelt Aar 1768, blev bygt paa en Plads ned imod Stranden. Smerup-Kirke hører under Stevns-Herred.

5) **Vemmetoftekloster-Sogn** bestaaer af

Vemmetofte, tilforn en Herregaard, men nu et Slot og adeligt Jomfrukloster eller Stift, stiftet af Dronning Charlotta Amalia, Prinz Karl og Prinzesse Sophie Hedevig; og efter deres Død, ved en Fundats af 10 Junii 1739, oprettet af Kong Kristian den Siette. Stifts-Damernes Tal er 21. Priorinden nyder 250, Rdlr., og de øvrige Konventualinder hver 150 Rdlr. aarlig, samt frie Spiisning, Lys, Tvæt og Opvartning. Ved dette Kloster ere to Præster, en dansk og en tydsk Præst, hvilke alternere at prædike Høimesse og Aftensang i Slotskapellet. Ved dette Kloster er en lang Række af Bygninger til geistlige og verdslige Betientere, saa og adskillige Haandværksfolk, saa at alle disse Huse kan ansees for en liden Kiøbstæd. Til Vemmetofte-Kloster er henlagt Høystrupgaard og Gods, hvis Hartkorn tilligemed Vemmetoftes egen Hovedgaards-Taxt er tilsammen 325 Tdr. 4 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 16 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb. Udi Skoven er et Liigkapel for Stifts-Damerne.

6) **Kongsted-Sogn**, beliggende i Tryggevelde-Amt. Dertil hører Kirkebyen Kongsted, som har 18 Gaarde, 26 Huse. Lystrup, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 40 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 1 Td. 7 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb. Markhuse, 4 Huse. Tingerup, har 2 Gaarde, eet Huus. Hyllede, har 14 Gaarde, 6 Huse. Leestrup, har 15 Gaarde, 13 Huse. Aastrup, har 9 Gaarde, 3 Huse. Torup, har 4 Gaarde. Gunderup, har 2 Gaarde, 3 Huse. Boerup, har 8 Gaarde, 6 Huse. Boerup, 2 Møller. Svennerup, har 5 Gaarde, 1 Boel. Æskildstrup, har 11 Gaarde, 8 Huse. Æskildstrup-Mølle.

7) **Dalbye-Sogn**; dertil hører Kirkebyen Dalbye, som har 6 Gaarde, 1 Boel, 2 Huse. Babberup, har 8 Gaarde, 3 Huse. Rode, har 10 Gaarde, 4 Huse. Brødregaaarde, ere to Gaarde, som bleve udflyttede fra Rode, da de afbrændte Aar 1771. Borup, har 7 Gaarde, eet Huus. Jenstrup, har 4 Gaarde, 4 Huse. Høysten, har 13 Gaarde, 4 Huse. Frenderup,

har 7 Gaarde, 1 Boel, 3 Huse. Aas, har 3 Gaarde, eet Huus. Vitterup, har 4 Gaarde, 7 Huse. Druestrup, har 6 Gaarde, eet Huus. Taagerup, har 5 Gaarde, 2 Huse. Kielstrupgaard, een Gaard.

8) **Turebye-Sogn** er Annexet til Dalbye-Kirke. Dertil hører Turebyeholm, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 198 Tdr. 3 Skpr. ,3. Fkr. 2 Alb. Skovskyld 9 Tdr. 6 Skpr., og er henlagt under Grevskabet Bregentved. Den ligger strax ved Kirken, som er en Korskirke Nyebye, har 2 Gaarde. Børsted, har 4 Gaarde, 1 Huus. Turebye-Markhuse, 25 Huse. Trundhiems Huse, 5 Boel. Kæderup, har 9 Gaarde, eet Huus Nyehuse, har 4 Boel.

9) **Ulsø-Sogn**. Dertil hører Ulsø-Bye, har 2 Gaarde, 7 Huse. Øelstrup, har 10 Gaarde, 7 Huse. Nielstrup, har 12 Gaarde, 9 Huse. Skoverup, har 3 Gaarde, 2 Huse. Ulsø-Sogn har tilforn været annekteret med Frersløv-Kirke; men Aar 1775 blev den Forandring, giort, at Ulsø-Sogn og Braabye-Sogn i Ringsted-Herred bleve nu annekterede, da Braabye-Kirke var tilforn Annex-Kirke til Hasle og derimod blev Frersløv-Kirke giort til Annex-Kirke til Hasle-Kirke. (See tillige Ringsted-Herred No. 13.)

10) **Frersløv-Sogn**, beliggende i Sorøe-Amt, er Aar 1775 bleven giort til Annex-Kirke til Hasle-Kirke i Ringsted-Herred. Til dette Sogn hører Kirkebyen Frersløv, som har 14 Gaarde, 9 Huse. Ahrenfeltsborg, er afbrudt, og dens Marker lagte under Hovmarkerne, hvorfor Præsten nyder aarlig Refusion 30 Rdlr., og Degnen 10 Rdlr. Høstentorp, har 3 Gaarde, 1 Huus, som hører til dette Sogn; men den øvrige Deel af Byen hører til Tersløv Sogn.

11) **Østeregede-Sogn** er Annexet til Vesteregede-Sogn i Tybjerg-Herred. Til Sognet Hører Jomfruens-Ægede, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 93 Tdr. 2 Fkr., Skovskyld 8 Tdr. 2 Skpr. Markhuse, 14 Huse. Atterup, har 5 Gaarde, 3 Huse. Nyerup, een Gaard. En Mølle. Heidegaarde, 2 Gaarde. Aas, 2 Gaarde, 2 Huse.

12) **Faxøe-Sogn**, hvis Kirke tilhører Universitætet i Kiøbenhavn, og dets Vaaben staaer over Kirkedøren. Til dette Sogn hører Kirkebyen Faxøe,

som har 19 Gaarde, en Privilegeret Kroe, 50 Huse, foruden Præstegaarden og Degneboligen. Thystrup, har 8 Gaarde, 2 Boel, 8 Huse. Houbye, har 18 Gaarde, 25 Huse. Rosenlund, i fordum Tid Totterupholm, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 75 Tdr. 1 Skp. 3 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 5 Skpr. Denne Gaard blev Aar 1748 erigeret til et Baronie, dog uden at nyde de 100 Tdr. Hartkorns Frihed imod Eftergivelse for at levere Lehnhefte. Markhuse, 5 Huse. Valleboe, har 8 Gaarde, 5 Huse. Stubberub, har 11 Gaarde, 3 Boel, 5 Huse. Jyderup, har 7 Gaarde, 5 Huse. Lille Ælmue, har 2 Gaarde, 2 Huse. Strandhoved, har 5 Gaarde, 2 Huse. Hyltofte, har 2 Gaarde, 2 Huse. Borrishoved, har 2 Gaarde, 3 Boel, 1 Huus. Reinstrup, har 3 Gaarde, 1 Huus. Fuglesang, een Gaard, 2 Boel. Ælsborghuus, 1 Boel. Store Faurebye, har 4 Gaarde, 2 Boel, 2 Huse. Lille Faurebye, har 2 Gaarde. Kissendrup, har 4 Gaarde, 2 Huse. Vivede, har 6 Gaarde, 7 Huse. Verløse, har 14 Gaarde, 6 Huse. Tokkerup, har 7 Gaarde, 2 Boel, 6 Huse. Æbbeskou, har 5 Gaarde, 4 Huse. Houbye- Mølle. Blaubeks-Mølle. Adskillige Huse, 11 Huse. Paa Faxøe-Byes nordre Mark opgraves Kalkstene, som ligge henved en Alen under Jordens Overflade Farøe-Bye ligger meget høit paa et Kalkbjerg. Disse mange Kalksteens-Grave tilhører adskillige Lods-Eiere, saasom Vemmetofte, Bregentved. De udhules efterhaanden til alle Sider, da Kalkstenene bortføres til Kalkovne, som deels have her ved Stedet, deels afsendes de med Fartøier til Kiøbenhavns Kalkbrænderie uden for Østerport. Ved den Bye Houbye er en god Kilde, som meget besøges St. Hans-Dag, og indsamler Gaver i sin Kildeblok.

13) **Roholte-Sogn**, beliggende i Tryggevelde-Amt. Dertil hører Roholte-Bye, som har 8 Gaarde, 8 Huse. Ourup, har 12 Gaarde, 2 Boel, 13 Huse. Store Ælmue, har 7 Gaarde, 3 Boel, 9 Huse. Vindbyeholt, har 2 Gaarde, 1 Boel, 3 Huse. Vindbyeholt-Kroe, hvor de omliggende Beboere have Vognmandslaugs Privilegier, til at befordre Reisende, men herfra til Vordingborg, eller og herfra til Kiøge. Vindbyeholt-Vandmølle. Mosebølle, har 4 Gaarde, 2 Boel, 8 Huse. Strandegaard, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 29 Tdr. 7 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 4 Tdr..

Denne Gaard ligger nær ved Stranden. Den Halvøe Fied, ligger tæt ved Herregaarden, og strækker sig næsten en Miil langt ud i Stranden, saa at Fied indelukker den lige over for beliggende Kiøbstæds Præstøe-Fiord. Denne Halvøe er begroet med Enebær og Lyng, saa og har den en ypperlig Græsgang. Fiskerhoved-Bye, er Aar 1661 afbrudt og lagt under Strandegaard, og derfor nyder Præsten Refusion aarlig 22 Rdlr. Lindesvold, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 33 Tdr. 6 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 7 Skpr. Axelhoved og Hyllinge-Skouboe, er ogsaa afbrudt og lagt under Lindesvold, og derfor nyder Præsten aarlig Refusion 30 Rigsdaler. Ligeledes for en Aar 1686 afbrudt Ladegaard, Borup kaldet, som hørte under Baroniet Rosenlund, faaer Præsten af Rosenlunds Eiere aarlig Refusion 9 Rigsdaler og 3 Tønder Byg.

Kilde: Nicolay Jonge,
Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.
Kiøbenhavn 1777
Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store
Helliggieststrædet No. 150

Side 185 – 196.

II. Om Fyhns Stift og Stiftamtmandskab.

Det hele Fyhns Stift (for saavidt man betragter det in Eccle siaticis eller Jurisdiktionen i det Geistlige) staaer under een Biskop, som er Superintendent og Biskop over Fyhns Stift. Under Fyhns Bispedom henhører den Øe Fyhn, den Øe Langeland, den Øe Lolland, og den Øe Falster; ligeledes den Øe Als, og den Øe Ærøe, endskiønt disse tvende sidste anmeldte Øer in Civilibus sortere under Fyrstendømmet Slesvig og den Gottorpske Ober-Hofret. Men da man i denne chorographiske Beskrivelse følger de verdslige Afdelinger, saa maae man i Forveien merke, at det hele Fyhns Stift er afdeelt i to Stiftamtmandskaber; af hvilke det ene Stiftamtmandskab, som forestaaes af en Stiftsbefalingsmand eller Stiftamtmand indbefatter ikkun den største Øe, Fyhn selv, som giver Stiften sit Navn, og tillige den Øe Langeland; men det andet Stiftamtmandskab, som ligeledes forestaaes af en Stiftsbefalingsmand, indbefatter den Øe Lolland og den Øe Falster.

Det første Stiftamtmandskab over Fyhn og Langeland indbefatter sex Amter, som ere: 1) Odense-, Dalum- og St. Knuds-Amt; 2) Rugaards-Amt; 3) Assens-Amt; 4) Hindsgavls-Amt; 5) Nyeborg-Amt; og 6) Tranekiær-Amt. Dernæst tre Lehngrevskaber, som ere: 1) Vedelsborg; 2) Gyldensteen; 3) Tranekiær paa Langeland. Og fire Baronier, nemlig: 1) Holkenhavn; 2) Brahetrolleborg; 3) Einsidelsborg; og 4) Skeelsborg.

Det andet Stiftamtmandskab over den Øe Lolland og den Øe Falster indbefatter tre Amter, nemlig: 1) Halstedkloster-Amt; 2) Aalholms og Marieboekloster-Amt, hvilke ligge i Lolland; 3) Nyekiøbings-Amt paa Falster med underliggende Øer. Dernæst tre Lehngrevskaber, nemlig: 1) Knuthenborg; 2) Kristianssæde; og 3) Kristiansholm, hvilke ligge i Aalholms-Amt. Saa og tre Baronier, nemlig: 1) Kristiansdahl; 2) Juellinge; og 3) Vintersborg, hvilke ligge i Halsted-Amt.

Om Fyhn.

Den Øe Fyhn ligger imellem det store og lille Belt i Latitudine Globi fra den 55. Grads 5 1/2 til samme Grads 43. Minute; men i Longitudine fra den 25. Grads 32. til den 47. Minute. Landets Længde beregnes fra Knudshoved, som ligger østen for Nyeborg, indtil Hindsgavl, som ligger vesten for Middelfart, at værre 11 1/4 Miil; men Bredden af Landet i Sønder og Nord, tagen fra yderst i Lindskov-Sogn indtil yderst paa Hindsholm, 9 Mile; eller kortere, fra Nyeborg til Assens er landet 9 Mile bredt, og fra Svendborg til Bogense er det 10 Mile langt. Navnet Fyhn skal efter Nogles Meening betyde saa meget som et fiint Land; thi det Ord fiin bruge Indbyggerne gemeenlig altid til at betegne det, som er skjønt og got. Den hele Øe er ogsaa virkelig overalt frugtbar og behagelig, hvorudover og de fornemste adelige Familier i Danmark fra Arilds Tid af have bosat sig i Fyhn, saa at man ikke lettelig i noget andet Land af lige Størrelse skal finde saa mange adelige Sæder eller Herregaarde som her. Andre derimod vil med bedre Føie paastaae, at det Ord Fyhn kommer af det gamle gothiske Ord Fion, hvilket betyder en Adskillelse; saa at Fyhn skulle betyde et adskilt Land, fordi det er adskilt fra Jylland ved Middelfart-Sund, og fra Siælland ved Beltet *). Den fyhnske Grund eller Jordbund er allevegne frugtbar, og frembringer saadan velsignet Mængde af Kornvahre, at foruden det som Indbyggerne selv behøve, kan derfra aarlig udføres over 100000 Tønder Rug, Byg, Malt, Erter og Havre til Norge og andre lande. I Særdeleshed voxer der en overmaade stor Mængde Boghvede i Landet, hvilken Sæd Indbyggerne legge meget Vind paa at avle, og deraf male Boghvedegryn at sælge. Ligeledes legge de stor Flid paa Bieavlingen, og deraf kommer den store Forraad af den ypperlige fyhnske Miød, som tillige med Vox udføres til adskillige Stæder, endog Udenlands, viidt og bredt omkring. De fyhnske Æbler ere og meget bekiendte for deres gode Smags Skyld, og af dem udskibes ogsaa mange Skibsladninger til andre Stæder. Man finder og overalt i Fyhn alle Slags Haugeurter og Gevexter, samt en anseelig stor Forraad af Humle, som ligeledes med Begiærlighed opkiøbes og bortføres til andre Stæder.

*) Vid. Steph Joh. Stephanium in Annotat. Ad Saxon Grammæ. pag. 18. 19.

Paa mange Steder groe i Mængde de danske sorte Kirsebær, eller saa kaldte Bønder-Kirsebær, i saa stor en Overflødighed, at de tørres og udføres for at sælges. Indvaanerne ere i Almindelighed gode Huusholdere, og til Plantning og Hegning er den fyhnske Bonde vel skikket, hvorudover landsbyerne i Fyhn have langt bedre Anseelse end i Siælland, og i Markene finder man store Steengiærder til Indhegning end andensteds. Den nordlige og østlige Side af Fyhns Land, hvoraf den største Deel kaldes Sletten, har paa begge Sider, nemlig ved Middelfart, og end mere i Kiertemind- og Nyeborg-Egn, den frugtbareste Jord. Paa Landets vestlige Kant sees en en lang og smal Sand-Revle, som løber igiennem Tybring- og Skierbek-Lykker, samt videre igiennem Ørsløv-Sogn, hvor der falder lette og sandige Marker. Det hele land er vel næsten overalt jevnt; dog findes paa landets søndre og vestre Kant, saasom i Svendborg- Faaborg- og Assens-Egn nogle bieragtige Marke, allermeest i Nyeborg-Amt, Hvilket i sin langagtige Strækning fra Østen mod Vesten gennemskiæres af mangfoldige Banker eller smaa Bierge, som paa nogle Mile fortsættes i en vedvarende Kiæde. Denne ophøiede landryg af Bierge eller fyhnske Alper ligger næsten allevegne ikkun en Miil fra Fyhns søndre Strandkant, og strækker sig igiennem Hvidkilde- og Skioldemose-Lykke, Ollerup-, Steenstrup-, Hundstrup- og Krarup-Sogne, forbi Brahe-Trolleborg og henimod Faaborg. Det høieste af disse Bierge, eller saa kaldte fyhnske Alper, er Siebjerg ved Sødeby i Salling-Herred, Jordløse-Sogn. Samme Bierg skal være 200 Alne høit; og kan man øverst paa Toppen deraf tælle i klart Veir 33 Kirker og 11 Herregaarde. Der findes vel en Deel Skove i landet; men for at spare paa dem, bruges paa de fleste Steder, saavel i Kiøbstæderne som paa Landet, Tørv til Brændsel: dog bliver undertiden nogle ladninger Brændved fra Fyhn oversendte til Kiøbenhavn at sælges. De beste Skove i Fyhn falde i en Deel af de nys ommeldte Banker og bieragtige Egne, særdeles i Nyeborg-Amt ved Ægeskov, Hvidkilde, Loigtved, Hellerup, Mullerup, Skioldemose, Flindtholm, Arreskov, og under Baroniet Brahe-Trolleborg. Af ferske Søer i Fyhn ere de bekiendteste disse, nemlig: Julbye-Søe, Søerup-Søe, Sødeby-Søe, Arreskov-Søe, Flemmings-Søe og Hvidkilde-Søe.

Af de mange Aaer, som giennemskiære allevegne Fyhns lystige Egne, og give de fleste Byer deres Vand, er dog ingen Aae saa stor, at den kan bære en Baad, førend, ved sit Udfald i Havet, hvor Sandgrunden saaledes forhøies, at de som have nogen Ørretfangst, særdeles paa Landets søndre Kant, kan knap bruge deres Baade. De største og fiskerigeste Aaer ere Vinding-Aae, Stokkebeks-Aae og Kongshøy-Aae; men dog af dem alle er Odense-Aae den allerstørste, som kan bære maadelige Baade til og fra Stige-Strand; dernæst driver den 11 Vandmøller; og 12 lange af nogle og tredive Alnes Længde, og tillige kostbare, Broer af Træ ere giorde over samme Aae. Paa Udkanterne af Fyhns Land findes adskillige Fiorde og Havbugter, saasom: a) Mod Østen Nyeborg-Fiord, som lige over for Sproe eller Sprogøe bedækkes af Forbjerget Knudshoved, og bøier sig fra Sonden mod Norden forbi Holkenhavn indtil Nyeborg, hvor Fiorden henimod Byen taber sin Dybhed; men et Kanonskud længere ud tager mod alle Slags dybstikkende Skibe. Dernæst b) paa samme Østerkant, længere mod Norden, Kiertemind-Fiord, som strækker sig lige ind i Vester, forbi Byen Kiertemind, hvor Fiorden er saa smal, at man paa en temmelig lang Broe kiører over den. Siden udbreder samme Fiord sig paa nye i en halv Miils Strækning, og gaer til Ulriksholm. Men den største er c) Odense-Fiord, som paa Fyhns nordre Side, nemlig norden for den Peninsel Hindsholm, løber ind fra Havet, og holder i sin længde fra Hindsholms yderste Ende henved halvfjerde Mile indtil Skibhusene eller den Landsbye Seden, hvor Kiøbmændene i Odense hente deres Vahre til Vogns, og en Deel Skippere have deres Huse. Noget længere udad ved Klintebierg er og en Ladeplads, samt et Vinterleie for Skibene. De, som beseile denne Odense-Fiord, maae være forsynede Ombord med forsigtige Lotser, formedelst de mange Sandgrunde, igiennem hvilke løber en smal, men dog temmelig dyb Rænde af 3 til 4 Favne Vand. Ved Messund knibes denne Fiord tilsammen i et snævert Indløb; men strax derefter udvider sig til halvanden Miils Brede, og er da opfyldt med en Deel smaa Øer og Holme. Middelfart-Bugt dannes af Middelfart-Sund, som skiller Fyhn fra Nørre-Jylland, og er bekiendt af Reisendes Overfart fra Byen Middelfart over til Snoghøy i Koldinghuus-Amt; men samme

Bugt har dog ingen god Havn, formedelst den strænge Strøm fra det lille Belt. ligeledes har Stribsbugt ei heller nogen god Havn. Assens-Fiord indsluttes ved Hellenæs, og strækker sig indtil Steensgaard. Faaborg-Bugt er breed, og indsluttes ved de to Øer Avernak og Lyø. Paa Fyhns søndre Side findes ingen Fiorde eller indløbende Havbugter; men dog er den beste Havn ved Svendborg, hvor de lige over for liggende Øer, nemlig Taasing og Thorø, giøre et smalt Sund og sikkert Vinterleie.

Af Vildt falder i Fyhn ligesom andensteds Hiorte, Raadyr etc. dog ikke saa mange i de aabne Skove og Marke, uden allene paa Taasing, fordi Skytterne paa Herregaardene, som ligge hinanden saa nær, skyde dem strax; men i de ved Herregaardene indrettede Dyrehauger fredes Vildtet, saasom ved Glorup, Brahetrolleborg, Arreskov, Kastenberg, Nakkebølle, Ulriksholm, Grevinge, Mollerup etc. Af Agerhøns falder her en god Deel, og deraf indsendes til Kiøbenhavn; ligesaa Vildænder, Bekasiner og Kramsfugle. Ved Strandbredden falder Mængde af Vildgiæs, Brushaner og adskillige Trækfugle.

Af Saltvands-Fiske fanges under Fyhns Land Torsk, Sild, Aal, Makrel, Horngiver, Flyndre; især paa Østerkanten findes nogle fede Flyndre, som kaldes Kiertemind-Raadmænd. Ved Middelfart fanges Knagsild, tilligemed smaa Sild, som røges, og for deres lækre Smags Skyld sendes bort til andre Provintzer. Af Marsviin eller Delphiner fanges ved Baadejagt af et privilegeret Fisker-Kompagnie paa visse Aarets Tider en stor Mængde ved Landsbyen Gamborg i Middelfart-Sund. Ligeledes med Sælhunde anstilles Fiskejagt ved Baroniet Skeelsborg under den Peninsel Hindsholm.

Af Ferskvands-Fiske i staaende og løbende Vande fanges allevegne de sædvanlige ferske Fiske, saasom: Giedder, Aborrer, Karper, Karudser, Sudder, Aal, Brasen, Skaller etc.; ligeledes mange Foreller og Ørreder, hvor dertil ere indrettede Ørredgaarde ved Hesselager, Lundborghuse, Tisselholt og i Aabye-Sogn. Ved Herregaardene ere indrettede Ferskvands-Fiskerier. Især er i Fyhn visse Fiskearter, som formedelst deres Vand og Grund, hvor de fremfør andensteds

trives, roses formedelst deres Feedhed og ypperlige Smag, saasom Arreskovs-Karper og Aborrer, Søerups-Brasen, Langesøes-Aal, Skeelenborgs-Karudser, Egbye-Giedder, som fanges ved Egbye-Mølle, ikke langt fra Odense, og af Nogle kaldes Ebbegiedder.

Af Klædefabriker ere i Fyhn tvende, nemlig i Odense- Tugt- og Manufakturhuus, og paa Taasing, hvorom findes mere ved hvert af disse Steder. Men ellers af Dynevaar og Sengeklæder spindes af Bønderkoner, væves, syes og udsendes til at sælges en Mængde Vahre fra den Egn, Sletten kaldet, imellem Odense og Bogense, saa og fra Diernæs ved Faaborg. Ved Holkenhavn i Dyrehaugens Huse gøres et Slags fine og tætte Strømper, som den fineste Filt, hvilket Slags Strømper begiærlig, søges og opkøbes.

Fyhns Land indbefatter 5 Amter og 8 Kiøbstæder, 12 Herreder eller Provstier, og 188 Kirkesogne, saa og 109 Herregaarde; deriblant ere 2 Lehngrevskaber, nemlig: Vedelsborg, og Gyldensteen; saa og 4 Lehnbaronier, nemlig: Holkenhavn, Brahetrolleborg, Einsidelsborg, og Skeelsborg. Amterne ere disse, nemlig: 1) Odense-Amt; 2) Rugaards-Amt; 3) Assens-Amt; 4) Hindsgauls-Amt; og 5) Nyeborg-Amt. Kiøbstæderne ere: 1) Odense; 2) Nyeborg; 3) Kierteminde; 4) Faaborg; 5) Svendborg; 6) Bogense; 7) Middelfart; og 8) Assens.

Vi merke nu hvert Amt i Særdeleshed.

Kilde: Nicolay Jonge,

Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.

Kiøbenhavn 1777

Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store Helliggieststrædet No. 150

Side 245 – 250

Foregående Fyhns Stift og Stiftamtsmandsskab.

I. Odense-Amt.

Odense-Amt grændser mod Østen og Sønden til Nyeborg-Amt, mod Vesten til Assens-Amt, og mod Norden til Rugaards-Amt. Det ligger midt i Landet, og berøres ikke af det aabne Hav, undtagen lidet ved Kierteminde i Aasum-Herred. Under dette Amt henhører Dalum- og St. Knuds Klosters-Lehn, som er sekulariseret Gods; hvorudover dette Amt kaldes nu Odense-, Dalum- og St. Knuds-Amt, og er samlet med Rugaards-Amt under een Amtmand. Hartkornets Beløb i dette Amt er 12544 Tdr. Udi dette Amt er just ikke megen Skov, men gode Fiskevande i Aær og Søer. I Odense-Amt ligger fem Herreder, nemlig: 1) Odense-Herred; 2) Lunde-Herred; 3) Aasum-Herred; 4) Skam-Herred; og 5) Bierg-Herred.

Vi merke nu hvert Herred især.

A.Odense-Herred.

Odense-Herred indbefatter den Stad Odense, hvori er tre Kirkesogne, nemlig:

1) St-Knuds-Sogn; 2) Vor Frue-Sogn; og 3) St. Hans-Sogn. Dernæst tolv Landsbye-Kirkesogne, hvilke ere: 4) Dalum-Sogn; 5) Sanderum-Sogn; 6) Steenløse-Sogn; 7) Fangel-Sogn; 8) Brendekilde-Sogn; 9) Bellinge-Sogn; 10) Verringe-Sogn; 11) Brylle-Sogn; 12) Paarup-Sogn; 13) Tommerup-Sogn; 14) Ubberud-Sogn; 15) Trøstrup-Sogn.

Vi merke nu hvert Kirkesogn især:

1) **St. Knuds-sogn** i Odense, er det fornemste Sogn, saaledes kaldet af St. Knuds-Kirke, som er Stiftets Kathedral, eller Hoved-Kirke. Til dette Sogn hører, foruden Sognets Andeel i Staden, ogsaa St. Knuds-Kloster; Munkemølle og 7 Huse. Bulbroe, har 8 Gaarde, 3 Huse, og hører til Aalykkegaard. Hunderup, har 8 Gaarde, 3 Huse. St. Knuds-Klosters 6 Huse.

2) **Vor Frue-Sogn** i Odense, saaledes kaldet af vor Frue-Kirke, som er den anden Sognekirke sammesteds. Til dette Sogn hører, foruden Sognets tilhørende Andeel af Staden, ogsaa St. Jørgensgaarde, som ere 6 Gaarde; Møllegaarde, 2 Gaarde; Killerup, 6 Gaarde, 2 Huse; Biskorup, har 5 Gaarde; Ægbye, har 14 Gaarde, 4 Huse; Ægbyemølle, en Gaard, hvor de berømte og velsmagende Ægbyegiedder fanges; Kragssberg, en ufrie Sædegaard, tilforn Rødgaard kaldet, er opbyggt Aar 1750.

3) **St. Hans-Sogn** i Odense, saaledes kaldet af St. Hans-Kirke, som er den tredie Sognekirke sammesteds. Til dette Sogn hører, foruden Sognets tilhørende Andeel af Stadens Gader, ogsaa St. Hans-Kloster; Marienlund, en Herregaard; Aalykkegaard, en Herregaard; samt de uden for St. Jørgens-Port beliggende Huse, gamle og nye Blæsenborg kaldet. Til denne Sognekirke søger Stadens Garnison.

Odense, Hovedstaden i Fyhn, ligger næsten midt i Landet i en meget frugtbar Egn; under Poli Høide 55 Grader 28 1/2 Minut, fra Kiøbenhavn 22 Mile, fra Nyeborg ved det store Belt 4 Mile, fra Assens ved det lille Belt 5 Mile, og fra Middelfart 6 Mile. Staden er meget gammel, og menes at have sit

Navn af Othin, der siden blev dyrket som en Afgud i Norden, og skal have havt sin Residenz paa Korsgaden midt i Byen, hvor og hans Billede, i Steen stod udhugget paa Gavlen af en gammel grundmuret Bygning, indtil Aar 1740, da samme blev ombyggt.

Staden er en god Fierdingvei lang, at regne fra St. Jørgensport indtil Vesterport, men Breden af Staden er kun en halv Fierdingvei at regne fra yderst i St. Hans-Sogn indtil hiin Side Sukkerhuset. Byen er inddeelt i 4 Qvarterer, nemlig: 1) Vester-Qvarter, 2) Nørre-Qvarter, 3) Over-Qvarter, og 4) Neder-Ovarter; hvilke ere zirede med en god Deel anseelige Borgerhuse. Torvene ere 3, neml. det store Torv, nær ved St. Knuds-Kirke; det mindre Torv, kaldet Flakhaven; og Justits-Torvet, hvor Kaget er opreist. Sortebrødre-Plads, som fordem har været en Kirkegaard og tilhørte Sortebrødre-Kloster. Portene ere 6, nemlig: St. Jørgensport; Møllebroeport; Munkeport; Vesterport; Vindelgadeport, Nørreport. Uden for de to Porte, nemlig Vester- og Nørreport, ere Forstæder, som beboes af Gartnere, hvilke forsyne Byen med allehaande Haugevæxter.

Kirkesognene ere 3, nemlig St. Knuds-Sogn, vor Frue-Sogn og St. Hans-Sogn. St. Knuds-Kirke er Stiftets Cathedral- eller Hoved-Kirke, hvor Præstevielser af Biskoppen, og Provstemoder holdes. Denne Kirke er bygt Aar 1093, og var tilforn Knuds-Brødres Klosterkirke. Dens Bygning er gothisk, men een af de største og skønneste Kirker i Danmark, da den i Kong Friderik den Femtes Tid Aar 1751 fik med stor Bekostning en moderne Anseelse indvendig. Man finder i den mangfoldige Monumenter over adelige og høie Standspersoner. Under Alteret i denne Kirke er hellig Kong Knuds Leiersted siden Aar 1100. Denne Kong Knud blev ihjelslagen i St. Albani-Trækirke i Odense af de Vendelboer Aar 1086, men otte Aar derefter blev hans Been optagne og forflyttede til Knuds-Klosterkirke i et Kapel ved Kirken; men efter nogle Aars Forløb blev Kong Knud kanoniseret af Paven og indført som Martyr i Helgenes Tal. Hvorpaa Kong Knuds Been bleve optagne, og i en prægtig Kiste med stor Høitidelighed skriinlagte under Alteret i Knuds-Klosterkirke, som nu fik Navn efter Kong Knud, og kaldes St. Knuds-Kirke. Om denne høitidelige Skrinlæggelse, som skeede Aar 1100 den XIII. calend. Maji af Biskop Hubald i Odense, kan efterlæses Pontoppidans Anal. Ecclef. Dan. Tom. I. Pag. 232 - 238. Blant de nyere Tidens

Monumenter er især det over Hans Ahlefeld af skiønneste Marmor. Kirketaarnets Spiir er anseeligt, og paa de fire Hiørner omgivet med fire mindre Spitser. At man kan vide, hvorledes St. Knuds-Kirke er bleven Stiftets Cathedral-Kirke, tiener følgende Oplysning: St. Albani ældgamle Trækirke blev i Reformationens Tid agtet at være alt for liden til en Sognekirke, hvorfor den i Kong Kristian den Tredies Tid blev nedbrudt, og dens Kirkegaard udlagt til et Torv; men St. Albans Menighed blev befalet Aar 1541 at søge Graabrødre-Kirke. Men da Graabrødre Kirke ved disse to samlede Menigheds tilvæxt blev omsider for liden, saa blev paa Borgerskabets Ansøgning den store St. Knuds-Klosterkirke, som stod ubrugt, efter Kong Kristian den Fierdes Befaling Aar 1618 gjort til en Sognekirke for begge, nemlig St. Albans og Graabrødres samlede Menigheder. Hvorpaa Biskoppen tillige blev befalet af Kong Kristian den Fierde, at holde herefter i St. Knuds-Kirke alle Præstevielser. Provstemoder og deslige Forretninger, som andensteds skeer i Domkirken.

Vor Frue-Kirke er den anden Sognekirke i Odense, og meget gammel, thi den er bygt Aar 1189, og er allerførst kaldet St. Pouls-Kirke; den fremviser ogsaa adskillige Epitaphier. Paa Kirkegaarden har været den ældste latinske Skole, men i Kong Kristian den Tredies Tid ophævet; samme Skolehuus er nu Klokkerens Bolig, og er den største Antiquitet i Odense. Til vor Frue-Kirke hører den saa kaldede Provstegaard, som nu er omskiftet til Baraqver for Rytteriet. Udi vor Frue-Kirkesogn har fordem ligget Sorte Brødre Kloster, men hvor det egentlig har staaet, vides ikke; men af Sortebrødre-Kirkegaard eller plads er Navnet tilovers endnu. Ligeledes har her i Sognet ligget St. Jørgens-Hospital for de Spedalske, men vides ei Spor deraf, hvor det har staaet.

Den tredie Sognekirke er St. Hans- eller St. Johannis-Kirke, som for Reformationen var en Klosterkirke, tilhørende Johanniter-Ordenens Brødre. Denne Kirke er stor og anselig uden Spiir paa Taarnet; den blev Aar 1750 ved en bekostelig Reparation gjort til en Korskirke, da dens 3 Sidekapeller bleve bragte under eet Tag. Udi denne Kirke sees mangfoldige Monumenter over adelige og høie Standspersoner. Til St. Hans-Sogn Hører det halve af Nørregade med et Par smaa Stræder, samt Husene inden for Nørreport og Skibshusene ved Odense-Fiord, hvilke beboes af Baadførere; Ligeledes de paa St. Hans-Klosters Grund uden for St. Jørgensport beliggende Blæsenborg-Huse. Paa samme Grund

er Aar 1765 bygt to Herregaarde, nemlig: Marienlund i Hedegaards-Skov, som har til Hovedgaards-Taxt 74 Tdr. 2 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 6 Skpr. 3 Fkr., Bøndergods 698 Tdr.; og Aalykkegaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 64 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 1 Skp. 1 Fkr., Bøndergods 233 Tdr. 1 Skp. 3 Fkr. 1 $\frac{2}{3}$ Alb. Den blev giort til en Herregaard Aar 1765, og ligger paa St. Hans-Klosters Grund. Paa Aalykkegaard sees endnu nogle Rudera af Næsbyehoved-Slot. Efter kongeligt Reskript af Aar 1707 og 1722 er Garnisonen her i Odense lagt til St. Hans-Kirke, og for Garnisonen, samt fremmede Tydske er hver Onsdag holdet Prædiken i det tydske Sprog; men Aar 1769 blev befalet, at i Stedet for den tydske Onsdagsprædiken, skulde hver Søndag-Middag prædikens vevselviis Tydsk og Dansk for de Militaire og andre af den tydske Nation.

Den fjerde Kirke i Odense kaldes Graabrødre-Kirke, fordi den har tilhørt det næstliggende, men nu til Kommunitætet anvendte Franciskaner- eller Graabrødre-Kloster. Denne Kirke var efter Reformationen indtil Aar 1615 en Sognekirke, men da blev baade denne Kirkes og tillige den nedbrudte St. Albani-Kirkes forrige Meenighed, som nu her havde været samlet fra Aar 1541 indtil Aar 1618, henlagte til St. Knuds-Kirke, efter Kong Kristian den Fierdes Befaling; og Graabrødre-Kirke blev siden allene brugt til at Holde Liigprædikener i, fordi mange Høie og Lave havde i denne Kirke deres Gravsteder. Udi Graabrødre-Kirke ligger adskillige kongelige Personer begravne, nemlig Kong Hans med sin Dronning Kristina; Kong Kristian den Anden med sin Broder Hertug Franciskus, og sin Søn Johannes; hvilke Monumenter med flere give Kirken stor Prydelse. Indvendig er Kirken maadelig stor og ziret med en prægtig Altertavle, som forestiller Kristi Lidelse i det allerkonstigste Bildhuggers-Arbejde, saa stærk forgyldt, at den af alle Kunstnere høilig admireres; udvendig er Kirken ziret med et smukt Spiir. Nu prædikens i denne Kirke allene i Fasten ugentlig af Sognepræsten.

Staden har et stort og almindeligt Hospital, liggende ved Siden af Graabrødre-Kirke og med sine mange Bygninger støder dertil; det bestaaer af Graabrødre- eller Franciskaner-Klosterets gamle Bygninger, som nu ere meget ombygte og forbedrede. Dette Hospital har sin egen Kirke med Præst og Degn; Præsten ved Hospitalet er tillige Sognepræst til Paarup-Landsbykirke, som et Annex. Udi Hospitalet er 164 Lemmer, tilligemed deres Opvartere. Til Hospitalet hører Blangstedgaard, som ligger til Fraugde-Sogn,

men tiender til Hospitalet. Hospitalets Forstanderes Værelser er i en anden Bygning, samt en Sahl for Hospitalets Direkteurer. Kong Kristian den Tredie lod Aar 1540 disse Klosterbygninger indrette til et Hospital, og nu er det saa riigt, at det eier, foruden mange Kirketiender og andre Donationer, over 450 Tønder Hartkorn, og 28000 Rigsdaler Kapital paa Rente.

Udi een af dette Hospitals Bygninger er det kongelige Kommunitæt for 42 af den latinske Skoles Disciple, som før have her faaet frie Spiisning, men nu nyde de ugentlig Kostpenge af Kommunitætet i Stedet for deres Kost, efter det kongelige Reglement af 16 Martii 1764, saa at Disciplene i Mesterlectie nyde ugentlig 5 Mark i Kostpenge, men i de andre Lectier ikkun 4 Mark.

Odense-Gymnasium er en næsten af nye Aar 1756 opført Bygning, beliggende næst ved St. Knuds Kirke i Samfund med Konsistorio. Det bestaaer af to Auditorier; udi det lidet Auditorio holdes af fire Professorer deres daglige Forelæsninger for Gymnasisterne; men det store Auditorium bruges ikkun ved Solennitæter og Kongernes Fødselsfæster. I Qvisten er en Sahl og to Kamre; udi det største Kammer er et anseeligt Bibliothek, bestaaende af en frivillig Forærings-Bogsamling fra adskillige geistlige og verdslige Mænd; udi det andet Kammer staaer to prægtige engelske Globi, holdende over en Alen i Diameter, samt nogle matematiske Instrumenter. Dette Gymnasium er allerførst stiftet A. 1621 af Kong Kristian den Fierde, og indviet i Januarii 1623; men denne nye Bygning er opført af Kong Friderik den Femte Aar 1755, og indviet paa Høistbemeldte Konges Geburtsdag den 31. Martii 1756. Gymnasisterne have hver et aarligt Stipendium af 20 Rdlr.

Foruden dette Gymnasium haver Odense en stor og med skønne Beneficier forsynet latinsk Skole, hvis Bygning ligger paa St. Knuds Kirkegaard; den er stiftet i Dronning Margrethes Tid ved hendes Gavmildhed. Men den gamle og af Ælde forfaldne Skolebygning blev Aar 1760 nedbrudt, og er nu meget smuk opbyggt, bestaaende af to Etager; saa at Skolen, som er indeelt i fire Klasser foruden Mesterlexie, er i den underste Etage, og i den anden Etage ere Logementer til Skolens fire Hørere. Midt paa Skolebygningen over Døren læses denne latinske Inskription: *Splendidior multo Domus Hæc stat munere Regis, Præfulis & Curà, quam fuit ante foris. Intus fic utinam cvoque fplendeat Arte Magistre Discentum Ingeniis Sedulitate, Fide! ? Anno 1761. Severin Anchersen.* Og udi Husets Frontispice staaer F. 5., og derunder dette danske Vers:

Hvad Lærdom, Flittighed og gode Kunster fremmer; Hvad Ladhed, Yppighed og andre Laster hemmer: Den rette Landebod ei nogen Tid forglemte, Vor Konge iegod, Kong Friderik den Femte. Anno 1761. Christianus Ramus, Epist. Diæc. Fion.

Det kongelige Slot, fordum Kongegaarden eller Odensegaard kaldet, er af nye opbyggt af Kong Friderik den Fierde Aar 1720, af Stenene af det nedbrudte St. Hans-Kloster, der stod paa samme Sted. Dette Slot bestaaer af fire Længder med to Etager Grundmuur, og midt paa er Corps de Logis, som vender ud til Slotshaugen med en Trappe. Paa dette Slot eller Pallads tager det kongelige Herskab ind ved deres Reiser igiennem Fyhn til og fra Fyrstendømmene, og opholder sig her nogle Dage. Fra Slottet gaar en hvelvet Gang ind til St. Hans-Kirke. Paa dette Slot døde Kong Friderik den Fierde den 11. Oktober Aar 1730. Stiftsbefalingsmanden over Fyhns og Langelands Stifter boer paa samme Slot.

Landsting-Huset, beliggende ved det store Torv, er en anseelig Bygning, af nye opbyggt Aar 1706, hvori Landstings-Retten for Fyhn og Langeland holdes den sidste Onsdag i hver Maaned. Udi Frontespicen af denne Bygning sees Kong Friderik den Fierdes Brystbillede med Krone over, og alt Slags Krigsarmatur omkring.

Raadhuset er en stor og anseelig Bygning af gothisk Arkitektur, ziret med mange smaa Steenkolumner, og er anseelig repareret Aar 1770. Neden til er Byetinget, Veierboden, Arrestkammere, Vægternes Forsamling; men oven paa er Magistratens store Forsamlings-Sahl, med adskillige Kontoirer.

Det adelige Frøken-Kloster, stiftet Aar 1716 af Frøken Karen Brahe, er en masiv Bygning, som i fordum Tid har været de sidste katholske Bispers Residenz, og kaldet Bispegaarden. I dette Jomfrukloster er en Priorinde og 8 Frøkener. Ved Klosteret er et smukt Bibliothek af danske Bøger. Damerne have fælles Bord, Opvartning, eg en aarlig Pension.

Et Tugt- og Manufakturhuus, er en anseelig Bygning, opført 1752 paa det Sted, hvor den gamle grundmurede Provsteresidenz har fordum staaet; det er funderet af Kong Friderik den Femte med gode Indretninger. Her fabrikeres grovt Klæde, Vadmel, Multum, Bay, Rafk, Hestedækkener og andre Vahre med god Aftræk. Huset har sit eget Farverie. Ved Fabriken og Manufakturerne ere en Overskiærer, en Farver, og en Bogholder. Over Porten læses denne Opskrift: Et dobbelt nyttigt Huus, som dobbelt Nytte bringer, Det lærer Flittighed, og

Betleriet tvinger; Vor store Friderik, vor Konge iegod, paa begge Dele har saa viislig raadet Bod.

Endnu er at agte Fattighuset eller Doktorens-Boder, stiftet Aar 1590 af Dr. Jeronym. Thenner og hans Frue Magdalena Hamsfort. For Fattige er ogsaa Frøken Pernille Lykkes Sieleboder.

Af publike Bygninger man endnu merkes en dansk eller Regne- og Skriverstole, som Magistraten og Byen underholder i en dertil indrettet Bygning. Nok tre danske kateketiske Skoler, stiftede af den Muhlske Familie. Et Sukkerraffinaderie er Aar 1751 anlagt ved Møllebroen, og er i god Flor. Et Sæbesyderie er anlagt Aar 1755, hvilket Værk er i god Drift, og uden for Byen er en Liimfabrik.

Udi Odense boe en temmelig Deel Kiøbmænd, som have deres Kiøbmandslaug. Haandværkerne ere her talrige, især Handskemagere, Skomagere og Garvere; thi de Odense-Handsker ere ligesaa bekjendte udenlands, som de Randerske, og mange tusinde Dosin deraf udføres aarlig udenlands. Af Læderarbeide, saasom Skoe, Støvler og Sadeler, kiøbes Mængde fra andre Stæder, da Vandet i den her forbiløbende Aae haver naturlig god Egenskab til Garverie fremfor andensteds.

Byen har god Handel og Seillads paa Kiøbenhavn, Norge, østersøiske Stæder, men især til Frankrig, Holland og Engelland; men Skibene kan ikke flyde høiere op i Odensefiord end til Stigestrand, som er en god halv Miil fra Byen, hvor Vahrene og Ladningen føres til Vogns til og fra. Skipperne, skjønt de ere Borgere i Odense, boe dog paa Landet i Nærheden ved deres Skibe.

I fordum Tid skal Odense have havt Mynterrettighed. Vandvæsenet er her i Staden i god Stand; thi foruden den store og løbende Aae, som gaaer Sønden for Byen, er ogsaa en Bæk, kaldet Byens Bæk, af got og rindende Vand, som løber i to Arme. Byen er forsynet med got Kildevand fra den saa kaldede Rørsdam paa Byens Hede, næsten en Fierdingvei fra Byen, hvori og omkring ere utallige Kildevæld, hvorfra det skønne Vand ved Rænder i Jorden ledes ind til Byens fire Hovedgader, og siden ind i adskillige af Indvaanernes Gaarde. Den nysforommeldte store Aae, som gaaer forbi Byen, kommer fra Søerne ved Brahetrolleborg og Arreskov, og har siden Navn af de Steder, den løber forbi i Landet, da den kaldes Dalum-Aae, Bellinge-Aae, Aasum-Aae etc. Denne Aae driver, som forhen Pag. 248 er meldt, mange Mølleværker, og har mange store Træbroer over sig, hvor Veien for Reisende falder over. Samme store Aae er i fordum

Tid kaldet Kalve-Aae; men nu er det Navn ei mere brugeligt. Derefter driver samme Aae paa hiin Side Byen Ægbye-Mølle, og siden løber den forbi Aasum og Seden ud i Stigestrand eller Fiord.. Bækken derimod løber langs hen ved den ene Side af og i Byen ind i Pinte-Dam, og derfra under den ene Broe driver Pinte-Mølle, og falder strax efter ud i den store Aae.

Brandvæsenet er ogsaa i god Stand i denne Stad, da her haves tre grundmurede Spøitehuse med gode Spøiter og Tilbehør. Udi Byen underholdes 13 Taarn- og Gadevægttere, og en Vægter-Vagtmester, alle udi Uniform. Byens Magistrat ere to Borgemestere, fire Raadmænd og en Byefoged. Odense-Byes Markjord er 176 Tdr., 3 Skpr. 2 Fkr. Ager og Eng, men Skovskyld 1 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr, hvoriblandt er beregnet 2 Bønders Jord i den Bye Bulbroe, bestaaende i 8 Tdr. 3. Skpr. 1 Alb. Hartkorn; dog bruges Jorden: meest til Græsgang for Indvaanernes Kreature; men noget deraf bruges til Pløieland.

Den ridende Post fra Hamborg ankommer, hver Søndag og Torsdag, men fra Kiøbenhavn ankommer den hver Søndag- og, Onsdag-Aften. Den agende Post fra Kiøbenhavn til Hamborg kommer igiennem Odense om Sommeren hver Mandag, men om Vinteren om Tirsdagen. Den agende Post fra Hamborg til Kiøbenhavn ankommer om Sommeren hver. Tirsdag-Eftermiddag, men om Vinteren om Onsdagen. Fire aarlige Markeder holdes i Odense, nemlig Kramvahre den 7. Martii, den 11. Julii, den 29. Oktobr. og Fæmarket den 5. November.

Udi Odense boe om Vinteren mange adelige Familier. Aar 1245 var i Odense et Mode af Geistlige. Aar 1580 bleve i Kong Friderik den Andens Tid store Lehns-Solennitæter af tre Fyrster af Slesvig og Holsteen her holdte, som toge deres Lande til Lehn af Dannemarks Krone. Ligeledes er Kong Kristian den Fierde, medens han var Prinz, her hyldet af Adelen. Den sidste. Landdag i Danmark blev ogsaa holden her Aar 1657.

4) **Dalum-Sogn**, hvis Kirke har tilforn været en Klosterkirke til det adelige Kloster, Dalum kaldet. Ved Dalum-Præstegaard løber en Aae, som har sin Oprindelse fra Flekkinge-Søe ved Faaborg; den gaaer forbi Odense, og løber ned i Stigestrand. Til dette Sogn hører Kristiansdahl, en Herregaard, beliggende i en Dahl; var førend Reformationen et rigt Augustiner-Kloster, kaldet vor Frue i Dalum, stiftet Aar 1183 baade for Nonner og Munke. Sidst i det syttende Aarhundrede blev denne Herregaard kaldet

Kristiansdahl. Ved Gaarden er et skønt Hollænderie; dens Hovedgaards-Taxt er 92 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 6 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb. Hiallesøe-Bye, har 22 Gaarde, 12 Huse.

5) **Sanderum-Sogn** er Annexet til Dalum-Kirke. Til Sognet hører Kirkebyen Sanderum, som har 19 Gaarde, 11 Huse. Paa Sanderum-Mark ligger den Høi Drøisbjerg kaldet, hvorfra kan tælles henved 50 Kirker. Hødmøe, har 15 Gaarde, 11 Huse. Elmelunde, har 11 Gaarde, 4 Huse. Ravnebjerg, har 12 Gaarde, 7 Huse. Bøllelosegaard, een Gaard, eet Huus. Store Hesbjerg, een Gaard. Vaasemose, een Gaard. Knudstrup, een Gaard. Dyrupgaard, 2 Gaarde, 1 Huus. Grynborg, een Gaard. Hyrdehuse 5. Udi dette Sogn paa Høiemark graves got Leer, hvoraf Pottemageme i Odense giøre gode Leerkar og Potter.

6) **Steenløse-Sogn**. Dertil hører Kirkebyen Steenløse, som har 8 Gaarde, 7 Huse. Paa Steenløse-Byemark er en Kilde, Videkilde kaldet, med got Vand, og flittig besøges St. Hans-Dag. Lundsgaard, to Gaarde. Volderslev, har 15 Gaarde, 14 Huse. Svenstrup, har 6 Gaarde, 3 Huse. Lindved, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 16 Tdr. 1 Skp. 3 Fkr., Skovskyld 1 Skp. 1 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 2 Tdr. Denne Herregaard er nu lagt under Brangstrupgaard. Lindved-Mølle med 4 Huse. Udi forommeldte Volderslev-Bye har forud ligget en Herregaard paa 29 Tdr. Hartkorn, kaldet Volderslevgaard, som har været de gamle Brokkenhusers Hovedgaard, men er nu omgiort til Bøndergaarde sammesteds.

7) **Fangel-Sogn** er Annexet til Steenløse-Kirke. Til dette Sogn hører allene Kirkebyen Fangel, som har 31 Gaarde, 28 Huse.

8) **Brendekilde-Sogn**; dertil hører Kirkebyen Brendekilde, som har 19 Gaarde, 12 Huse; ved Byen er en Kilde, hvoraf menes, at Sognet har sit Navn. Storelosegaard, een Gaard.

9) **Bellinge-Sogn** er Annexet til Brendekilde-Kirke. Til dette Sogn hører Kirkebyen Bellinge, som har 23 Gaarde, 10 Huse. Damsboegaard, een Gaard, 2 Huse. Burrebyegaard og Burrebyemølle. Voldsgaard, een Gaard.

10) **Verninge-Sogn**, som bestaaer af 62 Gaarde og 32 Huse. Til Sognet hører Kirkebyen Verninge, hvis Præstegaard skal fordum have været en Herregaard, kaldet Fuglesang. Ved Byen er en Deel Kildevæld. Langsted. Hielmerup. Sollevad, een Gaard, Naarup. Bregnemose. Skolsbyegaard, een Gaard. Volsgaard, een Gaard. Udi dette Sogn ere to Bække, af hvilke den ene Bæk skiller Verninge-Sogn fra Tommerup-Sogn, og den anden Bæk flyder forbi Brendekilde, og skiller Brendekilde-Sogn fra Brylle-Sogn. Østen for Volsgaard er en Aae, som skiller Verninge-Sogn fra Fangel-Sogn; og ved et Sted, som kaldes Holbraad, skiller samme Aae tre Herreder fra hverandre, nemlig: Salling-Herred, Baag-Herred og Odense-Herred.

11) **Paarup-Sogn** er som et Annex Aar 1566 henlagt til Præsten ved Hospitalet i Odense, som tillige er Sognepræst hertil. Til dette Sogn hører Kirkebyen Paarup, som har 3 Gaarde, 3 Huse. Paarupgaard, een Gaard. Taarupbye, har 5 Gaarde, 8 Huse. Snestrup, har 7 Gaarde, 4 Huse. Ved denne Bye i Bispenslund er en god Kilde. Stigsted, har 7 Gaarde, 9 Huse; udi denne Bye er ogsaa en skøn Kilde. Villestofte har 13 Gaarde, 14 Huse. Munkerødsgaarde, 2 Gaarde, 1 Huus. Krogshøy, een Gaard, eet Huus. Ællegaard, een Gaard. Imellem Paarup og Odense paa Aalykkemark sees endnu Rudera af Næsbyehoved-Slot. (Om samme Slot see tillige Lunde-Herred No. 2 ved Næsbyehovedbrobye-Sogn, saa og ved Aalykkegaard, en Herregaard i St. Hans-Sogn i Odense, Pag. 251).

12) **Tommerup-Sogn**; hvortil hører Kirkebyen Tommerup, som har 29 Gaarde, 68 Huse. Store Appe, een Gaard, 2 Huse. Vaagegaard, een Gaard, eet Huus. Skielhuset, een Gaard. Tallerupgaard, en stor Bondegaard, men bygt som en Herregaard, med et prægtigt Teilbrænderie; og har man i det opgravne Leer fundet hvid og rød Rav to Alne under Jorden. Holmehaug, een Gaard. Nok 3 smaa Huse uden Hartkorn.

13) **Brylle-Sogn** er Annexet til Tommerup. Sognets Byer ere Kirkebyen Brylle, som har 26 Gaarde, 11 Huse. Rendersbye, har 12 Gaarde, 5 Huse. Gundestrup, har 4 Gaarde, 1 Huus. Saa og følgende eneste Steder, nemlig: Skreppenborggaard, een Gaard. Lille Stærmosse,

een Gaard. Toubøe, een Gaard, eet Huus. Broeholm, en overmaade skøn Bondegaard med 2 Huse. Lille Appe, een Gaard, 3 Huse. Brunsvig, een Gaard. Skanenborg, een Gaard. Vittenberg, een Gaard. Store og lille Ærtzbiørg, een Gaard, 2 Huse. Bryllekirke-Klokke er den ældste i Danmark; thi den er støbt efter sin Opskrift Aar 1376, og veier 20 Skippund.

14) **Trøsterup- eller Korup-Sogn**, egentlig Trøstrup-Korup kaldet, fordi Kirken ligger midt imellem begge disse to Byer. Samme Kirke har tilforn hørt til St. Knuds Kloster i Odense, og ved Præstegaardens Hauge har staaet det Huus, hvori Munken boede. Ved den nordre Side af Kirken og Byen er en Aae, kaldet Stavis-Aae. Til dette Sogn hører disse Byer, nemlig: Trøsterup, som har 10 hele og halve Gaarde, og 5 Huse. Korup, har 11 Gaarde, 2 Boel, 4 Huse. Store Pederstrup, har 2 Gaarde. Lille Pederstrup, har een Gaard, 2 Huse. Igiennem Trøstrup-Sogn falder Veien fra Odense til Middelfart, og noget fra Landeveien ligger Trøstrup-Søe, hvori er Giedder, Brasen, Aborrer, Aal etc.

15) **Ubberød- eller Ubberud-Sogn**, saaledes kaldet af Ubbe, en adelig Person, som har bygt Kirken, og siden, da han gav sig ind i St. Knudskloster, forærede alt sit Gods, tilligemed Ubberud-Skov, til samme Kloster, for at faae Kallun at spise efter sin store Lyst i hans Alderdom og Blindhed, hvorudover Skoven endnu kaldes Kallunskoven; og var da Ubberødskirke en Klosterkirke, og paa Kirkegaarden et Huus til Munken Aar 1572. Ubberød-Sogn bestaaer meest af eneste Steder. og fire smaa Byer paa 14 Gaarde, ligger paa Veien fra Odense til Middelfart, og er Trefierdingvei langt med Skove, høie Banker og stenet Jord. Navnene paa Sognets Byer og Gaarde ere: Store Ubbderød, Troelsrød, Østerbisbiørg, lille Bisbiørg, store Bisbiørg, Dyredgaard, lille Hesbiørg, Ærenbiørg, Grevhuset, Korsebiørggaard, Husemosegaard, Teilgaard, Rigemose, Spesbiørg, Kaløgaard, Tanggaard, store Æilstrup, lille Æilstrup, Dyregravede, Veierupgaard, Boelstedet Ravnebiørg-Huus, Lindemose, 4 smaa Steder, Gundese.

16) **Næsbyhovedbrobye-Sogn** er Annexet til Allesø-Kirke i Lunde-Herred, hvor det findes anført, men hører ellers til Odense-Herred.

B. Lunde-Herred.

Lunde-Herred grændser mod Øster og Nord til Havet, mod Sønden til Odense og mod Vesten til Skam-Herred; det har meest siid Grund, lidet af Moser og Enge, men ingen Skove af Betydenhed. Dette Herred indbefatter 8 Kirkesogne, hvilke ere: 1) Allesøe-Sogn. 2) Skebye-Sogn. 3) Otterup-Sogn. 4) Hiadstrup-Sogn. 5) Østrup-Sogn. 6) Lumbye-Sogn. 7) Lunde-Sogn; og 8) Nørup Sogn.

Vi merke nu hvert Kirkesogn især, nemlig:

1) **Allesøe-Sogn**, hvortil hører Kirkebyen Allesøe, som bestaaer af 25 Gaarde foruden Præstegaarden, 3 Boelsmænd og 22 Huusmænd. Udi Allesøe-Bye har i fordum Tid boet en Adelsperson, og findes endnu en Stie, kaldet Fruer-Stien. Imellem Allesø eller Allese og Brobye ligger en Mose, kaldet Vidmose, og nok en anden Mose, kaldet Maalemose, som strækker sig fra den ene Ende af Marken til den anden. Derimellem ligger et Sted, kaldet Søen, som blev udgravet Aar 1712, saa at der nu avles Høe og skiæres Tørv; og har Stranden i fordum Tid løbet en god Miil her ind, ligesom en Fiord, lige op til Søndersø-Skov. Til Professor Eloqventiæ ved Odense-Gymnasium er henlagt Allesøe-Sogne kald, tilligemed Annexet Næsbyehovedbrobye-Kald og derfor kaldes Sognepræsten for disse to Sogne Vicepastor for Professor Philosophiæ i Odense.

2) **Næsbyehovedbrobye-Sogn**, er Annexet til Allesøe-Kirke. Til Sognet hører disse Byer, nemlig: Næsbyehovedbrobye; Næsbye; Næsbyegaard og Mølle; Kirkendrup; Skouhøierup; Katterup. Udi dette Sogn ligger Næsbyehoved-Søe, hvori fanges Giedder og Brasen. Ved samme Søe er en Banke, kaldet Slotsbanken, hvor Kong Hanses Dronning Kirstine har havt et Lystslot, kaldet Næsbyehoved-Slot, og blev siden beboet af de katholske Bisper; men blev ødelagt i Grevens Feide, og er nu intet uden nogle Rudera af Grundvolden tilovers. Sønden for Brobye er en Aae, kaldet Stavis-Aae, hvori fanges Giedder, Aborrer og Krebs. Denne Stavis-Aae skiller Trøstrup-, Korup- og Brobye-Marker fra hverandre. Om samme Aae er allerede meldt ved Trøstrup-Sogn No. 14 i Odense-Herred Pag. 261.

3) **Skebye-Sogn**; dertil hører Kirkebyen Skebye, som bestaaer af 2 Gaarde og Præstegaarden. Hesum-Bye, har 9 Gaarde, 6 Huse. Øelund-Bye, har 4 Gaarde, 3 Huse. Gierskou-Bye, har 15 Gaarde, 11 Huse. Udi Gierskou ligger Klintebierg, som er et temmeligt høit Bierg; og neden for samme Bierg er en Vinterhavn for Fartøier. Ørritzslev-Bye, har 14 Gaarde, 16 Huse. Til de 3 forommeldte Byer, nemlig Gierskou, Øelund og Hesum hører følgende ubeboede Øer, Lindøe, Bogøe, Lamsøe, Søehoved, Roeholm, Klingskou og Giersøe, paa hvilke der dog saaes nogle Tønder Sæd. Nok omkring: Skoven ere 6 Huse.

4) **Otterup-Sogn**; dertil hører Kirkebyen Otterup, som har 7 Gaarde, 5, Huse. Jorslev-Bye, som har 9 Gaarde, 11 Huse og Degneboligen, Nislev-Bye er nedbrudt, og dens Jorder ere lagte under Hovedgaarden. Nislevgaard, een af de største Herregaarde i Fyhn; dens Hovedgaards-Taxt er 119 Tdr. 1 Skp., 2 Fkr. Skovskyld 4 Skpr.. 1 Fkr.. 1 Alb. Ørritzslevgaard, en Herregaard med Graver om; dens Hovedgaards-Taxt er 24 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 2 Alb Otterup-Sogn er Annexet til Skebye-Kirke.

5) **Østrup-Sogn**; dertil hører Kirkebyen Østrup, som har 12 Gaarde foruden Præstegaarden; udi samme Bye ligger gammel Østrupgaard, som tilforn, har været beboet af Adel, og ligger nu under Nislevgaards Hovedgaards-Taxt, og er uden al Frihed. Østrupgaard, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 36 Tdr. 7 Skpr. 1 Fkr., Skovskyld 2 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb. Dangstrup-Bye, har 8 Gaarde, 2 Boel, 3 Huse. Til. dette Sogn hører to Øer, nemlig:

a) Vikelsøe, er en Øe, en Fierdingvei lang og en halv Fierdingvei breed, hvorpaa kan græsses 150 Høveder, og beboes af en Huusmand, der hører til Ulriksholm.

b) Hesselsøe, som dyrkes af Sognemændene. Derved er et Lossested for Odense.

6) **Hiadstrup-Sogn**, er Annexet til Østrup-Kirke. Til Sognet hører Kirkebyen Hiadstrup, som har 8 Gaarde, 9 Huse. Blidstrup, har 6 Gaarde, 3 Boel, 3 Huse. Gyrop-Bye, har 2 Gaarde, 1 Huus. Kappendrup, een Gaard. Æmmelev-Bye, har 8 Gaarde, 2 Huse. Brandsbye, har 6

Gaarde, 2 Huse. Ved Emmelev-Bye er en hellig Kilde, som besøges St. Hans-Aften. Udi Bladstrup-Bye er Tinghuset, hvor Herredstinget for Lunde-Herred holdes om Torsdagen.

7) **Lumbye-Sogn**; dertil hører Kirkebyen Lumbye, som har 15 Gaarde foruden Præstegaarden, og 27 Huse. Paa Lumbye-Mark er iblant en Deel hedenske Begravelser især en Høi, kaldet Bavk, hvorfra man kan see hele Odense-Fiord. Stege- eller Stige-Bye, har 10 Gaarde, 33 Huse; hvor en Deel Skippere boe, som ere Borgere i Odense, og der svarer deres Skatter og Konsumption. Haugebye, har 5 Gaarde, 24 Huse; hvor ligeledes en Deel Odense-Skipperer, Søfarende og Fiskere boe. Anderup-Bye, har 10 Gaarde, 17 Huse. Anderupgaard, er en stor Bondegaard paa 20 Tdr. Hartkorn, solgt paa Ryttergodsets Auktion Aar 1764, og er nu meget smukt opbyggt. Store Kluset, en Selveiergaard; lille Kluset, 2 Huse. Nyestedgaard, 2 Gaarde, 1 Huus. Lumbyetorp, 16 Gaarde, 7 Huse. Skousboegaard, en Bondegaard. Serslevhuus, et Boel. Udi dette Sogn boe, som meldt er, Odense-Skipperer ved Stige-Strand, som er den eneste Fiord, de Seilende fra Odense betiene sig af til Seilads. Den har sit Indløb Nordvest fra Havet ved Midskous-Gab, som er to Mile fra Skibsbroen, og løber om i Bugter til Ladestedet; dog kan man med smaa Fartøier ved høie Vande gaae op paa samme Fiord til Stige; her gaae Fartøier af nogle og 30 Læsters Drægtighed. Vinterhavnen for Fartøierne er en Miil derfra ved Klintebierg i Skebye-Sogn; her boe ogsaa en Visiteur og en Købmand. Forommeldte Stige-Bye ligger næsten en halv Miil fra Skibsbroen, som er en god Fierdingvei fra Odense. Lige udi Østen for Lumbye, hvor ogsaa Ladepladsen ligger, er Fiorden tre Fierdingmiil breed, dog ganske lav paa begge Sider, undtagen i Renden; men baade inden og uden for denne Strækning knibes Fiorden igjen mere sammen af Landet. Samme Fiord holder Æbbe og Flod omtrent en Time efter Elvens Indløb og Udløb fra Hamborg. Østen for Stigebye paa den anden Side af Fiorden kommer en stor Aae, som løber forbi Odense, Aasum og Seden ind i Fiorden; ligeledes kommer og en liden Aae Vesten fra, som ogsaa løber ind i Fiorden Vesten for Haugebye, hvor der fanges Giedder og Aborrer. I Fiorden fanges Torsk, Flyndre og Aal.

8) **Lunde-Sogn**; dertil hører Vester-Lundebye, hvor Præstegaarden ligger og Lunde-Mølle, har 9 Gaarde, 19 Huse. Øster-Lundebye, har 15 Gaarde, 5 Huse. Fremløv, har 11 Gaarde, 4 Huse. Tostrup, har 4 Gaarde, eet Huus. Beldringe-Bye, har 5 Gaarde, 5 Huse. Ulkendrup-Bye, var 5 Gaarde, men bleve nedbrudte og deres Jorder lagte under Dallundsgaards Hovmarker i Søndersøe-Sogn. Udi Lunde-Sogn paa Nørre-Sletten er stiv Lerjord. Lunde-Aae er kun liden, kommer fra den store Dallunds-Søe, driver en god Græsmølle i Lunde-Bye. som tilhører Dallund, og derefter falder den i Odense-Fiord. Ved Lunde-Mose, som er meget stor, har i fordum Tid været Skov, men nu intet; og samme Skov har gaaet langs med Agerne til Dallund, hvoraf Byen og Sognet har faaet sit Navn. Dette Sogn har tilforn været et Annex til St. Hans-Kirke i Odense.

9) **Norup-Sogn**; dertil hører Kirkebyen Norup, Hadsmark-Bye, Æggense-Bye, Bøttingsholm eller Bøttigersholm, en Herregaard, hvis frie Hovedgaards-Taxt er 53 Tdr. 6 Skpr. Ager og Eng, men Skovskyld 1 Fkr. 1 Alb. Denne Herregaard har tilforn havt adskillige Navne; thi Aar 1502 er den kaldet Knule eller Knyle. Derefter er den kaldet Qvigovsholm Aar 1588; men siden har den faaet det Navn Roseneie af de Rosenkranzer. Og nu kaldes den Bøttigersholm, hvilket Navn den fik af en Bøttiger, som eiede den, og den har hidtil beholdt samme Navn endnu. Til denne Herregaard er indtaget et Stykke fra Stranden paa 300 Tdr. Land, hvorpaa haves skøn Høebierring; ligeledes er her anlagt et meget skønt Strandfiskerie, hvoraf haves Sild, Homfisk, Torsk, Aal og Flyndre, som Fanges deels med Garn, deels med Ruser. Under Herregaarden ligger to smaa Øer, hvor der holdes to Fiskere; thi foruden Mængde af Fuglevildt paa samme Øer, falder ogsaa ypperligt Fiskerie i Søen. Den Øe Hals var tilforn kun brugt til Græsning, men nu pløies den og giver got Korn. Dette Sogn bestaaer af got Kornland, Høeavling og Tørveskiær. Tilforn har den Bye Vellinge ligget til dette Sogn, men nu hører den til Bederslev-Sogn i Skam-Herred. Nogle kalde dette Sogn Nordrup i Stedet for Norup.

C. Aasum-Herred.

Aasum-Herred indbefatter 11 Kirkesogne, hvilke ere følgende: 1) Rønninge-Sogn. 2) Rolsted-Sogn. 3) Seeden-Sogn.

4) Sødebye-Sogn. 5) Aasum-Sogn. 6) Fraugde-Sogn. 7) Næraae-Sogn. 8) Allerup-Sogn. 9) Davinde-Sogn. 10) Nørrelindelse-Sogn. 11) Høybye-Sogn.

Vi mærke nu hvert Sogn især:

1) **Rønninge-Sogn.** Dertil hører Rønninge-Bye, som har 16 Gaarde, 23 Huse, foruden Præstegaarden og Degneboligen. Ved Byen er Rønninge-Søe, hvori er Giedder og Aborrer. Rørup-Bye, har 5 Gaarde, 5 Huse, og Tinghuset, hvori holdes Herreds-Ting hver Løverdags for Aasum-, Bierge- og Vinding-Herreder. Paa Rørup-Mark er en Høi, kaldet Øxenbjerg, hvori er fundet Vaaben, Kiæder, og Beenrader af store Mennesker. Langvadsgaarde, 2 Gaarde, 2 Huse. Langeskou-Kroe, et Vertshuus. Tre Vandmøller, som drives ved den store Aae, som falder ud ved Nyeborg, nemlig: Holtz-Mølle, Mellem-Mølle og Bierne-Mølle. Rønninge-Søegaard er en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 38 Tdr. 2 Skpr 3 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 5 Skpr. 3 Fkr. Gaarden ligger ved en lang Søe, kaldet Vome-Søe.

2) **Rolsted-Sogn,** er Annexet til Rønninge-Kirke. Dertil hører Rolsted-Bye, som har 7 Gaarde med Møllen, og 7 Huse. Kappedrup-Bye, har 10 Gaarde, 5 Huse. Hudevad, har 5 Gaarde, 3 Huse. Ferriglev-Bye, har 16 Gaarde, 9 Huse. Udi denne Bye har fordum ligget en Herregaard, kaldet Ferriglevgaard, men den er henlagt under Herregaarden Hellerup i Hellerup - Sogn i Vinding-Herred.

3) **Seeden-Sogn;** dertil hører Seeden-Bye, som har, foruden Præstegaarden, 15 Gaarde, 13 Huse. Denne Kirke har fordum været betient af den residerende Kapellan ved vor Frue-Kirke i Odense, men har nu sin egen Sognepræst, der tillige betiener Aasum-Kirke, som personel Kapellan for Professor Theologiæ i Odense.

4) **Sødebye-Sogn.** Dertil hører Sødebye, Søegaards-Sødebye; Sødebye-Søegaard, en Herregaard, anseelig af Hovedgaards-Taxt i Odense-Amt 63 Tdr. 6 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 3 Tdr. 3 Fkr. 1 Ab., Mølleskyld 2 Tdr. 4 Skpr. I Nyeborg-Amt, Hovedgaards-Taxt Vegrumgaard 7 Tdr. 6 Skpr. 1 Fkr., Skovskyld 2 Skpr.; Bøndergods i Odense-Amt, 456 Tdr.

6 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb.; i Nyeborg-Amt 224 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr., Skovskyld 1 Td. 3 Skpr. 1 Fkr. Søbye-Konge- og Kirketiende; Fangel- og Steenløse-Kirketiende er i alt 56 Tdr. 2 Skpr. Tiende, saa at Gaard og Gods er i alt 816 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr. Hartkorn, hvorpaa boer 87 Gaardmand og 54 Huusmænd. Søegaard-Mølle.

5 **Heeden-Sogn** er Annexet til Søbye-Kirke, og ligger i Salling-Herred, hvor den er anført ved No. 25.

6) **Aasum-Sogn** er Annexet til Seeden-Kirke, og er lagt til Professor Theologiæ ved Odense-Gymnasium. Dertil hører Aasum-Bye, har 13 hele og 2 halve Gaarde, 13 Huse og Skolen. Røgelund, har 3 hele og 2 halve Gaarde,

7) **Fraugde-Sogn**, hvis Kirke er Aar 1771 prydet med et Orgelværk. Dertil hører Fraugde-Bye, som har 14 Gaarde, 14 Huse. Fraugdegaard, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 27 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 5 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 3 Skpr. Over- og Neder-Holluf-Bye, 17 Gaarde, 12 Huse. Hollufgaard, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 32 Tdr. 2 Skpr. Gaarden er med Taarne og Graver. Kierebye, har 10 Gaarde, 11 Huse. Birkumbye, har 15 Gaarde, 4 Huse. Tvingbye, har 3 Gaarde, 5 Huse. Landkilde, har en Gaard. Tornbiære, har 2 Gaarde. Fraugdegaards-Mølle; Hollufgaards-Mølle; Blangsted-Mølle. Ved Fraugdegaards-Lykke er en Sundhedskilde, kaldet Hølekilde. Blangstedgaard, en Sædegaard, som tiender til Hospitalet i Odense.

8) **Næraae-Sogn**; hvortil hører Kirkebyen Næraae, som ogsaa kaldes Sønder-Næraae, og blev tilforn formedelst den Aae, som løber igiennem Byen, kaldet Tve-Næraae. Bemeldte Bye har paa den nordre Side først Aaen og dernæst 17 Gaarde, 1 Boel og 5 Huse; men paa den søndre Side af Byen ligger Præstegaarden, 4 Gaarde, 5 Huse og Degneboeligen. Næraae-Mølle, hvortil ligger en Gaards Avling. Torpegaard, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 25 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb, Skovskyld 4 Skpr. Under denne Gaard er henlagt Markerne af Ringstedgaard, af hvilken Herregaard endnu sees Rudera, og har ligget i Skoven; men er nu allene et Skovhuus.

Tarupbye, som ellers er tilfom kaldet Tarpebye, har 8 Gaarde, en Veirmølle og 8 Huse, samt et Huus Vesten for Byen. Ørebye, har 8 Gaarde, 1 Boel, 1 Huus.

9) **Aarsløv-Sogn**, som er Annexet til Næraae-Kirke, ligger i Vinding-Herred, hvor det findes anført ved No. 18.

10) **Allerup-Sogn**; hvortil hører Allerup-Bye, som foruden Præstegaarden har 11 Gaarde, 13 Huse. Torupbye, har 9 Gaarde, 5 Huse og Degneboligen.

11) **Davinde-Sogn** er Annexet til Allerup-Kirke. Dertil hører Davinde-Bye, som har 13 Gaarde, 13 Huse og en Mølle. Igiennem Byen løber et deiligt Kildevand; og paa Davinde-Mark er en stor Kiempebegravelse og Offerstæer. Sanderumgaard, ogsaa Sanderupgaard kaldet, en Herregaard, hvis HovedgaardsTaxt er 58 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Skovskyl 5 Skpr. 1 Alb.

12) **Nørrelyndelse-Sogn**, hvis Kirke er af huggen Kampesteen. Dertil hører Nørrelyndelse-Bye, som har 13 Gaarde, 14 Huse, foruden Præstegaarden og Degnebolgen. Ved Lyndelse er en Søe, kaldet Sorteliungs-Søe, af temmelig Størrelse, men ei dybere end man kan vade igiennem den; om Vinteren allene har den Udløb ved den nordre Ende, og løber da ned over Lyndelse-Mark i Bramstrup-Mølleddam. Rundt omkring Søen har fordum været Granskov, som er afbrændt. De øvrige Byer ere: Treltofte, som har 12 Gaarde, 5 Huse. Lundbye, har 10 Gaarde, 4 Huse. Demmestrup-Bye, har 18 Gaarde, 7 Huse. Brangstrup-Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 41 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Skovskyl 2 Skpr., Mølleskyl 8 Tdr. Brangstrup-Mølle og 3 Huse ved Enemærket.

13) **Høybye-Sogn**, hvortil den residerende Kapellan ved St. Hans-Kirke i Odense er tillige Sognepræst. Sognet bestaaer allene af Kirkebyen Høybye som har 17 Gaarde og 15 Huse.

D. Skam-Herred.

Skamherred ligger i Nordvest og Norden for Lunde-Herred ved Kattegat. Det bestaaer af 9 Kirkesogne, hvilke ere: 1) Uggerslev-Kirkesogn; 2) Bederslev-Sogn; 3) Klinte-Sogn 4) Grindløse-Sogn; 5) Næraae-Sogn; 6) Høyerup-Sogn;

7) Aggernæs-Sogn; 8) Hundstrup-Sogn; 9) Skambye-Sogn, hvilket Sogn menes at have givet Herredet sit Navn. Jorden falder paa nogle Steder i dette Herred noget skarp og sandig.

Vi merke nu hvert Kirkesogn i Særdeleshed, nemlig:

1) **Uggerslev-Sogn**, hvis Kirke er med Taarn og Spiir. Til Sognet hører Uggerslevbye, har 22 Gaarde, 20 Huse. Uggerslevgaard, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 52 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb. Denne Gaard ligger nu under Grevskabet Gyldensteen. Slebstrupgaard, ere to Gaarde.

2) **Bederslev-Sogn**, er Annexet til Uggerslev-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Bederslev, har 14 Gaarde, 11 Huse. Vellinge, har 4 Gaarde, 7 Huse. Rugholm, en Avlsgaard. Af Bederslev-Marker er Dalemark sandig og begroet med smaa Lyngbanker, hvilket er usædvanligt i Fyhn.

3) **Klinte-Sogn**, hvis Kirke er en Korskirke. Dertil hører Klinte-Bye, som har, foruden Præstegaarden, 5 Gaarde, 2 Huse. Nørrebye, har 22 Gaarde, 18 Huse. Jersøe, har 9 Gaarde, 6 Huse. Under dette Sogn hører Æbel-Øe, hvorved er Ebbe og Flod.

4) **Grindløse-Sogn** er Annexet til Klinte-Kirke. Dertil hører Grindløse-Bye, som har 20 Gaarde, 21 Huse. Ængeldrup, har 4 Gaarde, 3 Huse. Æigensebye, har 9 Gaarde, 8 Huse. Vesterbye, har 7 Gaarde, 5 Huse. Jerstrup, en Herregaard, hvis Hovedgaards Taxt er 43 Tdr. 1 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 5 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 4 Skpr. Denne Herregaard kaldes ogsaa Lenelyst. Kragelunds-Mølle.

5) **Næraae-Sogn**; hvortil hører Kirkebyen Næraae, som har 16 Gaarde, 17 Huse. Roerslev, har 12 Gaarde, 9 Huse. Bredstrup, har 2 Gaarde, en Mølle. Ringebye, har 12 Gaarde, en Mølle og 9 Huse. Holmegaard, eet Huus. Høme-Mølle.

6) **Høyerup-Sogn** er Annexet til Næraae-Kirke, og bestaaer allene af Kirkebyen Høyerup, som har 16 Gaarde, 13 Huse.

7) **Aggernæs-Sogn**, som ogsaa kaldes Kiørup-Sogn. Dertil hører Kiørup, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 66 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 1 Td. 1 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 1 Td. 4 Skpr. Denne Gaard

blev tilligemed Einsidelsborg oprettet Aar 1676 den 25. Maji til et Baronie for den Familie af Putbusch. Einsidelsborg, en Herregaard og anseeligt Gods og Baronie, hvis frie Hovedgaards-Taxt er 51 Tdr. 6 Skpr. 2 Fkr, Skovskyld 6 Tdr. 6 Skpr. 2 Alb., Mølleskyld 2 Tdr. 4 Skpr., Frihedsgods 106 Tdr. 3 Fkr. Denne Herregaard er i fordum Tid kaldet Skougaard, saa og Ægbiery; den ligger i Skoven ved Stranden. Aggernæsbye, har 20 Gaarde, 14 Huse. Aggernæs-Veirmølle. Tørresøbye, har 20 Gaarde, 10 Huse. Kjørupkirke er en meget anseelig Kirke med et høit Taarn. Kirken har tilforn staaet ved Aggernæs-Bye, hvor endnu er tilbage et Bedehuus og Kirkegaard; men Aar 1601 blev med kongelig Tilladelse Aggernæs-Kirke afbrudt, og Sognefolket befalet at høre hen til Kjørup-Kirke, som er bygt tæt ved Herregaarden Kjørup. Og Aar 1602 blev Dom. XIII. p. Trin. holdt første gang Prædiken i Kjørup-Kirke, da hver Mand fik sit Stolestade. Men da der løber et Revier ind fra Stranden imellem Kjørupgaard og Aggernæsbye, som Menigheden nødvendig skal passere over til Kirken, saa er det ved kongeligt Reskript af 26 Decbr. 1761 tilladt Menigheden, som hører til Kjørup-Kirke, om Vinteren fra Mikelsdag af lige til Paaske at betiene sig af Aggernæs-Bedehuus, og at al Gudstjenestes Forretning maae holdes der i samme Tid.

8) **Hundstrup-Sogn** er Annexet til Aggernæs-Kirkesogn. Denne Kirke kaldes snart Hundstrupkirke, snart Krogsbøllekirke, fordi at da Byen Hundstrup med Kirke afbrændte, blev Kirken igien opbygt ved den Bye Krogsbølle. Sognets Byer ere: Baaresøbye, har 19 Gaarde, 14 Huse. Krogsbølle, har 5 Gaarde, 2 Huse. Gyngstrup, har 9 Gaarde, 4 Huse. Gonstrupbye, har 4 Gaarde, 2 Huse.

9) **Skambye-Sogn**; dertil hører Kirkebyen Skambye, har 10 Gaarde, 18 Huse, foruden Præstegaarden og Degneboligen. Bolmerbye, har 8 Gaarde, 3 Huse. Thorup, har 7 Gaarde, 4 Huse. Rostrup, har 10 Gaarde, 5 Huse. Badstrupbye, har 4 Gaarde, 2 Huse. Ullerup, har 10 Gaarde, 4 Huse. Brynstrup, har 4 Gaarde, 1 Huus. Glamendrup, har 4 Gaarde, 2 Huse. Steensbye, har 14 Gaarde, 7 Huse. Skambyekirke er en Korskirke.

E. Bierge-Herred.

Bierge-Herred menes at have sit Navn af de bekiendte høie Munkeboe-Bierge eller Banker; thi ligesom man paa hiin Side Odensefiord kalder Landet for sin Jævnheds Skyld Slætten, saa kalder man Landet paa denne Side Fiorden Bierge-Herred. Herredet ligger som usædvanlig i tvende Amter; nemlig de otte Sogne ligge i Odense-Amt; og Kierteminde-Kiøbstad tilligemed Hindsholm, som bestaaer af fire Sogne, ligge i Nyborg-Amt. I fordum Tid har Kierteminde hørt til Odense-Amt; thi den har ikke allene været Odenses Losse- og Ladeplads, men den ligger virkelig med al sin Eiendom paa Odense-Amtes Grund.

Hindsholm har fordum havt sin egen Herredsfoged og Skriver, da det blev kaldet Hindsboe-Ting. Denne Halvø kaldes Hindsholm efter en Søerøver Hindse, som bemægtigede sig dette Land, da det var fuldt af Skov; og midt igiennem Kalvehauge var Seillads forbi Messingeborg lige ind paa Vibyemark, hvor han lod bygge et Kastel, som fører endnu samme Navn, Andre vil forklare det Hinds af hin Side; og saaledes skal Hindsholm betyde en Holm paa hin Side Veilen. Hvad angaaer dette Herreds Jurisdiktion, Da har Bierge-Herred og Hindsholm altid været under een Provst. Men da Ulriksholm i Bierge-Herred fik Birkeret Aar 1659, og Skeelenborg paa Hindsholm fik ligeledes Birkeret Aar 1680, saa blev Bierge- og Aasum-Herreder i Odense-Amt sammenlagte under eet Ting, som blev kaldet Langeskou-Ting i Rønninge-Sogn, efter kongeligt Reskript af 22. Decbr. Aar 1686. Men den øvrige Deel af den Halvø Hindsholm, som ikke ligger under Skelenborgs-Birketing, efter kongeligt Reskript af 20. Januarii Aar 1764, henlagt under Kierteminde-Byetingsret, dog ei med andre Bekostninger, end som det kunde være et Herreds- eller Birketing paa Landet.

Dette Herred er frugtbart og kornrigt, dog med nogen Forskiel paa Udkanterne. Egnen er smuk. Eftersom Stranden gaer saavidt omkring, baade uden om Herredet, saa og inden i Herredet ved Fiorde, faa falder her skjønt Strandfiskerie, hvilket dog ikke meget bruges af Bønderne, imod al Tanke; men Fiskeriet bruges meest ved Kierteminde.

Af ferske Søer haves ingen. De beste Skove i dette Herred ere: Herringe-, Lundsgaard-, Ulrikshlms- og Østergaards-Skove. Steengierder har man med stor Flid anlagt ved Broelykke, Skousboe, Ulriksholm og Herringe.

Dette Herred adskilles to gange ved Kierteminde- og Odensefiorde. Kiertemindefiord tager sin Begyndelse fra det aabne Hav østen for Byen, og regnes i sin Strækning for halvanden Miil; thi saavidt gaaer denne Fiord ind i Landet, og omgives ganske af Herredet. Odensefiord, derimod kommer vel Herredet mindre ved, og gjør i sig selv ikkun Grændseskiellet imellem Bierge-Herred og Lunde-Herred paa Slætten. Men fra Odensefiord, vesten for Drigstrup- og Messing-Sogne, falder en stor Veile ind just imellem bemeldte to Sogne.

Fra Kiertemindefiord, hvor den ender sig ved Munkeboe, er der ikkun en Fierdingvei, nemlig Munkeboe-Mark over, hen til Odensefiord. Men Veilen falder saa dybt ind, at den afskiær den Halvø Hindsholm paa en tredie Deel af en Fierdingvei nær fra det øvrige faste Land. Her gaaer den saa kaldede Baadsbæk; og naar der blæser en stærk staaende Nordvestvind, saa drives Vandet saa stærk ind i Odensefiord, at Veilen gaaer over alle sine Bredder, og giennemskiær bemeldte Baadsbæk saaledes, at de høie Vande falder ud igien i Havet mod Øster. Paa saadan en Tid af høie Vande er Hindsholm en virkelig omflydt Øe af Stranden, og da ganske adskilt fra Fyhns Land; og ved slige høie voxende Vande maae man lade sig sætte over til Hindsholm med Baade, hvorfor ogsaa Bækken kaldes Baadsbæk. Siden, naar en god Østenvind blæser, falder Vandet ud igien, og gaaer bort; og da kan man atter gaae tørskoet over til Hindsholm, saa at det ikke kan spores og kiendes, at man har kort forhen havt fornøden at seile derover.

Formedelst saadan Strandvandenes forunderlige Indløb og tilvoxende Magt ved høie Vande, inddele Indbyggerne dette Herred i tre Dele, efter en naturlig Maade; thi den yderste Deel, som er paa hin Side Veilen, kaldes Hindsholm; den mellemste Deel er imellem Kiertemindefiord paa den ene Side, og Odensefiord tilligemed Veilen paa den anden Side; og den inderste Deel er ind ad landet.

Det kontribuerende Hartkorn i Bierge-Herred og Hindsholm, foruden Kiøbstæden Kierteminde, er 2839 Tdr, det privilegerede er 778 Tdr.; Hovedgaard Taxter 702 Tdr. Hartkorn. Bierge-Herred indbefatter eet Kiøbstæd-Sogn, nemlig Kierteminde, og 12 Landsbye-Kirkesogne, hvilke ere: 1) Den Kiøbstæd Kierteminde-Sogn; 2) Drigstrup-Kirkesogn; 3) Dalbye-Sogn; 4) Stubbedrup-Sogn; 5) Messinge-Sogn; 6) Vibye-Sogn; 7) Munkeboe-Sogn; 8) Rynkebye-Sogn; 9) Refninge-Sogn; 10) Kiøldrup-Sogn; 11) Agedrup-Sogn; 12) Marslev-Sogn; 13) Birkinde-Sogn.

Vi merke nu hvert Kirkesogn i Særdeleshed.

1) Det Kiøbstæd Kierteminde-Kirkesogn.

Kierteminde, en nærsom Søekiøbstæd, beliggende Nordost paa Fyhns Land ved en stor Fiord, kaldet Kiertemindefiord, imellem Bierge-Herred og den Halvøe Hindsholm paa Odense-Amts Grund, men under Nyborg-Amt, 2 1/2 Miil Nordost fra Odense, og 2 1/4 Miil Nordvest fra Nyborg. Byen har sit Navn af den Landsbye Kiertinge, som ligger Trefierdingvei fra Byen i Kiølstrup-Sogn, og af de Ord Minde eller Munding, det er Sægabs-Indløb og Udløb fra og til Havet, som gjør den ypperlige gode Havn; thi i et gammelt Byens Segl staaer *Kiertingemendense - Sigillum 1499*. Byens første Kiøbstædsprivilegier ere givne Aar 1413 af Kong Erik af Pommern.

Byen har i fordom Tid været i anseelig og formuende Stand; thi den har været Odensebyes ordentlige Losse- og Ladeplads, hvor alle Odensekiøbmænd havde deres Pakhuse, afhæntede deres Vahre, og førte dem derfra paa Vogne til Odense, lige indtil Aar 1680, da Havnen ved Stigebye eller Stigestrand i Lumbye-Sogn blev opdaget, og ligger een Miil nærmere Odense, hvor nu Odensekiøbmænd ud- og indskiber Vahre; (hvorom er meldt allerede Pag. 257). Byens Havn er en af de beste Havne i Fyhn, hvorfra udskibes adskillige Slags Vahre af Korn og Malt, af den omliggende fede og frugtbare Egn, udenrigs til Norge og andre Stæder med Byens egne Fartøier.

Byens Kirke, kaldet St. Laurentii-Kirke, har et lidet Spiir paa den østre Ende af Kirken, er indvendig smuk, og har adskillige Eitaphier. Lige over for Kirken er Raadstuen paa Torvet, som er opbyggt Aar 1736; deri er Raadstuesalen, Byetinget, (som holdes om Mandagen), Veierhuus og Arrestkammere. Byens Magistrat er en kongelig Byefoged, som tillige er Bye- og Raadstueskriver.

Posten ankommer her fra Odense Mandagmorgm og Torsdagaften; den afgaaer Onsdagformiddag og Løverdagsmiddag. Byen har to aarlige Markeder, som holdes den 26. Junii og den 22. Oktober. Byens Havn er i Historien bekiendt deraf, at den danske Flode tilligemed den allierede hollandske Flode løb ind i denne Havn Aar 1659, og satte de samtlige Tropper her i Land, under Feltherre Skaks Kommando; hvorefter den ganske svenske Krigshær blev slagen ved Nyborg. Denne Havn er temmelig dyb, og meget beqvem for Skibene, som kan ligge langs ved Siden af Skibsbroen, lige ned til Langebroe. Den kan rumme 16 Fartøier af 600 Tdrs. Drægtighed; men Indløbet er kun 7 Fod dybt. Til Skibsbroens Vedligeholdelse gives noget af hver Tønde Gods; og til at vedligeholde Langebroe, som er 216 Alne lang, gives Korn af omliggende Herreder og Sogne.

Paa Byen Grund ere 3 Veirmøller. Byens Brønde holde meest Brakvand; men strax uden for Byen ere to skønne Kilder. Uden for Munkeport ere en Deel Jorder, og paa Kierbyemark ligger ligeledes en Deel Jorder, Kierteminde tilhørende; saa og til Kirken 4 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr. Hartkorn, som ligger paa Kierbye- og Vibyemark. Tienden deles imellem Præsten og Kirken. Hele Byens Marker med Kirkejorder ere 28 Tdr. 1 Skp. 1 Fkr. Hartkorn. Fiskeriet her ved Byen er ypperligt og overflødigt; thi her fanges Torsk, Sild, Hvillinger, Hornfiske, Flyndre, og især et Slags store og rare Flyndre af en deilig Smag, kaldet Kierteminde-Raadmænd; ligeledes Aal, Reger, Krebs, Ørreder, Pigvare etc.

2) **Drigstrup-Sogn** er Annexet til Kierteminde-Kiøbstædkirke. Drigstrup-Kirke har et anseeligt Taarn, og kaldes St. Nikolai-Kirke. Tilforn har dette Sogn været et Annex til Messinge-Sogn; men da den sidste Præst omkom paa Søen i en Baad ved Baadsbek, saa er den Forandring giort, at Drigstrup Sogn blev lagt som et Annex til Kierteminde. Til Drigstrup-Sogn hører Drigstrupbye, som har 10 Gaarde, 1 Boel, 5 Huse, foruden Degneboligen. Lille Vibye, har 6 Gaarde. Overkierbye, har 11 Gaarde, 5 Huse. Bregnerbye, har 7 Gaarde, 2 Huse. Paa dette Sogns Marker findes nogle Offersteder og hedenske Begravelser, nemlig: paa Drigstrupmark findes to, paa Vibyemark eet, paa Kierbyemark eet, og paa Bregnermark er eet hedensk Begravelse.

3) **Kiølstrup-Sogn**; hvis smukke Kirke er ziret med et Orgelværk. Til Sognet hører Kirkebyen Kiølstrup, som har 4 Gaarde, 9 Huse. Kiertingebye, har 13 Gaarde, 9 Huse. Ladbye, har 12 Gaarde, 12 Huse. Kierup, har een Gaard, 2 Huse. Ulriksholm, en Herregaard, i fordum Tid Skinnerup kaldet, men efter sin Eier Ulrik Kristian Gøldenløve kaldet Aar 1647 med det Navn Ulriksholm, et overmaade behageligt Herresæde og anseelig Bygning, beliggende ved en overmaade stor Skov med en Dyrehauge, og tillige ved en fiskerig Fiord, som løber fra Kiertemindede her op forbi Haugen. Ved Gaarden ere ogsaa anlagte adskillige Fiskedamme. Gaardens frie Hovedgaards Taxt er 69 Tdr. 7 Skpr. 3 Fkr., Skovskyld 1 Td. 2 Skpr, 3 Fkr. 1 Alb. Ved Ladegaarden er et Huus, hvor Ulriksholms Birketing holdes. Af Hundslevbye hører her til Sognet 8 Gaarde, 13 Huse: men de øvrige 4 Gaarde og 1 Huus i samme Bye hører hen til Munkebye-Sogn, af hvilke den enes Korntiende hører til Kiølstrup. Hundslevgaard, af 15 Tdr. Hartkorn, er en stor Bondegaard, men ligger under Ulriksholms Herregaard, og er nu gjort til 5 Huse. Kierupgaard, har i fordum Tid været en Herregaard, som da kaldtes Kiel, men hører nu under Herregaarden Østergaard. Munkeboebye, har 14 Gaarde, 23 Huse. Dræbye, har 17 Gaarde, 14 Huse. Trellerup ligger under Østergaard. Den Herregaard Østergaard, som før har hørt til Kiølstrup-Sogn, er med kongelig Tilladelse siden Aar 1751 lagt til Munkeboe-Sogn, hvor den findes anført. Dingstrup, har 11 Gaarde. Lille Vibye har 6 Gaarde. Østerkierbye, har 11 Gaarde. Bregnerbye, har 7 Gaarde, 2 Huse. Fra denne Egn kommer mange tørre Kirsebær for at sælges. Af den Landsbye Kiertinge menes, at Kiøbstæden Kiertemindede og tillige Fiorden have deres Navn.

4) **Agedrup-Sogn** er Annexet til Kiølstrup-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Agedrup, som har 4 Gaarde, 2 Huse. Bullerupbye, har 7 Gaarde, 7 Huse. Bullerupmølle. Vesterkierbye, har 12 Gaarde, 6 Huse.

5) **Munkeboe-Sogn**; dertil hører Kirkebyen Munkeboe, som har 14 Gaarde, 23 Huse. Dræbye, har 17 Gaarde, 14 Huse. Dræbyegaard hører nu til Ulriksholm, og beboes af to Bønder. Trellerupgaard er afbrudt, og Jordene lagte under Østergaard. Tornøe, en Øe, hvorpaa er een Gaard. Vikelsøe, er ogsaa en Øe med eet Huus. Østergaard, en Herregaard,

beliggende i en frugtbar og behagelig Egn; dens Hovedgaards-Taxt er 51 Tdr. 5 Skpr. 2 Alb., Skovskyld, 3 Tdr. 4 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb. Denne Herregaard blev Aar 1751 tagen fra Kiølstrup-Sogn og lagt til dette Sogn. Paa Hovmarken ere adskillige hedenske Begravelser og Offer-Høye, hvoraf ere udtagne en Deel Urner eller Askepotter, og andre Antiquiteter. En Veirmølle ved Gaarden.

6) **Marslev-Sogn** i dertil hører Kirkebyen Marslev, har 11 Gaarde, 14 Huse. Kastrup, har 4 Gaarde. Hoerlevbye, har 9 Gaarde, 7 Huse. Veierup eller Veirupgaard, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 49 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 1 Td. 6 Skpr.. Klarskougaard, en Eiendoms-Bondegaard, som 1746 blev solgt for 1800 Rdlr., men Aar 1768 blev den betalt med 5000 Rdlr., og to Aar derefter, nemlig Aar 1770, gav man 6500 Rdlr. for den.

7) **Birkende-Sogn** er Annexet til Marslev-Kirke. Til dette Sogn hører Kirkebyen Birkende, som har 18 Gaarde, 19 Huse. Nonneboegaards-Jorder ere henlagte under Veirup-Herregaard. Selleborg, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 23 Tdr. 2 Fkr., Skovskyld 1 Td. 1 Skp. Vilhelmsmølle og 2 Huse. Skiftemose, et Boel.

8) **Rynkebye-Sogn**. Dertil hører Kirkebyen Rynkebye, som har 14 Gaarde, 27 Huse. Urupbye, har 9 Gaarde, 6 Huse. Af Hundslevbye hører her til Sognet 4 Gaarde, 1 Huus, hvoraf den ene Gaard giver Tiende til Kiølstrup-Sogn. Tvingebye, har 4 Gaarde, 4 Huse. Skousboegaard, en anseelig Herregaard af 3 Etager med Taarn og Spiir; dens Hovedgaards-Taxt er 44 Tdr. 6 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 4 Skpr.; ved Gaarden er en Dyrehauge, deilig Skov og 4 Hovedlykker, Fiskedamme med Karudser og Aborrer, samt Rettighed at fiske i Fladstrup-Søe, hvori er Giedder, Brasen og Skaller; udi Gravene og Moserne fanges deilige Krebs; Bøndergodset bestaaer af 39 Gaardmand og 47 Huusmænd paa 348 Tdr. Hartkorn, foruden Refninge- og Rynkeby-Kongetiender; udi Lykkerne boe 3 Huusmænd. Brabeksmølle, 2 Huse.

9) **Refninge-Sogn** er Annexet til Rynkebye-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Refninge, har 21 Gaarde, 21 Huse. Lundsgaards-Skovhuse, 6 Huse.

Lundsgaard, en Herregaard, beliggende ved Kiertemindfiord; dens Hovedgaards-Taxt er 33 Tdr. 1 Skp. 3 Fkr., Skovskyld 3 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb. Over denne Herregaard er Udgivet i 8vo. en trykt Beskrivelse Aar 1769 af Boisen. Jershavn, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 24 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb, og er nu lagt under Lundsgaard-Herregaard. Endnu er at merke, at imellem Rynkebye- og Birkende Sogner ligger Brabek, hvorover en Broe var høit fornøden at giøres. Ligeledes ligger Klauslund-Bek imellem Flostrup og Refninge; samme Bek gjør paa et Sted Skiellet saavel imellem Bierge-Herred og Vinding-Herred, som ogsaa Skiellet imellem Odense-Amt og Nyeborg-Amt. Over denne Klauslund-Bek er ei heller nogen Broe, som dog var høilig fornøden.

Hindsholm, en Halvøe, hvorom allerede er meldt ved Begyndelsen af Bierge-Herred Pag. 271 at den ligger i Nyeborg-Amt, og staaer under Provsten over Bierge-Herred; den bestaaer af fire Kirkesogne: nemlig:

10) **Dalbye-Sogn**, hvis Kirke kaldes St. Laurentii. Dertil hører Kirkebyen Dalbye, som, foruden Præstegaarden, Mosegaard, har 14 Gaarde, 16 Huse. Hersnappebye, har 15 Gaarde, 6 Huse. Ved samme Bye er en Veirmølle, dog paa Skelenborg-Hovedgaardsgrund.

11) **Stubbedrup-Sogn** er Annexet til Dalbye-Kirke. Stubbedrup-Kirke kaldes St. Petri-Kirke, der har et høit Taarn, som er et Varetegn for de Søefarende, og kaldes den hvide Jomfrue. Til Sognet hører Stubbedrupbye, har 5 Gaarde, 2 Huse. Martoftebye, har 19 Gaarde, 21 Huse. Lung, eller Lungøe, eller Landet, er en Øe, som har 5 Gaarde, 2 Huse. Grønlund, en Meiergaard med Hovedgaards-Frihed af 17 Tdrs. Hartkorn, Hvorpaa holdes 110 Kiør. Paa Grønlundsmark ved Søkanten menes, at Slottet Sappisborg har staaet. Under Grønlund ligger to smaa Græsøer, nemlig Veileøe og Veiløekalv, hvorpaa voxer vilde Asparges. Egense eller Igense, har 2 Gaarde. Bogensøe, er en Halvøe, og har 3 Gaarde. Nordskovbye, har 7 Gaarde, 7 Huse, og et Skyttehuus; denne Bye Nordskov kaldes i de gamle Kiæmpeviser Nordenskou, hvis Marker ere omringede af Beltet paa de tre Sider, og skal i ældgamle Tider have været begroet med den tykke Skov for Røvere. Af dem har Tolv paa en Juleaften indfundet sig i Gaarden Grønlund, hvis Beboere trakterede dem vel, men lod Herremanden

paa Eskebjerg det strax vide, som kom med bevæbnede Folk og greb dem; og derefter steilede dem alle Tolv paa Martoftemark, hvor en Høi, kaldet Steilehøi, endnu sees; og paa Nordskov-Overdrev vises Tegn til deres Røverkule. Ved Byen Nordskov er en høi Klippe eller Forbjerg, Promontorium, kaldet Fyhnhoved; og har Naturen her dannet en Havn imellem Møllesøe- og Nordskoumarker, hvorfra Overfarten til Samsøe er to Mile breed. Til dette Sogn hører endnu Snabe, een Gaard med et Boelsted og et Huus. Skelenborg eller Skeelsborg, er et Baronie, beliggende paa den Halvøe Hindsholm: dets Hovedgaards-Taxt er 193 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb, Skovskyld 1 Td. 5 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb, Mølleskyld 2 Tdr.; foruden Frigods paa Baroniets Vegne 100 Tdr. Denne Herregaard er i fordom Tid kaldet Æskebjerg, af de mange Esketræer, som Skoven var fuld af; men Aar 1680 den 12. Martii blev det oprettet til et Baronie, under Navn af Skeelsborg. Ved Gaarden falder ypperligt Fiskerie af Stranden af alle Slags Fiske. I sær falder her en profitabel Sælhund-Jagt eller Fangst; thi naar Sælhundene kommer ind, sættes Garn for dem paa de tvende Rader Pæle, der ere nedslagne i den Rænde, som adskiller de to Øer Meløe og Bogø; saa at Sælhundene, som gaae op for at soelbade sig paa de høie Grunde, ei kan komme ud igien for Garnet. Siden anstille Skytterne en Sælhundejagt paa deres Baade. Under Baroniet Skeelsborg henhøre adskillige smaa Øer og Græsholme, beliggende omkring ved Hindsholm, saasom Melløe og Bogø, hvilke bruges allene til Stutterie og Fædrift; de øvrige ere allerede ovenfor anførte, nemlig: Bogø, som har nogen Skov af Eeg, Bøg og Hassel; Lung eller Lungøe; Veiløe; Veiløekalv. Men den Øe Romsøe hører ikke til Baroniet, men til Hverringegaard i Vibye-Sogn, hvor den findes anført og beskreven. Under Herregaarden er en meget skøn Eng, Oxenhavn kaldet, som er taget ind fra Søen.

12) **Mesinge-Sogn.** Dertil hører Kirkebyen Mesinge, som har 10 Gaarde, 11 Huse og en Veirmølle. Midskoubye, har 12 Gaarde, 15 Huse. Torupbye, har 9 Gaarde, 1 Huus. Sahlbye, har 18 Gaarde, 10 Huse. Udi Torupbye har ligget en Herregaard, kaldet Torslundegaard, af hvis Bygning staaer endnu noget, og beboes nu af to Bønder. Udi dette Sogn er en Deel hedenske Begravelser og Altere af meget store Stene. Mesinge-Kirke kaldes St. Karens-Kirke med den blaa Kaabe.

13) **Vibye-Sogn.** Dertil hører Vibye, som har 13 Gaarde, 16 Huse. En Veirmølle. Paa Vibyemark findes Rudera af et Kastel paa en Banke, hvilket den Sørøver Hindse skal have bygt, og er kaldet Hindse-Kastel, hvorefter er meldt ved Beskrivelsen over BiergeHerred Pag. 271. Broelykke, en Herregaard, beliggende paa Hindsholm; dens frie Hovedgaards-Taxt er 47 Tdr. 2 Alb., Skovskyld 4 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 2 Tdr. Maaløe, har 14 Gaarde, 18 Huse. Lykkegaard, 3 Huse. Romsøe, er en liden Øe, beliggende i Beltet, en halv Miil fra Hindsholm, har god Skov med en Gaard og et Huus, og hører til Hverringe-Herregaard. Kikkenborghuus, 2 Huse. Hverringe, en Herregaard, indrettet Aar 1768 til et Stamhuus; dens Hovedgaards-Taxt er 82 Tdr. 1 Skp. 1 Alb., Skovskyld 8 Tdr. 6 Skpr., Mølleskyld 2 Tdr. Ved Gaarden er skøn Skov, og af Stranden haves got Fiskerie af adskillig Slags Strandfisk. Paa Enemarken er eet Huus. Bøgebjerg, en Meiergaard, paa den langt bortliggende Deel af Gaardens Hovedgaards-Mark. Lille Bøgebjerg, en Gaard, eet Huus. Skoven, een Gaard, eet Huus. Hytteballe, een Gaard; hvilke alle høre under Hverringe-Hovedgaardstaxt.

Efterfølgende Rugaards-Amt.

Kilde: Nicolay Jonge,
Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.
Kiøbenhavn 1777
Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store
Helliggieststrædet No. 150

Side 250 – 279.

Foregående Odense amt.

II. Rugaards-Amt.

Rugaards-Amt grændser mod Norden til Beltet; mod Vesten til Vends-Herred og Baag-Herred; men mod Sønden og Østen indsluttes det af Odense-Amt. Paa de fleste Steder falder Grunden noget sandig. Rugaards Skove har tilforn været store og overflødige, men siden de bleve bortsolgte, ere de meget formindskede. Af Strandfisk falder i dette Amt skøn Forraad for dem, som boe ved Havet. Udi dette Amt ligger det Grevskab Gyldensteen, og den Kiøbstæd Bogense. Dette Amt bestaaer ikkun af et eeneste Herred, som er

F. Skoubye-Herred.

Skoubye-Herred indbefatter eet Kiøbstædsogn og 11 Landsbye-Kirkesogne, hvilke ere: 1) Bogense-Kiøbstædsogn; 2) Skoubye-Sogn; 3) Vigerslev-Sogn; 4) Veflinge Sogn; 5) Æilbye-Sogn; 6) Meelbye-Sogn; 7) Syndersøe-Sogn; 8) Guldbierg-Sogn;

9) Sandager-Sogn; 10) Særslev-Sogn; 11) Haarslev-Sogn; og 12) Oure-Sogn eller Orte-Sogn.

Vi merke nu hvert Sogn især:

1) **Bogense-Kiøbstædsogn.**

Bogense eller Bovense, en Søekiøbstæd, beliggende 3 Mile fra Odense mod Nordvest, 3 Mile fra Middelfart, 10 Mile fra Svendborg, 7 Mile fra Faaborg og 4 Mile fra Assens, ved en Fiord, kaldet Bogense-Fiord, som løber ind fra det store Belt, og gjør vel en sikker Havn, men kun for smaa, Fartøier, da Vandet ei er dybt nok. Egnen, hvori denne Kiøbstæd ligger, kaldes Nørre-Sletten eller Sletting, som den gemene Mand har siden kaldet Bogense-Kiøbing.

Byens Kirke, St. Nikolai kaldet, er en Korskirke og ligger ved Stranden; den er bygt Aar 1406, har en smuk Altertavle og Prædikestoel. Byens latinske Skole blev afskaffet Aar 1740. Raadhuset har et Taarn med Klokke, og er en Levning af St. Annæ-Kloster. De Reisende, som ville forkorte deres Vei til Jylland, lade sig fra denne Bye ved en Transportbaad oversætte til Klakring ved Palstgaard i Jylland, som er næsten to Mile, hvorved spares en Omvei af 9 Mile. Saadan en Transportbaad koster om Sommeren een Rigsdaler, og om Vinteren to Daler.

Byens Næring er Avling og Handling med Korn og Fedevahre, Dynevaar og hiemmegiort Tøi, hvoraf en Mængde her i Egnen forfærdiges, og udføres til Norge og Kiøbenhavn. Byens Marker bestaaer af 81 Gaardseiere og nogle Jorder og Engbund, og er frugtbart Kornland. Man avler ogsaa en stor Mængde dansk Kommen, saa og gule Rødder, som formedelst deres gode Smag føres vidt omkring, og kaldes Bogense-Rosiner. Ved Byen falder skjønt Strandfiskerie, meest Torsk og Flyndre, som fanges med Kroge. Byen er forsynet med got ferske Vand, som løber fra en Kilde ved Overmølle, og er ledet igiennem Byen ved en dertil gravet Bek Byens Fartøier ligge i Vinterhavn ved Langedyb, hvilken Havn var at ønske, at den blev sat i Stand.

Byens Øvrighed er en Byefoged og Byeskriver, af hvilke Retten holdes om Tirsdagen. Posten gaaer her fra Byen til Odense om Onsdagmorgen og kommer igien Torsdagaften; atter gaaer den herfra om Løvedagmiddag og kommer igien Mandagmiddag. Markedet holdes hver Torsdag i Fasten med Heste og Kiøbmandsvahre; men den 17. Julii med Kramvahre, saa og den 5. Septbr, og Qvægmarket den 22. Oktober.

Ved Byen ligge disse Øer: Stegøe; lille Stegøe; Fogensøe, en Fierdingvei lang og en halv Fierdingvei breed. Nok to Holme, nemlig store Galøe og lille Galøe. Æbløe, er en Øe, beliggende en Miil fra Byen, og beboes af en Gaardmand og en Huusmand; og paa samme Øe er Skov og Eng. Denne Øe, tilligemed de to Holme Langholm og Lindholm, have tilforn hørt til Byen, men nu ei længere.

2) **Skoubye-Sogn** er Annexet til Bogense-Kiøbstædkirke. Dertil hører Kirkebyen Skoubye, som har 14 Gaarde, 18 Huse; Ællegaard og Brandholt iberegnet. Æskildstrupbye, har 7 Gaarde, 10 Huse. Kierbye, har 12 Gaarde, 19 Huse. Tofte, har 10 Gaarde, 3 Huse. Skaarup, har 3 Gaarde. Herridslevbye, har 13 Gaarde, 2 Boel, 13 Huse. Harridslev eller Harridslevgaard, en Herregaard, hvis frie Hartkorns-Taxt er 92 Tdr. 3 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 1 Td. 2 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 20 Tdr. Ved Gaarden ere Fiskedamme, som har sit Udspring fra en deilig Kilde paa Reerslevmark, hvorfra Vandet driver tvende Gaarden tilhørende Vandmøller, og ved Kousten ledes forbi Friskou igiennem Bogensemærk. Samme Kildevand holdes for det beste ferske Vand i Fyhns Land. Under Herregaarden ligger 3 Huse, nemlig: Fredskou, Hestehaven og Hornskou. Ikke langt fra Skoubyekirke er en stor hedensk Begravelse i Kattebjergmark.

3) **Vigerslev-Sogn**; hvis Kirke er en Korskirke med Taarn, og kaldes ogsaa Vierslevkirke. Til dette Sogn hører Vigerslevbye; Margaards-Vandmølle; Ruebye; Lundsgaard og Søehuset; Rødskougaarde; Farstrup; Vierslev; Aagaarde; Moredgaarde; Strygerhuset; Moredvandmølle; Mourødbye; Ælverødsgaard; Smørvraad; Taagerød, paa hvis Byemark er en Kilde, som besøges St. Hansaften; store Traun; lille Traun; Amagerbye; Amagerskou; Sverupgaard; Sveruphuse; Sverupmølle; store Himmelstrup; Ulstrupgaard; Blesbjerg; Munkehuus; Kiellebye; Hauløke, et Boel; Rønrog, et Boel; Hiulskou; Sialdevad, et Boel; Nyekiøbing; Haugsted; Bydsmølle; Rødvadsmølle; Limkilde; Nellesmose; Tverskoubye; Tverskoumølle; Katsegnehuse. Ved Landeveien til Odense ere nogle Steder, kaldet: Kom igien; Havgaard; Margaard, en anseelig Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 44 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 7 Skpr. 1 Fkr., Mølleskyld 8 Tdr.

Langesøe, en skøn Herregaard, beliggende ved den Søe Langesøe; dens frie Hovedgaards-Taxt er 25 Tdr. 6 Skpr. 3 Fkr., Skovskyld 3 Tdr. 1 Skp. 1 Alb. Ved Gaarden er et got Stutterie, frugtbar Eiendom, got Fiskerie, i Særdeleshed af Karper i Søer og Damme. Skovene ere anseelige, med en Dyrehauge til Raa- og Daadyr. Godset bestaaer af 360 Tdr. Hartkorn, hvorpaa boer 72 Gaardmand, 2 Møllere og 62 Huusmænd. Til Gaarden er Birke-Ret, som holdes om Torsdagen. Ved Gaarden er anlagt et Teglværk.

4) **Vøvlinge-Sogn** er Annexet til Vigerslevkirke. Dertil hører Vøvlingebye, hvori er et Hospital for 4 Lemmer. Pølsgaard; Vedebye; Hedeboerne; Tevringe; Sadserup; Fuglebjerglund; Kiøbeskou; Hestehaugen; Skaderød; Høved; Nyegaarde, paa Bøvlingeheede; Skoumøllen; Dyrebekhuse, Vedeleergaard; Siældenglad; lille Kiøbeskou; Trollisdal; Bangsgaard; Græverhuus; Ænemærket; Ælvedgaard, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 52 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 3 Tdr. 7 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 2 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr. Ved Gaarden er et Teglværk og en Vandmølle. Rugaard, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 56 Tdr. 3 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 8 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb.. Mølleskyld 3 Tdr. Ved denne Gaard har tilforn været anseelige store Skove, men de ere nu ilde forhuggede og ødelagte, efterat det kongelige Ryttergods ved Auction Aar 1764 blev bortsolgt. En af Eierne solgte Godset fra Gaarden, og Gaarden med noget Hartkorn Aar 1769. Til den øvrige Jord blev bygt en Gaard ved en Busk, kaldet Ventetorn, imellem Odense og Middelfart, hvor det kongelige Herskab skifter Vogne, naar Høistsamme reiser igiennem Fyhn, og blev samme Gaard kaldet Ventelykkegaard. Ved Rugaard er en Vandmølle.

5) **Æilbye-Sogn**. Dertil hører Kirkebyen Æilbye, Kiellebye og Æilbyelunde.

6) **Meelbye-Sogn** er Annexet til Æilbyekirke. Dertil hører Meelbye, Jullerupbye, Branstrup, Bekkegaarde.

7) **Søndersøe-Sogn**. Dertil hører Søndersøebye, Ørridslev, Veedbye, Segerup, Dalumgaard eller Dallundgaard, en skøn Herregaard med ypperligt Fiskerie, Skov og Bøndergods; dens frie Hovedgaards-Taxt er 53 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 2 Tdr. 2 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld

1 Td. 2 Skpr. Ved Gaarden er den store Dallunds-Søe, som er 1240 Alen lang og 558 Alen breed, hvori fanges adskillige Slags ferske Fiske. Ved Søndersøebye findes paa Marken sex Høie med Kiempebegrovelser. Udi dette Sogn er et Hospital.

8) **Guldbierg-Sogn**, hvis Kirke ligger ude paa Marken paa en Bakke. Dertil hører Kaalhaagebye, som foruden Præstegaarden har 4 Gaarde, 1 Boel 3 Huse. Nordskou, har 3 Gaarde, 1 Boel. Revendrupbye, har 3 Gaarde, 1 Huus. Paa Revendrupbye-Mark er en Sundhedskilde, kaldet Snouskilde, som besøges St. Hansaften. Paa samme Mark ere to hedenske Begrovelser, og en stor Steen med to Jernkiler. Smidstrupbye, som har foruden Degneboligen 4 Gaarde, 2 Huse.

9) **Sandager-Sogn** er Annexet til Guldbiergkirke. Til Sandagerkirke, som ogsaa ligger ude paa Marken, hører: Nørre-Æsterbølle, som har 13 Gaarde, 5 Boel og 11 Huse. Bøgelunde var en liden Bye, som nu er afbrudt. Sandager, en god Herregaard af høi Alder, hvis frie Hovedgaards-Taxt er 40 Tdr. 7 Skpr. 2 Fkr., Skovskuld 1 Td. 2 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Mølleskuld 8 Tdr. Gyldensteen, en prægtig Herregaard med Graver omkring, saa brede som en Søe; og er tillige den grevelige Residenz, thi Gaarden er med mere Gods, Aar 1720 erigeret til et Grevskab. Gaarden hedde fordum Ænggaard, men er nu Hovedgaarden i Lehngrevskabet Gyldensteen og et ypperligt Herresæde. Gaardens Hovedgaards-Taxt er 47 Tdr, 3 Fkr., Skovskuld 3 Tdr. 4 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb. Under Grevskabet er henlagt Øregaard, hvis frie Hartkorn er 53 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Skovskuld 18 Tdr. 1 Fkr. 2 Alb.; saa og Uggerslevgaard, med Hovedgaards-Taxt 53 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr., Skovskuld 1 Fkr. 1 Alb. Desforuden er Grevskabets frie eller privilegerede Bøndergods 292 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr., Frihedsgods 200 Tdr.

10) **Særslev-Sogn**; hvis Kirke er bygt af store firkantede Kampesteen, og i det høie Taarns Brandmuur paa Gavlen sidder en 24 Punds Kanonkugle indmuret. Baade Kirken og Præstegaarden ligger imellem Særslev- og Hammeløvbyer. Strax ved Kirken er Møekilde, som næsten er tilstoppet. Præstegaarden har tilforn ligget i Hammerslev; men da den Aar 1654

afbrændte, blev den forflyttet til Særslev. Til dette Sogn hører Særslevbye, som har 8 Gaarde. Kaasterslev, har 7 Gaarde og 4 Boel. Moderupbye, har 7 Gaarde. Moderupgaard. Svenstrup, har 5 Gaarde. Slagstrup, har 3 Gaarde. Askebye har 7 Gaarde. Hemmersløv, har 8 Gaarde. Sønder-Terbølle, har 6 Gaarde. Makerup, har 9 Gaarde, Toderup, har 5 Gaarde. Udi Særslevbye holdes Herredstinget.

11) **Haarslev-Sogn**; hvis Kirke er fordem kaldet Hottersleben, af den danske Konge Hotter. Til Sognet hører Haarslevbye, som har 18 Gaarde, 25 Huse. Nu er Præstegaarden opbyggt ved Haarslevkirke, da den før laae i Faarsbølle, hvor den afbrændte Aar 1645. Ved Haarslevbye er en dyb Dal, hvor tilforn har været en Bek, som gjorde baade Sogneskiel og Amtskiel. De øvrige Byer ere: Faarebølle, har 4 Gaarde, 2 Huse. Lykkesborg, een Gaard. Store Labøel, een Gaard. Lille Labøel, een Gaard. Labøel-Sam, een Gaard. Viernebye, har 8 Gaarde, eet Huus. een Gaard. Lykkegaard, een Gaard. Gambye, har 13 Gaarde, 8 Huse. Skousgaard, har 7 Gaarde, eet Huus. Nyemark, har 3 Gaarde, 2 Huse. Hindevad, har 3 Gaarde, 6 Huse. Rønnemosegaard, een Gaard. Lille Rønnemose, een Gaard. Nellerød, een Gaard. Nellerødhuus, eet Huus. Store Paddesøe, een Gaard, 2 Huse. Lille Paddesøe, een Gaard. Leerbek, een Gaard. Laage, een Gaard, eet Huus. Skræderhuset, een Gaard. Muusbierg, een Gaard. Brisak, een Gaard, Stradsborg, een Gaard. Hessenkassel, eet Huus. Biørnsboe, een Gaard. Diget, to Gaarde. Æilskoubye, har 13 Gaarde, 13 Huse. Aagaardemølle, eet Huus Rakkellbroe, eet Huus. Lykersborg, har tilforn været et adeligt Herresæde, men er nu en Bondegaard.

12) **Oure-Sogn eller Orte-Sogn** er Annex til Brenderup-Kirke i Vends Herred. Dertil hører Orte- eller Ourebye; Skaastrup; Hugergaarde; Ørbeksbye; Øregaard, en Herregaard, hvis Hovedgaards Taxt er 53 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 18 Tdr. 1 Fkr. 2 Alb. Den kaldes ogsaa Gabelslykke; men nu er Gaard og Gods lagt under Grevskabet Gyldensteen, Øregaardsmølle og Pikhuset. Dette Sogn blev Aar 1620 annekteret til Brenderup-Sogn.

Kilde: Nicolay Jonge,

Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.

Kiøbenhavn 1777

Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store Helliggieststrædet No. 150

Side 279 – 284.

III. Assens-Amt.

Assens-Amt er samlet tilligemed Hindsgavls-Amt under een Amtmand. Begge disse to Amter ligge paa Fyhns nordre og vestlige Side, hvor det lille Belts Vande adskille dem fra Sønder- og Nørre-Jylland; men paa Landsiden berøres de mod Østen og Sønden af Odense- og Nyborg-Amter, Længden af begge disse to Amter, beregnet fra Damsboe til Billeshaug, er 6 Mile; men Bredden af begge Amterne er formedelst de mange Havbugter ulige, dog gemeenlig to til halvtredie Mile. Men i Særdeleshed grændser Assens Amt mod Østen til Salling Herred i Nyeborg-Amt og til Odense-Herred i Odense-Amt; mod Norden til Hindsgavls-Amt; mod Vesten og Østen til det lille Belts Vande. Jordbunden i Assens-Amt er frugtbar Agerland, undtagen nogle Sandbanker, som findes i Ørslev-Sogn, og formedelst Flyvesand ligge udyrkede. Ved Søekysten af Beltet falder skjønt Saltvandsfiskerie af Torsk, Sild, Flyndre, Makrel og Hornfisk. Skønne Skove findes ved Sæholm, Kiersgaard, Hindsgavl og Fanøe. Assens-Amt bestaaer ikkun af et eeneste Herred, som er

G. Baag-Herred.

Baag-Herred bestaaer af et Kiøbstædsogn, som er Assens, og af 21 Landsbye-Kirkesogne, hvilke ere: 1) Kierum-Sogn; 2) Gamtofte-Sogn; 3) Sæbye-Sogn; 4) Thuerup-Sogn; 5) Sandager-Sogn; 6) Holevad-Sogn; 7) Tanderup-Sogn; 8) Kierte-Sogn; 9) Vissenbjerg-Sogn; 10) Barløse-Sogn; 11) Ørsted-Sogn; 12) Dreslette-Sogn; 13) Haarbye-Sogn; 14) Flemløse-Sogn; 15) Sønderbye-Sogn; 16) Hellenæs-Sogn; 17) Kiøng-Sogn; 18) Søllested-Sogn; 19) Vedtofte-Sogn; 20) Skydebjerg-Sogn; 21) Orte-Sogn.

Vi merke nu hvert Kirkesogn i Særdeleshed.

1) **Assens Kiøbstæd-Kirkesogn**; hvortil hører den Øe Baagøe.

Assens, en Søekiøbstæd, beliggende paa Fyhns vestre Side, hvor det lille Belt aabner sig, og er to Mile bredt. Elevatio Poli er 55 Grader, 20 Minuter. Den ligger 5 Mile fra Odense, 4 Mile fra Faaborg og 4 Mile fra Middelfart.

Den har i fordum Tid været omringet med stærke Ringmure og Taarne: men de bleve sløifede Aar 1353, fordi Byen holdt den fangne Kong Kristian den Andens Partie. Den blev vel af Kong Kristian den Fierde Aar 1628 atter omgivet med Volde og Graver; men de ere af sig selv nu forfaldne.

Byens Kirke, kaldet vor Frue-Kirke, men i de ældre Tider kaldet St. Nikolai-Kirke af de Søfarendes Patron St. Nikolai, er en anseelig Bygning med et ottekantet Taarn og ottekantet Spiir; den er bygt Aar 1488, og, er prydet med mange Epitaphier. Byens latinske Skole blev nedlagt Aar 1740 og forandret til en dansk Kristendoms-Skole; desuden har Byen en Regne- og Skriverskole, bygt ved Raadstuen. I Byen er intet Hospital, men fem Fattigesboder, til Beboelse for Almisselemmer.

Raadstuen er en Bygning af to Etager, beliggende ved Torvet. Byens Magistrat er en Borgemester, som tillige er Byefoged; Byetinget holdes om Tirsdagen. Skibshavnen har tilforn været meget bedre og ypperligere; men uagtet Tilstoppeelse af Sand fra Søen er den dog temmelig god, da et Rif fra Næsset skyder sig langt ud i Havet, og gjør, at Fartøier kan ligge i god Behold for alle Slags Vinde. For faa Aar siden er Skibsbroen udbygget og forlænget ved en aaben Træbroe, saa at Byens største Fartøier kan ligge og losse derved. Man udfører herfra en temmelig Mængde Korn, Æbler, Most, Miød og Fedevahre. Ved Byen falder skiønt Strandfiskerie.

Byen har ogsaa god Næring af Færgelauget, eftersom Reisende gaae her fra Byen over det lille Belt, som er to Mile bredt, med Færgesmakkerne over til Ærrøe. Ærrøesunds-Færge i det gamle Hadersleb paa den slesvigske Side. Til denne Overfart holdes Færgefartøier, som ere to aabne Smakker til at transportere Heste og Vogne paa; desforuden holdes ogsaa en Postjagt og to store Baade. Disse Færgsmakker afgaae hver Dag om Sommeren Klokken 8 Formiddag, men om Vinteren Klokken 9, og derfor efter en vis fastsat Taxt betales af de Reisende.

Byens Jorder ere 176 Tdr. 6 Skpr. 3 Fkr. 1 1/2 Alb. Hartkorn. Strax uden for Byen er anlagt to Korn- og Grynmøller, saa og en Stampemølle til Feldberederiet i en vandrig Bek, som har sit Udløb vesten for Byen i det lille Belt.

Denne Bye er i Historien bekiendt af det Feltslag, som blev holdet en halv Miil herfra Aar 1535 paa Oxebjerg, hvor Kong Kristian den Tredie slog Grev Kristoffer af

Oldenburg tilligemed hans hele Tilhæng. Den ridende Hamborger-Post kommer sædvanlig her til Byen fra Kiøbenhavn hver Mandag- og Torsdag-Morgen; og fra Hamborg ankommer samme Post hver Søndag- og Løverdags-Morgen. De agende Poster komme fra Kiøbenhavn hertil om Mandagen; og de fra Hamborg ankomme Mandag eller Tirsdag, og blive paa Toldboden strax efterseede og expederede. Hestemarket holdes hver Onsdag i Fasten; Krammarket holdes den 27. Junii, saa og den 7. Oktober, ligeledes den 28, ejusd.

Den Øe **Baagøe** hører til Assens-Sogn; den bestaer af 16 Gaardmand og 13 Huusmand, og hører ind til Grevskaabet Vedelsborg.

2) **Kierum-Sogn** er Annexet til Assens-Kirke. Tilforn er den kaldet Kierndrup-Kirke, og ligger paa en høi Banke. Til Sognet hører Kierumbye, som har 2 Gaarde, 3 Huse. Paa Marken er en Deel hedenske Begravelser. Melbye, har 7 Gaarde, 1 Huus. Saltofte, har 16 Gaarde, 20 Huse. Æpperup, har 16 Gaarde, 23 Huse. Norbye, har 6 Gaarde, 4 Huse. Norbye-Søe er meget fiskerig paa Giedder og Aborrer. Thorøe, en omflydt Øe, har een Gaard af 8 Tdr. Hartkorn, og hører til Frideriksgave. Østen for det faste Land ligger Thorøehuse, 7 i Tallet, paa Søebankerne, hvis Beboere nære sig meest af Strandfiskerie, som de føre til Assens.

3) **Gamtofte-Sogn**; dertil hører Gamtoftebye, som har 5 Gaarde, 3 Huse foruden Præstegaarden. Volbroe, har 6 Gaarde, 4 Huse. Æggerup, har 5 Gaarde, 3 Huse. Lundager og Grimstrup, hvilke to Byer ere adskilte ved en Rende og en Broe, have 14 Gaarde, 8 Huse. Aborrebye, har 19 Gaarde, 16 Huse; alle Boels-Steder ere regnede for Gaarde. Til Sognet høre disse eenlige Steder, nemlig Siødgaarden, ved hvilken findes en Slags Materie, som Ertz. Hestholm, tvende Gaarde, hvilke søge Gamtofte-Kirke, men give alle Tre Tiende til Søebye-Sogn. Ved Hestholm er en liden Søe med Giedder i. Vistrope, som har været beboet af Adel, tilligemed et Huus. Bisboe, har for 200 Aar siden været en Herregaard. Tokkelundshuus. Brahesborg, en anseelig Herregaard, hvis frie Hovedgaards-Taxt er 116 Tdr. 7 Skpr., Skovskyld 1 Td. 1 Skp. 1 Fkr. 2 Alb. Denne Herregaard kaldes i daglig Udtale Brasborg. Udi Gamtoftebye er et Hospital.

4) **Søebye-Sogn**; dertil hører Kirke-Søebye, som har 7 Gaarde, 15 Huse. Søe-Søebye, har 12 Gaarde, 8 Huse. Udi Søebyemarker er det bekiendte Oxenbierg, hvor Slaget stod i Kong Kristian den Tredies Tid. Tylledgaarde, ere to Gaarde. Tylledkroe, eet Huus. Skovgaarde, en Herregaard, og hører til Brahesborg.

5) **Turup-Sogn** er Annexet til Søebye-Kirke. Dertil hører Turupbye, som har 15 Gaarde, 13 Huse. Blangstrup, har 8 Gaarde, 7 Huse. Heolet, har 4 Gaarde, 1 Huus. Udi dette Sogn ligger Hestholms-Søe, som er fiskerig paa Aborrer og Giedder.

6) **Sandager-Sogn**; hvortil hører Sandagerbye, som har 12 Gaarde, 4 Huse, foruden Postgaarden. Ørelund, en liden Herregaard uden Bøndergods, solgt Aar 1764 for 6000 Rdlr.; med 4 Huse. Næs, har 3 Gaarde. Stubberup, i fordum Tid kaldet Tagemose, har 4 Gaarde, 4 Huse. Torup, har 5 Gaarde, 2 Huse.

7) **Holevad-Sogn** er Annexet til Sandager-Kirke. Dertil hører Holevadgaard, een Gaard. Østerbyegaard, een Gaard, eet Huus. Karup, har 3 Gaarde, 2 Huse. Raabylle, har 2 Gaarde. Smeirup, har 3 Gaarde, 2 Huse. Mygind, har 3 Gaarde, 1 Huus. Raahave, een Gaard.

8) **Tanderup-Sogn**; ved hvis Kirke Præsten og Degnen boer, men ingen Bye ligger der. Sognets Byer ere: Haare, som har 15 Gaarde, 20 Huse. Hiorbye, har 9 Gaarde, 8 Huse. Æmtekier, har 11 Gaarde, 16 Huse. Nakke, har 4 Gaarde. Skeerbek, som nu kaldes Minendahl, en Eiendom af 14 Tdr. Hartkorn, fri for Tiender og Skatter, og er bygt af to Bøndegaarde. Brendemølle. Udi Aaen ved denne Mølle fanges Ørreder, Krebs, Giedder og Regenaugen.

8) **Kierte-Sogn**. Dertil hører Kiertebye, hvori Præstegaarden ligger, Mølleknep. Ørsbierye, har 20 Gaarde og Boel, og 22 Huse. Hierupbye, har 12 Gaarde og Boel, og 7 Huse. Tinghuset i Hierupbye, hvori holdes Herredsting for Baag- og Vends-Herreder om Fredagen. I samme Bye er Skarpretterens og Natmandens Huse. Faurskoou, har 5 Gaarde, 3 Huse. Billeskov, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 28 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 1 Td. 6 Skpr. 1 Fkr. Ørelykke

eller Heen, een Gaard. Nyfæstegaard. Udi Kiertemark ere adskillige Kilder og Bierge, hvoraf i Øsbiergmark er et Bierg, besat med høie Bierge, som kan sees 4 Mile herfra over i Jylland.

10) **Vissenbjerg-Sogn**, er et meget folkerigt Sogn, og bestaaer af 473 Tdr. Hartkorn. Gaardmændene ere Selveiere, og kiøbte fra Ryttergodset. Hver Bye har næsten altid to Marker til Græsbid, og desuden Koehauger, som afvexler. Vissenbjerg Sogn er ved Landmaalingen anført til Skoubye-Herred, men i det Geistlige hører til Baag-Herred, og i Jurisdiktionen under Ravenbjerg-Herredsting. Kirken ligger ved Landeveien imellem Odense og Middelfart, har en anseelig Længde og Brede, med et stort Taarn, og et smukt Spiir paa Choret. Sognets Længde er Femfierdingvei, hvorigiennem gaaer Landeveien, som er indlukket med Gierder paa begge Sider, og er om Vinteren meget slem, uagtet den hist og her er steenlagt. Vesten for Kirken i den tykke Skov har Røverne under Landeveien havt en underjordisk Bolig, som endnu kan sees. Ved Kirken er den høieste Situation der i Landet, hvorfra man kan see baade Holsteen og Jylland. Til Sognet hører: Fugleviig, hvor Præstegaarden ligger, som har en behagelig Situation med ypperlig Kildespring, anseelig Skov, og en liden Vandmølle med to Qværne. Ælleskoushuse, 3 i Tallet. Raadekildegaard, med 2 Huse. Bredbye, har 11 Gaarde, 1 Boel, 26 Huse. Assenbølle, har 4 Gaarde, 9 Huse; paa hvis Byemark imod Gribsvad i en liden Høy imellem andre store Stene findes en Steen, som af Naturen har Dannelse efter et Sæde med Bagsmæk, hvorpaa Kong Knud skal have hvilet sig. Roldshuse, 11 Boel. Gadsbølle, 5 Gaarde, 14 Huse. Keldevig, eet Huus. Aandebølle, 7 Gaarde, 10 Huse. Sprattenborg, 5 Huse. Aalemose, een Gaard, Plønne, eet Boel, eet Huus. Grøftebjerggaard, med en Mølle og 4 Huse. Kaalbjerg, har 8 Gaarde, 17 Huse. Hesbjerg, 4 Huse. Brønsøe eller Brønserød, 2 Gaarde, 1 Boel, 11 Huse. Kielstrupskov, 23 Huse; der forfærdiges sorte Leerkar, og derover kaldes de Karhusene. Skallebølle, 3 Gaarde, 12 Huse. Sundsled, Sillebjerg, Ægelund, Hiortebierg, ere fire eenlige Steder. Laaning, 2 Gaarde. Magdenbølle, 11 Gaarde, 5 Huse. Skalbjerg, har 17 Gaarde, 2 Boel, 30 Huse. Vissenbjergs privilegerede Kroe ligger tæt ved Kirken.

11) **Barløse-Sogn**. Dertil hører Barløsebye, hvis Kirke ligger paa en Bakke; har foruden Præstegaarden 12 Gaarde, 3 Boel, 14 Huse. Bæringbye, har 2 Gaarde, 1 Boel, 3 Huse. Barløsegaard, en Herregaard, ligger ved Barløsebye, og hører til Brahesborg. Rugemølle. Stuen, et eenligt Sted. Kaslundebye, har 8 Gaarde, 2 Boel, 2 Huse. Foermose, et eenligt Sted. Myllerup, har 3 Gaarde.

12) **Ørsted-Sogn**, hvis Kirke er stor og anseelig. Dertil hører Ørstedbye, har 24 Gaarde, 23 Huse. Nyerup, har 4 Gaarde, 2 Huse. Høbjerg, har 3 Gaarde, 2 Huse. Krængerup, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 14 Tdr. 4 Skpr. 2 Alb., Skovskylt 2 Tdr. 2 Skpr. 1 Alb.; den ligger under Brahesholm. Ved Gaarden ligge 4 Huse, nemlig: Fuglesang, Kræmmerhuset, Nydomshuset og Trankiærhuus. Skanørshave, har fordum været en Herregaard, og ligget yderst i Sognet; men dens Jorder høre nu under Krængerup.

13) **Dreslette-Sogn**, hvis Kirke er et Søemærke for de Seilende. Til Sognet hører Dreslettebye, som har 3 hele Gaarde, 8 halve Gaarde, og 2 Boel. Snavebye, har 3 hele og 6 halve Gaarde, 3 Boel og 4 Huse. Brydegaardbye, har 3 hele og 3 halve Gaarde, 4 Boel og 14 Huse Skaarupbye, har 2 hele og 4 halve Gaarde, 2 Boel og 3 Huse. Mulerndbye, har 3 hele Gaarde, 3 Huse. Strerupbye, har 7 halve Gaarde, 3 Boel, 4 Huse. Ørbek, en eenlig Gaard. Simmerholm, ogsaa en eenlig Gaard. Agernæs, er en Peninsel eller Halvøe med et Huus, og dyrkes af Frideriksgaves Beboere. Fledenstofte, er en af de ældste Friegaarde i Fyhn; den er tiendefrie, og dens Afgrøde føres til Løgismose-Herregaard; den har god Skov en halv Miil lang ved Stranden. Ved Gaarden ligger en fiskerig Søe, kaldet Fredenstofte-Søe.

14) **Haarbye-Sogn**; hvortil hører Haarbye. Løgismose eller Løysmose, en overmaade skøn Herregaard af en prægtig gothisk Bygning, hvis Lysthauger, Alleer, Skove, Vande og deilige Udsigt giver Gaarden stor Yndest og Høiagtelse; dens Hovedgaards-Taxt er 66 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr., Skovsk. 3 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr.; Nogle skrive dens Navn Løisemose; paa Gaarden er et deiligt Prædikekapel med Orgelværk. Ladegaard; Saarup: Nellemosebye; Møllestrandbye; Akkerupbye, hvor Præstegaarden ligger; Fielstrup.

15) **Flemløse-Sogn**; dertil hører Flemløsebye, som har 14 Gaarde, 13 Huse. Voldtoftebye, har 24 Gaarde, 21 Huse. Moseboe, 2 Gaarde. Hødebye, har 6 Gaarde, 4 Huse. Dørupbye, har 10 Gaarde, 4 Huse. Udi Marken findes Rudera af Graver om en Herregaard, kaldet Biørmose. Paa Kirkegaarden er Aar 1598 fra Marken indført en Runesteen, 3 1/2 Alen lang, og 5 Qvarteer høi.

16) **Sønderbye-Sogn**; dertil hører Sønderbye, ved hvilken ligger den skønne fiskerige Søe, Sønder sø kaldet, hvori fanges Karudser og Aborrer. Aae. Frideriksgave, en af de vigtigste Herregaarde i Fyhn, hvis Hovedgaards-Taxt er 98 Tdr. 7 Skpr. 1 Fkr., Skovskyld 1 Td. 7 Skpr. 2 Alb., Møllenskyld 14 Tdr.; den har prægtige og vidtløftige Skove; Gaarden har i fordem Tid havt et fast Slot, kaldet Hagenskov, som i Historien er bekjendt af Erkebiskop Jakob Ærlandsens Fængsel Aar 1259, hvorover hele Riget blev af Paven sat i Band; samme Slot blev indtaget Aar 1534 i Grev Kristoffers Tid, men afbrændte ved Begyndelsen af dette Aarhundrede.

17) **Hellenæs-Sogn** er kun et ringe Sogn for sig selv, og bestaaer af 20 Gaarde og 16 Huse; thi Hellenæs er en Peninsel eller Halvøe, hvis Kirke er bygt Aar 1618. Til disse her paa Landet værende 20 Gaarde og 16 Huse hører nogle Holme, som vel oversvømmes af Havet om Vinteren, men ere dog tienlige til Græsning for Kjør om Sommeren. Hellenæstunge er den yderste Odde af Landet, Paa Landet ere nogle Raadyr; og falder her got Strandfiskerie.

18) **Kiøng-Sogn**; hvis Kirke har et anseeligt Taarn. Til Sognet hører Kiøngbye, som har, foruden Præstegaarden, 17 Gaarde, 20 Huse. Kiøngmølle. Søeholm, en Herregaard, hvis Hovedgaards-Taxt er 21 Tdr. 5 Skpr., Skovskyld 1 Skp. 2 Fkr. 1 Alb; men nu er Gaarden ufrie: thi Aar 1770 solgte da værende Eier Godset fra Gaarden, tilligemed Glamborgmølle, og 4 Huse i Enemærkerne; Gaardens Udjorder paa Kiøngmarker ere ligeledes solgte derfra. Hiortholm, en Gaard, som har Jorden for sig selv indhegnet. Holte, 2 Gaarde, 2 Huse. Berholm, een Gaard, eet Huus. Skringshaug, een Gaard. Bakhuset, een Gaard, eet Huus. Glamsberg, har 12 Gaarde, hvoriblandt er Møllen, saa og 12 Huse. Høierup, har 12 Gaarde, 7 Huse. Høiberggaarde, 2 Gaarde. Gummerupbye,

har 19 Gaarde, 3 Huse, foruden Degneboligen og et Huus til Degne-Enker. Østen for Kiøngbye ligger adskillige Kilder; ligesom og paa Marken ligge nogle Offersteder og hedenske Begravelser.

19) **Søllested-Sogn**; dertil hører Søllestedbye, som har 6 Gaarde 12 Huse. Vestaarup, een Gaard. Bukkerupbye, har 7 Gaarde, 7 Huse. Folden, een Gaard. Lysholt, een Gaard. Rørmosegaard og Nyboe ere eeneste Gaarde.

20) **Vedtofte-Sogn** er Annexet til Søllested-Kirke. Dertil hører Vedtoftebye, som har 12 Gaarde, 14 Huse, samt et Hospital. Melleballe, har 5 Gaarde, 2 Huse. Hesled, har 6 Gaarde. Brahesholm, en Herregaard, som forud kaldtes Vedtoftegaard, indtil de Braher bleve Eiere deraf. Hovedgaardens frie Hartkorn er 32 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 3 Tdr. Uglebjergmølle, 2 Huse, Snapind og Vorbierg, som alle hører under Hovedgaarden.

21) **Skydebjerg-Sogn**; dertil hører Skydebjergbye, som, foruden Præstegaarden, har 15 Gaarde, en Mølle og 31 Huse. Taarup, har 2 Gaarde, 2 Huse. Gavebye, har 2 Gaarde. Aarup, har 2 Gaarde, 2 Huse.

22) **Ørte- eller Orte-Sogn** er Annexet til Skydebjerg-Kirke. Dertil hører Ørtebye, som har 8 Gaarde, 13 Huse. Ladegaardsbye, har 4 Gaarde, 2 Huse. Ulskoushuus, een Gaard. Topgaard, een Gaard. Rerupgaard, een Gaard, 7 Huse. Brenholtgaard, een Gaard. Skovhusene, 3 Gaarde. Hyldekiær, een Gaard, 4 Huse. Frøbjerg, har 15 Gaarde, 5 Huse. Disse Bøndergaarde skal tilforn have været en Herregaard i det 16de Aarhundrede, hvortil de svenske Bielker have skrevet sig. Udi en stor Mose her i Sognet findes Rudera af et Slot, som forud her har staaet.

Efterfølgende Hindsgavls-Amt.

Kilde: Nicolay Jonge,
Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.
Kiøbenhavn 1777
Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store
Helliggieststrædet No. 150

Side 285 – 292.

Foregående afslutter Hindsgavls Amt.

V. Nyeborg-Amt

Nyeborg-Amt er beliggende imellem Odense og Nyeborg og er det største af alle de fyhnske Amter; thi det udgør en tredie Deel af Fyhns Land. Dette Amt strækker sig i længden fra Fyhnhoved paa Hindsholm i Nord indtil den sønderske Kant neden for Svendborg, i lige linie 7 og trefierdendeel danske Mile; dog saaledes, at en Deel af Refninge-Sogn under Odense-Amt i Bjerger-Herred

paa en kort Vei løber ind, og skiller Hindsholm fra det Øvrige. Bredden af Amtet er ulige, 2 til 3 Mile. Paa de tre Sider, nemlig mod Norden, Østen og Sønden, omgives dette Amt med Beltets Vande; men det grændser mod Vesten til Odense- og Assens-Amter. Ved Hindsholm, Nyeborg, Svendborg og Faaborg gjør Havet nogle Bugter og Indskiærelser; derimellem udløbe fra Landet nogle farlige Steenrif langt ud i Søen, saasom Klørrhage og Æselshoved, for hvilke de Seilende maae vel vogte sig. Nyeborg-Amt er samlet tilligemed Tranekiærs-Amt paa Langeland under een Amtmand.

Eftersom Nyeborg-Amt, som meldt er, indsluttes paa tre Sider af Beltets og Østersøens Vande, samt haver mange Øer og Holme omkring sig; saa falder her skiønt Strandfiskerie af Beltet. Af fersk. Fisk haves ved Herregaardene i Fiskedamme, Søer og Mølledamme.

Udi dette Amt falder de allerstørste og beste Skove, dog meest af Bøg da Egeskov er rarere, saasom ved Svendborg, paa Baroniet Brahetrolleborg, ved Raunholt, Biørnemose og Løitved.

Udi Nyeborg-Amt ligge tre Kiøbstæder, nemlig: Nyeborg, Svendborg, og Faaborg; dernæst tre Baronier, som ere: Skeelsborg, Holkenhavn, og Brahetrolleborg; samt 54 Herregaarde.

Nyeborg-Amt inddeles i fire Herreder, hvilke ere: 1) Vinding-Herred; 2) Gudme-Herred; 3) Sunds-Herred; og 4) Salling-Herred. Desuden høre til Nyeborg-Amt fire Kirkesogne af det tilforn Pag. 271 anførte Bierge-Herred, hvis øvrige Sogne hører under Odense, Amt; men Hindsholms-Sogne hører under Nyeborg-Amt.

Vi merke nu hvert Herred især.

J Vinding-Herred

J Vinding-Herred grændser mod den østlige Side langt ud til det store Belts Vande, men mod Norden til Bierge-Herred; mod Vesten til Aasum-Herred; og mod Sønden til Gudme-Herred.

Udi dette Herred ligger den Kiøbstæd Nyeborg, og dernæst sexten Landsbye-Kirkesogne, hvilke ere: 1) Den Kiøbstæd Nyeborg-Sogn; 2) Ørbek-Sogn; 3) Vindinge-Sogn; 4) Frørup-Sogn; 5) Herrested-Sogn; 6) Sallinge-Sogn; 7) Hellerup-Sogn; 8) Høirup-Sogn; 9) Giestelev-Sogn; 10) Kullerup-Sogn; 11) Refsvindinge-Sogn; 12) Skellerup-Sogn; 13) Ællinge-Sogn;

14) Aunslev-Sogn; 15) Bogense-Sogn; 16) Flødstrup-Sogn; 17) Ullerslev-Sogn.

Vi merke nu hvert Kirkesogn i Særdeleshed.

1) Den **Kiøbstæd Nyeborg-Sogn**, hvortil hører ogsaa den lille Øe Sprogøe, beliggende i det store Belt; saa og Beboerne i Hiulbye.

Nyeborg, en befæstet Stabel- og Handelsstad, beliggende ved det store Belt paa, Fyhns østre Side, lige over for Korsøer i Siælland; saa at Overfarten over Beltet imellem Siælland og Fyhn er 4 Mile eller 6400 Rhinlandske Roder.

Denne Stad er meget smuk bebyggt, og har en behagelig Situation med Skov, Mark og Vand, saa og af de mange Skibe, som sees fra Strandkanten i Beltet og Havnen. Stadens Polihøide er 55 Grader, 23 Minuter. Staden har i fordum Tid været rundt om til Landsiden ligesom indhegnet og bedækket med stor Skov af Eeg og Bøg, saa at Reisende ikke kunde see Staden, førend de vare ganske nær ved den. Men i Krigens Tid Aar 1658 bleve Skovene borthuggede; dog haves endnu her deilige Skove i Nærværelsen til Forlystelse. Staden ligger efter Landeveien 4 Mile fra Odense, 9 Mile fra Assens, 9 1/2 Miil fra Middelfart, men 7 Mile fra det Færgested Bøyden i Horn-Sogn, hvorfra nogle Reisende tage Veien fra Fyhn over til Als. Igiennem denne Stad falder den almindelige stærke Passage til og fra Siælland, som giver Stadens Indbyggere, og især Færgeløbets Interessentere, god Næring,

Men Stadens største Fordeel er denne, at den ligger overmaade beqvem til Handel og Seilads formedelst den vigtige Fiord og Havn, som ei har i hele Riget sin Lige, naar man allene undtager Kiøbenhavn. Denne Nyeborg-Fiord gaaer Trefierdingvei ind til Byen, formedelst en lang Odde imellem Beltet og Fiorden, hvilken Indbyggerne kalde den store, Øe, eller Østerøen; den er ved Indløbet mere end en halv Miil breed, men bliver alt, jo længer den gaaer ind, jo smallere. Fiorden er overalt seilbar, endog for store Skibe; dog falder derinde hist og her nogle Sandgrunde og store Stene, saa at Ubekiendte ikke kan fare sikker lige ind til Staden. Den vestre Side af Fiorden kalde Skibsfolk Vesterlandet, hvor man intet seer uden Skov indtil Ellensborg, nu Baroniet Holkenhavn, som ligger ved en breed og dyb Aemunding, hvoraf Gaarden har sit Navn. Paa Østerøen, strax ved Indløbet til Fiorden, ligger en Skibshavn, som en liden Viig eller Odde, kaldet Slids-Odde. Derudenfor er Nyeborg-Rheed, som har god Ankergrund, hvor de, som

vil seile Sønder eller Nord paa, kan oppebie god Vind og Bør. Den yderste runde Brink og Klint af Østerøen imod Siælland er kaldet Knudshoved, hvorfra man kan see over hele Beltet; hvorudover denne Nyeborgfiord er for de Søefarende en tryk Havn og Vinterleie.

Staden er anlagt af Kong Knud den Siette sidst i det tolvte Aarhundrede, og har faaet sine første Privilegier af Kong Valdemar den Anden, ligeledes af Kong Erik Mendved Aar 1299, saa og sin egen Stadsret af Kong Erik Glipping, og Kong Friderik den Tredie gav Staden Stabelstads-Ret. Udi denne Stad er af de danske Konger og Rigets Stænder ofte holdt Dannehof, Herredage og extraordinaire Sammenkomster.

Staden har tilforn været langt større af Begreb end nu omstunder, da den nu er indsluttet inden for Fæstningsværkerne. Kong Kristian den Tredie lod Staden befæste Aar 1549, og dens sex Batterier bleve siden af Kong Kristian den Fierde, anlagte Aar 1629. Især lod Kong Friderik den Tredie efter Souverainiteten Aar 1665 Fæstningens Udværker og dens Strækning mod Landsiden forøge med Hans Andersens Bastion bag Møllen. Men i Særdeleshed lod Kong Friderik den Fierde Aar 1720 Voldene overalt forandre, og imod Strandsiden særdeles forbedre, da Udfaldsporten, Strandporten, Bastionerne mod Stranden og Svanedammen, samt Udværkerne i Avernakke og Dyrehaugen, saavelsom uden for Landporten, af nye bleve anlagde, Udi Kong Friderik den Femtes Tid Aar 1764 blev Fæstningen ophævet, men Aar 1770 af Kong Kristian den Syvende igien oprettet til en Fæstning, og en Kommendant derover igjen bestikket.

Det ældgamle Nyeborg-Slot, som var en massiv og anseelig Bygning med stærke Mure. og Taarne, samt dybe Grave, paa hvilket Kong Hans ofte residerede, og Kong Kristian den Anden var født Aar 1481, og som havde tient Staden og Fiorden i fordom Tid til Værn og Beskiermelse mod Sørøvere og andre Rigets Fiender, ja havde udholdt adskillige Belejringer, blev i Kong Friderik den Fierdes Tid nedbrudt, og dets Materialier henførte til Odense, at bruges til den nye Bygning af det kongelige Slot, som sammesteds skulde opføres; dog blev af Nyeborgslot tilovers staaende den ene Længde og et Taarn, som bruges til Stadens Proviantgaard og Tøihnus. Staden har to Porte, nemlig Landporten, tilforn kaldet Odenseport, som er prægtig opbyggt Aar 1666: og Strandporten, af nye opbyggt af Kong Kristian der Siette.

Stadens Kirke, kaldet St. Mariæ eller vor Frue-Kirke, er en herlig Bygning, hvis Taarn har et smukt Spiir, og er bygt af Dronning Margrethe Aar 1388. Indvendig er Kirken anseelig med Ornamenten og kostbare Epitaphier af Marmor og Alabast.

Staden har en god latinsk Skole, hvis Bygning er opført strax efter Reformationen. Skolens første Stifter var Kanzler Johan Friis til Hesselager, som gav Aar 1554 sit Gods til Skolen. Derefter er af Kong Kristian den Fierde opført en Tilbygning af to Hvelvinger. Oven over Skolen er Høernes Værelser.

Raadhuset er en anseelig Bygning, opført Aar 1586 af Quaderstene, men repareret Aar 1737, og i Frontespicen sees Kong Kristian den Siettes Navn med Aarstal og Byens Vaaben. Den store Raadstuesahl er 49 Alne lang, og 16 Alne bred i anden Etage, hvor forud blev holdt store Brylluper. Neden under holdes Byetinget, og Veierhuset er ligeledes her. Inden i Gaarden er Aar 1763 sat en Bygning til Stadens Vægtene.

Indvaanerne kan, have fersk Fisk for meget maadelig Priis; thi baade Nyeborgfjord og Stranden giver en stor Velsignelse af Hvillinger, Makrel, Hornfisk, Flyndre og Aal, især Torsk, Vaar- og Høstsild. Igiennem Byen gaaer en mured Kanal, fra hvilken Vandet med Rænder ledes ind til Husene; thi Staden har to tilløbende eller rindende ferske Vande, som komme 2 Mile derfra ved Ellingemark vesten for Nyeborg ved en Aae, kaldet Tvevad, der har sit Navn af to Bække, som løbe sammen, men har sit Udspring fra nogle Kildevæld i Herrested-Sogn, og gaaer forbi Kellemølle førend det kommer til Tvevad. Det andet rindende ferske Vand kommer Vesten fra, længere op i Landet, og omsider styrter sig i Ladegaardsøe strax uden for Fæstningen, paa den vestlige Side af Byen; derfra løber det først i Fæstningens vestre Grav, hvor det bevares ved Muurværk og Dæmninger, at det hverken ved det salte Vand skal blive fordærvet, eller til Unytte spildes ved Afløb i de andre Fæstningsgraver; siden igjen gaaer samme ferske Vand derfra igiennem en under Volden bag Slottet opmuret Gehvælv. Men neppe er det kommet inden for Volden, førend det norden for Slottet faaer Anseelse af en liden Søe, der siden østen om Slottet udstrækker en krum Arm, for at give det paa den Side en dobbelt Grav. Og endelig tager det forbi Byens Mølle sit Udløb under Fæstningens nordre Vold, igiennem Svanedammen ud til Stranden, med 3 Arme; af hvilke, den ene Arm løber om ved Aalehuset; den anden Arm midt igiennem Byen, hvorved Vandet af Indvaanerne uden synderlig Bekostning er indledet i deres

Huse; og den tredie Arm løber uden om den østre og søndre Side af Fæstningens Grave.

Til Byen er 45 Tdr. 6 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb. Hartkorn. Byens Handel er med Korn, særdeles Rug og Malt, samt adskillelige Fedevahre, som denne frugtbare Egn rigeligen giver af sig, og, som af Kiøbmændene udskibes. Ellers handle Stadens Kiøbmænd ikke allene paa Norge, men og paa østersøiske Stæder samt med deres egne Koffardieskibe paa Engeland, Frankrige, Strædet, Vestindien og Grønland; thi Aar 1758 er her anlagt et grønlandsk Kompagnie, som holder paa Kobbefangsten et stort Skib og 5 Chaloupper, med en Kommandeur og 32 Søefolk. Dette Kompagnie har sin egen Plads og Pakhus uden for Strandporten, saa ogsaa sammesteds et Tranbrænderie.

Efterdi Overfarten over det store Belt er temmelig stærk baade Vinter og Sommer; saa holdes her i Staden, til de Reisendes beqvemme Befordring over Beltet, et samlet Færgelaug, oprettet Aar 1734 den 12. Maji imellem Interessenterne baade i Nyeborg og Korsøer, hvis Fortieneste gaaer til fælles Kasse, og deles aarligen i Majjimaaned. Dette Færgelaug holder 6 Færgesmakker og Jagter i Nyeborg, og 4 Færgesmakker og Jagter i Korsøer, som alle ere i ypperlig Stand. Af disse 10 Fartøier ere to postjagter til de danske Postsækkes Transport og den svenske Postsæks Overførsel fire gange om Ugen, hvilke altid overføre Postsækken. Men af de andre Færgesmakker afgaaer en Jagt til den bestemte Tid, nemlig hver Tirsdag og Løverdag om Sommeren Kløkken 8, og om Vinteren Kløkken 9 Formiddag; og ellers kan de Reisende daglig blive befordrede.

Skibshavnen eller Skibshavnsbroen er anlagt af Kong Kristian den Fierde paa en liden Viig, som gaaer ind i Østersøen, og vedligeholdes af Kongen. Alle Koffardieskibe søge der deres Vinterleie, og samme Broe bruges til Transporter meest om Vinteren; derved er et lidet Huus paa Østerøen. Holmensbroe, hvor Færgesmakkerne legge til, er længer ud mod Sonden, hvis Broepenge Magistraten oppebærer; derved er bygt et Vertshuus, kaldet Holmen. Byens almindelige Skibsbroe er, for at naae et større Dyb, Aar 1753 blevet forlænget ved en kostbar Tilbygning; den er nu 200 Alne lang og 24 Alne breed, saa at temmelig store Skibe kunde ved samme Broe lade og, losse de Handlendes Vahre og kan denne Broe nu bestandig, uden Ophold og med Magelighed embarquere de Reisende. Havnen blev Aar 1740 ved en kostbar Muddermachine med to Pramme oprenset og, giort dybere. Foruden Stadens Toldbod

holdes et kongeligt Toldkontoir, hvor samme Strømtold, som i Helsingør eller Sundet, betales af de fremmede Skippere, som seile igiennem Beltet. Til den Ende ligger altid paa Strømmen eller Nyeborg-Rheed udefor Havnen om Sommeren til Ankers en kongelig dansk armeret Fregat, som Vagtskib, til at agte paa de giennemseilende Skibe, under Kommando af en Søkapitain; for hvilket Vagtskibs Chef de Seilende, som passere og repassere Beltet, skal melde sig og faae deres Toldseddel paategne. Men om Vinteren, naar samme Vagtskib er i Kiøbenhavn, ligger her en Chaloupe, under Kommando af en Lieutenant.

Paa Stadens Vold er Aar 1768 bygt en Veirmølle paa hollandsk Maade, som tillige maler Grubbegryn. I Staden er og et Liimsyderie, af hvilken Fabrik udføres en Mængde Liim; ligeledes udføres ogsaa Feldbereder- og Hattemagerarbeide.

Stadens Magistrat er en Borgemester og en Byefoged. Magistraten har en privilegeret Oberret, som holdes hver Onsdag paa Raadstuens anden Etage; men Byetinget holdes i Raadstuens underste Etage hver Mandag.

Den ridende Post fra Hamborg til Kiøbenhavn ankommer her til Staden hver Søndag og Torsdag; og den fra Kiøbenhavn til Hamborg ankommer hver Søndag og Onsdag. Den agende Post fra Hamborg til Kiøbenhavn ankommer om Onsdagen; men den fra Kiøbenhavn til Hamborg om Søndagen.

Hestemarket holdes her Onsdagen for Fastelavn, og siden hver Onsdag til den 1. Maji. Men Krammarket holdes den 3. Julii, saa og den 14. Oktober hvert Aar.

Sprog-, eller Sprogøe, en liden Øe i det store Belt, beliggende imellem Fyhn og Siælland lige ud for Nyeborg, er knap en Fierdingvei i Omkreds og har kun en Beboer. Denne liden Øe, som skal ligge 2400 Rhinlandske Rhoder fra Knudshoved i Fyhn, er bekiendt deraf, at de Reisende om Vintertid med Iisbaade maae i Nødsfald opholde sig der. Til Nyeborg-Sogn hører ogsaa Hiulbyekirkes Beboere, hvilke bleve efter Kong Kristian den Tredies Ordre Aar 1555 befalede, at søge deres Gudstieneste i vor Fruekirke i Nyeborg, efterat deres Kirke var afbrudt, og, paa Pladsen anlagt Fæstningens Ravelin.

2) Ørbek-Sogn, hvis Kirke ligger paa en Banke, bestaaer af følgende Byer, nemlig: Ørbekbye, som har 25 Gaarde, 16 Huse. Æbbeke, har 4 Gaarde, 1 Huus og Mølle. Sendtved, har 5 Gaarde. Ørbeklunde, en Herregaard

med Taarn og Grave, saa og god Skov; dens Hovedgaards-Taxt er 43 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 2 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb. Udi Kirkebyen Ørbek er et Hospital. Paa Ørbekgade er en rindende Kilde, hvorved er en Fattigblok.. Igiennem Byen og Marken løber en Aae, hvoraf Byen har sit Navn; thi Øre betyder fiin Sand efter gammelt dansk. Paa Ørbekmark findes ved en udgravet Sø Kiendetegn af en Herregaard, fordom kaldet Ulfsborg, hvoraf endnu sees Grave.

3) Vinding-Sogn, hvis Kirke er en Korskirke, og baade den smukkeste og største, næst Nyeborgkirke, i Herredet. Dertil hører: Vindingbye, som, foruden Præstegaarden og Degneboligen, har, 19 Gaarde, 21 Huse. Roesilde, har 10 Gaarde, 3 Huse. Lamdrup, har 6 Gaarde, 2 Huse. Sulkendrupbye, har 9 Gaarde, 7 Huse og Møllen. Kogsbøllebye, har 29 Gaarde, en Mølle og 24 Huse. Paa Kogsbøllemark ved Aaen ligger St. Madses Kilde, som har fordom været en hellig Kilde. Dyrehaven, 5 Huse; 2 Skovhuse; 2 Huse ved Stranden. Udi disse Strandhuse gjøres nogle fine Strømper, som den fineste Filt. Holkenhavn, et Baronie og skøn Herregaard, beliggende nær ved Nyeborg ud til det store Belt ved en bred og dyb Aaemunding, som er en god Havn og Ankergrund for Fartøier, hvilke her kan ligge fortøiede ved Pæle, for at lade eller losse. Denne Gaard har havt adskillige Navne; thi først blev den kaldet Kogsbølle, siden Nyegaard; dernæst Ulfeldsholm, og derpaa Ællensborg. Men omsider blev Gaarden af Geheimeraad Eiler Holk, som blev Baron den 4. Oktober Aar 1671, oprettet til et Baronie den 27. Martii Aar 1672, som da efter Stifteren, og den gode Havn ved Gaarden, blev kaldet Holkenhavn; og denne Gaard gjort til Baroniets Hovedgaard. Dens Hovedgaardstaxt er 76 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 7 Tdr. 2 Skpr., Frihedgods 100 Tdr. Paa Gaarden er et stort og anseeligt, samt ogsaa indvendig overmaade smukt og prægtigt prædikekapel, indviet Aar 1637. Ved Gaarden er overflødig skøen Skov af Bøg og Eeg.

4) Frørup-Sogn; hvortil hører Kirkebyen Frørup, som, foruden Præstegaarden og Degneboligen, har 36 hele og halve Gaarde, 25 Huse. I Byen ere to Kilder. Paa Frørupmark imod Taarupbye er en plads 50 Alne lang, og 10 Alne bred, indhegnet med Stendige, og paa Pladsen ere mange Stene

opreiste. Paa Marken findes en Deel Offersteder og hedenske Begravelser. Taarup, har 33 Gaarde, 27 Huse. Lundsgaard, een Gaard. Slude, har 4 Gaarde, 1 Huus. Langebbe, har 2 Gaarde, 1 Huus. Udi Frørupmark imod Svindinge findes Regize-Sundhedskilde, som besøges St. Hansaften.

5) **Herrested-Sogn**, i hvis Kirke Sangen hver Søndag efter en Fundatz opvartes under Degnens Anførsel af 12 Dreng, som staaer i Choret, og nyder aarlig en sort Vadmel Kiøle. Sognet har 390 Tdr. Hartkorn. Dertil hører Kirkebyen Herrested, som, foruden Præstegaarden, Degneboligen, Skolen og Hospitalet, der er bygt ved Kirken, og har 7 Lemmer, nyde ugentlig hver en Mark, har 11 Gaarde og 5 Huse. Ravnholt, en anseelig Herregaard, ziret med et prægtigt Prædikekapel, kaldet vor Frelsers Kapel, indviet Aar 1737, hvori Sognepræsten til Herrested forretter hver Søndag Gudstieneste. Ved dette Gods er skøn Skov baade af Eeg og Bøg. Gaarden er benaadet med Birkeret. Dens Hovedgaardstaxt er 55 Tdr. 2 Alb., Skovskylld 8 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb. Udi Gaarden staaer altid prioritered 300 Rdlr., hvis Rente uddeles til Sognets Fattige. De øvrige Sognebyer ere: Maare, har 23 Gaarde, 11 Huse. Villemstrup, har 7 Gaarde, 2 Huse. Krogelund, har 8 Gaarde; 7 Huse. Kastel, har 2 Gaarde, 1 Huus. I Raunholtlykke 2 Huse; Maareskov 5 Huse; Kuerne 1 Huus. Desuden i Hovedgaarden Skovløkker en Meiergaard, kaldet Sophienlund, opbygt Aar 1769 til 42 Kiør. Udi Sognet har fordem været en Sædegaard, kaldet Lindholm, af hvis Bygning findes endnu Levninger og Fiskeparker i Haugen; men nu er samme Gaard 3 Bøndergaarde.

6) **Søllinge-Sogn**; som har følgende Byer, nemlig: Kirkebyen Søllinge, som har 13 Gaarde, 13 Huse, foruden Præstegaarden og Degneboligen. Eskildstrup, har 12 Gaarde, 8 Huse. Stubbedrupgaard, en Bondegaard af 11 Tdrs. Hartkorn, som har sine egne Løkker, og hører til Hellerup-Herregaard. Paa den nordre Side af Kirketaarnet er Indgangen til Skolen, som holdes i Taarnet, og er stiftet Aar 1693 med dertil henlagte Beneficier.

7) **Hellerup-Sogn** er Annexet til Søllinge-Kirke. Til Sognet hører Hellerup, en Herregaard; og tæt ved Gaarden ligger Hellerupkirke, som har en smuk Anseelse. Herregaarden omgives paa tre Sider med en stor Skov, som har

megen Eng. Dens Hovedgaardstaxt er 39 Tdr. 2 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 2 Tdr. 5 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 2 Tdr. 4 Skpr. Havndrup, har 15 hele og halve Gaarde, 15 Huse, og 4 Huse i Hellerupløkker, samt en Græsmølle.

8) **Høierup-Sogn**, som har sit Navn af dets høie Beliggenhed. Dertil hører Kirkebyen Høierup, som har 13 Gaarde, foruden Præstegaarden. Pederstrup, har 8 Gaarde. Ved Pederstrup er en Banke med Rudera af Grave, hvor der siges at have staaet en Herregaard i fordum Tid.

9) **Gjestelev-Sogn** er Annexet til Høierup-Kirke, men ligger i Salling-Herred, hvor det findes anført ved No. 24.

10) **Kullerup-Sogn**; hvortil hører Kullerupbye. Saaderup; men af samme Bye hører 9 Gaarde og 5 Huse til Skellerup-Sogn. Julskov, en Herregaard, fra hvis Hauge man gaaer ind i den store Skov, som hører til Gaarden. Dens Hovedgaardstaxt er 26 Tdr. 2 Skpr., Skovskyld 5 Tdr. 3 Fkr. 1 Alb.

11) **Refsvindinge-Sogn** er Annexet til Kullerup-Kirke. Til Sognet hører Kirkebyen Refsvindinge, hvor der er et Hospital ved Kirken til 4 Lemmer. Aasmøllelille.

12) **Skellerup-Sogn**; hvis Kirke kaldes St. Kathrinæ-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Skellerup, som har 10 Gaarde, 15 Huse, foruden Præstegaarden, Degneboligen og et Hospital. Saaderupbye; hvoraf 9 Gaarde og 5 Huse hører til dette Sogn, men de øvrige Gaarde og Huse hører til Kullerup-Sogn. Bistorup, har 5 Gaarde, 1 Huus. Hindemaae, en Herregaard, beliggende ved den Aae Hindemaae, som skiller Borgegaarden fra Ladegaarden, og har givet Herregaarden sit Navn; dens Hovedgaardstaxt er 34 Tdr. 7 Skpr. 1 Fkr., Skovskyld 2 Tdr. 1 Skp. Gaarden har overflødig Engmose og Tørveskiær, men kun ringe Skov. Udi Aae Hindemaae, saavelsom i Alomsøe og Kægropsøe haves got Fiskerie. Fire Enemærkshuse; Grønmølle.

13) **Ællinge-Sogn** er Annexet til Skiellerup-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Ellinge, som har 17 Gaarde, 11 Huse, et Hospital og Skole. Paarup,

har 3 Gaarde, 1 Boel, 3 Huse. Vægstrup, eller Veistrup, har 3 Gaarde, 3 Huse. Riellemølle og Groftemølle. Udi Paarupbye har Aar 1598 været en Herregaard, hvor Rudera af Kielderen endnu sees. Efter kongelig Bevilgning er Aar 1555 Ellinge-Sogn annekteret til Skellerup-Sogn.

14) **Aunslev-Sogn**, hvis Kirke ligger ved Landeveien paa Marken, og ved Kirken er et Hospital. Man siger, at Kirken er kaldet Aunslev eller Avindslev efter en Kiæmpe, som blev kaldet Avind eller Misundelse, fordi ingen torde vove sig imod ham; og vises den Høy, hvori han skal ligge begravet. Til Sognet hører Aunslevbye, som har 25 smaa og store Gaarde. Skalkendrup, hvor Præstegaarden ligger, har 12 store og smaa Gaarde, saa og 6 Huse. Aaskougaarde, 2 Gaarde. Grønholt, een Gaard, eet Huus. Agetved, har 16 Boels-Huse. Reistrup, har 12 Gaarde, 3 Huse. Knurrenborg, eet Huus. Rystrup, et Skovhuus. Kirkendrup, har 9 Gaarde, 3 Huse. Skrøbeshauge, 1 Boel, 1 Huus. Raskenberg, en Herregaard, oprettet mod Enden af forrige Aarhundrede af en liden Gaard kaldet Vagnergaard, hvortil daværende Eier Klaus Rask, Præsident i Nyeborg, købte Nyeborgslots-Ladegaardsgrunde, som strække sig lige ind til Staden Nyeborg, Hvorpaa denne Herregaard blev kaldet efter hans Navn, Raskenberg, hvortil er en anseelig Avling, 4 Kirker og flere Tiender, har skiønt Bøndergods, ligeledes skiøn ung Skov af Eeg og Bøg; dens Hovedgaardstaxt er 66 Tdr. 3 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 1 Td. 3 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb. Denne Herregaard har tilforn hørt til Nyeborgkirke, men er efter kongelig Befaling nu henlagt til Aunslevkirke. Under Raskenberg henhører den lille Øe Sprog eller Sprogø i Beltet.

15) **Bogense-Kirkesogn** er Annexet til Aunslev-Kirke, og er kun et lidet Sogn. Dertil hører Bogensebye, som har 14 store og smaa Gaarde, 13 Huse. Lysemose, een Gaard. Strandskov, een Gaard. Strandved, et lidet Sted. Brydløse, eet Huus. Glambek, eet Huus.

16) **Flødstrup-Sogn**. Dertil hører Flødstrupbye, som har 13 Gaarde, 19 Huse. Rørbek, en Herregaard, hvis Hovedgaardstaxt er 56 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr., Skovskyld 2 Skpr., Mølleskyld 2 Tdr.; Gaarden er forsynet med temmelig god Skov. Risinge, en stor upriviligered Sædegaard paa 32 Tdr. Hartkorn, giver Skatter og Tiender, ligger imod Stranden ved Landeveien

fra Nyeborg og Kjerteminde, har gode Marker, god ung Elle- og Eskeskov, saa og 5 Bøndergaarde. Denne Gaard har Eierne af Rørbek-Herregaard købt, og lagt under Herregaarden. Kirsendrup, har 10 Gaarde, 16 Huse. Mullerup, har 6 Gaarde, 8 Huse. Hagedrup, er nu afbrudt, og lagt under Skousboe. Langtved, har 4 Gaarde, 3 Huse. Karslund, et Huus ved Stranden. Dinestrup, en Bondegaard ved Stranden. Vidsbye, en Bondegaard imod Stranden.

17) **Ullerslev-Sogn** er Annexet til Flødstrup-Kirke. Til Sognet hører allene Kirkebyen Ullerslev, som har 23 Gaarde, 25 Huse. Kirken hører til Raskenberg-Herregaard.

18) **Aarslev-Sogn** er Annexet til Næraae-Kirke i Aasum-Herred. Dertil hører Kirkebyen Aarslev, som har 17 Gaarde, 1 Boel, 18 Huse. Aarslevgaard, en Gaard af 15 Tdr. og 5 Skpr. Hartkorn, er smuk opbyggt, og dens Marker inddeelte for sig selv. Aar 1770 er denne Gaard købt til Lammehave-Herregaard. Igiennem Aarslevbye løber en Aae. Et Huus paa en Td. Hartkorn af Søbeye-Søegaards yderste Enemærker. Et Huus imellem Næraae- og Aarslev-Marker, samt en Skole imellem Aarslev og Høyerup, som hører til Høyerup-Sogn.

19) **Ællested-Sogn** er Annexet til Gierslev-Kirke i Gudme, Herred. Dertil hører Kirkebyen Ællested. Lindeskov. Kallerup. Nye- og Gammelmølle. Lykkesholm, en af Landets beste Herregaarde, saavel paa Avling som Bygning, har skøn Skov og Mængde af ung opelsket Skov. Udi Gaardens Grave og Fiskedamme, samt Møllendamme og i Fiellerup-Søe hvori er intet Fælledskab, haves got Fiskerie. Dens Hovedgaardstaxt er 69 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr., Skovskyld 6 Tdr. 1 Skp. 1 Alb.

K. Gudme-Herred.

Gudme-Herred Grændser mod Østen til det store Belt; mod Vesten til Salling-Herred; mod Norden til Vinding-Herred; og mod Sonden til Sunds- Herred. Dette Herred indbefatter tolv Landsbye-Kirkesogne, hvilke ere: 1) Gilslev-Sogn; 2) Svindinge-Sogn; 3) Hesselager-Sogn; 4) Ryslinge-Sogn; 5) Gudme-Sogn;

6) Bruager-Sogn; 7) Oure-Sogn; 8) Veistrup-Sogn; 9) Gudbjerg-Sogn; 10) Ringe-Sogn; 11) Langaee-Sogn; 12) Øxendrup -Sogn.

Vi merke nu hvert Kirkesogn i Særdeleshed, Næmlig:

1) **Gislev-Sogn**, hvis Kirke er en Korskirke. Dertil hører: Gislevbye, som har 17. Gaarde, 23 Huse. Gislev-Holme, har 16 Gaarde, 24 Huse. Sandager, har 15 Gaarde, 15 Huse. Strarupgaard, er nu allene to Hunsmænd paa. Ramdrup, har 5 Gaarde, 14 Huse. Fiellerup, har 7 Gaarde, 6 Huse. Gislev-Lamdrup, har 8 Gaarde, 3 Huse.

2) **Ællested-Sogn**, som er Annexet til Gislev-Kirke, ligger i Vinding-Herred, hvor der findes anført ved No. 19.

3) **Svindinge-Sogn**, hvis Kirketaarn er prydet med et Spiir, 73 Alne høit, og betækket med Kobber. Til Sognet hører: Svindingebye. Glorup, en betydelig Herregaard, moderne opbyggt; og ved samme er indhegnet en skøn Dyrehauge. Gaarden har ypperlig Skov og prægtigt Fiskerie, da de glorupske Karper ere særdeles berømte, saa og de Ørreder, som fanges ved de under Gaarden liggende Strandhuse. Dens Hovedgaardstaxt er 199 Tdr. 7 Skpr. 1 Alb, Skovskyld 5 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb. Gaarden fik Aar 1688 Birkerets-Frihed. Anhof, som nu er lagt under Glorup-Herregaard. Landerup; Lundmølle; Tangaemølle. Udi Sognet har i fordem Tid været en Gaard, kaldet Brunmosegaard. I Svindingebye ere to Kilder, og ved Rødemølle er en Sundheds-Kilde, kaldet Risekilde, som besøges St. Hansdag, og ved samme Kilde er en Fattigblok. Dette Sogn bestaaer af 12 hele og 16 halve Gaarde, 6 Boel og 4 Møller.

4) **Hesselager-Sogn**, hvis Kirke er en Korskirke. Dertil hører Hesselager, en ældgammel Herregaard, som i fordem Tid har tilhørt de Frisers Familie. Gaardens Bygning og Corps de Logis er opført midt i en fersk Søe Aar 1570. Dens Hovedgaardstaxt er 44 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr., Skovskyld 3 Tdr. 2 Alb., Møleskyld 5 Tdr. 4 Skpr. Gaarden fik Aar 1536 Birkerets-Frihed. Her er baade ypperlig Skov og Fiskerie, som faaes i Teilgaardsoen, saa og i Stranden, hvor man har gode Ørredgaarde. Hesselagerbye, har 33 Gaarde, 30 Huse. Vormarkbye, har 27 Gaarde, 10 Huse

Vormarkgaard, har tilforn været en Herregaard, oprettet Aar 1687 af 3 Bøndergaarde; og dertil blev siden købt saa meget Strøegods, at det blev en frie kompletteret Herregaard, hvis Hovedgaardstaxt var 35 Tdr. 7 Skpr. 3 Fkr., Skovskyld 1 Skp. 2 Fkr. Men nu er den ei længer en Herregaard; thi Godset er solgt seperat, og det meste Gods købt til Veistrupgaard, som derved blev kompletteret. Herregaarden blev ogsaa solgt, og er nu indrettet til 3 Bøndergaarde, og lagt under Hesselagergaard. Fiskerholt, har 3 Gaarde, 1 Huus. Refsøre, har 3 Gaarde, 4 Huse. Boeholt, har 4 Gaarde. Boesøer, har 4 Gaarde, 1 Huus. Stokkebek, 2 Huse. Luneborg er et Fiskerleie af 3 Huse, paa hvis Mark Aar 1585 blev opgravet en Skat af Guld. Ved Hesselagerkirke paa Kirkegaarden ere to grundmurede Huse, af hvilke det ene Huus er et Hospital til 8 Lemmer, og det andet Huus er indrettet til en Sogneskole. I lige Linie med Skolen er Aar 1765 opbyggt et grundmuret Huus til 4 Fattige af Hesselagergodses Fattige.

5) **Ryslinge-Sogn.** Dertil hører Kirkebyen Ryslinge, som har 15 Gaarde, 12 Huse. Dahlhuse ved Ryslinge, 4 Huse. Tøystrup, en liden Herregaard med skøn ung Skov; dens Hovedgaardstaxt er 26 Tdr. 4 Skpr. 2 Alb., Skovskyld 2 Tdr. 2 Skpr. 1 Alb. Gaarden er opbyggt Aar 1523 af to Bøndergaarde, kaldet Tue- eller Toestrup, hvilket ved Tidens Længde er forandret til Tøystrup. Krumstrup, en Herregaard med skøn Skov og gode Indhegninger; dens Hovedgaardstaxt er 37 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 2 Tdr. 2 Skpr. 1 Alb., Mølleskyld 4 Tdr. Lørup, har 10 Gaarde, 15 Huse. Udi denne Bye var St. Annæ Kapel særdeles berømt i de katholske Tider, hvortil blev givet Lam for Syges Helbredelse, og disse Lam bleve satte paa Græs i en Enghauge der ved Stedet. Kapellet blev nedbrudt Aar 1589, og paa Stedet findes endnu et Huus, som kaldes Kapelhuset. Af Kapellets nedbrudte Stene skal efter Fortællning Ryslingekirke være bygt. Ved Krumstrup er Lørupmølle, og to Huse i Løkkerne. Paa Bogbjergshede er eet Huus.

6) **Gudme-Sogn;** dertil hører Kirkebyen Gudme, som har 33 Gaarde, 14 Huse. Broeholm, en Herregaard af smuk Bygning, forsynet med mange gode Skove, saa og got Fiskerie i Gudme-Søe; Gaardens Hovedgaards-Taxt er 49 Tdr. 1 Skp. 3 Fkr., Mølleskyld 4 Tdr. Galtebjerg, har 11 Gaarde, 6 Huse. Broeholmsmølle og Tangaemølle.

7) **Bruager-Sogn** er Annexet til Gudmekirke. Dertil hører allene Kirkebyen Bruager, som har 23 Gaarde, 15 Huse. Bruagergaard, har en smuk Bygning, og er af Broeholms Eier indrettet til en fornemme Families Boepæl.

8) **Oure-Sogn**, hvis Kirke kaldes St. Mikels-Kirke, har følgende Byer, nemlig Ourebye, som bestaaer af 24 Gaarde, 9 Huse. Albiørg, har 14 Gaarde, 14 Huse. Narve-Vandmølle. Luneborg er 7 Huse.

9) **Veystrup-Sogn** er Annexet til Ourekirke. Hertil hører Veystrupbye, som har 29 Gaarde, 25 Huse. Tidselholt, en Herregaard med ypperlig gode Skove; ved næstliggende Strand har Gaarden en Ørretgaard, som agtes for den beste i Fyhn. Dens Hovedgaards-Taxt er 18 Tdr. 1 Fkr., Skovskyld 1 Td. 6 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb. Veystrup, en Herregaard, som ved tilkiøbt Gods blev complet Aar 1754; dens Hovedgaards-Taxt er 23 Tdr., Skovskyld 2 Tdr. Gaarden har skiøn Skov og Fiskerie baade i Gravene omkring Gaarden, saa og i Stranden. Veyrupmølle.

10) **Gudbiørg-Sogn**. Dertil hører Kirkebyen Gudbiørg, som, foruden Præstegaarden med 7 Mensalhuse, har 21 Gaarde, 13 Huse og en Mølle. Mullerup eller Møllerup, en Herregaard med smuk Bygning, hvis Skove ere de beste i Nyeborg-Amt. Paa Vildt og Fiskerie haves her ingen Mangel. Dens Hovedgaards-Taxt er 38 Tdr. 7 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Skovskyld er 13 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb. Ellerup, har 24 Gaarde, 16 Huse. Lokendrup, har 14 Gaarde, 5 Huse. Brendrup, har 7 Gaarde. Brendeskov, har 2 Gaarde som fordum hørte til Kirkebye-Sogn. Lige over for Kirken er Aar 1764 bygt et Skolehuus, hvortil er henlagt 200 Rdlr., og til Møllerup-Godsens Fattige er efter Fundats henlagt 200 Rdlr., hvoraf de nyder 22 Rdlr. aarlig Rente.

11) **Ringe-Sogn**, hvis Kirke er prydet med et Orgelværk. Til Sognet hører Ringebye, som har 9 Gaarde, 8 Huse. Boltinggaard, en Herregaard, med god Skov og Fiskerie; dens Hovedgaards-Taxt er 53 Tdr. 2 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 4 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr., Mølleskyld 1 Td. Boltingmølle og 5 Huse. Lammehave, en Herregaard, beliggende midt i Nyeborg-Amt, og har 3 Miil til hver af de fire Kiøbstæder, Odense, Nyeborg, Svendborg og Faaborg; her haves skiøn Skov og især stærk ung Skov. Dens Hovedgaards-Taxt

er 19 Tdr. 7 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 2 Tdr. 2 Skpr. Baade i Gravene omkring Borgegaarden og i Ringe-Søe falder ypperligt Fiskerie. Lammehave-Vandmølle og 5 Huse. Rynkebyegaard, en Herregaard, som er lagt til Boltinggaard. Kielderupgaard. Brangstrup, har 6 Gaarde, 6 Huse. Kallerup, har 5 Gaarde, 3 Huse. Volstrup, har 9 Gaarde, 8 Huse. Bolteskou, har 5 Gaarde, eet Huus. Boltinge, har 4 Gaarde, 3 Huse. Sødinge, har 17 Gaarde, 7 Huse. Rynkeby, har 17 Gaarde, 16 Huse. Ved Ringebye ligger den fiskerige Ringe-Søe, som er 500 Alen lang, og hvori mange Lodseiere have Andeel. Ved Ringe-Kirkegaard er bygt et grundmuret Hospital og en grundmuret Sogneskole.

12) **Langaæ-Sogn**; Dertil hører Langaæbye, som har 27 Gaarde, 13 Huse. Ryegaard, en Herregaard, sat i ypperlig Stand Aar 1769, og da blev Skoven imellem Glorup og Nyegaard giennemhugget til en Allee fra den ene Gaard til den anden, siden de begge ligge hinanden saa nær. Dens Hovedgaardstaxt er 27 Tdr. 7 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 5 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb. Gaarden har Fiskerie-Lodsret i Gudme-Søe. Til Gaarden hører den Øe Vresen.

13) **Øxendrup-Sogn** er Annexet til Langaækirke. Dertil hører Øxendrupbye, som har 25 Gaarde, 16 Huse. Langaæ, har 2 Gaarde, 1 Huus.

L. Sunds-Herred.

Sunds-Herred grændser mod Østen til Gudme-Herred; mod Vesten og Norden til Salling-Herred, og mod Sønden til Beltets Vande. Dette Herred bestaaer af to Kirkesogne udi Kiøbstæden Svendborg og af 18 Landsbye-Kirkesogne, hvilke ere: 1) St. Nikolai-Kirkesogn i Kiøbstæden Svendborg; 2) vor Frue-Kirkesogn sammesteds; 3) Thurøe-Sogn; 4) St. Jørgens Hospital-Sogn; 5) Seerup-Sogn 6) Ollerup-Sogn 7) Kirkebye-Sogn 8) Østerskierninge-Sogn; 9) Hundstrup-Sogn; 10) Egense-Sogn; 11) Dreie-Sogn; 12) Strynøe-Sogn; 13) Steenstrup-Sogn; 14) Lunde-Sogn; 15) Qverndrup-Sogn; 16) Skaarup-Sogn; 17) Tveed-Sogn; 18) Taasingelands-Sogn; 19) Breigninge-Sogn; 20) Bierrebye-Sogn.

Vi merke nu hvert Kirkesogn i Særdeleshed:

- 1) St. Nikokai-Kirkesogn, og
- 2) Vor Frue-Kirkesogn i den Kiøbstæd Svendborg.

Svendborg, en meget stor og nærsom Handelskiøbstæd, beliggende paa Fyhns sydlige Landkant, 6 Mile fra Odense i Sydøst, og fra Nyeborg 5 Mile i Sydsydvest, i en skøn Skovegn. Poli Høide er 55 Grader 9 Minuter. Denne Kiøbstæd har den beste Havn, som findes i Fyhn; thi den Viig eller Bugt, som Havet har skaaret ind i Landet, der indsluttes af det faste Land paa to Sider, og Øen Thorsinge paa den søndre Side, samt Thurøe i Munden imod Østen, gjør Havnen saa fordeelagtig, at den er sikker imod alle Slags Vinde, og er dyb nok for temmelig store Skibe.

Denne Kiøbstæd og Stad er bygt af Kong Svend Grathe ved et smalt Sund, kaldet Svendborg-Sund eller Sviin-Sund, som er imellem Byen og den Ø Thorsinge. Efter samme Konge har Byen sit Navn; thi han har, efter Saxos Ord i den XIV. Bog, ladet bygge et Kastel eller Borg imod de vendiske Søerøvere, og at denne Kiøbstæd i de ældste Tider Aar 1247 har været befæstet fra Stranden, Mølledammen og Byens Bek lige til Gierritzport, udviser tydelig de Levninger af Volde, som endnu sees. Aar 1389 leed Svendborg stor Overlast af Hansestædernes Flode, som antog sig den fangne svenske Konges Alberts Sag imod Dronning Margrethe; og i Grevens Feide i Kong Kristian den Tredies Tid blev Svendborg ved Storm indtaget.

Stadens Handel og Skibsfart formedelst dens ypperlige Havn er overmaade florissant; thi halvandet hundrede Skibsladninger forsendes aarligen herfra til Kiøbenhavn med Korn, Flesk, Smør, Ost, Honning, Frugt og Brænde, saa at ingen af alle fyhnske Kiøbstæder udskiber aarligen saa mange af Landets Produkter, som Svendborg, og derfor boe her ogsaa mange Kiøbmænd. Staden har to Sognekirker, nemlig: St. Nikolai-Kirke, ziret med et Spiir paa Taarnet, som er 63 Alne høit. Denne Kirke er meget gammel, med et Kapel paa hver Side, af hvilke det ene kaldes St. Birgittæ-Kapel, og det andet kaldes St. Giertruds-Kapel. Kirken er 65 1/2 Alen lang, og Kapellerne hver 30 Alen lange. Man seer her adskillige Epitaphier. Til St. Nikolai-Kirkesogn hører 5 Gader og 5 Stræder. Den anden Sognekirke er vor Frue-Kirke, som er en Korskirke, bugt ved Stranden paa en høi Banke, med et høit Taarn og et lidet Spiir, og er samme Kirke et Sømærke for de Seilende, som gaae igiennem

Svendborg-Sund; som i fordum Tid er kaldet Svine-Sund. Man mener, at vor Fruekirke er den ældste og bygt af det gamle Slot. Udi Kirkens søndre Kapel har den bekiendte N. Helvaderus opsat et Riim, at Svend Tiugskiæg byggede Byen og Kirken. Til vor Frue-Kirkesogn hører den øvrige Deel af Byen og Torvet, samt Herregaarden, fordum en adelig Gaard, saa og Klostergaarden, som har en deilig Situation, Foruden disse to Sognekirker er her endnu Klosterkirken, som er uden Taarn, men dog i god Stand. Udi denne Klosterkirke prædiker Byens Præster hver Søndag i Fasten til Tolvprædiken; ligesaa holdes her Liigprædiken over Liig fra begge Menighederne. Denne Klosterkirke har fordum hørt til det gamle Franciskaner- eller Graabrødre-Munkekloster, hvilket blev stiftet Aar 1288. Udi Klosterkirken ligger Hertug Abel med sin Søn begravet. Ved Klosterkirken er et Hospital til 6 Fattige; samme er stiftet Aar 1586. Over samme er Stamherren paa Taasinge altid Ephorus. Tilforn har Byen havt en latinsk Skole, men den blev nedlagt Aar 1740, og indrettet til en Kristendoms-Skole; samme grundmurede Skolebygning er en Levning af Klosteret. Udi Byen er en Styrmandsskole, hvori en erfaren Skipper lærer Skibsfolkene Styrmandskonsten.

Uden for Byen har i fordum Tid ligget Ørkel-Slot, som af oprørske Borgere blev nedbrudt Aar 1534. Byens Magistrat er en Byefoged, som holder Byetinget om Mandagen paa Raadhuset, hvilket er en Bygning af to Etager, bygt Aar 1586. Byens Marker ere: Græsholmen, som har megen Skov og bruges til Græsbid; Pløieholm; Husmarken; Øxenbjerg; Hallindskou; hvilke Jorder har tilforn ligget til Ørkel-Slot, men Kong Friderik den Fierde solgte dem til Byen Aar 1724. Korntienden deles imellem Kirkerne og Sognepræsterne, efter Reglement af 24. Augusti Aar 1753. Af de mange ved Byen næstliggende høie Banker udvælder got Vand, som er een af Byens Herligheder. Iblant disse Kilder er Pibekilden riig paa Vand; men Rødekilde ved Stampemøllen er den sundeste Kilde. Ved Byens nordre Side løber en Bek, hvorfra er lagt nogle Render, som forsyner Byen med Vand, og derforuden driver to Møller, som ligger i Byen og har sit Udløb i Stranden ved den sidste Mølle. Denne Kiøbstæd er i Historien bekiendt af den store Sammenkomst, som der skeede Aar 1433 til en Freds Slutning imellem Kong Valdemar den Fierde og Hansestæderne. Posten ankommer ugentlig Mandag og Fredag, og afgaaer Tirsdag og Løvedag.

Marked med Heste holdes hver Fredag i Fasten; men Kramvahremarked holdes den 17. Julii, saa og den 25. September, og Qvægmarked den 17. Oktober. Fra Svendborg er over Sundet til Færgestedet paa Taasinge 390 Favne. Det maae ogsaa agtes som noget besynderligt, at Strømmen udi dette smalle Sund imellem Fyhns Land og Taasinge, som gemeenlig kaldes Svendborg-Sund, afvexler ordentlig hver siette Time frem og tilbage, undtagen i meget uroligt Veirligt. Udi dette Sund fanges ofte Marsviin.

3) **Turøe-Sogn** er Annexet til St. Nikolai-Kirke i Svendborg. Turøe, er en omflydt Øe, beliggende Østen for Taasinge og Vesten for Langeland. Den er adskilt fra Fyhn ved et smalt Udløb, kaldet Skaarups-Sund, hvis høie Grunde ikke kan beseiles uden af smaa Baade; men paa Landets anden Side er god Seilads og sikker Havn. Øen er en halv Miil lang og een Miil i Omkreds, og ligner en Hesteskoe, formedelst en Viig, som gaaer ind i Landet. Tilførn har Turøe ligget til Breiningekirke paa Taasinge, men er nu annekteret til St. Nikolaikirke i Svendborg. Landet er matrikuleret for 162 Tdr. 5 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb. Hartkorn. Det unge Mandskab her paa Landet er enroullerte Søefolk. Her paa Landet ligger Marsviinsvold, en Ladegaard af 32 Tdr. Hartkorn, som bestaaer nu af 6 Gaarde, Turøebye, har 22 Gaarde, 32 Huse. Fogedgaaarden, er to Gaarde. Landet har en stor Deel Skov af Eeg og Bøg, og mange Kilder, især een Kilde ved Skoven, kaldet Steenkilde, som har meget skjønt Vand.

4) **St. Jørgens Hospital-Sogn**, saaledes kaldet af St. Jørgens-Hospital, som er opbyggt af Grundmuur, og først indrettet til 24 Lemmer; men Aar 1738 til 32 Lemmer. Dette Hospital skal være anlagt Aar 1372, og var et Sygehuus for de Spedalske; men hvem der har bygt og oprettet denne St. Jørgens-Gaard, er ubekjendt. Aar 1486 er det indrettet til 18 Lemmer, derefter forbedret med 6 Lemmers Tillæg, og endelig Aar 1738 forøget atter med 6 Lemmers Tillæg. Hospitalet med Kirken og Præstegaarden ligger ikke i nogen Bye, men ligger nogle Skridt fra Stranden, en halv Fierdingvei fra Svendborg ved det Sund, som løber imellem Svendborg og Taasinge. Hospitalets Forsvar og Herlighed hører til Hvidkilde-Herregaard. Udi dette Sogn ligger St. Jørgens-Gaard, er een Gaard og eet Huus. Præstegaarden. Brydegaard, een Gaard. Til St. Jørgens-Kirke hører ingen Menighed;

thi Beboerne i Kogtvedbye og i Strandhusene gaae vel i St. Jørgens-Kirke, men de høre til Søerup-Sogn. Ved St. Jørgens-Præstegaard er en skøn Kilde med got Vand. Paa Skiellet imellem St. Jørgens-Gaard og Svendborg-Byemark staaer et Kors.

5) **Søerup-Sogn** er Annexet til St. Jørgens-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Søerup, som har 21 Gaarde, 22 Huse. Søerup-Kirke ligger tæt ved en dyb Søe, kaldet Søerup-Søe, hvori fanges Mængde af Giedder, Aborrer, Skaller, Brasen og Aal. Ved Søerupbye er Aar 1763 indrettet en Fabrike til Bomuldstøi. Rødskebølle, har 7 Gaarde, 3 Huse. Kogtved, har 10 Gaarde, 9 Huse. Strandhusene, ere 9 Huse. Men baade Kogtveds og Strandhusenes Beboere søge St. Jørgens-Kirke for Nærhedens Skyld.

6) **Ollerup-Sogn.** Dertil hører Kirkebyen Ollerup, som har 19 Gaarde, deriblant en Gaard, kaldet Slottet, og 3 Boel, 24 Huse. Nielstrup, en ældgammel Herregaard, som har ypperlig Skov af Eeg og Bøg, saa ogsaa ypperligt Fiskerie i Nielstrup- og Ollerup-Søer. Dens Hovedgaards-Taxt er 23 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 6 Tdr. 6 Skpr. 2 Alb., Mølleskyld 1 Skp. 3 Fk. 1 Alb. Nielstrup-Mølle. Beierholm, en Gaard, ved hvilken løber en Bek, med Broe over, som skiller baade Ollerup-Sogn fra Vesterskierninge-Sogn, saa og de to Herreder, nemlig Sunds-Herred og Salling-Herred fra hverandre. Hemmedrup, eet Huus. Skousgaard. Staagerup, har 9 Gaarde, 4 Huse. Aaehuset, ved Østerskierninge.

7) **Kirkebye-Sogn** er Annexet til Ollerupkirke. Dertil hører Kirkebye, som har 5 Gaarde, 1 Boel, 5 Huse. Slæbek, har 4 Gaarde, 8 Huse. Raarud, har 5 Gaarde, 3 Huse. Dougshøyrup, har 10 Gaarde, 9 Huse. Æggebjerg, har 9 Gaarde, 12 Huse. Tinghuset, hvor Herredstinget for Sunds- og Gudme-Herreder holdes.

8) **Østerskierninge-Sogn;** dertil hører Østerskierninge, som har 21 Gaarde, 12 Huse. Ullemose, een Gaard. Nørregaard, een Gaard. Ballan, har 8 Gaarde, 12 Huse, og er en Bye, liggende ved Stranden, hvortil hører nogle Steder, kaldet Holmen. Langs ved Byen gaaer Ollerup-Søe, hvorfra en Aae har sit Udløb, som gaaer til Vesterskierninge-Mølle. I Marken ved Stihoved er en rindende Kilde.

9) **Hundstrup-Sogn** er Annexet til Østerskierninge-Kirke; men ligger i Salling-Herred, hvor det findes anført ved No. 23.

10) **Ægense-Sogn**; dertil hører Ægensebye. Hvidkilde, en prægtig Herregaard, beliggende ved Hvidkildesøe, og ellers omringet med store Skove af Eeg og Bøg, foruden den unge Skovs Opelskning. Dens Hovedgaards-Taxt er 66 Tdr. 6 Skpr., Skovskyld 18 Tdr. 1 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 6 Tdr. Hvidkilde-Mølle. Ved Gaarden haves ypperligt Fiskerie baade i ommeldte Hvidkildesøe, som her haves allene, saa og i Fælledsskab som Lodseier i Sørupsøe, Nielstrupsøe og Ollerupsøe. Midt i Hvidkildesøe ligger meget behagelig en liden Æ, bevoksen med Skov, hvor Svaner og Vildgiæs opholde sig og udligge deres Unger. Paa hiin Side af denne Søe udi Hvidkilde-Løkker sees Rudera af en Herregaard, Boelsgaard kaldet, som sammesteds skal have staaet i de allerældste Tider. Lindskou, en Herregaard, hvis Situation er meget smuk, og haver Udsigt over Havet; dens Hovedgaards-Taxt er 20 Tdr. 7 Skpr. 1 Alb., Skovskyld 2 Tdr. 1 Fkr., Mølleskyld 4 Skpr. Den er nu lagt under Hvidkilde-Herregaard. Skousboe hører ogsaa under Hvidkilde.

11) **Dreiøe-Sogn**, som bestaaer af den Æ Dreiøe, der er tre Fierdingvei lang og en Fierdingvei breed, har 34 Tdr. Hartkorn og 26 Gaarde, saa og 15 Huse; Indbyggerne leve af Agerdyrkning og Fiskerie. Til dette Sogn er Aar 1555 lagt de 3 Æ af 74 Tdr. 4 Skpr. Hartkorn, nemlig: Skarøe, en Æ, som har 12 Gaarde, 4 Huse og 18 Tdr. Hartkorn; den laae tilforn til Østerskierninge-Kirke. Hiortøe, en Æ, som har 4 Gaarde, 2 Huse og 8 Tdr. Hartkorn; den laae tilforn til Bierbyekirke. Birkholm, en Æ, som har 7 Gaarde, 2 Huse og 5 Tdr. 2 Skpr. Hartkorn; den laae tilforn til Rudkiøbing-Kirke. Paa disse Æer findes en Deel usædvanlige Strandfugle, Havgiæs og Harer. Paa Hiortøe voxer vilde Asparges. Dreiøe har fordum ligget til Ærritskiøbing.

12) **Strynøe-Sogn**, der bestaaer af den Æ Stynøe, som er een Miil i Omkreds, og bestaaer af 112 Tdr. Hartkorn og har 45 Gaarde foruden Præstegaarden, og et grundmuret Jagthuus til Herskabets Forlystelse paa Jagten. Denne Æ hører under Grevskabet Langeland. I Havet fiskes Torsk, Flyndre, Makrel, Aborrer, Aal, Sild, Strynkalkv eller Strynøekalkv, er en

liden Øe, beliggende tre Fierdingvei fra Strynø; den har 3 Beboere paa 6 Tdr. Hartkorn. Nu hører den til Strynø, tilligemed 5 ubebygte Holme, nemlig: Brandeholm; Vaadeholm; Bredeholm; Greensholm, og Græsholm; hvilke bruges om Sommeren til Græsning, men paa Bredeholm slaaes Høe.

13) **Steenstrup-Sogn**, hvis Kirke er 56 Alen lang. Dertil hører Steenstrupbye, som har 16 Gaarde, 14 Huse. Løigtved eller Løigtvedgaard, en Herregaard, forsynet med skøn Skov overalt paa Godset; dens Hovedgaardstaxt er 37 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 4 Tdr. 1 Skp. 1 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 1 Td. 6 Skpr. Skioldmose, en skøn Herregaard, hvis herlige Skove af Bøg og Eeg ere af de største og beste i hele Fyhn; dens Hovedgaardstaxt er 25 Tdr. 1 Skp. 3 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 12 Tdr. 5 Skpr. Ullebierggaard, ligger udi Skioldemoseløkker. Høyrupgaard, er 4 Huse. Hyllebiergmølle. Heemølle. Høirupmølle. Rudme, har 7 Gaarde, 4 Huse. Hundtofte, har 12 Gaarde, 8 Huse. Lille Løigtved, har 5 Gaarde, 3 Huse. Skovhuse i Løigtved, 4 Huse, Staugerup, 4 Huse. Paa Steenstrup- Hee- og Rudmemarker, samt i Høirup-Skovløkker, findes en Deel hedenske Altere og Begravelser.

14) **Lunde-Sogn**, som er Annex til Steenstrupkirke, men i fordum Tid har været annekered til St. Nikolaikirke i Svendborg. Dertil hører Lundebye, som har 6 Gaarde, 7 Huse. Høye, har 13 Gaarde, 13 Huse. Boebierg, har 6 Gaarde, 3 Huse. Koenborg, een Gaard. Ællehauge, een Gaard. Langkilde, een Gaard. Vandmølle, eet Huus.

15) **Qvendrup-Sogn**, hvis Kirke er en Korskirke, kaldet St. Laurentii Kirke, og ligger paa en Banke. Dertil hører Qvendrupbye, som har 24 Gaarde, 17 Huse. Ægeskou, en ypperlig Herregaard, hvis Vinduer siges at være saa mange som Aarets Dage, dens Døre saa mange som Uger, og dens Skorstene saa mange som Maaneder. Dens prægtige Hauge holdes for at være den allerstørste og skønneste i Fyhn; men især overgaaer dens herlige og store Egeskov, som har givet Gaarden sit Navn, alle Ting. Ligeledes er her skønt Fiskerie. Dens Hovedgaardstaxt er 49 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 8 Tdr. 1 Skp., Mølleskyld 3 Tdr. Ved Kirken er et

Hospital til 4 Lemmer, opbyggt Aar 1770. Ægeskoubye, har 14 Gaarde, 8 Huse, hvor aarlig holdes et Marked den 19. Septbr., og hvor tillige Prisen paa Honning og Boghvedegryn sættes. Trunderup, har 16 Gaarde, 9 Huse. Gultved, har 6 Gaarde, 1 Huus. Neden for Præstegaarden er for nogle Aar siden i en hedensk Begravelse fundet Leerurner, Stykker af Rustninger og Kaarder.

16) **Skaarup-Sogn**; hvortil hører Skaarupbye, som har 28 Gaarde, 21 Huse, og et Hospital. Østeraabye, har 21 Gaarde, 13 Huse. Holmdrup, har 13 Gaarde, 22 Huse. Klingstrup, en Herregaard med prægtig Skov overalt, saavel ved Gaarden, som paa Bøndergodset, og forsynet med gode Fiskedamme. Dens Hovedgaardstaxt er 33 Tdr. 7 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 4 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld. 2 Tdr. Skaarupøers Huse ere 13 i Tallet. Malgaard, een Gaard. Skovmøllen. Klingstrupmølle. Udi Klingstrupsløkker findes to hedenske Altere, og ligeledes i Østeraabyemarken findes to med høie Stene. Vandet imellem Fyhn og den Øe Thurø kaldes Skaarupssund.

17) **Tveed-Sogn**, hvis Kirke er en Korskirke. Dertil hører Tveedbye, som har 19 Gaarde, 12 Huse. Biørnemose, en liden Herregaard af Avling, beliggende halvanden Fierdingvei fra Svendborg, haver meget gode Skove, og et fordeelagtigt Strandfiskerie. Ikke langt fra Gaarden ligger Kisten Steens Kilde, som Aar 1764 blev ved Rænder indledet, saa at Vandet springer i Ladegaarden, Kiøkkenet, Bryggerset og Haugen. Dens Hovedgaardstaxt er 15 Tdr. 2 Skpr. 1 Alb., Skovskyld 4 Skpr. Øverste Ørkelsmølle; nederste Ørkelsmølle, Haldager, har 7 Gaarde, 16 Huse. Stevninghuset. Skovhuset. Aar 1554 blev befalet, at Tveedkirke skulde nedbrydes, og, Meenigheden gaae til Svendborgkirke; men Sognemændene satte sig derimod. Aar 1558 blev efter kongelig Bevilgning Tveed-Sogn annekteret til Skaarupkirke, hvilket vedvarede til Aar 1630, da de bleve igjen adskilte, og hvert Sogn fik sin egen Præst; men Aar 1696 bleve disse to Sogne igjen samlede paa nye, indtil Aar 1738, da de atter bleve separerede, og Tvedekirke fik sin Præst for sig selv. Udi Tvede-Sogn har fordum ligget Ørkelsslot, hvoraf sees endnu Rudera, hvilket har i det fiortende Aarhundrede tilhørt

Greverne af Holsteen, men i det femtende Aarhundrede tilhørt de katholske Bisper i Odense indtil Reformationen, da det efter den Tid har tilhørt Kongerne. Om dette Slot er allerede forhen meldt Pag. 320.

Om Øen Taasinge.

Den Øe Taasinge, hvis Navn ogsaa skrives Taarsinge, Thorsinge og Taasingeland, ligger lige over for den Kiøbstæd Svendborg ved det smalle Svendborgsund, saa at man i stille Veir kan raabe til hinanden over Sundet. Denne Øe er to Mile lang, og een Miil breed, har 900 Tdr. Hartkorn, er meget frugtbar, har skønne Skove af Eeg og Bøg, saa og stort og smaat Vildt i største Overflødighed; ligeledes ypperligt Fiskerie af Stranden.

I de allerældste Tider har paa Taasinge været to Slotte, befæstede med Volde og Grave, hvis Levninger endnu sees. Det ene Slot, kaldet Horseslot, laae i Horseskoven ved Stranden; det andet og største Slot, kaldet Piilslot, laae i Tronsebye ved en god Havn og paa et behageligt Sted tvert over for den Øe Thorøe. Aar 1395 gav Dronning Margrethe Taasingeland til Odense-Bispestoel; og fra den Tid af boede disse katholske Prælater om Sommeren paa Kierstrup. Efter Reformationen blev Taasingeland sekulariseret af Kong Kristian den Tredie.

Aar 1629 lod Kong Kristian den Fierde nedbryde Kierstrup, og opbygte Valdemars-Slot til sin Søn Valdemar Kristian; men han døde paa sin udenlandske Reise. Aar 1677 solgte Kong Kristian den Femte Øen til den berømmelige danske Søehelt, Generaladmiral Niels Juel; og er nu Øen et Stamhuus for hans Descendenter, undtagen tre Bøndergaarde paa Landet, som tilhøre Faareveilegods paa Langeland udi Bierrebye-Sogn; men Resten ligger under Stamhuset. Øen ligger under Sunds-Herred, og har tre Sogne, hvilke ere: 1) Breigninge-Sogn; 2) Lande- eller Landet-Sogn; og 3) Bierrebye-Sogn.

Vi merke nu hvert Kirkesogn især.

18) **Breigninge-Sogn**, hvis Kirke fordem er kaldet St. Andreas-Kirke, og ligger høit paa den nordlige Kant af Øen ved Svinesund eller Svendborgsund. Denne Kirke blev Aar 1575 annekteret med Landet-Kirke; men Aar 1738 blev den skilt derfra og henlagt til Valdemars Slotskirke. Ligeledes har

den Øe Thurøe ligget til dette Sogn; men samme Øe hører nu som et Annex til Svendborg. Til Breigninge-Sogn hører Valdemars-Slot, en prægtig Herregaard og en fornøielig Residenz for Stamhuset, anseelig opbyggt efter moderne Architektur, hvor fra Slottets Gemakker falder en behagelig Udsigt til Havet og de forbiseilende Skibe. Dette Valdemars-Slot har et prægtigt og velprydet Slotskapel til Gudstieneste, hvor Sognepræsten for Breigninge prædiker hver Søndag. Ved Gaarden er anlagt en skøn Bomuldsfabrik, hvor nogle Fabrikantere boe. Det skatte- og tiendefrie Hartkorn, som bruges ved Slottets Ladegaard, er 56 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Skovskyld, 3 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 6 Tdr. Breigningebye, har 4 Gaarde, 7 Huse. Nyebye, har 12 Gaarde, 11 Huse. Vindebye, har 5 Gaarde, 5 Huse. Trønse, har 98 Huse. Udi denne Bye sees Rudera af det Slot, kaldet Piilsslot, og Stedet kaldes endnu Piilsgaarden. Ved Trønsebye er en tryk og sikker Havn, og Beboerne have Frihed at seile. Knudsbølle, har 7 Gaarde, 6 Huse. Biernemark, har 8 Gaarde, 11 Huse. Udi Sognet ere 4 Veirmøller og 4 Vandmøller. Kigholm, en liden ubeboet Græsholm, liggende Nordøst paa Landet, hvorpaa kan græsses 10 Faar. Ægholm, ogsaa en Græsholm, liggende Nordvest, hvorpaa kan græsses nogle Qvægshøveder, hvor ogsaa voxer vilde Asparges. Udi Breigninge-Sogn sees Rudera af Rierstrup, som har været befæstet med Grave og Volde rundt omkring, men blev nedbrudt Aar 1692 af Kong Kristian den Fierde.

19) **Landet-Sogn**, hvis Kirke, St. Jørgens-Kirke kaldet, ligger midt paa Landet, og er af en underlig Bygning. Til dette Sogn hører Strammelse, som har 28 Gaarde, 20 Huse, 6 Skovhuse. Meelbye, har 3 Gaarde, 2 Huse. Lundbye, har 21 Gaarde, 22 Huse, 2 Skovhuse. I Byllesvang sees Rudera af St. Oles Kapel; derved er St. Oles Kilde, hvor man i de katholske Tider brugte megen Overtroe med denne Helgens Billede som blev baaret om i Marken, naar Sæden var lagt. Ved Havet bag Bernisseskov blev Aar 1743 gjort en kostbar Dæmning med Stiborer for en Eng, for at holde Vandet ude fra Havet. Paa samme Eng avles nu aarlig hundrede Læs Høe.

20) **Bierrebye-Sogn**; hvis Kirke kaldes St. Mortens Kirke, som er ziret med et lidet Spiir. Dertil hører Bierrebye, der har 20 Gaarde, 14 Huse.

Søbye har 11 Gaarde, 11 Huse. Helløv, har 4 Gaarde, 2 Huse. Stioul, har 10 Gaarde, 3 Huse. Østen for Byen Stioul ligger to ubeboede Holme, som kaldes store og lille Ralm, hvorpaa græsses 10 Heste. Vaarøe, har 9 Gaarde. Skovballe, har 7 Gaarde, 6 Huse. Vemmenæs, har 21 Gaarde, 13 Huse. Ved Vemmenæs er et Færgested, kaldet Vemmenæs Færgested, hvorfra Overfarten skeer til Langeland. Valdshoved, den yderste Pynt af Taasinge mod Sønden. Valdhovedknude, en liden Græsholm.

M. Salling-Herred.

M. Salling-Herred grændser mod Norden til Odense-Herred; mod Sønden til Havet eller Beltets Vande; mod Østen til Aasum- Gudme- og Sunds-Herreder; og mod Vesten til Baag-Herred. Dette Herred bestaaer af eet Kiøbstædsogn udi den Kiøbstæd Faaborg, og af 24 Landsbye-Kirkesogne, hvilke ere: 1) Den Kiøbstæd Faaborg-Kirkesogn; 2) Dernisse-Sogn; 3) Vesterhesinge-Sogn; 4) Sandholtslyndelse-Sogn; 5) Vesterskierninge-Sogn; 6) Ulbølle-Sogn; 7) Nørrebroebye-Sogn; 8) Sønderbroebye-Sogn; 9) Brahetrolleborg-Sogn; 10) Krarup-Sogn; 11) Østerhesinge-Sogn; 12) Hillerslev-Sogn; 13) Aabye-Sogn; 14) Rastrup-Sogn; 15) Jordløse-Sogn; 16) Haastrup-Sogn; 17) Lyøe-Sogn; 18) Avernakø-Sogn; 19) Horne-Sogn; 20) Svaninge-Sogn; 21) Herringe-Sogn; 22) Espe-Sogn; 23) Vantinge-Sogn; 24) Allested Sogn; 25) Veile-Sogn.

Vi merke nu hvert Kirkesogn i Særdeleshed, nemlig:

1) Den Kiøbstæd **Faaborg-Kirkesogn**; hvortil hører den Kiøbstæd Faaborg og den Øe Biørnøe, som ligger skraas over for Faaborg, en Fierdingvei derfra, og beboes af 7 Halvgaardsmænd paa 24 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr., hvis Beboeres daglige Næring er Fiskerie, tilligemed deres Avling.

Faaborg eller Foborg, en nærsom Kiøbstæd, beliggende paa Fyhns Vesterkant; 5 Mile sønden fra Odense, 4 Mile fra Assens, 7 Mile fra Middelfart, 6 Mile fra Nyborg, 3 Mile fra Svendborg, 7 Mile fra Kjerteminde og 7 Mile fra Bogense, i en meget frugtbar Egn, samt i en sumpig Viig eller Havbugt,

som vel er noget breed og aaben for vestlige Vinde, men dog indesluttet ved de Øer, Avernakke, Lyøe og flere smaa Eilande, hvilke giøre Byens Havn brugelig baade for store og smaa Fartøier, især siden den nye Skibsbroe blev Aar 1723 forfærdiget; men siden er den Aar 1755 bleven forlænget med 36 Alen, og tillige forbedret med Fløie paa 21 Alens Længde. Polihøide er her 55 Grader, 9 Minuter. Naar Byen er anlagt, vides ei.

De ældste af Byens Privilegier ere givne af Kong Erik Aar 1251. Byen har skøn Søefart og Handel med dens egne Fartøier, ikke alleneste indenrigs med Kornvahre, Smør, Ost, Honning, Frugt og andre Landets egne Produkter, men ogsaa udenrigs have de havt deres egne Skibe og Stratsfahreere paa Middelhavet. Byens Kirke, som fordem førend Reformationen har varet den Helligaands-Klosterkirke, er en ziirlig Kirke, og blev af Kong Kristian den Tredie Aar 1539 gjort til Byens Sognekirke; hvorimod Byens gamle Kirke, St. Nikolai kaldet, blev overladt Kongen til et Kornhuus, men siden overladt Byen til et Raadhuus. Kirken er udvendig ziret med et Spiir, men har intet Kirketaarn; thi Taarnet af den gamle St. Nikolai-Kirke, tilligemed Klokker og Geierværk, er bestandig holdt vedlige. Indvendig er Kirken rummelig med tre Gange, prydet med en smuk Altertavle, som oplukkes paa tre Maader og har tre Afdelinger. Byen har tilforn havt et Hospital, som var stiftet Aar 1477, og opbyggt 1479 ved det forrige Helligaands-Kloster; men efter Reformationen ere Hospitalets Indkomster henlagde til Odense-Hospital, hvorfor Faaborgbye har Rettighed at indlegge to Lemmer af begge Kiøn i Odense-Hospital. Men ved Klosterkirken er et andet Hospital, bygt Aar 1696 til otte Borgerenker eller Fattige, og stiftet af Borgemester Jakob Jørgensen; hvortil siden er givet af to Kiøbmænd 600 Rdlr. Ved Kirken er ogsaa et Fattighuus for 8 fattige Skibsfolk eller Skipperenker, oprettet Aar 1770. Det forrige latinske Skolehuus er Aar 1740 henlagt til Kateketens og Chordegens Brug. Raadhuset ligger paa Torvet, og er bygt af St. Nikolai-Kirkes Materialier. Byens Magistrat er een Borgemester, der tillige er Byefoged, og som holder Byetinget om Onsdagen. Til Byen kommer daglig Strandfisk af Torsk, Aal, Flyndre, Pigvare, Makrel, Stør og Sild, hvilke indføres fra Dyreborg, som ligger bag ved Dyreborg-Odde i Horne-Sogn, og til Deels udgiør Faaborg-Havn. Byen har ogsaa Fiskerettighed i fersk Vand udi Faaborgsund, som ligger norden for Byen, hvori de Paagrændsende og

har Fiskelodsret. Det ferske Vand til Byen er overalt Brakvand. Vel er ved Strandbredden en Kilde; men dens Vand fordærvs ofte ved høie Vande. Et Stykke Vei fra Byen ligger St. Oles Kilde paa Svaninge-Søbieergsmark uden for Laugsmølle. Byen har kun smaa Eiendomsjorder, nemlig Øster- og Vester-Heder, hvilke dog kjøbes og sælges. Byen holder en Biepost til Odense; den gaaer derhen hver Onsdag og Løverdags, og kommer igien hver Mandag og Fredag. Hestemarket holdes hver Torsdag i Fasten. Men de aarlige Markeder holdes den 12. Junii, den 10. Septbr, og den 7. Novbr.

2) **Dernisse- eller Diernisse-Sogn**, hvis Kirke er prydet med et Orgelværk, og er annektet til Faaborg-Kjøbstæd Aar 1540 af Kong Kristian den Tredie. Til Sognet hører Dernissebye, hvor der er et Hospital for sex Lemmer ved Kirken. Katterbye, har 12 Gaarde. Kallekoe, har 4 Boel. Kallekoe-Mølle. Udi Sognet er 50 Huse. Holsteenshuus, en Herregaard, tilforn Findstrup kaldet, beliggende nær ved den Kjøbstæd Faaborg, er forsynet med god Skov, og har tillige skiønt Fiskerie baade af Havet og ferske Vande. Gaarden havde Aar 1693, tilligemed underliggende Øer, Lyøe og Biørnøe, sin egen Birkeret. Aar 1746 blev Holsteenshuus tilligemed Langesø gjort til et Stamhuus. Gaardens Hovedgaardstaxt er 40 Tdr. 6 Skpr. 1 Alb., Skovskyld, 2 Tdr. 4 Skpr. I Holsteenshuus-Enemærke findes Rudera af en Kirke, fordm kaldet Finstrupkirke. Ved Kallekoe er en skøn Kilde, som udspringer af en Sandbanke.

3) **Vesterhæsinge-Sogn**. Dertil hører Vesterhæsingebye; Stenderup; Kistrup, et Skovhuus.

4) **Sandholtslyndelse-Sogn** er Annexet til Vesterhæsinge-Kirke. Til Sognet hører Sandholtslyndelse. Sandholt, en Herregaard, som Aar 1722 blev gjort til et Stamhuus; dens Hovedgaardstaxt er 97 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 14 Tdr. 6 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 2 Tdr. 4 Skpr.; ved Gaarden er maadelig Skov, men got Fiskerie i Overflødighed. Sollerupgaard, en Avlsgaard, meget smukt opbyggt, og hører under Stamhuset. Igiennem dette Sogn løber en Aae, som kommer fra Brahetrolleborg-Skove.

5) **Vesterskierninge-Sogn** bestaaer af Kirkebyen Vesterskierninge, som har 32 Gaarde og 30 Huse. Syttemaen, har 2 Huse og en Vandmølle.

6) **Ulbølle-Sogn** er Annexet til Vesterskierninge-Kirke. Til Sognet hører Ulbøllebye. Rødkilde, en Herregaard, hvis frie Hovedgaardstaxt er 42 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr. 2 Album.

7) **Nørrebrobye-Sogn.** Dertil hører Nørrebrobye, som har, foruden Præstegaarden og Degneboligen, 17 hele og 10 halve Gaarde, 33 Huus- og Boelsmænd. I Byen er et grundmuret Hospital til 6 Fattige; men intet er dertil lagt, saa at Huset bortleies af Odense-Hospitalsforstander. En Fierdingvei nordvest fra Nørrebrobye er en liden Holm eller Ophøining, kaldet Ranildsholm, hvor Ranild, som var Marsk Stigs Tilhænger, skal have havt sin Bolig, og er bleven fangen i sin Hule. De der omkringliggende Pladser give tilkiende, at der har været en Fæstning, hvorudover Stedet har det Navn Ranildsholm; og har man her i Egnen en Vise, kaldet: De Riddere holder paa Giedebierg, Og see de Ranild at ride. Samme Giedebierg ligger paa Marken lige over for bemeldte Ranildsholm. De øvrige Byer ere: Voistrup, har 8 hele Gaarde, 7 Huus- og Boelsmænd. Stoby, har 10 hele Gaarde, 2 Huse. Vittinge, har 6 hele Gaarde, 7 Huus, og Boelsmænd. Tomerholt, een Gaard, Lundegaard, en Herregaard, som skal være oprettet af en nedlagt Bondebye, som kaldtes Lunde. Gaarden har overmaade god og stor Skov, og skiønt Fiskerie, saavel i den store Odense-Aae, der gaer tæt forbi Gaarden, som og i nogle smaa Søer. Dens Hovedgaardstaxt er 38 Tdr. 5 Skpr., Skovskyld 5 Tdr. 4 Skpr. 3 Fkr. Gaarden og Godset tilhører Enker og Fattige i Fyhn, efter Testators Kanzellieraad Peder Smidts Testamente, og dem tilkiendte efter en Høiesterets-Dom Aar 1754, saa at Stiftsamtmænd og Biskoppen over Fyhns Stift lade Godset under deres Opsyn administrere, og Indkomsterne efter Testators Villie aarligen uddele. Lundemølle. Tre Huse i Markerne. Igiennem Sønderbrobye gaer den store Aae fra Brendegaardssø, Arreskousø og Flemmingesø forbi Gielskov; derefter skiller samme Aae Nørrebrobye i to Dele, og løber saa ned til den store Bellingebroee igiennem Dalum forbi Odense.

8) **Sønderbrobye-Sogn.** Dertil hører Sønderbrobye, som har, foruden Præstegaarden, 10 Gaarde, 17 Huse og en Vandmølle. Brobye, en Herregaard med ypperlig god Skov og Fiskerie. Dens frie Hovedgaardstaxt er 34 Tdr. 2 Skpr. 3 Fkr., Skovskyld 9 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr. Lidet fra Gaarden

er Brobyeværk, beliggende ved Broen over Aaen, hvor der var af Rigets Marskal, Hr. Anders Bille, midt i forrige Aarhundrede anlagt en stor Gevæhrfabrik, hvilket Værk blev drevet ved Aaen. Men dette nyttige Anlæg blev ruineret, af de Svenske Aar 1658. Nu staaer her 14 teiglhængte Huse for andre Haandværksfolk og Arbeidere, saa og en god Vandmølle. Allerup, har 5 hele og 2 halve Gaarde, og 3 Huse. Ølstedbye, har 10 Gaarde, 2 Boel og 9 Huse.. Ølstedgaard, en ukomplet Herregaard, Hvis Hovedgaardstaxt er 19 Tdr. 2 Skpr.. 2 Fkr. 1 Alb. Hartkorn, og 33 Tdr. Hartkorn Bøndergods., Tøringe, har 8 hele og. en halv Gaard, saa og 3 Huse.

9) **Brahetrolleborg-Sogn**, hvis Kirke er høi og anseelig, med Spiir og Orgelværk, og er i den fjerde Længde af Herregaarden. Til Sognet hører Brahetrolleborg, et Baronie og Herregaard, som i ældgamle Tider har været et rigt Bernhardiner-Munkekloster, kaldet Holmekloster, paa Latin Insula dei. Efter Reformationen blev det efter sin Eiers Navn kaldet Ranzovholm. Men Aar 1672 den 2. Februarii blev Godset oprettet til et Baronie af Frue Birgitte Trolle, en Enke af Manderup-Brahe, og efter dem Begge fik det Navn Brahetrolleborg. Udi Borgegaardens ene Side er den gamle Klosterkirke, indrettet meget anseelig med store Vinduer, samt prydet med prægtige Ornamentter, og bruges nu som en Sognekirke for næstboende Bønder. Udi Kirkens Chor ere adelige Personers Begravelse. Denne Herregaard har vidtløftigt Bøndergods, mangfoldige store Skove af Eeg og Bøg, og agtes for de største og beste Skove i Fyhn; ligeledes overflødigt Vildt overalt, og desuden Vildt i en egen indrettet Dyrehauge; derhos i fire ferske Søer det beste Fiskerie, som nogensteds findes. Hovedgaardens Taxt er 99 Tdr. 1 Skp. 3 Fkr. 1 Alb., Møllenskyld 3 Tdr., foruden 100 Tdr. Frihedsgods paa Baroniets Vegne. Paa Gaarden holdes Birketing om Fredagen. Sognets Byer og Steder ere disse: Haagerupbye, hvori fordum har staaet en Kirke; og blev da Sognet den Tid kaldet Haagerup- eller Hagerup-Sogn. Brendelyndinge; Lundinggaarde; Nyboe; Fagsted; Gronderup; Nybygtgaarde; Gierup; Flemmingebye. Eneste Steder ere: Ægneborg; Solberg; Kieldeholm; Teiglgaarden; Rugehusetj Høbbet; Silkehuset; Lygtehuset; Boebirghuset; Lydingborghuset.

10) **Krarup-Sogn** er Annexet til Brahetrolleborg-Kirke. Dertil hører Krarupbye. Søfeldebye. Kokkenhuus, een Gaard. Noffeberghuus, een Gaard. Groftebjerggaard, een Gaard. Kipergaard, een Gaard. Fiskerupgaard, een Gaard. Snarupbye. Lydingebye. Krarupkirke ligger paa en høi Bakke.

11) **Østerhæsinge-Sogn**; hvortil hører Kirkebyen Østerhæsinge. Arreskou, en Herregaard, som ligger meget behagelig ved den store Flemmingesøe, som ogsaa kaldes Arreskousøe, som er den største ferske Søe i Nyeborg-Amt, hvis rige og overflødige Fiskerie giver en anseelig Fordeel. Hovedgaardens Taxt er 42 Tdr. 2 Skpr. 3 Fkr., Skovskyld 6 Tdr. 6 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 2 Tdr. 2 Skpr. Den Gaard Vilholmsgabe, Øbedlund, 2 Gaarde. Kielstruphuse, 6 Huse. Haubenshuus, 1 Huus. Arreskoumølle. Udi Sognet er stiftet et Hospital til 6 Fattige og en Sogneskole.

12) **Hillerslev-Sogn** er Annexet til Østerhæsinge. Dertil hører Kirkebyen Hillerslev. Gielskou, en Herregaard med temmelig god Skov; dens Hovedgaards-Taxt er 42 Tdr. 1 Skp. 1 Alb., Skovskyld 5 Tdr. 4 Skpr. 3 Fkr., Mølleskyld 2 Tdr. 4 Skpr. Nyebøllegaard, en gammel adelig Sædegaard, af Bygning som en Bondegaard, hvis Hovedgaardstaxt er 10 Tdr. 7 Skpr. 1 Alb., Skovskyld 2 Alb.; den hører til Gielskou-Herregaard. Nyebøllebye; Sallingebye; Sallinglundbye; Høyerupgaard, smukt opbyggt og hører til Arreskou. Lunde-Mølle. Den store Aae, som har sit Udspring fra Brahetrolleborg-Skov, løber under Hillerslevbroe og skiller Sandholt og Lyndelse-Byes Marker fra Gielskou og Broebyegaards Enemærker; derefter løber samme Aae igiennem. Nørrebrobye til Dalummølle omkring Odense til Skipperbyen Stige, hvor den falder ud i Stranden.

13) **Aabye-Sogn**, hvis Kirke er en Korskirke, og er fordum kaldet Øbyekirke. Mange kalde dette Sogn Vesteraabye-Sogn; dertil hører Vesteraabye, som har 24 Gaarde smaa og store, 39 Huse og een Gaard, Pilegaard kaldet. Brendegaard, en Herregaard, som Aar 1533 er oprettet af to Landsbyer, nemlig Giørup og Nyeboe, og gjort til en frie Herregaard, hvis Hovedgaardstaxt er 51 Tdr. 6 Skpr. 2 Fkr., Skovskyld 11 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr. Til Gaarden er fortreffelig god Skov. Denne Gaard ligger under

Baroniet Brahetrolleborg. Kragegaard, een Gaard, Peierup, har 11 Gaarde, 2 Boel, 7 Huse. Gialdebreddegaard, een Gaard. Bremerhuus, et Boel ved Skoven. Lindevadsmølle.

14) **Aastrup-Sogn** er Annexet til Aabyekirke, hvis Kirke er ogsaa en Korskirke. Dertil hører Aastrupbye. Nakkebølle, en Herregaard med en anseelig Bygning. I de ældre Tider har denne Herregaards Navn været Gronderupgaard, hvormed den er kaldet Aar 1419. Den har kun maadelig Skov, men en skøn indhegnet Dyrehauge og got Fiskerie, saavel i Gaardens egne brede Grave, som og i næstliggende liden ferske Søe. Dens Hovedgaardstaxt er 54 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 1 Td. 7 Skpr. 2 Alb., Mølleskyld 1 Td. 4 Skpr. Nakkebølle-Mølle.

15) **Jordløse-Sogn**, Hvis Kirke er en Korskirke. Dertil hører Kirkebyen Jordløse, som har 20 Gaarde, en Mølle og 3 Huse om Skoven. Damsboe, en Herregaard, hvis Gaard og Gods er nu lagt under Stamhuset Hvedholm. Denne Gaard har god Bøgeskov. Dens Hovedgaardstaxt er 33 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 11 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr. Søboe, en Herregaard, liggende meget fornøielig, thi den har den skønne fiskerige Søe, Søboe-Søe kaldet, paa den ene Side, og den ypperlige Skov paa den anden Side. Gaardens Hovedgaardstaxt er 27 Tdr. 1 Skp. 1 Alb., Skovskyld 9 Tdr. 3 Spkr. 3 Fkr. 1 Alb. Trunderupbye, har 7 hele og 1 halv Gaard, og 6 Huse. Paa Jordløse-Kirkegaard er bygt et Hospital til 4 Lemmer, som nyde hver aarlig tolv Rigsdaler. I dette Sogn ligger Giebjerg, et meget Høit Bierg.

16) **Haastrup-Sogn** er Annexet til Jordløsekirke. Dertil hører Haastrupbye. Østrup, en Herregaard, som hører til Stamhuset Hvedholm, og har overmaade store Skove af Eeg og Bøg; dens Hovedgaardstaxt er 17 Tdr. 7 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 9 Tdr. 1 Fkr. Østrupbye, to Gaarde. Tre Møller. En eenlig Gaard i Marken af 3 Tdr. Hartkorn, og 3 Huse i Marken.

17) **Lyøe-Sogn** bestaaer af den Øe Lyøe, som er en halv Miil lang og en halv Miil breed, af 96 Tdr. Hartkorn, har 24 Gaarde og nogle Huse. Øen ligger imellem Faaborg og Ærrøeskiøbing, og har sit Navn af Lye og Læ for Skibe i haardt Veir; thi paa Vesterkanten af Landet er et Rif, kaldet

Rifvets Krog, som skyder sig ud til Nord mod Fyhns Land, og gjør her en god Havn. Paa Landet er 2 Søer, nemlig Østersøe og Vestersøe. I fordum Tid gik denne Øes Beboere til Kirken i Faaborg, men de fik deres egen Kirke først af Bindingsværk Aar 1592, men siden af Muur og Kampesteen Aar 1645. Præsten er tillagt Aar 1555 den halve Konge- og den halve Kirketiende. Udi Historien er denne Øe bekjendt, at Kong Valdemar den Anden blev Aar 1223 her fangen ved en Kilde, kaldet Kongens Kilde, af Grev Henrik af Sverin i Meklenborg, og blev fangen bortført over til Meklenborg, hvor han sad i Arrest paa tredie Aar., See Hvitfelds Krønike Tom. 1. Pag. 188; og Holbergs Danmarks Historie Tom. 1. Pag. 283. Paa Øen vises lille Kong Lauriz's Grav og Kong Svends Grav.

18) **Avernakø-Sogn** bestaaer af den Øe Avernakke eller Arnakke, som ligger en Miil Norden for Faaborg, et got Kornland med 21 Gaarde og nogle Huse, hvis Beboere ere Bønder og Fiskere, og have deres egen Birkeret og Tinghuus paa Landet. Paa Øen er en smuk liden Skov. Sognet bestaaer af Munkebye og Korshavn, to Byer. Vel hænger Korshavn sammen med Avernakke eller Munkebyes Grund ved en lang smal Hals, som er omtrent tusinde Alen lang, men dog ei bredere, end to Vogne kan kiøre hinanden forbi, da Stranden er paa begge Sider af Veien; dog kan ved høie Vande samme smalle Hals, som kaldes Dreiet, overskylles saaledes, at det ei er mueligt at komme derover uden med Baade; og ved Siderne af bemeldte smalle Hals er et steilt Dyb paa nogle Favne Vand. Ved Munkebye er en rindende Kilde, og paa Munkebyemark er Aar 1685 den 16. April opløiet af en Bonde tre smaa Guldskaaler eller Urner, hvilke giemmes paa det kongelige Konstkammer i Kiøbenhavn, og veier tilsammen 6 Unzer eller 12 Lod. See Lorenzens Musæum Regium.

19) **Horne-Sogn**, hvis Kirke ligger høit og kan sees i Søen, har et høit Taarn og Spiir med en forgyldt Hane og Kugle, ziret indvendig med er Orgelværk. Til Sognet hører disse Byer: Horne, som deles i tre Dele, nemlig Kirkeballe, Nørreballe og Vesterballe. Udi Byen er et Hospital til fem Lemmer. Hornemølle. Hvedholm, et Stamhuus og en important Herregaard, med en overmaade stor Avling og ypperligt Strandfiskerie af Havet; men kun maadelig stor Skov. Dens Hovedgaardstaxt er 121 Tdr. 7 Skpr.

1 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 1 Tdr. 5 Skpr. 2 Alb., Mølleskyld 2 Tdr. Bøyendbye, hvor der er et Færgested, kaldet Bøydens-Færge, hvorfra Overfarten skeer fra Fyhn til Als. Biernedebye. Dyreborg, nogle Fiskerhuse ved Stranden. Dyreborg-Odde, den yderste Pynt af Fyhns Land i Horne-Sogn.

20) **Svaninge-Sogn**, hvis Kirke er en Korskirke. Dertil hører: Svaningebye; Østerbye; Millinge, Falsled; Steensgaard, en Herregaard, med overmaade gode Skove, saa ogsaa skjønt Fiskerie baade af fersk og salt Vand, da den ei ligger langt fra Havet. Dens Hovedgaardstaxt er 33 Tdr. 7 Skpr. Skovskyld 3 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb. Grubbemølle; Nørremølle. Udi dette Sogn i Søeges-Marken ligger et høit Bierg, hvorfra man kan see 5 til 6 Mile; en Kilde, St. Oleskilde kaldet, og en Høi, kaldet Leerbjerg. Ved Kirken er et Hospital.

21) **Herringe-Sogn**; dertil hører Herringebye, som har 8 Gaarde, 16 Huse. Udi denne Bye er et stort grundmuret Hospital, kaldet Herringe-Hospital, til 20 Lemmer; og dets Kapital er 2400 Rigsdaler, hvoraf Fiellebroe-Herregaards Eier betaler Renten hver Paaske og Mikkelsdag, som uddeles til Lemmerne. Fiellebroe, en stor og skjøn Herregaard, tilligemed stor Herlighed af prægtig Skov, Fiskerie og en indrettet Dyrehauge, forsynet med Daadyr. Paa den østre Side af Borgegaarden er et overmaade ziirligt Kirkekapel, hvori hver Søndag og hellig Dag fra Aar 1712 holdes Prædiken af Sognepræsten til Herringe; dette Kirkekapel har smukke Kirke-Ornamenter, saa og et Orgelværk. Under Fiellebroe ligger i Espe-Sogn en anden liden matrikuleret komplet Herregaard, kaldet Skovsgaard, som har sine Marker for sig selv, dog under Hovedgaardens Hartkornstaxt, som er 52 Tdr. 4 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 14 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr. 2 Alb. Rudmebye, har 4 Gaarde, eet Huus.

22) **Æspe-Sogn**; dertil hører Æspebye, som har 16 hele og 4 halve Gaarde, 20 Huse. Agerup, een Gaard, eet Huus. Skovsgaard, en matrikuleret Sædegaard, af Fiellebroe-Herregaards Hovedgaardstaxt. Staurlundgaard, een Gaard. Lundsgaard, en Gaard. Findinge, 6 halve Gaarde og 5 Huse.

23) **Vantinge-Sogn** er Annexet til Espe-Kirke. Dertil hører Vantingebye, som har 15 Gaarde, 1 Boel, 14 Huse, een Vandmølle og een Stampemølle.

24) **Allested-Sogn**. Dertil hører Allested eller Alsted, som har 26 Gaarde, hele og halve, og 8 Huse.

25) **Veile-Sogn** er Annexet til Allestedkirke. Dertil hører Veilebye, har 17 Gaarde, 3 Boel og 18 Huse. Veirum, et Boel under Søbyesøe-Gaard. Veilegaard, en Herregaard, hvortil er meget store og gode Skove, liggende som en Halvmaane omkring Gaarden. Dens Hovedgaardstaxt er 31 Tdr. 6 Skpr. 3 Fkr., Skovskyld 6 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr. i Alb., Mølleskyld 2 Tdr.

26) **Giesteløv-Sogn** er Annexet til Høyerupkirke i Vindingherred. Dertil hører Giestelevbye, som har 16 Gaarde. Pallishave, har 3 Gaarde. Nørskou, en Herregaard med got Bøndergods, skøn Skov og Fiskerie; dens Hovedgaardstaxt er 24 Tdr., Skovskyld 4 Tdr. 2 Fkr.

27) **Heden-Sogn** er Annexet til Søbyekirke i Aasumherred. Dertil hører Kirkebyen Hedenbye.

28) **Hundstrup-Sogn** er Annexet til Østerskierninge-Kirke i Sunds-Herred. Dertil hører Hundstrupbye, som har 17 Gaarde, 10 Huse. Flintholm, en Herregaard og gammel adelig Sædegaard, som er samlet til Egeskou-Herregaard; dens Hovedgaardstaxt er 16 Tbr. 7 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 4 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb. Mynderup, har 7 Gaarde, eet Huus. Gundestrup, har 6 Gaarde, 2 Huse. Eeneste Gaarde ere: Æskebjerggaard, Piilhuus, Galtebjerghuus, Ælleskovensmølle, Hørupgaard, hvorved er et Teiglbrænderie.

Anmerkning,

De fire Kirkesogne, nemlig 1) Dalbye-Sogn, 2) Stubbedrup-Sogn, 3) Mesinge-Sogn, og 4) Vibye-Sogn, som ligge paa den Halvøe Hindsholm og høre under Nyeborg-Amt, men ligge i Bierge Herred, ere allerede anførte ved No. 10, 11, 12 og 13 udi Bierge-Herred Pag. 277 og 278, og findes der beskrevne, tilligemed de i samme Sogne beliggende Herregaarde.

Kilde: Nicolay Jonge,
Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.
Kiøbenhavn 1777
Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store
Helliggieststrædet No. 150

Side 303 – 337

VI. Tranekjær-Amt.

Tranekjær-Amt, som er samlet med Nyeborg-Amt, og har fælles een Amtmand og een Amtsforvalter, udgjør

Den Øe Langeland.

Den Øe Langeland (saaledes kaldet af sin langagtige Figur) ligger i det store Belt paa Fyhns østre Side, samt Siællands og Lollands vestre Side, imellem den 54. Grad, 44 Minuter, og den 55. Grad, 11 Minuter. Det er 7 Mile langt, og en god Miil breedt somme Steder; men paa nogle andre Steder er det ei saa breedt, Længden af Landet regnes fra Houborg mod Norden indtil Gulstav mod Sønden. Langeland ligger høit og smukt, er meget frugtbart paa Rug, Byg, Erter og Havre. Den søndre Kant af Landet er langt mere frugtbar end den nordlige Kant.

Paa Landet findes en Deel høie Bakker eller Bierge, af hvilke de høieste ere Fakkebjerg, Blokoberg og Reebierg, hvilke kan sees langt ude i Havet. Paa Landet ere to Skibshavne for Fartøier, nemlig ved Stoense, 3 Mile fra Rudkjøbing, og ved Riftinge, som ligge to Mile fra Rudkjøbing, og ligge alle under eet Toldsted; men den Havn ved Riftinge er den sikkerste og beste. Fra landet udføres aarlig en god Deel Fedevahre, nemlig: Ost, Smør, sallet Kiød, Skind, Uld, Honning, og en tre til fire tusinde Tønder Korn, med landets egne Fartøier. Skov findes til tilstrækkelig Fornødenhed af Bøg, Eeg, Elle- og Asketræer, foruden ung Skovs Opelskning i Overflødighed. Allehaande Vildt af stort og smaat, samt Fuglevildt af Snepper, Bekkesiner, Brokfugle, Agerhøns, Kramsfugle, saa og Strandfugle af Vildgiæs, Vildænder etc. forefindes her. Ved alle Herregaardene ere der Fiskedamme med fersk Fisk; men af Strandfiskeriet, især paa den østre Kant, haves Torsk, Sild, Aal, Makreel, og Flyndre for got Kiøb, da Stranden er saa nær.

Dette land tilhørte udi det trettende Aarhundrede nogle Prinzer af det kongelige Blod, under Navn af et Fyrstendømme. Men nu omstunder kaldes det et Grevskab, efterdi det for den sidste Deel hører til og ligger under det grevelige Ahlefeldtske Slot Tranekjær, og er et af de beste og meest importante Grevskaber i Danmark. Aar 1671 blev

det oprettet til et Grevskab af Groskanzler Friderik Ahlefeldt for hans Descendenter. Paa Landet ere 14 Landsbyekirker, som Grevskabet eier allesammen; men Kiøbstædens Rudkiøbings-Kirke tilhører Kongen. Foruden Grevskabet er her paa Landet 6 komplette Herregaarde, nemlig: Faareveile, Hiortholm, Holmegaard, Møllegaard, Nedergaard og Steensgaard. Af ukomplette Gaarde ere disse 9, nemlig: Broelykkegaard, Æggelykke, Hegnet, Lykkesholm, Skousgaard, Skousboe, Vestergaard, Fodslette og Nyegaard, Meiergaarde. Af det Gods paa Langeland, som den grevelige Ahlefeldtske Familie har tilkiøbt sig foruden Grevskabet, er indrettet et Stamhuus, kaldet Ahlefeldt, Grevskabet har Birketingsret lige til Høisteret.

Tilforn holdtes Landstinget i Rudkiøbing, men blev Aar 1677 forflyttet til Fyhn. Amtstuen paa Langeland blev Aar 1699 forflyttet til Nyeborg. Udi de ældre Tider har her ligget et Slot, kaldet Kroager, hvoraf findes nogle Rudera, ligeledes en gammel Fæstning, kaldet Houborg, med dobbelte Grave, tæt ved Stranden paa den yderste Pynt af Landet, lige over for Sprogøe. Paa den vestlige Side af landet ved Klausbølle, findes ogsaa Kiendetegn af et Slot, kaldet Holms-Slot; og ved Bodstrupmarker findes ogsaa Grave og Grundstene af et andet Slot, kaldet Haugaard. Men alle disse Slotte synes at være anlagte til Søerøverie, og ere siden nedbrudte ved Tranekiær-Slots Bygning og Befæstning.

Hele Landet staaer under Stifamtmanden over Fyhn, undtagen Kiøbstæden Rudkiøbing, som staaer under Stifamtmanden i Lolland. Dette land, som kaldes Tranekiær-Amt, deles i to Herreder, som ere: 1) Sønder-Herred, og 2) Nørre-Herred. Paa Langeland er en eeneste Kiøbstæd, nemlig Rudkiøbing; dernæst 15 Kirkesogne, 65 landsbyer, 12 Herregaarde, 15 Veirmøller og 15 Byer, hvis Navne endes paa Bøller. Man beskriver nu hvert Herred og dets tilhørende Kirkesogne især, nemlig:

A. Sønder-Herred.

Sønder-Herred indbefatter 7 Landsbye-Kirkesogne, hvilke ere: 1) Tryggelev-Kirkesogn; 2) Fodslette-Sogn; 3) Maglebye-Sogn; 4) Longelse-Sogn; 5) Fuglsbølle-Sogn; 6) Humble-Sogn; 7) Lindelse-Sogn.

Vi merke nu hvert Kirkesogn i Særdeleshed, nemlig:

1) **Tryggeløv-Sogn**; dertil hører Tryggeløvbye, som er deelt i fire Parter, som kaldes Baller, nemlig: Nørreballe; deri ligger et Bierg, kaldet Pavebjerg, og en Gaard, kaldet Pavelundsgaard; Østerballe, Sønderballe, Kinderballe. Udi denne Bye er en Veirmølle; derved ligger Tryggeløvgaard, en Meiergaard. Lykkesgaard, en Herregaard, men er ukomplet.

2) **Fodslette-Sogn** er Annexet til Tryggeløvkirke. Dertil hører Fodslettebye. Hiortholm, en Herregaard, hvis Hovedgaardstaxt er 62 Tdr. 1 Skp., Skovskyld 2 Tdr. 2 Skpr. 1 Alb.

3) **Maglebye-Sogn**; hvis Kirketaarn er Aar 1762 prydet med et ottekantet Spiir 40 Alne høit, tækket med Spaan, og paa Fløistangen prydet med en Kobberkugle og Kobberfløi. Til Sognet hører Kirkebyen Maglebye; Broelykkegaard, en ukomplet Herregaard; Søegaard; Holmegaard, den ældste Herregaard paa Landet, hvis Hovedgaardstaxt er 25 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 2 Skpr. 2 Alb., Mølleskyld 1 Td. Badenkop; Fiskerleie; Norderbrobye; Sønderbrobye; Bogøe, en Øe af 20 Tdr. Land. En anden liden Øe, kaldet Laag, af 5 til 6 Tdr. Hartkorn. Nok en mindre Øe, kaldet Bok, hvorpaa groer lidet Græs.

4) **Longelse-Sogn**, som tilforn har ligget under Nørreherred, men ligger nu under Sønderherred. Dertil hører Kirkebyen Lungelse eller Longelse, hvis Kirke er prydet med et Orgelværk. Nørre-Longelse; Peerstrup; Askemose; Tagemosegaard; Møllegaard, en Herregaard, hvis Hovedgaardstaxt er 11 Tdr. 5 Skpr. 2 Fkr., Skovskyld 1 Skp. 1 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 4 Skpr, Spotsbjerg-Huse. Her er ogsaa en Færgesgaard, hvorfra Overfarten skeer fra Langeland til Falster.

5) **Fuglsbølle-Sogn** er Annexet til Longelse-Kirke. Dertil hører Kirkebyen Fuglsbølle, hvori er et Hospital til 4 Lemmer. Skousboe, en ukomplet Herregaard; Vesterby; Skaremosegaard; Flademosegaard.

6) **Humble-Sogn**, hvis Kirke har to Liigkapeller. Til Sognet hører Kirkebyen Humble, som har sit Navn af Kong Humble, som siges efter Fortæling at være begravet i et Bierg der i Sognet. Haubølle. Vestergaard, en ukomplet Herregaard. Hesselbjerg. Kiedebye. Hagenbye. Ristinge, er en

Peninsel eller Halvøe, hvor der er en sikker Havn for Fartøier og et Ladested for Kiøbmænd. Hennemved. Brandsbye. Hverkinge. Helsned. Ourebye Lakkebøllegaard. Skousgaard, en Herregaard, som er ukomplet.

7) **Lindelse-Sogn.** Dertil hører Kirkebyen Lindelse, som har 14 Gaarde, 23 Huse. Hennemved, af hvilken Bye det halve, nemlig 12 Gaarde og 5 Huse, hører til dette Sogn, men det øvrige halve hører til Humble-Sogn. Herslev, har 15 Gaarde, 8 Huse. Illebølle, har 17 Gaarde, 17 Huse. Vindebye, har 12 Gaarde, 14 Huse.

B. Nørre-Herred.

Nørreherred indbefatter eet Kiøbstædsogn, nemlig Rudkiøbing, og syv Landsbye-Kirkesogne, hvilke ere: 1) Den Kiøbstæd Rudkiøbing-Kirkesogn; 2) Skrøbeløv-Sogn; 3) Snøde-Sogn; 4) Stoense-Sogn; 5) Tranekiær-Sogn; 6) Tollebølle-Sogn; 6) Cimmerbølle-Sogn; 8) Bødstrup-Sogn.

Vi merke nu hvert Kirkesogn i Særdeleshed, nemlig:

1) Den Kiøbstæd **Rudkiøbing-Kirkesogn.**

Rudkiøbing, en middelmaadig stor Kiøbstæd, beliggende omtrent midt paa Langelands vestre Kant. Den er i fordum Tid kaldet Lavindskiøbing. Polihøide er 45 Grader, 9 Minuter. Paa Byens tre Landsider sees endnu Kiendetegn af Volde med fem Bastioner og Grave, samt to Porte. At Byens første Anlæggelse er meget gammel, maae man slutte af dens Privilegier, som ere fra Aar 1296 og 1355. Byens Kirke er maadelig stor med Taarn og Spiir, som tiener de Seilende til et Søemærke. Til tolv Fattige ere bygte Fattigboder. Byens Handel og Næring er med Korn og Fedevahre, som udføres med Byens egne Fartøier, som fare paa Kiøbenhavn, Norge og Holsteen, saa og paa Fragt til og fra Østersøen. Byens Magistrat er en Byefoged, som holder Byeting paa Raadhuset hver Tirsdag. Den agende Post fra Kiøbenhavn ankommer hver Mandag- og Fredageftermiddag, og afgaaer Tirsdag og Løverdage. Krammarket holdes den 27. Junii og 9. Oktobr.; Heste- og Qvægmarked holdes den. 3 Oktbr. paa Skrøbeløv-Hede; og Hestemarked holdes hver Onsdag i Fasten.

2) **Skrøbeløv-Sogn** er Annexet til Rudkiøbing-Kirke. Til Sognet hører Kirkebyen Skrøbeløv. Gammel Skrøbeløv. Svenstrupgaarde. Torpe, Pudselykkegaarde. Kragholm. Henninge. Faareveile, en stor og important Herregaard, som har i fordum Tid været stærk befæstet. Gaarden menes at have sit Navn af den Viig, som løber ind for Gaarden i Stranden, og derfor kaldet Forveile. Paa Gaarden har tilforn været et Kirkekapel til Gudstieneste. Dens Hovedgaardstaxt er 47 Tdr. 7 Skpr. 1 Alb., Skovskuld 2 Tdr. 3 Skpr. Søsvertorpegaarden. Vindelatorpegaarde. Blangshauge.

3) **Snøde-Sogn**; hvis høie Kirketaarn tiener de Søfarende til et Sømærke. Dertil hører Snødebye. Steensgaard, en Herregaard af smuk Bygning, anlagt paa to Banker, hvorimellem er en liden dyb Søe, har skønne store Skove. Denne Gaard er Aar 1577 bleven kaldet Krogager, og stod paa et andet Sted i Løkken, men er forfløttet og opbyggt Aar 1685. Dens Hovedgaardstaxt er 53 Tdr. 1 Alb., Skovskuld 12 Tdr. 1 Fkr. Lillesnøde. Ægebølle. Paa den yderste Pynt af Landet her i Sognet er en Plads, kaldet Houborg, med Grave om, som skal have været den Sørøvers Hogenhuus Fæstning.

4) **Stoense-Sogn** er Annexet til Snødekirke. Dertil hører Kirkebyen Stoense, hvor der er en god Skibshavn Nyegaard, er ukomplet og en Meiergaard, som hører under Grevskaftet Ahlefeldt. Hovskov. Houborg. Skattebølle, er nu tre Bøndergaarde, men har tilforn været en liden Herregaard, kaldet Skattebøllegaard.

5) **Tranekiær-Sogn**. Paa den søndre Side i Tranekiærkirke er det grevelige Ahlefeldtske Begravelseskapel med Marmorpillere, Jerndøre og Vaabener. Til Sognet hører Tranekiærbye. Tranekiærslot, er den grevelige Ahlefeldtske Residenz, beliggende paa Landets østre Kant, halvanden Miil fra Rudkiøbing; har i fordum Tid været en stærk Fæstning, omgivet med meget tykke Mure og høie Taarne, som ofte har i fordum Tid været beleiret og indtaget, nemlig Aar 1534 og 1535. Dette Slot ligger paa et temmelig høit Bierg eller Bakke, hvortil Opkiørselen falder noget besværlig. Dette Slot blev med flere adelige Gaarde oprettet af Kong Kristian den Femte Aar 1672 den 20. Junii til et Lehngrevskab for den da værende Groskanzler

Friderik Ahlefeldt, samt hans Afkom paa Sværdsiden. Slotsbygningen er nu efter moderne Arkitektur forandret og opbyggt. Paa Slottet er ingen Kirke; men i Tranekiærbye, som ligger strax ved Slottet, ligger Tranekiærkirke. Slottets Hovedgaardstaxt er 44 Tdr. 3 Fkr., Skovskyld 6 Tdr. 6 Skpr. 2 Alb., Mølleskyld 1 Td., Frihedsgods 100 Tdr. Slottet er omgivet med Skove, Eng og Søer; og paa den østre og vestre Side af Slottet ere Alleer igiennem Skoven lige ned til Stranden. Korsebølle, en Sædegaard, oprettet Aar 1719. Pæregaard, en liden Sædegaard. Boetoftebye. Strandbye. Udi Tranekiærsgn har været fem Søer med Dæmninger. nemlig Svansagersø, Æmpegaardsø, Pladesø og Tranekiærso, hvilke ere afløbne, og er nu Ængbund; men den femte, nemlig Borresø, bruges endnu til Fiskerie. Den store Aasøskov har formodentlig i de allerældste Tider været Agerland, eftersom Ager-Ren sees endnu i Skoven.

6) **Tollebølle-Sogn** er Annexet til Tranekiærkirke. Dertil hører Kirkebyen Tollebølle. Klausebølle. Skebjerg. Trellesvig. Steensgade, i hvilken Bye ligger Steensgadesø, hvori er Giedder, Aborner og Aal. Lykkebye. Lismose. Blegholm, en liden Søegaard. Thottisholmgaard. Tiørntvedgaard. Biergebyegaard. Klausbøll. Udi en stor Eng vesten for Byen Klausbølle ved Stranden er en stor Holm paa en Banke med Grave og Volde om, hvor man seer Rudera af et gammelt Slot, kaldet Holmslot, som menes at have været en Søerøvers Fæstning.

7) **Cimmerbølle-Sogn** ligger midt paa Langeland ved Skoven og Stranden, hvoraf kan haves Aal, Flyndre, Sild, Torsk, Makrel og Hornfisk. Dertil hører Cimmerbølle-Kirkebye. Rullepille. Lollesgaard. Rivbjerg. Kassebølle. Biskopstorp.

8) **Bødstrup-Sogn**. Dertil hører disse Byer: Bødstrup. Svalebølle. Helletofte. Leibølle. Æmmerbølle. Fæbek. Nestebølle. Ægelykke, en Herregaard, som er ukomplet. Sieø, en liden omflydt Ø. Skovø. Nedergaard, en Herregaard, hvis Hovedgaardstaxt er 48 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 2 Tdr. 2 Fkr. 2 Alb. Heinedgaard, en ukomplet Herregaard, hvis Gods er lagt under Ægelykke.

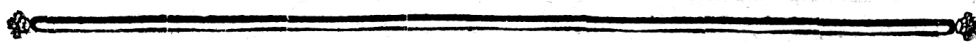
Kilde: Nicolay Jonge,

Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.

Kiøbenhavn 1777

Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store Helliggieststrædet No. 150

Side 338 – 343.

III. Om Lollands Stift, og Stiftamtmandskabet over Lolland og Falster.

Det Stiftamtmandskab over den Øe Lolland og den Øe Falster indbefatter to Amtmandskaber og tre Amter, af hvilke to Amter ligge i Lolland; men det tredie Amt udgjør Falsters Land for sig selv. Stiftamtmanden er tillige Amtmand over de to lollandske Amter, nemlig: 1) Halstedklosters-Amt; og 2) Aalholms- og Maribo-Klosters, Amter. Men den Øe Falster udgjør et eeneste Amt, som kaldes Nyekiøbings-Amt, og har sin Amtmand for sig selv. Amtmanden over Nyekiøbings-Amt er nu tillige Amtmand over Møens Amt. Udi geistlige Sager staaer Lolland og Falster under Biskoppen over Fyhns Stift.

Om Øen Lolland.

Den Øe Lolland ligger i det baltiske Hav, under Poli-Høide 54 Grader, 41 Minuter, og er omflydt paa alle Kanter. Thi mod Østen ligger Falster, som skilles fra Lolland ved det imellemløbende Guldborgsund; mod Vesten ligger Langeland, som er skilt fra Lolland ved det imellemløbende store Belt, 3 Mile bredt; mod Sonden ligger Fehmern og de meklenborgske Lande, som formedelst Østersøen ligge fra Lolland i en Brede af 7 til 8 Mile; og imod Norden ligger Siælland, hvorimellem løber det store Belt, som er 4 Mile bredt.

Længden af Lolland, fra Sundbye i Øster til den Peninsel Albuen i Vester, regnes for 7 Mile; og Bredden deraf, fra Virnæs i Nord til Taagense i Sønder, beregnes for halvfjerde Mile. Eftersom landet er overalt omgivet med Vand, saa har det tillige adskillige smaa Øer under sig, som ligge dels inde i Landet, dels uden om Landet, hvilke anføres ved de Sogne, hvorunder de henhøre. Jordbunden ligger her noget lavt, og næsten lige med Havet; hvorfor ogsaa en Deel af de yderligste Enge, som overskylls af det indløbende salte Vand, kaldes Saltninger, fordi

de fordærves saaledes, at kun lidet, men dog for Kreaturene triveligt Græs vil voxe. paa saadanne Steder.

Men Landet er det frugtbareste og paa Produkter den allerrigeste Øe af alle de Lande, som tilhører Danmarks Krone. Formedelst det fine og fede leer, som Jordarten meest bestaaer af, ere Landevejene om Høsten og Vaaren meget vanskelige at kiøre, ja undertiden knap at komme afsted paa; derimod om Sommeren, naar det nogen Tid ei har regnet, brister Jorden meget stærkt, og efterlader store Ritsler paa Landevejene. Agerdyrkingen og Pløiningen falder Bonden meget besværlig, fordi den er forskiellig fra andre Provinzers Agerdyrkningsmaade; derfor har man det Ordsprog: At paa Lollands Pløining og Helvedes pine er aldrig Ænde.

Alt Slags Korn og Marksæd voxer her meget skøn, men fornemmelig Hvede i største Overflødighed, som Lollands bedste Afgrøde, hvorpaa man legger meest Bind, da aarlig udføres mange tusinde Tønder Hvede til Kiøbenhavn, Norge, Lybæk, Rostok og Sverrig. De lollandske Erter, især de store graa, som kaldes lollandske Rosiner, og de gule saa kaldte Kapsarter, ere behagelige at spise formedelst deres tynde Skal. De lollandske Mannagryn, som saaes ikke, men ere en rød Frugt, der voxer af sig selv paa lange smalle Græsstraaer i sumpige Enge, særdeles ved Vesterborg, ere meget bekiendte for deres gode Smag. Skøn Haugefrugt voxer her ogsaa i ugemeen stor Mængde. Af Ege- og Bøgeskove haves god Forraad ved Herregaardene.

De største Skove findes ved Grevskaberne Kristianssæde og Knuthenborg, samt i Baroniet Juellinge, ved Pederstrup, Syllested og Rødbierggaard. Af lollandsk Vildt sendes meget til Kiøbenhavn, især Raa- og Daadyr, samt Harer; men af stort Vildt, eller Kronhjorte, sees ikke mange. Ligeledes ere her mangfoldige skønne Agerhøns, Vagteler, Vandsnepper og Regnsporer; især en Mængde Vildænder og Vildgiæs, besynderlig de store Graagiæs, som komme fra Havsiden.

Paa Lollands søndre og vestre Side, fra Nyested til Nakskov, drives fornemmelig Strandfiskerie, da her faaes Torsk, Sild, Aal, Flyndre, Aborrer, Makrel, Giedder, Stør, Lax, Hvillinger og Krabber. I Egnen hos Rødbye fanges Mængde af Sild. Ved Herregaardene ere Fiskedamme og Søer til ferske Fisk. Ved Marieboe, Vesterborg, Søerup og Pederstrup ere ferske Søer.

Guldborgsund, som adskiller Lolland fra Falster, er paa nogle Steder saa smalt, at man kan raabe derover; men andre Steder igien saa bredt, at den temmelig store Hasseløe og nogle mindre Holme rummes deri. Adskillige Fiorde bøie sig ind i Landet. Saaledes er Lolland fra Vesten indskaaren af Naskovsfiord, som løber ind fra Beltet imellem Albuen og Thaarsbye, og strækker sig i Øster tre Mile og een Fierdingvei. Ligeledes fra Norden er Lolland indskaaret af Saxkiøbingsfiord, som løber ind fra nordre Belt ved Ørebyegaard, og strækker sig imod Sønden til Saxkiøbing en halv Miil. Torrisviig løber ind fra Rogøesund, og strækker sig i Sønden en sextendedeel Miil. Ohnseviig løber ind fra det nordre Belt imellem Vindebye og Roelykke, og strækker sig i Sønden en Fierdingvei. Søehavne findes ved Blands, Bandholm, Thaarsfærge, Nyested, Rødbye og Naskov, hvor den store Albuefiord er en skøn Havn, men ikke saa tilstrækkelig dyb som Guldborgsund er.

Landets platte Skikkelse vil ei tillade Strømme eller Aær, undtagen Hundsaæ, som udgyder sig af Mariboësøe, og løber ned i Nordrebælt. I øvrigt er Landets udvortes Skikkelse ganske plæt og jævn, foruden Bierge og Dale, undtagen Birke-Sogn i den nordre Kant af Halsted-Amt, som i mange Ting er ganske forskiellig fra den øvrige Deel af Lolland; thi man finder der overalt baade Bierge, Dale og Moser, saa og en skarp Egn. Indbyggerne i Lolland legge sig ikkun lidt efter Fædrift og Qvægavl, efterdi Agerdyrkningen er fordeelagtigere for dem; thi Jordens Frugtbarhed har forvoldet, at det meeste Land er indtaget til Marker og Pløieland, saa at ganske lidet er udlagt til Græsning.

Lolland har tilligemed Falster, som før er meldt, en egen Stiftsbefalingsmand eller Stiftamtmand, der tillige er Amtmand over Amterne i Lolland; men begge disse Øer, baade Lolland og Falster, staae i geistlige Sager under Biskoppen i Fyhn, som hvert Aar kommer til Landemodet, der holdes i Mariboe, hvor sammesteds ogsaa disse Øers Landsting holdes. Lolland deles udi to Amter, nemlig 1) Halstedklosters-Amt, og 2) Aalholms-og Mariboeklosters-Amter. Til Halstedklosters-Amt hører de tvende vestlige Herreder, nemlig Sønder- og Nørreherred; men til Aalholms-og Mariboeklosters-Amt hører de tvende østlige Herreder, nemlig Musse-og Fuglede-Herreder. Udi Lolland ere fem Kiøbstæder, nemlig: Naskov, Mariboe, Nyested, Saxkiøbing og Rødbye; dernæst

tre Grevskaber, som ere: Knuthenborg, Kristianssæde og Kristiansholm; saa og tre Baronier, nemlig: Kristiansdahl, Juellinge og Vintersborg.

I. Halstedklosters-Amt.

Halstedklosters-Amt ligger paa den vestlige Kant af Lolland, og kaldes saaledes af det ganske Haldstedkloster, som nu er et Herresæde ved Navn Juellinge, og er $3 \frac{3}{4}$ Miil baade i Længden og i Bredden. Jordgrunden er den allerfrugtbareste, men noget lavere og mere leeragtig end den øvrige Deel af Landet. Man gjør denne Forskiel imellem Haldsteds-Amt og Aalholms-Amt, at det Første har bedre Kornland end det Sidste; ligeledes har det bedre Skibshavne og bedre seilbare Fiorde. Udi Haldsteds-Amt ligger tre Baronier; een Kiøbstæd, som er Naskov; saa og lutter Veirmøller. Under Haldsteds-Amt er et lidet Færgested, kaldet Svinesund, hvor der med en Pram oversættes imellem Sønder- og Nørre-Herreder. Dette Amt bestaaer af to Herreder, som ere: 1) Nørre-Herred; og 2) Sønder-Herred.

Vi merke nu hvert Herred i Særdeleshed.

A. Nørre-Herred.

Nørre-Herred, hvis kontribuerende Hartkorn er 3814 Tdr., ligger norden for Naskovfiord, og indbefatter eet Kiøbstæd-Kirkesogn og elleve Landsbye-Kirkesogne, hvilke ere: 1) den Kiøbstæd Naskovs Kirkesogn; 2) Branderslev-Sogn; 3) Kiøbeløv Sogn; 4) Vindebye-Sogn; 5) Sandbye-Sogn; 6) Otterslev-Sogn; 7) Halsted-Sogn; 8) Aunede-Sogn; 9) Horslunde-Sogn; 10) Nordlunde-Sogn; 11) Karlebye-Sogn; 12) Løietofte-Sogn.

Vi merke nu hvert Kirkesogn i Særdeleshed.

1) Den Kiøbstæd **Naskovs Kirkesogn**; hvortil hører, foruden Kiøbstæden Naskov ogsaa Abeltorpbye, Krukholm, Pramholmgaard.

Naskov eller Nakskov, Hovedstaden i Lolland, som fordum har været stærk befæstet, er en skøn Søekiøbstæd og Stabelstad, beliggende paa Lollands vestlige Kant ved en lang og breed Fiord, kaldet Naskovsfiord eller Havbugt,

i hvilken Fiord ere adskillige smaa Øer og mange Sandbanker, som gjøre Seilladsen derigennem vanskelig formedelst en indløbende dyb, men krumbugtet Rænde, kaldet Pipperænden, hvilken anvises de Søefarende ved nedsatte Stager i Vandet og flydende Søetønder. Denne Vanskelighed foraarsager, at store og dybtstikkende Skibe ikke kan seile op til Byen selv, men maae blive liggende en liden halv Miil længere ude mod Vesten, hvor den Halvøe eller Peninsel Albue gjør en dyb og sikker Søehavn, endogsaa for de allerstørste Skibe, hvis Ladning tilføres dem ud ved Pramme og Baade. Mange fremmede Skibe søge ogsaa Tryghed i samme Albuehavn mod forlegent Veir.

Stadens første Anleggelse er meget gammel; thi Aar 1266 var den allerede regnet blandt Kiøbstædernes Tal, og Aar 1667 fik den Stabelret af Kong Friderik den Tredie. Den har i fordom Tid været got befæstet; og skal Fæstningsværkerne være anlagte Aar 1547 i Kong Kristian den tredies Tid. Fæstningen blev repareret af Kong Kristian den Fierde, og Aar 1629 forsynet med nye Værker; men især blev den af Kong Friderik den Tredie Aar 1657 forbedret, og Tøihuset forsynet. Staden er tvende Gange bleven beleiret og indtaget af den svenske Konge Karl Gustav, først Aar 1658 om Vinteren, og siden efter tre Maaneders eller tretten Ugers Beleiring og tapper Modstand Aar 1659 om Sommeren den 15. Julii.

Staden har ikkun een Sognekirke, som er stor og anseelig, og kaldes St. Nikolai-Kirke. Den er smuk prydet indvendig. Rundt omkring Choret er en stor Omgang bygt Aar 1653, som i Byens Beleiring blev brugt til et Tøihuus; hvorudover Kirken var underkastet fiendtlige Skud, dog uden skadelig Virkning. Til en Amindelse derom, sees indmurede paa den vestre Side af Kirken, som vender ud til Havnen, fem Kanonkugler; ligeledes sidder i Kirkens Hvelving en forgyldt Kanonkugle, og i Choret en Bombe, som under Sangen Søndagen den 19. Augusti 1659 slog ned, uden at gjøre noget Menneske Skade. Foruden denne Sognekirke har i Pavedommets eller Munkenes Tider været en Klosterkirke, kaldet den Helligaands-Kirke. Men da Staden blev udvidet længere ned mod Stranden, og flere Gader indrettede, samt en Fæstning opbygt, saa blev samme Klosterkirke gjort til et Tøihuus, men efter Krigen Aar 1659 nedbrudt; dog holdes endnu vedlige en Deel af Klosters-Kirkegaard til Fattiges Begravelse, men den øvrige Deel er indhegnet til Hauger. Staden har en latinsk Skole, som med Stipendier er vel forsynet, og forestaaes af en

Rektor med to Hørere. Skolens Bygning er gammel og uanseelig. Ligeledes et Hospital til tolv Fattige, og Riegelsens to Huse til fire Fattige.

Raadhuset er en gammeldags Bygning, opført tilligemed een af Stadens Porte Aar 1590. Paa dette Raadhuus læses denne sandfærdige Opskrift: *cidit; Ita, Sublatis Gegibus, Actum Elf de Republica; Anno 1592*. Stadens Magistrat er en Borgemester, en Raadmand og en Byefoged.

Fra Byen gaaer en særdeles lang Broe over til Færgelandet; samme kostbare Broe er Aar 1539 opbyggt af den nærliggende nedbrudte Krogsbøllekirke.

Af fremmede Religionsforvandre taales her ikkun Jøder, hvoraf her boe en Deel, som har en Synagoge.

Indvaanerne drive temmelig god Handel med mange og skønne Landets Produkter. Byens Fartøier fare paa Norge, Kiøbenhavn og Provinzerne, da de smaa Fartøier kan ligge og losse ved Byens Bolværk; men de store Skibe maae blive liggende ved Pipperænden, hvorfra Ladningen ind- og udprammes, som forhen er meldt. Den lollandske post ankommer her til Staden om Tirsdagen om Sommeren, men om Vinteren sielden førend Onsdagen eller Torsdagen, og opholder sig her ikkun 4 til 6 Timer førend den afgaaer igien. Hestemarked holdes her hver Torsdag i Fasten. Udi Naskov holdes den kongelige Amtstue for Halstedklosters-Amt.

Ved ovenmeldte Naskovsfiord ligger Ængelholm eller Ængelsborg paa en Øe, kaldet Slotøen, lige ud for Albuen. Dette Slot Ængelsborg var bygt og stærk befæstet af Kong Hans, til at beskierme Byen Naskov imod Hansestædernes fiendtlige Overvold. Dette befæstede Slot blev anlagt Aar 1510 med et rundmuret Taarn, hvorumkring var en Jordvold med dobbelte Grave. Fra Taarnet gik to Flygler ned til Stranden. Man seer endnu tydelige Kiendetegn af Jordvoldene og Gravene. Men eftersom samme Ængelsborg holdtes for at være utilstrækkeligt til Forsvar, blev det nedbrudt, og Staden Naskov derimod selv befæstet. Førend den Fæstning Ængelsborg blev bygt, var her et andet befæstet Slot, kaldet Ravnsborg, som blev bygt paa en steil Høide Aar 1334, men blev ødelagt Aar 1510, hvis særdeles høie opkastede Volde sees endnu. Samme Ravnsborgsslot, som laae i en Afkrog af Landet, merkede Kong Hans at det ei kunde være sikkert nok til Landets Forsvar, og derfor ødelagde samme, og i dets Sted lod bygge forommeldte Ængelsborg.

Om dette Ravensborgslot findes mere Efterretning siden i Birke-Sogn No. 9 udi dette Herred.

2) **Branderslev-Sogn** er Annexet til Naskovs-Sognekirke, og blev dertil annekteret Aar 1691. Til dette Sogn hører Kirkebyen Branderslev, som har 20 Gaarde. Hellenæs, har 6 Gaarde. Ladegaard, een Gaard. Ladegaardshuse, ere 3 Huse. Kristiansdahl, en Herregaard, hvis Navn var i fordum Tid Lundegaard, og har været en gammel adelig Sædegaard, som blev i Krigens Tid Aar 1659 af de Svenske ødelagt men siden blev Nebeltorpegaard og flere øde Jorder, hvis Gaarder vare af Fienden afbrændte, lagte under Lundegaard; men er nu Hovedgaarden paa det Aar 1743 den 2. Augusti oprettede Baronie eller Friherskab, kaldet Kristiansdahl, og har sit Navn efter Baron Kristian Knuths Fornavn. Dens Hovedgaardstaxt er 46 Tdr. 1 Alb., Skovskyld 1 Skp. 1 Fkr. 1 Alb.

3) **Kiøbeløv-Sogn** bestaaer af følgende Byer: Kiøbeløv, hvortil skal i fordum Tid have været Seilads fra Stranden, som er en halv Miil derfra; men deraf er nu intet Kiendetegn tilovers. Vesterboe; Rolykke, som fordum har været en Herregaard, er nu en Bondegaard; lille Kiøbeløv; Skoubølle; Østerballe; Glustrupgaard, har tilforn været en Herregaard, men nu en Bondegaard. Ved Rolykke er en Høi, kaldet Thulshøi, hvor en stor Bygning sees at have staaet.

4) **Vindebye-Sogn** er Annexet til Kiøbeløvkirke. Dertil hører Kirkebyen Vindebye. Vindebyegaard, som fordum har været beboet af Adel, men nu beboes den af Fæstebønder. Skreetorp. Ved Ohnseviig er en liden Fiord, som løber ind i Beltet, og desuden en Bek, som løber imellem begge Sogne til Fiorden.

5) **Sandbye-Sogn** er et Mensalkald for Biskoppen i Fyhn, som derfor holder her en Vicepastor. Sandbyekirke er prydet med et meget smukt Orgelværk. Til Sognet hører: Sandbye; Taarsbye; Taarsfærgested, med en god Skibshavn; Reernis; Kiøbeløv; Harpelunde; Høysmark; Slotøe; Æenehøi; lille Veigløe; Adserstrup eller Asserstrup, en Avlsgaard, allene tiendefrie; dens Hovedgaardstaxt er 49 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr. Frideriksdahl, en Herregaard, tilforn Grimsted kaldet, hvorfra er smuk Udsigt

over Skoven til Langeland; dens Hovedgaardstaxt er 46 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 4 Skpr. Begge disse to Gaarde hører til Baroniet Kristiansdahl. Til Herregaarden Frideriksdahl hører Ventzholm, en Øe, beliggende imellem Lolland og Langeland, er en Græsholm, omtrent en Fierdingvei i Omkreds. Fra Sundbye-Sogn ved Taarsfærgested er Overfarten fra Lolland til Langeland.

6) **Otterslev-Sogn**, eller Utterslev-Sogn bestaaer af 58 Gaaarde og 68 Huse. Dertil hører Otterslev; Kastager; Tjørnebye; Haugaard, en Herregaard, som Aar 1719 blev af Kongen kompletteret og fik Sædegaards Frihed, da den var Aar 1633 af 3 nedbrudte Bøndergaarde oprettet til en Sædegaard; dens Hovedgaardstaxt er 30 Tdr. Hartkorn, og hører under Baroniet Juellinge. Bøyet. Vintersborg, en Herregaard og Residenzen for Baroniet Vintersborg. Denne Herregaard er tilforn kaldet Otterslevgaard; men Aar 1673 den 18. September blev denne Gaard med mere Gods oprettet til det Allerførste Baronie i Danmark, og blev kaldet Vintersborg, efter Oberhofmarskalk Helmuth Otto von Winterfeld, som da blev den første danske Baron i Danmark. Dens Hovedgaardstaxt tilligemed Sæbyeholm, som ogsaa hører til dette Baronie og ligger i Halsted-Sogn, er 139 Tdr. 5 Skpr. 2 Alb., Skovskyld 1 Td. 2 Fkr. 2 Alb., og Frihedsgods 100 Tønder. Otterslev- og Sæbye-Kirke er oprettet Aar 1689.

7) **Halsted-Sogn**, hvis Kirke er stor, anseelig og ziirlig, seer ud som en Kiøbstædkirke, og har tilforn hørt til Halstedkloster. Til Sognet hører Byen Haldsted, som i Klosterets Tid var anseet som en liden Kiøbstæd. Her er et Hospital, kaldet Haldsted-Hospital, for 9 Lemmer; og i Haldstedbyes Mark er en Sundhedskilde, kaldet Mayhøiskilde, som besøges St. Hansdag, og hvis Kildeblok indbringer aarlig 50 til 70 Rigsdaler til de Fattige. Øster-Karlebye; Tvede; Øster-Nørlunde; Skoubye; Hellinge; Meeltofte; Høyefielde; Nørre-Sæbye; Juellinge, en Herregaard og Residenzen for Baroniet Juellinge. Denne Gaard er tilforn kaldet Haldsted-Kloster, som i Pavedommets Tid i det trettende Aarhundrede havde sin Abbed og Prælat; men ved Reformationens Tid blev det omskiftet til en kongelig Forlehning, saa at det hele Amt deraf fik sit Navn, og kaldes Haldstedklosters-Amt. Da den siden er solgt fra Kronen, er denne Gaard med mere Gods giort Aar

1719 til et Baronie og Friherskab, kaldet Juellinge, saasom et æquivalent for Baroniet Juellund i Siælland, med hvilket det da blev ombyttet. Hovedgaardstaxten er 169 Tdr. 1 Fkr. 2 Skpr. 1 1/2 Alb., Skovskyld 1 Td. 5 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb. Ved Juellinge er en Dyrehauge og prægtige Skove. Til dette Baronie henhører Haugaard i Otterslev-Sogn. Til Juellingebirk blev lagt Ravensborg- og Nyebøllebirker. Sæbyeholm, en Herregaard, beliggende ved Stranden, og omgiven med en Fiord; den hører til Baroniet Vintersborg. Paa Gaarden holdes Birketing for Baroniet.

8) **Aunede Sogn** er Annexet til Haldstedkirke, men ligger i Sønder-Hered, hvor det findes anført under No. 17.

9) **Horslunde-Sogn**, hvis Kirke er prydet med et skønt Orgelværk; og i Kirken er Grevernes Reventlau til Grevskabet Kristianssæde, deres Liigkapel. Til Sognet hører disse Byer: Horslunde; Tvede; Bolbroe; Nobølle; Ravnsholt; Urnebye; Nyboe; Ægholm; Rogøe, er en Øe i Beltet, paa 12 Tdr. Hartkorn, og beboes af to Bønder af Pederstrupgods. Sundet kaldes i Søkartet Rogøesund. Paa Horslunde-Kirkegaard er et Hospital til 10 Lemmer, byggt Aar 1746.

10) **Nordlunde-Sogn**, eller Vesternordlunde-Sogn bestaaer kun af Vesternordlundebye, som har 12 Gaarde og 6 Huse.

11) **Karlebye-Sogn**, eller Vesterkarlebye-Sogn, hvis Kirke ligger paa aaben Mark, bestaaer af følgende Byer, nemlig: Karlebye, hvor Præstegaarden ligger; store Løitofte; Borebye; Kingsebye.

12) Løitofte- eller lille **Løitofte-Sogn** er Annexet til Karlebyekirke siden Aar 1686; thi tilforn laae dette Sogn til den residerende Kapellan i Naskov. Til dette Sogn hører lille Løitofte; Sandbiørg, og 2 Gaarde i Østerkarlebye.

B. Sønder-Herred.

Sønder-Herred, hvis kontribuerende Hartkorn er 4174 Tdr. ligger Sønden for Naskovfiord. Dette Herred strækker sig fra Norden til Sønden, to Mile, nemlig fra det yderste i Aringe-Sogn, indtil den søndre Strandkant; fra Øster til Vester er Herredet 4 Mile langt,

og grændser mod Østen til Fugelse- og Musse-Herreder; mod Norden til Nørre-Herred, og mod Sønden og Vesten til Østersøen. Jordbunden er her den fedeste i hele Landet, og det hele Herred er en Slette, undtagen en liden Høi, som findes i Vesterborg-Sogn. Dette Herred indbefatter 16 Landsbye-Kirkesogne, hvilke ere: 1) Arninge-Sogn; 2) Stokmarke-Sogn; 3) Vestenskov-Sogn; 4) Kappel-Sogn; 5) Landet-Sogn; 6) Ryde-Sogn; 7) Aagebye-Sogn; 8) Vesterborg-Sogn; 9) Birket-Sogn; 10) Dannemarre-Sogn; 11) Tillitze-Sogn; 12) Gloslunde-Sogn; 13) Græshauge-Sogn; 14) Sollested-Sogn; 15) Skoulænge-Sogn; 16) Gurrebye-Sogn. Vi merke nu hvert Kirkesogn i Særdeleshed:

1) **Arninge-Sogn**, hvortil hører disse Byer: Arninge; Æmsbye; Kedbitse; Hollebye; Ohrebye; paa Ohrefælled ligger Sønder-Herreds Tinghuus. Dette Sogn bestaaer af 34 Gaardmænd; men her er ingen Skov, og følgelig stor Besværlighed for Ildebrand at faae i dette Sogn. Egnen er maadelig til Korn, og Græsningen bortskylles aarligen af Stranden og høie Vande, som giøre stor Skade paa Egnen. Suderalle; Freyhuus; af Brødebølle hører allene een Gaard her til Sognet, men de øvrige Gaarde hører til Vestenskou-Sogn.

2) **Stokmarke-Sogn**, hvis Kirke er den anseeligste i hele Lolland, og kaldtes i fordum Tid St. Jørgens-Kirke, er bygt ligesom Qverndrupkirke i Fyhn. Dette Sogn er meget frugtbart paa Hvede, undtagen i de Marker, som grændser til Stranden, hvor Afgrøden tit tager Skade. Til dette Sogn hører 7 Byer, nemlig: Stokmarke; Kiellernis-Orting, hvor man i en Eng ud til Stranden, hvor det salte Vand altid har sit Opløb, seer en Kilde, som altid vælder op, lignende en Gryde, der staaer paa Ilden og kaager; men saasart det salte Vand kommer deri, flyder det oven paa som Fit, og vil ei blande sig med det ferske Vand. Samme Kildevand skal være ligesaa got som Roeskildevand i Siælland. Blans-Otting; uden for samme Bye, en Fierdingvei ude i Stranden er en liden Øe, Lindholm kaldet, holdende en Fierdingvei i Omkreds, som allene bruges til at græsse Kreature paa. Ved Blansbye er en god Skibshavn for Skibe. Ligeledes findes paa Blansbyemark en Deel Menneskebeen, Hovedpander, Laarbeen etc., som baade ere usædvanlig store, og

saa hvide som Alabast, hvilke ved høie Vande fra Stranden udskylles af Strandbakkerne. Saltvig-Otting, paa hvis Byemark findes Rudera af et Kapel ud til Stranden. Tienemarke-Otting; Abeds-Otting; Skov-Otting, 2 enkelte Gaarde; Orebyegaard; Stokkenæsgaard; Knuthenlund, en Herregaard, oprettet af en afbrudt Bye, kaldet Brekerpe, og Uhleholtsgaarden, hvis Marker bleve lagde under Herregaarden; til denne Gaard er god Egeskov. Dens Hovedgaardstaxt er 54 Tdr. Denne Gaard ligger under Grevskabet Knuthenborg.

3) **Vestenskov-Sogn** har følgende Byer: Vestenskov; Saunsøe; Raagerup; Kattebøllehuse; Vestenskovgaarde; Veiløe; Lessøe; Knubbellykke; Brydebølle; Næsbye, undtagen en Gaard, som hører til Tillitze-Sogn. Udi dette Sogn tager Sæden paa Marken ofte Skade af del overløbene Strandvand.

4) **Kappel-Sogn** er Annexet til Vestenskovkirke. Til Sognet hører disse Byer: Kappel, hvis Kirke har et Træspiir bygt paa Kirken af stærk Tømmerværk, og tiener de Søefarende til et Søemærke. Kirken har i de katholske Tider været et Kapel, hvor en Munk holdt Messe ved St. Hansdagstid, naar Folk betiente sig af den berømte Kildebrønd, som ligger noget fra Kirken, men nu bruges sielden. Om samme Kilde kan efterlæses Dansk Magazin Tom 1. Pag. 14. Bartoftegaard; Friderikssøegaard; Skovbye; Siunkebye; Vesternæs; Haugegaarden; Albuen, en Peninsel, hvor Albuehavn er; Bogøe, en Øe paa 14 Tdr. Hartkorn, som beboes af to Selveierbønder. Langøe, en Øe af 32 Tdr. Hartkorn, hvorpaa er 8 Gaarde og 12 Huse, hvis Beboere ere baade Fiskere og Bønder, da her falder Aal, Torsk og Flyndre. Gottesgabe, en Herregaard, oprettet af den nedlagte Bondebye, Knublebye, med underliggende Bøndergods af 252 Tdr. 3 Skpr. 2 Alb.; dens Hovedgaardstaxt er 42 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr., og tilligemed mere Jordegods i alt 1879 Tdr. Hartkorn. Paa denne nye indrettede Herregaard lod Kong Friderik den Fierde oprette et Lotterie Aar 1725, og blev den da vunden af Major Karl von Plätz, som lod den kalde Gottesgabe. Ved Gaarden er en Sundhedsbrønd, kaldet Kappelskilde, som besøges ved St. Hansdags Tider. Denne Gaard hører nu til Baroniet Konradsborg i Siælland. Fritzholn, eller Frideriksholm, en Herregaard, hvis frie Hovedgaardstaxt er 40 Tdr., Skovskyld 5 Skpr. Denne Gaard, tilligemed Gotttegabe, hører til Baroniet Konradsborg i Siælland.

5) **Landet-Sogn** bestaaer af 23 Gaarde og 14 Huse; Byerne ere: Landet; Askøe; Alminde og Skadsebølle. Dette Sogn har Mangel paa Skov og Tørveskiær. Landetbyes Marker lide ofte stor Skade af høie Vande; her er ogsaa maadelig Engbund.

6) **Ryde-Sogn** er det ene Annex til Landet-Kirke, og ligger i Fugelse-Herred, hvor det findes anført ved No. 18.

7) **Aagebye-Sogn** er det andet Annex til Landet-Kirke, og ligger ligeledes i Fugelse-Herred, hvor det findes anført ved No. 19.

8) **Vesterborg-Sogn**; hvortil hører: Vesterborg; Magletvinge; Bøuede; Vedbye; Skieltofte, en Herregaard, oprettet af to Bøndergaarde, Skieltofte og Søegaard; denne Herregaard, hvorpaa er kun en Ladegaards Bygning, hører til Grevskabet Kristianssæde Søegaard; Gysted; Pederstrup, en Herregaard, beliggende i den frugtbareste og behageligste Egn, ved en fersk Søe, kalden Pederstrupsøe, og har overmaade skønne Skove; Veiene til Gaarden ere med Alleer besatte. Denne Gaard, som har sin egen Birkeret, hører til Grevskabet Kristianssæde, som blev oprettet af de Herregaarde, Pederstrnp, Skieltofte, Taastrup, Aalstrup og Langholm. Den frie Hovedgaardstaxt er 116 Tdr. 7 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 1 Td. 5 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., og Frihedsgods 100 Tdr. Tvingbye; Langsøe; Søerupgaard; Klauenborg. Udi Vesterborg-Sogn samles den største Mængde af Mannagryn.

9) **Birket-Sogn** er Annex til Vesterborg-Kirke. Dertil hører: Birket; Torrig; Hielmholt; Kragenæs; Hierringe; Lillelunde; Storelunde, Ravnsbye. Udi dette Sogn findes Rudera af Ravnsborg-Slot eller Fæstning, som var opbyggt Aar 1334 ikke langt fra Kiøbstæden Naskov, hvor Voldstedet deraf er allene endnu tilovers. Det var anlagt paa en steil Høide af 64 Alen paa den nordøstlige Side, og af 30 Alen paa de tre andre Sider. Hele Bygningens Omkreds har været 480 Alen, Udsigten fra Slottet har været meget behagelig, og særdeles beqvem til en Fæstning efter de Tidens Brug og Maade; thi Sønden for sig og paa de tre Sider havde det et bundløst Morads, og paa den fjerde Side eller Norden for sig havde det Havet eller Stranden, saa at det var i de Tider uovervindeligt, uden naar Moradset og Stranden var i haard Vinters Kulde tilfrossen. Mange mene, at Kong Valdemar den Første

har bygt Ravnsborgslot mod de Venders fiendtlige Anfald; samme Fæstning var anseet for vigtig og formidabel, og blev der holdt store Forsamlinger. Men siden forfaldt denne Fæstning, da Kong Hans saae, at han ikke kunde holde Lybekkerne og de øvrige Hansestæders fiendtlige Skibe ude af Albuens Havn, og altsaa ei kunde beskierme Naskov for fiendtlige Overfald og Udplyndring. Af den Aarsag blev i Indløbet af Albuehavn eller Fiord bygt et nyt Slot eller Fæstning, kaldet Ængelsborg eller Ængelholm, Aar 1510; men som samme ei heller gjorde den fulde forønskede Tieneste, saa blev det ogsaa nedbrudt, og i Stedet for begge disse ommeldte befæstede Slotte, blev nu Naskovbye selv udvidet og befæstet. See tillige foran ved Slutningen af Naskovbyes Beskrivelse Pag. 351.

10) **Dannemarre-Sogn**, hvis Kirke er en gammel gothisk Bygning, og skal have sit Navn af Danske-Marie. Til Sognet hører Dannemarre og Æggebøllebyer, samt to Veirmøller. Udi et Krat, kaldet Maulskov, ere tre hedenske Altere.

11) **Tillitze-Sogn** er Annexet til Dannemarrekirke. Til Sognet hører disse Byer: Tillitze. Staabye. Rosenberggaard, en Sædegaard, som har ingen frie Hovedgaardstaxt, men ligger under den Herregaard Baadesgaard i Græshauge Sogn. Raageskov. Maybølle. Munkebye. Af Næsbye hører een Gaard her til Sognet. Rubierggaard, eller Rudherregaard, en Herregaard med skønne Marker, Græsning og ypperlige Skove, hvoraf Sønderkov strækker sig en Miil langs ved Sønderstrand af Ege- og Lindetræer, desforuden en prægtig Dyrehauge med mangfoldige Daadyr, saa og Fiskedamme med Karper og Karudser, ligeledes er her et got Stutterie; Hovedgaardens Taxt er 100 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 1 Td. 7 Skpr. 1 Fkr.; Gaarden hører tilligemed Fritzholm og Gottesgabe til Baroniet Konradsborg i Siælland. Klyrge. Gamlebye. Ved Tillitzekirke er et Hospital og en Skole, og til begges Vedligeholdelse er henlagt en Kapital.

12) **Gloslunde-Sogn** bestaaer af 34 Gaarde, hvis Græsning er maadelig, og haver ingen Skov. Til Sognet hører følgende Byer: Gloslunde. Skibbelunde. Hovbye, hvis Byemarker med fleres tager tit Skade af høie Vande. Kiettinge. Mareholm, en Græsholm, beliggende imellem dette Sogn og Rødbye-Kiøbstæd. Baadesgaard, en Herregaard, oprettet Aar 1659

af tre Landsbyer, nemlig Baadesbye, Stroge og Langholm, hvilke bleve afbrændte af Fienden i da værende Krigstider; derefter lod Kongen indrette den til en komplet Herregaard med Bøndergods, dog at noget vist skulde aarlig svares til Præsten af Tienden for de nedlagte Gaarde; den er nu en af de største og meest importante Herregaarde, da dens Hovedgaardstaxt er 64 Tdr. 1 Alb., men ved 6 Sogners tillagte Tiender er den 2200 Tdr. Hartkorn.

13) **Græshauge-Sogn** er Annexet til Gloslundekirke. Til Sognet hører Kirkebyen Græshauge, som har 11 Gaarde; men de øvrige, nemlig Langholm og Struge, ere lagte under Baadesgaard-Herregaard, og Østerskovbye er lagt under Øllingsøegaard; Sognet er en god Kornegn, med maadelig Græsning, men ingen Skov. Øllingsøegaard, en Herregaard, hvis Hovedgaardstaxt er 36 Tdr. 6 Skpr., Skovskyld 6 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb.

14) **Søllested-Sogn**. Dertil hører: Søllestedbye; Søllested, en Herregaard, hvis Hovedgaardstaxt er 67 Tdr. 1 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 2 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr. 2 Alb.; Høilsebye, Troelsebye.

15) **Skoulænge-Sogn** er det ene Annex til Søllestedkirke. Til Sognet hører allene Skoulængebye. Udi denne Bye findes to Høye ved to Gaarde, begge begroede med Buskatser, og omgravede med Parker og Volde, hvoraf ere Rudera at see paa begge Steder, hvor to Nonner, som vare Søstre, har boet, og kom i Trette sammen om det øverste Sæde i Kirkestolen.

16) **Gurreby-Sogn** er det andet Annex til Søllestedkirke. Dertil hører Gurrebye og Vaalshauge.

17) **Aunede-Sogn** er Annexet til Halsted Kirke i Nørreherred. Dertil hører: Aunedebye; Vesteraunedebye; Utterslev; Torpe. Dette Sogn er næsten omflydt, saa at Præsten ofte ikke kan komme derover at forrette Gudstienesten i Kirken.

Efterfølgende Aalholms- og Marieboeklosters-Amter.

Kilde: Nicolay Jonge,
Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.
Kiøbenhavn 1777
Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store
Helliggieststrædet No. 150

Side 346 – 359.

Foregående Halstedklosters-Amt

II. Aalholms- og Marieboeklosters-Amter.

Aalholms- og Marieboeklosters-Amter ligger østen for Halstedklosters-Amt, og er det største Amt, fordi Marieboelehn, som fordum var adskilt, er dermed forenet. Aalholms-Amt kaldes saaledes efter det ældgamle og i Historien bekendte Slot, Aalholm, nu

Kristiansholm kaldet, hvor de kongelige Lehnsmænd fordum boede. Dette Aalholms-Amt har mere Skov, større og fiskerigere Søer, end Halsteds-Amt. Udi Aalholms-Amt ligge fire Kiøbstæder, nemlig: Nyested, Marieboe, Saxkiøbing og Rødbye; saa og tre Grevskaber. Under dette Amt ligger Sundbye-Færgested imellem Lolland og Falster. Dette Amt deles i tvende Herreder, som ere: 1) Fugelse-Herred, der egentlig hører til Marieboeklosters-Amt; og 2) Musse-Herred under Aalholms-Amt.

Vi merke nu hvert Herred i Besynderlighed.

C. Fugelse-Herred.

Fugelse-Herred, hvis kontribuerende Hartkorn er 4891 Tdr., indbefatter eet Kiøbstædsogn og nitten Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Den Kiøbstæd Rødbyes Kirkesogn; 2) Ringsebølle-Sogn; 3) Østofte-Sogn; 4) Ærrindlev-Sogn; 5) Oelstrup-Sogn; 6) Tiiested-Sogn; 7) Skiørringe-Sogn; 8) Veilebye-Sogn; 9) Taagerup-Sogn; 10) Taarslunde-Sogn; 11) Nebbelunde-Sogn; 12) Seddinge-Sogn; 13) Holebye-Sogn; 14) Bursøe-Sogn; 15) Fugelse-Sogn; 16) Krønge-Sogn; 17) Hillested-Sogn; 18) Føjøe-Sogn; 19) Femøe-Sogn; 20) Askøe-Sogn.

Vi merke nu hvert Kirkesogn især, nemlig:

1) Den **Kiøbstæd Rødbyes Kirkesogn.**

Rødbye, en Søekiøbstæd, beliggende to Mile vesten fra Nyested, paa saadan Kant af Lolland, at den ligger overmaade beqvemt til Handelen. Men kan dog ikke efter Ønske komme afsted dermed, fordi at Havnen, Kramnitze kaldet, som efter Kong Kristian den Siettes Tilladelse bruges til at losse Fartøier udi, har ei mere end 5 til 6 Fod dagligt Vand, og Fartøierne maae med tvende Ankre fortøies, formedelst den stærke Strøm, som falder i Formundingen; og desuden er samme Kramnitzehavn 5 Fierdingvei beliggende fra Byen. Rødbyefiord gaaer vel tæt ind til Byen; men Byens Havn er dog besværlig, fordi Fiorden har temmelig flak Vand; og især giøre nogle flakke Sandgrunde, som kun have daglig 2 a 3 Favne Vand, og kaldes den røde Sand, beliggende strax uden for, alt for stor Skilsmisse imellem Dybet og Byen, saa at Vahrene maae kiøres og prammes ud; dog kunde ved en Mudderpram

Grunden opmuddres og forbedres. Byens Losse- og Ladeplads har tilforn været ved et Indløb af denne Fiord, Draxminde kaldet, som Toldstedet har sit Navn af, og kaldes Draxminde-Toldsted, hvor Tolderen i Rødbye holder den kongelige Toldbod. Samme Indløb ligger 3 Fierdingvei fra Byen. Byens Fartøier søge deres Vinterhavne enten ved Bandholm i Østofte-Sogn, eller ved Albuen ved Naskov.

Kirken er en Korskirke med et got Spiir. Her haves ogsaa et Hospital til 4 Fattige. Byen har ingen egen Magistrat; men Byefogden i Mariboe, er ogsaa Byefoged i Rødbye. Got Fiskerie af Sild og Aal falder ved Byen; men Ærrøboerne gaee af med Profiten. Indvaanerne have med deres egne Fartøier skøn Seillads og Handel.

Den lollandske Post ankommer her til Byen baade Sommer og Vinter, naar intet Ophold skeer formedelst Iis og stærk Storm, om Mandagften, og reiser bort igien Tirsdagmorgen.

Marked holdes den 3. Julii, saa og 21. Oktobr, med Qvæg og Kramvahre.

For dem, som reise til Holsteen, er her et Færgeløb eller Overfart af 4 Mile fra Draxminde over til den Øe Fehmern og Heilgenhavn i Holsteen. Man gaaer og herfra Byen over til Lybek og Rostok.

Tjørneberg er en Græsholm, som tilhører Adskillige. Imellem samme Holm og det faste Land har Stranden skaaret et dybt Indløb, som Rødbye betiener sig af til Havn.

2) **Ringsebølle-Sogn** er et Annex til Kiøbstæden Rødbyes Sognekirke. Til Sognet hører: Ringsebølle; Lundegaard. Ringsebøllekirke ligger eenlig paa Marken ved en Aae, kaldet Ringsebøllesøe.

3) **Østofte-Sogn** bestaaer af 86 store og smaa Gaarde. Østoftekirke har et Taarn med et lidet Træspiir. Til dette Sogn hører Østofte. Reernis. Hauerlykke, en Herregaard, hvis Hovedgaardstaxt er 34 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 2 Tdr. 4 Skpr.; nu ligger den som en Ladegaard under Grevskabet Knuthenborg. Bandholms Toldsted, hvor den kongelige Tolder for Saxkiøbing- og Mariboe-Kiøbstæder boer og holder den kongelige Toldbod. Der er ogsaa Vinterhavn for Fartøier fra Rødbye. Her have ogsaa Kiøbmændene deres Pakhuse og Kornmagaziner. To gange hver Uge, nemlig Onsdag og Løverdage, komme Bønderne herhid med Korn, som de sælge til Kiøbmændene, og føre tilbage igien, hvad de har nødig. Bandholmgaard, hvis Hovedgaardstaxt er 22 Tdr. 6 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., er en Avlsgaard, som nu ligger under Grevskabet Knuthenborg med Hovedgaardsfrihed.

Vorskougaard, ogsaa en Avlsgaard med Hovedgaardsfrihed, og hører ligeledes under Grevskabet Knuthenborg. Søerup. Taagerupsgaard. Fuglebek. Nørballe. Lange. Koldinggaard. Paarupbye.

4) **Ærindelev-Sogn** har 44 Gaardmænd og 60 Huusmænd. Ærindelevkirke er anseelig og ligger paa en høi Banke. Dertil hører disse Byer: Ærindelev; Skovbye; Skielstofte; Torpe; Bremmersvold, en Herregaard, hvis Hovedgaardstaxt er 84 Tdr. 3 Skpr. 1 Alb., Skovskyld 5 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb. Denne Gaard hører med mere Gods til Grevskabet Kristiansholm. Udi dette Sogn er ingen Skov, uden allene nogle Torne.

5) **Oelstrup-Sogn** er Annexet til Ærindelevkirke. Oelstrupkirke staaer paa vild Mark; thi Byen Oelstrup, som har fordem ligget ved Kirken, er afbrudt. Sognet bestaaer af 22 Gaardmænd og 17 Huusmænd, som udgør tre smaa Byer. Biernis. Assenbølle, hvilken Bye har stor Mangel paa Høe og Græsning. Pillet. Kogerup. Lungholm, en Herregaard af prægtig Arkitektur, omgiven paa alle Sider med behagelig og overflødig Skov; dens frie Herregaardstaxt er 71 Tdr. 3 Skpr. 2 Alb., Skovskyld 3 Tdr. 1 Skp. 1 Fkr. 1 Alb. Den blev Aar 1737 lagt under Grevskabet Kristianssæde. Denne Herregaard laae tilforn i Hyldtoftebye, og blev kaldet Ægebølle; thi den blev indrettet af en Bondegaard, kaldet Ægebølle, og en Landsbye, kaldet Hyldtofte, hvilke tilsammen bleve nedbrudte, og deres Eiendomme eller Jorder giorte til Hovmarker, men Aar 1639 forflyttet til det Sted, hvor den nu er opbygt, og fik det Navn Lungholm efter Frue Lisbet Lunge.

6) **Tiirsted-Sogn** bestaaer af 37 Gaarde og 56 Huusmænd. Til Sognet hører disse Byer: Tiirsted; Aaserup; Brandstrup; Bierringe; Veedbye; Østertiirsted. Tiirstedkirke er et Søemerke for de Seilende. Udi Kirkegaardens søndre Muur er en anseelig Runestein indmuret, 4 Alen høi, og 7 Alen i Omkreds. Om Opskriften paa samme med Runebogstave findes Forklaring i Wormii Monument. p. 267.

7) **Skjørringe-Sogn** er det ene Annex til Tiirstedkirke. Sognet bestaaer af 19 Gaarde og 50 Huusmænd, hvis Byer ere Østerskiørringe; Vesterskiørringe. Kristianssæde, en Herregaard af anseelig Bygning, og den grevelige Residenz for Grevskabet Kristianssæde, hvorfra falder en prægtig

og lang Udsigt saavel over Landet som over Havet. Denne Gaard blev i fordum Tid kaldet Taastrup; men Aar 1729 den 25. Julii blev den tilligemed flere Gaarde, nemlig Aalstrup, Pederstrup, Skielstofte og Lungholm, oprettet til et Grevskab, som blev kaldet Kristiansborg, for den grevelige Reventlause Familie. Men da det kongelige Residensslot i Kiøbenhavn Aar 1741 fik af sin høie Bygningsherre, Kong Kristian den Siette, det Navn Kristiansborg, blev Grevskabet Kristiansborg i Lolland til Forskiel kaldet Kristianssæde. Denne Gaards frie Hovedgaardstaxt er 71 Tdr. 7 Skpr. 3 Fkr. Paa Gaarden holdes Birketing om Torsdagen.

8) **Veilebye-Sogn** er det andet Annex til Tiirstedkirke, og blev dertil annekteret Aar 1700, da det tilforn har haft sin egen Sognepræst. Veilebyekirke ligger paa et høit Sted nær ved Søkanten, og tiener de Seilende til et Sømærke. Sognet bestaaer kun af een Bye, nemlig Veilebye, som har 24 Gaardmænd.

9) **Taagerup-Sogn**, hvis Kirke er anseelig, og har et stort Taarn med fiirkantet Top og Fløi. Til Sognet hører disse Byer: Taagerup; Hyldtofte. Høybyegaard, den største Herregaard i Lolland, hvis Hovedgaardstaxt er 166 Tdr. 1 Skp. 2 Alb., Skovskylld 3 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb.

10) **Thaarslunde- eller Thorslunde-Sogn** er Annexet til Taagerupkirke. Til dette Sogn hører allene Thorslundebye.

11) **Nebbelunde-Sogn** bestaaer af 28 Gaarde og 24 Huse, men har Mangel paa Skov og Tørveskiær. Til Sognet hører: Nebbelunde; Bukkehauge; Nørrebyetofte; Danstedgaard, en gammel Herregaard, som er formindsket i sit Jordegods, og derover er bleven ufrie; men er nu fra Aar 1758 henlagt under Grevskabet Kristianssæde.

12) **Seddinge-Sogn** er Annexet til Nebbelundelirke, og bestaaer af 14 Gaarde, 24 Huse og 2 Vandmøller. Byerne ere: Store Seddinge; Lille Seddinge. Seddingegaard, en Herregaard, hvis Hovedgaardstaxt er 33 Tdr. 2 Alb.

13) **Holebye-Sogn** bestaaer nu allene af een Bye, nemlig Holebye, som er adskilt, og Kirken ligger midt imellem paa Marken. Raagehauge; Harebye,

hvis Gaardmænd ere 23 og Huusmænd 16. Til Sognet hører Nøbbelegaard, en ufrie Sædegaard, som har sine Marker for sig selv uden al Frihed, og er oprettet af tre Bøndergaarde; den hører nu under Grevskabet Knuthenborg. Udi dette Sogn er ingen Skov; Græsgangen og Høeslet er kun ringe.

14) **Bursøe-Sogn** er Annexet til Holebykirke. Sognet bestaaer kun af een Bye, som er Bursøe, der har 23 Gaarde og 18 Huusmænd. Østen for Kirken ligger en Bondegaard, som Aar 1609 har været en Herregaard, men er uden al Frihed. Ved Bursøekirke er et Hospital til 12 Lemmer, stiftet Aar 1703. Udi dette, Sogn haves meget lidet Græsning og Høebund, men slet intet Tørveskiær, og meget lidet Skov i Bursøe-Hestehauge.

15) **Fugelse-Sogn**, hvis Kirke, kaldet St. Trinitatiskirke, ligger høit, og tiener de Seilende til et Søemærke. Kirkens Taarn er prydet med et Spiir, 35 Alne høit. Indvendig er Kirken ziret med et Orgelværk Aar 1743. Paa den nordre Side af Kirken er en Udbygning, hvori er det prægtige Søholtske Begravelse; og paa den søndre Side er ligeledes en Udbygning, hvori det Kiærstrupske Begravelse er. Sognets Byer ere: Fuglse eller Fugelse; Bøsseruppe; Hillestolpe; Flaaruppe; Stokkemark; Alsøe. Ved denne Bye ligger en Søe, kaldet Alsøesøe, med smaa Øer og Underskov. Kierstrup, en Herregaard af en anseelig Bygning, hvis Hovedgaardstaxt er 59 Tdr. 6 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 1 Td. 1 Skp.

16) **Krønge-Sogn** er Annexet til Fugelsekirke. Til Sognet hører Krøngebye. Søeholt, en af de prægtigste Herregaarde, med en stor og kostbar Lysthauge, hvis Lige ikke findes ved nogen adelig Herregaard i Danmark, i Henseende til Alleer, Perspektiver, Kaskader og Statuer. Paa Gaarden er Aar 1698 bygt et prægtigt Kirkekapel med Orgelværk. Gaardens Hovedgaardstaxt er 47 Tdr. 3 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 3 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr. 2 Alb. Ved den nordre Side af Gaarden ere store Skove, som omringe Hovmarken, saa og den store Mariboese, og lige for Gaarden ligger den Kiøbstæd Marieboe.

17) **Hillested-Sogn** er Annexet til Mariboe-Kiøbstædkirke udi Musse-Herred. Til Sognet hører Hillested. Raabye. Harridsbye. Binnitse, en ufrie Herregaard, som intet frie Hartkorn har; den er inkorporeret i Grevskabet Knuthenborg.

18) **Ryde-Sogn** er det ene Annex til Landetkirke i Sønderherred. Dertil hører disse Byer: Ryde; Nyebølle; Taarebye; Haubølle. Gammelgaard, en af Landets beste Herregaarde, med stor Skov og anseelige Tiender, saa og store Marker; dens Hovedgaardstaxt er 42 Tdr. 7 Skpr. 1 Alb., Skovskyld 4 Tdr. 1 Skp. 3 Fkr. 1 Alb. Dette Sogn har gode Kornmarker, men mangler Engbund.

19) **Aagebye-Sogn** er det andet Annex til Landetkirke i Sønderherred, og bestaaer af 16 Gaarde og 16 Huse. Dertil hører Disse Byer: Aagebye, Opager, i hvilken Bye forud Aar 1619 har ligget en Herregaard, kaldet Opager, som er nu en Bondegaard, og findes sammesteds endnu en Høy, Sparreshøy kaldet, med Grave omkring opkastet. Korterup. Tinstруп. Olstrup eller Aalstrup, en Herregaard, som hører nu under Grevskabet Kristianssæde til den grevelige Reventlause Familie, tilligemed Tostrup. Kornegnen er ypperlig, men Græsgangen derimod er kun maadelig. Olstrups Hovedgaardstaxt er 57 Tdr. 1 Skp. 1 Fkr., Skovskyld 1 Td. 5 Skp. 1 Fkr. 2 Alb.

20) **Føjø-Sogn** bestaaer af den Øe Føjø, der haver to Byer, nemlig Vesterbye og Østerbye. Til dette Sogn hører ogsaa den Øe Vejerøe, hvorpaa ligger Vejerøebye.

21) **Femø-Sogn** bestaaer af den Øe Femø, som har to Byer, Sønderbye og Nørrebye. Landet bestaaer af 216 Tdr. Hartkorn. Femøekirke hører til Nyekiøbings latinske Skole og Hospitalet sammesteds.

22) **Askø-Sogn** bestaaer af den Øe Askø, som har 13 Gaarde og nogle Huse, og er meget frugtbart paa Korn.

Anmerkning.

Disse tre Øer findes i Landmaalingen anførte til Falster; men nu omstunder regnes de til Lolland, under Fugelseherred.

D. Musse-Herred.

Musse-Herred, indbefatter tre Kiøbstædsogne og atten Landsbye-Kirkesogne, hvilke ere: 1) Den Kiøbstæd Saxkiøbings-Kirkesogn;

2) den Kiøbstæd Nysteds-Kirkesogn; og 3) den Kiøbstæd Mariboe-Kirkesogn. 4) Maybølle-Kirkesogn; 5) Herredslev-Sogn; 6) Slemmmge-Sogn; 7) Fielde-Sogn; 8) Østerulslev-Sogn; 9) Godsted-Sogn; 10) Vaabensted-Sogn; 11) Ængestofte-Sogn; 12) Taars-Sogn; 13) Vixnesse-Sogn; 14) Thorebye-Sogn; 15) Radsted-Sogn; 16) Vesterulslev-Sogn; 17) Kiertinge-Sogn; 18) Breigninge-Sogn; 19) Hunsebye-Sogn; 20) Døllefelde-Sogn; 21) Musse-Sogn.

Vi merke nu hvert Kirkesogn i Særdeleshed.

1) Den **Kiøbstæd Saxkiøbings Kirkesogn**; hvortil hører den Kiøbstæd Saxkiøbing, samt de Landsbyer Rørsøe, som har 9 Gaarde, og Rørbek, som har 21 Gaarde. Udi denne Bondebye, som ligger strax ved Saxkiøbing, er Aar 1765 anlagt en Uldenfabrik, hvor der forfærdiges Sarser, Barkaner etc., hvilke Vahre ere overmaade gode, og derfor finde god Aftræk. Ved Rørbekbye er en god Kilde, som meget søges. Ourebye, eller Ørebye, har 12 Gaarde; ved denne Bye er der en Skibsbroe eller Havn for Saxkiøbings Skibe, som have her deres Lossested, men henhører under Bandholms Toldsted. Ourebyegaard, en Herregaard, beliggende i en behagelig Egn, og forsynet med en god Dyrehauge. Paa Gaarden er et smukt lidet Kirkekapel med Orgelværk, bygt Aar 1638. Dens Hovedgaardstaxt er 37 Tdr. 6 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 3 Tdr. 3 Skpr. Af Gaardens Eier Aar 1581 er stiftet et lidet grundmuret Hospital, kaldet Ourebyes-Hospital, hvortil er henlagt en Kapital; og er samme i Saxkiøbings Kiøbstæd.

Saxkiøbing, en Søekiøbstæd, beliggende een Miil fra Mariboe og fire Mile fra Naskov, ved en stor Aae eller Fiord, kaldet Saxkiøbingsfiord, paa hvilken Vahrene kan af Kiøbmændene udskibes i flade Fartøier eller Pramme, da Byens meeste Næring er Kornhandel. Kiøbmændenes Ladeplads er en halv Miil fra Byen i den Bondebye Ørebye, hvor de have deres Pakhuse og Boder, og med Vogne meest hente derfra og henhføre deres Vahre.

Byens ældste Frihedsbrev er givet af Kong Kristoffer den Anden. Udi Byens Kirke sees nogle faa Monumenter, og i Kirkens Sakristie har i fordum Tid været en latinsk Skole, som nu er nedlagt. Strax ved Kirken er den danske Skole, hvor Chordeggen er tillige Skoleholder. Et Hospital af Grundmuur

for 5 Fattige er opbyggt Aar 1581, og kaldes Ørebyes-Hospital, hvortil er henlagt en Kapital. Byens Mark bestaaer af 10 Tdr. Hartkorn, og er inddeelt i to Marker, nemlig Saxemark og Lillemark. Tolderen for denne og tillige for Mariboekiøbstæd boer i Bandholm i Østoftesogn.

Byens Magistrat er en Byefoged, som holder Byetinget hver Tirsdag. Den lollandske agende Post ankommer paa sin Retour hver Onsdag hertil; men ellers lader Byens Indvaanere ved deres eget ridende Bud afhænte Postbrevene fra Sundbyefærge om Mandagen.

Det aarlige Marked holdes den 4. Julii og 5. Septbr., samt den 7. Oktober. Uden for Saxkiøbing i en Bondebye, som støder derpaa, kaldet Rørbek, er en Uldenfabrik, hvorom allerede er meldt foran ved Sognets tilhørende Udenbyes-Meenighed.

2) **Maybølle-Sogn** er Annexet til Saxkiøbings Kirke. Til dette Sogn hører: Maybølle, har 25 Gaarde. Hielm, har 20 Gaarde. Søemark, har 12 Gaarde. Guldborghuset ved Stranden, hvorfra, Færgen gaaer over Guldborgsund. over til Falster.

3) Den **Kiøbstæd Nyestæd-Kirkesogn**, hvortil hører den Kiøbstæd Nyestæd; dernæst Vantøre, saa og Kristiansholm, en Herregaard og Residenzen for Grevskabet Kristiansholm. Denne Herregaard er tilforn kaldet Aalholms-Slot, og har været en stærk Fæstning efter gammeldags Befæstnings-Maade, hvor de lollandske Fyrster og de kongelige Lehnsmand have boet, og mange offentlige Forsamlinger da ere holdne, hvorudover dette Navn, Aalholms-Slot, ofte forekommer i A. Hvitfelds Krønike. Den ligger meget plaisant, thi den er beliggende midt i Søen, er ved en Dæmning, skilt fra Havet; rundt om Søen er Skov, Eng, Agerland, en fersk Søe, og midt for den ligger Kiøbstæden Nyestæd.

Udi den borgerlige Krig Aar 1534 blev dette Aalholms-Slot ilde tilredt. Aar 1776 solgte Kong Friderik den Fierde dette Aalholms-Slot.

Derefter blev denne Herregaard med mere Gods, nemlig Bramlykke, Bremmersvold og Kierstrup, Aar 1734 den 16. April oprettet til et Lehngrevskab for den Rabenske Familie. Dens frie Hovedgaardstaxt er 87 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 2 Tdr. 4 Skpr. 3 Fkr. Nyestæd-Ladegaard ligger under Grevskabet Kristiansholm.

Nyestæd en god Handelskiøbstæd, beliggende 5 Mile fra Naskov, har faaet Kiøbstæds Rettighed af Kong Erik af Pommern Aar 1409. Byen har

skøn Handel og Seilads paa inden- og udenlandske Stæder med Landets Vahre, især til Lybek og Rostok, som er kun 8 Mile herfra lige over for mod Sønden.

Byens Skibshavn er meget stor og rummelig, skønt inden for den store Revle, ved uforsigtig Ballasts Udstyrtelse paa urette Steder, ei dyb nok for store Skibe, hvilke derfor ikke kan flyde op til Skibsbroen, men maae lægge sig noget længere ud.

Paa denne store Sandrevle, som kaldes Rødesands-Rif, opholder sig en stor Mængde af Vildgiæs, kaldede Graaegiæs eller Kautegiæs.

Byen har ofte lidt stor Ildsvaade. Udi de katholske Tider har her været et Graabrødrekløster, stiftet Aar 1287, men er nedbrudt, og deraf er allene tilovers Klostermarken. Byens Sognekirke ligger meget høit, er anseeligt af, sit Taarn og Spiir, og tiener de Søefarende, endog paa mange Miles Distance, til et Sømærke. Indvendig er Kirken vel prydet med Ornamenten, saa og nogle Monumenter; paa en Tavle i Kirken læses alle Lehnsmændenes paa Aalholms-Slot deres Navne. Den kongelige Amtstue for Aalholms- og Marieboeklosters-Amter holdes her i Byen. Til 8 fattige Lemmer er her et Hospital. Byens Magistrat er en Byefoged, som holder Byeting om Mandagen paa Raadhuset.

Her er et eget indrettet Fiskerkompagnie, som fanger alle Slags Strandfisk i stor Overflødhed, og sælger samme for en meget facil Priis. Strax uden for Byen i den ferske Sø imellem Nyestæd og Grevskabet Kristiansholm, ligger en Amvams- eller Stivelse- og Puderfabrike. Den lollandske Post ankommer til Nyestæd Mandags Formiddag eller Aften, afgaaer Onsdags Formiddag til Nyekiøbing, hvor Kiøbenhavns Post imodtager samme.

Marked holdes den 29. Oktober.

4) **Herridslev-Sogn** er Annexet til Nyestædkirke. Til dette Sogn hører Kirkebyen Herridslev, hvor der er et Hospital til 6 Fattige. Stubberup; Skaarup; Æigholm; Æigholmgaard eller Ægholm, en ufrie Herregaard, som er henlagt under Grevskabet Kristiansholm.

5) Den **Kiøbstæd Marieboe-Kirkesogn**, hvortil hører den Kiøbstæd Marieboe; Marieboe-Ladegaard og Revshalebye.

Mariboe, en liden, men en skøn Handelskiøbstæd, liggende næsten midt i Lolland, 3 Mile fra Naskov og halvtredie Miil fra Guldborgsund. Den ligger een Miil fra Toldstedet Bandholm, hvor Kiøbmændene have deres Fartøier liggende, og deres Losse- og Ladeplads, samt deres Kornboder og Pakhuse.

Samme Steds kommer Bønderne til med deres Korn eller andre Vahre at sælge til Kiøbmændene, og tage igien derfra, hvad de behøve.

Byen har, frem for andre lollandske Kiøbstæder, det beste Forraad paa got Vand, samt adskillig fersk Fisk, da Byen ligger tæt ved den store ferske Søe, kaldet Marieboe Søe, som igiennem en liden Aae tager sit Afløb forbi Knuthenborg lige til Bandholm.

Udi denne Bye holdes Lollands og Falsters Landsting; ligeledes Landemodet under Stiftamtmandens og Biskoppens Præsidio. Byens ældgamle Navn har været Skinninge eller Skieninge, men er siden kaldet Marieboe, af det forud berømte rige Kloster Marieboe, som blev stiftet Aar 1417 baade for Nonner, hvilke Søstre levede efter St. Birgittæ Regel, og for Munke, hvilke Brødre levede efter St. Augustini Regel. Dette rige Kloster blev ikke sekulariseret førend Aar 1622; og Kong Kristian den Fierde lagde alt Marieboeklosters Gods til det adelige Akademies Oprettelse i Sorø. Byens Sognekirke har tilforn været bemeldte Klosterkirke, og blev Aar 1598 repareret og gjort til den rette Sognekirke, i Stedet for den forrige Sognekirke, som ved Byens Ildebrand i Aaret 1596 var bleven ødelagt, og havde staaet paa det Sted, hvor den saa kaldede Dronninggaard har staaet, eller nu Farvergaarden er. Den nu værende Sognekirke blev sat i en prægtig Stand Aar 1741 paa alt Hartkornets Bekostning i Lolland og Falster, og er nu den største og anseeligste Kirke i Lolland, saa og tillige en Kathedralkirke, hvor Landemodet aarligen holdes af Biskoppen i Fyhn. Udi denne Kirke ligge mange høie Standspersoner begravne, og i Jomfrukoret sees Grevinde Æleonara Kristina Ufelds Grav.

De Fattiges Hospital, Benignehuset kaldet, er stiftet for 8 Lemmer. Byens Magistrat er en Byefoged, som tillige er ogsaa Byefoged i Rødbye. Byetinget holdes hver Torsdag. Udi denne Bye boer Landphysikus i Lolland og Falster.

Byens Skibe ligge ved Bandholm, som er Marieboebyes Skibes Losse- og Ladeplads, hvor og Tolderen og Kontrolleuren boer.

Den lollandske agende Post kommer her til Byen om Mandagften, og gaaer bort om Onsdagmorgm. Da Byen ligger saa beqvemt for Indbyggerne i Lolland fra alle Sider, saa holdes her 3 aarlige Markeder, nemlig den 4. Martii, den 9. og 31. Oktober med Heste, Qvæg og alle Slags Kramvahre.

Ikke langt fra Kiøbstæden Marieboe skal i ældgamle Tider have staaet to Slotte; det ene Slot skal have ligget ved Nørresøe paa en Mosegrund, og er kaldet

Liusemose-Slot; men det andet er kaldet Borre-Slot, hvilke begge ere ødelagte.

Marieboe-Ladegaard, er en komplet Herregaard, som har sin egen Birkerettighed; den har i fordum Tid tilhørt det berømte Marieboekloster; men er nu under Knuthenborg-Grevskab henlagt. Dens frie Hovedgaardstaxt er 59 Tdr. 2 Skpr. 2 Alb., Skovskyld 5 Skpr. 2 Alb.

6) **Hillested-Sogn** er Annexet til Marieboe-Kiøbstædkirke. Men eftersom Hillestedkirke ligger i Fugelse-Herred, saa findes Hillested-Sogn anført ved samme Herred No. 17.

7) **Slemminge-Sogn**. Dertil hører: Slemminge; lille Slemminge; Østerbye; Uglstrup; Heirede; Ællehave; Nørregaard, har tilforn været en Herregaard, men er nu som en Ladegaard henlagt under Stamhuset Krenkerup, og tilhører den grevelige Reventlause Familie af Kristianssæde. Dens Hovedgaardstaxt er 41 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 6 Skpr. 2 Alb.

8) **Fielde-Sogn** er Annexet til Slemminge-Kirke. Dertil hører Fielde og Kartoffe.

9) **Østerulslev-Sogn** bestaaer allene af Østerulslevbye.

10) **Godsted-Sogn** er Annexet til Østerulslevkirke. Til dette Sogn hører disse Byer: Godsted; Kaarupgaard; Røgebølle; Karlebye; Ulriksdahl, en anseelig Herregaard, beliggende ved Marieboesøe, med skøn Skov og smuk Hauge. Denne Gaard er tilforn kaldet Bispensøe, og har tilhørt de katholske Biskopper i Fyhn; nu tilhører den Eieren af den nærliggende Herregaard Søeholt. Dens Hovedgaardstaxt er 42 Tdr. 3 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 2 Tdr. 2 Skpr. Ved den Bondegaard Aalevad her i Sognet sees opkastede Banker og andre Rudera, hvoraf man kiendelig kan slutte, at der maae have i fordum Tid staaet en stor Bygning, saasom et Kloster. Strax derved ere ferske Søer eg Skove.

11) **Vaabensted-Sogn**. Dertil hører: Vaabensted; Buderup; Maltrudgaard; Truestrup; Leyrupgaard; Aagerup; Kraarup; Nielstrup, en Herregaard, som i de ældre Tider har været befæstet, hvilket endnu kiendes paa de dobbelte Grave. Udi den borgerlige Krig Aar 1534 blev denne

Fæstning beleiret. (See A. Hvitfelds Krønike Tom. II. Pag. 1423.) Dens frie Hovedgaardstaxt er 60 Tdr. 1 Skp. 3 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 3 Tdr. 7 Skpr. 1 Fkr.

12) **Ængestofte-Sogn** er Annexet til Vaabenstedkirke. Ængestoftekirke er ziret med et Spiir paa Taarnet, og ved Kirken er et Hospital til 5 fattige Lemmer, som foruden frie Ildebrand nyde hver aarlig en Tønde Rug og 4 Skiepper Byg. Sognet bestaaer af 19 Gaardmænd og følgende Byer: Ængestofte, Taarnebye, Ølstrup; Ængestofte, en Herregaard, som af nogle kaldes Ængelstofte; dens frie Hovedgaardstaxt er 54 Tdr. 7 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb, Skovskyld 5 Tdr. 2 Skpr. 2 Alb.

13) **Taars-Sogn**, hvis Kirke er prydet med et Orgelværk. Til Sognet hører: Taars, Kalløe, Bramstoftegaard, Tudderød, Kellerup, Fauerstedgaard; Berritzgaard, en Herregaard, tilhørende den Lehnske Familie; dens frie Hovedgaardstaxt er 66 Tdr. 6 Skpr., Skovskyld 2 Tdr. 3 Fkr. 1 Alb.

14) **Vixnæs-Sogn** er Annexet til Taarskirke, og bestaaer allene af een Bye, nemlig Vixnæsbye.

15) **Thorebye-Sogn**. Dertil hører disse Byer: Thorebye, Flintinge, hvor Præstegaarden ligger. Uden for Præstegaarden ere to deilige Kilder, og ligeledes to gode Kilder neden for Thorebye. Nagelfrie; Sundbye, hvor Sundbye-Færgegaard ligger, hvorfra man gaer over til Vandet til Nyekiøbing i Falster. Birket; Røgerup; Grænge; Sløsserup; Korsemærke; Ploustrup; Prierskov, en Herregaard, men kun med en Ladegaardsbygning; dens frie Hovedgaardstaxt er 61 Tdr. 2 Fkr., Skovskyld 1 Skp. 1 Fkr. 2 Alb. Rosenlund, en Herregaard med herlige Skove og Marker; den ligger under Stamhuset Krenkerup, og tilhører den grevelige Reventlause Familie.

16) **Radsted-Sogn**, hvis Kirke ligger midt i Sognet, har et høit Taarn, som Aar 1621 er forhøiet med en Kuppel og Spiir, som hviler paa tolv Pillere, beklædt med Blye, og Spiret tækket med Skieversteen. Til Sognet hører: Radstedbye; Pugermosetofte; Krungerup; Nørrelanget, Teglgård; Krenkerup, en anseelig Herregaard, som tilligemed to dertil hørende

Herregaarde, nemlig Rosenlund og Nørregaard, med deres underliggende Jordegods, er oprettet til et Stamhuus, tilhørende den grevelige Reventlause Familie til Kristianssæde. Gaarden har otte skønne Kornmarker, god Græsning, og Høebierring, som ligger deels i Skoven, deels i en tør Søe. Den frie Hovedgaardstaxt ved Krenkerup er 58 Tdr. 7 Skpr. 1 Alb., Skovskyld 11 Tdr. 6 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb. Dette Stamhuus har sin egen frie Birkeret. Det ganske Krenkerupske Stamgods Hovedgaardstaxt er 151 Tdr. 6 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 25 Tdr. 2 Skpr. 1 Alb., Bøndergods 775 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr. 2 1/2 Alb., Skovskyld 12 Tdr. 1 Skp. 3 Fkr. 1/2 Alb. Til dette Stamhuus hører et got Hospital til 16 Fattige, bygt af Grundmuur ved Siden af Radstedkirke; til dette Hospital er henlagt Bøndergods, samt visse Kapitaler og en Skovpart, kaldet Helliggiestesskov, hvoraf de Fattige nyde en rigelig Underholdning.

17) **Vesterulslev-Sogn**, hvis Kirke har et stort Taarn og Spiir, som de Seilende i Øersøen tage Sigte af, for at undgaae det saa kaldede Rødsands-Rif. Til Sognet hører: Vesterulslev; Handermelle; Ollebøllej Søerup; Sløse; Sandager.

18) **Hunsebye-Sogn**, hvis Kirke er indvendig overmaade smuk, og prydet med et Orgelværk. Ved Kirken er det grevelige Knuthiske Begravelse, meget aneligt. Til Sognet hører: Hunsebye, hvor der er et got Hospital for 8 Lemmer, stiftet Aar 1715, og en Skole for fattige Børn, og til begge disse Stiftelser ere gode Kapitaler henlagte. Anderstrup; Skielstrup; Strandbye; Maglemerbye; Grimstrup; Knuthenborg, en Herregaard, som tillige er Hovedgaarden paa der Lehngrevskab Knuthenborg, og den grevelige Residenz. Denne Gaard er tilforn kaldet Aasmark, fordi den laae ved Aaen af samme Navn Men Aar 1714 den 19. April blev denne Herregaard, tilligemed flere adelige Gaarde under sig, nemlig: Marieboe-Ladegaard, Knuthenlund, Haverlykke, Bennitze, Nøbøllegaard, Vorskov og Bandholmsgaard, gjort til et Grevskab, som blev kaldet Grevskabet Knuthenborg for den grevelige Knuthiske Familie. Fra Gaarden, som har en anseelig Hauge, gaaer sex lange Alleer med høie Hækker ned til Stranden. Dens Hovedgaardstaxt er 40 Tdr. 1 Alb., Skovskyld 4 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb.

19) **Døllefelde-Sogn** bestaaer af disse to Byer: Døllefelde og Langetbye. Man seer endnu Kiendetegn af den afbrudte Bye Tostrup, som Hertug Kristoffer af Lolland gav til Præsten i Døllefelde, for at holde Sielemesse.

20) **Musse-Sogn** er Annexet til Døllefeldekirke; dertil hører Mussebye. Bramlykke, en ypperlig Herregaard med Grave omkring; den hører nu under Grevskabet Kristiansholm til den grevelige Rabeske Familie. Dens frie Hovedgaardstaxt er 33 Tdr. 7 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 3 Skpr. 2 Fkr.

21) **Kiettinge-Sogn** bestaaer af disse Byer: Kiettingebye; Raagelunde; Tokkerup; Freylev.

22) **Breininge-Sogn** er Annexet til Kiettingekirke. Dertil hører: Breininge; Underup; Laagerup; Torup.

Fortegnelse paa de smaa Øer og Holme, som ligge omkring de lollandske og falsterske Søekyster og udi Fjordene, og anføres i alphabetisk Orden.

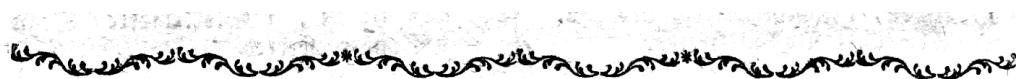
1) Askøe, i Fugelse-Herred, No. 22.	13) Lindholm, i Stokkemarke-sogn i Sønder-Herred.
2) Bogøe, i Naskou-Herred.	14) Lilløe, ved Askøe.
3) Bogøe ligger i Kappel-Sogn i Sønder-Herred.	15) Myggefied, uden for Draxminde.
4) Bottøe, en Halvøe ved Giedesøre i Falster.	16) Raaeøe, i Herslunde-Sogn i Nørre-Herred.
5) Ængelholm, som gemeenlig kaldes Slotsøe.	17) Raaeøe, i Beltet ved Færjoe.
6) Ænehøie.	18) Raaeøekalv, ved Raaeøe.
7) Femøe, i Fugelse-Herred No. 21.	19) Rammersholm, ved Naskov.
8) Fæjoe, i Fugelse-Herred No. 20.	20) Skaløe, ved Fæjoe.
9) Fergeland.	21) Steensøe, ved Naskovsfiord.
10) Flatøe, Flatøekalv, ved Hesseløe i Guldborgsund.	22) Stubbeholm.
11) Hyllekrogland, ved Myggefied.	23) Teelholm.
12) Langøe, ligger i Kappel-Sogn i Sønder-Herred.	24) Veierøe, i Beltet ved Fæjoe.
	25) Vens.

Kilde: Nicolay Jonge,
Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.
Kiøbenhavn 1777

Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store Helliggieststrædet No. 150

Side 359 – 373.

Foregående Lolland, Maribo Amt.

Om Øen Falster.

Den Øe Falster ligger ved Lollands østre Side, og skilles derfra formedelst det imellemløbende smalle Guldborgsund, som er saa dybt, at store Skibe kan seile derigiennem, uagtet at Breden paa nogle Steder er knap et Kanonskud. Dernæst skilles Falster fra Møen ved Grønsund, hvis Giennemløb er knap en Fierdingvei breed, men derimod aabner sig strax ved den Øe Bogøe, og gjør en Overfart fra Stubbekiøbing i Falster til Vordingborg i Siælland halvanden Miil; men fra Gaabensefærge, som er det rette Færgested i Falster til Vordingborgs-Færgegaard, er Overfarten ikkun fem Fierdingvei. Paa Falsters søndre Side ligger den Tydske Provinz Meklenborg saa nær,

at fra Giedsøre, som er en Jordtunge, og ellers kaldes Giedsersodde, er Overfarten til Varnemünde ved Rostok ikkun 7 Mile.

Øen Falster ligger under Polihøide 54 Grader, 35 indtil 59 Minuter; dens længde er næsten 6 Mile, beregnet fra Giedsøre eller Gieddesbyeodde i Sønden indtil Gaabensefærges yderste Odde mod Norden. Men Landets Brede er meget ulige. Thi ved den nordre Ende er den tre Mile; midt paa fra Klodskov ved Guldborgsund indtil Hessenæs mod Østersøen halvtredie Miil; og mod den søndre Ende ved Giedsøre tre Fierdingvei bred. Landets Hartkorn er 7347 Tdr.

Falster staaer tilligemed Lolland under eet Stift og een Stiftsbefalingsmand, men i geistlige Sager under Opsigt af Biskoppen over Fyhns Stift. Frugtbarheden er den samme i Falster som i Lolland, især af Hvede; men af Manna falder større Overflødighed i Falster end i Lolland. Got og velsmagende Vand haves overalt paa Falster. Kippingekilde har altid for Sundheds Skyld været bekiendt, og i Pavedømmets Tid ere der giorte mange Pillegrimsreiser til samme. Søehavne ere ved Nyekiøbing og Stubbekiøbing, Fra Falsters søndre Ende strækker sig en farlig Revle, kaldet Giedsøres-Rif, som bestaaer af Stene nordost ud i Østersøen, og maae med Omhyggelighed skyes af de Seilende, som ellers ofte i haardt Veir lide her farlige Skibbrud.

Denne Øe Falster har i forstum Tid været de danske Enkedronningers Livgeding og Enkesæde, da de boede paa Nyekiøbingsslot, og hele Øen var et kongeligt Distrikt, uden Blanding af Proprietairgods; hvorudover Landets Skove den Tid vare store og tykke; og af Kronvildt, saasom store Hiorte, Raa- og Daadyr, fandtes her en utrolig Mængde, saavel som ogsaa Harer uden Tal. Men Aar 1766 lod Hans Majestæt Kong Kristian den Syvende ved offentlig Auktion bortsælge alt sit kongelige Gods paa Falster, som da var inddeelt til 10 Herregaarde med Hovedgaardstaxt og underliggende Bøndergods, da her tilforn ei fandtes adelige Herregaarde, men allene tre Ladegaarde med samlet Bøndergods, nemlig Korselitze, Skiørringe og Nørreladegaard, hvis Avling blev drevet af Forpagtere. En Deel Gods paa Falster tilhører Nyekiøbings-Hospital, og noget lidet Strøegods tilhører Kiøbenhavns Kommunitæt. Af Strandfisk fanges af Bønderne paa Landets søndre Ende alle Slags Fiske, især Sild og Aborrer. Ved Hasseløe

i Guldborgsund fanges Mængde af Aal og Reger. Af Ferskvandsfisk haves ogsaa Forraad. Af alle Slags Kornvahre udskibes aarligen fra Falster 30 til 40000 Tønder. Falsters Land henhører under Nyekiøbings-Amt, som har været en af Kronens beste Forlehninger, og nu haver sin egen Amtmand, som kaldes Amtmand over Nyekøbings-Amt, hvad Landsbyerne angaaer; men de to Kiøbstæder, nemlig Nyekiøbing og Stubbekiøbing, staae under Stiftamtmanden i Lolland. Udi landet ere to Færgesteder, nemlig Gaabense-Færgested, hvor Overfarten er til Siælland, og Guldborgs-Færgested, hvor Overfarten er til Lolland. Ellers er ogsaa Overfart fra Nyekiøbing til Lolland, men Færgemanden boer i Sundbye i Lolland. ligeledes er der ogsaa en Overfart fra Falster over til Møen ved Grønsund, men Færgemanden boer paa Møen. Dog boer en Mand i Borrehuset, som med Baad sætter eenlige Personer over; men naar Heste og Vogn skal sættes over, da maae ryges med Tang, som der bliver sat Ild i, for at indhænte Færgen fra Møens Side.

Nyekiøbings-Amt.

Nyekiøbings-Amt kaldes hele Falsters Land, hvorunder henhøre de to smaa Øer, nemlig Borøe paa den østre Side, og Hasseløe paa den vestre Side. Amtet eller Landet deles i to Herreder, som efter deres Beliggenhed mod Sønder og Nord kaldes Sønder- og Nørreherred. Udi Amtet eller paa Falsters-Land er ved Auktionen Aar 1766 over dette kongelige Domaine indrettet 10 Herregaarde, hvilke ere: 1) Karlsfelt ved Kiøbstæden Stubbekiøbing; 2) Korselitzegaard i Sønderalslev-Sogn; 3) Ægense i Vaalse-Sogn; 4) Giedser i Skielbye-Sogn; 5) Hvededahl i Nørrevedbye-Sogn; 6) Ourupgaard i Idestrup-Sogn; 7) Skiørringgaard i Falkersløv-Sogn; 8) Slingerup i Maglebrønde-Sogn; 9) Vennerslund i Stadager-Sogn; 10) Vesterborg ved Kiøbstæden Nyekiøbing. Vi merke nu hvert Herred i Særdeleshed.

A. Nørre-Herred.

Nørreherred indbefatter eet Kisbstædsogn og fiorten Landsbye-Kirkesogne, hvilke ere: 1) Den Kiøbstæd Stubbekøbings-Kirkesogn;

2) Maglebrænde-Kirkesogn; 3) Ønslev-Sogn; 4) Æskildstrup-Sogn; 5) Nørrevedbye-Sogn; 6) Nørrealslev-Sogn; 7) Torkildstrup-Sogn; 8) Lillebrænde-Sogn; 9) Tingsted-Sogn; 10) Stadager-Sogn; 11) Nørrekirkebye-Sogn; 12) Vaalse-Sogn; 13) Gundslev-Sogn; 14) Kippinge-Sogn; 14) Brarup-Sogn; 14) Bogøe-Sogn.

Vi merke nu hvert Kirke-sogn for sig selv.

1) Den **Kiøbstæd Stubbekøbings Kirkesogn**. Dertil hører den Kiøbstæd Stubbekiøbing og Karlsfeldt, en Herregaard, beliggende en Fierdingvei fra Byen. Stubbekiøbing, en Kiøbstæd, beliggende strax inden for Grønsund, som er Vandet imellem Falster og Møen, og to Mile fra Nyekiøbing. Den ligger meget beqvem til Handel; thi fra Byen er en liden halv Miil ned til Stranden, hvor Indløbet er fra Østersøen, og Passagen for de Seilende er imellem Møen og Bogøe paa den ene Side, og imellem Falster og Møen paa den anden. Men Byen mangler en Skibsbroe og god Havn, da den er af Mudder tilstoppet. Derfor maae alting prammes ud til Dybet, hvor Fartøjerne maae ligge. Havnen har forud været ved Kongenæsset, og derved skal have ligget et Slot ved et Sted, kaldet Pærehaugen, med to Batterier.

Byens Sognekirke, kaldet St. Annæ-Kirke, har et høit Taarn, og er en gammel vidtløftig Bygning med to Kapeller. Ved den latinske Skoles Nedlæggelse Aar 1740 er i Stedet for samme oprettet en dansk Skole, som Chordeggen besørger. Byens Søehandel er en temmelig stor Kornhandel, da Avlingen til Byen er anseelig. Byen har to Marker, nemlig Nyemark og Skovmark, hvilke begge bestaaer af 1500 Skillingsjorder, hver til en Skieppe Sædeland anslagen, foruden en Deel Vænger. Byen har en Vandmølle, som bruges om Vinteren, og en Veirmølle strax uden for Byen paa Landet. Det Pottemagerarbeide eller Fajance, som her i Byen gøres af Pottemagere, føres meget omkring baade i og uden for Landet, og søges begiærligen. Ved Strandbredden findes adskillige gode Kildevæld; men det beste er Børges Kilde, beliggende en Fierdingvei fra Byen ved Karlsfeldtsgods. Byens Magistrat er en Byefoged, som holder Byetingsretten hver Tirsdag paa Tinghuset i Byen. Byens Indvaanere holde et Postbud, som hver Søndag og Onsdag afhænter alle lollandske Postes medbragte Breve i Nørrealslevbye, og om Onsdagen

bringer til samme Bye de Breve, som skal med Posten til Kiøbenhavn og Lolland. Byens aarlige Marked holdes den 27. Junii.

Karlsfeldtsgaard, en Herregaard, oprettet ved Auktionen over de kongelige Godser 1766; dertil er lagt de Marker sydost for Stubbekiøbing, som kaldes Stubbekøbings sexten Jorder, og vare tilforn forpagtede af Byens Indvaanere. Af disse Jorder faaer Stubbekiøbings Sognekirke aarligen 18 1/2 Tønde Rug, og ligeledes 18 1/2 Tønde Byg fra den kongelige Amtstue.

2) **Maglebrænde-Sogn** er Annexet til Stubbekiøbingskirke. Dertil hører disse Byer: Maglebrænde, hvis Kirke har et lidet Spiir. Alkestrup. Finstrup. Rodøe. Slangstrup, en Herregaard, oprettet ved Auktionen Aar 1766.

3) **Ønslev-Sogn**; hvortil hører: Ønslevbye; Klodskov; Boderup; Byeskov.

4) **Æskildstrup-Sogn** er Annexet til Ønslevkirke, Dertil hører: Æskildstrup, Øustrup, Søerupbye, Stødstrup, Taaderup.

5) **Nørrevedbye-Sogn** bestaaer af 400 Tdr. Hartkorn, har got Sædeland, men Græsningen er kun maadelig. Her er liden Skov og ingen Tørveskiær. Sognets Byer ere: Nørrevedbye; Ængeløv; Riserup; Ørehovedbye; Gaabens Færgegaard, hvorfra den lollandske Post og andre Reisende gaae med Færgen over Vandet over til Vordingborgs-Færgegaard i Siælland. Hvededahl, tilforn Grimmelstrup kaldet, en nye Herregaard, oprettet ved den kongelige Auktion Aar 1766. Nørrevedbye-Kikke har et stort Taarn, og er indvendig meget smukt prydet.

6) **Nørrealslev-Sogn** er Annexet til Nørrevedbye-Kirke. Sognets Byer ere: Nørrealslevbye, som tilligemed Kirken hører til Hvededahlgods. Ravnsbye, hvis Beboere ere Selveiere. Biørstrup.

7) **Torkildstrup-Sogn**, hvis Kirke ligger paa en Høy, og er et Sømærke for de Seilende. Kirken er kun 11 Alen bred, men 44 Alen lang, hvorfor den og kaldes Lange-Maren. Dette Sogn bestaaer af 5 Byer, 43 Gaardmænd og 22 Huusmænd, hvoraf de fire Byer, nemlig: Torkildstrup, Taarup, Sullerup, Dukkerup tilhøre Skiørringegods; men Gundsemaglebye, hvortil er skøn Bøgeskov, hører til Stangerupgods. Skiørringebye er nu afbrudt.

8) **Lillebrænde-Sogn** er Annexet til Torkildstrupkirke. Dette Sogns Beboere hører til Skiørringegods. Sognets Byer ere: Lillebrænde: Baarup, hvor der er en fiskerig fersk Søe, kaldet Baarupsøe, og ved samme har i fordem Tid staaet et Kloster, hvoraf endnu sees Rudera. Tvedegaard.

9) **Tingsted-sogn**. Dertil hører disse Byer: Tingsted, Taaderup, Kraghauge; Øverup; Stubberup; Bruntofte; Vestenborg, en Herregaard, oprettet ved den kongelige Auktion 1766, tilforn kaldet Nørreladegaard, beliggende en halv Fierdingvei uden for Nyekiøbing.

10) **Stadager-Sogn**, hvortil hører: Stadager; Sundbye, har 16 Gaarde; Æilskouslund, en smuk opbyggt Eiendomsgaard. Stadagergaard, afbrændt Aar 1700, men Kongen lod igien 6 Gaarde opbygge. Vennerslund, en nye Herregaard, oprettet ved den kongelige Auktion Aar 1766; dens Hovedgaardstaxt er 51 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 16 Tdr. Det underliggende Bøndergods er 522 Tdr. 6 Skpr. Hartkorn.

11) **Nørrekirrebye-Sogn** er Annexet til Stadager-Sogn. Dette Sogn bestaaer af 26 Gaarde. Til Sognet hører: Nørrekirkebye, Barmerup, Nebellegaard, Raunstrup, Lommeløv.

12) **Vaaelse Sogn** er som en Peninsel eller Halvøe, omringet af Stranden, hvor Indløbet er til Guldborgs-Færgested, og er tilforn kaldet Valnæs, hvilket Navn findes i Søkortene. Dette Sogn bestaaer af disse Byer: Vaaelse, har 36 Gaarde, 28 Huse. Ægense, har 11 Gaarde, 5 Huse. Ægensegaard, en nye Herregaard, oprettet Aar 1766; dens Hovedgaardstaxt er 54 Tdr. 7 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb. Paa Egensemark er et Sted, kaldet Borrenakke, hvor endnu findes Rudera af Bygninger, som foregives at have været Borreslot; ligeledes findes ogsaa en stor Steen med en Jernring i, hvoraf sluttes, at der paa den Tid ogsaa maae have været en Skibshavn. Jorden i dette Sogn bærer skjønt Korn, undtagen ved Udsiderne imod Stranden, men Græsning og Høebierring er saare liden. Til dette Sogn hører en liden Øe, kaldet Suderøe, hvorpaa voxer vilde Asparges, Peberod, Grønkaal, Løg og Sillerie, men ikke Græs.

13) **Gundslev-Sogn**, hvis Kirke ligger høit ved Strandkanten, bestaaer af følgende Byer: Gundslev; Skoubye; Skeringe, hvilke høre til Stangerupgods; Havensebye, nu kaldet Sørtsøebye. Udi Sognet ligger Skiernesøe, som har sit Tilløb fra Baarupsøe i Lillebrændesogn.

14) **Kippinge-Sogn**, hvis Kirke har et anseeligt høit Taarn og Spiir, ligger paa aaben Mark ved Strandbredden af den Bugt, der gaaer ind imellem Landet, kaldet Nøret; denne Bugt er omtrent en halv Miil breed og lang. Sognet bestaaer af to Byer: Kippinge og Østerrkipinge, hvilke have 35 Gaarde. Paa Østerbyemark er en Veirmølle ved Stranden. Vesten for Kirken ligger Kippingekilde, som har i fordum Tid været i stort Udraab, og meget besøgt endog af Fremmede, som have ofret baade til Kirken og de Fattiges Blok. Aar 1692 den 27. Julii blev Kippingekirke og Kilde besøgt af Kong Kristian den Femte, Dronningen, Kronprinzen, den keiserlige Ambassadeur og Flere af de Fornemste, hvilke gave et anseeligt Offer.

15) **Brarup-Sogn** er Annexet til Kippingekirke. Til Sognet, som bestaaer af 41 Gaarde, hører disse Byer: Brarup; Alstrup; Lundbye; Guldborgfærgested, hvor Færgegaarden ligger her ved Guldborgsund, hvor Overfarten er fra Falster til Lolland.

16) **Bogøe-Sogn** bestaaer af den Øe Bogøe eller Baagøe, som ligger midt imellem Siælland, Falster og Møen. Denne Øe ligger under Fyhns Stift, men hører dog til Møens Amt. Den er fem Fierdingvei lang. og en Fierdingvei breed. Landet bestaaer af 145 Tdr. Hartkorn og 5 Tdr. Skovskyld. Den Skov, som har tilforn været vesten for Byen, er nu ødelagt; og den Skov, som ligger østen for, er ogsaa nær ved at ødelægges. Landet har got Pløieland, foruden Græsning og got Vand. Paa Øen er ikkun een Bye, nemlig Baagøebye, hvoraf den gamle Bye bestaaer af 29 Gaarde, foruden Huse, og den nye Bye er indrettet for Matroser, ligesom Nyboder er i Kiøbenhavn, hvert Huus indrettet til to Partier, og i alt 42 Huusmænd. Derved er en Ophøielse af Steen, og strax ved samme er en mindre Cirkel ligeledes af Steen, hvor fordum skal have staaet et Slot, hvoraf sees Rudera, og Stedet kaldes endnu Hofgaarden.

B. Sønder-Herred.

Sønder-Herred indbefatter eet Kiøbstædsogn og tretten Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Den Kiøbstæd Nyekiøbings Kirkesogn; 2) Systofte-Sogn; 3) Karlebye-Sogn; 4) Horrebye-Sogn; 5) Nørreørslev-Sogn; 5) Veggersløse-Sogn; 7) Idestrup-Sogn; 8) Sønderkirkebye-Sogn; 9) Sønderalslev-Sogn; 10) Horbeløv-Sogn; 11) Falqversløv-Sogn; 12) Skioldbye-Sogn; 13) Gieddesbye-Sogn; 14) Aastrup-Sogn.

Vi merke nu hvert Kirkesogn i Særdeleshed.

1) Den **Kiøbstæd Nyekiøbings Kirkesogn.**

Nyekiøbing, en Søekiøbstæd, temmelig stor og vel bebyggt, beliggende paa Falsters vestlige Side ved Guldborgsund. saa at samme Sunds nordre Ende giver Udseiling i Beltet paa den venstre Haand, og igiennem Grønsund er Udseiling til Østersøen paa den høire Haand; dog tillade de uden for Beltet liggende flakke Grunde ikke vel, at de største Skibe kunde gaee derind med deres fulde ladning.

Byens første Anlæggelse er overmaade gammel. Nogle mene, at dens første Kiøbstædsprivilegier ere givne af Kong Harald Hyldetand i det syvende Aarhundrede; andre, at Byen er bygt af Kong Valdemar den Første, og befæstet til Landværn paa Søkysterne mod fiendtlig Overlast i de vendiske Krige.

Mod Landsiden er Byen omgiven med Volde og Grave. Her har været et stort og smukt kongeligt Slot, som tillige var befæstet, og er ofte blevet beleiret, og i de borgerlige Krige formedelst Kong Kristian den Andens Fangenskab indtaget af Greve Kristoffer af Oldenborg; (see danske Magazin Tom. 3. Pag 75, og A. Hvidtfelt Pag. 1423). Men siden blev Slottet smukkere ombyggt Aar 1589, da det blev bestemt til et Enkesæde for Kong Friderik den Andens Enkedronning Sophia; og var det da det skønneste Slot i Danmark, indvendig prydet i Gemakkerne med Tapeter, Malninger og Stokkaturarbeide, og udvortes Ziret med tre smaa og eet stort Taarn, paa hvilke Spirene vare ziirlige og giennemskaarne. Blandt Taarnene var eet, som kaldtes Fars-Hat, og brugtes til et Fangetaarn. Slottet laae midt i en fersk Søe, og formedelst sine smukke Alleer, to Slotshauger, Dyrehauger og Fiskeparker gav et herligt Syn. Paa dette Slot residerede Enkedronning Sophia i 42 Aar, og døde der Aar 1631. Efter hendes Død residerede

her hendes Sønesøn Prinz Kristian med sin Gemahlinde Magdalena Sibilla i 13 Aar. Samme Prinz døde Aar 1647 i Saxen og oplevede ikke sin Hr. Faders Kong Kristian den Fierdes Død, eller Regieringens Tiltrædelse.

Efter den Tid residerede paa dette Slot Kong Friderik den Tredies Enkedronning Sophia Amalia ikkun om Sommeren fra Aar 1670 indtil Aar 1685, da hun døde. Paa dette Slot holdt Kong Kristian den Fierde *) Bryllup med sin Dronning Charlotta Amalia den 25. Junii Aar 1665. Samme Dronning residerede efter sin Herres Død paa dette Slot ogsaa om Sommeren fra Aar 1700 indtil Aar 1714, da hun døde.

Paa dette Slot var et overmaade prægtigt og herligt udstafferet Prædikekapel eller Slotskirke. Foruden dette Kapel blev af Dronning Charlotta Amalia indrettet et andet Prædikekapel i hendes Tid til den reformerte Gudstienestes Øvelse, eftersom høibemeldte Dronning var af den reformeerte Religion.

Dette prægtige Slot blev Aar 1766 ved Auktion bortsolgt i Hans Kongelige Majestæts Kong Kristian den Syvendes Tid, da de, som købte Slottet, nedbrøde det ganske, saa at af Slottet er nu intet tilovers. Den store Slotshauge er nu giort til Kornland; dog staaer endnu den yderste Slotsgaards Bygning, som Eieren leier bort til Beboelse. Endskiønt dette kongelige Slot er nu nedbrudt, saa ligger dog Byen meget fornøielig; thi den har Slotssøen og Skoven paa den østre og søndre Side, men Stranden og Lolland paa den vestlige Side.

Byen har tre Porte, nemlig Slotsporten paa den nordre Side, Østerporten paa den østre og Feisegadsporten paa den søndre Side. Nederst ved Stranden ere der to Broer, af hvilke den ene kaldes Bastebroer, hvor Skibene kan lægge til at losse og lade. Sammesteds ved Havnen er et Skibsbyggerværft, hvor store Skibe paa 10 til 14 Kanoner ere bygte. Den anden Broe er Færgebroen, hvor Skibene ligeledes kan ligge at losse og lade, saa og Færgerne lægge til, som gaae imellem Nyekiøbing og Sundbyefærggaard i Lolland, hvor Færgemanden boer.

Byens Sognekirke, som tilforn har været en Klosterkirke, der af Munkene var forladt Aar 1532, er en massiv gammel Bygning, prydet med en herlig Altertavle, som af Enkedronning Sophia er bekostet. Man seer her ogsaa adskillige Epitaphier. For Reformationen havde Byen en anden Sognekirke, som i fiendtlige Tider var afbrændt, og er samme Kirkes Grund, som endnu kaldes den gamle Kirkegaard, besat nu med Borgerhuse. Paa Kirkegaarden er et

*) Der må menes Kristian den femte.

grundmuret Huus for fire fattige Enker. I lige Linie med Kirken er Hospitalet, Raadstuen og den latinske Skole. Hospitalet er en god Bygning, prydet med et lidet Taarn, stiftet uden Tvivl af Kong Hans Aar 1486, og har nu 32 Lemmer, men er indrettet til 42 Lemmer Dette Hospital eier i Falster 369 Tdr. Hartkorn, har ypperlige Legata, og forestaaes af en Forstander.

Den latinske Skole og Raadhuset er een Bygning tilsammen. Bemeldte Latinskole holdes i den underste eller første Etage, har en Rektor og fire Hørere; den har ypperlige Beneficier; thi foruden private Donatier har de to Enkedronninger, nemlig Dronning Sophia, Kong Friderik den Andens Enkedronning, og Dronning Sophia Amalia, Kong Friderik den Tredies Enkedronning, af deres Gavmildhed tillagt Skolen 130 Tdr. Korn, og Renten af mere end 15000 Rigsdalers Kapital. Oven over Skolen holdes i den anden Etage Raadhuset, hvor Byetinget holdes om Mandagen; men Byen har ingen Oberret.

Udi Byen ere to danske Skoler. Den har og tre Marker, nemlig Søemarken, Strandmarken og Lindskovsmarken deelt i Skillingsjorder, saaledes at en Attenskillingsjord er beregnet til en Tønde Sædeland af Vaar- og Vintersæd, og ere i alt 144 Lodder.

Midt i Byen er et offentligt Torv. En Mængde af Frugt- og Lysthauger findes paa Byens Landside hen mod Volden eller de gamle Fæstningsværker, hvilke i de fiendtlige Tider sees at være anlagte af den svenske Kong Karl Gustav Aar 1659. Dog er den Øe Hasseløe i Guldborgsund som Byens beste Kiøkkenhauge, ligesom Amagerland for Kiøbenhavn; thi Beboerne paa samme Øe indbringe daglig til Nyekiøbing Melk, Smør, Kaal, Rødder og alle Slags Kiøkkenurter. Meget reent og velmagende

Springvand indledes i Byen ved underjordiske Rænder fra Systoftekilde henved en Miils Længde, og fordeles i Gaderne ind i hver Mands Huus. Samme herlige Indretning med Springvandet til Byen har Kongen ved sit kongelige Godsdes Bortsælgelse Aar 1766 reserveret sig, hvorom findes mere ved Systoftefsogn anført.

Byens Magistrat er en Byefoged og en Byeskriver. Den lollandske Post ankommer Søndagsaften om Sommeren, men om Vinteren ei førend om Mandagseftermiddag, efter Veiens, Vejrligets og Beltets Beskaffenhed; den afgaaer til Kiøbenhavn Onsdagseftermiddag eller Aften. Det aarlige Marked holdes Tirsdagen for Laurentii Dag, som er den 9. Augusti; det andet Marked holdes den 21. Oktobr. med Qvæg og Kram. Til Byen ere tre Vandmøller og een Veirmølle.

Vesteborg, en nye Ladegaard, oprettet ved den kongelige Auktion Aar 1766, er tilforn kaldet Nørre-Ladegaard; dens frie Hovedgaardstaxt er 132 Tdr. 3 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 5 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr. 2 Alb., dens tillagte Bøndergods er 566 Tdr. 2 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 8 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr. Denne Herregaard ligger strax uden for Nyekiøbing. Ved Gaarden ligger en Vandmølle, hvor der efter Eierens Privilegium anlægges en Amdams- og Stivelsefabrike.

2) **Systofte-Sogn** er Annexet til Nyekiøbingskirke. Systoftekirke er ziret med Taarn og Spiir. Til Sognet hører: Systofte; Hullebek; Biørup, i alt 30 Gaarde og 24 Huse; hvoraf 24 Gaarde og 22 Huse hører til Ourupgaards Gods, men de øvrige 6 Bønder og 2 Huse hører til Præsten og Vikariegods. En Veirmølle. Vesteborggaards Skovfogedhuus, og Parkhuset, hvorfra det første Springvand ledes fra Systoftekilde ind til Nyekiøbing, som Kongen ved Auktionen Aar 1766 har reserveret til Nyekiøbing, samt Kiørsel igiennem Vesteborgs Enemærker, naar Vandrønderne skal repareres.

3) **Karlebye-Sogn** bestaaer af to Byer, nemlig: Karlebye, som foruden Præstegaarden har 14 Gaarde, der ligge paa den laveste Kant af Landet. Tunderup, har 8 Gaarde, som har kun liden Skov, da det meeste hører til Korselitzegaard.

4) **Horrebye-Sogn** er det ene Annex til Karlebyekirke, og bestaaer af to Byer, nemlig: Horrebye, som har 18 Gaarde, en grundmuret Skole, og uden for Byen er en Veirmølle. Ægedbye, har 8 Gaarde; her ere gode Tørvemoser, men slet Græsning og Engbund.

5) **Nørreørslev-Sogn** er det andet Annex til Karlebyekirke, og bestaaer af to Byer, nemlig: Nørreørslev, som har 20 Gaarde; og Vidstrup, som har 10 Gaarde.

6) **Veggersløse-Sogn** bestaaer af følgende Byer, nemlig: Veggersløse; Raabierrebye; Høygerbye; Marrebek; Bruserup; Stoubye; Hasseløe, en Øe i Grønsund, en halv Miil lang og breed, og beboes af 18 Gaardmænd, hvis Forfædre have været en frisisk Kolonie af Hollændere eller nederlandske Bønder, der ligesom Amagerne ved Kiøbenhavn besaae dette frugtbare Land med Rødder, Roer, Løg og alle Slags Kiøkkenurter, hvilke de

med god Gevinst overbringe to Gange om Ugen, tilligemed Smør og Melk til Nyekiøbing og sælge sammesteds Bøttøe, er en Halvøe eller Peninsel, som hænger sammen med Gedsør; denne Øe kaldes ogsaa Bütøe, er to Mile lang og en Fierdingvei breed, har 8 Gaardmænd, ligeledes af hollandsk Afkom, som to Gange om Ugen bringe Smør og Melk, tilligemed Kiøkkenurter over til Nyekiøbing at sælge. Af Begyndelsen fore disse Hollændere daglig paa Rostok, hvor de solgte den Tid meget Smør og Ost. Indvaanerne paa disse to Øer have endnu deres Forfædres Dragt, ligesom Amagerne.

7) **Iderstrup-Sogn** i hvis Kirke er henlagt til Nyekiøbings-Hospital, bestaaer af 84 Gaarde og 88 Huse. Sognebyerne ere: Idestrup; Søndervidbye; Sønderørslev; Hillestrup; Ulslev; Søndertaastrup; Sildestrup; Ælfenøre; Tierebye; Kringelborggaard, en ufrie Gaard; to Veirmøller: Øurupgaard, en nye Herregaard, oprettet ved Auktionen Aar 1766. Bøndernes Dragt i, dette Sogn er ligesom Amagerne; Mandfolkene bruge viide Buxer, og Qvinderne sorte Skiørter og røde Trøier. Deres Forfædre vare hollandske Kolonister, og i Kong Kristian den Andens Regierings Tid bleve forskrevne ind til Danmark fra Waterland, 13 i Tallet, og fæstede den Øe Bøtøe Aar 1552 paa deres Livstid. Deres Afkom boe nu i de fire Kirkesogne, nemlig: Iderstrup, Veggersløse, Skielbye og Gieddesbye. Disse Kolonister have dog ei havt anden Gudstieneste, end paa Dansk, og deres Børn have snart antaget det danske Sprog; thi en hollandsk eller plattysk Gravskrift findes huggen i en Steen paa Veggersløse-Kirkegaard.

8) **Skielbye-Sogn** har 41 Bøndergaarde, 39 Huse og en grundmuret Skole. Sognets Hartkorn er 254 Tdr. 6 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb. Til Sognet hører disse Byer: Skielbye; Fiskebek; Stauerbye. Giedser, en nye Herregaard, indrettet ved Auktionen Aar 1766; tilforn var dens Navn Stauerbye. Dens frie Hovedgaardstaxt er 68, Tdr. 6 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 1 Fkr.

9) **Gieddesbye-Sogn** er et Annex til Skielbye-Sogn, og bestaaer ikkun af en eeneste Bye, nemlig Gieddesbye, som har 29 Gaarde. Kirken har et lidet Spiir. Gieddesøre eller Gieddesbye-Odde, er den yderste Pynt af Falsters Land i Sønder.

Anmerkn. Disse 4 Kirkesogne, nemlig: Iderstrup, Veggersløse, Skielbye, og Gieddesbye, ligge mod Falsters søndre Ende, og kaldes ofte med det almindelige Navn Gieddesøre, og Indbyggerne kaldes Giedsersfolk. De ere forskiellige fra de øvrige Falstringer eller Falsters Folk i deres Klædedragt, fordi de nedstamme fra den forommeldte hollandske Kolonie. Om samme hollandske Kolonie kan efterlæses i Kiøbenhavns Videnskabers Selskabs Akter Tom. 3. Pag. 127.

10) **Sønderkirkebye-Sogn** bestaaer af disse Byer: Sønderkirkebye; Æggebjerg; Bierregaarde. Bellingegaard, er for længe siden afbrudt og lagt under Korselitzegaard.

11) **Sønderalslev-Sogn** er Annexet til Sønderkirkebye-Sogn. Dertil hører disse Byer: Sønderalslev; Korselitzbye; Korselitzegaard, en nye Herregaard, oprettet ved den kongelige Auktion Aar 1766; dens ældgamle Navn har i Aaret 1575 været Korselyse. Dens frie Hovedgaardstaxt er 89 Tdr. 1 Skp. 3 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 2 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr.

12) **Horbeløv-Sogn**, blev ved Auktionen Aar 1766, undtagen det som hører til Præstegaarden, bortsolgt til Korselitzegaard imod 400 Tdr. Hartkorn. Dette Sogn bestaaer af følgende Byer: Horbeløv; Breigninge; Grimmelstrup; Særsløv; Taastrup; Skiøtterup; Mielsøe; Halskougaard; Bonnetsbye; Bonnetsgaard, blev afbrudt Aar 1700.

13) **Falqversløv- eller Falkersløv-Sogn** er Annexet til Horbeløv-Sogn. Dertil hører disse Byer: Falkersløv; Truelstrup; Virket; Skiørringegaard, en nye Herregaard, oprettet ved den kongelige Auktion Aar 1766; den kaldtes tilforn Skiørringe-Ladegaard. Dens frie Hovedgaardstaxt er 101 Td. 7 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 4 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb. Gaarden har en Deel Skov, Tørvemoser og Damme med Karper og Karusser, samt fælles Fiskerie i disse tre skønne Søer, som ligge her i Sognet, nemlig: Virketsøe, Hunlesøe og Mølløsøe, hvori fanges Aborrer, Brasen og Giedder.

14) **Aastrup- eller Aagstrup-Sogn** bestaaer af disse Byer: Aagstrup; Veiringe; Mosebye eller Maarsbye; Hesneshuse; Ourebye; Næsbye; Heslegaard; Garnevraagaard.

Kilde: Nicolay Jonge,

Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.

Kiøbenhavn 1777

Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store Helliggieststrædet No. 150

Side 374 – 386.

Om den Halvøe eller Peninsel Jylland.

Den Halvøe eller Peninsel Jylland, som i fordum Tid blev kaldet Cimbrien, og var de Gamle bekiendt under Navn af Cherfonesus Cimbria, adskilles fra Holsteen ved Eiderstrømmen og Levensaae, og ligger imellem Østersøen og Nordsøen, Længden regnes fra Eiderstrømmen indtil Enden af Skaunhorn at være 52 Mile, og Breeden fra Bouberg til Næsset at være 24 Mile. Jylland deles i Nørre-Jylland og Sønder-Jylland. Nørre-Jylland er det egentlige Jylland; men Sønder-Jylland kaldes gemeenlig der Herrugdom Slesvig.

Vi betragte nu hver Deel i Særdeleshed.

I. Nørre-Jylland.

Nørre-Jylland, som gemeenlig kaldes kun Jylland, er omgivet paa de tre Sider med den aabne Søe, nemlig med Kattegat og Nordsøen eller Vesterhavet; men paa den fjerde Side er Jylland landfast med Hertugdømmet Slesvig, hvorfra Jylland skilles ved Kolding-Aae og Skodborg-Aae. Jylland ligger paa Globus under den 55 Grad 20 Minuter, og 57 Grad 12 Minuter Latitud. og imellem den 23 Grad 55 Minuter og 26 Grad 45 Minuter Longitud. Jylland er af alle de Provinzer, som høre under Danmarks Krone, baade det største og meest importante Landskab. Det regnes at være i Længden fra Ribe til Skagen 38 Mile langt; men Breeden ulige fra 15 til 22 Mile breedt. Udi Havet omkring Jylland ere nogle farlige Grunde og Sandbanker, som de Seilende have vel at tage sig vare for ei at komme for nær, for ei at lide Skibbrud og strande der. Disse farlige Grunde ere bekiendte under følgende Navne: 1) det store jydske Rif i Vesterhavet; 2) der lille jydske Rif eller Rifshorn, ved Varde; 3) Bulbergs-Rif, ved Hanherred i Vendsyssel; 4) Skagens-Rif,

kaldet Skagerak, ved Skagen; 5) Lesøe-Rif, ved den Øe Lesøe; 6) Anholts-Rif, ved den Øe Anholt; 7) Nidingen, en farlig Klippe i Havet, ikke langt fra Lesøe.

Grunden og Jordsmonnet i Jylland er meget ulige; thi midt igiennem Landet, fra Ribe til Viborg og hen imod Aalborg, ere store Heeder af nogle Miles Breede, saa at Ryggen af Nørre-Jylland er Hedeland, bevoxet med Lyng, og saare liden Græsning eller Enge. Af disse Heeder ere nogle i Kong Friderik den Femtes Tid optagne til Bebyggelse. Derimod fra Kolding omkring Fridericia, Veile, Stiernholms, Horsens, Skanderborg-Amt, langs ned til Aarhus, Kalløe, Amt, Randers og Mariager ere de ypperligste frugtbare Egne, hvorfra alle Slags Kornvahre aarlig udskibes til Norge, Sverrig, Holland og Engeland; ja ogsaa anseelige Pengesummer komme aarlig ind i Landet for solgte Staldstude, Heste og Sviin, saa at man med Rette kan kalde Jylland et Fleske- og Rugbrød-Land. Paa den vestlige Side af Landet fra Ribe til Lemvig falder skønne Marskenge. Paa adskillige Steder ved Vesterhavet, særdeles i Thyeland og ned ad mod Søekanten, har Sandflugten tilføiet Landet ubodelig Skade; thi Sandet har oversvømmet Agre og Enge, tilstoppet de løbende Vande, opfyldt Søer og Kilder, og ødelagt Byer og Kirker, saa og truet med større Ødelæggelse; dog er Sandflugten nogenledes standset, ved at besaae samme med Marregræs, ligesom paa den flyvende Sand i Siælland.

Ved Strandbredderne ved Vesterhavet opsankes Bernstein eller Rav. Man finder Kalkbierge eller Liimsteensgruber ved Dagberg og Mønsted i Halds-Amt, to Mile fra Alheeden, og ved Mariagerkanten, hvor Kalkstenen brændes og ere anlagte store Kalkbrænderier; og bruger man Lyng til Kalkovnene af Mangel paa anden Brændsel. Paa Vesterkanten af Jylland ere Skovene borte lige til Sallingland, hvor endnu findes nogen Skov. Ligesaa fattes Skov i Thye og paa Mors, saa og i en Deel af Vendsyssel, men nogle Steder i Vendsyssel ere endnu skønne Skove. Derimod paa Østerkanten af Jylland fra Kolding, Fridericia, Veile, Horsens, Skanderborg, Aarhus, Randers og Mariager, ere ypperlige tykke Skove af Eeg, Bøg, Elle, og andre Slags Træer.

Af Fiorde er Liimfiorden den største og vigtigste i Jylland, ja vel med al Rette kan siges at være den største og beste Fiord i hele Europa; thi Liimfiorden er 20 Mile lang, og gaaer ind i Jylland fra Kattegat paa den østre Side af Hals-Skandse imellem Vendsyssel og Himmersyssel, langt op i Viborg- og Riber-Stifter, stødende med den venstre Green næsten op imod Viborg, og med den høire Green lige til den smalle landhage ved Harboeøre langs med Vesterhavet; hvilken Landhage eller Isthmus gjør Thy og Vendsyssel landfast til Harsyssel og de andre jydskke Provinzer, eller øvrige Stifter. I Begyndelsen ved Hals er Liimfiorden ikkun en halv Miil breed, men siden udbreder den sig saaledes, at der findes i Liimfiorden den store Øe Mors eller Morsøe, dernæst en Deel mindre Øer, nemlig Egholm, Giøl, Øland, Livøe, Fuurland, Rotholm, Vennøe, Jegindøe eller Jegenøe. Her i Liimfiorden er skøn Seilads, thi man seiler til og fra sex Kiøbstæder med store og smaa Skibe; men Løgstør høie Grunde hindrer meget de Søefarende, at ikke store Skibe kan komme derover. Dernæst er Liimfiorden overmaade fiskerig paa Sild, Aal, Helt, Smelt, Giedder, Aborrer etc. i den allerstørste Overflødighed.

De Fiorde, Viige og Skibshavne paa den østre Side af Jylland, hvori er Seilads, ere disse: Kolding-Fiord; Veile-Fiord; Horsens-Fiord; Æbeltoft-Viig; Helgenæs-Viig; Kalløe-Viig; Randers-Fiord; Mariager-Fiord; Hobroe-Fiord.

De Fiorde, Viige og Havne paa den vestlige Side af Jylland, hvori er Seilads, ere disse: Riber-Fiord; Varde-Fiord; Ringkiøbings- eller Stavning-Fiord, som har sit Indløb ved Nyeminde-Gab; Nisum-Fiord, som løber ind ved Thorsminde Hiettinge-Havn eller Graadyb; Listev-Dyb; Rygaardstrands-Fiord.

Følgende Sunde eller Færgesteder, hvor man sætttes over Fiordene fra en Landside over til en anden, ere bekjendte: Aalborg-Sund eller Sundbye-Færg; Agger-Sund; Fægge-Sund; Had Sund; Hiarnøe-Sund; Hvalp-Sund; Kolling-Sund; Ørre Sund; Salling-Sund; Sebber-Sund; Stensballe-Sund; Vil Sund; Virk-Sund, etc. hvilke ligge deels i Liimfiorden, deels andre Steder.

Af Aaer og Strømme ere adskillige i Jylland at merke, nemlig: 1) Guden-Aae, som er den fornemste; thi den har sit Udløb fra de ferske Søer i Skanderborg-Amt, forbi Silkeborg og Skanderborg lige ned til den Kiøbstæd Randers, hvor den er seilbar for Kiøbmands Skibe, og der faaer Navn af Randers-Fiord; hvorpaa bemeldte Guden-Aae falder tre Mile derfra igiennem Fiorden ud i Kattegat. 2) Skodborg-Aae, som ogsaa kaldes Kongeaaen, gjør Grændseskiellet imellem Nørre-Jylland og Sønder-Jylland, eller Hertugdømmet Slesvig. 3) Diurs-Aae eller Dyrs-Aae, gjør Grændseskiel imellem Nørre-Herred og Sønder-Herred i Kalløe-Amt, og løber ud i Havet ved Grinaae. Samme Aae har i fordum Tid været seilbar, og i Historien bekiendt af adskillige Søeslage, som der har staaet imellem de Danske og Norske. 4) Skive-Aae, er seilbar for smaa Skibe, og ved Kiøbstæden Skive falder ud i Liimfiorden. Denne Skiveaae kommer fra Karup i Lysgaard-Herred ved Alheden, hvor den kaldes Karup-Aae, og skiller Aarhusstift fra Viborgstift. 5) Skiern-Aae, som ogsaa kaldes Lønborg-Aae, er i sin Munding næsten en halv Miil breed, men har lave Vande, og falder ud i Vesterhavet ved Lundenæs. 6) Nips-Aae eller Nebs-Aae ved Ribe, har tilforn været seilbar, men er det nu ei længer for store Skibe, formedelst Forstoppelse af Sand. 7) Varde-Aae ved Kiøbstæden Varde, har ligeledes tilforn været dybere og beqvemmere til Seilads, men nu ei, formedelst indflydende Strandsand, som gjør den useilbar. Med 8) Holstebro-Aae, som i fordum Tid har ogsaa været seilbar, har det nu selv samme Beskaffenhed. 9) Snerum-Aae, er saa dyb i Udløbet ved Darum og Tierborg, at den dog endnu kan tage imod maadelige Fartøier; samme Snerum-Aae ligger i Skads-Herred i Riberstift. 10) Kolding-Aae eller Truts-Aae, løber i Kolding-Fiord, 11) Veile-Aae løber ud i Veile-Fiord. Nogle meene, at de to største Floder eller Aaer, nemlig Guden-Aae og Skiern-Aae, kunde ved en gravet Kanal forenes sammen, saa at der kunde blive Seilads tværs igiennem Jylland fra Østerhavet eller Kattegattet til Vesterhavet, til Fordeel for Handelen og Indvaanerne.

Af fiskerige ferske Søer ere især at merke: den store Fiil-Søe, beliggende i Riberstift ei langt fra Varde, holder 5 til 6 Mile i sin

Omkreds. Viborg-Søe; Hald-Søe; Sunds-Søe; Lange-Søe; Ans-Søe; Lille-Søe; Juel-Søe; Knus-Søe; Mos-Søe; Hampen-Søe; Skanderborg-Søe etc.. Af Bekke, som, have sit Af- og Tilløb til de ferske Søer, ere her, mangfoldige, baade store og smaa, men den betydeligste er Tirsbek, fordi den driver adskillige Værker. Overalt i Jylland findes skønne Kilder, endogsaa paa de store Heeder, hvor man har gravet Brønde.

Jylland haver den største Overflødighed saavel paa Søe- og Hav-Fisk, som ogsaa af Fiske i ferske Vande, Søer, Aær og Damme af alle Slags Fisk, man vil opregne. Men de betydeligste Fiskerier ere trende, nemlig: Laxefiskerie, Aalfiskerie og Sildfiskerie; men af de øvrige Sorter Fisk, som skal være i Tallet 72, ere disse de almindeligste, nemlig: Ørreder, Giedder, Brasen, Makrel, Aborrer, Skaller, Helt, Smelt, Horker, Suder, Flyndre, Rokker, Langer, Koller, Kabliau, Torsk, Hummer, Kræbs, Krabber, Taskekrabber, Reger, etc. Ligeledes Karper og Karudser. Paa nogle af Sandgrundene ved Nørre-Jyllands vestlige Side findes Østers; ligeledes ved Jyllands østlige Side ved Amromøe. Dog siges de fladstrandske Østers at være de allerstørste, men dog tillige gode af Smag.

Man finder i Jylland, ligesom i de andre danske Provinzer, af stort Vildt, baade Hiorte, Hinder og Raadyr. Nogle faa Vildsviin findes hist og her; men Harer og Ræve i største Mængde. Ulve findes nu meget sielden i Heederne, da de næsten ere ødelagte. Man finder her Grævinger eller Brokke, Oddere, Ilere, Væseler eller Leekatte, Egerne, af hvilke findes sorte i Vendsyssel. Af Fuglevildt forefalder Agerhøns, Brokfugle, Pommeranzfugle, Bekkesiner, Snepper, Kramsfugle, adskillige Slags Trækfugle, Vildgies, Vildænder: men især paa Heederne skydes de skønne Uhrhøns eller Orrer, og Uhrhaner, som ere særdeles lække i Smagen.

De jyske Øxne eller Stude holdes for at overgaae alle andre Provinzers Stude, fordi Kiødet i Saftighed og Traadens Fiinhed skal have et besynderligt Fortrin, til at giennemtrænges af Saltet. Af den Aarsag er den stærke Opdræt eller Tillæg af Stude i Jylland, hvilke, naar de paa store Herregaarde ere opstaldede og fedede, sælges til de

holsteenske, hollandske og brabantiske Øxenhandlere, indbringe baade Kongen i sin Told, og vedkommende Sælgere anseelige Summer Penge i Landet; thi man har tilforn drevet et hundrede tusinde Stykker Øxen ud af Landet, især til Holsteen og der feedes i Marsklandene, da samme jydske Oxekiød føres tilbage ind i Danmark, under Navn af Hamborgerkiød. Staldrettighed til at opstalde Stude er eet af de Privilegier, som de store jydske Herregaarde have, da nogle af dem kan stalde 200 Stude og derover; men andre et mindre Antal. De Herregaarde, som ingen Frihed have til at stalde, kaldes i den Henseende ikkun Fødegaarde, da de i nogle Aar føde de unge Stude, som siden opstaldes paa de saa kaldede Staldgaarde. Af slige Staldstude drives ogsaa aarlig nogle tusinde over til Slagterne i Kiøbenhavn. Man har ogsaa paa Herregaardene Hollænderier, til at forsyne Kiøbstæderne med got Smør.

De jydske Heste ere meget berømte udenlands, thi de overgaae alle europæiske Heste i Størrelse, smuk Skabning og Styrke, saa at Hestehandelen, naar den har været i Priis, har ligeledes indbragt anseelige Penge i Landet. De beste Heste falde i Thye, Vendsyssel, Salling og Harsyssel. Af disse Heste udgaaer aarlig et stort og betydeligt Antal til fremmede Lande, foruden de, som komme til de andre danske Provinzer.

En Mængde Sviin tillægges i Vendsyssel, hvoraf et Sviin af halvandet Aars Alder, vel feedt, veier 6 til 8 Lispund Flesk; men en stor Deel magre Sviin udføres aarlig til Holsteen og Hamborg. Paa Vesterkanten i Jylland haves nogle store og langagtige Sviin, som i to Aars Alder kan Veie 14 til 18 Lispund Flesk; men man holder ei Flesket deraf saa got som af de mindre.

Den jydske Rug, især fra de rette Rugegne, overgaaer andre Provinzers Rug, thi den er renere og større i Kiærnen; saa at en Tønde af den beste jydske Rug veier meget mere end en Tønde siællands Rug, og giver hvidere Brød. Af Rug udskibes 50 tusinde Tønder aarlig til Norge, foruden en god Deel Rugmeel, som er malet og sendes til Kiøbenhavn og andensteds at sælges.

Af uldne Strømper, som bindes i Hamrum-Herred og nogle andre Egne, saa og af Nattrøier, Huer, Vanter etc.. forfærdiges aarlig for 16 til 20 tusinde Rigsdaler. Af disse Vahre udsendes en stor Deel til de jydske Hosekræmmere i Kiøbenhavn, men langt større Qvantitæt udsendes aarlig til Holland, Polen, Pommern og andensteds.

Ligeledes er Træskoemageriet i Jylland ei heller af ringe Betydenhed; thi af jydske Træskoe udføres en stor Deel viidt og bredt omkring, Hele Skibsladninger til andre Provinzer og Stæder.

Men af det jydske Leerkararbeide, som kaldes sorte Jydepotter, nemlig sorte Gryder, Potter, Pander, Skaaler, etc. udføres en ubeskrivelig Mængde, ikke allene til Kiøbenhavn og indenrigske Provinzer, men især til Tydskland, Holland og Østersøen, især til Lifland, da man holder det Slags Kar for de beste, til at kaage alle Slags Mad udi.

Af Fedevahre gaaer mange Skibsladninger ud fra Jyllands Kiøbstæder, saasom Smør, Ost, hvoraf Thybo-Ost bær Prisen, Tælle, saltet Kiød, røget og saltet Flesk, men i Særdeleshed sendes nogle tusinde Tønder salted Aal til østersøiske Stæder; ligeledes Spegesild, vindtørre og røgede Sild, Lax, Flyndre, saltet Torsk, Kabliau. Dernæst udføres andre jydske Produkter, saasom Svinebørster, Koe- og Hestehuder, Kalve-, Faare-, Lamme- og Hareskind, Randers Handsker, Sengefiere, Pennefiere. hvilket sidste Slags sendes præparerte tilbage til Danmark, under Navn af hollandske Pennefiere.

Jylland har i de ældgamle Tider været inddeelt i ni Sysseler, hvis Navne have været disse: 1) Almindsyssel; 2) Jellingsyssel; 3) Ommersyssel; 4) Aaboesyssel; 5) Lovsyssel; 6) Harsyssel; 7) Sallingsyssel; 8) Himmersyssel; 9) Vendsyssel, Men denne Inddeeling er nu ei længere i Brug, da Jylland er nu ordentlig inddeelt efter sine Stifter.

Jyllands Hoved-Inddeling er udi fire Stifter eller Stiftsamtmandskaber, hvilke bære Navn efter de fire Hovedstæder i Jylland, nemlig: 1) Aalborgstift, som fordum kaldtes Børglumstift eller Vendelboestift; 2) Riberstift; 3) Viborgstift; 4) Aarhuusstift.

Hvert Stift har i det Verdslige sin Stiftsbefalingsmand, som ogsaa kaldes Stiftamtmand; og i det Geistlige sin Superintendent eller Biskop. Hvert Stift er indeelt i visse Amter, af hvilke et hvert Amt har en Amtmand, som skal see Lovene efterlevede paa Landet; og en Amtsforvalter, som oppebærer de kongelige Indtægter. To eller flere Amter ere ofte samlede under een Amtmand og een kongelig Amtstue. Kiøbstæderne udi hvert Stift staae under Stiftsbefalingsmanden. Hver Kiøbstæd har sin Magistrat; deriblant har de to Kiøbstæder Ribe og Fridericia, hver sin Præsident, men de andre Kiøbstæder have Borgemester og Raadmænd, eller og allene en Byefoged, ligesom de ere store til.

Vi ville nu noget nøiere anføre hvert Stiftes verdslige og geistlige Jurisdiktion i Jylland.

I. Aalborgstifts verdslige Jurisdiktion er denne:

Aalborgstift har syv Amter, og deri ligger tyve Herreder.

Stiftamtmanden har under sig disse syv Kiøbstæder, nemlig: 1) Aalborg; 2) Nibe; 3) Hiøring; 4) Sæbye; 5) Skagen; 6) Thisted; 7) Nyekiøbing paa Mors.

1) **Aalborghuusamt** bestaaer af sex Herreder, som udgiøre Himmersyssel, nemlig: 1) Aarsherred; 2) Hindstedherred; 3) Sletherred; 4) Hellumherred; 5) Hornumherred; 6) Fleskumherred.

2) **Børglumamt.**

3) **Seglstrupamt.**

4) **Aastrupamt.**

Disse tre Amter udgiøre den Provinz Vendsyssel, og de høre alle Tre under een Amtmand og een Amtstue, som holdes i Aalborg; thi Stiftamtmanden i Aalborg er tillige Amtmand over alle disse fire Amter. Til de tre sidstanførte Amter henhøre disse 8 Herreder, nemlig: 1) Hornsherred; 2) Vennebergherred; 3) Børglumherred; 4) Jerslevherred; 5) Hvitboherred; 6) Kiærherred; 7) Østerhanherred; 8) Vesterhanherred.

5) **Ørumamt** bestaaer af Hillerslevherred og Hundborgherred.

6) **Vesterviigamt** bestaaer af Hassingherred og Refsherred; disse to Amter eller fire Herreder udgiøre Thyeland.

7) **Dueholmsamt** bestaaer af to Herreder, som udgiør Morsøe eller Morsland, nemlig Sønderherred og Nørreherred.

Disse tre Amter have em Amtmand fælles, og Amtsstuen holdes i Thisted.

Aalborgstifts geistlige Jurisdiktion er denne:

Aalborgstifts Bispedom er stiftet af Kong Svend Æstridsen, og blev i forstum Tid kaldet Børglum- eller Vendelboestift, fordi de katholske Biskopper residerede paa Børglumkloster; siden blev Bispesædet forflyttet til Kiøbstæden Hiørring, og der fra af Kong Kristian den Tredie til Aalborg, og kaldes derfor nu Aalborgstift.

Det indbefatter Geistligheden i Kiøbstæderne og Herrederne.

2) Kiøbstæderne ere sex, nemlig: 1) Aalborg; 2) Sæbye; 3) Hiørring; 4) Skagen; 5) Thisted; 6) Nyekiøbing.

b) Herrederne ere fiorten, nemlig: 1) Hornsherred; 2) Vennebergherred; 3) Børglumherred; 4) Jerslevherred; 5) Hvitboeherred; 6) Kiærherred; 7) Østerhanherred; 8) Vesterhanherred; 9) Hillerslevherred; 10) Hundborgherred; 11) Hassingherred; 12) Refsherred; 13) Sønderherred; 14) Nørreherred.

II) **Riberstifts verdslige Jurisdiktion** er denne:

Riberstift har fire Amter, og deri 24 Herreder, og noget af Høiers- eller Høversherred.

Stiftamtmaaden har under sig disse otte Kiøbstæder, nemlig: 1) Ribe; 2) Fridericia; 3) Kolding; 4) Veile; 5) Varde; 6) Ringkiøbing; 7) Holstebro; 8) Lemvig. Stiftamtmanden er tillige Amtmand over

1) **Riberhuusamt**, som bestaaer a) af fire Herreder i Nørrejyland, nemlig: 1) Giørdingherred; 2) Skadsherred; 3) Maltherred; 4) Vesterherred: og b) noget i Sønderjyland, nemlig: 5) Løherred; 6) Møgeltønderherred; og 7) af Høversherred, Æmmerlevsogn. Amtstuen er i Ribe.

2) **Lundenæsamt** bestaaer af fem Herreder, som ere: 1) Østerherred; 2) Nørreherred; 3) Bøvlingherred; 4) Hamrumherred; 5) Hiermherred.

3) **Bøvlingamt** bestaaer af fem Herreder, hvilke ere: 1) Gindingherred; 2) Vandfuldherred; 3) Skodborgherred; 4) Ulborgherred; 5) Hindherred. Disse to Amter ligger under een Amtmand, og Amtstuen er i Ringkiøbing.

4) **Koldinghuusamt** bestaaer af disse otte Herreder: 1) Anstherred; 2) Bruskerred; 3) Ælboerred; 4) Holmansherred; 5) Jerslevherred; 6) Slagsherred; 7) Nørvangsherred; 8) Tørrildherred. Dette Amt har sin egen Amtmand, og Amtstuen er i Kolding.

Den geistlige Jurisdiktion i Riberstift er denne:

Riberstifts Biskopdom indbefatter Geistligheden i Kiøbstædeme og Herrederne.

a) Kiøbstæderne ere otte, nemlig: 1) Ribe; 2) Fridericia; 3) Kolding; 4) Veile; 5) Varde; 6) Ringkiøbing; 7) Holstebro; 8) Lemvig.

b) Herrederne ere 29, af hvilke de syv Herreder ere i Sønderjylland eller det Slesvigske, nemlig: 1) Løherred; 2) Møgeltønderherred; 3) Høvers- eller Høiersherred; 4) Hvidingherred; 5) Frøsherred; 6) Kalslundherred; 7) Nørrangstrupherred; og de øvrige 22 Herreder ligge i Nørrejylland, nemlig 8) Giørdingherred; 9) Skadsherred; 10) Maltherred; 11) Vesterherred; 12) Østerherred; 13) Nørreherred; 14) Bøvlingherred; 15) Hamrumherred; 16) Hiermherred; 17) Gierdingherred; 18) Vandfuldherred; 19) Skodborgherred; 20) Ulborgherred; 21) Hindherred; 22) Anstherred; 23) Bruskerred; 24) Holmansherred; 25) Ælboerred; 26) Jerslevherred; 27) Slagsherred; 28) Nørvangsherred; 29) Tørrildherred.

III. Viborgstifts verdslige Jurisdiktion er denne:

Viborgstift har to Amter, og deri otte Herreder. Stiftamtmanden har under sig disse tre Kiøbstæder, nemlig: 1) Viborg; 2) Skive; 3) Hobroe. Han er tillige Amtmand over Haldsamt.

1) **Haldsamt** bestaaer af disse fire Herreder: 1) Nørtingherred; 2) Fiendsherred; 3) Rindsherred; 4) Medelsomherred.

2) **Skivehuusamt** har sin egen Amtmand, og bestaaer af fire Herreder, som ere: 1) Hindborgherred; 2) Rødingherred; 3) Nørreherred; 4) Harreherred. Dette Amt udgjør Sallingland. Amtstuen for begge Amterne holdes i Skive.

Den **geistlige Jurisdiktion for Viborgstift** er denne:

Viborgstifts Biskopdom indbefatter Geistligheden i Kiøbstæderne og Herrederne.

a) Kiøbstæderne ere disse tre: 1) Viborg; 2) Skive; 3) Nibe.

b) Herrederne ere sexten, nemlig: 1) Nordlyngherred. 2) Fiendsherred; 3) Rindsherred; 4) Medelsomherred; 5) Sønderlyngherred; 6) Gislumherred; 7) Hindborgherred; 8) Røddingherred; 9) Nørreherred; 10) Harreherred; 11) Aarsherred; 12) Hinstedherred; 13) Sletherred; 14) Hellumherred; 15) Hornumherred; 16) Fleskumherred.

IV. **Aarhusstifts verdslige Jurisdiktion** er denne:

Aarhusstift har otte Amter, og deri 30 Herreder.

Stiftamtmanden har disse syv Kiøbstæder, nemlig: 1) Aarhus; 2) Randers; 3) Horsens, 4) Grinaae; 5) Æbeltoft; 6) Mariager; 7) Skanderborg. Stiftamtmanden er tillige Amtmand over disse to følgende Amter, hvis Amtsstue holdes i Aarhus.

1) **Haureballegaardsamt** bestaaer af tre Herreder, som ere: 1) Haslevherred; 2) Ningherred; 3) Vesterlisbjergherred.

2) **Stiernholmsamt** har tre Herreder, nemlig: 1) Nimherred; 2) Hattingherred; 3) Biergeherred.

3) **Skanderborgamt** har 1) Hiemslevherred; 2) Framlevherred; 3) Voorherred; 4) Sabroherred; 5) Tørstingherred; 6) af Giernherred fem Sogne, thi de øvrige ni Sogne høre til Silkeborgamt.

4) **Aakieramt** bestaaer allene af Hadsherred. Disse to Amter høre under een Amtmand, og Amtstuen er i Skanderborg.

5) **Dronningborgamt** har syv Herreder, nemlig: 1) Støvringherred; 2) Galtenherred; 3) Gierlevherred; 4) Hovlbiergherred; 5) Nørrehaldherred; 6) Rougsædherred; og 7) Sønderlyngderred.

6) **Silkeborgamt** har 1) Lysgaardherred; 2) Hidsherred; 3) Vradsherred; og 4) af Giernherred 9 Sogne, thi de øvrige 5 Sogne høre til Skanderborgamt.

7) **Mariageramt** bestaaer af 1) Onsildherred og 2) Gislumherred. Disse tre Amter har en Amtmand fælles, og Amtsstuen holdes i Randers.

8) **Kalløeamt** har fem Herreder, nemlig: 1) Østerlisbjergherred; 2) Sønderherred; 3) Nørreherred; 4) Molsherred; 5) Sønderhaldherred.

Dette Amt har vel sin egen Amtmand, men hører dog under Amtstuen i Aarhus.

Den **geistlige Jurisdiktion i Aarhusstift** er denne: Aarhusstifts Biskopdom indbefatter Geistligheden i Kiøbstæderne og Herrederne.

a) Kiøbstæderne ere otte, nemlig: 1) Aarhus; 2) Randers; 3) Horsens; 4) Skanderborg; 5) Hobroe; 6) Mariager, 7) Æbeltoft; 8) Grinaae.

b) Herrederne ere 29, nemlig: 1) Haslevherred; 2) Ningherred; 3) Vesterlisbiergherred; 4) Nimherred; 5) Hattingherred; 6) Biergeherred; 7) Hiemslevherred; 8) Framlevherred; 9) Voorherred; 10) Sabroherred; 11) Tyrstingherred; 12) Giernherred; 13) Hadsherred; 14) Støvringherred; 15) Galtnerherred; 16) Gierlevherred; 17) Hovlbiergherred; 18) Nørrehaldherred; 19) Rougsædherred; 20) Lysgaardherred; 21) Hidsherred; 22) Vradsherred; 23) Onsildherred; 24) Østerlisbiergherred; 25) Sønderherred; 26) Nørreherred; 27) Molsherred; 28) Sønderhaldherred; 29) Samsøe.

Jylland indeholder efter anførte Inddeling 4 Stifter, 21 Amter, 25 Kiøbstæder, uberegnet de smaa Flekker, nemlig Hietting, Løgstør, Hals og Fladstrand. Dernæst 81 Herreder; dog ere de af Sønder-Jylland som høre ind til Riberstift, ei indberegnede derunder. Saa og 1018 Kirkesogne. Tre Grevskaber: Frisenborg, Skeel og Skakkenborg. Fem Baronier: Ryssensteen, Lindensborg, Marselisborg, Vilhelmsborg og Høgholm. Frie og komplette Herregaarde 335, af hvilke nogle ere oprettede til Stamhuse; men mange flere ufrie og af Hartkorn ukomplette. Bøndergodset, som kontribuerende efter Matrikulen, er over 162473 Tdr. Hartkorn, foruden det frie Hartkorn ved Herregaarde og Præstegaarde, som er 27754 Tdr., nemlig 24412 Tdr. Ager og Eng frie Hartkorn, 1347 Tdr. Mølleskyld og Skovskyld frie Hartkorn, og 1251 Tdr. Tiender frie Hartkorn; hvilket ved Landmaalingens Tid Aar 1683 er befundet, da den nye Matrikel blev anlagt. Vi beskrive nu hvert Stift i Særdeleshed.

Kilde: Nicolay Jonge,

Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.

Kiøbenhavn 1777

Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store Helliggieststrædet No. 150

Side 387 – 398.

1) Om Aalborgstift og Stiftamtmandskab.

Aalborgstift er af Naturen selv indgrændset paa de tre Sider, nemlig den vestlige, den nordlige og den østlige Side, med Nordsøen og Kattegat; men paa den hele østlige Side skiller Liimfiorden dette Aalborgstift fra de to Stifter, Viborgstift og Riberstift, saa og fra hele Jylland; saa at denne Deel af Jylland, som befatter alt det der ligger norden for Liimfiorden, kunde passere for en omflydt Øe, dersom ikke en liden Landstrimmel, som kaldes Aggerland, imellem Liimfiorden og Vesterhavet, fra Vesterviig lige til Harboeøre, fødte dette Stift til Riberstift, og saaledes gjorde denne Deel landfast med det Øvrige af Landet. Aalborgstift beregnes at være omtrent 28 Mile langt, i Øster og Vester fra det Yderste i Aggersogn (hvor det er landfast til Riberstift) indtil Skagen; Andre regne Stiftets længde fra Ottesund til Skagen. Men Bredden af Stiftet er ganske ulige, da det paa nogle Steder er 10 a 16 Mile bredt, men paa andre Steder ulige smallere. Bredden tages fra Aalborgfiord, og lige Nord igiennem Landet til Asdalstrand; dog er i Hanherrederne, og paa de fleste Steder i Thye, Bredden ikke nær saa stor.

Aalborgstift kaldtes fra de ældste Tider af snart Børglumstift, af det berømte Børglumkloster, snart Vendelboestift, af den Provinz Vendsyssel, som udgjør den største Part af Stiftet. Men fra Aar 1554 fik Stiftet det Navn af Aalborgstift; thi Kong Kristian den Tredie afsondrede Aalborgbye fra Viborgstift, og gjorde Aalborg til Hovedstædet for Vendelboestift, og til Residenzen for Aalborgstifts Øvrighed, nemlig for Stiftamtmanden og Biskoppen, eftersom ingen af de smaa Kiøbstæder i samme Stift var saa beqvem som Aalborg; thi hidindtil havde Bisperne over Vendelboestift, baade før og efter Reformationen, resideret i den Kiøbstæd Hiørring. Stiftet har derfor, fra den Tid af at Aalborg blev gjort til Stiftets Hovedstad, faaet Navn af samme Stad, og kaldes nu ei længer, Vendelboestift, men Aalborgstift. I Henseende til Jordens Grund er dette Stift ulige beskaffent; thi paa den Side mod Liimfiorden falder Grunden nogenledes god; midt i Landet er ypperligt Kornland og Engbund; men paa den Side mod Vesterhavet findes bare Sand og Klitte. Paa nogle Steder findes gode Skove, men paa de fleste Steder

slet ingen Skov. Liimfiorden, som omgiver hele Stiftet paa den ene Side, er meget fiskerig paa Aal, Sild og alle Slags Fiske, saa og tiener til Seilads og Handling.

Bemeldte Liimfiord er 20 Mile lang, og gaaer ind i Landet fra Kattegat paa den østre Side ved Halsskandse, imellem Vendsyssel og Himmersyssel langt op i Viborg- og Riberstift, stødende med den venstre Green snart op imod Viborg, og med den høire lige til den smalle Landhage ved Harboeøre langs med Vesterhavet.

Paa de øvrige Sider af Stiftet forsyner det vilde Hav Landets Indbyggere med stor Overflødighed af alle Slags Strandfiske. Stiftet har ei heller nogen Mangel paa ferske Søer og Aaer. Heste og Qvæg falder her meget gode, og deraf sælges en stor Mængde til Fremmede.

I ældgamle Tider har Stiftet været inddeelt udi fem Provinzer, nemlig: 1) Vendsyssel, bestaaende for Souverainiteten af tre Lehne, som vare: Aastruplehn, Børglumlehn og Seiglstruplehn. 2) Begge Hanherreder, som vare fordum en Forlehnning for sig selv, men ere siden blevne henregnede til Vendsyssel, 3) Thyeland, som bestod af to Lehne, nemlig: Ørumlehn og Vesterviiglehn. 4) Morsø, bestaaende af Dueholmslehn.

Men efter Souverainiteten er Stiftet inddeelt i syv Amter, hvilke ere: 1) Aalborghuusamt, som endnu gemeenlig kaldes Himmersyssel, og bestaaer af sex Herreder, nemlig: a) Aarsherred; b) Hindsherred; c) Sletherred; d) Hellingherred; e) Hornumherred; og f) Fleskumherred. Udi begge disse to sidste Herreder ligger Kiøbstæden Aalborg; men ellers hører dette hele Amt til Viborgstift. 2) Aastrupamt. 3) Børglumamt. 4) Seiglstrupamt, hvilke tre Amter udgiøre Landet Vendsyssel; og tilsammen bestaaer de nu af disse otte Herreder, nemlig: a) Hornsherred, hvori ligger den Kiøbstæd Skagen; b) Vennebiegherred, hvori ligger den den Kiøbstæd Hiørring og den Flek Fladstrand; c) Børglumherred, hvori ligger den Kiøbstæd Sæbye; d) Jerslevherred; e) Hvetboerherred; f) Kiærherred, hvori ligger den Flek Hals; g) Østerhanherred; h) Vesterhanherred. Disse fire Amter ligge under een Amtmand, som tillige er Stiftamtmand over Aalborgstift, og boer udi Aalborg, hvor ogsaa den kongelige Amtstue for disse fire Amter holdes af Amtsforvalteren. 5) Ørumamt, bestaaende af a) Hillerslevherred, og b) Hundborgherred, hvori ligger den Kiøbstæd Thisted, 6) Vesterviigamt bestaaer af a) Hassingherred, og b) Refsherred. Begge

disse to Amter udgiøre den Provinz Thye. 7) Dueholmsamt, som bestaaer af to Herreder, nemlig: a) Sønderherred, hvori ligger den Kiøbstæd Nyekiøbing: og b) Nørreherred, hvilke to Herreder udgiøre det Land eller Provinz Mors eller Morsøe. Disse tre sidste Amter have tilfælles een Amtmand, og høre under een kongelig Amtstue, som holdes af Amtsforvalteren i Thisted.

Derforuden hører endnu til Aalborgstift Staden selv, Aalborg, som egentlig ligger i Viborgstift, men blev, som allerede forhen er meldt, tagen af Kong Kristian den Tredje fra Viborgstift, og giort til en Hovedstad for Aalborgstift. Altsaa indeholder Aalborgstift 7 Amter; 14 Herreder udi de sex Amter, (thi de sex Herreder i Aalborghuusamt hører til Viborgstift;) 8 Kiøbstæder; 200 Kirkesogne, naar deri indberegnes de tvende sognekirkesogne i Staden Aalborg, og deres Annexer, Sønder- og Nørretranders; 81 komplette og frie Herregaarde; og henimod 50 deels ukomplette, deels upriviligerede Sædegaarde. I dette Stift er ingen Grevskaber, ingen Baronier, og ikkun faa Stamhuse. Vi merke nu hvert Amt i Særdeleshed.

1. Aalborghuusamt.

Aalborghuusamt grændser mod Østen til Kattegat; mod Vesten til Mariageramt og til Liimfjorden; mod Sønden til Mariagerfjord; og mod Norden til Liimfjorden og til Aalborgstift. Dette Amt er næsten ti Mile langt, og sex Mile breedt. Det bestaaer af disse sex Herreder, nemlig: 1) Aarsherred; 2) Hindstedherred; 3) Sletherred; 4) Helligumherred; 5) Hornumherred; og 6) Fleskumherred. Det er at merke, at den Stad Aalborg ligger i to Herreder formedelst Østeraae, saaledes, at St. Budolphikirke og Sogn ligger i Hornumherred, og vor Fruekirke og Sogn ligger i Fleskumherred. Disse sex Herreder findes beskrevne ved Viborgstift, eftersom hele Aalborghuusamt ligger i Viborgstift. Men da Staden Aalborg blev kort efter Reformationen af Kong Kristian den Tredie tagen fra Viborgstift og lagt til Aalborgstift, som Residenzen for Aalborgstifts Øvrighed, nemlig Stiftamtmanden og Biskoppen, som før er meldt; saa bliver ikkun bemeldte Hovedstad Aalborg her allene beskrevet, men ei mere af Aalborghuusamt. Aalborghuusamt er et af de største Amter i Jylland,

da det bestaaer af 11700 Tønder kontribuerende Hartkorn, foruden det frie Hartkorn til Herre- og Præstegaarde. Dette Amt har sit Navn af det gamle Slot i Aalborg, kaldet Aalborghuus, hvor Lehnsmændene forud have boet, og nu Stiftamtmandene boe. Stiftsbefalingsmanden over Aalborgstift er tillige Amtmand over Aalborghuusamt, og Amtsstuen sorterer under Amtstuen i Aalborg. Af dette Amts Beskrivelse merke vi nu kun paa dette Sted

Aalborgstad.

Aalborg, Hovedstaden for Aalborgstift, en anseelig, stor og folkerig Stad, som driver en meget stor og vigtig Handling baade uden- og indenrigs med Landets Produkter, af Sild, Uld, Vox, Korn, og alle Slags Fedevahre. Den ligger ved Liimfiordens søndre Strandbred, tre Mile fra Fiordens Indløb ved Hals. Polihøide er her 57 Grader, 3 Minuter Latitud.; og 26 Grader, 12 Minuter Longitud.

Staden ligger i en Dahl ved Liimfiorden, hvor mange Skibe seile op og ned ad, og giver et behageligt Syn. Dog ligger Staden egentlig ikke i Aalborgstift, men paa Grændserne af Viborgstift; thi i ældgammel Tid har Aalborgkiøbstæd ligget under Biskoppen af Viborgs men efter Superintendentens Mag. Lauritz Nielsens Ansøgning blev den af Kong Kristian den Tredie gjort til Stiftets Hovedstad. Og eftersom den ikke i de katholske Tider har været et bispeligt Sæde, saa savner den derudover mange af slige Ornamente, Spire etc., der ellers paa deslige Steder forefindes.

Aalborg har sit Navn af Aal, som i største Mængde ved Byen forud ere fangne; og holder man for, at Stedet først har været et Fiskeleie, og beboet af Aalefiskere, hvis tiltagende Handel og Næring har forvoldt, at den efterhaanden har voxer til en Bye, og siden forhvervet sig Kiøbstædsrettighed og Friheder. De Aal, som fanges her i Ruser om Sommeren, kaldes Veisaal, og de, som fanges i August, kaldes Gaardaal. Man har ei nogen paalidelige Efterretning, naar Byen allerførst er anlagt; men at den har for sin Seilads allerede i det ellefte Aarhundrede i Kong Svend Æstridsens Tid udi Aaret 1070 været en berømt Søestad og Havn, hvorfra man gik til Søes ad Norge og andensteds hen, derom taler den bekiendte Skribent Adam Bremensis. Udi Aaret 1150 tog Knud Magnusen sin Retirade til Aalborg, da Kong Svends Arme ved Viborg havde overvundet hans Partie. (See Holbergs

Danmarks Historie Tom. I. Pag. 223). At den har haft Kiøbstædsprivilegier allerede mod Slutningen af det trettende Aarhundrede sluttes deraf, at Kongen Aar 1293 har haft sin Foged i Aalborg, ligesom i alle andre Kiøbstæder. Men Aar 1530 har den faaet Kong Friderik den Førstes Konfirmation paa sine forhen meddeelte Privilegier. Aar 1546 fik Aalborg af Kong Kristian den Tredie nye Privilegier i Stedet for de gamle, som vare bortkomne i Skipper Klemens Oprør.

I fordum Tid har Staden været et kongeligt Myntested, hvor mange Penge ere myntede i Kong Johannis Tid, saa og i Kong Friderik den Førstes Regieringstid. Man finder derfor i et Dokument af Aar 1506, at der tales om en Myntergaard i Aalborg.

Staden har nu fire Stadsporte, som ere: 1) Vesterport; 2) Østerport; 3) Urbansport; og 4) Muredport. Stadens Torve ere to, nemlig: Gammeltorv, i Budolphisogn ved Østeraae; og Nyetorv, i vor Fruesogn ved Slottet. Gaderne, saa og Stræder eller Gyder, hvoraf de fleste ere snævre og ikke snorrette anlagte, ere 68 i Tallet; af disse hører 41 til Budolphisogn og 27 til vor Fruesogn.

Broerne i Aalborg ere otte, nemlig: 1) Ladebroe; 2) Rolfbroe; 3) Mestermandsbroe; Marenbrantesbroe; 5) Vrangelsbroe, saa kaldet efter den svenske Oberst Vrangel, som skal have ladet den bygge Aar 1643, da de Svenske havde giort Indfald i Jylland, og laae der indkvarterede; 6) Muredportsbroe; 7) Urbansbroe; 8) Østerbroe eller Faarebroe.

De Strømme eller Aaer, som giøre Stadens Inddeling, og lede de ferske rindende Vande igiennem Staden, hvorefter de falde ud i Liimfiorden, ere disse fem, nemlig: 1) Vesteraae, hvor Færgeløbet nu omstunder meest er, og hvorfra Transporten skeer til den paa hin Side liggende Landsbye, Nørresundbye kaldet; 2) Hasseriisaae; 3) Østeraae, som giør Skilsmisse imellem Budolphisogn og Fruesogn, samt Byens tvende Torve, og ved dette Vand drives tre Møller; 4) Pederbarkesaae; 5) Østerportsaae eller Søndergraven. Alle disse Aaer ere ikke saa dybe, at de med Baade kan beseiles, ikke heller er Vandet altid fuldkommen reent og klart, formedelst de mange Garvere og Farvere, som betiene sig deraf til deres Professioner. Teglgaardsbek løber ud i Fiorden ved Teglgaarden uden for Østerport. Af Kilder med klart og got Vand findes i Aalborg 1) Popegoykilden; 2) Blegkilden, som udvælder af en Kridbakke; 3) St. Hanskilde.

Staden inddeles efter de fire igiennemløbende Aaer i fire Qvarterer eller Borgerkompagnier,

som udgiøre otte Roder, af hvilke de fem første høre til Budolphisogn, og de tre sidste til Fruesogn. Disse fire Qvarterer regnes langs midt igiennem Byen efter Aarnes Løb, og ere: 1) Vesterqvarter; 2) Gamletorvsqvarter; 3) Nyetorvsqvarter; 4) Østerqvarter. Beboerne uden for Vesterport henhøre under Vesterqvarter; og Beboerne uden for Østerport henhøre under Østerqvarter.

Til Stadens Brandvæsen er indrettet et Brandkompagnie med deres Over- og Vicebrandmester, hvorunder henhøre fem Sprøiter med behørigt Brandredskab. Hvert Borgerkompagnie regnes omtrent hundrede Mand stærkt, og har en Kapitan, Lieutenant og Fændrik. Den øverste Borgemester er Chef for hele Borgerskabet.

Udi Staden ere tvende Kirkesogne, nemlig St. Budolphisogn, og St. Mariæ- eller vor Fruesogn. Den største og tillige Stiftets Kathedralkirke er St. Budolphikirke, som er bygt i det fiortende Aarhundrede, og da kaldet St. Bodelskirke, samt har været et Annex til St. Pederskirke. Men efter Reformationen er St. Pederssognekirke brudt ned, og hele St. Pederssogn lagt Aar 1542 til St. Budolphisogn; hvorudover nogle Gader af Sognet kaldes gamle Budolphisogn, og Nogle andre Gader, som for var St. Pederssogn tilhørende, kaldes nye Budolphisogn; og efter kongelig Befaling Aar 1539 fik Sognepræsten til St. Budolphisogn en Præstegaard og Residenz. Denne Budolphikirke har et anseeligt Taarn, dog uden Spiir, og indvendig har den smukke Ornamente, saa og mange Epitaphier. Udi denne Kirke holdes Præstevielser for hele Stiftet af Biskoppen over Aalborgstift.

St. Budolphisogn skilles fra Fruesogn ved Østeraae, og ligger paa den vestlige Side af Aaen udi Hornumherred. Til Budolphisogn hører foruden de forhen ommeldte 41 Gader af Staden, ogsaa tillige uden for Byen: 1) Beboerne i Bondebyen Hasseriis, beliggende en Fierdingvei fra Aalborg, og bestaaer af 122 Tdr. 6 Skpr. 1 Alb. Hartkorn; Kongens Korn- og Qvægtiende deles imellem Kirken og Sognepræsten; 2) Beboerne paa Vesterladegaard, en Sædegaard, beliggende strax uden for Vesterport; 3) Kietteruphuus, som beboes af en Fæstebonde. 4) Bierringgaard; 5) Kiærsmølle, forhen kaldet Riismølle; 6) Kiærslund, en liden Gaard strax ved samme Mølle.

Stadens anden Sognekirke er St. Mariæ - eller vor Fruekirke, hvis Bygning er meget gammel, og den ældste Kirke i Aalborg, og har tilforn været Klosterkirken ved St. Mariækloster, som blev stiftet i det tolvte Aarhundrede; thi de to Prætendenter til den norske Krone, bleve

her i denne Kirke begravne, nemlig Sigur Slembedegn Aar 1140 og Ole Skabhagge Aar 1169. Denne Kirke blev Aar 1767 ved en Hovedreparation sat i ypperlig Stand, og prydet med et anseeligt ottekantet Spiir af to Etager, paa hvis øverste Spitse er anbragt en forgyldt Rose. Taarnets Muur er 40 1/2 Alen høi og 12 1/4 Alen breed, og Spiirets Høide med Fløistangen udgiør 35 1/2 Alen. Paa Fløistangen ere to forgyldte Kobberkugler, og et forgyldt Fløi af Kobber med Kong Kristian den Syvendes Navn og Aarstal 1767. Kirken er en Korskirke, og haver indvendig mange smukke Ornamentter og Epitaphier, saasom de Benzons, de Penzers, de Skeelers og de Høgers; fem Lysekroner; en kongelig Stoel, indrettet paa det ene af Kirkens fire Pulpiturer. Vor Fruesogn ligger paa den østlige Side af Østeraae i Fleskumherred. Foruden de anførte 27 Gader og Stræder udi Staden hører ogsaa til vor Fruekirke og Sogn følgende udenbyes Meenighed, nemlig: Teilgaarden; Ængeland, et Markhuus; Æegholm, en omflydt Øe i Liimfiorden, liggende Vesten for Aalborg, og er den første Øe fra Liimfiordens Indløb. Denne Øe er kun liden, har 6 Bøndergaarde, og staaer i Matrikelen for 21 Tdr. 3 Skpr. 1 Alb. Hartkorn. Her falder ypperlig Græsning, som giver feedt Slagteqvæg. Øen tilhører den Herregaard Røslet i Vendsyssel, hvorfra den allene ved en Veile er adskilt. Beboerne have næsten en halv Miil at fare til Baads, naar de skal til Kirke. De hører under Aalborgbyeting, skjønt Øen ligger under Kiærherred i Vendsyssel. Desuden hører ogsaa til vor Fruesogn disse Annexsognekirker paa Landet, nemlig Søndertranderssogn, og Nørretranderssogn.

Endnu er at merke St. Jørgenskirke eller Kapel, ziret med et Taarn, er en Assistenzkirke for Staden, hvor alle Liig fra den Landsbye Hasseriis, saa og adskillige af Aalborgbyes Liig begravnes i St. Jørgenskirkegaard, og i denne Kirke holdes Liigprædikener over samme Liig, naar forlanges. Ligeledes pleie den latinske Skoles Disciple, naar de af Skolen dimitteres til Kiøbenhavns Akademie, at holde i St. Jørgenskirke en Prædiken, da de fattige Deposituri indsamle sig en liden Reisehielp af Tilhørerne i Staden ved slig holden Prædiken.

De øvrige publike Bygninger i Aalborg ere: Den latinske Kathedralskole, Hospitalet, Slottet, Bisperesidenzen, Konventhuset, Raadhuset, Kompagniehuset eller Børsen, Toldboden, Veierhuset, fire danske Skolehuse, et tydsk Skolehuus, en Navigationsskole, Sukkerhuser, Sæbesyderiet,

to Fattighuse, Apotheket, og Posthuset. Udi fordum Tid, førend Reformationen, har i Aalborg været mange Kirker, Kapeller og Klostere, som nu ere, ødelagde, nemlig: 1) St. Pederskirke, som fordum var en Sognekirke, men efter Reformationen blev nedbrudt, og samme Kirkesogn Aar 1542 henlagt til Budolphikirke, hvorom allerede er meldt; 2) Graabrødrekirke, som var Klosterkirken til Graabrødrekloster eller Minoriterkloster, hvis Munke bleve uddrevne derfra Aar 1530, og efter Reformationen er dette Kloster formodentlig nedrevet, da man nu omstunder ikke veed det rette Sted, hvor det har staaet paa; 3) Helligaandskloster, eller Helligaands- eller Helliggeisthuus, hvilket Kloster er stiftet i Kong Erik af Pommern hans Regieringstid i det femtende Aarhundrede. Efter Reformationen er dette Helligaandshospital indrettet til et ordentligt og almindeligt Hospital for Aalborgbye og hele Aalborgstift; 4) St. Jørgenshospital eller St. Jørgensgaard, laae uden for Aalborgbyes Vesterport, og var indrettet til et Sygehuus for Spedalske, som ei kunde være inden for Byen i forommeldte Helligaandskloster hos de andre Syge, i den almindelige Sygestue sammesteds. Af dette St. Jørgenskloster findes endnu Levninger tilovers i den uden for Vesterport liggende St. Jørgenskirke og Kirkegaard, saa og i Vesterladegaard.

Den latinske Kathedralskole er stiftet af Kong Kristian den Tredie Aar 1542, og til Skolens Bygning er et stort grundmuret Huus, som for Reformationen var eet af den Helligaandsklosterhuse, skienket af Høistbemeldte Konge Aar 1554. Ved Skolen er et stort Taarn, hvilket er endnu en Levning af den Helligaandsklosterkirke; med Klokkerne i samme Taarn ringes til Gudstienesten i Hospitalet. Over Skolens Dør er i Steen udhugget Aarstal 1743, saa og Kong Kristian den Siettes og Friderik den Femtes Navne; thi i disse to Kongers Tid er Skolebygningen bleven anseelig repareret og bedre indrettet. Neden under boe Hørerne, og oven over er Skolen. Lærerne ere sex, nemlig een Rektor, een Konrektor og fire Hørere, af hvilke den ene er Kantor. Denne latinske Skole er forsynet med mange herlige Beneficier og Legater.

Hospitalet er indrettet af det forhen ommeldte Helligaandshuus, som var baade et Kloster og et Sygehuus, hvortil blev Aar 1513 føiet St. Jørgenshospital. Efter Munkevæsenets Afskaffelse ved Reformationen bleve Bygningerne saavel som Indkomsterne indrettede Aar 1540 til et almindeligt Hospital. Dets Bygninger ere af gammel stærk Grundmuur; deraf ere nogle Huse, som endnu

kaldes Klosteret, to Etager høie; men det, som egentlig er Hospitalet, er ikkun een Etage, men meget høi, og bestaaer af 31 i Fag. Dette Hospital har anseeligt Jordegods, foruden staaende Kapitaler. Det har sin Hospitalskirke, bygt i Kong Kristian den Femtes Tid, og sin egen Hospitalspræst. Lemmerne, som ere 20 Mandfolk og 40 Qvindfolk, nyde hver ugentlig 2 Mark. Ved Hospitalet er en stor Kirkegaard, besat med høie Lindetræer.

I dette Hospitals Bygning er en stor Sahl, som kaldes Konventhuset, hvor de aarlige Landemoder og Tamperretten for Aalborgstift holdes; her forvares Stiftskisten med Stiftets Dokumenter. Denne Konventsahl er indvendig smuk repareret Aar 1766. Tilforn holdtes Stiftets Landemoder i den Kiøbstæd Hiørring; men Aar 1684 blev samme befalet at holdes her.

Over Konventsahlen er et gammelt Bibliothek, som er forflyttet herhid fra St. Budolphikirke, hvor det forhen stod bag Alteret.

Udi Aalborg haves sex publike Skoler, nemlig: 1) En dansk Skrive- og Regneskole, indrettet Aar 1709 i Skolegaden; oven over samme Skole er 2) en Navigationsskole: 3) en frie dansk Skrive- og Regneskole; 4) et Fattiges-Skolehuus, opbyggt Aar 1756; 5) en tydsk Skole; 6) en dansk Skole paa vor Fruekirkegaard.

Til Fattiges Underholdning er, foruden det store Hospital, to andre Fattighuse, af hvilke det ene er i Byen, indrettet Aar 1709 med 26 Senge til Qvindespersoner og 20 Senge til Mandfolk; det andet er uden for Stadens Vesterport, stiftet Aar 1637 til 26 af Byens Fattige. Ellers er det Fattiges Væsen i Aalborg ved godgjørende Folks Gavmildhed understøttet med mange anseelige Legater og Kapitaler.

Bisperesidenzen er en grundmuret Bygning, kiøbt af Kong Kristian den Femte Aar 1634 og skienket Biskopperne til Beboelse, da Bisperne over Aalborgstift forhen boede i den Kiøbstæd Hiørring. Til samme Bisperesidenzes Vedligeholdelse er en Pension af Hundstrups- og Østrildsognekald i Thye henlagt. Over Indgangen til Bisperesidenzen læses følgende latinske Opskrift:

Opskrift: Has C. 5. Ædes Episcopis Wensalicis, incertis posthac non habituris Domicilia, Anno MDCLXXXIV. gratiosissime coëmit atque concessit, procurante humillime & impetrante Loci tunc Temporis Episcopo Henrico Bornemann. Stadens Raadhuus er en anseelig stor og nye grund-
Stadens Raadhuus er en anseelig stor og nye grundmuret italiensk Bygning, 42 Alne lang, 17 1/2 Alen dyb og 12 Alne høi under Taget; i den øverste Etage er Raadstuen og i den nederste Etage er Byetinget. Over Hovedindgangen, som er ziret med et smukt Portal af Qvadersteen,

er i Steen udhugget Kong Friderik den Femtes Brystbillede med Symbolum, saa og denne latinske Incription: *Curia, quam cernis, proferibet ab Urbe Sceleftos, Admittet Justos, Justiriamque fovet.* Over Byetingsdørren læses disse Ord: Hvo her indgaaer, Ham aaben staaer Æn Dør til Ret at nyde; Men faaer sin Løn Hver Skalkesøn, Som Retten torde bryde. Raadstuen er Aar 1661 benaadet med Landstingsret, saa at Magistratens Domme indstevnes til Høiesteret; men Byetingsdomme paakiendes af Borgemester og Raad. Under Byetinget i Aalborg henhører de to Øer Ægholm, Giøl, saa og Sundbye, efter kongelig Befaling af Aar 1546.

Kompagniehuset, som er Kiøbmændenes Børs og daglige Samlingsplads, er en smuk grundmuret Bygning, opført Aar 1463, men er nu sat i smuk Stand Aar 1737. Dette Huus har forud været et Gildehuus for det saa kaldte Papegoiegilde eller Guds Legems Laug, *Convivium Institorum Aalburgensium*, som er stiftet Aar 1431 af Borgemester Peder Ilfarsøn, og havde sin egen Skraa eller Gildelov, indrettet Aar 1441.

Efter Reformationen har dette Gilde ofte været paa Fald, men igien blevet fornyet og vedligeholdt; men dets Navn blev Aar 1651 forandret og kaldet Kompagnie. Udi dette Selskab var indskrevne ikke allene Kiøbmænd, men og Riddere, Adelsmand, Biskopper, Prælater, Abbeder, Priorer, Præster og Skolelærere. Udi dette Gildehuus er i forud Tid holdne mange adelige Folkes Brylluper. Man bruger ogsaa Kompagniets store Sahl, som foruden mange smukke Zirater er prydet med en prægtig og anseelig stor Lysekrone, endnu til offentlige Solennitæter af Bal, etc.

Det kongelige Slot, Aalborghuus kaldet, ligger nordost for Byen, meget plaisant tæt ved Liimfiorden, og er adskilt fra Staden ved Grave og Volde, som tilforn med Kanoner have været forsynede. Slottet og dets Befæstning leed stor Skade, da Aalborg var af den i Historien bekiendte Skipper Klemen med hans Anhang Aar 1534. indtaget, og Slotsherren, Peder Lykke, maatte overgive Slottet til ham; men det blev siden igien tilbage erobret af den kongelige Krigsmagt, da de havde bestormet Staden. Dette Slot blev indtil Souverainitæten beboet af de kongelige Lehnmænd, men siden stod i mange Aar ubeboet; nu er Voldene sløifede, og Slotshaugen er paa dem anlagt, saavel inden som uden for Gravene. Paa dette Slot residerer nu Stiftsbefalingsmanden over Aalborgstift; og udi den vestlige Fløibygning er den kongelige Amtstue, hvor Amtsforvalteren, boer, og haver

Magaziner til Kongens Korn. Der neden omkring er en Deel af Fiorden for faa Aar siden bleven indpælet og opfyldt, hvorpaa nu staaer en Deel smukke Huse opbygte.

Den kongelige Toldbod og Veierhuus er en Bygning af to Etagers Høide; under Aalborgtoldsted henhører Toldbetienterne ved Hals.

Apotheket er en stor og stærk grundmuret Bygning, 37 Alen lang og 4 Etagers høi, bygt Aar 1623.

Stadens Magistrat er to virkelige Borgemestere, tre virkelige Raadmænd, en Byefoged og en Bye- og Raadstueskriver.

Udi Aalborg boe mange Kiøbmænd og Grosserere, som have en anseelig Handling formedelst Stadens beqvemme Beliggenhed; thi de have baade en betydelig Landhandling med hele Aalborgstift paa den ene Side Liimfiorden, og paa den anden Side af Himmersyssel og videre fort, saa og en stor udenlands Handel paa udenrigske Stæder med deres egne store Skibe, ei at tale om de mindre Fartøier, som fare op og ned af Liimfiorden med Tømmerlast og Landets Produkter. Man seer ofte 50 store og smaa Skibe paa eengang at ligge og losse, saa og liggende for Anker paa Strømmen, da Ankergrunden er meget god. Kiøbmændene i Aalborg ere Aar 1750 af Kong Friderik den Femte benaadede med fordeelagtige Laugsartikler. De Havne, som ere ved Aalborg, til Skibenes Nytte naar de fortøies, kunde meget vel forbedres til at bevare med større Sikkerhed de der om Vinteren liggende Skibe. Een af disse Søehavne kaldes Frisenborgshavn. Endskiønt Havnen ved Aalborg er stor, dyb og sikker, saa dog alligevel maae dybtstikkende Skibe udlosse en Deel af deres indehavende Last ved Halstønder, eftersom Indgangen udi Liimfiorden er ei uden elleve Fod dyb.

Færgeløbet er over Aalborgsund imellem Aalborg og den Landsbye Sundbye, med Ladensfærgested, hvor man med Færger gaaer over fra Aalborg over til Sundbye; her holdes 12 Færger og 3 Kaager eller fladbundede Færtøier, til at befordre Transporten beqvemmeligen, efter en fastsat Færgetaxt. Indkomsterne tilhøre de Fattige i Aalborg, hvorudover Færgeløbet er altid bortfæstet mod aarlig Afgift til de Fattiges Inspecteurer, som besørge Renterne af dette Legatum uddeelte. Skibsbroen i Aalborg og Færgebroyen i Sundbye holder Magistraten i Aalborg vedlige.

Til Handelens Udbredelse er Aar 1764 oprettet et grønlandsk Kompagnie, som holder fire Skibe til Robbefangst paa Spitsbergen. Adskillige Fabriker ere her ogsaa anlagte, nemlig: et Sukkerraffinaderie, et Sæbesyderie, en Rønrøgsfabrik, et Ulden- og Linnedtrykkerie, et Bogtrykkerie, som holdes af et

Interessentskab, et Teiglbrænderie uden for Østerport, en Veirmølle uden for Vesterport, hvorpaa males fine Byggryn og Bankebyg, med et Sigteværk.

Ved og i Aalborg ere tre Møller, nemlig: Kiersmølle eller Riismølle uden for Byen, Gammelmølle i Aalborg og Nyemølle ogsaa i Aalborg ved Vesteraen.

Udi Aalborg døde Kong Hans; thi da han udi Skiernaee var bleven vaad og forkiølet, forvoldte dette ham en heftig Sygdom, som paa Veien fra Ribe tiltog alt mere og mere. Han kom til Aalborg meget syg den 24. Januarii, og døde der den 21. Februarii Aar 1513. Det kongelige Liig blev bragt til Odense og nedsat i Graabrødreklosterkirke.

Den ridende Post fra Kiøbenhavn ankommer hver Mandag og Torsdag; men afgaaer hver Onsdag og Løverdage. Den jydsk agende Post ankommer hver fiortende Dag om Fredagen og afgaaer samme Dag.

Tre aarlige Markeder holdes i Aalborg, nemlig: Pintsemarked i 8 Dage, Ugen efter Pintsedag; et Qvægmarked i 3 Dage uden for Byen, den 16. Oktober. Et Bædre- og Honningmarked den 16. September. Desuden to Hestemarkeder paa Nyetorv i Byen, det ene for Fastelavn og det andet ved Midfaste.

Efterfølgende om Aastrup-, Børghlum- og Seiglstrupamter, hvilke tre Amter kaldes den Provinz Vendsyssel.

Kilde: Nicolay Jonge,
Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.
Kiøbenhavn 1777
Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store
Helliggieststrædet No. 150

Side 399 – 410.

Foregående, Aalborghuusamt.

II. Om Aastrup-, Børglum- og Seiglstrupamter, hvilke tre Amter kaldes den Provinz Vendsyssel.

Disse tre Amter, nemlig: Aastrup-, Børglum- og Seiglstrupamter, udgiøre egentlig den Provinz Vendsyssel, som er den nordligste Deel af Jylland, og hvis Grændse er Liimfiorden paa een Side, men Vesterhavet og Kattegat paa de andre Sider; saa at Landet er omflydt, undtagen at det ved en smal Strimmel er landfast med Thye

Disse Amter eller Vendsyssel bestaaer af 8 Herreder, som ere: 1) Hornsherred; 2) Vennebiergherred; 3) Børglumherred; 4) Jerslevherred; 5) Hvetboherred; 6) Kiærherred; 7) Østerhanherred: og 8) Vesterhanherred. Af Vesterhanherred kaldes den vestlige Deel Hannæs, som er indesluttet af de tvende Limfiordens Veiler, som kaldes Vesløsveile og Bygholmsveile; men er dog landfast mod Norden med det øvrige af Herredet, og i Sydvest med Thyeland. Længden fra Aalborg til Skagen er 14 Mile, men Bredden er ulige; thi hvor det

er bredest, regnes 8 Mile. For dette land er det en stor Beværlighed, at Landmanden, saa ofte han vil til Aalborg med sine Vahre, maae lade sig med Heste og Vogn paa Færgen sætte over Aalborgsund fra Sundbye over til Aalborg.

Stiftsbefalingsmanden over Aalborgstift er tillige Amtmand over alle disse tre Amter, saa ogsaa over Aalborghuusamt, paa den anden Side Fiorden i Viborgstift; men Amtstuen for alle disse fire Amter holdes i Aalborg af Amtsforvalteren. Disse tre Amter kaldtes for Souverainitæten med det Navn Lehne, og havde hver sin egen Lehnsmand; men begge Hanherrederne var altid en Forlehning for sig selv. Paa Landet forvaltes Rettenspleie af fire Herredsfogeder, af hvilke enhver har to Herreder at dømme udi. Thi Horns- og Vennebjergherreders Ting holdes i Kiøbstæden Hiørring om Mandagen; Børglumherreds og Jerslevherreds Ting holdes i Sæbyekiøbstæd om Torsdagen; Kiærherredsting og Hvetboeherrebsting holdes om Fredagen paa Bierstedheede; Øster- og Vesterhanherredsting holdes om Løverdagen i Fierridslev udi Kollerupsogn.

Udi den gamle danske Historie er Vendsyssel frem for De andre Sysseler, som Jylland i forstum Tid var deelt i, meest bekiendt, formedelst Indbyggernes Stridbarhed, da de tappre og stridbare Longobarder formenes, tilligemed deres to Anførere Iboe og Ayo, at have været Vendelboer. Vendsyssel er i forstum Tid beskrevet som den ufrugtbareste Egn af hele Jylland; men nu omstunder avles en stor Mængde alleslags Kornvahre, endog til Udførsel. Derimod paa den hele Side mod Vesterhavet lige til Skagens Sands banker er næsten intet andet end Klitter, Sand og ufrugtbart Land. Hanherrederne give Overflødighed af Smør, Ost, Tælle, Huder, Vox, Høns og Eg uden Ende, hvoraf en stor, Mængde udføres aarlig over til Kiøbenhavn og Norge. Overalt i Vendsyssel og i Hanherrederne legges Kreature til i stor Mængde, saa at der aarlig gaaer ud herfra ti tusinde Stykker Staldstude, ligeledes en anseelig Deel Heste og Køer, og en stor Mængde Sviin.

Man har paa alle landets Sider rig Fiskerie, men især ved Havsiden, saasom ved Skagen, Hirsholm og Fladstrand, saa og udi Liimfiorden. Inde i landet ere mange ferske Seer og Aaer, saasom: Lindholmsaae; Ryeaae eller Jerslevaae, som er den største og bliver seilbar ved Vildmosen; Ugelbyaae; Aastrupaae; Tolstrupaae; Bangsboeaae; Grimstrupaae, som alle ere fiskerige. Men Skibshavne til store Skibes Sikkerhed i Uveir

haves ikke, uden ved Fladstrand, Lykken og Blokhusene, som dog kun ere for fladbundede Kaage. De beste Skove ere ved Dronninglund, Midt igiennem Vendsyssel gaaer i Jordan en Steenrevel eller Grund, fuld af Stene lige fra Skagensrif, og stryger derfra midt igiennem Jylland over Alheeden forbi Nørnsede og saa videre. Fra Skagen, en syv Miils Strækning til henimod Hiørring, er en meget ubehagelig Egn, ligeledes ved Havet, formedelst store Klitter og Sandbanker med Sandflugt. Man finder i Jerslevherred og Kiærherred en stor Strækning af Engmose, kaldet Vildmosen, som er to Mile lang og næsten lige saa breed; fra denne Vildmose har den anseelige Lindholmsaae sit Udspring, som gaaer hatvtredie Miil igiennem Landet, og falder ud i Liimfiorden imellem Rødslet og Sundbye.

I Vendsyssel ere mange skønne Herregaarde, hvor der holdes Hollænderie, hvorfra en Mængde Smør udføres med Sandskuderne til Aalborg, Norge og andensteds. Udi Vendsyssel ligge disse tre Kiøbstæder, nemlig Hiørring, Skagen, Sæbye, og tvende Flekke, som er Fladstrand og Hals.

Vi beskrive Nu hvert Herred af disse otte Herreder, som disse tre samlede Amter eller. Provinzen Vendsyssel bestaaer af, nemlig:

A. Hornsherred.

Hornsherred ligger yderst i Aalborgstift mod Norden, og kaldes Hornsherred, fordi landets Pynt ligesom et Horn stikker ud i Kattegat Det grændser paa de tre Sider til Havet, og mod Sønden til Venneborgherred. Dette Herred indbefatter eet Kiøbstædsogn, i Kiøbstæden Skagen, og femten Landsbyekirkesogne, hvilke ere disse følgende: 1) Den Kiøbstæd Skagens Kirkesogn; 2) Tverstedkirkesogn; 3) Uggerbyesogn; 4) Bindslevsogn; 5) Bierbyesogn; 6) Mygdalsogn; 7) Tornebyesogn; 8) Hornesogn; 9) Asdalsogn; 10) Raabiergsogn; 11) Hirzholmsogn; 12) Ællingsogn; 13) Tolnesogn; 14) Mosbergsogn; 15) Sindalsogn; 16) Adstrupsogn.

Vi merke nu hvert Kirkesogn i Særdeleshed.

1) Den **Kiøbstæd Skagens Kirkesogn**; hvortil hører den Kiøbstæd Skagen; Karild Østerlindholm; Hulsig; Vesterlindholm; Hesselholt.

Skagen, eller Skaven, en Kiøbstæd, beliggende paa den yderste Pynt af Nørrejylland mod Nordost, 14 Mile fra Aalborg, 7 Mile fra Hiørring, og ligeledes 7 Mile fra Sæbye; men 16 Mile fra Norge, og 9 Mile fra den svenske Kyst. Polihøide er her 57 Grad. 42 Minut. Longitud., og 26 Grad. 22 Minut. Latitud. Fra Landets yderste Pynt stikker næsten en Miilsvei ud i Havet de farlige Sandgrunde og Revler, som kaldes Skagens Rif, eller Skagerak, der af alle Søefarende er bekjendt, da Skibe i en forfløien Storm og tykt Veir ofte støde an her og forulykkes; hvorfore der og til de Seilendes Nytte er ude paa Odden, som kaldes Grenen, blevet bygt Aar 1747 af Kong Friderik den Femte et kostbart og prægtigt ottekantet Fyhrtaarn, af Grundmuur 29 Alne høit, paa fire murede Stormepiller. Allerøverst, paa en dertil forhøiet Piedestal, staaer en stillestaaende Fyhrpande, fyldt med en god Skieppe store Steenkul. Samme Fyhr antændes af den dertil beskikkede kongelige Fyhrforvalter hver Aften en Time efter Solens Nedgang, og brænder hele Natten lige til Solens Opgang; hvilken Fyhrs Lysning ud ad Søen er tilstrækkelig for de Seilende at tage sig i Agt, og komme Rifvet forbi. Dette Fyhrtaarn har kosted fem tusinde Rigsdaler at bygge, og ligger noget østen fra Byen. Dette farlige Skagerrif gaaer ud i Søen med to Flene, den ene i Nordost, og den anden i Sydvest; og derfor kan her ingen Havn være. Ved dette Skagerrif har Nordsøen sit Indløb ind i, Kattegat, og Vandene fra begge Kanter støde sammen.

Denne Kiøbstæd har tilforn været et Fiskerleie, men har midt i det fiortende Aarhundrede faaet Kiøbstædsprivilegier, troligt af Dronning Margrethe, som her siges at have strandet og være reddet af Skavboerne, hvilke Privilegier ere fornyede af Kong Erik af Pommern. Af Kong Kristian den Anden fik Skagen Aar 1519 fri Birk og Birkeret. Denne Kiøbstæd ligger vidt adspredt, uden at være afdeelt i Gader, da hvert Huus ligger for sig selv langs med Havet, paa den Side til Kattegat næsten af en Fierdingveis Længde, formedelst den skrækkelige Sandflugt. Byen bestaaer af Nyeskagen eller Vesterbye, Østerbye og Gamleskagen eller Høyen, hvilken sidste Deel af Byen ligger ved Nordsøens Strand, omtrent en Miil fra Landets yderste Odde, som kaldes Grenen. I fordom Tid har denne Bye været meget stor; men Havets Bølger har bortskyllet Landet, saa at Indvaanerne har maattet flytte dens Huse længere bort.

Byens Kirke, St. Laurentiikirke kaldet, er en lang anseelig Bygning med et høit og bredt

Taarn, og indvendig smuk prydet; den ligger en halv Fierdingvei fra Byen, omringet med en Ringmuur, som hindrer dens Ødelæggelse af Sandflugt, hvormed den idelig trues, eftersom Sandmilerne nærme sig dertil hvert Aar alt nærmere og nærmere. Kirken med et anseeligt Taarn skal være bygt af Skotter og Hollændere, som her paa Kysterne har i Mængde fisket i fordum Tid. Den er et Sømærke for de Seilende, fra hvad Kant de end komme; thi de kan see Kirketaarnet tre Mile ude i Søen. Foruden Kirken er ogsaa to Kapeller, af hvilke det ene er i Østerbye, hvor Aftensange holdes og Skriftemaal om Løverdagen, til Lettelse for gamle Folk. Magistraten er en Byefoged; men i fordum Tid har Byen, da den var langt større, havt to Borgemestere og Raadmænd tillige.

Landhandel kan Skagens Bye ei have, da den ligger ligesom i en Afkrog formedelst de lutter Sandbanker, hvormed den er omringet; men Indbyggernes Næring og Handel er med Fiskevahre, som de med deres smaa Skuder, som kaldes Brikker, bortføre og sælge i Kiøbenhavn, Lybek, Rostok, Karlskrone, Stokholm og i østersøiske Stæder; thi Havet giver Indbyggerne, som meest alle ere Fiskere, og indeelte i visse Fiskeselskaber, Overflødighed af alle Slags Fiske, især Flyndre, Torsk, Kabliou, Langer og Koller, hvilke de tillave, og sælge enten saltede, eller lagede og ludede. Lige for Byen, omtrent en Miil ude i Søen, ligger en lang østersbanke, som begynder ved Rifvet i Nordost, og gaaer langt hen i Sydvest. Disse Østers, som ere meget store, og tillige af deilig Smag, opskræbes med Skraber under fuld Seil paa 10 til 12 Favnes dyb Vand i den aabne Sø udi største Mængde. Om Skagens Kiøbstæd kan vidtløftigere efterlæses Søren Abildgaards Beskrivelse, trykt i oekonomiske Magazin, Tom. 4, Pag. 89.

Posten ankommer her til Byen fra Fladstrand, hvor det kongelige Posthuus er reguleret, hver Løverdags eller Søndags, og afgaaer igien derfra om Mandagen ved Middagstider.

2) **Tverstedkirkesogn**, som er temmelig medtaget af Flyvesandet, der daglig tiltager og udbreder sig, bestaaer af følgende Byer, nemlig: Østertverstedbye; Vestertverstedbye; Tverstedterpbye; Præstegaarden; Sløng; Skram; Sønderfiøring; Nørfiøring; Sønderhorsnab; Nørhorsnab; Tune Vestergiøgsig; Østergiøgsig; Gammelhorsnab; Strandhuset: Elkiær eller Nørreelkiær, en Herregaard med Hollænderie; dens Hovedgaardstaxt

er 35 Tdr. 6 Skpr., Skovskyld 3 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 1 Skp. 1 Alb., Tienden 48 Tdr.

3) **Uggerbyekirkesogn** er det ene Annex til Tverstedkirke. Dertil hører: Ugerbye; Tolstrupbye; Staabekbye; Skeen.

4) **Bindslevkirkesogn** er det andet Annex til Tverstedkirke. Til dette Sogn hører: Sønderbindslevbye; Nørrebindslevbye; Aaskov; Aagaardbye; Vesterhesselbek; Østerhesselbek; Sotterup; Hedegaardi Monsbik; Vestertronsmark; Østertronsmark; Æegaas; Præstegaarden; Barkholt, Steensbek, en Herregaard, hvis Hovedgaardstaxt er 22 Tdr. 4 Skpr. 1 Alb., Skovskyld 7 Skpr. 1 Alb., Bøndergods 200 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 3 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr., Tiender 34 Tdr.

5) **Bierbyekirkesogn**, som har sit Navn af de mange Høye og Bakker deromkring, hvilke man her kalder Bierge, bestaaer af disse Byer, nemlig: Bierbye, hvis Kirke ligger meget høit; Saxtrupbye; Krattet; Ørnebøllegaarde; Snevrebye.

6) **Mygdalkirkesogn** er Annexet til Bierbyekirke, og har følgende Sognebyer, nemlig: Mygdalbye; Knavre; Røemølle; Søegaard; Hebbelstrup; Holtegaard; Lillegrontved; Storegrontved; Rabeltved; Skeenmølle; Retholt; Høitved; Dalsgaard; Skarndal; Degneboligen; Hoven; Klodskee; Lilholt; Krogholt; Kodberholt; Urslev; Skovmosej Trædholt; Odden, en Herregaard, som holder Staldstude; dens Hovedgaardstaxt er 61 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 8 Tdr. 4 Skpr., Bøndergods 250 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 3 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Tiender 55 Tdr.

7) **Tornebyekirkesogn** ligger mod den nordlige Strandkant, og skal have sit Navn af Kirkens høie Taarn, som kan sees 3 til 4 Mile ude i Søen, og er de Seilende til stor Nytte. Sognets Byer ere: Søndertornebye; Nørretornebye; Riersgaard, en frie, men ukomplet Herregaard, som holder Staldstude; dens Hovedgaardstaxt er 22 Tdr. 7 Skpr., Bøndergods 124 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 6 Tdr. 3 Skpr., Tiender 26 Tdr. Æistrupgaard; Kiøbstedbye. Udi dette Sogn findes mange Kiempegrave af 10 til 12 Alens Længde, besatte med store Stene omkring, og oven

paa dem. Efter Fortælling skal Kong Hiarne (andre sige Jernskiold, en Kiempe) ligge begravet i en Høy, hvor man seer øverst oppe paa ligge en mægtig stor Steen, 5 Alne lang, næsten 4 Alne breed, 1 1/2 Alen tyk, og kaldes Hiarnesteen.

8) **Vidstrupkirkesogn** er Annexet til Tornebykirke, men ligger i Vennebjergherred, hvor det findes anført under No. 13.

9) **Hornekirkesogn** har sit Navn ligesaavel som det hele Herred af Horn, fordi denne Landets Odde eller Pynt, som gaaer lige ud til Skagerrif, ligner et Horn, som smalles mod Enden og krummes. Sogmbyerne ere: Hornebye; Høyrupbye Torpebye.

10) **Asdalsogn** er Annexet til Hornekirke. Til dette Sogn hører: Asdal, en Herregaard, beliggende ved den nordlige Strandkant, paa hvis Forstrand ofte Skibe sætter til og forulykkes; paa Gaarden holdes Staldstude til Besætning; Gaardens frie Hovedgaardstaxt er 148 Tdr. 3 Skpr. 2 Alb., Skovskyld 3 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 1 Td. 4 Skpr. 3 Fkr., Bøndergods 300 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 2 Tdr. 7 Skpr., Tiender 89 Tdr.; Gaarden har sit eget Birk, og Birketetinget holdes hver Torsdag; denne Herregaard er oprettet til et Stamhuus. Skovsgaarde; Reekiær; Kyvel; Grønhøy; Gadehuse; Steigelbjerg; Bastved; Putheden; Houlskov; Routved.

11) **Raabiergkirkesogn** har følgende Byer: Raabiergbye; Klitlund; Hiortelund; Laskouvad, Killesbek; Paaheeden; Løt; Hvidemose; Gaarbshede; Savkrog; Garboegaarde; Syrig; Ugerhale; Jennetgaard; Knasborg; Longsøe; Hvins; Skiødelund; Havkiær; Høgenhof, i fordum Tid kaldet Høgendehafve; Starholm; Gaye; Ronnerød; Letholt; Bomken; Mødal; Præstegaarden; Trøldborg. Dette Sogn har liidt temmelig Skade af Sandflugten; Ved Strandkanten i dette Sogn finder man ofte en Deel Rav i Tangen, som flyder op. Udi dette Sogn ligger den store Garboesø, hvorfra udflyder en Aae, som ved Aalbek løber ud i Havet.

12) **Hirzholmkirkesogn** bestaaer af den liden Øe Hirzholm, som ligger i Kattegat, en Miil ude i Havet Ostnordost fra Fladstrand. Kirken er bygt Aar 1641 da Landet efter Beboernes Ansøgning til Kong Kristian den Fierde

fik deres egen Kirke og Præst; thi tilforn hørte Beboerne til Ællingkirke, og havde da en lang og farlig Kirkevei over Vandet. Indbyggernes Næring er Flyndrefiskerie. Paa en liden ubeboet Øe Græsholm kaldet, have Beboerne deres Malkeqvæg gaaende. Grunden deromkring er Steen og Leer. Fra den søndre Side af Landet skyder et lidet Steenrif ud. Paa den nordre Side er inden for et Rif en Havn, kaldet Kattesund, for smaa Fartøier. Paa den østre Side findes intet Rif; men Vesten imellem Hirtzholm og Fladstrand ligge i Havet to Steendysser, kaldede Kølpen og Deget, hvoraf den inderste bedækker Havnen ved Fladstrand, og er ellers en liden Fortrejse, som har ligget under Kommendanten i Fladstrand. Præstens Indkomst bestaaer meest af Fisk.

13) **Ællingkirkesogn**, hvis Kirketaarn tiener de Søfarende i Kattegattet til et Sømærke og Efterretning, har følgende Sognebyer: Ællinggaard, en gammel Herregaard, liggende tæt ved en Aae, kaldet Ællingaae, som driver to Vandmøller; Gaarden holder Staldstude til Besætning, og ligger meget smukt med skøn Udsigt til Havet eller Kattegat; dens frie Hovedgaardstaxt er 32 Tdr. 2 Skpr., Bøndergods 101 Tdr. 4 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 9 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr. Ællinggaard; Sortkiærgaarde; Holmenbye; Stabek; Jerupbye; Napstiertbye; Skrepenhue; Rosig; Heden; Falden; Kimmen; Mosen; Brattenbye; Horder; Lien; Frøekiær; Ængen; Lebekvandmølle; Strandmølle; Lundmandshauge; Bannerslund, en uprilegered Herregaard, indrettet og opbyggt af en Bondegaard, kaldet Ællinglund, og ligger under Hovedgaarden Ællinggaard; dens Hovedgaardstaxt er 14 Tdr. 6 Skpr. Præstegaarden; Leerbek, en smuk Herregaard, omgivet med Skov, og ligger meget fornøielig paa en Fierdingvei nær Kattegat, saa at fra Gaardens Værelser haves alle Seilende i Kattegat i fuld Prospekt; denne Gaard har Forstrandsret for dens Mark, samt for de to Byer Bratten og Napstiert; paa Gaarden holdes Staldstude til Besætning. Under Hovedgaarden ligger Skaarupgaard i Tolnesogn; dens frie Hovedgaardstaxt er 30 Tdr. 1 Skp. 3 Fkr., Skovskyld 3 Fkr., Bøndergods 222 Tdr. 5 Skpr. 2 Fkr. 2 1/2 Alb., Skovskyld 6 Skpr. 2 Fkr., Mølleskyld 3 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr., Tiender 56 Tdr. Nørtved; Skieltved; Nielstrup; Vindbek; Vinnevad; Kragsskov; Tolshauge; Skaanevad; Klit; Kalmer.

14) **Tolnekirkesogn** er Annexet til Ællingkirke. Til dette Sogn henhører: Tolnebye; Dverretbye; Holmen; Dalgaard; Skiørpingshede; Kraghede;

Boesholt; Slagborg; Pinkrogen; Skaarupgaard, har tilforn været en frie Herregaard, men er nu en uprilegered Sædegaard, og hører under Leerbekhovedgaard; dens Hovedgaardstaxt er 22 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Skovskylld 3 Fkr. 1 Alb. Katsie; Mølhem; Snerpen; Trang; Bateborg.

15) **Mosbergkirkesogn** har følgende Byer: Mosbiørgbye; Biørnbek, Grarup; Steendrup; Ballehede; Hverup; Vien; Vesterblesberg; Østerblesberg; Vognbye; Maastrupbye; Æskier, en Herregaard, som holder Staldstude til Besætning; dens Hovedgaardstaxt er 25 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Skovskylld 1 Td. 6 Skpr. 2 Alb., Mølleskylld 1 Td. 2 Fkr., Bøndergods 217 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Skovskylld 1 Skp. 1 Alb., Mølleskylld 1 Td. 1 Skp. 2 Fkr., Tiender 34 Tdr. Nørreelkiær, en Herregaard, hvor der holdes Staldstude til Besætning; dens Hovedgaardstaxt er 35 Tdr. 6 Skpr., Skovskylld 3 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Bøndergods 203 Tdr. 7 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Mølleskylld 1 Skp. 1 Alb., Tiender 48 Tdr.

16) **Hørmestedsogn** er Annexet til Mosbiørgkirke, og ligger i Vennebiørgherred, hvor det findes anført under No. 20. Dog ligger af samme Sogn følgende Byer i dette Herred, nemlig: Volstrupgaard, Korsholt, Studsholt, Studsholtmøllle; men de øvrige Sognebyer og Steder ligge i Vennebiørgherred.

17) **Sindalsogn**; hvortil hører: Sindalbye ; Sindallund; Præstegaarden; Stokholm; Ulsted; Fieldstedbye; Slotved; Aasen; Brasholt; Meidholt; Togholt; Refbakken; Langhelde; Sommerdal, Stokdal, Baggesvogn, en Herregaard, beliggende overmaade smukt imellem Skov, Mark, Eng og Vand, omtrent en Miil fra Havet, har prægtigt Fiskerie i Parker, Damme og Aær; her holdes Staldstude til Besætning; dens Hovedgaardstaxt er 47 Tdr. 3 Fkr. 1 Alb, Skovskylld 3 Tdr. 7 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb., Mølleskylld 2 Tdr. 1 Skp.. Bøndergods 204 Tdr. 6 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb, Tiender 42 Tdr. Ved Sindalkirke er et Hospital, stiftet Aar 1669 til tolv Fattige, hvilket underholdes af Eieren paa Baggesvogn.

18) **Ustrupogn** er Annexet til Sindalkirke, og bestaaer af Ustrupbye; Skierpingegaard; Solberg; Torne; Skovhuse; Klastrupbye; Mølskov;

Hving; Hvingmølle; Skrederholt; Hvidberg; Kalstrup; Sønderkov; Begholt; Skovboe; Skippershøj; Svibakken; Sparrevogn; Barridsholt; Biørnsballe; Grimshauge, en Gaard, som i et Dokument af Aar 1547 skrives Geemmerhassue; Putten; Højen; Grud; Tirup; Sandager; Bakken; Ryd; Bøgested, en Herregaard, som holder Staldstude til Besætning; dens frie Hovedgaardstaxt er 32 Tdr. 1 Alb., Skovskyld 2 Tdr. 1 Skp. 3 Fkr., Mølleskyld 1 Td. 2 Fkr., Bøndergods 369 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr., Skovskyld 6 Tdr. 4 Skpr. 2 Alb., Mølleskyld 5 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr., Tiender 10 Tdr.

B. Vennebiegherred.

Vennebiegherred strækker sig tværs over Jylland fra Kattegat til Vesterhavet; thi mod Norden grændser det til Hornsherred; mod Sønden til Børglumherred; mod Østen til Kattegat; og mod Vesten til Vesterhavet. Det indbefatter eet Kiøbstædkirkesogn og atten Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) St. Kathrinækirkesogn; i Kiøbstæden Hiørring; 2) St. Olufskirkesogn; 3) St. Hanskirkesogn; 4) Skallerupsogn; 5) Vennebieghersogn; 6) Aastedsogn; 7) Skiærumsogn; 8) Fladesogn; 9) Fladstrandsogn; 10) Giærumsogn; 11) Uggildtsogn; 12) Taarssogn; 13) Harretslevsogn; 14) Rakebyesogn; 15) Seielstrupsogn; 16) Ruubergsogn; 17) Maarupsogn; 18) Jelstrupsogn; 19) Lyngbyesogn.

Vi merke nu hvert Kirkesogn i Særdeleshed.

1) **St. Kathrinækirkesogn** i den Kiøbstæd Hiørring; hvortil hører, foruden den Kiøbstæd Hiørring, ogsaa Bistrupgaard, beliggende strax uden for Hiørring, men har fine Marker tilfælles med Byen; den hører til den Herregaard Odden, og beboes af to Bønder, som svarer hvert Aar af den 50 Slettedaler hver Juleaften til Hospitalet i Aalborg; denne Gaard heedte i fordum Tid Biskoptorp, og var Biskoppernes over Vendelboe- eller Aalborgstift deres Residenz, naar de boede i Hiørring.

Hiørring, en Kiøbstæd eller Landstad, som ingen Skibshavn eller Seilads har; den ligger omtrent midt i Landet, 7 Mile fra Skagen, 4 1/2 Miil. fra Sæbye, næsten 7 Mile fra Aalborg, og fra Fladstrand eller Østrestrand ud til Kattegat

4 Mile; men fra Nordre- eller Vesterstrand fem Fierdingvei. Polihøide er her 57 Grad. 29 1/2 Min. Latitud, og 25 Grad. 27 Min. Longit. En liden Bek, Strømmen kaldet, løber igiennem Byen øster ud ad, og har meget got Vand til Indbyggernes Nytte. Denne Bye er formodentlig den ældste Kiøbstæd i Vendsyssel, og har tillige været i stor Anseelse, da den har været Stiftets Hovedstad, hvor Stiftets Biskop residerede, baade i de katholske Tider, saa og efter Reformationen lige indtil Aaret 1554, da Kong Kristian den Tredie forflyttede Biskoppens Residence til Aalborg, og gjorde Staden Aalborg til Hovedstaden for Aalborgstift, hvorved Hiørring mistede meget af sin gamle Herlighed. Dog holdes her endnu det sidste aarlige Landemode paa Ægidii Dag. At Byen i de allerældste Tider har været større end nu om stunder, sees klarligen deraf, at den har havt tre Sognekirker, endskiønt den for nærværende Tid neppe udgjør eet got Kirkesogn; thi de andre to Kirker, nemlig St. Hanskirke og St. Olaikirke, ligge begge ved Hiørring, og saa got som i Byen, men ere efter Byens og Borgernes Formindskelse nu allene Landsbyekirker og tvende Annexer til Hjørrings Sognekald. Byen har kun een Sognekirke, kaldet St. Kathrinæ- eller St. Karenskirke, og er en Korskirke formedelst det tilbygte St. Annækapel.

Byens Magistrat er en Byefoged og en Byeskriver; da Byen derimod i forstum Tid har havt baade Borgemester og Raadmænd. Byetinget holdes paa Byens Raadstue om Tirsdagen, og Herredstinget for Horns- og Vennebiegherreder holdes ogsaa her i Byen om Mandagen. Her boer og den kongelige Tolder for Hiørring, Bye og dens Tolddistrikt, som tager sin Begyndelse ved Tranumbek i Tranumsogn, og endes ved Raabergskiver i Raabergsogn; og under dette Tolddistrikt sorterer alle Sandskuderne i hele Distriktet, nemlig de, som har hieemme i Blokhusene, Løkken og Thorupstrand.

Posten afgaaer fra Hiørring til Aalborg eengang ugentlig, hver Fredagmorgm, og kommer igjen tilbage Søndagaften. Tre aarlige Markeder holdes med Kramvahre i Hiørring, nemlig den 4. Julii, den 3. Sept. og den 28.. Oktbr.

2) **St. Oles- eller St. Olaisogn**, hvis Kirke ligger ved Kiøbstæden Hiørring, og saa got som i Byen, men er nu det ene Annex til St. Kathrinækirke i Hiørring for følgende Landsbyemeenighed, som bestaaer af disse Byer: Skissbye; Gaarestrup; Vellingshøibye og Heede; Søndertyrop; Nørtyrup; Vinstrupgaarde; Brønderup; Umdal; Hestehauge; Fuglesig,

en Herregaard, som holder Staldstude til Besætning; dens Hovedgaardstaxt er 25 Tdr. 5 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 2 Skpr. 2 Alb., Bøndergods 277 Tdr. 1 Skp. 3 Fkr. 1 /2 Alb., Mølleskyld 4 Tdr. 2 Skpr., Tiender 15 Tdr.

3) **St. Hanssogn**, hvis Kirke ligger ligeledes tæt ved Kiøbstæden Hiørring, og har været i fordum Tid en Sognekirke i Byen, men er nu ved Byens og Borgernes Formindskelse det andet Annex til St. Kathrinækirke i Hiørring for følgende Landsbyemeenighed, som bestaaer af disse Byer: Bagdrupbye; Vandsted, en liden ufrie og ukomplet Avlsgaard, hvis Hartkorn er 7 Tdr. 6 Skpr. 3 Fkr. Aastrup, en Herregaard, som nu er henlagt under Stamhuset Restrup; denne Herregaard har lige indtil Souverainitæten været et kongeligt Slot, og tilligemed de underlagde Herreder været et kongeligt Lehn; af denne Herregaard eller Slot har efter Souverainitædens Indførsel i Danmark Aastrupamt i Vendsyssel, ligesom tilforn Aastruplehn, beholdt dette Navn; paa Aastrup holdes Staldstude til Besætning; østen omkring Gaarden løber en Aae, som tæt neden for Gaarden samles under eet med den store Aastrupaae; tæt forbi Gaarden løber Landeveien fra Hiørring til Blokhusene, Løkken og videre fremad paa Vesterkanten; Aastruphovedgaardsrart er 34 Tdr. 7 Skpr. 2 Fkr., Bøndergods over 308 Tdr. Hartkorn med underliggende Ørklit- eller Overklitgaard. Givrupbye; Krustrupbye; Jungstrup, Hougaard; Lundergaarden; Lund; Aastrupmølle; Golde.

4) **Skallerupsogn** bestaaer af følgende Byer: Synderlevbye; Nørumbye; Nørlevbye; Præstegaarden; Knolde; Størup; Storehunderup; Præstholm; Klittenshuse; Villerup, en Herregaard og gammel Sædegaard, hvor Staldstude holdes; dens Hovedgaardstaxt er 21 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Bøndergods 213 Tdr. 4 Skpr. 3 Fkr. 1/2 Alb., Tiender 56 Tdr.

5) **Vennebjergsogn** er Annexet til Skallerupkirke, og har følgende Byer: Vennebjergbye; Lophaugegaarde; Vesterhedegaard; Østerhedegaard; Havgaard; Stæde; Nørreharidsslevbye; Ørklit, som af andre kaldes Overklit, og af andre Aarklit, er en fri og komplet Herregaard, som er nu, tilligemed den Herregaard Aastrup lagt under Stamhuset Restrup; paa denne Herregaard holdes ligeledes Staldstude til Besætning; Gaardens Hovedgaardstaxt er 12 Tdr. 4 Skpr. 3 Fkr. Mølleskyld' 4 Skpr. 1 Fkr., Bøndergods 344 Tdr. 2 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 6 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 7 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr., Tiender 51 Tdr.

6) **Aastedsogn**, hvortil hører: Aastedbye; Favrholtbye; Haven; Halden; Ravnsholt; Ravnsholtvandmølle; Gluldbekskier; Guldbekskiersvandmølle; Gidsig; Linnedsgaard; Linnedsgaardsvandmølle; Linnedskrog; Nørretørildhave; Søndertørildhave; Mellingbye: Nederskoven; Søndervaasen; Nørvaasen; Hedeas; store Bøye; Overskoven; Haabendal; lille Haabendal; Ravnshøy; Skovtved; Steerbakken; lille Steerbakken; Haven; Steenhaven; lille Haven; Veierbakken; Lillemosen; Bekmanbye; Øviselbye; Reberholtbye; Fugelsangvandmølle; Fugelsanggaard; Vesternistrup; Østernistrup; Heden; Mosen; Skiørholt, en ukomplet Sædegaard, hvis Hovedgaardstaxt er 111 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb.

7) **Skierumsogn** er Annexet til Aastedkirke, og har følgende Sognebyer: Østerskierumbye; Vesterskierumbye; Studstrup; Spendelund; Skudsig; Skierumheede; Studsbierg; Stokholm; Røllen; Boneborg; Hungerholt; Vandsbek; Ørnhøy; Suurkier; lille Albek; Dybroe; Vadet; Trøgdrup; Æget, som skrives og nævnes Jeget, en tiende frie men ukomplet Sædegaard, hvor Staldstude ligeledes holdes til Besætning. Dens Hovedgaardstaxt er 18 Tdr. 3 Skpr., Mølleskyld 2 Skpr. 2 Alb, Bøndergods 19 Tdr. 5 Skpr, 1 Alb.

8) **Fladesogn** har følgende Byer, nemlig: Fladebye; Reesnæs; Baader; Steengit; Handbek; Birkebakken; Kirkeskov; Vintershuus; Steenhaugen; Tottenborg; Torndal; Fladbierggaard; Præstegaarden; Suderboe; Dal; Davidsleed; Vangen; Køibstrup; Trønderup; Jegen. Knivholt, en Herregaard, hvor Staldstude holdes til Besætning; ved Gaarden er en prægtig Hauge. Dens Hovedgaardstaxt er 35 Tdr. 6 Skpr. 1 Fkr., Skovskyld 1 Skp. 1 Fkr. 2 Alb., Bøndergods 200 Tdr. 6 Skpr. 2 Alb. Skovskyld 1 Td. 6 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 6 Tdr. 6 Skpr. 2 Alb. Tiender 60 Tdr. Bangsboe, en Herregaard, hvor der ogsaa holdes Staldstude til Besætning; dens Hovedgaardstaxt er 41 Tdr. 6 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 3 Tdr. 7 Skpr., 3 Fkr. 2 Alb., Bøndergods 207 Tdr. 3 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 4 Skpr. 2 Fkr., Mølleskyld 4 Tdr. 3 Skpr. 1 Alb. Bangsboeaae.

9) **Fladstrandsogn** bestaaer af den Bye Fladstrand, som var tilforn ikkun en Bondebye og Fiskerleie tæt ved Havet; men da Fiskeriet lykkedes overmaade vel, saa begyndte Beboerne at fare med deres Brikker eller Flyndreskuder paa Kiøbenhavn og Norge, og have nu allerede en temmelig Handel, saa at Byen seer ud som en Kiøbstæd, hvis Huse ere bygte af Muur og Bindingsværk, og ere inddeelte i Gader og smaa Stræder eller Gyder, hvis Indvaanere ere handlende Kiøbmænd, Skippere, Lootser, Matroser og Fiskere, saa og Haandværksmænd, foruden dem af Militairetaten og de kongelige Toldbetientere. Uagtet Fladstrand er ingen Kiøbstæd og har ingen Kiøbstæds Privilegier, saa svarer dog Byen Indqvartering og Konsumtion, ligesom andre Kiøbstæder.

Hele Fladstrandbye og Grund, tilligemed Strandrettigheden, har forhen tilhørt adskillige paagrændsende Proprietairer og Lodseiere, men siden Aar 1748 tilhører den eeneste Kiøbmand der i Byen allene, som nu er hele Byens Eier, og af ham maae alle Beboerne tage Huusmændsfæste; men Forstrandsrettighed tilhører nu Kongen. Udi Fladstrand er det kongelige Toldkammer, som for var i Sæbye, men da Kiøbstæden Sæbye tog af, formedelst Indløbets Tilstoppeelse, og Fladstrands Havn befandtes langt beqvemmere, saa blev Toldkammeret forflyttet fra Sæbye til Fladstrand, hvor Tolderen og Kontroleuren nu boe. Her holdes ogsaa Postkontoir for Sæbye, Fladstrand, og Skagen. Eftersom Byen ei har Kiøbstæds Privilegier, saa har den ei heller nogen Magistratsperson, men sorterer under Herredsfogden over Vennebiegherred, som tillige, er Byefoged i Hiørring.

Tilforn har denne Byes Indvaanere altid søgt Fladkirke; men eftersom de havde tre gode Fierdingvei til Kirken, saa tillod Kong Kristian den Femte Aar 1686, at Fladstrands Menighed fik sin egen Kirke eller Kapel, som blev begyndt at bygges Aar 1688 og blev indviet Aar 1690 den 22 Maji af Biskop Henrik Bornemann i Aalborg. Kirken er bygt i en aflang Qvadrat paa en Bakke uden for Byen, og tiener til et Sømærke for de Seilende, særdeles ved Dvalgrundene. Ved Fladstrand er en god Havn, som ligger nordost for. Kastellet, og dannes af de Rif eller Steenbanker udi Havet og Landkanten mod Vesten, hvorved Bølgerne og Vindene tabe deres Heftighed, Disse Rif kaldes Bruurif, Bussrif, Maltrif, Simonsrif, Hiellen, Hielrif, Rendrif, Sandhagen. Fra den Øe Hirtzhholm gaaer Renden ind i Fladstrands Havn og kaldes Løbet, 10 til 12 Fod dyb; ved Fladstrand er allevegne god Ankergrund. Havnen forsvarer i Ufredstider af

Fæstningsværker, bestaaende af 3 Fortresser, som ere: Sønderkandse, som har et Kastel, anlagt Aar 1687, og et Hornværk, anlagt Aar 1712; Nordreskandse, som er den ældste, og anlagt med 4 Batterier af, Kong Friderik den Tredie; og Deget eller Degholmen, som er en Redoute i Havet, en halv Miil fra Fladstrand, anlagt Aar 1712 med lave Batterier, for at bedække Havnen, som ligger imellem disse tre Fortresser. Besætningen har været et Garnisonskompagnie, hvis Chef var Kommendant over Fladstrands og Hals Fortresser; men nu er her ingen Garnison længere.

Ved Fladstrand falder skjønt Fiskerie af Stranden, om Sommeren Flyndre, Pigvare, Tunger, Hummere, Krabber; men om Vinteren fra Mikelsdag til Juul falder Koller, Torsk, Langer. Udi Krigstider pleier den norske Postjagt at gaae over fra Fladstrand til Norge, og Transporten at skee her. Kong Kristian den Siette og Friderik den Femte har paa deres norske Reiser ladet sig oversætte fra Fladstrand med Orlogsskibe til Frideriksværn udi Norge. Denne Bye Fladstrand ligger 8 Mile fra Aalborg, 4 Mile fra Hiørring, 5 Mile fra Skagen over Aalbek, og næsten 2 Mile fra Sæbye. Polihøide er her 57 Grader 30 Minuter Latitud. og 26 Grader 12 Minuter Longitud. Byen ligger paa en flad Grund ved Stranden, og egentlig heder Fladstrand, og hele Sognet haver Mængde af høie Bakker og dybe Dale omkring sig. Fra Fladstrand gaaer en Vei til Sundbye over Sæbye og Præstebro, paa hvilke to Steder betales Broepenge; samme Vei kaldes den østre Kongevei, og holdes vedlige.

10) **Giærumsogn** er det andet Annex til Fladekirke. Til Sognet hører: Giærumbye; Kragekiær; Myrholt; Huolsig; Boes; Giødgaard; Annexpræstegaard; Sønderrefsdal; Vesterrefsdal; Giærumgaard, en liden frie men ukomplet Sædegaard, hvis Hovedgaardstaxt er 12 Tdr., Bøndergods 5 Tdr. 6 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb. Sønderguldal; Veierbakken; Bakken; Lillehoved; Nørreguldal; Østerrøer; Skoven; Vesterrøer; Sveie; Rydsholt; Degnebolig; Kovstrup; Hedegaarden; Boelet; Boelmølle; Fuglesang; Bugstade; Lobbishøy; Vrangbek; Doenbek; Vangsgaard; Revedal; Kiær, og eet Huus.

11) **Uggildtsogn** bestaaer af følgende Byer: Uggildtbye; Nørretykke; Romholt; Gilleladen; Frisbek; Vormstrup; Hørsevad; Meelbek; Bokholt; Krogvad; Knudsholm; Smørkrogen; Skovhuset; Monkholt; Nolmose;

Snapholt; Stadshede; Koldborg; Dragstrup; Kringelberg; Bouerskov; Overskalberg; Hornebjerg; Havredal; Faarbjerg; Lørslevbye; Mølgaard, en uprilegered Avlsgaard, hvis Hartkorn er 13 Tdr. 4 Skpr. 1 Alb.; Spangerhede, er ligeledes en uprilegered Avlsgaard; de ligge begge under den Herregaard Hvidsted i Torssogn. Glimsholtbye; Høbjerg; Nederhesselt; Overhesselt; Linderumbye; Aasholm; Ægeberg, efter den jydsk Udtale Jegeberg, en ukomplet Sædegaard, hvis Hovedgaardstaxt er 14 Tdr. 7 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 4 Skpr. 1 Fkr. Steensodde; Aistrupoddehuse; Vesteraistrup; Østeraistrup; Rassing, tvende Huse; Bolle; Skovensboel; Nørregaldtoft; Søndergaldtoft; Søndertrang; Nørretrang; Lilletrang; Lillehedej Lilleheen; Bakken; Mølleskov; Dalsager; Sindholt; Rugtved; Linderumgaard, en Herregaard, hvor Staldstude holdes til Besætning; dens Hovedgaardstaxt er 45 Tdr. 4 Skpr. 2 Alb., Skovskyld 1 Td. 4 Skpr. 1 Alb., Mølleskyld 6 Tdr. 5 Skpr. 2 Alb., Bøndergods 216 Tdr. 3 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 2 Skpr. 1 Alb., Mølleskyld 4 Skpr. 1 Fkr.

12) **Taarssogn** er Annexet til Uggildtkirke, men ligger i Børglumherred, hvor det findes anført under No. 21.

13) **Vidstrupsgn** er Annexet til Tornebyekirke i Hornsherred. Dertil hører: Vidstrupbye; Valsgaard; Toftegaard.

14) **Harretslevsgn**; hvortil hører Harretslevbye, Seiglstrupmølle.

15) **Rakebyesogn** er det ene Annex til Harretslevkirke, men ligger udi Børglumherred, hvor det findes anført under No. 19.

16) **Sejelstrupsgn** er det andet Annex til Harretslevkirke, og ligger ligeledes i Børglumherred, hvor det findes under No. 20. anført.

17) **Ruubiernsgn**; hvortil hører Ruubiernsbye; og Sydvest for samme Bye har fordum været et stort Biern, kaldet Ruubierngknud, men skal være falden ud i Havet. Ulstrupbye; Kaiholmgaard; Kronholmgaard; Alstrup.

18) **Maarupsgn** er Annex til Ruubiernskirke og har disse Byer: Lønstrupbye, og Vildstrupbye.

19) **Jelstrupsgn** bestaaer af Jelstrupbye; Hundelevbye; Giølstrupbye.

20) **Lyngbyesogn** er Annexet til. Jelstrupsgn, men ligger i Børglumherred, hvor det findes anført under No. 19.

21) **Hørmestedsogn** er Annexet til Mosbjergkirke i Hornsherred, og har følgende Byer og Steder: Birke; Meiengaard; Nyeneist; Gammelneist; Annexgaard; Kammelhøy; Lille; Vundsbe; Fellend; Skovehuus; Kringelholt; Topholt; Ulkierbakken; Streborg; Grimshauge; Marilund; Steensbe; Tiflum; Norgaard; Løkken, et Fiskerleie og tillige en Handelsplads, hvis Beboere ere velhavende Folk; thi de bruge ingen Avling, men derimod have de nogle Sandskuder eller Fartøier, med hvilke de fare bestandig paa Norge med alle Slags af Landets Produkter, og hiembringe tilbage med sig Tømmerlast, Bræder, Jern, Kakkelovne, Tiære, hvad Bønderne behøve, saa at de have her temmelig Kiøbmandshandel. Disse Sandskuder her i Løkken høre under Tolderens Tolddistrikt i Kiøbstæden Hiørring Tislumbye; Lislummølle; Høgholt, en Herregaard, som holder baade Staldstude og Stutterie til Besætning; dens frie Hovedgaardstaxt er 50 Tdr. 6 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 2 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr., Mølleskyld 1 Td. 4 Skpr. 3 Fkr., Bøndergods 243 Tdr. 1 Skp. 2 Alb., Skovskyld 1 Td. 7 Skpr. 1 Fkr., Mølleskyld 1 Td. 2 Fkr., Tiender 12 Tdr. Søndergaard; Korsenstved; Maalund; Teglladen. Endnu hører til dette Sogn: Tolstrupgaard; Koroholt; Studsholt; Studsholtmølle, hvilke ligge i Vennebjergherred.

22) **Lendumsogn** er Annexet til Torslevkirke i Børglumherred. Til Sognet hører: Lendumbye; Kasum; Ballej; Kabermarken; Vaan; Vestersteenheden; Klem; Norstuben; Skovsgaard; Nørmilbakken; Ængsig; Nørsteenshede; Brødelev; Heeden; Hingelborg; Kaadlund; Bakken; Lillebakken: Ringholt; Stokbroe; Folsted; Damsgaard; Videt; Ulbek; Lendumsbroe; Hullet; Ulsig; Nørre; Heden; Kamelhøy; Diget; Nørremose; Grydebierg; Useltoft; Mikkelse; Studsholt; Fugelsang; Topholt; Nørrebremose; Bremose; Grimbøgen; Vesterbremose; Svompen; Mavrholt; Lillemavrholt; Kikkerhuset; Vestermildbakken; Kringelse; Troldborg; Storebuurholt; Østermildbakken; Felledsbyggere; Østersteenshede; Sønderrøkie; Kobberbroe; Nørreøkie; Raasig; Lillebuurholt; Kammer;

Kufesgaard, en eensted Bondegaard, bygt i et Morads af den Kiæmpe eller Høvding Kufe, hvis Grav vises paa Marken. Lengsholm, en Herregaard, beliggende midt i et opfyldt Morads, er bygt af den Kiæmpe eller Høvding Lengs, hvis Kiæmpegrav, kaldet Lengersgrav, vises i en Høi udi Skoven. Samme Grav er 70 Skridt lang og 35 Skridt breed; langs ad Ryggen paa Graven er sat en Rad Kampesteen. Paa denne Gaard holdes Staldstude til Besætning; dens frie Hovedgaardstaxt er, 33 Tdr. 3 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 5 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr., Mølleskyld 3 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr., Bøndergods 199 Tdr. 1 Skp. 1 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 1 Td. 6 Skpr. 2 Alb., Tiender 12 Tdr.

C Børglumherred.

Børglumherred strækker sig tvært over Landet, fra Kattegat mod Østen indtil Vesterhavet mod Vesten; men mod Norden til Vennebjergherred, og mod Sønden til Jerslevherred. Dette Herred indbefatter eet Kiøbstædsogn, nemlig Sæbyekiøbstæd, og sytten Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Sæbyekiøbstæds Kirkesogn; 2) Vreilefsogn; 3) Hestrupsogn; 4) Ulbeksogn; 5) Vaarsogn; 6) Skiævesogn; 7) Draaesogn; 8) Æmbsogn; 9) Serretslefsogn; 10) Børglumsogn; 11) Furrebyesogn; 12) Veibyesogn; 13) Torslevsogn; 14) Lendumsogn; 15) Volstrupsogn; 16) Horbyesogn; 17) Understedsogn; 18) Karupsogn.

Vi merke nu hvert Kirkesogn i Særdeleshed:

1) Den Kiøbstæd **Sæbyekirkesogn**; hvortil hører den Kiøbstæd Sæbye, og Sæbyevandmølle

Sæbye en liden Søekiøbstæd, beliggende ikke langt fra Næsset hos Lonøstrand ud til Kattegat. Den ligger omtrent midt imellem Skagen og Aalborg, halvsyvende Miil fra hver af dem, halvanden Miil fra Fladstrand og 3 Mile fra Hiørring. Byen er tilforn kaldet Mariensted, af Marienstedkloster, som der var stiftet Aar 1469. Byens ældste Privilegium, som man har, er givet Aar 1524 af Kong Friderik den Første; dog finder man i Aalborgpapegoiegildes Bog, at den har været en Kiøbstæd allerede Aar 1465. Byens Sognekirke kaldes St. Mariæ- eller vor Fruekirke, og har i fordum Tid

været Klosterkirken af det da værende Mariestedkloster, som var stiftet St. Mariæ til Ære. Her er to Hospitaler, nemlig Byens eller det gamle Hospital, til 8 Lemmer, af hvilke hver faaer maanedlig 4 Mark; og Ruuses Fattighuus til 4 Lemmer, hvor hver faaer maanedlig 3 Mark.

Byen har ypperlig Leilighed til Skibsfart, har en lang smal Steenhavn, hvori Byens Aae har sit Udløb; men Bolværket er forfaldet, hvorudover Jorden falder ud og tilstopper Havnen. Byens Handel er paa Norge, Kiøbenhavn og Aalborg, med Fedevahre, Lerreder og hiemmegiort Tøi. Her falder et skjønt Flynderfiskerie, hvilke roses af deres gode Smag; ved Siden af Havnen er Fiskernes Flyndregarns Stader. Her fanges ogsaa anden Slags Fisk i Havet; men i Aaen, strax neden for Sæbyemølle, fanges Ørreder, Aborrer, Giedder, Aal.

Byen har i forrige Aarhundrede været meget større end nu omstunder; men nogle Gader ved Aaens søndre Side ere ved Tidens Længde ganske hentærede af Aaens Løb. Thi tæt Norden langs ned om Byen løber en meget stor Aae, som driver en Vandmølle, og strax derpaa falder samme Aae ud i Havnen og Kattegat. Over denne Aae ved Møllen gaaer en Broe, som kaldes Møllebroen. Byens Magistrat er en Byefoged, som holder Byeting hver Onsdag i et i Byen nyt opbyggt Tinghuus, i Stedet for det gamle nedbrudte Raadhuus. Byefogden er tillige Herredsfoged og holder Herredtting. for Børglum- og Jerslevherreder i samme Tinghuus hver Torsdag.

Posten afgaaer fra Sæbye til Fladstrand om Tirsdagen, og kommer igjen samme Dag; da den afgaaer til Aalborg og kommer igjen fra Aalborg tilbage med Breve om Fredagen. Krammarked holdes her den 22. Oktober.

2) **Vreilefsogn**, hvis Kirke er en meget anseelig Bygning baade udvendig, saa og indvendig, hvilende paa høie murede Pillere, og kaldes. St. Nikolaikirke; er bygt tæt ved Herregaarden Vreilefkloster, og har i de katholske Tider været Klosterkirke, da samme Gaard var et Nonnekloster. Til dette Sogn hører: Vreilefkloster, en prægtig Herregaard, som fordum har været et anseeligt Nonnekloster med en Prior og Priorinde, stiftet Aar 1208, og altsaa et af de ældste Klostere. Men efter Reformationen blev det sekulariseret og gjort til Kronens verdslige Lehn; dog fik Klosterjomfruerne deres Klæde, Føde og Underholdning der endnu, indtil Aar 1555; men mod Udgangen af det sextende Aarhundrede er det solgt fra Kronen, og kommen i andre Eieres Hænder. Gaarden har endnu sine gamle store grundmurede Klosterbygninger, hvorhos

Klosterkirken har været bygt, som endnu er dette Sogns anseelige og smukke Sognekirke. Gaarden har fra de katholske Klostertider af havt sin egen Birkeret, som kaldes Vreilefklosterbirk, og holdes Birketinget paa Gaarden om Onsdagen. Her holdes Staldstude til Besætning. Ved Gaarden er et Hospital for 4 Fattige. Gaardens frie Hovedgaardstaxt er 46 Tdr. 7 Skpr. 2 Alb., Mølleskyld 1 Td. 2 Fkr., Bøndergods til Vreilefkloster og Rønnovsholms Herregaard er samtlig 667 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 7 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 4 Tdr. 5 Skpr. 2 Alb., Tiender 94 Tdr. Sognets Byer ere: Guldagerbye; Lundgaard; Gunderupbye; Haverholmgaard, en ukomplet Avlsgaard, henhørende under Vreilefkloster; Nørtierit; Sønderbroen; Østerdammen; Vesterdammen; Græshede; Sønderleie; Nørreleie; Poulstrupbye; Saxagergaard; Pletgaard; Grynderupbye; Rønnebjergbye; Aarupbye; Mynderup; Harken; Reerup; Skoven; Fuglesang; Lendestved; Lundepreæstegaard; Vesterlendestved; Østerstokbroe; Bastholm; Vesterstokbroe; Bastholmsmølle; Tollestrupbye; Østergaard; Høgstedbye; Østentorp; Lilleobentorp; Rønnovsholm, en Herregaard, som i fordom Tid har heedt Tierret eller Thiered; men i Kong Friederik den Andens Tid er den kaldet Rønnovsholm, af Frue Anne Rønnov. Gaarden holder Staldstude til Besætning; dens frie Hovedgaardstaxt er 25 Tdr. 7 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb. Bøndergodset er beregnet under Vreilefklosters kontribuerende Hartkorn, eftersom disse to Herregaarde have i mange Aar tilhørt een Eier. Endnu hører til dette Sogn: Grundrupgaard; Krogholm; Vreilefklosters Vandmølle.

3) **Hestrupsogn** er Annex til Vreilefkirke. Dertil hører: Hestrupbye; Hestrupvandmølle; Hestrupgaard, en ukomplet Sædegaard, som holder Staldstude til Besætning. Dens Hovedgaardstaxt er 21 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr., Bøndergods 109 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr. 172 Alb., Tiender 20 Tdr.

4) **Albekkirkesogn.** Dertil hører: Albekbye; Siveflet; Hytten; Falden; Alsortvad; Porsmose; Lilleporsmose; Kierlingholt; Skovensboel; Stoldsholt; Lillestoldsholt; Knøsen; Bekshede; Havsig; Lillehavsig; Nørklit; Sønderklit; Kierskov; Overholbet; Fimtrang; Storepræstebro; Klemenshaug; Fimheder; Overrom; Øverholbek; Lillepræstebro; Nederholbek; Nederrom; Skovhuse; Faurholtbye; Holmsgaarde;

Præstegaarden; Langsøebye; Albekgaard; Hesselt; Ælkiær; Krimgelhede; Holte; Fladetsgadehuse; Vaarsøebye; Vaarsøemølle, beliggende ved den store Aae eller Søe, Vaarsø kaldet; men i et gammelt Dokument af Aar 1328, kaldes den Worthæsaee, som falder udi Kattegat; Østerdammet; Vesterdammet; Nørstrengsholt; Skarpholt eller Stokbroe; Teglbakken; Rugtved, en Herregaard, beliggende meget smukt ned Vand og Skov; thi Gaarden har Strandrettighed, da den ligger tæt ved Stranden ud til Kattegat, og den har ypperlig Ege- og Bøgeskov; paa Gaarden holdes Staldstude til Besætning; dens frie Hovedgaardstaxt er 22 Tdr. 7 Skpr. 2 Fkr., Skovskyld 1 Skp. 1 Fkr. 2 Alb., Bøndergods 201 Tdr. 7 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 5 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr., Mølleskyld 3 Tdr. 6 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb. Nørrefæbroe; Lillerugtved; Biergen; Lillebiergen; Skovsmose; Pierven; Liøngshøiskov; Langeland; Skoven; Sønderstingsholt; Donstedgaard; Donstedmølle. Det øvrige af Albeksogn ligger i Jerslevherred, nemlig: Vorsøebye; Siøebye; Krogen; Sønderfæbroe; Øster- og Vestertveden.

5) **Vaarsogn** er Annexet til Albeksogn, og ligger i Jerslevherred, hvor det findes anført ved No. 14.

6) **Skiævesogn**, hvori ligger: Kiærsgaard; Skiæeveleed; Præstegaarden; Kotterupboel; Barkholt; Birket; Østerlien; Vesterlien; Langholt; Byrdal; Aalegaardsodde; Ovenstrupbye; Tosbekvandmølle; Ovenstrup; Slagstedskovhuse; Hundrupbye; Krogsdam; Raaholt; Vitten; Rovhaven; Snoren; Dybvad, en Herregaard, som holder Staldstude til Besætning; dens frie Hovedgaardstaxt er 46 Tdr. 7 Skpr. 3 Fkr., Bøndergods 314 Tdr. 7 Skpr. 1 Fkr. 2 1/2 Alb., Skovskyld 13 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr., Mølleskyld 7 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr. 1/2 Alb., Tiender 16 Tdr. Knudseje, en Herregaard, som vel er privilegeret, men ufrie og ukomplet, hvor der holdes Staldstude til Besætning; dens Hovedgaardstaxt er 14 Tdr. 2 Skpr., Skovskyld 1 Skp. 1 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 3 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr. Knudsejevandmølle. Det øvrige af Skiævesogn ligger i Jerslevherred, nemlig: Stagstedbye; Ravnsholt; Storeneisom; Lilleneisom; Storevrangmose; Lillevrangmose; Mosen; Nødbakken; Nyemølle; Avenkiødt; Avenrkiødtvandmølle; Boes; Høyen; Knapen; Stagstedgierde;

Bolhøye; Tophede; Storeføltved; Lilleføltved; Logsig; Lillespanghede, Røven; Solhololt; Storespanghede; Hatten; Krogen Møllebakken; Tuen.

7) **Vraaesogn** bestaaer af disse Byer, nemlig: Søndervraaebye; Nørrevraaebye; Stensvadbye; Borupbye; Grønderupbye.

8) **Æmbsogn** er det ene Annex til Vraaekirke, og bestaaer af Æmbye og Vullerupbye.

9) **Serridslevsogn** er det andet Annex til Vraaekirke, men ligger i Jerslevherred, hvor det findes anført under No. 13.

10) **Børlum- eller Børglumsogn**, hvis store og anseelige Kirke har i de katholske Tider været en Klosterkirke for Børglumkloster, og ligger meget højt, saa at den kan sees langt borte, især til Havsidens, hvorfor og de Seilende i Nordsøen tage deres Bestik og Cours efter den. Denne Kirke ligger forhøiet fra Jorden 3 1/2 Alen, og man gaaer op til den, af en huggen Steentrappe, som er forsynet paa Siden med Jerngelænder; den er indvendig 62 Alne lang, 32 Alne breed, og 26 Alne høi under Hvelvingen; indvendig er den overmaade smuk prydet, samt forsynet med Orgelværk. Man seer her de gamle katholske Bispers Monumenter; thi de katholske Bisper havde neden for Klosteret deres Bisperesidens: og da er Kirken kaldet vor Fruekirke. Den har baade i de katholske Tider, saa og en Deel Aar efter Reformationen, været Domkirken for hele Vendelboestift, som nu kaldes Aalborgstift, efterat Bisperne over samme Stift i Kong Kristian. den Tredies Tid kom til at boe i Aalborg. Dette Sogn bestaaer af Børglumbye; Steenbjerggaard; Hiortenæsgaard; Skjøtterupbye; Vitterupbye; Børglumkloster, en anseelig og betydelig Herregaard, som i de katholske Tider har været et stort Kloster, besat med hvide Munke af Præmonstratenserorden. Nogle mene, at dette Kloster er stiftet af Kong Svend Æstridsen, da han oprettede Vendelboebiskopdom, som siden af dette Kloster blev kaldet Børglumstift, men nu Aalborgstift. Munkene i dette Kloster kaldtes Kaniker, og udgiorde et Domkapitel, som blev kaldet Børglumdomkapitel, og havde Rettighed til at udvælge en Biskop over Stiftet. Klosterets Forstander var en Prælat. Klosterkirken var da Domkirken for hele Børglumstift, og de katholske

Bisper havde deres Bisperesidenz neden for Klosteret paa den Plads, som endnu kaldes Bispegaard. Ved Reformationen blev Klosteret sekulariseret og gjort til et kongeligt Lehn. Udi nogle Aar var Klosters Indkomster henlagte til Oberhofmesterens Underholdning paa Sorøe ridderlige Akademie; men efter Souverainiteten blev Børglumklosterslehn, ligesom de andre Lehne, gjort til et kongeligt Amt, og tilligemed de andre Vendsysselsamter tillagt Stiftsbefalingsmanden, som Amtmand derover. Klosteret bestod af fire Længder, og i den nordlige Længde var Klosterkirken, som nu er Bøndernes Sognekirke. Gaarden ligger tre Fierdingvei til Vesterhavet, og Har Birkeret; og holdes Birketinget paa Gaarden hver Tirsdag. Til Gaarden er ikke allene skøn Skov, men ogsaa Forraad af Skov- og Heedetørv paa Skrollersheede. Gaardens frie Hovedgaardstaxt er 49 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr., Mølleskyld 1 Td. 2 Fkr. Desuden er under Gaardens Brug med kongelig Bevilgning 26 Tdr. 1 Skp., Bøndergods 717 Tdr. 6 Skpr. 2 Fkr. 1 1/2 Alb., Skovskyld 7 Skpr. 1 Fkr., Kongetiender 173 Tdr. Ved Gaarden er Aar 1766 anlagt et skønt Teiglbrænderie.

11) **Furrebyesogn** er det ene Annex til Børglumkirke. Dette Sogn ligger ved Vesterhavet, og skal have sit Navn af Fyrreskove, som i fordum Tid har staaet ved Stranden, hvoraf man endnu finder Rødder og Stubber i Jorden. Sognet bestaaer kun af een Bye, nemlig Furrebye, hvis Mark har taget megen Skade af Sandflugt. Man vil for vist sige, at Havet for en heel Deel Aar siden har borttaget en Bye, Rinderup kaldet, som laae her i Sognet.

12) **Veibyesogn** er det andet Annex til Børglumkirke. Til dette Sogn hører: Veibye; Kirkholm; Dalmarkgaard.

13) **Torslevsogn** bestaaer af: Vraaebye; Tryggebye; Vraaegaard; Gammegaard; Horshauge; Galterupgaard; Tyrestrupgaard; Ælsthauge; Voldstedgaard; Vesterfuglesang; Tromstrup; Lilletromstrup; Lillefuglesang; Klatterup; Vangdbye; Vangterp; Vangkiær; Refmose; Hiortholm; Grydbek; Hiortmose; Kobberholm; Stidsholt; Høgstrupbye; Fladbirk; Store- og Lillekrogen; Krogensmølle; Kirketerp; Lundgaard; Krogsdam; Dal; Koldbroebolig; Koldbroevandmølle; Høngaard; Fiem; Torslevpræstegaard; Riis; Flamsholt; Skavange;

Biridgaard; Aalborg; Gieirsholt; Langboet, Søeholt og Skoven; Brobakken; Vesterstrand; Hammerholt; Lindholm; Knopshauge; Silkeborg; Toften; Ørslevgaard; Østerstrand; Gyeeie; Ormholt, som ogsaa kaldes Vormholt, en Herregaard, som holder Staldstude til Besætning; dens Hovedgaardstaxt er 15 Tdr. 7 Skpr. i Fkr., Skovskyld 1 Td. 6 Skpr. 2 Alb., Mølleskyld 2 Tdr. 1 Skpr., Bøndergods 236 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr. 2 1/2 Alb., Skovskyld 1 Td. 2 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 2 Tdr. 7 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Tiender 51 Tdr. Heiseltgaard, en privilegered, men ufrie og ukomplet Sædegaard, som holder Stude til Besætning; dens Hovedgaardstaxt er 17 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr., Skovskyld 3 Fkr., Mølleskyld 2 Skpr. 2 Fkr., Bøndergods 92 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr., Mølleskyld 3 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr. 2 1/2 Alb. Resten af dette Sogn ligger i Jerslevherred., og er følgende: Skiernegaard; Nordenrefbakkeni Sønderrefbakken; Fielgaarden; Ravnholt; Vrangmose; Vraaegaardsmølle.

14) **Lendumsogn** er Annexet til Torslefkirke., og ligger i Vennebiegherred, hvor det findes anført under No. 20.

15) **Volstrupsogn** bestaaer af: Volstrupbye; Ørtoftebye; Øxenhedebye; Tamholt; Kneverhede; Storetoftlund; Lilletoftlund; Storegrønhede; Lillegrønhede; Storengerholt; Lilleugerholt; Dyrheden; Bajensgaard; Hytten; Hyholt; Sæbyegaard, en Herregaard, som for Reformationen tilhørte Børglumstift, men blev Aar 1536 med det øvrige geistlige Gods lagt under Kronen, men er siden solgt til privat Eiendom Aar 1560; den har sit eget Birk, og Birketinget holdes paa Gaarden om Fredagen; paa Gaarden holdes Staldstude til Besætning; dens frie Hovedgaardstaxt er 43 Tdr. 6 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 7 Tdr. 2 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 8 Tdr. 4 Skpr., Bøndergods, saavel til Sæbyegaard, som til den Herregaard Greenshede, hvilke begge i mange Aar have havt een Eier, er tilsammen 412 Tdr. 6 Skpr., Skovskyld 6 Tdr., Mølleskyld 6 Tdr., Tiender 101 Tdr. Sæbyegaardsvandmølle; Voldstruppæstegaard; Degneboligen; Aasen; Sønderfolsbek; Vesterfolsbek; Fuglesang; Kragsted; Ørkhede; Birkemose; Stidsholt; Tanger, eller Graverhuset; Storesteenshede, en komplet Herregaard, som holder Staldstude til Besætning; dens Hovedgaardstaxt er 18 Tdr, 4 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Skovskyld. 3 Fkr; Bøndergodset er

beregnet under Sæbyegaards kontribuerende Hartkorn. Langtved; Kratterupgaard; Skioldstrupgaard; Gadensgaard; Skovsgaard; Lillesteenshede; Heden; Lillekioldstrup; Storekioldstrup; Ulmsholm; Lundergaard; Dyrhedens Skovhuus. Udi dette Sogn ligger et Bierg, Gieddebierg kaldet.

16) **Horbye eller Hørbyesogn** er Annexet til Volstrupkirke. Dertil hører: Hørbye; Knur; Rosenhave; Østersvej; Vestersvej; Mellemsvej; Gammelholm; Horstemark; Nyeholm; Trankiær; Kroghede; Skou; Follerbanken; Giendrup; Baaren; Mosen; Porten og Boen; Bolletsmark; Ørvad; Gundestrup; Hallen; Hørbyelund, en Herregaard med skønne Grave og Fiskedamme; paa Gaarden holdes Staldstude til Besætning; dens frie Hovedgaardstaxt er 19 Tdr. 4 Skpr. 3 Fkr., Skovskyld 5 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 1 Td. 4 Skpr. 3 Fkr., Bøndergods 206 Tdr. 4 Skpr., Skovskyld 1 Skp. 1 Alb., Tiender 2 Tdr. 6 Skpr. Bredmose; Bonkholle; Lillefimen; Lilleskierning; Svangen; Lillesvang; Klemmen; Løgtved; Kydsholt; Slongbroe; Borstkiær; Æstrupbye; Tofesig; Bakken; Vesterestrup; Mølgaard; Faarholt; Haven eller Hafven, en privilegeret, men ukomplet Sædegaard, som holder Staldstude til Besætning; dens Hovedgaardstaxt er 25 Tdr. 5 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 4 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 1 Td. 2 Fkr.

17) **Understedsogn** bestaaer af: Vrangbekbye; Fladeholgaard; Grene; Letholt; Hollen; Gadsted; Vangen; Sønderknud; Tvirkiær; Dallbye; Degneboen; Skiftevedbye; Plettisholt; Skoven; Knappen; Nørknud; Rosengaard; Høirholt; Klatterupgaard; Hoelbjerg; Steenhede; Understedstrand under Bierget; Langvad ved Understedstrand; Vedunderstedstrand; Gundgaard; Nørgaard; Rutvedbye; Riesbye; Knapen; Henden; Knøsen; Hestvang; Reisbjerg; Gadeholtbye; Krattet; Jegen; Qvæselgaard; Qvæselkovhuse; Præstegaarden. I dette Sogn findes en Bakke, kaldet Slottebakke, hvor den Søehane Knud af Borg har boet i ældgamle Tider; og kan man endnu see Kiendetegn af to Vindebroer til samme Slot. Paa Marken findes adskillige Steenstuer eller hedenske Begravelser, opmurede som Kieldere af Kampestenene.

18) **Karupsogn** er Annexet til Understedkirke. Til dette Sogn hører: Karupbye; Kieret; Klokkedal; Tykkekiær; Høyen; Refdalodden; Steisborg; Flagholt; Hadsborg; Trundhaven; Knivlingborg; Hornebjerg; Kokkenborg; Steendal; Tveden, en Bondegaard, men forhen en anseelig Bygning, som nu er nedbrudt, og beboes af to Bønder; uden for samme Gaard har fordum været et Herresæde, hvis Mure sees at have været to Alne tykke, hvor den i Kiempeviserne ommeldte Raadengod skal have boet, og havt Udsigt over Skovene til Østersøen. Østersmeden; Vestersmeden; Kulbroe; Melleamboel; Østerboel; Vesterboel; Øvstrup; Nørbakken; Øxen, bakken.

19) **Lyngbyesogn** er Annexet til Jelstrupkirke i Vennebjergherred, og bestaaer af disse Byer: Sønderlyngbye; Nørlyngbye; og Lyngbyetoropbye.

20) **Rakebyesogn** er det ene Annex til Harretslevkirke i Vennebjergherred. Til dette Sogn henhører Rakebye og Snarupbye.

21) **Seiglstrupsgn** er det andet Annex til Harretslevkirke; hvortil hører Seiglstrup, en Herregaard, men i fordum Tid har det været et biskoppeligt Slot, hvor de katholske Biskopper over Vendelbo- eller Børghlumstift ofte have resideret og udstædt adskillige Dokumenter. Men da alt det geistlige Gods ved Reformationens Indførsel blev Aar 1536 sekulariseret, saa hiemfaldt ogsaa Seiglstrup med Børghlumstifts Gods til Kronen, og blev et kongeligt Slot og Lehn. Dette Seiglstrupslot var en Tidlang Residens for de kongelige Lehns mænd. Men efter Souverainiteten i Kong Friderik den Tredies Tid blev Lehnet forandret til et kongeligt Amt, og som da efter Slottet blev kaldet Seiglstrupamt. I de følgende Tider blev Slottet med en vis Deel underlagt Bøndergods bortsolgt fra Kronen, som en Herregaard og privat Eiendom. Af det gamle Slot, som nu er nedbrudt, sees kiendelig baade Grave og Volde. Paa Gaarden holdes Staldstude til Besætning. Dens frie Hovedgaardstaxt er 50 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr. Mølleskyld 4 Tdr. 6 Skpr. 1 Fkr., Bøndergods 429 Tdr. 3 Skpr. 3 Fkr. 2 1/2 Alb., Skovskyld 3 Skpr. 3 Fkr, 1/2 Alb., Tiender 88 Tdr. Strax ved Herregaarden ligger Seiglstrupkirke, som skal i fordum Tid have været et Kirkekapel for de katholske Bisper i de pavelige Tider. Foruden Herregaarden hører til dette Sogn: Smidstrupbye; Stagsted; Aagaard; Aalstrupgaard,

22) **Taarssohn** er Annexet til Ugildtkirke i Vennebiegherred. Dertil hører: Taarsbye; Hvidstedbye; Havstrupbye; Borupbye; Biørnstrup; Jernskov; Harpsøe; Krogen; Terpebye; Koldbroe; Lindholtgaard; Graumbye; Svenstrup; Siørup; Østervogdrup; Vestervogdrup; Bøgge; Gessingebye; Kattisodde; Ængen og Kieret; Storeskæggesholt; Heden; Uggerup; Hesselholt; Dal; Dalsmølle; Steendal; Bedelund; Græsdal; Voldsholte; Østerkrugdrup; Vesterkrugdrup; Krammisholt; Tykskov; Bragholt; Fejerholt; Kukholm; Støkstet; Hiorted og Fellen; Nordenbieken; Søndenieken; Storeklarupskov; Hefjelbakken; Nordenklarupskov; Vesterklarupskov; Østerklarup; Østermorild; Vestermorild; Mellemmorild; Hvitsted eller Hvidstedgaard, som ogsaa skrives Hvilstedgaard, en Herregaard, beliggende omtrent midt i Vendsyssel; paa Gaarden holdes Staldstude til Besætning; dens frie Hovedgaardstaxt er 21 Tdr. 3 Skpr. 2 Alb., Skovskuld 5 Skpr., Bøndergods 281 Tdr. 6 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb., Tiender 41 Alb. Under Hvidstedgaard ligger de to upriviligerede Avlsgaarde, Mølgaard og Spangerhede; ligeledes hører og dertil Ugildt- og Taarskirker. Boller, en Herregaard, som holder Staldstude til Besætning; dens frie Hovedgaardstaxt er 34 Tdr. 6 Skpr.. 3 Fkr. 1 Alb., Skovskuld 1 Td. 6 Skpr. 2 Alb., Mølleskuld 1 Td. 4 Skpr. 3 Fkr., Bøndergods 234 Tdr. 5 Skpr. 1 Alb., Skovskuld 3 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Mølleskuld 1 Skp. 1 Alb., Tiender 54 Tdr. Trangel; Bollervandmølle; Aas, en Herregaard, som holder Staldstude til Besætning; dens frie Hovedgaardstaxt er 14 Tdr. 3 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Skovskuld 5 Skpr. 1 Alb., Mølleskuld 1 Td. 2 Fkr., Bøndergods 230 Tdr. 3 Fkr. 2 Alb., Skovskuld 1 Td. 2 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb. Mølleskuld 4 Tdr. 2 Fkr. Skadvandmølle; Tidmandsholm eller Tidemandsholm, en frie, men nu ukomplet Herregaard. Tilforn er denne Herregaard kaldet Rartoft, og har ligget til Børglumkloster; men af Frue Inger Tidemand blev den efter hendes Stammenavn kaldet Tidemandsholm. Paa Gaarden holdes Staldstude til Besætning. Dens frie Hovedgaardstaxt er 30 Tdr. 1 Skp. 1 Alb., Skovskuld 1 Td. 3 Fkr. 1 Alb., Mølleskuld 4 Skpr. 1 Fkr., Bøndergods 117 Tdr. 7 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Mølleskuld 3 Tdr. 1 Skp. 1 Fkr.

D. Jerslevherred.

Jerslevherred strækker sig ogsaa paa tværs af landet, fra Kattegat mod Østen indtil Vesterhavet mod Vesten, og i øvrigt grændser mod Norden til Børglumherred, og mod Sønden til Hvetboe- og Kiærherreder. Dette Herred indbefatter tolv Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Hellevadsogn; 2) Hellumsogn; 3) Ørumsogn; 4) Dronninglundsogn; 5) Vrenstedsogn; 6) Thifesogn; 7) Tolstrupsgn; 8) Stenumsogn; 9) Østerbrøndeslevsogn; 10) Hollundsogn; 11) Jerslevsogn; 12) Vesterbrøndeslevsogn.

Vi merke nu hvert Kirkesogn især.

1) **Hellevadsogn** bestaaer af følgende Byer og enkelte Steder, nemlig: Hellevadbye; Allerupbye; Foltved; Trædholt; Skinbjerg; Mosen; Søndertrøderup; Blesbjerg; Klausholm, en meget smuk opbygt, men upriviligered Herregaard, hvis Hartkorn er 15 Tdr. 2 Fkr. 1 Alb., Bøndergods 135 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 4 Skpr., Tiender 77 Tdr. Rosenlund, ligeledes en smuk opbygt Eenestegaard; Lunderdal; Badstrupdal; Katholm; Svenstrupdal; Lillelangvad; Storelangvad; Bredkiær; Klokkerholm; Lembye; Røgelhede; Krogdal; Lunden; Øvindbjerg; Halskov; Korslund; Kiersgaard; Klokkerholmsmølle; Røeslund; Falden; Nørretrøderup; Kragerup; Kielden.

2) **Hellumsogn** er det ene Annex til Hellevadkirke, og bestaaer af følgende Byer: Hellumbye; Hellumlund; Pilgaard; Nakkebjerg; Monkholt; Lundergaard; Sletting; Langtved; Sneverholt; Snaphede; Kibsdal; Krogen; Krattet; Krogshauge; Føiting; Kalsbjerg; Markmose; Stoksted; Skovgaard; Kastenskov; Vandiskrog; Holmgaard.

3) **Ørumsogn** er det andet Annex til Hellevadkirke. Dertil hører: Ørumbye; Nørreravnstrupgaard, en upriviligered Avlsgaard, hvis Hovedgaardstaxt er 11 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr., Mølleskyld 5 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr., Bøndergods 52 Tdr. 2 Skpr. 1 Alb. Nørravnstrupmølle; Mose; Brunvang; Biørnholm; Vesterglimvad; Sønderravnstrup; Lilleaagaard; Storeaagaard; Lillekraghede; Kraghede; Kringlingbroe; Størbakken;

4) **Dronninglundsogn**, tilforn Hundslundsogn kaldet. Dertil hører: Dronninglund, en overmaade prægtig og anseelig Herregaard, som forud kaldtes Hundslundkloster, indtil at Kong Kristian den Femtes Dronning Charlotte Amalia købte den Aar 1690, og lod den kalde Dronninglund; denne Herregaard med sine store og prægtige Skove ligger næsten 4 Mile fra Aalborg.

I ældgamle Tider Har denne Gaard været et berømt Nonnekloster, kaldet Hundslundkloster, stiftet i det trettende Aarhundrede for Nonner eller moniales af Benediktinerordenen; Klosteret havde en Priorinde og en Prior, og af Kong Friderik den Første fik det frie Birk. Dette Kloster faldt ved Reformationen Aar 1536, ligesom de andre Kloster, til Kongen og Kronen. Aar 1581 blev dette Kloster med underliggende Gods og Møller, samt 22 Bundgarnsstader, som ligge til fire Strandbyer, saa og med frie Birk og Birkerettighed over alt Godset, gjort til en privat Eiendom ved et Mageskifte med Kong Friderik den Anden.

Tæt til den østlige Ende af Herregaarden ligger nu værende Dronninglunds Sognekirke, som tilforn har været Klosterkirken til Hundslundkloster; den er udvendig prydet med Taarn og et zirligt Spiir, og er indvendig en stor Korskirke, overmaade smukt prydet af høistbemeldte Dronning, og efter hendes Død af den kongelige Prinzesse Sophie Hedevig, som har stiftet i dette Sogn 7 Skoler og lagt hertil visse Donationer. Ved Dronninglund er skønt rindende Veldvand, som springer ud af en Sandbanke en halv Miil fra Gaarden, og ledes ind paa Gaarden ved en konstig Bek, og driver to ved Gaarden liggende Vandmøller.

I Enden af Dronninglunds store og vidtløftige Skov, en halv Miil fra Hals, har været anlagt et Skibbyggerværft, hvorpaa i de Aar 1738 til 1750 ere bygte adskillige store Skibe til Grønlandsfarten og andre mindre Fartøier, af da værende Eier Jakob Severin, Kiøb- og Handelsmand i Kiøbenhavn, som da eene med kongeligt Privilegium førte den grønlandske Handel. Til Gaarden hører ogsaa Halsskov, hvor Eeg, Bøg, Elle og Birk haves i stor Mængde. Man har overflødig Fiskerie ikke allene i 14 Fiskedamme ved Gaarden, men ogsaa Strandfisk i Liimfiorden ved Hals og i Havet af Torsk, Ørreder, Flyndre og Sild. Paa Gaarden holdes Staldstude til Besætning, saa og et Stutterie. Hovedgaardstaxt er 92 Tdr. 4 Skpr., Skovskyld 61 Tdr. 7 Skpr. 3 Fkr 1 Alb., Mølleskyld 1 Td. 2 Fkr., Bøndergods til begge Gaarde, nemlig Dronninglund og Dronninggaard med Halsladegaard og Gods derunder beregnet 788 Tdr.

2 Alb., Skovskyld 5 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 15 Tdr. 7 Skpr. 2 Fkr., Tiender 60 Tdr. Birketing for Godset holdes her paa Gaarden om Løverdagen. Dronninggaard, en Herregaard, og tilforn kaldet Skovsgaard, men blev af Dronning Charlotta Amalia kaldet Dronninggaard, da hun kiøbte den; førend den blev indrettet til en Herregaard var den kun en Ladegaard til Hundslundkloster; her holdes Staldstude til besætning. Dens frie Hovedgaardstaxt er 55 Tdr. 6 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Bøndergodset er indberegnet under Dronninglunds kontribuerende Hartkorn; thi disse to Herregaarde have altid tilhørt een Eier. Sognets Byer og Steder ere: Lunderagerpræstegaard; Lundegaard; Kingstedbrønd; Storebiørnlund; Lillebiørnlund; Brøndensgaard; Meelvad; Torsholm; Bleisberg; Kiersgaard; Lillekiersgaard; Hiallerubye; Gierabye; Qviselholt; Ravnholt; Storeløgtved; Lilleløgtved; Løfholt; Trygebye; Lilledorstveden; Øbenholt; Østerdorf; Søndergaard; Nørgaard; Vesterdorf; Horted; Trindtveden; Langvad; Tidselbakken; Storerefald; Lillerefald; Stokholm; Lillestokholm; Melholtbye; Fielgaard; Holte; Kielbakken; Kieret og Dalen; Hedegaard; Gingsholm; Stagstedbye; Ørstebye; Kistrupholt; Kiuslingborg; Milholt; Skrudsholt; Damsgaard; Kokkenborgl Hønneborg; Møgelmosse; Bredholt; Kibsgaard; Skoven; Dalegaard; Lilleglimsvadf Byrvang; Daalsgade; Daarsvandmølle; Tvedensgaard; Jespergaard; Tvedergaard; Kolding; Frøbakken; Storeglimsvad; Dalmølle; Frandsborg; Torupbye; Torupheede; Solholt; Ulgraven; Rørholt; Heeden; Tolstrupbye; Bollebye; Asagaard; Asabye; Asavandmølle; Biørnstrup; Melholtgaard; Gammelkirkebye; Sudergaard; Ørsevad; Boved; Langheden; Lillelanghede; Siørgaard; Laursulf. Man seer paa Dronninglundsmarker adskillige Kiæmpegrave, som kaldes Pulperdys, Rettedys, Opdys.

5) **Vrenstedkirkesogn**, hvis Kirke kaldes St. Thøgerskirke, og uden for Kirkegaarden er en liden Kilde, kaldet St. Thøgerskilde, bestaaer af følgende Byer: Vrenstedbye; Sundsted; Holmen; Aasendrupbye. Ved Vrensted begynder en Vei eller Vase op til Børglumkloster, som kaldes Munkebroe, hvorom man har den gamle Fortæling, at der neden under skal være en Løngang i Jorden, hvor Munkene har havt deres Gang fra Børglumkloster til

Ingstrupkirke. Paa Vrenstedbyemark sees Levninger af en Skandse, som man vil foregive, at være Voldstedet af et Røverslot.

6) **Thisesogn** er Annexet til Vrenstedkirke og har følgende Byer: Thisebye; Mannebye; Fillholm; Ladegaard; Kieret; i Torregreft ved Broen; Grønborg; Stouvad; Havgaard; Hammelmose, en stor Herregaard, hvis ene halve Deel hører til Grevskaftet Rosenvold, og den anden halve Deel hører til Stamhuset Birkelse; paa Gaarden holdes Staldstude til Besætning. Dens Hovedgaardstaxt er 60 Tdr.. 6 Skpr. 3 Fkr., Mølleskyld 17 Tdr., Bøndergods 359 Tdr. 3 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 5 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 1 Td. 2 Fkr., Tiender 17 Tdr. Udi dette Sogn begynder den store Vildmose, som formedelst sin Længde og Brede grændser til adskillige andre Sogne. Om samme Vildmose er allerede meldt i Indledningen om Provinzen Vendsyssel Pag. 412.

7) **Tolstrupsohn** bestaaer af følgende Byer: Timmerbye; Præstegaarden; Kiersgaard; Meilstedgaarde; Taarup; Holte; Linderupbye; Knapishauge; Mølgaard; Vibsig; Aadegaard; Aadegaardsvandmølle; Gundersvandmølle; Hiermislevbye; Hiermislevgaard, en Herregaard, som er lagt under Stamhuset Birkelse. Paa Gaarden holdes Staldstude til Besætning; dens Hovedgaardstaxt er 81 Tdr. 4 Skpr. 2 Alb., Mølleskyld 10 Tdr. 5 Skpr., Bøndergods 285 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr. 1 1/2 Alb., Skovskyld 9 Tdr. 3 Skpr. 3 Fkr. 1 1/2 Alb., Mølleskyld 16 Tdr. 3 Skpr. 3 Fkr. 1 1/2 Alb., Tiender 126 Tdr. Hiermislevgaardsvandmølle.

8) **Stenumsogn** er Annexet til Tolstrupkirke. Dertil hører Stenumbye; Vanggaard; Kokholm.

9) **Østerbrøndeslevsohn**, hvortil hører: Østerbrøndeslevbye; Kraghede; Skarvad; Neist; Hvilshøybye; Linderupgaarde; Hvilshøygaard, en upriviligeret Avlsgaard af 13 Tdr. 4 Skpr. 1 Alb. Hartkorn; Vestergierndrup; Østergierndrup; Buurholt, en stor men upriviligeret Herregaard, hvis Hovedgaardstaxt er 24 Tdr. 1 Alb., Bøndergods 103 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr., Tiender 52 Tdr. Stubdrup.

10) **Hallundsogn** er Annex til Østerbrøndeslevkirke, og bestaaer af disse Byer: Hallundbye; Hollenstedbye; Hollenftedheede; Hving; Østerhebbelstrup; Østerhuolhøy; Vesterhebbelstrup; Vesterhuolhøy; Heegaard; Nør- og Sønderland; Strand- eller Skarnvad; Kiølskegaard, en Herregaard, som i de ældste Dokumenter kaldes Kiølsøgaard; her holdes Staldstude til Besætning. Dens frie Hovedgaardstaxt er 25 Tdr. 3 Skpr, 1 Fkr., Mølleskyld 7 Tdr. 7 Skpr. 3 Fkr., Bøndergods 260 Tdr. 4 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 2 Skpr. 2 Fkr., Mølleskyld 6 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Tiender 124 Tdr. Kiølskegaardsvandmølle.

11) **Jerslevsogn**, hvortil hører: Jerslevbye; Tveden; Mølholm; Sønder- og Nørrebundesholt; Lilledorbanken; Holveien; Lorthule; Villestrup; Siegaard, Kefbakken; Krattet; Høiriis; Storedorbanken; Vestermellerupgnard, en ufrige Avlsgaard paa 10 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr. Hartkorn; Store- og Lillepadheede; Mildal; Bomborg; Lunken; Dal; Mustedgaard; Østerhiulskov; Middelhiulskov; Vesterhiulskov; Kirkpærgaard; Vandkrogen; Kratteting; Bakken; Krattet; Østermølle; Vestermølle; Brodholt; Overstrup og Møllen; Pølen; Trædholt; Falden; Knasborg; Grydbek; Dyrhund; Alstrupgaarde; Klestrupbye; Rumpen; Sværebak; Sørheede; Holtet; Hassebæk; Hansebæk; Abildgaard; Sterupbye; Nørgaard; Løtte; Holte; Smekken; Kner; Umosen; Vejer eller Laagen; Lillevillestrup; Nørge; Høholt; Græne; Pinden.

12) **Vesterbrøndeslevsogn** er Annexet til Jerslevkirke og bestaaer af følgende Byer og Gaarde: Vesterbrøndeslevbye; Vesterhedegaard; Østerhedegaard; Vestervangdrup; Østervangdrup; Grimsted; Taarsmark; Agedrup; Tinghulen; Kornumgaard, en stor men upriviligered Avlsgaard, som staaer for 26 Tdr. 1 Fkr. Hartkorn udi Matrikulen. Nebstrup eller Nipstrup, en Herregaard, som holder Staldstude til Besætning; dens Hovedgaardstaxt er 20 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Bøndergods 275 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 3 Tdr. 7 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb. Udi Vesterbrøndeslevsogn gøres sorte Gryder og andre Leerkar.

13) **Serredslevsogn** er det andet Annex til Vraakirke udi Børglumherred. Dertil hører: Serridslevbye; Kullumbye; Holtebye; Stade; Østeraae; Vesteraae; Nørhaven; Skarnager; Sønderhaven; Mellemhaven; Ulhøy; Hielmstedgaard; Underaarebye; Smersted; Bakken.

14) **Vaarsogn** er Annexet til Albekkirke i Børglumherred. Til dette Sogn henhører: Vaargaard eller Voergaard, en stor og vigtig Herregaard, som i de katholske Tider laae til den børglumske Bispestoel, og har været efter gammeldags Viis stærk befæstet; og da den i de fjendtlige Tider Aar 1664 var indtagen, blev den af de Danske beleiret og indtagen. Ved Reformationens Indførsel hjemfaldt denne Gaard til Kongen og Kronen, tilligemed de øvrige Stiftets geistlige Gaarde og Gods. Ved et Magestifte med Kong Friderik den Anden Aar 1578 blev denne Herregaard afhændet fra Kronen til privat Eiendom. Paa Gaarden holdes Stutterie og Staldstude til Forhandling; Gaarden har gammel Birkerettighed, og om Løverdagen holdes Birketetinget i en Tingstue paa Gaarden. Dens frie Hovedgaardstaxt er 96 Tdr. 2 Skpr. 3 Fkr., Mølleskyld 1 Td. 4. Skpr. 3 Fkr.. Bøndergods 252 Tdr. 7 Skpr. 1 Alb., Skovskyld 1 Td. 7 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb.. Mølleskyld 27 Tdr. 2 Skpr., Tiender 53 Tdr. 4 Skpr. Vaargaardsskovhuse; Aggestedbye; Trangit; Lilletrangit; Nørholt; Joskovsmølle; Vesterskovgaard; Vesterskovhuse; Volbroe; Brunvong; Bøgskovhulle; Svinhaugen; Ændel; Lilleendel; Gaardsholt; Dysevad; Flavenskal; Vestergaardsholt; Aabolt; Støre-Lunderheede; Smalbroe; Strudsholm; Hvidkilde; Vansted; Taabroe; Storeenoden; Bondhagen; Lilleravnholt; Lilleenoden; Knibben; Knarren; Skallerbakken; Gabbet; Gyden; Overgaard; Bildbakken; Skoven; Lossen eller Høffen.

E. Hvetboherred.

Hvetboherred er kun et lidet Herred, og grændser mod Norden til Jerslevherred; mod Sønden til Østerhanherred; mod Østen til Kiærherred, og mod Vesten til Vesterhavet. Det indbefatter ikkun 7 Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Jetzmarksogn; 2) Salumsogn; 9) Hunesogn; 4) Ingstrupsogn; 5) Hiermetzlevsogn; 6) Alstrupsogn; 7) Giølsogn.

Vi merke nu hvert Sogn især:

1) **Jetzmarksogn** bestaaer af følgende Gaarde og Byer: Meelbyegaarde; Vraagaarde; Kaasbye; Sønderbye; Pilegaard; Raarupbye; Purkiær; Storepanderup; Bedeholm; Østerskædebak; Vesterskædebak; Lottebolig; Østerbleggrav; Vesterbleggrav; Farshauge; Hedegaard; Housholm; Tvilstedgaard; Bisgaard; Lillebisgaard; Riisagergaard; Skadsholm; Lundbak; Meilholm; Lundergaard, en Herregaard, som holder Staldstude til Besætning; under denne Herregaard ligger to privilegerede Avlsgaarde, nemlig Vestrup- og Saltumgaard, saa hører og hertil Saltum, og Hunekirker. Den frie Hovedgaardstaxt er 21 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 1 Td. 4 Skpr, 3 Fkr, Bøndergods 643 Tdr. 2 Skpr. 3 Fkr., Mølleskyld 6 Skpr 2 Fkr. 2 Alb., Tiender 76 Tdr. Toftegaard, paa hvilken Gaard den bekiendte Jette eller Kiæmp Ridderrød skal forðum have boet. Igiennem dette Sogn løber Ryeaae, som giør Skilssmisse imellem Kiær- og Hvetboeherreder,

2) **Saltumsogn**, hvls Kirke er over 60 Alne lang, og den længste næst Skagenskirke i Vendsyssel. Til Sognet hører: Nørsaltumbye, hvor Præsten har en Bondegaard at boe i, da den rette Præstegaard er bleven ødelagt af Drivesand; Søndersaltumbye; Saltumgaard, en uprivilegered Avlsgaard, som holder Staldstude til Besætning; den staaer for 12 Tdr. 5 Skpr. 2 Alb. Hartkorn, og Mølleskyld 4 Skpr. 1 Fkr. Faarupbye; Østerupbye; Torpebye; Vestrupgaard, en uprivilegered Avlsgaard, som staaer for 11 Tdr. 6 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb. Hartkorn, Mølleskyld 1 Skp. 1 Fkr. 1 Alb.; denne Gaard, tilligemed Saltumgaard er lagt under Lundergaard. Albeksmølle; Bonkehuus; Præstegaarden; Jonstrupgaarde; Ærstedbye; Drustrup.

3) **Ingstrupsgn** bestaaer af Ingstrupbye, og Præstegaarden, som i forðum Tid skal have været en Herregaard, kaldet Brederiis eller Fredenriis, og har havt jus asyli eller Barfred; og i Præstegaarden er endnu et Huus i den vestlige Længde, som kaldes Barfred, og derover et Loft, kaldet Barfredloft, hvor de Skyldige toge Tilflugt til og skiulte sig, for at være frie for Blodhævneren. Desuden har i samme Præstegaard forðum været et stort rødt Huus med Grave om, hvor Kongerne, naar de vare i Vendsyssel, toge deres Logement, hvorudover den prægtige fiskerige Søe, Ingstrupsøe kaldet, som er en Miil lang og fuld af Brasen, Aal, Giedder, Aborrer og andre Slags Fisk,

lagt til Præstegaarden, efter et Dokument af Aar 158?, saa at ingen Præsten allene maae fiske i samme Søe. Øster- og Vesterborupgaarde; Borupshauge; Trudslevbye; Rolighed; Brødslevbye; Klitterupbye, som har i fordum Tid havt sin egen Kirke og Sogn, som grændsede til Vesterhavet; men fordi mange Gaarde af Sandflugt vare ødelagde, blev Klitterupkirke nedbrudt Aar 1571 i Kong Friderik den Andens Tid, og det overblevne af Sognet befalet at søge Ingstrupkirke.. Fra Ingstrupkirke har der været en Munkeløngang under Jorden til Børglumkloster, og en anden til Vreilevnonnekloster, som ved Tidens Ælde er sammenfaldet; men oven til kiendes en Vei, pikket med Broesteen. Ingstrupkirke er fordum kaldet St. Mariækirke; og vesten for Kirken er en Høy, Gaanhøy, kaldet, af hvilken høres et meget stærkt Ekko, naar man raaber mod Kirken

4) **Hunesogn** er Annexet til Saltumkirke. Dertil hører: Hunebys; Hunetorpbye; Perupbye; Bue; Lyngen; Bakkerne; Blokhuse, hvilke ligge paa Strandkanten ud til Vesterhavet, og ere 6 Selveierbøndergaarde, der bruge Avling og Fiskerie; men især føre de Handel med deres 4 Sandskuder, hvormed de seile paa Norge, hvorhen de føre Kornvahre og Fedevahre, samt Lerreder, og hiemmegiort Tøi, og føre tilbage igien adskillig Slags Tømmerlast, og saaledes drive en temmelig Handel; ved disse Blokhuse er en god Havn for deres Sandskuder. For deres Fartøiers indehavende Ladning maae de klarere og erlegge Told hos den kongelige Tolder i Kiøbstæden Hiørring: thi under Hiørrings Toldistrikt henhøre Blokhuse, Løkken, samt Thorupstrand. Disse deres Sandskuder ere matrikulerede, og svare Skudeskate aarlig ved Aalborgamtstue. Igiennem Blokhuse løber en Aae, som har overmaade klart og got Vand. Udi disse Huse giøres meget got hiemmegiort Lered og uldet Tøi, samt Kurve af Viddierødder, som opgraves i Klitten; her falder skjønt Fiskerie af Havet, og paa Strandkanten findes en Deel smukke Konchylier, men altid findes eet vist Slags samlet paa hvert Sted for sig selv.

5) **Hiermeslevsogn** er det ene Annex til Ingstrupkirke og bestaaer af Vesterhiermeslevbye, Strid, Myrtved.

6) **Alstrupsogn** er det andet Annex til Ingstrupkirke; hvortil hører allene Alstrupbye.

7) **Giølsogn** bestaaer af den Øe Giøl, som er, en omflydt Øe, beliggende udi Liimfiorden, og udgiør et Kirkesogn for sig selv. Paa den nordre Side føies denne Øe ved en Veile saa viidt til det faste Land, at man kan gaae, ride og kiøre derover til og fra Landet; men paa de øvrige tre Sider maae bruges Fartøier. Denne Øe er meget betydelig af det skønne Aal- og Sildefiskerie som falder under og omkring Øen i Liimfiorden. Denne Øes Indbyggere kaldes Giølboer, og ere næsten alle Fiskere, da de have kun liden Avling; og derfor have de ud ved Liimfiordsiden anlagt paa deres Øe en Saltebod, hvori Silden bliver behandlet, som de have fisket. Denne Øe er een Miil lang, men ulige breed. Kirken er stor og smuk indvendig; har sin egen Præst, boende der paa Øen. Til fattige Børns Skolegang er her stiftet to Skoler, hvortil af Stifteren er henlagt Legata. Dette Sogn bestaaer af Giølby, og Birkumgaard, en uprivilegered Avlsgaard, hvis Hovedgaardstaxt er 10 Tdr. 3 Fkr. 2 Alb. Denne Gaard tilligemed hele Øen har i de katholske Tider Aar 1469 lagt til Børglumkloster og Vendelboebispedom; men ved Reformationens Indførsel kom den tilligemed alt det øvrige geistlige Gods Aar 1536 under Kronen. Nu er hele Øen i private Folkes Eie. Tæt ved Øen ligger en liden Holm, Giølsteen kaldet.

F. Kiærherred.

Kiærherred grændser mod Norden til Jerslevherred; mod Sønden til Liimfiorden; mod Østen til Kattegat; mod Vesten til Hvetboeherred. Det indbefatter tretten Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Vadumsogn; 2) Aaebyesogn; 3) Bierstedsogn; 4) Hammersogn; 5) Horsenssogn; 6) Sulstedsogn; 7) Aistrupsogn; 8) Ulstedsogn; 9) Halssogn; 10) Vesterhassingsogn; 11) Østerhassingsogn; 12) Søndbyesogn; 13) Hvorupsogn.

Vi merke nu hvert Sogn i Særdeleshed.

1) **Vadumsogn**; hvortil hører: Vadumbye; Vadummølle; Østerholmebye; Vesterholmebye; Haldagerbye; Refsgaard; Biørumgaard; Kiøringehuus; Vadskiergaard; Broboltskov; Rødslet, som ogsaa kaldes Ryster, er en Herregaard, som holder Stutterie og Staldstude; dens Hovedgaardstaxt 39 Tdr. 1 Skp. 1 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 1 Td. 2 Fkr., Bøndergoods

505 Tdr. 2 Alb., Mølleskyld 3 Tdr. 6 Skpr. 1 Alb., Tiender 24 Tdr. Paa Kirkegaarden er et Hospital, med Donationer forsynet.

2) **Aebyesogn**, som har sit Navn af den store Aae, Ryeaae kaldet, som løber der forbi. Til Sognet hører disse Byer: Aebye; Haugen; Aastrupgaarde; Sovebakken; Bierget; Teglladen; Torngaard; Knøsgaard; Skielrimmen; Havgaard; Møllegaard; Kneppet; Volbroe; Aebyemølle; Rotkiærhuse; Birkelse, en Herregaard, beliggende ved Siden af den store Ryeaae; paa Gaarden holdes Staldstude til Besætning. Denne Gaard er oprettet til et Stamhuus, hvorunder henhører: Refkiærgaard, Hiermidslevgaard, og halve Hammelse. Dens Hovedgaardstaxt er 57 Tdr. 3 Skpr. 1 Alb., Mølleskyld 2 Skpr. 2 Alb., Bøndergods 333 Tdr. 1 Fkr., Skovskyld 1 Td. 6 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 1 Td. 2 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Tiender 170 Tdr. Endnu hører til Aebyesogn følgende Byer, som ligge udi Hvetboeherred, nemlig: Vedstedbye; Feistrupbye; Brødløs; Refhede; Rom; Kiølvreng, Røn; Skovhuse; Mumgaard; Refkiærlaard, en Herregaard, som hører ind under Stamhuset Birkelse; her holdes Staldstude til Besætning; dens Hovedgaardstaxt er 39 Tdr. 2 Fkr. 2 Alb., Bøndergods 214 Tdr. 3 Skpr, 2 Fkr. 2 3/4 Alb., Tiender 64 Tdr.

3) **Bierstedsogn** er Annexet til Aebyekirke. Dertil hører Bierstedbye; Greis; Rommen; Sønderbierrgaard; Krogen; Nørkiær; Nørhallebye; Biørnkiær, en liden Herregaard, som holder Stutterie og Staldstude; dens Hovedgaardstaxt er 16 Tdr. 2 Skpr., 2 Fkr. 1 Alb., Bøndergods 228 Tdr. 3 Fkr. 1 4/5 Alb. Bierstedkirke ligger høit, og er bygt paa en Bakke eller et lidet Bierg.

4) **Hammersogn** bestaaer af Vadskovbye; Grinstedbye; Brømland; Øsbierr; Mogelse; Trondal; Skoven; Præstegaarden; Sølggaard; Atterupgaard, en uprilegered Sædegaard, hvis Hovedgaardstaxt er 16 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr., Skovskyld 1 Skp. 1 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 1 Td. 2 Fkr., Bøndergods 15 Tdr. 1 Skp, 2 Fkr., Mølleskyld 4 Skpr. 1 Fkr.

5) **Horsenssogn** er det ene Annex til Hammerkirke, og har følgende Byer: Horsensbye; Østerkinderup; Vesterkinderup; Ugerholt; Vesterlaan; Langholt, en Herregaard, som holder Stutterie og Staldstude til Besætning;

dens Hovedgaardstaxt er 38 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 4 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb. Bøndergods 315 Tdr., Mølleskyld 1 Td. 1 Skp. Endnu hører til Horsenssogn Lyngdrupgaarde og Faurholt; men de ligge i Jerslevherred.

6) **Sulstedsogn** er det andet Annex til Hammerkirke. Til Sognet hører: Sulstedbye; Agdrup; Stapres; Lillestapres; Stavlund; Langelund; Dal; Byrholt; Hastruphaard; Tveden; Nepstrup; Paa Heeden; Meelstedbye; Krogsgaard; Bakkensveirmølle; Væsbiergbye; Ælkiær, eller Sønderelkiær, en Herregaard, som holder Staldstude til Besætning; dens Hovedgaardstaxt er 44 Tdr. 5 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 2 Skpr: 2 Alb.; Bøndergodset er indberegnet under Vraaes Hartkorn. Vang, en Herregaard, som undertiden skrives Vong eller Vongsgaard, hvor der holdes Staldstude til Besætning; dens Hovedgaardstaxt er 48 Tdr. 6 Skpr. 2 Fkr., Bøndergods 236 Tdr. 2 Skpr1 i Fkr. 1 Alb., Skovskyld 1 Skp. 1 Fkr., Mølleskyld 2 Tdr. 3 Fkr. 2 Alb. Ved denne Herregaard er skøn Skov og god Tørvemose.

7) **Aistrupsgn** er det tredie Annex til Hammerkirke. Dertil hører: Aistrupbye; Bredholt Tylstropbye; Kiersgaard; Ultvedgaard; Lasgaard; Kirkegaard; Bilgaard; Heeden; Brandenburg; Folsted; Holtegaard; Sindholt; Vraa, en Herregaard, oprettet Aar 1620 af en liden Sædegaard og fire nedbrudte Bøndergaarde, kaldet Vraa, hvorefter Herregaarden kaldes; her holdes Staldstude til Besætning, saa og Stutterie; dens Hovedgaardstaxt er 78 Tdr. 2 Skpr. 1 Alb., Mølleskyld 1 Td. 4 Skpr. 3 Fkr., Bøndergods baade til Vraa og Elkiær, hvilke to Herregaarde ligge kun en Fierdingvei fra hinanden, er i alt 983 Tdr. 4 Skpr. 2 Alb., Skovskyld 2 Tdr. 6 Skpr. 2 Alb., Mølleskyld 1 Td. 7 Skpr., Kongetiender 50 Tdr., Kirketiender 153 Tdr.

8) **Ulstedsgn** bestaaer af Ulstedbye; Ælsnap; Meelholthbye; Gietterupgaard, en uprilegeret Avlsgaard, hvis Hovedgaardstaxt er 26 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr., Skovskyld 1 Skp. 3 Fkr. Klitgaard; Rotterup; Vadsholt; Grafholt; Langstved; Vindelborg; Hytten; Rummen; Sønderbadsberg; Nørrebadsberg; Broen; Østervadsholt; Nørreheden; Heden; Lunden; Søndenlunden.

9) **Halssogn**; hvortil hører Hals, en smuk Flek med et lidet Kastel, kaldet Halsskandse; Halsladegaard; Heden; Hovbye; Skovshovedbye Mølholt; Østergaasegaard.

Hals, er en smuk Flek, og tillige en Bondebye, men i sig selv et Fiskerleie, beliggende paa Dronninglundsgodets Grund, som af Kong Friderik den Tredie for kort Tid var skienket Kiøbstædsret og Frihed, og kaldtes en Handelsstad og Fæstning Hals i Liimfiorden i Jylland. Denne Bye ligger ved Indløbet af Liimfiorden, og formodentlig har faaet det Navn Hals, fordi Mundingen af Liimfiorden ligner en Hals paa Legemet, da Indløbet af Havet eller Kattegat ind i Fiorden smalles ligesom en Hals ved denne Bye. Dens Beboere ere Biergningsmænd, Skippere, Lootser og Fiskere. Byen har god Næring af Skibene, som gaae frem og tilbage af Liimfiorden, og maae lade sig visitere og fersegle af den kongelige Kontrolleur, som boer her i Byen; men Toldklareringen skeer ved Aalborgtoldsted. Kirken er bygt Aar 1450. Byen har i fordum Tid havt sit eget Birk og Birketing; men samme Birk er nu lagt under Dronninglundsbirk. Til at bedække Indgangen fra Søen ind i Liimfiorden, og for at hindre i Krigstider fiendtlige Slibe at seile op i Fiorden, er strax østen for Byen anlagt et lidet Kastel, kaldet Halsskandse, hvor der har tilforn været en Kommendant og liden Besætning. Denne Halsskandse er anlagt Aar 1647 af Kong Kristian den Fierde, og blev fuldført af Kong Friderik den Tredie Aar 1656. Indløbet i Liimfiorden er allene jævnt Vand 9 til 10 Fods Dybde. Østen og vesten for Sandbanken ligger i Søen to Søetønder, een paa hver Side, kaldet Halstønder, til de Seilendes Efterretning; ligeledes vesten derfra paa den søndre Side Fiorden staae to Halsveder, hvorefter de Seilende styre deres Indløb i Liimfiorden; der staaer Qvaster ved Siden af Dybet ned til og ud for Haadybet. Dybtstikkende Skibe behøve Lootser til at lootse sig ind med. Overlootsen for Indløbet og for hele Liimfiorden boer i Hals, og har sine Underlootser. Skraaes over for Hals paa den anden Side af Indløbet i Fiorden ligger det Forbjerg Molbierge, som bestaaer af nogle høie Bakker, og kan sees 7 til 8 Mile bort udi Søen; ved samme Bierg løber et Dyb ud, som kan tiene Skibe for en Havn. Her i Egnen ved Hals, saa og langs med Havsiden i Vendsyssel, brændes Tang eller Ree, som Havet opkaster paa Strandkanten, til Aske, og af Asken udludes meget hvidt Salt.

Halslodegaard, en uprilegered Avlsgaard, som ligger under Dronninglund; dens Hovedgaardstaxt er 13 Tdr. 7 Skpr. 3 Fkr. 1 1/3 Alb., Bøndergodset i Hals, og Tienderne, er indberegnet under Dronninglunds Hartkorn.

10) **Vesterhassingsogn** bestaaer af følgende Byer, nemlig: Vesterhassingbye; Skoven; Skraalen; Ravnskov; Gryderlund; Hassinggaard; Lunden; Striben; Vesterhede; Dødskov; Knollegaard; Vesteraaslund; Lundenborg; Havrekrogen; Østerlaan; Staabye; Sanderupbye.

11) **Østerhassingsogn** er Annexet til Vesterhassingkirke, og bestaaer af: Østerhassingbye; Føltved; Ryborg; Gaasebye; Ganderupbye; Povelstrup; Jegen; Skindberg; Østerae, en liden uprilegered Avlsgaard, hvis Hartkorn staaer i Matrikulen for 5 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb. Skovskuld 1 Skp. 1 Alb., Bøndergods 36 Tdr. 1 Skp. 3 Fkr. 1 Alb. Østeraaslund, Myren; Hølund; Ableholt; Østernesse; Vesternesse; Neissebroe; Østerhede; Hollet; Starbek; Starbekshauge; Diget.

12) **Sundbyesogn** har sit Navn af Aalborgsund, som dette Sogn ligger hos, hvor man sættes over fra Vendsyssel til Aalborg. Sognet bestaaer af disse Byer: Sundbye, hvilken Bye med sin Kirke ligger under temmelig høie Bakker, som kaldes Sundbyebjerg, og giver en smuk Prospekt fra Toldboden i Aalborg. Her er det store Færgeløb imellem Vendsyssel og Aalborg over Liimfiorden, hvortil holdes af Færgemandslauger 6 store og 6 smaa Færger. Byens Indvaanere ere velhavende Folk, og betale Konsumtion ligesom Kiøbstæderne. Byen har stor Næring baade som Færgested og som Fiskerleie. Her er got Fiskerie baade om Høst og Vaar. Her holdes ogsaa fire aarlige Markeder med Bønderredskaber og Trævahre. De øvrige Byer ere: Vaarbjergbye; Lindholmbye; Gidsig; Utterupbye.

13) **Horup- eller Hvorupsogn** er Annexet til Sundbyekirke; hvortil hører: Horupbye; Torpet; Utterupbye. Disse tvende Sogne ligge til Biskoppen i Aalborg pro officio, som derfor holder en residerende Kapellan til at forrette Gudstienesten.

G. Østerhanherred.

Østerhanherred grændser mod Norden og Østen til Hvetboeherred; mod Sønden til Liimfiorden; mod Vesten til Vesterhanherred. Det indbefatter ti Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Øelandsogn; 2) Haverslevsogn; 3) Beistrupsogn; 4) Broustsogn; 5) Svenstrupsogn; 6) Leerupsogn; 7) Tranumsogn; 8) Aggersborgsogn; 9) Tørslef- eller Torslefsogn; 10) Skremsogn.

Vi merke nu hvert Kirkesogn i Særdeleshed, nemlig:

1) **Øelandsogn** bestaaer af den Øe Øeland, hvis Sognekirke har tilforn været Klosterkirke til Øekloster, som nu er Oxholms Herregaard, og er en meget smuk anseelig Kirkebygning baade ind- og udvendig.

Denne Øe Øeland er en ganske omflydt Øe, beliggende ved den nordlige Side i Liimfiorden tvært over for Kiøbstæden Nibe, men hænger dog ved en Veile landfast med Vendsyssel, saa at man paa tre Steder fra de Landsider mod Vendsyssel og Hanherred kan kiøre og ride over til Øen, uden at oversættes paa Baade eller Færger. Indbyggerne nære sig deels af Agerdyrkning, deels af Sildefiskerie, som her gaae til under Landet. Øen tilhører den Levetzganiske Familie. Her findes stien Skov, især ung Opelskning af Bøg-, Eeg- og Ælletrær. Sognebyerne ere: Østerbye; Knudegaard; Vesterbye; Øxholm, en Herregaard, tilforn kaldet Øekloster. Denne Gaard var i de katholske Tider et Nonnekloster for Nonner (sanckti moniales) af Benediktinerorden, stiftet i det tolvte Aarhundrede, og havde sit Fiskerie udi Hagedyb. Ved Reformationen Aar 1536 blev dette Kloster, ligesom de andre Klostere og det geistlige Gods, sekulariseret og kom under Kronen. Aar 1573 kom Klosteret og tilliggende Gods ved Magestifte med Kong Friderik den Anden i private Hænder, hvorpaa Øekloster fik et nyt Navn, og af Frue Anne Øxe blev kaldet Øxholm. Det fierte Huus af Oxholms Borgegaard er baade Herregaardens og Øens Øelands Sognekirke, og var i fordem Tid Klosterkirken ved Klosteret, men blev Aar 1562 gjort til den rette Sognekirke, og blev sat i ypperlig Stand ved St. Lauritzes Kapels Nedbrydelse paa Øeland, da dets Tømmer og Steen blev anvendt til Klosterkirkens Forbedring Denne Herregaard har fra de gamle Klostertider havt sit eget Birk, kaldet Øelands eller Øxholms Birk; og holdes Birketinget om Onsdagen i en

Tingstue paa Gaarden. Til Godset er prægtig Skov og ypperligt Fiskerie i Liimfiorden. Her holdes Staldstude til Besætning. Dens frie Hovedgaardstaxt er 46 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 2 Tdr. 1 Skp., Bøndergods til Oxholm og Aalegaard, en Herregaard i Skremsogn, 502 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr. 1 1/2 Alb., Mølleskyld 3 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Kongetiender 169 Tdr. 4 Skpr., Kirketiender 89 Tdr.

2) **Haverslevsogn** bestaaer af følgende Byer: Haverslevbye; Tanderupbye; Lørstedbye; Lørstedvandmølle; Bønderupbye; Holmsøebye.

3) **Beistrupsogn** er Annexet til Haverslevkirke, og har følgende Byer, nemlig: Beistrupbye; Manstrupbye; Holmgaard; Heehuse; Tanderupgaard; Blegbrønd; Lillekrøllerup; et Huus ved Agersund; Sønderstrup.

4) **Aggersborgsogn**, hvis Kirke ligger paa den Herregaard Aggersborg Hovedmark, er beliggende tæt ved Liimfiorden; og der lige over for ligger den Kiøbstæd Løgstør, som giver en smuk Prospekt fra denne Side af Fiorden. Til Sognet hører: Aggersborgbye; Vullerupbye; Torupbye; Krøllerup; Aggersundsfærgested, hvor den rette Overfart med Færgerne fra Vendsyssel tverts over Liimfiorden til den Kiøbstæd Løgstør er; og derfor kaldes det smalle Vand i Liimfiorden her paa dette Sted Aggersund. Fiorden giver her Helt, Giedder, Aborrer, Flyndre, Sild og Aal i Mængde. Aggersundshuse. Der gaaer vel fra Aggersborgbye, som ligger halvanden Miil fra Havsiden, en liden Færge, hvormed ledige Personer oversættes; men det rette Færgested er Aggersund, som ligger en halv Miil neden for, og hvor den rette Færgegaard ligger. Aggersborg, en Herregaard, beliggende tæt ved Liimfiorden lige over for Løgstør, som giver et smukt Syn. Imellem Gaarden og Kirken ligger et Sted, kaldet Borgen, hvor Aggersborgslot eller Kongensgaard i Aggersborg fordum skal have staaet, hvor adskillige Dokumenter Aar 1272 af Kong Erik Glipping findes udstædte; og da skrives Navnet Akersburgh. Paa Gaarden holdes Staldstude til Besætning. Dens fri Hovedgaardstaxt er 34 Tdr. 5 Skpr. 1 Alb., Mølleskyld 2 Skpr. 2 Alb., Bøndergods 464 Tdr. 1 Fkr. 3/4 Alb., Mølleskyld 3 Tdr. 3 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb., Tiender 101 Tdr. 6 Skpr. 3 Fkr.

5) **Brovftsohn** bestaaer af Brovstbye, Æsbek, Nørørebye, hvorhos ligger den store fiskerige Nørøresøe, hvori fortælles at have staaet et Slot, kaldet Brattingsborg, som skal være siunket. Nørmølle; Sønderørebye; Jægerrumgaard; Bradskov, en Herregaard, som ogsaa kaldes Brodskov, og i ældgamle Dokumenter skrives Brovtskoff, bekiendt af sine overflødige Enge og Høeavling. Foruden de ved Gaarden nærliggende Enge har den en Miil borte ved Ulfskov en prægtig Eng, kaldet Ulfseng eller Søeengene, en halv Miil lang, hvor der høstes et tusinde Læs fedt Høe. Omtrent en Fierdingvei fra Gaarden ligger den nysommeldte store fiskerige Søe, Nørøresøe kaldet, hvori fanges Aborrer, Giedder og Brasen; samme Søe tilhører Gaarden. Paa Gaarden holdes Staldstude og Stutterie. Under denne Hovedgaard ligge de to Avlsgaarde Sønderskovsgaard og Nørreskovsgaard i Svenstrupsohn. Den frie Hovedgaardstaxt er 71 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr., Bøndergods 507 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr. 9/10 Alb., Mølleskyld 4 Tdr. 2 Skpr., Tiender 133 Tdr. Til dette Sogn hører ogsaa Røglebye i Hvetboherred.

6) **Svenstrupsohn** er Annexet tit Brovstkirke. Dertil hører: Svenstrupbye; Jannumbye; Sønderskovsgaard, en tiendefrie Avlsgaard; Nørreskovsgaard, ogsaa en tiendefrie Avlsgaard; men i øvrigt skatte og skylde de begge som andet Bøndergods. Begge disse Gaarde staae i Matrikelen for 24 Tdr. Hartkorn, og henhøre under Bradskovherregaard, da de i Mands Minde have altid haft een Eier. Neesgaard, har fordum været en adelig Herregaard, men har nu ingen Herregaardsprivilegier, men ligger under den Herregaard Oxholm, og dens aarlige Afgift er henlagt til at vedligeholde den Levetzauiske Families Marmorepitaphium i Oxholmskirke.

7) **Leerupsohn**, som i gamle Dokumenter skrives Leydorp, bestaaer af Lundegaard; Porup; Lindgaard; Præstegaarden; Mølgaard og Mølle; Stagsted; Tellingbye; Bismølle. Her i Sognet holdes det bekiendte Leerupmarked paa vor Fruedag eller Marimesse den 3. Sept.

8) **Tranumsohn** er Annexet til Leerupkirke, og bestaaer af Tranumbye, Jarmstedgaarde; Bratbierrgaarde; Æistrupbye; Leerbekshuse; Bratbierrbye; Snever; Klithuse. Ved et lidet Vadsted her i Sognet, som kaldes Fladhøy, ligger den Kiæmpe Flade begravet.

9) **Tørslef- eller Tørslefsogn**, hvis Kirke er inden og uden til anseelig, bestaaer af disse Byer: Torslevbye; Attrupbye; Aarupbye; Flegumbye; Ulsbjergbye. Ved denne Bye har fordum ligget en Herregaard, kaldet Alsbierggaard, som skal være ødelagt i Skipper Klemens Oprørs Tid. Man kan endnu see Gravene omkring samme Herregaard. Alsbierg, et høit Bierg, som kan sees langt borte. Haugen. Kokkedal, en Herregaard, paa hvis Mark findes Freistrupdam og Freistruphøy, hvorved har i ældgamle Tider ligget en Herregaard, kaldet Freistrup, som Aar 1456 er afbrudt, og lagt under Kokkedal. Paa Gaarden holdes Staldstude til Besætning. Dens frie Hovedgaardstaxt er 37 Tdr. 1 Fkr. 2 Alb., Bøndergods 410 Tdr. 6 Skpr. 3 Fkr., Mølleskyld 6 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Tiender 22 Tdr. 4 Skpr. Udi en Dal noget fra Tørslevkirke har i de katholske Tider ligget et Nonnekloster, kaldet Styvelskloster af Styvelbek; men samme Kloster skal være nedbrudt og forflyttet til Øekloster paa Øeland. Paa Tørslevmarke findes mange Steendysser og Begravelser, af hvilke en kaldes Mandstrupsteenstue, og tre Høye, kaldede Snøtofshøye.

10) **Skremsogn** er Annexet til Kollerupkirke i Vesterhanherred, og bestaaer af disse to Byer: Skrembye; Gundestrupbye. Aalegaard, en Herregaard, som nu hører til den Herregaard Oxholm og under dens Birk; paa Gaarden holdes Staldstude til Besætning; dens frie Hovedgaardstaxt er 15 Tdr. 6 Skpr. 1 Fkr.; Bøndergodset er indberegnet under Oxholms Herregaards Bøndergods.

H. Vesterhanherred.

Vesterhanherred grændser mod Norden til Vesterhavet; mod Sønden til Liimfiordens Vand, som gaaer med en dyb Viig midt ind i Herredet, og kaldes Bygholms- og Hanveile; mod Østen til Østerhanherred; og mod Vesten til Hillerslevherred i Thye. Den vestlige Deel af Vesterhanherred kaldes Hannæs, og er indsluttet af Bygholms Veile paa den østlige Side, og af Vesløsveile paa den vestlige Side, hvilke Veiler dannes af Liimfiordens Indløb. Dette Herred indbefatter tolv Landsbyekirkesogne, hvilke ere 1) Kietterupsogn; 2) Gjøtrupsogn; 3) Klimsogn; 4) Thorupsogn; 5) Vuustsogn; 6) Tømmerbyesogn; 7) Lildsogn; 8) Øsløssogn; 9) Vesløssogn 10) Arupsogn;

11) Kollerupsogn; 12) Hiortalssogn.

Vi merke nu hvert Sogn især.

1) **Kietterupsogn**, hvortil hører: Kietterupbye, paa hvis Marker findes mange Steendysser, hedenske Begravelser og Offersteder; Kragholm; Dronningholm; Korsholm; Huusbye, paa hvis Mark sees den bekjendte Huusbyehule, hvor de oprørske Bønder i Kong Kristoffer af Bayerens Tid bleve slagne Aar 1441, og Husebyeveile, som de Oprørske da rede over. Drøstrupbye; Øslevbye; Trudstrupbye; Siegaard; Østerkielgaard; Vesterkielgaard; Skerpinggaard; Aagaard, en Herregaard, som tilligemed mange andre Herregaarde i Vendsyssel blev afbrændt i Bøndernes Oprør under Henrik Tagesens Anførsel i Kong Kristoffer af Bayerens Tid; paa Gaarden holdes Staldstude til Besætning; dens frie Hovedgaardstaxt er 57 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 10 Tdr. 5 Skpr., Bøndergods 337 Tdr. 1 Fkr. Tiender 30 Tdr. Nær ved denne Herregaard ligger St. Jørgensbjerg, paa hvilket de forommeldte oprørske Bønder leirede, og forskandsede sig, og først afslog det kongelige Partie udi Majimaaned; men de bleve selv faa Dage derefter paa tredie Pintsedag slagne og adspredte. Om disse oprørske Bønder, som vare 25000 i Tallet, og vare komne i Gevær, kan efterlæses Holbergs Danmarks Historie Tom 1. Pag 624. og Hübners politiske Historie Tom. 3. Pag. 517.

2) **Giøtterupsogn** er Annexet til Kietterupkirke: dertil hører: Giøtterupbye; Havgaard; Sterslev; Korsbek; Kolborg; Vestermølle; Stranden; Bierregaard; Vesterdrøstrup; Giøtterupshedehuse.

3) **Kollerupsogn** bestaar af Kollerupbye; Brøndumbye; Fierridslev, hvor Øster- og Vesterhanherredsting holdes; Hengelbjergbye; Anderupbye; Aarupgaarde; Graven; Pedersbek; Dromshauger; Allerupgaard; Borup. Dette Sogn har Aar 1625 liidt stor Skade af Sandflugt, saa at de tre Byer, Anderup, Borup og Kollerup ere af Sandflugt næsten ødelagte, og syv ferske Søer, som kaldes Luner, skal ligeledes af Sandet være ødelagte og tilstoppede; dog er noget af een af disse ferske Søer endnu tilovers, og kaldes Kreplun. Ved gamle Borup i Klitten findes hedenske Gravhøie, Steendysser og Offersteder.

4) **Skremsogn** er Annexet til Kollerupkirke, men ligger i Østerhanherred, hvor det findes Anført under No. 10.

5) **Kliimsogn**, hvortil hører: Kliimbye; Øddebye; Grishave; Faarbek; Tinglavgaard og Tinglavmølle; Kaigaard. Her i Sognet har i fordum Tid ligget en Herregaard, kaldet Øddegaard, hvis Eiere ligge begravne i Kliimkirke, hvor deres Ahner og Vaabener staae malede paa en Tavle; men samme Gaard er nu ødelagt.

6) **Thorupsogn** ligger ud til Vesterhavet lige ud for det farlige Steenrif og Forbjerg Boldierg. Til dette Sogn hører: Thorup- eller Vesterthorupbye, som er en stor Bondebye, hvis Beboere drive god Handel paa Norge med deres Sandskuder, hvorudover Thorupstrand er bleven bekiendt. Disse Sandskuder ved Thorupstrand henhøre under Thistedamtstue og Thistedtolddistrikt; men nogle af disse Sandskuder ere dog matrikulerede at svare Skudskat ved Aalborgamtstue, og blive expederede fra Hiørringtoldsted. De føre Kornvahre og andet til Norge, og bringe igien tilbage Tømmerlast; ligeledes føre de til Kiøbenhavn en Mængde Æg, Fedevahre og deslige. Alle Slags Havfisk af Rabliau, Koller, Flyndre, Torsk, fiskes her ved Thorupstrand. De øvrige Sognebyer ere: Holmebye; Vesterullerupbye; Køgegaard.

7) **Vuftsogn** er det andet Annex til Kliimkirke. Til Sognet hører: Vustbye; Holmbye; Ællersbøllegaarde; Nørhave; Sønderhave; Møllebekshuus; Sekkelundshuus; Blikstedhuus.

8) **Tømmerbyesogn** har følgende Byer: Tømmerbye; Langvadbye; Søndermølle; Nørmølle; Mellemmølle; Høstrupbye; Kiørupbye; Seldal; Fuglsang; Storeskadehave; Sønderskadehave; Frøstrupbye; Trygge; Rødbroe, een Gaard. Paa Tømmerbyemark ligge to Høie, som kaldes Aalehøi og Vegelhøi.

9) **Lildsogn**, hvis Kirke er bygt af haarde Krid- eller Kalkstene, som ere udhugne af Klinten Bolbjerg, der ligger i dette Sogn, er Annex til Tømmerbyekirke. Til Lildsogn, som i et Dokument af Aar 1452 kaldes Lillekirkesogn, hører disse Byer: Lundbye; Bierrebye; Kolkier; Diernæs; Hollebye; Kierhuse; Klitgaarde; Græsbond; Rotbøl. Bolbjerg, et høit og stort Forbjerg eller Klint, beliggende paa Jyllands Pynt ved Vesterhav; dette Bierg

er de Seilende til Søemærke og Underretning, til at undflye de farlige Steenrifve og Grunde, som der findes under Landet, og skyde sig meget langt ud i Havet, og kaldes Bolbiærgrif. Dette Bolbiær seer artigt ud; thi paa den østlige Ende, hvor Søen har borttaget mange Stykker deraf, staar det op i adskillige Spitser, men paa den Vestlige er det glat, og der sees Kalkstenen at ligge i ordentlige Lag. Omtrent 40 Favne eller 120 Alne uden for dette Forbiær staaer i den aabne Søe en Støtte, omtrent 30 Alen høi, af samme Kalksteen, hvilket Stykke er ved svær Søgang og Bølgenes Magt revet fra det faste Land, og tilforn har hængt sammen med Bolbiær, uagtet der nu er et svælgende Dyb imellem Landet og Støtten.

10) **Øsløssogn**, hvortil hører Øsløs eller Ørsløsbye; Storebisgaard; Søndergaard.

11) **Vesløssogn** er det ene Annex til Øsløskirke; dertil hører Vesløsbye; Vesløsgaard, en Herregaard, som er nu, tilligemed Kiølbyegaard i Thye, oprettet til et Stamhuus for den Bierregaardske Familie; paa Gaarden holdes Staldstude til Besætning; dens frie Hovedgaardstaxt er 25 Tdr. 4 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 1 Td. 2 Fkr., Bøndergods 346 Tdr. 2 1/2 Alb., Mølleskyld 1 Td. 4 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Tiender 122 Tdr.

12) **Arupsgn** er det andet Annex til Øsløskirke; dertil hører: Arupbye; Nørarup; Amtoftgaard; Fæggesundsfærgested, hvorfra man gaaer over Liimfiorden over til Mors eller Morsøe. Det smalle Vand af Fiorden, som er imellem Vendsyssel yderst i Vesterhanherred og Morsøe, kaldes Fægssund af Fæggeklit paa Morsøeland; samme Sund er een Miil bredt.

13) **Hiortals eller Hiortelsogn** er underkastet stor Fare af Flyvesandet; thi Aar 1571 blev Præstegaarden og omliggende Egn ganske ruineret af Flyvesandet. Til dette Sogn hører: Hiortelsbye; Hedegaard; Svenstrup; Nørtorupbye; Slette, en gammel adelig Sædegaard, beliggende strax ved Havet og i Klitten, hvis Grund og Eiendom er bleven nu saa aldeles fordervet af Sandflugt, at den seer ud som et ringe Bondested; dens Hovedgaardstaxt er 7 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 1 Td. 2 Skpr., Bøndergods 14 Tdr. 3 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb. Til Sletten ere tre Sandskuder, som seile paa Norge. Fra Sletten skyder en Bakkeryg langs ind ad Landet, der tiener som en Formuur for Flyvesandet.

Kilde: Nicolay Jonge,

Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.

Kiøbenhavn 1777

Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store Helliggieststrædet No. 150

Side 410 – 456

III. Om Ørumamt og Vesterviigamt, hvilke tvende Amter kaldes den Provinz Thye eller Thyeland.

Disse to Amter, nemlig Ørumamt og Vesterviigamt, udgiøre den Provinz Thye; de ligge imellem Liimfiorden paa den østre Side og Vesterhavet paa den vestre Side, saa at Thyeland noget næsten er omflydt, undtagen en liden Aabning for begge Enderne, hvorudover mange kalde Thyeland en Halvø; thi mod Norden, hvor det grændser til Vesterhanherred, er det paa den Kant landfast med Vendsyssel; og mod Norden, hvor det grændser til Riberstift, er det landfast med Harsyssel og Bøvlingamt, formedelst et smalt Stykke Land, som, er halvanden Miil langt, men neppe en Halv Miil bredt, hvilket forhindrer, at Vesterhavet ei brækker ind i Liimfiorden.

Denne smalle Landstræg, som nu kaldes Aggerland og beboes af Fiskere, er bekiendt under det Navn af Haraldseid i den danske Historie i Kong Svend Æstridsens Tid, da Kong Harald Haardraade af Norge, som var indspærret i Liimfiorden af den danske Flode, lod sine Skibe med stort Arbeide slæbe over dette smalle Land ud i Vesterhavet, og saaledes lykkelig undkom og undgik den Fare, at falde med sin Flode og sit Folk i sine Fienders de Danskes Hænder.

Thyeland er fra Østerildsogn indtil Harboeøre eller til Ottesund syv Mile langt, men fra Vesterhav til Liimfiorden er det paa nogle Steder een Miil, andre Steder to til tre Mile bredt. Thye har fra ældgamle Tider været regnet for et af Nørrejyllands ni Sysseler, og kaldes Aar 1340 Thyesyssel; men i ældre Brevskaber Thiuthesyssel.

Nu bestaaer Thye af to Amter, nemlig:

- 1) Ørumamt, som indbefatter to Herreder, hvilke ere: a) Hillerslevherred, og b) Hundborgherred, hvilke have een Herredsfoged, som tillige er Byefoged i den Kiøbstæd Thisted, og holder Herredstinget for disse to Herreder i samme Kiøbstæd; det andet Amt er
- 2) Vesterviigamt, som ogsaa indbefatter to Herreder, hvilke ere: a) Hassingherred, og b) Refsherred, hvilke have een Herredsfoged, som holder Herredstinget for disse sidste to ommeldte Herreder i Gruropsogn.

Det kontribuerende Hartkorn i disse to Amter eller over hele Thyeland giør omtrent 7300 Tønder. Disse to Amter, saavelsom og Dueholmsamt

eller Morsøe, have tilfælles een Amtmand og een kongelig Amtstue, som holdes i Thisted.

Thye er paa den Side mod Liimfiorden et meget frugtbart Land, især falder her store Heste, skønne Stude og de beste Køer i hele Jylland; men paa den Side til Vesterhavet er Landet ufrugtbart, formedelst idel Klit og Sandbanker. Landets Produkter her i Thye ere Heste, Staldstude, Fedevahre, Kornvahre, Fiskevahre, Mængde af hiemmegiort Tøi, uldene Trøier, Vanter, Lerreder, Dynevaar, som udføres til Norge og andensteds hen; Thyboeoste ere overalt meget bekiendte. Eftersom Thye ligger imellem Vesterhavet og Liimfiorden, saa haves ypperligt Fiskerie af alle Slags Fisk baade i Havet og i Fiorden.

Fra Thye falder adskillige Færgesteder over Liimfiorden, for at komme over til andre Provinzer, saasom Vildsund og Næssund, hvor man gaaer over til Mors eller Morsøe; og Ottesund, hvor man kommer over til Harsyssel.

Mange Strækninger ved den vestlige Kant i Thye blive Tid efter anden alt mere og mere ødelagte ved Sandflugt, som der har sat mange store Dynner og Sandblier eller Bakker, af hvilke nogle ere ganske flygtige og bare for Klittag, andre derimod ere fastere og begroede med Klittag, samt Marehalm og Hvideriis. Dette sees især ved Khær, Tved, Vestervandet, Vang, Torup, Agger, samt Hvidborg, Vestenaæ, Ørum og Ladberg, hvor Flyvesandet har ødelagt adskillige Gaarde og Byer, opfyldt Søer og Aær, borttaget Møller, og fordervet ganske Marker og Enge.

Hele Thyeland har ingen beqvem Havn, hvor store Lastskibe kan fra Havet løbe ud og ind; de saa kaldte Havne ere Visnæshavn i Vixøesogn ved Vesterhavet, og Hoxørhavn i Østerildsogn ved Liimfiorden. Man maae meest bruge smaa flade Skibe, som kaldes Kaage, at seile med paa Liimfiorden hen ad Aalborg og andensteds; thi med dybtstikkende Skibe kan man ei løbe over Løgstørgrunde, førend Skibene først blive udlossede. En Deel Strandboere og Skippere, som boe ved Havstrandkanten, saasom i Steenberg, Klitmøllen og Vigsøe, bruge fladbundede Sandskuder, med hvilke de om Sommeren fare paa Norge og overføre en stor Deel af Landets Produkter og bringe tilbage ladninger af Tømmer og Trælast, Jern, Kakkellovne og Tiære til Bøndernes Nytte; men om Vinteren slæbe De disse Sandskuder op paa Landet at ligge. Af hver Skudes Læstes Drægtighed svarer Eieren Halvellevte Mark Skudeskat til den kongelige Amtstue i Thisted, i Stædet for Konsumtion;

men for deres indehavende Last maae de for Ind- og Udgaende klarere hos Tolderen i Kiøbstæden Thisted. Ved den søndre Ende af Thy ligger den Halvø Thyeholm.

Vi beskrive nu hvert Amt for sig, og de derunder henhørende Herreder.

I. Ørumsamt.

Ørumsamt indbefatter, som allerede er meldt, disse to Herreder, nemlig 1) Hillerslevherred, og 2) Hundborgherred.

A. Hillerslevherred.

Hillerslevherred grændser mod Norden langs til Vesterhavet; mod Sønden til Liimfiorden; mod Østen til Vesterhanherred; og mod Vesten til Hundborgherred. Det indbefatter 14 Landsbykirkesogne, hvilke ere: 1) Hiardemaalsogn; 2) Hundstrupsgogn; 3) Østerildsgogn; 4) Hillerslevsgogn; 5) Kaastrupsgogn; 6) Sendelssogn; 7) Skinnerupsgogn; 8) Vestervandetsogn; 9) Østervandetsogn; 10) Norssogn; 11) Tveedsogn; 12) Rhæresogn; 13) Hanstedsgogn; 14) Vixsøesogn. Vi merke nu hvert Kirkesogn især:

1) **Hiardemaalsogn**, som paa nogle Byers Marker er ilde beskadiget af Sandflugt. Til Sognet hører: Hiardemaalbye; Kaasebye; Kaasemølle; Tvedbye; Oddersbølgaard; Klitten,

2) **Hundstrupsgogn**; hvortil hører: Hundstrupbye; imellem Byen og Kirken ligger Korseng, saa kaldet af et Kors, som staaer sammesteds opreist. Klovbye; Løndrupbye; Klastrupbye; Kølbyegaard, en Herregaard, beliggende tæt ved Hundstrupkirke; denne Herregaard er, tilligemed Vesløsgaard, oprettet til et, Stamhuus for den Bierregaardske Familie. Dens frie Hovedgaardstaxt er 34 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Bøndergods 354 Tdr. 7 Skpr. 3 Fkr., Mølleskyld 13 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr., Tiender 198 Tdr.

3) **Østerildsgogn** er Annexet til Hundstrupkirke. Til Sognet hører: Toxhede eller Tougsebye, som har taget megen Skade af Sandflugt, og Sandbakkerne derved kaldes Tongseklit; Abildhauge; Hoxerbye, hvor den Havn, kaldet Hoxerhavn eller Hossørhavn, ligger, som tiener Thyeland paa den Kant til

en god Losse- og Ladeplads ved Liimfiorden; ved Hoxerhavn er et Kalkbrænderie. Vesterbye; Sønderbye. Til Aalborgbisperesidenzes Vedligeholdelse svares aarlig noget af disse to Sogne.

4) **Hillerslevsogn** bestaaer af disse Byer: Storehillerslevbye; Lillehillerslevbye; Skovstedbye; Kielstrupbye; Brundbye; Broemølle; Jensbyegaard; Kortegaard; Oderskov; Kanstrup; Kielsingaard. Tæt ved Hillerslevbye ligger en høi Banke i et Morads, som kaldes Hillerslevvald; oven paa denne flade Banke sees Kiendetegn til et Slot, som der har staaet, og er kaldet Hillerslevhuus, hvilket af Dronning Margrethe blev lagt under Ørumslot.

5) **Kaastrupsgn** er Annex til Hillerslevkirke, og bestaaer ikkun af Kaastrupbye.

6) **Sendelsogn**, hvis Kirke kaldes i Kirkebogen af Aar 1646 Seelskirke, og Aar 1514 skrives Navnet Sælnæs og Selness, bestaaer af Sendelsbye; Hundalbye; Strømgaard; Mallebye; Præstegaarden; Hovbye, liggende strax ved Hoxerhavn, hvor der paa Hovaas er en Bakke, bestaaende af Kalksteen; Momtoftgaard, en stor, men ufrie Avlsgaard, som i fordum Tid har været Børglumstifts geistlige Gods tilhørende, men efter Reformationen tilfaldt Kongen og Kronen, og siden er den bortsolgt til privat Eiendom. Ullerup, en Herregaard, som i de nyere Tider har været i to Hovedgaarde, nemlig: Nørreullerup og Sønderullerup, men begge frie og komplette paa Hartkorn; til Gaarden hører et Kalk- og Teiglbrænderie ved Hoxerhavn i Østerildsogn. Dens frie Hovedgaardstaxt er 66 Tdr. 1 Skp. 1 Fkr. 1 Alb., Bøndergods 404 Tdr. 1 Skp. i Alb., Tiender 60 Tdr.

7) **Skinderupsgn**, hvortil den residerende Kapellan i Kiøbstæden Thisted er altid Sognepræst. Dette Sogn, som ikkun bestaaer af Skinderupbye, har paa den vestligste Part af Sognet, som kaldes Vestenkiær, taget Skade af Sandflugt.

8) **Vestervandetsogn**, som har taget mangfoldig Skade af Sandftugt, og Vestervandetsøe, som tilforn har været en fiskerig Søe, fyldes mere og mere med Flyvesandet. Sognebyerne ere: Vestervandetbye; Agerholmbye; Søndervilsbøl; Nørvilsbøl; Radetstoft; Holderhauge; Bierregaard; Lund; Skaarup; Sander; Tovting; Blegholthbye; Klitmøller, er et Fiskerleie

og tillige et Losse- og Ladested eller Handlingssted; thi Beboerne her ere Fiskere og Skippere, som med deres Sandskuder eller Fartøier, der ere bygte flade i Bunden til at løbe over Sandrevlerne, seile paa Kristiansand i Norge, og føre adskillig Trælast tilbage; men om Efterhøsten trækkes disse Sandskuder op paa Strandbredden og gøres faste med stor Forsynlighed, paa det at ikke Havets Vext om Vinteren, naar det er høie Vande, skal rive dem løse og drive dem ud ad Søen. Egnen her kaldes Klitmøller af tre Møller, som ligge i Klitten, eller imellem Sandbakkerne yderst ved Strandbredden hos Vesterhavet, af hvilke de to Møller ere endnu brugbare, men den yderste eller vestlige Mølle er ødelagt af Sandflugt; Østerklitmølle; Mellemølle; Vestermølle; Nebel, en Herregaard, som tilforn har været komplet; men da den skadelige Sandflugt har nu ødelagt den største og beste Deel af Gaardens og tilhørende Godsens Marker og Enge, saa er den bleven forringet, og nu i mange Aar været ukomplet; dens Hovedgaardstaxt er 10 Tdr. 5 Skpr., Bøndergods 57 Tdr. 2 Fkr., Mølleskyld 6 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb.

9) **Østervandetsogn** er Annex til Vestervandetkirke, og har tilforn taget nogen Skade af Sandflugt; Sognefolkene lide stor Trang for at faae Vand til deres Kreature og Fæemon. Sognet bestaaer af Østervandetbye og Østertoftinggaard.

10) **Norssogn**, hvoraf en Deel forhen har taget Skade af Sandflugt, bestaaer af Norsbye; Hindingbye; Hindinggaard; Oregaard; Vorringbye; Søegaard, en frie, men ukomplet Sædegaard, fordum beboet af Adel, men nu af en Bonde; dens Hovedgaardstaxt er 21 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr. 1 Alb., Bøndergods 35 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb. Ved Klitten eller Sandbakkerne er en Høy, kaldet Isberghøy, hvor en Næsekonge eller Høvding ligger begravet.

11) **Tvedsogn** er Annex til Norskirke. Dette Sogn ligger lige for Sandflugten, og derfor har i nogle Byer taget Skade paa Agre, Fædrift og Huse. Sognebyerne ere: Sønderbye; Nørbye; Ballerumbye; Kiergaard; Skielsgaard; Skielsberg.

12) **Rhæresogn**, hvis Byer og Steder har i forrige Aarhundrede taget Skade paa Ager og Enge af Flyvesand. Sognet bestaaer af: Rhærebye; Rhrærevraamølle;

Hedegaardbye; Saarupbye; Feberstedbye; Hiorteberggaarde; Puggedal; Hestekier; Bierre; Brorup; Hald; Kappel; Nørtorp, en Herregaard, liggende paa Hanstholm næsten en halv Miil nær Vesterhavet; til Gaarden hører Rhærekirke, Hanstedkirke og Vixøekirke. Dens frie Hovedgaardstaxt er 47 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr., Mølleskyld 4 Tdr. 2 Skpr. Bøndergods 229 Tdr. 2 Skpr, 1 Fkr. 1 Alb., Tiender 40 Tdr.

13) **Hansted sogn** er det ene Annex til Rhærekirke, og bestaaer allene af Hanstedbye, som ligger tæt under Sandbakkerne, og har paa sin nordre Mark taget stor Skade af Sandflugt; Ligeledes er deres Uddrift eller Græsgang, som ligger Sønden for Hanstedmølle, af Sandflugten forringet. Dette Hansted sogn tilligemed de tvende hosliggende Kirkesogne Rhære og Vixsøe, har fordem ligget paa en Øe, som endnu kiendes at have været omflydt, og kaldes endnu Hanstholm, men i ældre Dokumenter Hanstedholm; og Aar 1647 nævnes Hanstedbiereg ved Havstranden. Strandmændene paa Hanstholm ved Vesterhav fik af Kong Friderik den Tredie Aar 1666 Bevilgning, at de med deres Sandskuder maae ubehindret seile til Norge og søge Fiskerie i Havet, mod Tolds Erlæggelse.

14) **Vixø- eller rettere Vigsø sogn** ligger tæt under store Sandbakker, som i forrige Tider har ødelagt meget af deres Eiendom og Fædrift. Dette Sogn er det andet Annex til Rhærekirke, og bestaaer af Vigsøbye; Bierrebye; Hesseldal; Tovsgaard; Vutborggaard; Søborg. Vignæs er den yderste Pynt, hvorfra de her boende Skippere seile paa Norge med deres Sandskuder, og betale Tolden til Tolderen i Thisted. Dette Vignæs ligger ved Vixøebugt, hvor Vixøhavn er.

B. Hundborgherred.

Hundborgherred strækker sig paa tverts af Thyeland fra Liimfiorden til Vesterhavet, saa at det grændser mod Norden til Hillerslevherred; mod Sønden til Hassingherred; mod Østen til Vilssund i Liimfiorden, og mod Vesten til Vesterhavet. Dette Herred indbefatter eet Kiøbstædkirkesogn, nemlig Thisted, og ti Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Det Kirkesogn i Kiøbstæden Thisted; 2) Tilstedsogn;

3) Hundborgsogn; 4) Jannerupsogn; 5) Skioldborgsogn; 6) Kallerupsogn; 7) Siøringsogn; 8) Taarstedsogn; 9) Vangsogn; 10) Thorupsogn; 11) Nøraaesogn. Vi merke nu hvert Sogn især, nemlig.

1) **Den Kiøbstæd Thistedkirkesogn**; hvortil hører: Thisted, en Kiøbstæd; Faartoftbye, har 8 Gaarde; Tinstrupbye, har 11 Gaarde; og Torpbyee, har 4 Gaarde. Bisgaard eller Thistedbispegaard, en Avlsgaard, som i de katholske Bispers Tid hørte til Børglumstift, og var et Opholdssted for Bisperne, naar de indfandt sig i den Egn af Stiftet. Ved Reformationen kom denne Gaard med alt geistligt Gods til Kongen og Kronen, og blev efter den Tid meest kaldet Thistedgaard. Denne Gaard var ved Magt og i adskillige Partikuliers Eie indtil Aar 1564, da den blev solgt og afbrudt. Dens Jorder bleve solgte til Thistedbyes Indvaanere. Man. seer endnu Gravene, som den har været omgivet med.

Thisted, en Søekiøbstæd i Thye, beliggende ved en Aae, som falder ud i Liimfiordens Strand, hvilken med en Bugt støder lige op til Byens østre og søndre Side, saa at Byen har god Seilads. Bemeldte Aae løber midt igiennem Byen, og adskiller to Herreder; hvorudover den østre Deel af Byen ligger i Hillerslevherred; men den vestlige Deel af Byen ligger i Hundborgherred. Polihøide er her 57 Grad. 3 1/2 Min. Latitud., og 24 Grad. 40 Min. Longit.

Naar Byen er anlagt, vides ei; men i Brevskaber af det trettende Aarhundrede tales om Thisted, som Landets beqvemme Havn eller Losse- og Ladeplads til Leverancer. Men Kiøbstædsprivilegier har Byen faaet ved Enden af det femtende Aarhundrede af Biskop Niels Stygge over Børglumstift; thi alle disse katholske Bisper eiede Stedet, og oprettede det til en Kiøbstæd.

Byens Kirke er anseelig og meget gammel, har et anseeligt Taarn med Spiir, opsat af Kong Hans, og tiener de Søefarende til Underretning og Sømærke. Indvendig sees adskillige smukke Epitaphier i Kirken. Baade Kirken og den danske Skole er stiftet Aar 1740, og de Fattige ere tillagte anseelige Legater. Sognepræstens Residenz er af Kong Friderik den Anden Aar 1579 foræret, da samme Præstebolig har tilforn været en Residenz for de katholske Bisper i Børglumstift. Saavel til Kirkens, som ogsaa til Sognepræstens Residenzes Vedligeholdelse, er henlagt af Kongerne den halve Kongetiende af Thistedsogn.

I Thisted er et Hospital for 6 Fattige, stiftet Aar 1752. Byen har 4 Torve, en Deel smukke og anseelige Bygninger. Paa Byens Raadhuus holdes baade Thistedes Byeting om Løverdagen og Herredstinget for Hundborg- og Hillerslevherreder.

Dette Huus var i fordom Tid det saa kaldede Gildehuus, som Kong Kristian den Tredie forærede Byen Aar 1546 til et Raadhuus, og tillige gav det nye Kapel uden for Byen for at bruge alle dets Materialier til at forbedre det nye Raadhuus med.

Udi Thisted holdes den kongelige Amtstue for Ørum-, Vestervig- og Dueholmsamter. Byen har gode Kiøbstædjorder, som staae i Matrikelen for 98 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb. Hartkorn; saa og den afbrudte Bisgaards Jorder. Byen har skjønt Fiskerie i Liimfiorden af Helt, Giedder, Aborrer, Aal; og i Efteraaret komme Beboerne i Klitmøllerne med Kabliau, Koller etc. at sælge. Byen har ogsaa god Seilads formedelst Liimfiorden, der gaaer lige tæt op til Byen, men i Storm og Uveir har Fartøierne et vanskeligt Liggested, fordi her er ingen sikker Havn; Løgstørs høie Grunde ere og meget til Hinder for Seiladsen i Thisted.

Det kongelige Toldsted for denne Landsegn holdes her i Byen; thi alle Skippere, som boe omkring ved Vesterhavet, fra Steenberg og Klitmøllen lige til Thorupstrand, og fare med deres Sandskuder paa Norge, maae klarere for Ind- og Udgaende hos Tolderen i Thisted. Fra Byen udskibes aarlig en stor Mængde Kornvahre, saa og Fedevahre, samt Vadmel, uldne bundne Nattrøier, Lærret og hiemmegiort Tøi, til andre Stæder at sælges.

Byens Magistrat er en Byefoged. Posten kommer om Søndag og Torsdag, men afgaaer om Mandag og Fredag.

Byen har fire aarlige Markeder, nemlig den 13. Junii ved Kapelstenen uden for Byens Vesterport med Heste og Qvæg; den 18. Junii og den 17 Julii i Byen med Kramvahre og Lærreder, samt Tørfisk; og den 3. Oktober i og uden for Byen med Heste og Qvæg. Desuden hver Onsdag Torvedag fra Mikelsdag til Juul med Urter, Frugt, Potter, Gryder, Trævahre etc.

2) **Tilstedsogn** er Annexet til Thistedes Kiøbstædkirke. Dertil hører Tilstedbye og Silstrupbye.

3) **Hundborgsogn** har paa nogle Steder tilforn taget Skade af Sandflugt. Til Sognet hører: Hundborgbye; Fadersbøl, en Herregaard, som tilforn har taget Skade paa sine Eiendomme af Sandflugt; dens frie Hovedgaardstaxt

er 13 Tdr. 1 Skp. 1 Fkr., Bøndergods 217 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 4 Tdr. 2 Skpr., Tiender 50 Tdr. Rostrup, en Herregaard, hvis frie Hovedgaardstaxt er 27 Tdr. 3 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb., Bøndergods 220 Tdr. 7 Skpr. 1/2 Alb., Tiender 29 Tdr. Ulstrup, en Herregaard, hvis frie Hovedgaardstaxt er 34 Tdr. 6 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 1 Td. 2 Fkr., Bøndergods 271 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr. 2 1/2 Alb., Tiender 49 Tdr.

4) **Jannerupsogn** er Annexet til Hundborgkirke, og kaldes af nogle Jandrupsgn, hvis Kirke er baade vel prydet, og tillige i god Stand formedelst den bekiendte Jandrupblok, som staaer i Kirkens Chor, hvilken aarlig tilsendes Gaver fra de Søfarende og fra andre paa Landet for Hielps og Helbreds Erholdelses Skyld. Paa Kirkegaarden vises den Næssekonges Nilaus Begravelse, som har boet paa Siørringborg i Siørringsogn. Til Sognet hører Jannerupbye og Snedstrupbye.

5) **Skioldborgsgn** indbefatter disse Byer: Sønderkioldborgbye; Nørskioldborgbye; Aasbye; Sundgaard; Støvringboel. Ved Kirkegaarden er et grundmuret teighængt Hospital, kaldet Todbølhospital, for 4 Enker af Todbølgods, som nyde hver ugentlig 2 Mark, og aarlig 9 Mark til Ildning eller Brændsel at købe. Ved Støvring sees en Steendysse eller Kiempegrav, 120 Skridt lang og 12 Skridt breed, med en stor Offersteen oven paa. Ligeledes nok en af samme Længde og Beskaffenhed over den Kiempe Vilknud, af hvilken det Sund Vilsund, hvor man fra Thye gaaer over til Mors, skal have sit Navn.

6) **Kallerupsogn** er Annexet til Skioldborgkirke. Dertil hører: Kallerupbye; Hornstrup; Todbøl, en Herregaard, som har en Vandmølle, og under Hovedgaardens Taxt er ligeledes en Stampemølle; Gaarden har ogsaa Part i Sperringsøe, som er meget fiskerig, og ligger ikke meget langt derfra; dens frie Hovedgaardstaxt er 26 Tdr. 1 Fkr., Mølleskyld 3 Skpr. 2 Alb., Bøndergods 422 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb.

7) **Siørringsogn** bestaaer af Siørringbye; Brogaard; Ladegaard; Sperringbye; Sperringgaard; Skorupbye, som i forrige Tider har taget stor Skade af Sandflugt; Nestrupbye; Nestrupgaard, som i fordum Tid har

været beboet af Adelsfolk; Dollerupbye; Nordentoftgaard, en stor eensted Gaard, hvor den i Kiempeviserne ommeldte Peder Skammelsen har boet. Udi dette Sogn ligger den store fiskerige Søe, Siørringsøe, som ogsaa kaldes Jandrupsøe; tæt ved samme Søe ligger Siørringvold, hvor et Slot, Siørringborg kaldet, i ældgamle Tider skal have staaet, som Kong Nilaus har boet paa, den Tid Paris tiende ham, som hemmelig bortførte hans Dronning, hvorom den gamle Vise er gjort: Fra Siørringvolde til Vester hen lader Paris kaste den Lønnegrav etc.; Pladsen, hvor Slottet har staaet, er paa en høi rund Jordbanke; rundt omkring ligge Grave og Volde i en Rundeel; Volden, 21 Fod høi, er giennemskaaren paa tre Steder, hvor der har været Broer fra Slottet; paa Kirkegaarden sees et rart Monument af en Kampesteen, 3 Alen lang, og for hver Ende nedsat en ligedan Steen, 2 Alne lang og en Alen breed, som skal være over en af Vendelboestifts første katholske Bisper, som paa Hiemveien fra Bremen, hvor han var bleven ordineret, hid til Landet leed Skibbrud, og hans Liig flød til Land ved Thorupstrand, og derefter blev her begravet. (Læs Pontopp. Marmor. Dan. Tom. II. p. 347)

8) **Taarsted- eller Torstedsogn**, hvis Kirke skal i forrige Tider have været et Asylum, Barfred eller Frihedssted med sær Privilegium; men har sit Navn Torsted af en anseelig Høvding, ved Navn Thor eller Tord, hvis Grav vises i en stor rund Høy, Torshøy kaldet, uden for Byen. Dette Sogn er et Annex til Siørringkirke, og bestaaer kun af Taarstedbye.

9) **Vangsogn** har baade i ældre og nyere Tider taget ubodelig Skade af Sandflugt, da baade en Vandmølle er ødelagt, og tillige fem anseelige Eenstedgaarde have derved mistet deres beste Eiendomme. Sognet bestaaer af Vangbye; Vangsøe, en fiskerig Søe; Nystrup, har tilforn været en frie Herregaard og beboet af Adel; men Sandflugten har fordærvet denne Gaards Marke og Enke, saa at den nu er en uprivilegered og liden Sædegaard, hvis Hovedgaardstaxt er nu ikkun 6 Tdr. 1 Skp. 1 Fkr. Østerdiernæs; Klostergaard; Hovegaard; Korsborgboel; Kokkedal; Tarp; Sturup; Inte; Sandklitterne; Tvedeboelsmænd; Skaarhede; Overgaard; Kortegaard; Krogsgaard.

10) **Torupsogn** er Annexet til Vangkirke. Dette Sogn har ligeledes taget overmaade stor Skade af Sandflugten, og trues aarlig med større Ødelæggelse. Sognets Byer ere: Torupbye, hvis Beboere har to Gange Maattet flytte deres Gaarde for Sandflugtens Skyld, da ogsaa den liden ferske Søe, Fierringsøe kaldet, er nu opfyldt af Flyvesandet. Langgaard; Korsgaard; Vesterdiernæs; Færgegaard. Til Færgegaard her i Sognet ligger en Holm midt ude i den store Siørupsøe, imellem Torup og Jannerup; paa samme Holm har i gamle Dage staaet et Slot eller Borg, og kaldes endnu Fersborg eller Færgegaardsborg; og ved den vestlige Ende af Holmen staaer en Deel store Stene i en lige Rad ud i Søen, ligesom Levninger af en Broe til at gaae i Land ved. Den store fiskerige Søe, som begynder ved Siørring, og strækker sig ind i Torupsogn, har adskillige Navne, efter de Byer, som den støder paa, nemlig: Siørringsøe, Jannerupsøe; Arsøe, Alsøe, Færgegaardssøe. Denne store Søe trues ogsaa af Sandflugten at blive opfyldt.

11) **Nørhaesogn**, er ligeledes i forrige Aarhundrede blevet beskadiget af Sandsug paa en Deel af sine Marker, men er dog nu nogenledes kommet til rette igien. Dette Sogn bestaaer af Nørhaebye; Præstegaarden; Nørhaegaard, en stor smuk bygt Avlsgaard uden Frihed; den fik Staldstuderettighed Aar 1733, og er nu henlagt under den Herregaard Fadersbøl i Hundborgsogn. Næsgaard; Fredskild, en eensted Gaard, ved hvilken ligger den fiskerige Fredskildsøe; Legind; Stokkegaardsmølle, som Aar 1760 leed stor Skade af Sandflugt, som kom af Klitterne eller Sandbakkerne norden for Møllestedet, fyldte Mølle dammen, og tillukte Aegangen, som kom af Fredskildsøe.

II. Vesterviigamt.

Vesterviigamt indbefatter to Herreder, som ere: 1) Hassingherred; og 2) Refsherred.

A. Hassingherred.

Hassingherred strækker sig paa tverts af Thye, saa at det grændser mod Østen til Liimfiorden; mod Vesten til Vesterhavet; mod Norden til Hundborgherred; og mod Sønden til Refsherred. Dette

Herred bestaaer af femten Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Harringsogn; 2) Stakstrupsogn; 3) Skyumsogn; 4) Hørdumsogn; 5) Bedstedsogn; 6) Grurupsogn; 7) Hvidbergsogn; 8) Ørumsogn; 9) Lodbergsogn; 10) Viisbyesogn; 11) Heltborgsogn; 12) Hassingsogn; 13) Villerslevsogn; 14) Sønderhaaesogn; 15) Horstedsogn; 16) Snedstedsogn.

Vi merke nu hvert Kirkesogn især nemlig.

1) **Harringsogn** bestaaer af disse Byer: Harringbye; Harringgaard; Rosholm, hvor Præstegaarden ligger. Øland, en Herregaard, hvis frie Hovedgaardstaxt er 31 Tdr. 5 Skpr. 2 Fkr., Bøndergods 227 Tdr. 2 Skpr. 3 Fkr. 1 1/4 Alb., Tiender 87 Tdr. Søegaard; Kokholm; Broleshaug; Krogsgaard.

2) **Stakstrupsogn** er Annexet til Harringkirke, og har følgende Byer: Stagstrupbye; Sundbye; Sundbyevandmølle; Gierupbye.

3) **Skyumsogn** bestaaer af Skyumbye; Dybdal; Skyumveirmølle.

4) **Hørdumsogn** er Annexet til Skyumkirke, og bestaaer af disse Byer: Vesterhørdumbye; Østerhørdumbye; Kolbye; Tøtterupbye; Irup, en Herregaard, som i de katholske Tider har tilhørt Bispedømmet og Bispen over Børglumstift. Efterat Gaarden ved Reformationen med alt geistligt Gods ses Sekularisation var kommet i Kongens Eie, blev den af Kong Kristian den Tredie solgt Aar 1556. Gaardens Navn findes i et Dokument af Aar 1467 at være skrevet Ydrop; dens frie Hovedgaardstaxt er 28 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr., Mølleskyld 6 Tdr. 3 Skpr., Bøndergods 239 Tdr. 1 Skp. 1 Fkr. 2 3/4 Alb., Mølleskyld 1 Td. 4 Skpr. 3 Fkr., Tiender 200 Tdr. Imellem Hørdum og Irup ligger Hvirvilsheede.

5) **Bedstedsogn** har følgende Byer og Steder: Bedstedbye eller Bidstedbye; Horsfeldbye; Fuglsangbye; Hundkiær; Spangberg; Brogaarde; Grøntoft; Fladskiær; Stadshauge; Storehavbek; Lillehavbek; Møllegaard; Maarupmølle; Skottergaard; Vibtoft; Ulnesgaard; Tanderup, en Herregaard, som er en af de allerstørste i Thye, beliggende med smuk Udsigt til Oversø; Gaarden har Birkeret, hvorunder den Herregaard Koustrup henhører, da Birketinget for begge disse to Herregaarde holdes her om

Fredagen: dens frie Hovedgaardstaxt er 41 Tdr. 3 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Bøndergods 489 Tdr. 6 Skpr. 1 Fkr. 2 1/4 Alb., Tiender 159 Tdr. 4 Skpr.

6) **Grurupsogn** er Annexet til Bidstedkirke. Til Sognet hører: Grurupbye; Abildgaard, en stor Bondegaard; Gammelbye.

7) **Hvidbergsogn**, som ellers kaldes Hvidbergvestenaee, for at skille det fra Hvidberg paa Thyholm. Til Sognet hører: Hvidbergbye; Lyngholm, en Herregaard, hvis Hartkorn er tiendefrie, skjønt den nu ikke er komplet, fordi dens Eiendomme og Bøndergods er Tid efter Tid meget ruineret, da den tilforn har været en af de anseeligste Herregaarde i Thye; ved Gaarden er en stor fiskerig Aae, saa og gode Fiskedamme; dens Hovedgaardstaxt er 20 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr., Bøndergods 3 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb. Svankiærbye; Lomborggaard; Kiallerupbye; Istrupbye; Madstedgaard. Dette Sogn har liidt megen Skade af Sandflugt, som ogsaa har opfyldt Duesøe. Alle de, som boe langs med Vesterhavet, kaldes Havgasser.

8) **Ørumsogn** er det ene Annex til Hundbergkirke. Dertil hører: Ørumbye; Ørum en Herregaard, som i fordom Tid var et kongeligt Slot, hvor Lehnsherrene boede, indtil Lehnet efter Souverainitæten blev forandret til et kongeligt Amt, da Godset blev solgt af Kongen. Godsets frie Hovedgaardstaxt er 36 Tdr. 1 Skp, 3 Fkr. 2 Alb.; Bøndergodset og Tiender findes indberegnet under Vesterviigklosters Hartkorn. Sundborg; Hedegaard. Dette Sogn er ogsaa underkastet Fare af den ødelæggende Sandflugt, som har paa adskillige Kanter i Sognet allerede forhen giort stor Skade, og Flyvesandet opfylder den vestlige Ende af Ørumsøe alt mere og mere.

9) **Lodbergsogn** har taget en ubodelig Skade af Sandflugt, da nogle Byer og Gaarde ere aldeles blevne ruinerede, og Kirken er tilforn formedelst Sandflugt flyttet hen paa det Sted, hvor den nu staaer; men Sandets Tilvæxt har atter nærmet sig, saa at man maae frygte for, at den omsider af det flyvende Sand overfyges og skiules. Dette Sogn er det andet Annex til Hvidbergkirke, og bestaaer af Lodbergbye; Sveigaardbye; Skovsted; Tolbøl.

10) **Visbyesogn** har disse Byer og Gaarde: Visbye; Nørhedegaard; Sønderhedegaard; Ambyegaard.

11) **Heltborgsogn** er Annexet til Visbykirke, men ligger i Refsherred, hvor det findes anført under No. 3.

12) **Hassingsogn** bestaaer af Hassingby; Giselbekgaard. Strax ved Kirken er en Dal, kaldet Troldgab, hvori er ved Veien St. Thøgerskilde.

13) **Villerslevsogn** er Annex til Hassingkirke, og bestaaer af Villerslevby; Vibestoftby; Gudnæsby; Gundegaard.

14) **Sønderhaaesogn**, hvortil hører: Sønderhaebye; Sønderhaegaard. Kovstrup, en Herregaard, beliggende ved Ovesø; dens frie Hovedgaardstaxt er 19 Tdr. 4 Skpr., Bøndergods 467 Tdr. 6 Skpr., Mølleskyld 4 Skpr. 1 Fkr., Tiender 187 Tdr. 4 Skpr, Denne Herregaard tilligemed Tanderupgaard i Bedstedsogn have eet Birk, kaldet Tanderupbirk. Gyropgaard; Plovmandsgaard; Kalkiergaard; Kieldgaard; Smedieknek; Kovstrupmølle; Jestrupby; Østergaard.

15) **Horstedsogn** er Annex til Sønderhaaekirke, og bestaaer allene af Horstedbye.

16) **Snedstedsogn** har tilforn været det andet Annex til Sønderhaaekirke, men Aar 1622 adskilte Kong Kristian den Fierde dette Sogn fra de to andre og gjorde det til et Præstekald for sig selv. Snedstedkirke er meget stor og har det høieste Taarn, som kan sees af de Seilende nogle Mile ude i Havet. Sognebyerne ere: Snedstedbye; Giersbølby; Ælstedbye; Aarupbye; Aarupmølle; Bedstedbye.

B. Refsherred.

Refsherred, eller, som nogle skrive det, Reufsherred, er den yderste Ende af Thy, og grændser mod Norden til Hassingherred; men er paa de øvrige tre Sider omgivet med Liimfiordens Vande. Med Refsherred hænger den Halvø Thyeholm sammen, ved en smal Istmus eller Landhage. Dette Herred indbefatter 13 Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Vesterviigsogn; 2) Aggersogn; 3) Heltborgsogn; 4) Boddumsogn; 5) Ydbyesogn; 6) Huurupsogn; 7) Helligsøesogn; 8) Gietrupsgogn, Paa den Halvø Thyeholm ligger disse fire Kirkesogne; 9) Hvidbergsogn; 10) Lyngsøesogn; 11) Sønbergsogn; 12) Odbyesogn. Dernæst ligger paa den østlige Side af

Thyeholm den Øe Jegindøe, som udgiør 13) Jegindøesogn.

Vi merke nu hvert Kirkesogn for sig selv, nemlig:

1) **Vesterviigsogn** har sit Navn af dets naturlige Beliggenhed, at det ligger ved den yderste Ende af Liimfiorden, som løber der vester op med en Viig. Kirken er stor, høi og anseelig, og een af de smukkeste jydsk Kirker; thi den er 110 Alen lang med høie Hvelvinger, grundede paa tolv fiirkantede murede Pillere, afdeelt i tre Hovedgange med fire Rader Stole, og er prydet med et anseeligt Taarn. Den har i de katholske Tider været en Klosterkirke til det berømte vesterviigske Augustinerkloster, men da den rette Sognekirke, kaldet St. Thøgerskirke, blev efter Reformationen nedbrudt, og dens Materialier forbrugte til at giøre Klosterkirken større med, saa blev kun Kirkegaarden tilbage, som bruges endnu til at begrave Liig udi, men Klosterkirken derimod blev gjort til den rette Sognekirke. Paa St. Thøgerskirkegaard vises en Grav, som endnu kaldes liden Kirstens Grav, hvor Kong Valdemar den Førstes Søster, liden Kirsten, som tales om i Kiæmpeviserne, skal ligge begravet, tilligemed Hertug Buris, som besvangrede hende, og døde Aar 1178. Paa St. Thøgerskirkegaard er en Sundhedskilde, kaldet St. Thøgerskilde, og besøges meget. Sognets Byer og Steder ere disse: Vesterviigbye, Tingstrupbye; Handerupbye; Oxenbøl; Taabelbye; Nedergramstrup; Tinggaard; Kappelgaard; Villerupbye; Melvandmølle; Skorupvandmølle; Kiergaard; Trankierbye; Seiersbøl; Spovlum; Overadstrup; Naderadstrup; Bubbøl; Adbøl; Villegaard; Toppenberg; Nørbon; Østerulsted; Vesterulsted; Skorup; Roikier; Staversbøl; Rodenberg; Vesterviigkloster, en anseelig og betydelig Herregaard, som tillige er den største Herregaard i Thy; den har for Reformationen været eet af de store Herreklostere i de katholske Tider, og er kaldet Vesterviig, fordi det ligger ved den vestre Viig af Liimfiorden. Dette Kloster var et Augustinerkloster, stiftet allerførst i det tolvte Aarhundrede, til Ære for den Helgen St. Thøger (Theodgarus), for tolv Munke, som vare Canonici Regulares. Dette Klosters Prælat og Forstander blev kaldet Provst. Disse Kanikers Kollegium eller Kapitelet stod under de børglumske Biskoppers Tilsyn. Bemeldte Thøger, fød i Thyringen i Tydskland, reiste omkring og omvendte Folk fra Hedenskabet til den kristelige Troe, og prædikede Troen udi

Jylland i og omkring Thy; ja skal have bygt en liden Kirke af Grene og Vidier. Nogle Aar efter hans Død er han, efter den børglumske Biskops Alberiks Foranstaltning, bleven af Paven Aar 1197 kanoniseret eller indført blant Helgenes Tal, og skal siden have været anseet for Børglumstifts Patron og Skytshelgen. Ham til Ære blev baade Sognekirken i Vesterviig kaldet St. Thøgerskirke, saa og det nye stiftede Kloster kaldet St. Thøgerskloster i Vesterviig; ligeledes en Sundhedskilde, kaldet St. Thøgerskilde, og udi en Bondegaard i Handrupbye stod i nogle hundrede Aar opreist et Kors, kaldet St. Thøgersminde, som af Gaardens Beboere blev altid vedligeholdt, men er nu borttaget og ødelagt. Ved Reformationen Aar 1536 blev Vesterviigkloster, ligesom alt geistligt Klostergoods, sekulariseret og kom under Kronen, hvorpaa det blev gjort til et verdsligt Lehn, hvor de kongelige Lehns mænd boede, indtil Souverainiteten i Kong Friderik den Tredies Tid, da Lehnet blev gjort til et kongeligt Amt. Aar 1662 blev Vesterviigklosters Gaard og Gods solgt af Kongen til Partikulaires Eie. Aar 1737 blev denne Herregaard oprettet til et Stamhuus for den Moldrupske Familie, tilligemed Vesterviigsogns Kirketiende i alt 595 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr. Hartkorn, og hele Aggerssogn, som er blevet øde ved Sandflugt og Overskyllelse, og derfor ikke kan ansees for Hartkorn, men beboet, af Fiskere. Gaarden er prægtig opbyggt. Udi ældgamle Tider har her været prægtige Skove, men nu kiendes ikke mindste Spor deraf. Ved Gaarden er et Teiglbrænderie. Skiøn Fiskefangst med Helt, Aborrer og Aal falder ved Vesterviiggaardhuus. Den frie Hovedgaardstaxt er 88 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr., Bøndergoods baade til Vesterviig og Ørum, hvilke to Herregaarde tilhøre eet Herskab, er tilsammen 751 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr. 2 1/4 Alb., Mølleskyld 18 Tdr. 2 Skpr., Tiender 242 Tdr. 2 Skpr. Gaarden har sit eget Birk, og Birketinget holdes paa Gaarden om Mandagen. Neden for Vesterviigkirke holdes aarlig to Markeder, nemlig det ene otte Dage for St. Hansdag, og det andet otte Dage for St. Olesdag.

2) **Aggersogn**, som er det yderste og sidste Sogn af Aalborgstift paa den Kant, er Annex til Vesterviigkirke. Dette Sogn bestaaer af Aggerland, som er den smalle Strimmel Land, der sammenbinder Thy eller Aalborgstift med Harboeøre eller Riberstift, og forhindrer at Liimfjorden ikke kan bryde ud i Vesterhavet. Dette Aggerland ligger langs med Vesterhavet, og er nu af

Sandflugt saa fordervet, at det aldrig kan staae til Redning; thi det løse Flyvesand har med sine store Sandbanker skinlet alle Enge og Agerjord, saa at Sognets Beboere have nu slet intet Pløieland, da de dog tilforn have havt Ejendomsjord til 28 Plove; men ere Landets allerelændigste Fattige, hvis eneste Næring til Livs Ophold er lidt Fiskerie i Ørumsøe, Liimfiorden og Vesterhavet. Vel holder Klittaget Sandbakkerne tilsammen, men ved Gang og Fart imellem Havet og Husene gaar det ofte i tu. Dette hele Sogn hører til Vesterviigkloster. Til Aggersogn, hvis Kirke egentlig hører til Hassingherred, og har tilforn staaet paa et andet Sted, end hvor den nu staaer, hører disse Byer, nemlig: Vesteraggerbye; Østeraggerbye, hvor der er en Skole, som vedligeholdes af Vesterviigstamhuus; Sønderaalumbye; Nøraalumbye; Toftbye; Nabe, en eeneste Gaard; Rønbye eller Thyboerøn, hvilken Bye ligger alleryderst af Thyeland, ved Grændseskiellet imellem Vesterviigstamhuses Eiendom og Ryssensteen i Riberstift. Disse Beboere høre under de kongelige Sølimiter; de ere et særdeles haardført Folk formedelst deres usle Liv, ja de ere ogsaa ulige fra de andre Thyboer i Klædedragt, Sprog og Tale. Naar de nu med deres Pulsvaadde har i den dem tilladte Tid drevet deres Aalefangst under Salling, Mors og Thye i Liimfiorden, saa kiøre de omkring i Jylland og paa Markederne med deres Havfisk, af Helt, Giedder, Aborrer, etc. som de har tørret, og med deres tørre og røgede Aal, og sælge dem med stor Aftræk. Fordi disse fattige Aggerboer maae altid ligge paa Havet og søge deres Næring, saa kaldes de derfor af de andre Jyder med det Navn Havgasser, som boe ved Vestervauvau. Dette Aggersogn ligger midt ud for det farlige store jydsk Rif, som har tredobbelte Revler uden for sig, hvorved det undertiden hænder sig, at der strander Skibe; men Forstrandsretten tilhører Eieren af Vesterviigkloster. Det er skeet nogle Gange, at Vesterhavet har voxet saa høit, at det har oversvømmet Aggerland og hobet ind i Liimfiorden, da Vesterhavet har ved saadan Oversvømmelse skaaret meget Land bort af Aggerland, saa at denne smalle Strimmel Land eller Landhage (Isthmus) er nu ikke over 800 Skridt i Øster og Vester.

3) **Heltborgsogn** er Annex til Visbykirke i Hassingherred. Kirken har Taarn og Spiir, og ligger lige over for Karbykirke paa Mors eller Morsøe. Man fortæller, at disse to tvertover for hinanden liggende Sogne have deres Navne

af de Thyboehelte og de Morsingkarle, som skal have kastet over Limfiorden til hverandre de mange store Stene, som her ligge ved begge Strandsiderne, med Huller i, ret ligesom de vare trykte deri af Fingre. Sognets Byer ere disse: Helteborg; Gienderupbye; Næssund, hvor Overfarten er fra Thye over Fiorden til Mors; Ullerupbye; Kielstrupbye; Futterupgaard; Toftum, en upriviligered Avlsgaard, som før har været frie og beboet af Adel, men nu er den ufrie og beboes af Bønder; dens Hartkorn er 22 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr.

4) **Bodumsogn** har i forrige Tider været ganske omflydt, saa at man med Baade har kunnet seilet rundt om Sognet, hvilket sees kiendeligt endnu at have været sandt; thi for Østen omslutes Landet af Liimfiorden, men for Sønden og Norden gaaer to Vige ind fra Fiorden, af hvilke den Viig af Liimfiorden, som løber ind imellem Bodum og Dover, kaldes Doverkiil eller Riilfiord, men den anden Viig, som løber fra Liimfiorden ind paa den anden Side imellem Bodum og Thyholm, er ganske grundt og udyb, og kaldes Thyholmsveile; og for Vesten af Sognet er en Tørvemose, kaldet Broekier, med en liden Aae fra den ene Viig til den anden Viig. Dette Broekier gjør Bodumsogn landfast med Udbyefogn; og har man i dette Kier ofte fundet Ankere og andet Skibsredskab, som er et aabenbare Beviis paa, at her fordem har været Havn og Indseiling for Fartøier. Sognet bestaaer af Bodumbye; Præstegaarden; Bodumbisgaard, en liden frie og komplet Herregaard, beliggende noget fra Kirken, tæt hos den Viig af Liimfiorden, som paa den nordlige Side indslutter Bodumland, saa at den have en meget behagelig Udsigt til alle Kanter. Ved Gaarden er ogsaa en Skibshavn, hvori Fartøier kan ligge at losse og lade. Denne Gaard heder egentlig Bodumbispegaard, fordi de katholske Biskopper over Børglumstift have eiet den, tilligemed mange flere Gaarde og Godser overalt i Stiftet; men ved Reformationen blev denne Gaard, ligesom alt andet geistligt Gods, lagt under Kronen, som siden har solgt den til Partikulaires Eie. Dens frie Hovedgaardstaxt er 16 Tdr. 1 Fkr. 2 Alb., Bøndergods 206 Tdr. 1 Skp. 1 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 6 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Tiender 65 Tdr.

5) **Ydbyesogn** er det ene Annex til Bodumkirke, og har følgende Byer, nemlig: Ydbye; Ydbyegaard; Ginderupbye; Doverbye, liggende ved den Viig,

som løber derind af Liimfiorden, og af Byen kaldes Doverkiil; Dovermølle; Dovergaard; Brændgaard; Tvolumbye; Flarupkye; Holmgaarde; Hedegaard; Refstorpgaard; Gundtoftmølle; Refsbye; Skibstedgaard, en liden ukomplet, men dog tiendefrie Sædegaard, beliggende ved en Viig af Liimfiorden, hvoraf den har Fiskerie, især om Efteraaret og om Foraaret. Til Gaarden kan saaes 14 Tdr. Byg, 25 Tdr. Rug og 30 Tdr. Havre, saa og avles 30 Tdr. Høe; dens frie Hovedgaardstaxt er 6 Tdr. 3 Skpr., Bøndergods 37 Tdr.

6) **Hurupsogn** er det andet Annex til Bodumkirke, og bestaaer af Hurupbye; Lodal; Ærterupbye; Refsbye; Kapelhuse.

7) **Helligsøesogn** har Navn af en Søe, Helligsø kaldet, liggende noget fra Byen; i samme Søe skal have staaet et Nonnekloster, som efter gammel Fortælning skal være siunket. Sognet bestaaer af Helligsøebye og Gundtoftbye.

8) **Gietterupsogn**, hvis Kirke tiener til et Sømærke for de Seilende i Vesterhavet, fordi den er den høieste Kirke paa Vesterkanten i Thye, og Annexet til Helligsøekirke. Til Sognet hører: Gietterupbye; Kobberødbye; Østergaard; Gundtoftbye; Nørgietterupgaard; Nørgaard; Steensgaard; Rishauge; Trolsgaard. I dette Sogn imellem Kobberødbye og Vesterviig ligger en stor Bakke eller Lynghøy, kaldet Hielpensbiere, fordi man troer, at deri ligger skiult en stor Skat, som kan hielpe i Trang.

Om den Halvøe Thyeholm.

Thyeholm er en Peninsel eller Halse, og som Navnet lyder en Holm, hørende til Thye; thi dette lidet Land hænger sammen med det øvrige Thyeland allene ved en smal Strimmel Land, som løber ud mod Helligsøe, og altsaa er et Stykke af Thye og af Refsherred udi Vesterviigamt; men ellers er Thyeholm ganske omflydt af Liimfiordens Vande. Denne smalle Strimmel Land eller Landhage er en halv Miil lang, og af Naturen tykt belagt med smaa Stene, og kaldes Veiledraver, fordi det dannes imellem Liimfiorden paa den søndre Side, og en Veile eller Arm af Fiorden paa den nordre Side, som løber op forbi Bodumland, og endes ved Helligsøe, kaldet Thyeholmsveile. Liimfiorden,

som omringer Thyeholm, breder sig mod Østen saaledes ud, at fra Thyeholm over til Salling er der en Miil over Vandet. Fra Sønden gaaer ud mod Sundet en Odde, kaldet Sunddravet, af samme Egenskab som Veiledravet. Sundstedet, som fører over fra Thyeholm til Harsyssell, er neppe en Fierdingvei bredt, og lige over for paa Harsyssels Side er Piineodden, hvor den tydske Keyser Ottos Leir skal have staaet, da han paa sit Tog igiennem Jylland maatte standse for Sundet

Mod Vesten breder Liimfiorden sig igien ud, og lige over for Nissum, som ligger ved Strandkanten i Riberstift, faaer Fiorden Navn af Nisumbredning. Af de fra begge disse Landsider sig udstrækkende Odde har det bekiendte Ottesund, eller rettere Oddesund, sit Navn, skiønt det efter den jydske Udtale kaldes Odsund. Nogle holde for, at det skal kaldes Ottesund eller Ottinsund, fordi at den tydske Keiser Otto den Første paa sit Krigstog imod Kong Harald standsede her, og skiød sit Glavind i Sundet, da han for Mangel af Fartøier og for Modværn paa den anden Side ei kunde komme længere ind i Landet. (See Holbergs Danmarks Historie Tom I. Pag 82).

Thyeholmsland er en Qvadramiil, og staaer i Matrikullen for 890 Tdr, Hartkorn; har fire Kirkesogne, nemlig: 1) Hvidbergsogn; 2) Lyngsøesogn; 3) Søbbergsogn; 4) Odbyesogn.

Thyeholms Kiør ere ypperlige Melkekiør; men af Mangel paa Græsning staae de i Tøir om Sommeren, og maae flyttes fire gange om Dagen, Ostene ere af samme ramme Smag som Thyboeoste. Landet er et frugtbart Kornland. Indbyggerne legge sig meget efter Aalefiskeriet paa tre Maader, nemlig med Kroge, med Pulsvaadde, og om Vinteren med at stange paa Isen; dog ere Stangaal de beste. Saasnart de har tilsaaet, kiøre de med store Læs af røgede Aal (da otte tusinde Aal udgiøre et Læs) ud ad Øster- og Sønderkanten af Nørrejylland, ja endog til Hadersleb. Ellers falde ogsaa andre Slags Strandfiske, saasom Gieder, Helt, Smelt og Aborrer, hvilke de ogsaa føre omkring paa Læs at sælge. Paa Thyeholm er en god Havn, kaldet Terribøl, beliggende østen for Sunddravet, men er kun liden; derimod er den beste Søehavn, Styvlbek kaldet, ved Borg for fladbundede Fartøier, som kan løbe over Løgstørgrunde. Vi merke nu hvert især af de ommeldte fire Kirkesogne, som ligge her paa Thyeholm, nemlig:

9) **Hvidbergsogn** har 472 Tdr. Hartkorn, ni Byer, bestaaende af 94 Gaarde og 43 Huse. Hvidbergkirke er en smuk, stor og anseelig Korskirke, som i Historien er bekiendt af den børglumske Biskop Oles Mord, som skeede der Aar 1261 af Hr. Jens Glob, hvorudover baade Kirken og hele Stiftet blev af Paven sat i Band; og imedens samme Bands Tid vedvarede, blev Gudstienesten forrettet i et Kapel, hvoraf endnu sees Rudera paa Kapelhøyen vesten fra Kirken. Sognebyerne ere: Hvidbergbye; Hvidberggaard, som i de katholske Tider har været en geistlig Forlehnning, og er kaldet Thyeholms Provstegaard, hvo med en Kanik i Ribedomkapitel gierne blev forlehnet, og kaldet Provst i Thyesyssel. Hindsels, en frie og komplet Herregaard, liggende nordost paa Thyeholm ved Liimfiorden; denne Gaard var i de katholske Tider af det Gods, som tilhørte Børglumstift og dets Biskopper, men ved Reformationen hiemfaldt til Kongen og Kronen, som siden solgte den til privat Eiendom; Hovedgaardens Taxt er 29 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr., Bøndergods 233 Tdr. 6 Skpr. 1 23/24 Alb., Tiender 43 Tdr. Borregaard; Hellekildebye; en stor, men ufrie Avlsgaard, hvis Hartkorn er 25 Tdr., det tilliggende Bøndergods 175 Tdr. Smerumgaard; Gravgaard; Frøhøyboell; Flovlevbye; Bembye; Styvelbye, hvor den gode Skibshavn Styvlsbek er; Stivelgaard; Fomsgaard; Torshøye; Barslevbye; Jegebiergbye; Kallerupbye. .

10) **Lyngsøesogn**, har 150 Tdr. Hartkorn, 35 Gaarde, 16 Huse, og er Annexet til Hvidbergkirke, dertil hører Lyngsgaard; Lyngsgaardsgadegaard; Jestrupbye; Odgaard; Frostgaard; Søndergaard; Hebsgaard; Staktoft; Kondborggaard; Knudsgaard; Torpbye.

11) **Sønbiergsogn** har 130 Tdr. Hartkorn, 33 Gaarde, 25 Huse, og bestaaer af Sønbiergbye; Sønderraakiær; Lilleradhuse; Korsgaard; Østergaard; Nørkapel; Nørraakiær; Teglbierg; Hillersgaard; Sley; Mosen.

12) **Odbyesogn** har 140 Tdr. Hartkorn, 19 Gaarde, 18 Huse, og er Annexet til Sønbiergkirke, og bestaaer af Odbye eller Oddebye, som er den yderste Bye af Thyeholm, og ligger paa Landets yderste Pynt eller Odde ved Sundet, Ottesund kaldet. Over dette Oddesund er Overfarten fra Thy over

Liimfiorden til Salling; udi den norske Historie kaldes dette Sund Oddasund, og er bekiendt af den svenske Konge Jorund, som blev ophængt ved dette Sund, da han paa sin Vikingsfærd blev indspærret og fangen i Liimfiorden. Serupbye; Ugerlevbye; Biørndal.

13) **Jegindøesogn** bestaaer Jegindøe, som er en liden omflydt Øe i Liimfiorden, beliggende et Par Bøsseskud fra Tyeholm. Dette Sogn har tilforn ligget til Sønbergkald; men for Vanskeligheds Skyld at komme over Fiorden, er det skilt derfra, og gjort til et Kirkesogn for sig selv, og har nu sin egen Præst, som er beneficeret med Kongetienden og et Boel, kaldet Sodborg, for Kaldets Ringheds Skyld. Sognet bestaaer af Søndertoftskov; Nørretoftskov; Storegaard; Nørgaard; Storenørskov; Lillenørskov; Hudstedbølle; Kielskovheede; Nørbye; Bierregaard; Dalgaard; Sønderskov; Haarbølgaard; Søndergaard; Præstegaarden. Denne Øe hører i det Geistlige under Refsherred i Thye; men i den verdslige Jurisdiktion staaer den under Sønderherreds Ret paa Morsøe.

IV. Om Dueholmsamt, som bestaaer af Morsøe eller Morsland.

Dueholmsamt indbefatter allene Morsland eller Morsøe, hvis Indbyggere kaldes Morsinger eller Morsingboer. Morsøe er den største omflydte Øe i Liimfiorden, beliggende imellem Thye mod Østen, og imellem Salling mod Vesten; derimod strækker Morsøe sig mod Sonden ud imod Ottesund, og mod Norden ad Hanherred til. Der ere fire Færgesteder eller Sunde til at komme over til og fra Morsøe, nemlig to Sunde imellem Thye og Morsøe, som ere: 1) Vilsund, og 2) Næssund; det tredie Sund er Feggesund imellem Salling og Mors.

Dette Dueholmsamt eller Morsøe bestaaer af 3901 Tdr, kontribuerende Hartkorn. Udi de katholske Biskoppers Tid har Mors været en geistlig Forlehning, som havde Navn af Provstie, og strakte sig tillige over Hanherred; med samme blev gierne en Kanik af Riberkapitel forlehnet; men efter Reformationen ved alt det geistlige

Godses Sekularisation blev det et kongeligt Lehn under Dueholmskloster, hvor Lehnmændene boede; derimod efter Souverainiteten blev Lehnet gjort til et kongeligt Amt, kaldet Dueholmsamt, hvilket nu tilligemed Ørums- og Vesterviigamter forestaaes af een Amtmand.

Landet har Mangel paa Skove. Indbyggerne leve dels af deres Agerdyrkning, dels af Fiskerie, som falder rundt omkring Landet i Liimfiorden næsten det hele Aar igiennem af alle Slags. Morsland bestaaer af to Herreder, som ere: 1) Sønderherred, og 2) Nørreherred, hvorover er en Herredsfoged, som tillige er Byefoged i Kiøbstæden Nyekiøbing. Vi beskrive nu hvert Herred for sig selv.

A. Sønderherred.

Sønderherred er den sydlige halve Deel af Landet, og indbefatter under den verdslige Jurisdiktion de to Birker, nemlig Lundsbirk og Jegindøbirk, men under den geistlige Jurisdiktion et Kiøbstædkirkesogn i den Kiøbstæd Nyekiøbing, og sexten Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Den Kiøbstæd Nyekiøbings Kirkesogn; 2) Lodderupsogn; 3) Ælsøesogn; 4) Karbyesogn; 5) Hvedbergsogn; 6) Redstedsogn; 7) Liorslevsogn; 8) Ørdingsogn; 9) Østerasselssogn; 10) Vesterasselssogn; 11) Vejerslevsogn; 12) Blidstrupsgn; 13) Frørslevsogn; 14) Møllerupsogn; 15) Tæbringsogn; 16) Outrupsgn; 17) Rakkebyesogn; Vi merke nu hvert Sogn især.

1) **Nyekiøbings Kirkesogn** bestaaer af den Kiøbstæd Nyekiøbing. Dueholmskloster, en Herregaard, som i de katholske Tider har været et anseeligt Munkekloster, kaldet Johanniterkloster, eller St. Johannis Baptistæ og St. Mariæ Magdalene Kloster, hvis Formand kaldtes prior, men Munkene kaldtes Cruciferi. Efter Reformationen blev Dueholm, ligesom alle Klosterne, en verdslig Forlehning, og kaldet Dueholmslehn, hvorunder hele Morsland hørde.

Ved Souverainiteten blev Lehnet forandret til et kongeligt Amt; Klosteret blev gjort til en Herregaard, og af Kongen solgt til privat Eiendom. Den frie Hovedgaardstaxt er 42 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 2 Tdr. 1 Skp., Bøndergods 256 Tdr. 6 Skpr 1 Fkr. 1 3/4 Alb., Mølleskyld 5 Tdr. 6 Skpr. 3 Fkr., Tiender 99 Tdr. Dueholmsmølle er en Vandmølle, som ligger imellem Nyekiøbing og Klosteret. Samme

blev fordem kaldt St. Jørgens Mølle af St. Jørgens Kapel, som derved havde staaet. Den Odde eller Længde, som løber ud mod Fiorden fra Nyekiøbing og Klosteret, kaldes Refshammer. Rolstrupgaard, som mange Adelspersoner tilforn har eiet og boet paa.

Nyekiøbing, en Søekiøbstæd, beliggende næsten midt paa Mors ved Landets østlige Side under en høi Bakke tæt hos Liimfiorden. Polihøide er her 56 Grader 55 1/2 Minuter Latitud, og 24 Grader 47 Minuter Longitud.

Igiennem Byen flyder en Aae, kaldet Klosteraae eller Helligaandsaae, fordi den har sit Løb forbi Dueholmskloster. Denne Kiøbstæd er anlagt i det fiortende Aarhundrede, og har havt Kiøbstæds Privilegier i Kong Valdemar den Tredies Tid, da Byens skønne Beliggenhed ved Søen og dens gode Havn har bragt den i Velmagt. Byens Sognekirke, St. Klemenskirke kaldet, er af en høi Alder, og er smukt prydet baade ind- og udvendig.

Byen har to Hospitaler, det ene kaldet Helligaandsgaard eller Helliggeisthuus, stiftet Aar 1528, til hvilket er af Kong Kristian den Tredie lagt og skienket Karbyesogns Kongekorntiende, samt 27 Sognes Kongeqvægtiender i Morsøeland; det andet er Klingenbergshospital for 4 Fattige, som nyde hver ugentlig 3 Mark, hvortil er henlagt fire Kongekorntiender paa Morsøe.

Byens Raadhuus er nye opbyggt Aar 1757. Byens Magistrat er en Byefoged, som holder Byeting om Løverdagen og Herredsting om Mandagen.

Byen har en beqvem Havn til sine Fartøier, men Søefarten er kun til liden Fordeel for Skibseierne; thi deres Fartøier maae ofte ligge 3 til 4 Uger for Løgstørs høie Grunde paa deres Hen- og Hiemreiser, inden de efter deres Tour kan blive overlossede, og komme paa Flod; hvorudover de ei kan gjøre mere end to Reiser paa Norge om Aaret. Byens Handel drives med Korn, Fedevahre, Lærreder og andre Landets Produkter paa Norge og Kiøbenhavn. Paa Fiskerie fattes ikke til Byen. Ellers er Byens beste Næringsmiddel de to Kornmarker, nemlig Indmarken og Udmarken, som staaer i Matrikelen for 47 Tdr. 2 Fkr. 1 Alb. Hartkorn, samt Fællede og Overdrev til Høveders Græsning om Sommeren.

Posten gaaer imellem Viborg og Nyekiøbing to gange om Ugen; kommer om Søndagen og Torsdagen, men afgaaer om Onsdag og Løverdage. Et aarligt Marked holdes i Byen den 26. September.

2) **Løderupsogn** er det ene Annex til Nyekiøbingskirke, og bestaaer af Løderupbye; Gresborg; Fridsøebye; Trelleborg; Frysbrøndbye, Legindbye; Farupbye; Korupbye; Østermølle; Vestermølle; Mellemmølle; Legindveile og Sallingsund, hvor Færgestedet er fra Mors over Fiorden til Salling,

3) **Ælsøesogn** er det andet Annex til Nyekiøbingskirke, og bestaaer af Ælsøebye, Tauborggaard..

4) **Karbyesogn**, som i forðum Tid heed Karlbyesogn, hvis Kirke er prydet med et Spiir, og ligger lige over for Heltborgkirke i Thye. Man finder her ved Strandkanten ligesom ved Heltborg, hvorom er meldt allerede forhen ved Heltborgsogn i Refsherred Pag. 474, nogle store Stene med Huller og Mærker i af Fingre, hvilke Morslands Karle og, Thyelands Helte skal efter gammel Sagn have kastet over Vandet til hverandre. Sognets Byer ere: Karbye; Næsbye. Ved denne Bye Næs er Næssund eller Færgestedet, hvor man kommer fra Mors over Fiorden til Thye. Torpbye. Nok eenlige Steder, nemlig: Marken, Veirmølle; Bekken, een Gaard; Kibsgaard, ere 2 Gaarde; Ørndrup, en Herregaard, hvis frie Hovedgaardstaxt er 40 Tdr. 1 Skp. 1 Alb., Mølleskyld 4 Skpr. 1 Alb., Bøndergods 325 Tdr. 3 Skpr. 3 Fkr. 1/4 Alb., Tiender 119 Tdr. Agerbye, liggende paa en liden omflydt Øe, Ager kaldet, liggende i Liimfiorden imellem Mors og Thye.

5) **Hvidbergsogn** er det ene Annex til Karbyekirke, og har disse Byer: Østerhvidbjergbye; Hvidbjerggaard, en upriviligered Avlsgaard, som har tilforn været en adelig Gaard, men nu en Bondegaard; dens Hartkorn er 20 Tdr. 2 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Huse derunder 1. Td. 7 Skpr. 1 Alb. Vesterhvidbjergbye; Æistrup, en eensted Gaard, ved hvilken er en liden Vandmølle. Af Fiorden gaaer en Viig ind til Glomstrupherregaard, kaldet Glomsviig, hvori falder got Fiskerie. Glomstrup, en Herregaard, hvis Marker ligge ved Liimfiorden, hvoraf forommeldte Glomsviig løber derop til; dens frie Hovedgaardstaxt er 28 Tdr. 6 Skpr. 1 Alb., Mølleskyld 4 Skpr. 1 Fkr., Bøndergods 210 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr., Mølleskyld 3 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr., Tiender 17 Tdr. Markskielingshuus, ligger under Glomstrups

Hovedgaardstaxt. Søndermølle. Kastenkiær, ligger imellem Glomstrup og Hvidbergmark.

6) **Redsted- eller Ræsted sogn** er det andet Annex til Karbyekirke. Dertil hører Kærstedbye; Sindbjergbye; Sindbjerggaard, en Herregaard, men ukomplet; dens Hovedgaardstaxt er 16 Tdr., Bøndergods 9 Tdr. 3 Skpr. Udi dette Sogn er en Heede, kaldet Ræstedheede.

7) **Liørslev- eller Lørslev sogn**; hvortil hører: Lørslevbye; Vitterupbye; Skadborg; Høiriis, en Herregaard med 3 Skove, som ere de eeneste paa hele Morsland og i Thy; den frie Hovedgaardstaxt er 38 Tdr. 7 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Møllenskyld 2 Tdr. 1 Skp., Bøndergodset var tilforn 423 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., men Aar 1768 blev Gaarden kun solgt med 205 Tdr. Hartkorn, Tiender 97 Tdr. Under Høiriishovedgaardstaxt tigger Lilleriismølle og Nebelsmidie. Ved Fiorden er et Fiskested, kaldet Gammeløer, men ingen Huse derhos.

8) **Ørdings sogn** er Annexet til Lørslevkirke. Dertil hører: Ørdingbye; Hadegaardene; Storupbye; Storupgaard; Aarbekmølle; Prostrup, to eensted Huse.

9) **Østerasselssogn**; hvortil hører: Østerasselsbye; Sillerslevbye; Sillerslevkrat; Sillerslevøre, et lidet Fiskerleie; Lund, en Herregaard, som i fordem Tid har været en kongelig Gaard, og er da kaldet Lundslot udi Mors, som Kongerne have forlehnet bort til fornemme Adelsmænd, tilligemed dets underliggende Gods; men efter Souverainiteten er det solgt til Partikulieres Eiendom. Gaarden ligger paa en høi Bakke strax ved Liimfiorden. Den har fra gamle Tider havt sit eget Birk og Birketing, kaldet Lundsbirk, hvilket er nu henlagt under Herredets Jurisdiktion. Gaardens frie Hovedgaardstaxt er 52 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb.

10) **Vesterasselssogn** er Annexet til Østerasselsskirke. Til Sognet hører: Vesterasselsbye; Mydammølle. Ved samme Mølle er en stor Veile, som man skal over til Assels.

11) **Veierslev sogn**, har disse Byer: Veierslevbye, hvori ligger en Gaard, kaldet Ballegaard; Kalundborg; Nørvandmølle; Søndervandmølle;

Præstegaarden Vilsbye, ved hvilken ere mange Høye, som kaldes Vilsbyeting; Vilsgaard; Viborggaard; Veierslevgaard, en uprivilegered Avlsgaard, men har tilforn været en Herregaard i Kong Hans's Tid, og nu en Bondegaard, beboet af Bønder; Gaarden staaer i Matrikelen for 17 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr. 2 Alb. Udi dette Sogn ere Veierslevbakker og Veierslevheede meget bekendte.

12) **Blidstrupsgn** er Annexet til Veierslevkirke. Dertil hører: Blidstrup; en Herregaard, hvis Navn forud blev skrevet Blixtorp; dens frie Hovedgaardstaxt er 25 Tdr. 4 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb. Molsgaard; Movtrupgaard; Gammelbye; Gammelgaard; Nøraaegaard; Æmbbye. I Sognet er en Aae, som kommer fra Assels, og nogle smaa Busker, kaldet Blidstruplund.

13) **Frøslevsgn**; hvortil hører: Frøslevbye; Anderupbye; Frøslevgaard, en Herregaard, hvis Hovedgaardstaxt er 23 Tdr. 4 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb., Bøndergods 246 Tdr. 2 Fkr. 2 3/4 Alb., Mølleskyld 13 Tdr. 6 Skpr. 2 Fkr., Tiender 142 Tdr. Ved Frøslevgaard er et stort Kiær, kaldet Frøslevkiær, hvorigiennem gaaer en stor Aae, som adskiller Sønder- og Nørherreder. Der er og en stor Bakke, hvoraf høres et tredobbelt Ekko; og sees 27 Kirker i Mors, Thye og Salling.

14) **Møllerupsgn** er Annexet til Frøslevkirke, og bestaaer allene, af Møllerupbye.

15) **Tebringsgn**; hvortil hører: Tebringbye; Votborg, en eensted Gaard, som i fordum Tid har været et Herresæde; thi her sees endnu Rudera af Volde og Grave omkring Gaarden.

16) **Ovtrupsgn** er det ene Annex til Tebringkirke. Dertil hører: Ovtrupbye; Fiellerslevbye; Damsgaard, en Herregaard, omringet med dybt Vand og brede Grave; dens Hovedgaardstaxt er 26 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr., Mølleskyld 2 Tdr. 1 Fkr., Bøndergods 323 Tdr. 6 Skpr. 2 Fkr., Mølleskyld 2 Tdr. 1 Skp., Tiender 97 Tdr.

17) **Rakkebyesogn** er det andet Annex til Tebringkirke. Dertil hører: Rakkebye; Blaaborg, en eensted Gaard; Nørmølle. Kongetienden af dette Kald

ligger til Sognepræsten, for at holde en Kapellan, at der hver Søndag kan holdes Gudstieneste i alle tre Kirker..

B. Nørreherred.

Nørreherred er den nordlige halve Deel af Morsøe, som strækker sig op ad Thy til, og indbefatter femten Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Solbjergsogn; 2) Sundbyesogn; 3) Dragstrupsogn; 4) Skallerupsogn; 5) Galtrupsogn; 6) Østerjølbyesogn; 7) Fladesogn; 8) Draabyesogn; 9) Alstedsogn; 10) Bierbyesogn; 11) Seierslevsogn; 12) Æirslevsogn; 13) Jordsbyesogn; 14) Tødsesogn; 15) Ærslevsogn.

Vi merke nu hvert Kirkesogn især.

1) **Solbjergsogn**; hvortil hører; Solbjergbye; Bassehauge; Mellemjølbye; Jølbyegaard, en tiendefrie, men ukomplet Sædegaard, som dog svarer noget Vist aarlig til Præsten, har fordum været et adeligt Herresæde; dens Hartkorn er 16 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr., Huse derunder 3 Tdr. 1 Skp. 1 Fkr.

2) **Sundbyesogn** er Annex til Solbjergkirke; dertil hører: Sundbye, hvilken Bye har sit Navn af Sundet, Vildsund kaldet, her i Sognet, hvor man lader sig oversætte fra Morsøe over Fiorden til Thy; Bekkehøy; Vildsundboel; Faartoftbye; Krogsgaard; Klitgaard; Overgaard, en forhen ukomplet, men Aar 1764 komplet gjort Herregaard, dog svarer den en aarlig Afgift til Præsten. Dens frie Hovedgaardstaxt er 16 Tdr. 1 Fkr. 1, Alb., Bøndergodset er indberegnet under den Herregaard Ullerup i Galtrup, dens kontribuerende Hartkorn, efterdi de begge tilhøre een Eier.

3) **Dragstrupsogn** bestaaer af Dragstrupbye; Vesterjølbye, hvor Præstegaarden blev Aar 1555, forflyttet hen at være. I samme Bye har fordum været en Herregaard, kaldet Digisende, beboet af Adel Aar 1435. Paa Vesterjølbyemark hos Fiorden sees en stor Steen ophøiet paa andre Stene, kaldet Vistiftoel, hvor Indbyggerne i Hedenskabets Tider have ofret til den Afgud Visti. Paa Dragstrupkirkegaard er en god Kilde, kaldet Magdalenækilde.

4) **Skallerupsogn** er Annexet til Dragstrupkirke, og bestaaer af Skallerupbye og Torupbye.

5) **Galtrupsogn** bestaaer af Galtrupbye; Tøvingbye; Ullerup, en Herregaard, nye opbyggt Aar 1755; dens frie Hovedgaardstaxt er 33 Tdr. 6 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 4 Tdr. 2 Skpr., Bøndergods til begge Herregaarde, Ullerup og Overgaard i Sundbyesogn, er 419 Tdr. 3 Skp. 2 Fkr. 29/60 Alb., Tiender 62 Tdr.

6) **Østerjølbyesogn** er Annexet til Galtrupkirke, og bestaaer allene af Østerjølbye. I forrige Tider gik Fiorden ind imellem begge Jølbyer og igiennem Dragsmunden ud ad Sunde- eller Gullerupsstrand, men nu findes der allene smaa Aær, Kier og Enge, og tildeels tørt Land, hvor den store Aegang tilforn har været.

7) **Fladesogn** bestaaer af Fladebye, som er byggt paa det Flade imellem mange Bakker og dybe Dale, som Byen er omringet med. Mandrup, en Herregaard, hvortil hører Flade og Draabyekirker og begge Kirketiender; dens frie Hovedgaardstaxt er 27 Tdr. 6 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Bøndergods 259 Tdr. 6 Skpr. 1 Fkr. 2 1/2 Alb., Tiender 40 Tdr. Lillemandrupgaard. Iblant Fladebakker findes i en Dal en hellig Kilde, kaldet St. Margretheskilde. Salgierhøi findes antegnet i Søkartet, fordi den er en meget stor og rund Jordhøi der i Sognet Østen for Kirken, og tages til Sømærke af de Seilende i Vesterhavet.

8) **Draabyesogn** er Annexet til Fladekirke. Dertil hører: Sønderdraabye; Bukhauge.

9) **Alstedsogn**; hvortil hører: Alstedbye og Skarumbye, hvor Præstegaarden ligger. Her i Sognet har i Kong Æriks af Pommern hans Regierings Tid ligget et Slot, kalder Alstedvold.

10) **Bierbyesogn** er Annexet til Alstedkirke. Dertil hører: Bierbye, saaledes kaldet af de Bierge og Bakker, som den ligger paa. Gulderupbye.

11) **Sejerslevsogn** bestaaer af Sejerslevbye; Hesselbergbye; Skrandrupbye; Søe, en tiendefrie, men ukomplet, dog privilegered Sædegaard, som svarer en vis aarlig Afgivt til Præsten. Den har været i fordum Tid beboet af Adel, men har nu kun Bondegaards Bygning. Dens frie Hovedgaardstaxt er 19 Tdr. 7 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 85 Tdr. 3 Skpr. 3 Fkr.

2 1/4 Alb. Nørredraabye; Skierbek; Haustholm; Feggeklit, en eenlig Gaard, som i forrige Aarhundrede har været en adelig Gaard, beboet af Adel, som har skrevet sig til samme Gaard, men er nu allene en Bondegaard uden al Frihed, som skylder 6 Tdr. Hartkorn. Gaarden har sit Navn af den tæt derved liggende store og lange Bakke, som er af meget regulair og smuk Anseelse, omtrent 24 Alne høi, kaldet Feggeklit, og seer ud som en stor nye Fæstningsvold, begroet allevegne paa Siderne med Græs, men oven paa ganske jævn, og saa stor en Plads, at der kan saaes 30 Tdr. Rug. Denne Klit strækker sig fra Syd til Nord, og gjør ligesom et Forbjerg imod Liimfiorden. Paa samme Klit har den Næsekonge Fegge, som ogsaa kaldes Søekonge, i de hedenske Tider havt sin Residence; hans Grav findes ogsaa der oven paa samme Klit. Og efter denne Fegge har baade Klitten og Sundet sit Navn. Feggesund er det Færgested i dette Sogn, hvor man gaaer over Fiorden fra Morsøe til Hanherred i Thye. Skaregaard, en tiendefrie Gaard, som dog svarer aarlig noget Vist til Præsten; men den har i fordum Tid været et adeligt Herresæde, og da beboet af Adel, som i det femtende Aarhundrede har skrevet sig til samme Gaard; nu er den ikkun en Bondegaard med Bondegaardsbygning. Dybdalgaard.

12) **Æjerslevsogn** er det ene Annex til Sejerslevkirke. Dertil hører: Æjerslevbye; Vesterhunderupbye; Østerhunderupbye.

13) **Jørsbyesogn** er det andet Annex til Sejerslevkirke, og bestaaer af Jørsbye; Jørsbyegaard, som Aar 1424 har været en adelig Gaard, og været beboet af Adel.

14) **Tødsesogn** bestaaer af Tødsebye, hvori fordum har ligget en stor Gaard, kaldet Tødsegaard, beboet af Adel, som har skrevet sig til samme Gaard i det femtende Aarhundrede; Vodstrupbye; Hyldiggaarde; Børndrupbye; Liunggaard. Sognets Navn skrives i gamle Dokumenter: Thytzhøf, Thydzø, Tøtze.

15) **Ærslevsogn** er Annexet til Tødsekirke, og bestaaer allene af Ærslevbye.

Kilde: Nicolay Jonge,

Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.

Kiøbenhavn 1777

Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store Helliggieststrædet No. 150

Side 457 – 486.

II. Om Riberstift og Stiftamtmandskab.

Riberstift, eller, som Nogle skrive, Ribestift, er paa den vestlige Side inddgrændset af Vesterhavet; mod Norden af Liimfiorden; mod Østen af Viborg- og Aarhuusstifter, samt af det lille Belt, og endes i Sønder ved Tøndern i Hertugdømmet Slesvig. Man regner Længden af Riberstift fra Møgeltønder til Lemvig at være 30 Mile, og Bredden at være 11 Mile.

Af alle fire Nørrejylland Stifter er Riberstift det ældste, da det i Begyndelsen af det niende Aarhundrede blev oprettet under Kong Harald Blaatands Regiering, ligeledes er ogsaa Riberstift af disse fire det største Stift, i Henseende til Landets Strækning. Udi dette Stift, især i de Herreder, som ligge midt i landet og grændse sammen med Viborgstift, findes mange og store Heeder. Den frugtbareste og deiligste Egn er hele Koldinghuusamt, og en stor Deel af Riberhuusamt. I de vestlige Dele ved Søekanten af de øvrige Amter falder got Marskland imellem Sanddriverne. De beste Skove findes i Koldinghuusamt.

Riberstift har i fordum Tid været inddeelt i disse tre Sysseler, nemlig: 1) Vardsyssel, 2) Hardsyssel, og 3) Jellingsyssel; men denne Inddeeling bruges nu ei længere, thi efter Souverainiteten er Stiftet inddeelt i disse fire Amter, nemlig:

I. Riberhuusamt, som indbefatter A. af Sønderjylland: 1) Møgeltønderbirk; 2) Ballumbirk; 3) Loeherred; 4) Høyerbirk; 5) Torninglehn; 6) Hvidingherred; 7) Lystrupbirk; 8) Frøsherred; 9) noget af Gram- Rangstrup- og Tønderherreder; 10) Karlslundherred. Men B. af Nørrejylland: 11) Giørdingherred; 12) Maltherred; 13) Skadsherred; 14) Vesterherred, hvor Kiøbstæden Varde ligger. Stiftsbefalingsmanden i Ribe, som og har alle Stiftets Kiøbstæder under sig, er tillige Amtmand over dette Amt; den kongelige Amtsstue holdes i Ribe.

II. Lundenæsamt, som har følgende 5 Herreder: 1) Østerherred; 2) Nørherred; 3) Bøllingherred; 4) Hamrumherred, og 5) Hiermherred.

III. Bøvlingamt, som har følgende 5 Herreder: 1) Gindingherred; 2) Vandfuldherred; 3) Skodborgherred, hvori er den Kiøbstæd Lemvig; 4) Ulfborgherred, hvori ligger den Kiøbstæd Holstebro; og 5) Hindherred, hvori ligger den Kiøbstæd Ringkiøbing. Disse tvende Amter, nemlig

Bøvlingamt og Lundenæsamt, ere samlede under een Amtmand; og den kongelige Amtstue holdes i Ringkiøbing af Amtsforvalteren.

IV. Koldinghuusamt, som har 8 Herreder: 1) Bruskerred, hvori ligger den Kiøbstæd Kolding; 2) Undseherred; 3) Ælboeherred, hvori ligger den Kiøbstæd Fridericia; 4) Holmansherred; 5) Jerlevherred; 6) Slagsherred; 7) Hørdilherred; og 8) Nørvangsherred, hvori ligger den Kiøbstæd Veile. Dette Amt har sin egen Amtmand, og den kongelige Amtstue holdes i Kolding af Amtsforvalteren.

Udi Riberstift er altsaa 4 Amter, og derudi, foruden de 5 Herreder og Birker af Sønderjylland, 22 Herreder af Nørrejylland, 230 Kirker af Nørrejylland, foruden de Kirker af Sønderjylland, eet Grevskab og eet Baronie, 70 frie Herregaarde, og 32 ufrie eller ukompleterede Avlsgaarde. Førend vi beskrive ethvert af disse fire Amter, ville vi allerførst beskrive

Ribebye.

Ribe, Hovedstaden for Riberstift, en vel bygt og anseelig stor Kiøbstæd, beliggende paa Grændserne imellem Nørre- og Sønderjylland ved den store Riberae, af hvilken den saa got som er omgiven, og giennemskaaren af Aaens adskillige Grene. Denne Aae, saavidt den anrører Byen, kaldes Nepsaae eller rettere Nebsaae, af en Borger ved Navn Svend Neb, som i Kong Hanses Tid anlagde en Vandmølle, kaldet efter Mølleren Nebsmølle, og Strømmen kaldet Nebsstrøm. Stadens Beliggenhed er under 55 Grader 20 Minuter Latitud, og 24 Grader 42 Minuter Longitud.

Stadens Ælde er vist over 800 Aar, thi den danske Skribent Adam Bremens. melder om Ribe, at den allerede længe før. hans Tid, og altsaa i det tiende Aarhundrede, har været en berømt og blomstrende Søestad, hvorfra man gik til Søes til Tydskland, Holland og Engeland. Andre paastaae med stor Grund, efter den Skribent Remberts, Erkebiskop i Hamberg, hans Beretning, at Ribe er bygt mod Slutningen af det ottende Aarhundrede. Efter Dr. P. Terpagers Beretning, har Byen allerførst været anlagt en halv Miil nærmere Havet ved Sønderfaarup, hvor Rudera sees, og Stedet kaldes endnu Gammelribe; men formedelst Oversvømmelse af Havet er den forflyttet længere op mod Østen. Stadens ældste Kiøbstædsprivilegier ere ved Tidens Ælde forkomne; men det

ældste, som endnu haves i Behold, er udgivet af Kong Valdemar den Anden. Man finder; at Ribe har i de ældre Tider været befæstet efter de Tidens Maade Aar 1201, 1269, og at slige Fæstninger Aar 1306 skulde nedbrydes. Ligeledes blev i Kong Friderik den Andens Tid paalagt alle Kiøbstæder i Jylland og Fyhn, at give en vis Sum Penge, kaldet Riberskat, som skulde anvendes til at befæste Ribe. Men alle disse Fæstningsværker ere nu borte.

Til at beskytte Byen og dens Handel imod Sørøvere og fiendtlige Anfald, var vesten for Byen ved Aaen anlagt Aar 1115 det gamle og berømte Riberhuus, som var et Slot, stærk befæstet med høie Mure, dybe Grave og stærke Volde. Af samme Slot har hele Amtet sit Navn, og kaldes endnu Riberhuusamt. Vel blev det adskillige gange i fiendtlige Tider indtaget, men dog vundet ved Storm tilbage. Men Aar 1659 blev det i Krigens Tid ganske ruineret, og efter den Tid ere de øde Bygninger aldeles nedrevne, saa at intet nu kiendes deraf, uden allene Volde og Grave.

Staden har to Porte, nemlig Nørreport og Sønderport, som nogle mene at være en Levning af den gamle Fæstningsmuur. Fordi at Byen baade omringes og giennemskiæres af Aaens Vande, saa findes følgende Broer, som maae vedligeholdes af Byen med stor Bekostning, nemlig: 1) Nyebrøe, som er den yderste uden for Nørreport 2) Udermøllebroe, ved den yderste Mølle hos Nørreport: 3) Midtmøllebroe, imellem Nederdam og Meldam; 4) Overmøllebroe, imellem Meldam og Storegade; 5) Sønderportsbroe; 6) Skaningerbroe.

Byen har tre Vandmøller, nemlig Udermølle, Midtmølle og en Stampemølle; dernæst et stort fiirkantet Torv midt i Byen ved Domkirken; paa samme Torv staaer Kaget og Pælen for Delinqventere; der er og en offentlig Brønd, kaldet Kagkilde.

Her findes to Sognekirker, nemlig Domkirken, som ogsaa kaldes vor Fruekirke, bygt paa det Høieste Sted i Byen, hvilket kaldes Lilliebierget. Efter A. Hvitfelds Ord Pag. 258 skal Riberdomkirke være den ældste af alle Kirker i Riget, saafremt Leofdag, den første Biskop i Riberstift, som levede i Kong Harald Blaatands Tid, har stiftet den; Andre derimod vil bevise, at Domkirken er bygt i Begyndelsen af det tolvte Aarhundrede af Biskop Thoro. Udi denne nye Domkirke blev Kong Æmun begravet Kirken er bygt af Qvaderstene med to høie Taarne, som oven paa ere ganske platte. Indvendig er Kirken anseelig stor og overmaade smuk; den er 100 Alne lang, 50 Alne breed, og 45 Alne høi. Høikirkens sex store

Hvelvinger hvile paa tolv af hugne Steen opførte Pillere; men i Lavkirken. baade den søndre og nordre, ere mange flere mindre Hvelvinger og Pillere. Især beundres den store Kupel eller Hvelving over Koret, som et Konststykke. Ved Siden af Koret er Domkapitelet, hvor nu holdes Riberlandemode og Tamperretten.

Udi Domkirken har i de katholske Tider været en Mængde af Kapeller og Altere. Tvende Konger, nemlig forbemeldte Kong Ærik Æmun og Kong Kristoffer den Første, ligge begravne i Domkirken. Ligeledes er her at see det prægtige Monument over Albert Skeel, og det grevelige Schakkiske Monument. De mangfoldige Epitaphier her i Domkirken over adelige, geistlige og borgerlige Personer kan læses i Terpagers Inscript. Ripens. Til Domkirken hører uden for Staden Riberladegaard, som var før en ufrie og ukomplet Avlsgaard, og har i fordum Tid været Ladegaard til Riberhuusslot, men er nu solgt til 45 Beboere. Teglgaarden; Østervedbye; Klaabyegaard; Underbierum.

Den anden Sognekirke i Riber er St. Kathrinækirke, som og kaldes Sortebrødrekirke, fordi den var fordum Klosterkirken til Sortebrødre- eller Dominikanernes Kloster. Denne Kirke er 80 Alne lang og 34 Alne breed, og er formodentlig opbyggt tilligemed Klosteret midt i det trettende Aarhundrede. Til denne Kirkes Hovedreparation blev Materialierne af den forfaldne St. Pederskirke brugt Aar 1673. Til Kathrinækirke hører uden for Staden Tvedbye; Tangebye; Lystrupbye; Lystrupmølle; Dalshuus.

Før Reformationen har der i Ribe været mange Kirker og Kapeller, som nu ere afbrudte, saasom: St. Pederskirke; St. Nikolaikirke; St. Mikelskirke; St. Klemenskirke; St. Hanskirke; den hellige Gravs Kirke; St. Jørgenskapel; St. Bartholomæikirke; Graabrødrekirke; den Helligaandskirke. Ligeledes har her været en Deel Klosters, nemlig: Vor Fruekloster eller Kanikernes Kollegium; St. Nikolaikloster eller Frueklosteret; Graabrødrerkloster, hvilket var Franciskanermunkenes eller Minoriternes Kloster; Sortebrødrekloster, hvilket var Dominikanernes eller Prædikebrødrenes Kloster; St. Hanskloster; den Helligaands Gaard eller Helligaands Huus i Ribe var baade Kloster og Hospital tillige; St. Jørgensgaard var et Hospital for smitsomme Syge. Til disse Stiftelser maae ogsaa henføres de mange Gilder, som fordum holdtes i Ribe, nemlig: St. Antoniigilde; St. Knudsgilde; Kalentgilde; Helligkorsesgilde; St. Giertrudsgilde; St. Hansgilde;

St. Nikolai- eller Peblingegilde; St. Pedersgilde; Præstegilde; Vikariergilde; St. Karens-gilde.

Den latinske Skole, oprettet af Kong Kristian den Tredie Aar 1558, hvis nye grundmurede Skolebygning blev opført og indviet Aar 1727 af Rektor og Magister Kristian Falster i Biskop Lauritz Thuras Tid, har en Rektor, Konrektor og 3 Hørere, er forsynet med skønne Legata og Donationer.

Udi Ribe boer Stiftamtmanden og Biskoppen over Ribestift. Her er et skønt Hospital for 70 Lemmer, som nyde hver ugentlig 28 Skilling og frie Brændsel; det har sin egen Præst, og har anseelige Indkomster og Eiendomme. Desuden er her ogsaa til Fattiges Nytte Giesteboder og Almisseboder.

Stadens Raadhuus, indrettet Aar 1709, hvor Raadstueretten holdes om Mandagen og Tirsdagen, men Byetinget om Tirsdagen og Birketinget om Onsdagen, Raadstueretten fik af Kong Friderik den Anden Aar 1586 Landstingsret, saa at Magistratens Domme indstævnes lige til Høiesteret. I Historien har Riberret fordem været meget bekiendt, formodentlig fordi den har været haard, og Øvrigheden har holdt strængt derover; thi i de gamle Viser heder det: De komme ikke alle for Riberret, som ere modne nok til at hænge etc. De danske Konger har i Ribe fordem havt et anseeligt Myntested, hvor mange Mynter baade af Guld og Sølv ere myntede, især i Kong Friderik den Førstes og Kong Kristian den Tredies Tid, (som findes anførte i Loretzens Musæum Regium, p. 697: og P. Terpagers Ripæ Cimbr. p. 704). Der findes ogsaa ældre Mynter, som her ere slagne. Man vil ligeledes mene, at det ældste Bogtrykkerie i Danmark er anlagt i Ribe Paa Lilliebierget faa Aar efter Reformationen, hvor adskillige Bøger ere trykte Aar 1591 og 1592.

Byens Magistrat er en Præsident, en Borgemester og to Raadmænd, saa og en Bye- og Raadstueskriver. Byens Jorde eller Eiendomme af Ager og Eng ere anslagne i Hartkorn for 247 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr. 1 Alb. Agermark og Engene, som meest ere Marskenge, dog nogle Geestenge, tilhører deels Byens Kasse, deels Indvaanerne. deels Stiftelser og Embeder. I fordem Tid har her i Ribe været ypperligt Fiskerie, som nu formedelst Aaens Tilstoppelse aftager; dog fiskes her Giedder, Aborrer, Aal og Regenaugen, saa ogsaa Lax. De saa kaldte Ribeskuller eller Riberflyndre er ikke af Byens eget Fiskerie, men fra Fanøe og Mannøe, hvor de fiskes og tilberedes, og derefter, bringes til Ribe at sælges. Her har ogsaa tilforn været en anseelig Handel med Heste, Øxne, Korn og

Fedevahre, saalænge Aæn var saa dyb, at Søefarten var i god Stand, da Hollænderne og andre udenlandske Kiøbmænd kom ofte til Ribe, men nu er Handelen ei af nogen vigtig Betydenhed; thi Byen er omringet med Haderslebhuusamt, hvor Handelen paa Landsbyerne er almindelig. Den Aæ, som gaaer fra Søen af op til Byen, har i gamle Dage været saa dyb, at store Skibe har kundet seile lige ind i Byen; men nu er Aæn saa forstoppet, at i Ebbetiden kan kun en Baad eller Pram gaae, og maae ligge sex Timer paa Grund, indtil Flodtiden kommer. Derfor maae Skibene, som indkommer fra Riberdyb, ligge over en Miil fra Byen for Anker ved et Sted, kaldet Underbierum, hvorfra de losses ved Pramme. Udi Ribe er et kongeligt Toldkammer, hver Øxen- og Hestetolden erlægges, da mange Øxen igiennem Byen uddrives til Hamborg, men sielden nu udskibes.

Staden har ofte været hiemsøgt af Ildebrand og Vandflod, da den høie Flod har gjort stor Skade baade i og uden Byen, og Indbyggerne derved bestedte i stor Angest og Fare.

Den hamborger ridende Post kommer til Ribe fra Kiøbenhavn og Hamborg hver Mandags- og Torsdagsaften, og derpaa afgaaer videre til Varde og Nyekiøbing; hvorfra han kommer igjen til Ribe hver Onsdags- og Løverdagsmorgen, og afgaaer saaledes fra Ribe til Kiøbenhavn og Hamborg samme Dags Formiddag Klokken 10 Slet.

Hver Tirsdag holdes Torvedag. Desuden sex aarlige Markeder, nemlig den 19. Martii Hestemarket i 3 Dage; den 15. Maji med Kram- og Trævahre; den 26. Julii ligeledes med Kram- og Trævahre; den 17. Julii Hestemarket i 3 Dage; den 5. September Kram- og Trævahre; og den 16. Oktober med Heste og Qvæg i 3 Dage.

(En udførlig Beskrivelse paa Latin over Ribebye kan efterlæses udi p. Terpagers Ripæ Cimbricæ in 4. Flensb. 736).

I. Riberhuusamt

Riberhuusamt er omrent tyve Mile langt. Det grændser mod Norden til Lundenæsamt; mod Vesten til Vesterhavet; mod Østen til Koldinghuusamt og til en Deel af Haderslebamt; mod Sønden til Tønderamt, og indtil imod Tønderbye; altsaa ligger Riberhuusamt deels udi Sønderjylland, deels udi Nørrejylland. Den Deel af Sønderjylland som er matrikuleret til Riberhuusamt, og svarer under

Amtstuen i Ribe, er ingen hele Herreder, men allene visse Stykker af adskillige omliggende Herreder, Birker og saa kaldede Lehne, saasom: Møgeltønderherred og Birk, Loehered, og deri Ballumbirk, Loebirk, Amrum- og Vesterlandsførsbirk, af Tørningehne, noget af Hvidingherred, af Høiersherred og Birk, af Gramherred og Birk, af Lystrupbirk, af Nørrerangstrupherred og Birk, af Tønderherred og Birk, af Frøsherred, af Kalslundherred.

Men af Nørrejylland hører til Riberhuusamt disse fire Herreder: 1) Giørdingherred; 2) Maltherred; 3) Skadsherred; og 4) Vesterherred. Det kontribuerende Hartkorn i Riberhuusamt er 9840 Tdr. foruden det frie Hartkorn til Herregaarde og Præstegaarde. Amtstuen, hvorunder Jordegodset hører, holdes i. Ribe. Stiftsbefalingsmanden over Riberstift er tillige Amtmand over Riberhuusamt.

Af Strømme eller Aær er disse fire i dette Amt merkverdige, nemlig: 1) Nebsaae, som løber forbi og igiennem Ribe; 2) Skodborgaae eller Kongeaaen, som gør Grændse imellem Nørre- og Sønderjylland; 3) Sneumaae; 4) Vardeaae, hvilke tvende sidste falde ud i Fiorden. Disse Aær ere alle fiskerige. Udi Riberhuusamt ligge disse to Kiøbstæder, Ribe og Varde, Vi beskrive nu

A. De Dele af Sønderjylland, som høre til Riberhuusamt.

I. Riberhuusbirk.

Af Riberhuusbirk hører herhid ikkun Staden Ribe, hvis Kirkesogne ere disse to, nemlig: 1) Domkirkens eller vor Fruesogn, hvortil hører uden for Byen Ribeladegaard og Teiglgaarden; 2) Sortebrødre eller St. Kathrinæsogn, hvortil hører uden for Byen Tvedbye og Tangebye. Hvorom allerede er meldt i Stadens Ribe Beskrivelse Pag, 490.

II. Møgeltønderbirk, og Herred.

Af Møgeltønderbirk og Herred, hører herhid: 1) Møgeltøndersogn, og 2) Dalersogn.

Vi merke nu hvert Sogn især, nemlig:

1) **Møgeltøndersogn**, hvortil hører Møgeltønder, en meget, stor og anseelig Bye, hvis meget zirlige Kirke, der er prydet med et Orgelværk, kaldes St. Nikolaikirke. Bønderbye; Toehalebye; Gallehuus, hvor de tvende kostbare og vidtberømte tønderske Guldhorn ere fundne, det ene af en Pige ved Navn Kathrine Svendsdatter fra Østerbye, Aar 1639, det andet af Bonden Jerik Lassen i Gallehuus Aar 1734. Begge disse to Guldhorn forvares paa det kongelige Konstammer i Kiøbenhavn; det første fundne tønderske Guldhorn veier 6 Pund 13 Lod, er af det allerfineste Guld, og vurderes for 1200 Rigsdaler; men det andet, som blev fundet Aar 1734. veier 7 Pund 11 Lod, og altsaa veier 30 Lod Guld mere end det første. Paa dem begge staae mange hieroglyphiske Figurer og en gothiskrunisk Skrift eller Karakterer. Brinkegaard; Pokkenbollegaard; Markhedegaard; Skakkenborg, Hovedgaarden for Grevskabet Skakkenborg og den grevelige Skakkiske Families Residenz, er en overmaade Prægtig Bygning, beliggende tæt ved Møgeltønderbye. Gaardens gamle Navn var Møgeltønderslot. Udi de katholske Tider var dette Slot iblant de Godser, som laae til Riberbispestoel; men efter at de katholske Bispers Regiment ved Reformationen fik Ende, faldt Møgeltønderslot med alle de andre geistlige Godser til Kongen, som efter Souverainitæten solgte det Aar 1661 til Feldtherre Hans Schak. Hvorpaa Møgeltønder med underliggende Gods blev Aar 1671 oprettet af Kong Kristlan den Femte til et Grevskab for den Skakkiske Familie, og fik det nye Navn Skakkenborg. Under Grevskabet høre tre Birker, nemlig: Møgeltønderbirk, Ballumbirk i Løherred, og Lystrupbirk. Greven er Patron til Møgeltønder-, Daler-, Æmmerlev-, og Ballumkirker. Dette prægtige Grevskab gjør selv Regnskab til det kongelige Rentekammer; Hovedgaardstaxt Ager og Eng er 428 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr. 1 1/3 Alb., Mølleskyld 36 Tdr. 6 Skpr. 3 Fkr. 1 1/4 Alb., privilegeret skattefrie Hartkorn 300 Tdr., Bøndergods 1382 Tdr. 6 Skpr. 1 Fkr. 2 7/12 Alb., Kongetiender 105 Tdr. End videre hører her til Sognet: Vedaae; Roigaard; Spydsholm; Æmmerlykke; Sudsrakken; Sudsfelt; Sudkoks; Feldsverre; Stikhusene; Vesteranflod; Vesterfeldt; Broersmark; Kasten Hansens Gaard; Soidams to Gaarde: Briøxensmark; Boesmark; Lindskovmølle; Dalermølle Brinkladegaard; Bodsbølleladegaard; Ballumbye; Skallebeksmølle.

Sognet kaldes Møgeltønder, det er Storetønder, i Henseende til Kiøbstæden Tønder, som ligger en Fierdingvei Østen derfra, og egentlig fra gamle Tider heder Lille- eller Lütketønder. Her falder baade inddiged Marskland og Geesten eller det høie Land.

2) **Dalersogn**, hvortil hører: Dalerbye, hvis Mark er meget frugtbar; Østerbye, hvor der boe gode Linnedvævere; halvdelen af Gierupbye, thi den anden halve Deel hører til Visbyesogn.

III. Ballumbirk i Loehered.

Ballumbirk i Loehered, hvortil hører: 1) Ballumsogn; 2) Meoldensogn; og 3) Romsøesogn.

Vi merke nu hvert Sogn især.

1) **Ballumsogn**, hvis Kirke er meget stor og anseelig, dens Taarn prydet med et Spiir 52 Alen høit, og ligger ikkun et Par Bøsseskud fra Vesterhavet. Sognebyerne ere: Vesterendebye; Østerendebye, hvilke tvende Byers egentlige og gamle Navne er Vesterballum og Østerballum; Mølbye, hvor der er en Veirmølle; Kringlumbye; Byested, et eenligt Huus; Harknag, hvor der er en Deel smaa Huse, som beboes af Matroser; Husum; Bodsøl, paa hvis Lademark staaer en Grupenmølle og et Møllehuus; Bundtiebye; Reisbye. Dette Sogns Beboere fare gemeenlig til Søes, paa Holland. Vesterhavets overskyllende Floder har fordum ødelagt adskillige Byer og 7 Herregaarde her i Sognet, saa at der nu er vildt Hav, og Stedet kaldes paa Væseren. Disse 7 undergangne og af Vandflod ødelagte Herregaardes Navne skal have været disse: Staverskov; Grove; Gudmark; Brink; Bovensmark; Bodsøl.

2) **Meoldensogn**, hvortil hører: Meoldenbye; Ottersbøllebye; Forballumbye; HybiERG, to Gaarde. I Sognet er en Aae, som skiller Meoldenbye fra Lundebye; ved samme Aae findes Rudera af en Herregaard, kaldet TranbiERGgaard. Sæden paa Agrene beskadiges ofte af Havet, naar Vandet voxer.

3) **Romøesogn** bestaaer af den Øe Romøe.

Den Øe **Romø** ligger i Vesterhavet een Miil fra det faste Land, hvor den nærmeste og sædvanlige Overfart er fra Ballum. Landet er halvanden Miil langt og tre Fierdingvei breedt. Den vestlige Side, som vender mod Havet, er Heede og Sanddynger; den østlige Side, som vender mod det faste Land, er allene beboet og dyrkes meest af Qvindfolk; thi Mændene passe Søefarten og fare meest paa Grønland og Sælfangsten; Pigernes Arbeide og Fortieneste bestaaer i at kniple. Øens Kirke, St. Klemenskirke kaldet, ligger midt paa Landet imellem Sønderlands og Nørlandsbyer. Øen deles i to Dele, hvorefter Indbyggerne henhøre under to verdslige Jurisdiktioner; thi de paa Sønderland høre under Riberamt og Ballumbirk i Loeherrred, men de paa Nørlandet høre under Haderslevamt og Hvidingherredsting. I geistlige Sager staaer Landet under Loeherrredsprovsten og Riberbiskop. Sønderlandet bestaaer af disse Byer: Kirkebye; Tagholm; Østerheede; Vesterheede; Vraa; Østerbye; Mølbye; Sønderbye; Vestergaarde; Havnen, hvorfra Overfarten er til Ballum. Nørlandet har disse Byer: Jyver; Toftum; Bodlindmark; Nørtvismark; Tvismark; Kongsmark. Paa Landet er to Veirmøller. Romø skal efter Fortæling have været landfast med det faste Land, og mod Norden med Mannø, men har ved de ulyksalige Vandfloder af Vesterhavet efterhaanden mistet store Strækninger paa alle Sider; thi Aar 1248 skal et heelt Kirkesogn paa den vestlige Side være af Oversvømmelse undergaaet, tilligemed en hosliggende Skov.

IV. Loeherrred.

Udi Loeherrred ligger: 1) Døstrupsgn; 2) Randrupsgn; 3) Visbyesogn; 4) noget af Bredesogn ved Lygumkloster hører ogsaa til Riberamt.

Vi merke nu hvert Sogn især:

1) **Døstrupsgn** bestaaer af Døstrupbye; Lovrupbye; Drengstedbye; Vinumbye; Nørvolmbye; Overbye; Tevringbye. Dette Sogn har god Ager og Eng, og meget flittige Bønder; her falder ogsaa skønt Fiskerie af Giedder, Aborrer, etc.

2) **Randrupsgn** bestaaer af Randrupbye og Lundebye; begge disse Byer har gode Marskenge, som overskylles af det salte Vand. I Aaen imellem Lundebye og Meolden falder Aal og andet Fiskerie.

3) **Visbyesogn**; dertil hører: Visbye; Nørbye; Møllerupbye; Gammlbye; Trørborg, en stor og important Herregaard med anseelig Bygning. Fra Dronning Margrethes Tid, thi hun købte den til Kronen, blev den kaldet et kongeligt Slot. Siden ved Pantsættelse kom Trørborgslot til de katholske Bisper i Ribe. Ved de geistlige Godsers Sekularisation efter Reformationen, hiemfaldt Trørborgslot til Kronen; men Aar 1580 kom det fra Kronen ved et Mageskifte i Privates Eie. Gaarden er anlagt i en Morads, befæstet med Grave, og har i Krigens Tid Aar 1659 holdt fiendtlige Anfald tilbage. Godsets Eier har Herredsting over Loehered. Godset bestaaer af fire Sogne og dets Kirker, nemlig Visbye, Meolden, Randrup og Døstrup. Under Trørborg ligger Østerbyegaard i Odyssoegn ved Skodborgaae. Hovedgaardens Taxt er 121 Tdr, 4 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 15 Tdr. 7 Skpr. 2 Fkr., Bøndergods 1128 Tdr. 7 Skpr., Tiender 147 Tdr. 6 Skpr. Af Gierupbye hører den halve Deel til dette Sogn, og den anden halve Deel af samme Bye hører til Dalersogn i Møgeltønderbirk og Herred, som allerede er anført forhen Pag. 495.

4) Af **Bredesogn** hører til Riberhuusamt disse Byer: Bredebye, Borrebye, Aspbye, Boesholm, Harritzbye, Søndervolmbye, Apterupbye.

V. Amrom- og Vesterlandsføhrs Birk i Loehered.

Amrom- og Vesterlandsføhrs Birk i Loehered indbefatter 1) St. Klemenssogn paa den Øe Amrom. 2) Af St. Johannissogn paa Øen Føhr fire Byer; thi de øvrige Byer og Kirker høre under Tønderamt, tilligemed St. Nikolaisogn der paa Landet. 3) St. Laurentiisogn paa Øen Føhr.

Vi merke nu hvert Sogn for sig.

1) **St. Klemenssogn** paa den Øe Amrom.

Den Øe **Amrom** er en liden langagtig Øe, dannet som en halv Maane, beliggende næsten en Fierdingvei i Sydvest fra den Øe Føhr; den hører ganske til Riberhuusamt og til Riberstift, baade i Henseende til verdslig og geistlig Jurisdiktion. Denne Øe er en god Miil lang, men ei over halvanden Fierdingvei breed, formedelst de mange Sanddyner. Indbyggerne leve meest af Søefart og Fiskerie; thi Mændene fare paa Grønland paa Hvalfiskefangst, paa

Holland og andre Stæder, hvorved de forhverve sig god Hyre. De ere enrøllerede Søefolk, og i Nødsfald tages til Kongens Tieneste paa Orlogsskibe. Deres Fiskerie under Landet er Aal, Flyndre, Rokker, og om Vinteren Østers. Her prædikes tydsk; thi deres Sprog er en Art af det gamle frisiske Sprog, og deres Klædedragt er som Føhringernes eller de paa Føhr. Paa denne Øe er allene een Kirke, kaldet St. Klemenskirke, og har sin egen Præst. Til St. Klemenssogn hører tre Byer, nemlig: Nebel, Sydertorp; Nordorp, som bestaaer af 159 Huse og næsten 600 Mennesker. Beboerne eie ogsaa nogle Smakker, hvormed de farer til Søes. Denne Øe Amrom, saavel som Vesterdelen eller Vesterland af Øen Føhr sorterer under Loeherreds Provstie og Vesterlandsføhrs Birk.

2) Af **St. Johannissogn** paa den Øe Føhr disse fire Byer: Nebelumbye, Gottingbye, Borgsumbye og Vidsumbye.

Den Øe Føhr ligger i Vesterhavet halvanden Miil fra Dagebøl i Vestermark, hvorfra er Overfarten med Posten. Denne Øe er halvanden Miil lang, een Miil breed. Den skal i de allerældste Tider have været landfast med den Øe Sildt, og da have begge disse Øer udgiort elleve Sogne; men ved den store Vandflod Aar 1362 ere de revne fra hverandre.

Nu bestaaer Øen Føhr af sexten Landsbyer, foruden en velbyggt liden Flek, Wyck kaldet, indeelte i tre Kirkesogne, som have tre Sognekirker, nemlig: St. Laurentiikirke, St. Johanniskirke og St. Nikolaikirke. Landet er stærkt beboet, har 1469 Huse, og 6000 Indbyggere, Gamle og Unge. Den østre Deel af Landet, som bestaaer af St. Nikolaisogn og Kirke, saa og noget af St. Johannissogn med Kirken, kaldes Østerlandsføhr, og hører under Hertugdømmet Slesvig og Tønderamt. Samme østre Deel har sin egen Landfoged, som oppebærer Skatterne og leverer dem til Amtstuen. Til denne Deel hører den velbebygte Flek Wyck, som er bygt paa hollandsk Maade, har henimod 200 Huse, god Skibsfart, og en skiøn Havn, hvori Skibene kan ligge sikre for vestlige Vinde; her boe og alle Slags Haandværksfolk. Men den vestre Del af Føhr, som bestaaer af St. Laurentiisogn med Kirke, og det meeste af St. Johannissogn, kaldes Vesterlandsføhr, og hører under Riberhusamt. I Henseende til verdslig Jurisdiktion har Vesterlandsføhr, tilligemed Øen Amrom, sit eget Birk og sin Birkefoged, som holder Birkeret. Men i det Geistlige staaer

Vesterlandsføhr med Amrom under Loeherrred Provstie. Til denne vestre Deel hører af St. Johannissogn disse Byer: To tredie Deel af Nebelumbye; Gotting; Borgsum, hvor der er en gammel Fæstning, kaldet Borg, omgiven med en høi Vold af 400 Fod i Omkreds, anlagt i Kong Valdemar den Tredies Tid; og Vitsumbye, hvilket er allerede forhen ommeldt. Dernæst hele St. Laurentiisogns syv Byer, som siden skal anføres. Den Øe Amrom skal i fordum Tid have været landfast med Føhr; og imellem begge disse Øer skal have staaet St. Annækirke og Sogn, som ved Vandflod er nu gaaet til Grunde. Fra Vesterlandsføhr over til Amrom er en halv Miil over Vandet. Imellem Føhr og Amrom fiskes Østers, som er et Kronens Regale. Hele Øen Føhr indholder Geest- og Marskland. Geesten eller Agerlandet, som er den søndre halve Deel af Føhr, hvori Byerne ligge, er meget høi, og staaer ingen Fare for Oversvømmelse. Men den nordre Deel er forsynet med Dige imod Havets Vold. Indbyggerne paa Føhr leve meest af Skibsfart; thi de ere gode Skibsfolk, og deriblant mange Kommandeurer, som, fra Kiøbenhavn, Hamborg og Holland hyres paa Hvalfiskefangsten under Grønland. Omtrent 1500 enrøullerede Søefolk fare som Styrmand og Matroser fra bemeldte Stæder og Lande paa slige og længere Reiser, tiene stor Hyre og blive formuende, og ved Reisens Ende komme altid hiem. Imidlertid drives Agerdyrkingen ved Qvindekjønnen og gamle Mænd, som ei længere kan tiene til Søes. Føhringerne have deres eget Sprog, som er gammel Frisisk; men her prædikes Tydsk i Kirken, og i Skolerne læres ligeledes det tydske Sprog.

3) **St. Laurentiisogn** paa Øen Føhr bestaaer af syv Byer, som ere Syderende, hvori Sognepræsten boer; Øltsum; Klintum; Tuftum; Hedehusum; Utersum; og Duusum.

Anmerkning.

List er ingen Øe for sig selv, men er allene et Stykke af den nordlige Ende af Øen Silt eller Sylt, og bestaaer allene af det der anlagte kongelige Toldhuus, samt to Bøndergaarde og fem Huse. Toldstedet er anlagt af Kong Kristian den Femte Aar 1682, og kaldes Listertoldsted. Havnen heder Kongenshavn, og Dybet, hvorigiennem man løber derind af Vestersøen, kaldes Listerdyb. Beboerne gaae til Kirke i Reitum paa Silt, som

hører til Hertugdømmet Slesvig og Tønderamt, endskiønt dette Stykke af Landet, som kaldes List, hører under Riberhuusamt, men i Rettergangssager søger sin Ret ved Ballumbirk i Loeherrød.

VI. Tørninglehn. Af Tørninglehn i Hvidingherred hører til Riberhuusamt:

- 1) Til vor **Fruesogn i Ribe** høre disse Byer: Østervedstedbye; Klaabyegaard; Underbierum.
- 2) Af **Vestervedstedsogn** disse Byer: Vestervedstedbye; Sønderfarup, hvor mange Kniplepiger boe; Underbierum.
- 3) Af **Hvidingsogn** disse Byer: Hvidingbye; Raahedebye.
- 4) Af **Skierbeksogn** disse Byer: Skierbekbye; Giesingbye; Hunstedbye; Mosebøl; Mithusom; Allerupbye; Vestergasebye; Østergasebye.
- 5) Af **Brønssogn** disse Byer: Vesteroblingbye; Havervad; Syndernæsbye; Astrupbye. Det øvrige af Brønssogn er under Haderslevhuus, Lygumkloster og Tønderamter, samt tilhører Greverne af Skakkenborg og Kastel. Brønsskirke er en af de smukkeste og anseeligste Landsbyekirker baade i og uden for Riberhuusamt; thi den er høi og stor, har et smukt Taarn og Spiir, samt et lidet Taarn paa Kirkens østre Ende. Indvendig er den prydet med et Orgelværk af 11 Stemmer, som til Kirken er foræret af Møllerne i Brønsmølle. Kirken ligger strax ved den fiskerige Brønssaae.
- 6) Af **Arildsogn** den Bye Honingbye.,
- 7) Af **Spandetsogn** disse to Byer: Spandetbye; Faarstedbye.
- 8) Af **Høierupsogn** disse to Byer: Høierupbye; Arnumbye. Arildgaard har tilforn været en Herregaard, men nu Bøndegaarde.
- 9) Af **Roagersogn** disse Byer: Roagerbye; Kirkebye; Østerøblingbye.
- 10) Af **Voddersogn** disse to Byer: Vodderbye; Birkelevbye.
- 11) Af **Reisbyesogn** disse tre Byer: Reisbye, som før har staaet paa et andet Sted, men formedelst Vandets Oversvømmelse er flyttet hen paa det Sted, hvor den nu er bygt; Kierblingbye; Havedbye.

De øvrige Byer af disse Sogne høre til Amterne i Hertugdømmet Slesvig.

VII. Lystrupbirk. Af Lystrupbirk i Hvidingherred hører:

1) Til **St. Kathrinæsohn** i Ribe disse Byer: Lystrupbye; Lystrupmølle; Dalshuus.

2) Af **Semsohn** disse Byer: Sembye, hvis Kirke kaldes St. Andreækirke, og har et smukt Taarn; Varningbye; Hømbye, hvor der Aar 1210 har været prægtig Skov, som da blev foræret til Kapitelet i Ribe; men nu findes ikke mindste Tegn af Skov; Favrholtbye; Snepsgaarde; Karkovgaard; Munkegaard, som har været et Benediktinerkloster i det ellefte Aarhundrede; dog flyttede Aar 1156 Munkene derfra til Lygumkloster, men det blev igien besat med Munke, som fik Jordegodset i Sem til Underholdning; dette Kloster blev ved Magt indtil Reformationen; Kallebekmølle; Stavnagergaard.

3) **Mannøsohn** bestaaer af den Øe Mannø.

Mannø er en liden Øe, beliggende tre Fierdingvei fra det faste Land uden for Hvidingherred, og af alle Øerne i Vesterhavet ligger nærmest ved Staden Ribe. Dette Land er deelt i to smaa Øer, af hvilke den mindste kaldes Nordre- eller Gammelmannø, og har kostelig Engbund; men den største heder Nyemannø, og er en halv Miil lang. Paa Landet er nu ikkun een Kirke, som gjør et Kirkesohn, der bestaaer ikkun af een Bye. Tilforn har Mannø været langt større, thi den har havt 3 Kirker og været landfast med Fanø; men ved Vandfloder og Havets Magt bleve de Aar 1396 afrevne fra hverandre, og store Stykker Land bleve borttagne fra dem begge ved Bortskyllelse af Havets stærke Bølger. Dog havde Mannø endnu efter den Tid 3 Kirker; men Aar 1416 ved Oversvømmelse af Havet leed Landet stor Skade, og Aar 1558 undergik gamle Mannøkirke og Sogn. Ved denne Øe kom Dronning Dagmar i Land, da hun blev indført i Danmark. Landets faa Indbyggere leve meest af Fiskerie paa Søen, da deres Agerdyrkning er kun liden. I det Geistlige staaer Mannø under Hvidingherred og Riberbispedom, men i det Verdslige under Lystrupbirk og Haderslevamt.

VIII. Høyersherred.

Af Høyersherred hører til Riberhuusamt:

- 1) Af **Æmmelevkirkesogn** hører disse Byer: Æmmelevbye; Kiergaardbye; Sønderseierslev. Æmmelevkirke, kaldet St. Andreækirke, er udvendig prydet med et høit og ziirligt Taarn, og indvendig med et Orgelværk. I dette Sogn har fordum ligget de to Herregaarde Søndergaard og Kuchsbøl, men nu ere de i Partikulaires Eie.
- 2) Af **Skadskirkesogn** hører allene Skadsbye
- 3) Af **Høyerkirkesogn** hører allene Høyerbye.
- 4) Af **Hierpstedsovn** hører allene Hierpstedbye De øvrige Byer af disse Kirkesogne høre til Amtene i Hertugdømmet Slesvig.

IX. Gramherred.

Af Gramherred hører til Riberhuusamt:

- 1) Af **Gramkirkesogn** hører tre Mænd i Thissetbye; een Mand i Ændrupskov, som ligger under Grevskabet Skakkenborg.
- 2) Af **Odyskirkesogn**: den Bye Bramdrup.

Alle de øvrige Byer af Gramherred hører til Haderslevhuusamt; men i Henseende til den geistlige Jurisdiktion, hører de tre Kirkesogne i Gramherred, nemlig: 1) Gramsogn, 2) Skrydstrupsovn, og 3) Nustrupsovn, under Biskoppen i Ribe.

X. Frøsherred.

Af Frøsherred hører til Riberhuusamt efter Landmaalingen:

- 1) Af **Hygomsogn**: Fæstedtoft; Ølling, eet eenligt Sted.
- 2) Af **Folesogn**: Ganderupaye; Obekierbye.
- 3) Af **Røddingsogn**: Røddingbye.
- 4) Af **Skravesogn**: Skodborgbye.
- 5) Af **Østerlinnedsovn**: Bastrupbye; Østerbyegaard; Holtebye. Det er at agte, at disse fem Sognes Kirker høre under Biskoppen i Ribe, men den siette Sognekirke, nemlig Skodborg, ikke.

XI. Kalslundherred.

Af Kalslundherred hører det Halve til Riberhuusamt:

- 1) Af **Kalslundsogn**: Kalslundbye; Giortvadbye; Villebøllebye.
- 2) Af **Hiortlundsogn**: Vesterhiortlundgaard; Hedegaard; Stensbye.
- 3) Af **Farupsogn**: Farupbye; Kierbølbye; Nygaard; Meilbye; af Hillerupbye det Halve; Tanderupbye; Kirkebye; Ondaften, nu kaldet Lundgaard; Farupkirke er den første Kirke i Sønderjylland eller det Slesvigske, og har sit Kirketaarn staaende paa den søndre Side, da derimod Vilslevkirke (som ligger paa den anden Side af Kongeaaen eller Skodborgaae) har sit Kirketaarn staaende ved den nordlige Ende, til et Tegn, at den er den yderste Kirke i Nørrejylland.
- 4) Af **Lintrupsgn**: to Gaarde i Lintrupbye, een Gaard i Dover.
- 5) Af **Hiertingsogn**: to Gaarde i Hiertingbye.
- 6) Af **Vilslevsgn**: Indstedbye; af Hillerupbye det Halve. Resten af Vilslevsgn, tilligemed Vilslevkirke, ligger i Nørrejylland i Giørdingherred.

Sognepræsterne i Kalslundherred høre alle under Riberbiskopdom, men i det Verdslige hører den halve Deel under Haderslevamt.

XII. Nørrangstrupherred.

Af Nørrangstrupherred hører til Riberhuusamt:

Af **Toftlundkkirkesogn**: Toftlundbye.

Sognepræsterne i Nørrangstrupherred, nemlig i Agerskov, i Veftoft og Tislund, i Branderup, i Toftelund, høre under Biskoppen i Ribe.

XIII. Tønderherred.

Af Tønderherred hører til Riberhuusamt:

Af **Abelsogn**: Abelbye.

B. De Herreder af Nørrejylland, som hører til Riberhuusamt.**I. Giørdingherred.**

Giørdingherred grændser mod Østen til Maltherred; mod Vesten og Norden til Skadsherred; og mod Norden til Skodborgaae eller Kongeaaen, som gjør Grændskiellet imellem Nørre- og Sønderjylland.

Udi dette Herred og snart overalt ved Strandsiden ligger Landet nedrigt, men paa de fleste Steder har Naturen selv anlagt en Vold og Formuur for Havets jevnlige og alt for hastige Oversvømmelse, kaldet Ovren, hvilken Vandet ei kan overstige, uden ved usædvanlig og meget høi Flod. Uden for Ovren ved Havet, som er en temmelig Strækning groer det kraftigste Græs, kaldet Sødde, som har sin Fedme af Havvandets idelige Oversvømmelse og paafølgende hastige Afløb, ved daglig Ebbe og Flod med Vestenvind. Naar Stormen og Flod tillige kommer paa eengang, kan Havet med saadan Hast og Hæftighed overstige Ovren, at Heste og Kreature kan bortskylles. Oversvømmelser skeer ved Vestenvinde meest i Nye- og Fuldmaane, paa de Tider om Aaret, naar Jævdøgn indfalder, da Havet jevnlig tager et Stykke Land bort efter det andet uden for Ovren, og kommer den temmelig nær. Dette Herred indbefatter 8 Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Giørdingsogn; 2) Veirupsogn; 3) Vilslevsogn; 4) Hunderupsogn; 5) Darumsogn; 6) Brammingesogn; 7) Jernvedsogn; 8) Aastrupsogn; 9) Starupsogn. Vi merke nu hvert Sogn især:

1) **Giørdingsogn**, hvortil hører følgende Byer: Nørregiøirdingbye; Søndergiøirdingbye; Giørdingmølle; Bierndrupbye; Lovrupbye; Fonagergaard; Starupgaard; Tangebye; Nørbølbye; Sønderbølbye; Ilstedbye; Nørrehøbye; Aaikbye; Heselundbye; Varhoegaard, er nu en Bondegaard, men har i fordum Tid været et adeligt Herresæde.

2) **Veirupsogn** er Annexet til Giørdingkirke. Dertil hører: Nørreveirupbye; Vibekgaard; Søndergrisebekgaard; Suderkroggaard; Rebelsiggaard; Løkkisgaard; Annexgaarden.

3) **Vilslevsogn** er det yderste Sogn paa Nørrejyllands vestlige Side imod Sønderjylland eller det Slesvigske. Vilslevkirke, St. Nikolaikirke kaldet,

har dette mærkværdigt, at Kirketaarnet staaer paa den østlige Ende og ved den nordlige Side, til et Tegn, at Vilslevkirke er den sidste og yderste Kirke af Nørrejylland. Ligesom tvertimod Farupkirke (som ligger paa hiin Side af Skodborgaae i Kalslundherred) har sit Kirketaarn staaende paa den søndre Side, til et Tegn, at Farupkirke er den første Kirke i Sønderjylland. Udi den store Vandflod Aar 1634 stod Vandet tre Alne høit i Vilslevkirke; til en Amindelse om samme Vandflod er sat et Kiendetegn og Mindesmærke; samme Tid bleve ogsaa nogle Gaarde i Vislevbye af Vandet reent bortskyllede. Sognebyerne ere: Vilslevbye, og tæt sønden for Byen løber Kongeaaen eller Skodborgaae, der ogsaa kaldes Vilslevaae, som en Fierdingvei Vesten herfra falder ud i Havet; Jedstedbye; halve Hillerupbye. Halvparten af Vilslevsogn ligger Sønden for Skodborgaae i det Slesvigske, nemlig Jedsted og halve Hillerup, og er imellem Vilslevbye og disse to sidstmeldte Byer en Spang eller Gangtræ over Aaen for gaaende Folk. Byernes meeste Eng er Marskenge af stor Strækning. Ved Vilslevbye ligger Herridsbjerg eller Horaldsbjerg, som er en Bavnhøy, hvor fordem har staaet en Herregaard, Kiergaard kaldet, som nu er forflyttet til Hunderupsogn.

4) **Hunderupsogn** er Annexet til Vilslevkirke. Dertil hører: Hunderupbye; Kragelundbye; Seilstrupbye; Kiergaard, en Herregaard, som har tre Skove, hvilket er meget rart i den Egn. Til Gaarden er Birkeret, kaldet Hunderupbirk, givet af Kong Friderik den Anden Aar 1559. Dens frie Hovedgaardstaxt er 43 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 1 Td. 2 Fkr., Bøndergods 457 Tdr. 7 Skpr. 3/4 Alb., Tiender 73 Tdr. 6 Skpr. Mulvadgaard; Alsbroegaard; Frøsigveirmølle.

5) **Darumsogn**, hvis Kirke har et stort Taarn og høit Spiir, som kan sees langt ude i Havet, og skal vedligeholdes for de Søfarendes Skyld. Sognebyerne ere: Storedarumbye, hvor Sognepræsten i Sneum har sin Annexgaard; og Darumpræst derimod har sin Annexgaard i Tømmerbye, som nu hører til Sneumsogn. Lilledarumbye.

6) **Brammingsogn** er Annexet til Darumkirke efter kongeligt Reskript af Aar 1663. Til Sognet hører: Bramming, en skøn Herregaard, beliggende imellem tvende Aaer, har gode Enge, og Fiskerie af Lax, Ørreder og flere Slags Fiske. Sognekirken ligger tæt ved Gaarden i den ene Side af Haugen.

Under Gaarden bruges de Jorde, som har hørt til Tvesig, Hundsig og Blovig der i Sognet. Til Gaarden hører Brammingekirke, Darumkirke og Gierdingkirke med jus vocandi. Dens frie Hovedgaardstaxt er 37 Tdr. 4 Skpr. 3 Fkr., Mølleskyld 3 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr., Bøndergods 232 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr. 1 3/4 Alb., Mølleskyld 6 Tdr. 3 Skpr., Tiender 105 Tdr. 6 Skpr. Nøraaebye; Terpagerbye; Smedgaardbye; Sønderhøbye; Kikkenborg. Dette Sogn har siden Landmaalingen havt stor Forandring; thi da laae dertil Terpager, Tømmerbye, og flere Byer, Gaarde og Huse, som nu enten ere henlagte til andre Sogne, eller og ere underlagte Hovedgaarden Bramming.

7) **Jernvedsogn** bestaaer af Jernvedbye; Jernvedlundsbye, paa hvis Byemark ligger fem Høye, som kaldes: Kongenshøy, Skaarhøy, Mannehøy, Riishøy og Ulvrøggel. Puggaard; Gredstedbye; Gredstedbroehuus, hvor Kongens Navn i Chiffre staaer over Døren, og kaldes saaledes af Gredstedbroe, som er over Kongeaaen eller Skodborgaae, hvor Toldhuset ligger ved. I dette Huus boer en kongelig Visiteur, som er tillige privilegered Kroemand, og hos ham angives alle Udgaende Stude, Qvæg, Heste, og de Vahre, som føres fra Nørre- til Sønderjylland, og skal fortoldes i Ribe. Skiølvadgaard; Plovstrupbye.

8) **Aastrupsogn**, bestaaer af Aastrupbye; Terplingbye; Tvilebye; Tvilhoved; Skovbøllinggaard: Grene; Gietterup; Katbøl; Boldinggaard; Gleisborg; Veisiggaard.

9) **Starupsogn** er Annexet til Aastrupkirke, men ligger i Skadsherred, hvor det findes anført under No. 16.

II. Maltherred.

Maltherred ligger tildeels i Hedeegn, men har det Fortrin fremfor de saa kaldte fede Ægne, at det har renere Korn, hvidere Brød, god Melk og Smør, og i Stedet for Skove har overflødig, skøn Tørv. Dette Herred grændser mod Østen til Andstherred, mod Vesten til Skadsherred; mod Norden til Slausherred; og mod Vesten til Kongeaaen eller Skodborgaae. Det indbefatter otte Landsbyekirkesogne,

hvilke ere: 1) Maltesogn; 2) Foldingsogn; 3) Veinesogn; 4) Leeborgsogn; 5) Brørupsogn; 6) Lindknudsogn; 7) Føvlingsogn; 8) Holdstedsogn.

Vi merke nu hvert Sogn især.

1) **Maltekirkesogn**; hvortil hører: Maltebekbye; Askovbye; Æstrup, en Herregaard med en god Skov; dens frie Hovedgaardstaxt er 28 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 1 Td. 2 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Bøndergods 259 Tdr. 6 Skpr. 1 2/3 Alb., Tiender 166 Tdr. 6 Skpr.

2) **Foldingsogn** er Annexet til Maltekirke. Dertil hører: Nørbøllingbye; Sønderkov, en Herregaard, beliggende i en Skov; dens frie Hovedgaardstaxt er 13 Tdr. 6 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 7 Skpr. 2 Alb., Mølleskyld 8 Tdr. 4 Skpr., Bøndergods 282 Tdr. 6 Skpr. 1 Fkr., Tiender 152 Tdr. 2 Skpr. Steenggaard; Foldingbroekroe; Foldingbroe, et bekiendt Toldsted ved Kongeaaen her i Sognet.

3) **Veinesogn**; dertil hører: Veinebye; Skodborghuus, en ukomplet Herregaard, men har i fordom Tid været et kongeligt Huus og et befæstet Grændseslot, liggende ved Kongeaaen, som og deraf kaldes Skodborgaae, og som giør Grændseskiellet imellem Danmark og Hertugdømmet Slesvig. Udi Adelens Oprør i Jylland under Kong Valdemar den Tredies Tid Aar 1368 blev dette Skodborgslot beleiret. Gaardens Hovedgaardstaxt er 13 Tdr. 7 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb. Skallevadhuus; Veinemølle; Grue, et Boel; Meilund, et Boel.

4) **Leeborgsogn** er Annexet til Veinekirke. Dertil hører: Gammelbye; Nyebye; Drostrupbye; Hundsbek, en Herregaard, som Aar 1407 i et Dokument kaldes den Gaard og Fæstning Hundsbek, da den har tilhørt Kronen og Kongen, men er siden solgt til privat Eiendom. Tilforn har Æstrup og Sønderkov været Meiergaarde under Hundsbek; men nu er Gaarden ukomplet; den ligger i Heeden, og er ei nu andet end en god Selveierbondegaard; dens Hovedgaardstaxt er 20 Tdr. 2 Skpr. 3 Fkr. Kieldberg, en Torp; Nordenskov, en Torp; Holmhuus.

5) **Brørupsogn**. Dertil hører: Brørupgaard; Gierndrupbye; Æskelundbye; Tuesbølbye; Tislundbye den halve Deel; Suurhavebye; Graunggaard; Hulvad; Præstekiaer.

6) **Lindknudsogn** er Annexet til Brørupkirke. Dertil hører: Lindknudby; Kielundby; Gildbergby; Hyllelund; Adserbølby; Kielholmhuus; Vitterupby; Oxlundby; Debelgaard.

7) **Føvlingsogn** bestaaer af Føvlingby; Tislundby halve Delen deraf, thi den anden halve Deel hører til Brørupsogn; Aatteby, hvilken ligger langs under nogle Sandbakker, hvoraf meget skønt Vand udspringer, som Beboerne kan hindre, og derved sætte Vand over deres Tofter og Mark i tørre Sommere; Bobølby; Tobølby; Aabbøllingby; Holleskovby; Steendrupby; Leervadtorp; Aagesbøltorp; Humelmaitorp; Sorrildtorp; Gravlund; Nielsbyegaard, en Herregaard, beliggende i en skarp Egn; dens Hovedgaardstaxt er 10 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr., Mølleskyld 1 Td. 4 Skpr. 3 Fkr., Bøndergods 217 Tdr. 2 Skpr. Astofttorp; Bekbølling, Præstegaarden; Lykkekiærtorp.

8) **Holstedsogn** er Annexet til Føvlingkirke. Dertil hører: Nørreholstedby; Sønderholstedby; Holkiermølle; Lindrupbyei Giørklintgaard; Favrskovby; Sekiergaard.

III. Skadsherred.

Skadsherred grændser mod Norden til Østerherred; mod Sønden til Vesterhavet; mod Østen til Giørdingherred; mod Vesten til Vesterherred og en Deel af Vesterhavet. Dette Herred bestaaer vel ogsaa af Hedeegn, dog ei af det skarpeste. Brændselen bestaaer dels af Tørv, som skiæres tre Tommer tykke, 18 Tommer lange og 11 Tommer brede, og er den øverste Jordskorpe med Lyng og Mos; deels af Klyne, som graves under Jorden, naar en heel Alen først er aftagen Af disse Klyne brændes gode Kul, som Smedene overalt bruge. Bønderne sælge af denne Klynetørv aarlig for nogle tusinde Daler til Fanøerne, som udføre en stor Deel deraf til de Øer Silt Romøe, Føhr, saa og til Marsklandene. De føre deres Bondelæs, som skal holde 300 Stykker Klynetørv, hver Tørv 3 Tommer tyk, 6 Tommer lang, og 10 Tommer breed, ned til Tiereborgstrand, hvor de udskibes ved Raaberghuset. I Skadsherred findes i Jorden, saavel Heede som Ager, en, sort eller sorterød jernhaltig Jordart, kaldet Ahl, som er

saa haard og tyk, at intet Vand kan trænge derigiennem. Denne Ahl ligger i Skikter og Laug et Qvarteer under den graa Agermuld. Dette Herred bestaaer af sytten Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Alslevsogn; 2) Hostrupsogn; 3) Brøndumsogn; 4) Nebelsogn; 5) Øssesogn; 6) Nesbergssogn; 7) Grimstrupsogn; 8) Aarresogn; 9) Jernesogn; 10) Skadssogn; 11) Guldagersogn; 12) Sneumsogn; 13) Tiereborgsogn; 14) Nyekirkesogn; 15) Faaborgsogn. Paa den Øe Fanø ligger: 16) Norbyesogn; og 17) Sønderhoesogn.

Vi merke nu hvert Sogn især.

1) **Alslevsogn** bestaaer af Alslevbye; Toftnæsbye; Alslevmølle; Tulsmarkgaard; Torrupgaard; Langsomgaard; Laursmarkgaard, nu kaldet Danmark; Visselberg, en Herregaard, som i fordom Tid har tilhørt de katholske Bisper i Ribe, men ved Reformationen hiemfaldt med alt geistligt Gods til Kongen og Kronen; i Kong Friderik den Andens Tid er den solgt til Partikulaires Eiendom. Dens frie Hovedgaardstaxt er 57 Tdr. 7 Skpr. 2 Alb, Bøndergods 283 Tdr. 2 Skpr. 3 Fkr., Mølleskyld 9 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr.

2) **Hostrupsogn** er Annexet til Alslevkirke. Dertil hører: Hostrupbye; Kraumsebye; Sielborgbye; Kokspangbye; Kokspanggaard; Tredingboel; Myretueboel; Marrebekboel.

3) **Brøndumsogn** bestaaer af Brøndumbye; Brøndumdambye; Kiersingbye; Spangsbergmølle; Giesingbye; Forumbye; Forumlundbye; Fuglbekboel; Astrupbye. Brøndumkirke ligger høit og har Spiir paa Taarnet, Paa Kirkegaarden er en stor Høi, og uden for er en Bavnhøi.

4) **Nebelsogn** er Annex til Brøndumkirke. Dertil hører: Nebelbye; Lipstrupbye; Hygombye; Olufgaard, en liden frie men ukomplet Herregaard, hvis frie Hovedgaardstaxt er 26 Tdr. 3 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 2 Tdr, 5 Skpr. 1 Fkr., Bøndergods 53 Tdr. 2 Skpr. 3 Fkr. 1/4 Alb. Øllevadboel; Øllemølle; Skierbekboel; Søehaleboel.

5) **Øssesogn** bestaaer af Øssebye; Vesterbekbye; Hostrupbye; Halterupbye, som skal tilforn have været en Herregaard; Hedeagerbye; Karlsgaard;

Hellegaard; Skamstrupgaard; Ovedgaard; Nordenskovgaard; Gravlundgaard; Abelhedegaard.

6) **Næsbergsogn** er Annexet til Øssekirke. Dertil hører: Næsbergby; Skouagerby; Biltoftby; Annexpræstegaarden; Agerviiggaard. Udi dette Sogn er ogsaa en Høi, kaldet Møgelberg.

7) **Grimstrupsogn** bestaaer af Grimstrupby; Hiortkiærby; Roestby; Roesthøieby; Roestmølle; Hingbøl, eet Boel; Giesthede, eet Boel: Blaamark, eet Boel; Knurborg, et øde Boel.

8) **Ørresogn** eller Aarresogn er Annexet til Grimstrupkirke. Dertil hører: Ørreby; Tranbjergby; Gunderupby; Jyllerupby.

9) **Jernesogn**, hvis Kirke ligger høit, bestaaer af Jerneby; Morupby; Velbekby; Maadeby; Gammelby; Rørkierby; Strandby; Vognsbøl; Bollesagerby; Øvaglundby; Ugelviggaard: Lykkegaard; Æsberggaard; Spangsberggaard.

10) **Skadssogn** er Annexet til Jernekirke. Dertil hører: Skadsby; Øxvangby, som forðum har været en Herregaard, thi A. Hvitfeldt opregner den iblant de Gaarde, som have tilhørt de katholske Bisper i Ribe; Bredsbølby; Arndrupby; Saderupby; Lundeby; Smørpytby; Smørpøtmølle; Solbergby; Tudegaard; Knudegaard. Ved Knude ligger en Høi, kaldet Knudhøi; ved Skadskirke ligger en Bavnhøi,

11) **Guldagersogn** bestaaer af Guldagerby; Jegsmark, et eenligt Sted; Hierting, en stor og velbyggt Bye, som er en Losse- og Ladeplads med Havn, beliggende to Mile Sønden for Kiøbstæden Varde, hvor Vardeaae falder ud i Vesterhavet; her er den beste Havn for Skibe i hele Nørrejylland, og kaldes Graadyb, under hvilket Navn Byen er bekjendt i Søkortene. Denne Bye skal siden udførligere beskrives. Tobølby; Ravensbergby; Sønderris, en ufrie Avlsgaard, som beboes af Bønder, men har i forðum Tid været en adelig Sædegaard; dens Hovedgaardstaxt er 13 Tdr. 3 Skpr. 2 Alb., Mølleskyld 1 Td. 4 Skpr. 3 Fkr. Sedingby, beliggende ved Strandkanten; Favrfeld, ligeledes liggende ved Strandkanten. Imellem disse to Byer ligge fem Kavehøie, paa hvilke opsættes Kave eller Kaave, der er Stager med

Tværstager paa, til et Varetegn for de Seilende, at seile ind efter i Graadyb. Frøkier, et eenligt Sted; Bovberg, et eenligt Sted. Udi Vesterhavet uden for Guldagersogn og Hostrupsogn imellem Graadyb og Hoebugt ligge Hielmdybet; Langlebierge; Hoboedyb; Skallestgen og Dødemandsbierge, hvilke alle findes antegnede baade i Landkortet og Søekortet.

Vi merke nu i Særdeleshed:

Hierding eller Hietting er vel en almindelig Landsbye, men med rette kan ansees for en smuk Flek uden Kiøbstædsfriheder, og er egentlig en Havn eller Lade- og Losseplads for Kiøbstæden Varde, som ligger to Mile herfra. Den er ogsaa en Lade- og Losseplads for andre nærliggende Kiøbstæder i Jylland, hvilke lade deres forskrevne Vahre her udlosse, og siden hiemføre dem over Land. Kiøbmændene i Varde bringe deres Vahre til og fra Hierding, enten til Baads op igiennem Vardeaae, eller og paa Vogne til Lands. Og fordi at ingen store Fartøier, formedelst Aaens Forstoppelse, kan nu længere seile til og fra Varde, saa er nu Toldstedet forflyttet fra Kiøbstæden Varde, og anlagt i Hierding, hvor nu den kongelige Tolder og Toldbetientere boe, samt en Strandinspekter for Vardetolddistrikt, saa og den Mand, som har Søetønderne og Kaaverne at oppasse. Stedet Hierding er meget beleiligt til Seilads, hvorudover Beboernes beste Næring er Søefart, og Byen beboes meest af Skippere og Søefolk, som høre under Sølimiterne, dog have de en liden Avling. Indseilingen eller Havnen til Hierding kaldes Graadyb, og holder paa høieste Flod 14 til 16 Fod Vand, og paa halv Ebbe 10 Fod, men paa største Ebbe 8 Fod. Indstillingen bestemmes ved en Kave eller Kaave, som er en Stage med andre Tværstager paa, der opreises til et Kiendetegn for de Seilende paa de 5 Høie paa Sedingmark, helst paa den østligste, og maae være i lige Linie med Brøndumkirke, paa det at de rette Høie kan kiendes af de Seilende, at tage deres Bestik efter, og ikke tage Feil af andre omliggende Høie. Men eftersom her er en aaben Strand, saa kan Skibene ei om Vinteren ligge i Havnen trygge og sikre for Uveir og Driviis, men de maae ligge under Norbye paa Fanøe i Vinterlag, hvor de have en fuldkommen Lye under Landet. Byen har nogle store Skibe, hvormed de fare paa Frankrige, den middellandske Søe og østersøiske Stæder; de have ogsaa tilforn havt et Trankogerie, da de seilede paa Hvalfiskefangst under Grønland;

men med deres mindre Fartøier fare de for Kiøbmændene i Ribe og Varde paa Hamborg, Holland og Norge. Byen har ingen Post, uden allene et gaaende Postbud, som de kongelige Toldbetientere og Skipperne holde selv, til at afgaae til Vardepostkontoir, for der baade at aflevere og afhente deres Breve, som enten skal befordres til andre Stæder, eller ere ankomne sammesteds.

12) **Sneumsogn** bestaaer af Sneumgaard, en Herregaard, hvortil er Laxe- og Aalefiskerie i Sneumaae; dens frie Hovedgaardstaxt er 87 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr., Bøndergods 344 Tdr. 7 Skpr. 2 Fkr. 1 1/4 Alb., Mølleskyld 2 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr., Tiender 171 Tdr. 6 Skpr. Opsneumbye; Allerupbye, hvor Præstegaarden ligger; Spøtterupgaard. Paa den anden Side af Sneumaae hører Timmerbye og Terpagerbye af Giørdingherred til dette Sogn. Landeveien fra Ribe til Varde løber her igiennem Sognet over Sneumbroe, som gaaer over den store Sneumaae; denne Sneumaae falder ud i Fiorden imellem Tiereborg og Darum.

13) **Tiereborgsogn** er Annexet til Sneumkirke; dertil hører Tiereborgbye, beliggende ved Strandkanten, hvor Bønderne kiøre ned til Tiereborgstrand med deres Klynelæs at udskibe; Høyen, eet Huus; Krogsgaard, en Herregaard, med Marsk- og Geestenge; dens frie Hovedgaardstaxt er 67 Tdr. 3 Skpr. 3 Fkr., Mølleskyld 2 Tdr. 1 Skp., Bøndergods 265 Tdr. 1 Skp. 3 Fkr. Tiender 50 Tdr. 2 Skpr.

14) **Nyekirkesogn**, hvortil hører Ommebye; Storsbølbye; Storsbølvadbye; Fiskerhuset; Ravnsøbye, hvor Præstegaarden ligger; Vongbye; Gaardhuset; Gummesmarkgaard; Ændrupholm, en Herregaard, oprettet af en afbrudt Bondebye, Ændrup kaldet, Aar 1590, hvorfor Præsten nyder Refusion for sin Afgang i Korn- og Qvægtiende. Dens frie Hovedgaardstaxt er 28 Tdr. 2 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 5 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr., Bøndergods 392 Tdr. 6 Skpr. 3 Fkr. 1 5/6 Alb., Mølleskyld 1 Td. 2 Fkr., Tiender 184 Tdr. 6 Skpr. Ændrupmølle; Aalbekmølle.

15) **Faaborgsogn** er Annex til Nyekirke; dertil hører: Faaborgbye; Faaborgmølle; Vrendrupbye; Debelbye; Agerbekbye; Rødebekbye; Aalundegaard; Autrupgaard; Slebsagergaard; Fuglsig, to smaa Steder; Giestlund, en halv Gaard; Tompmølle, nu nedlagt.

16) **Starupsogn** er Annex til Aastrupkirke i Giørdingherred. Dertil hører: Nørstarupbye; Sønderstarupbye; Vestterpbye; Puglundbye; Hesselhoegaard; Tofterupgaard; Skovendegaard; Galtehoegaard.

Om den Øe Fanøe.

Den Øe Fanøe er en stor Øe, to Mile lang og en halv Miil breed, liggende i Vesterhavet uden for Skadsherred, og hører til Riberhuusamt. Paa Øen er to Kirkesogne, nemlig: 1) Nordbyesogn, eller det egentlige Fanøe, og 2) Sønderhøesogn, som og kaldes Sønderhoved, hvilket fordem er regnet for en a parte Øe, og endnu af nogle ansees som et Land for sig selv, endskiønt det er den halve Deel af Fanøe, og er dermed landfast.

Landets Indbyggere ere Skippere, Matroser og Fiskere. Skipperne her paa Øen have smaa Fartøier paa 60 til 200 Tønder Rug; den meste Deel deraf ere hængmastede Fartøier, som ere ukiendelige fra Fiskefartøier, naar de fra Søen indkommer. Med disse Fartøier lade Faningerne sig fragte af Kiøbmændene i Ribe og Varde, til at seile til Holsteen, Hamborg, Bremen og Holland. Disse Faninger have ogsaa megen Handel med Klynnetørv, som de med deres Baade og smaa Fartøier afhente fra Tiereborgstrand paa det faste Land, for deels at bruge selv, men udføre den største Deel deraf til Marsklandene og til de Øer, som mangle Brændsel.

Mandfolkene ere skønne og befarne Matroser, som ere enroullerede til den kongelige Flodes Bemanding, naar den udrustes. Fiskeriet er en god Deel af Fanøernes Næring, og deles i Vaar- og Høstfiskeriet; her fanges de bekiendte Flyndre, som kaldes Riberskuller, hvilke de føre udenlands til Hamborg at sælges. De andre Slags Fisk ere Præsteflyndre, Hummere, Taskekrabber, Hvillinger, Torsk, Langer og Rokker; hvilke de sælge deels ferske deels ludede, deels saltede, og deels tørre. Avlingen besørages af Qvinderne, da Mændene paa den Tid ere ude til Søes. Den vestlige Side af Landet bestaaer meest af Sandbjerge, som ere bevoxte med Halm. De Seilende lande altid ved den østre Ende af Landet, enten ved Sønderhøe eller Nordbye; de fra Sønderhøe have deres Ud- og Indfart af Riberdyb, men de fra Nordbye have deres Ind- og Udseiling af Graadyb. De Skibe, som gaae ind paa søndre Side af Riberdyb blive visiterede af den kongelige Visiteur

paa Sønderhoe; men de som gaae Norden eller Nordvest ind ad Graadyb til Fanøehavn, hvor ingen Toldbetjent er boende, opagtes af samme Visiteur paa Sønderhoe, og ind ad Hierting, hvor Vardetoldkammer er anordnet. I det Geistlige staaer denne Øe under Skadsherred; men i Henseende til den verdslige Jurisdiktion har Øen sit eget Birk, kaldet Fanøbirk, da Birketinget holdes om Fredagen af Øens Birkedommer.

Vi betragte nu hvert Kirkesogn især her paa Øen, nemlig:

17) **Nordbyesogn**, hvis Indbyggere ere de talrigeste, nemlig to tusinde. Sognet bestaaer af Nordbye, hvilken Bye ligger i en Række som en Halvmaane, og deles ligesom i 4 Byer, nemlig: 1) Renderne; 2) Byen; 3) Nordbye; 4) Odden. I den sidste Deel boe de fleste Indbyggere for Seiladsens Skyld, thi de have Havnen strax ved deres Huse, hvortil ei allene er god Indfart, men der er og beqvemt Vinterlag for fremmede Skibe. Norbyemølle.

18) **Sønderhoesogn** bestaaer af Sønderhoebye og Sønderhoemølle. Under denne Øe falder temmelig Mængde af Rav, især med stille Sydostvind, fornemmelig naar Dagen tilforn har blæst en Storm af Sønden.

IV. Vesterherred.

Vesterherred kaldes saaledes, fordi det grændser mod Vesten og Sønden til Vesterhavet; mod Norden til Nørreherred, og mod Østen til Østerherred og Skadsherred. Udi Vesterherred ere disse fem Sogne, nemlig: Hoe, Oxbye, Aale, Henne og Lønne, som ligge næst Vesterhavet, meget besværede med Sandflugt, og findes her store Strækninger af Sandklitter, hvilke ved stærk Vestenstorm ofte flytte sig og forderve Indbyggernes Ager og Eng. Disse fem Sogne høre til Sølimerne, og deres Mandskab ere enrøllerte Matroser i Kongens Søetieneste. Dette Herred er ellers bekiendt af Stranderie fra Refshornet, hvor mange Skibe i haardt Veir og Storm strande og lide Skibbrud. Herredet indbefatter to Kiøbstædkirkesogne i den Kiøbstæd Varde, og 13 Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) St. Jakobsogn, og 2) St. Nikolaisogn i Kiøbstæden Varde; 3) Lundesogn; 4) Øutrupsogn; 5) Janderupsogn; 6) Billumsogn; 7) Aelsogn; 8) Hoesogn;

9) Oxbyesogn; 10) Hennesogn; 11) Lønnesogn; 12) Nebelsogn; 13) Lydomsogn; 14) Qvongsogn; 15) Lynesogn.

Vi merke nu hvert Kirkesogn især:

1) **St. Jakobsogn**, hvortil hører, foruden visse Gader og Huse i Kiøbstæden Varde, ogsaa uden for Byen paa Landet disse Byer: Ortenbye; Blagsmark, to Gaarde; Isbjergmølle; Sønderparten af Frisvadbye; Rosengaarden; Lunderup, en Herregaard, hvis Hovedgaardstaxt er 17 Tdr. 4 Skpr. 2 Alb., Bøndergods 282 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr. 1/2 Alb., Mølleskyld 2 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr., Tiender 29 Tdr. Gelderupbye, som ligger i Skadsherred, hører ogsaa til dette Sogn.

2) **St. Nikolaisogn**; hvortil hører, foruden visse Gader og Huse i Kiøbstæden Varde, ogsaa følgende udenbyes Meenighed paa Landet, nemlig: Meilsbye; Nørreparten af Frisvadbye. Begge disse Sogne have een Sognepræst tilfælles; men han skal altid holde en personel Kapellan til at forrette Høimesseprædiken i det ene Sogn, eftersom Gudstienesten skeer i begge Kirkerne paa een og den samme Tid.

Varde, en smuk Søekiøbstæd, beliggende ved en stor Aae, som af Byen kaldes Vardeaae, og har i fordom Tid været seilbar lige til Byen, men nu henved halvtredie Miil derfra løber ud i Hoedybet ad Havet. Nu er kun Seiladsen her til Byen meget ringe: thi Revieret eller Aaen fra Vestersøen op til Byen er hist og her af Strandsand saa forstoppet, at ikkun smaa Baade kan gaae lige til Byen; men store Baade eller Pramme kand ei flyde længere end til Janderup, som er en Miil vesten fra Varde; hvorudover Vardetoldkammer er nu forflyttet og anlagt i den Flek Hierting ved Graadyb, som er nu den Havn, hvor Kiøbmændene i Varde lade deres Vare ind- og udskibe. I Vardeaae ere indrettede nogle Laxegaarde; men formedelst Aaens Tilstoppeelse kan Laxefangsten ei stoppe Bekostningerne.

Siden den store Told er lagt paa Studenes Indførsel i Holland, udskibes ei længer fra Varde saa stor en Mængde af Staldstude fra Jylland til Holland, som tilforn, da her aarlig bleve udskibede tolv til tretten tusinde Staldstude. Til at beskytte Strømmen og Byen, saavelsom ogsaa til Landværn mod fiendtlig Overlast, blev sønden hos Byen anlagt i det tolvte Aarhundrede et fast Slot, kaldet Vardehuus. Samme Slot var ved Magt i Kong Erik af Pommerns Tid; thi Aar 1434

den 2. April blev samme Slot ødelagt udi et Opløb af Bønderne. Man seer endnu Rudera af Slottet, og Kiendetegn af Grave og Volde.

Aar 1634 gav Kong Kristian den Fierde Magistraten og Borgerne i Varde Tilladelse, at de maatte til de Søfarendes Nytte lade lægge en Søetønde, og bekave et Dyb- og Indsegling, som kaldes Graadyb, og derfor at oppebære Tønde- og Kavpenge.

Byen har smukke Gaarde og Huse af Muur og Bindingsværk; dernæst fire Porte, og tvende Sognekirker. Den ene Sognekirke kaldes St. Jakobi, som er den største Kirke, og ligger vesten i Byen; den anden Sognekirke er St. Nikolai, og ligger øster i Byen. Til begge disse Kirker er ikkun en Sognepræst. Byens Magistrat er en Byefoged, som holder Byetinget paa Raadhuset, der er nye opbyggt Aar 1752; Raadstueretten holdes om Torsdagen. I de Fattiges Hospital underholdes 12 Fattige. Hvert Aar holdes her i Byen Landemode af Provsterne under Stiftamtmandens og Biskoppens Præsidio Onsdagen efter Mikelsdag.

Den ridende Post fra Kiøbenhavn og Hamborg ankommer hver Tirsdag og Fredag; da Riberpost medbringer Breve fra Siælland, Fyhn, Holsteen og Jylland, og efter 6 Timers Ophold afgaaer igien samme Dage, og da tager med sig herfra de Breve, som kommer andre Steder fra over Ribe til Ringkiøbing, ogsaa Brevene imellem Ringkiøbing og Varde Dernæst ankommer og afgaaer bemeldte Dage ogsaa Ringkiøbingspost, og beforder, foruden de Breve som komme andre Stæder fra over Ribe til Ringkiøbing, ogsaa Brevene imellem Ringkiøbing og Varde.

Byens Jorde og Enge staae i Matrikelen for 112 Tdr. Hartkorn. Byen har ogsaa tilstrækkelige Heeder og Moser til Ildebrand. Fra Varde udskibes af Kiøbmændene sammesteds en anseelig Deel af Jyllands Produkter. Hver Torsdag holdes Torvedag. Men aarligt Marked holdes med Kramvahre den 6. Februarii i to Dage; den 5. Martii Kram- og Trævahre i to Dage; den 12. Martii med Heste og Qvæg i to Dage; den 17. April Kram- og Trævahre i to Dage; Kram- og Trævahre den 26. Septembr. i to Dage. Atter den 8. Oktobr. Kramvahre; og otte Dage for Juul Kram- og Trævahre i to Dage.

3) **Lundesogn** bestaaer af Lundebye; Kastkierbye; Søndertorpbye; Skodsbølbye; Dybvadgaard; Husted, to Gaarde; Laugsiggaard; Nørretorpbye; Hylled, to Gaarde; Hundstoft, eet Huus; Lillefrøstrupbye, er nu

øde; Frøstrup, en Herregaard, hvis frie Hovedgaardstaxt er 29 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Bøndergods 143 Tdr. 1 Skp. 1 Alb., Tiender 37 Tdr. 4 Skpr. Snitrup, eet Huus; Søndersig, to smaa Steder; Østerdebel, to Gaarde; Lundagerbye.

4) **Ovtrupsohn** er Annexet til Lundekirke. Hertil hører: Ovtrupbye; Torbølbye; Deirupbye; Allerslevbye; Løftgaardbye; Gadgaard; Refsgaard, to Gaarde; Vesterdebel; Bekhuse, to Gaarde; Baal, et eenligt Sted; Vittorpbye: Nybroe, et Huus, saaledes kaldet af Broen over Vadestedet; thi i disse Sogne ere adskillige Vadsteder, saa at Præsten har en ond og vanskelig Kirkevei. Heltoft, et eenligt Sted; Søevig, en Herregaard, beliggende ved Enden af den store Fiilsøe, hvis Hovedgaardstaxt er 18 Tdr. 3 Skpr., Bøndergods 254 Tdr. 6 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb. Søeviighuse, ere 3 Huse; Teutløs, eet Huus; Skyhede, en Bye, ved hvilken ligger en fiskerig Søe, kaldet Rolfsøe; her falder i Martii- og Septembermaaneder de saa kaldte Pommeranzfugle. Vesterherredstinghuus; Rottorpbye; Tangvad, gjør Skiullet imellem Sognene. Begge disse to Kirker ere henlagte til Biskoppen i Ribe pro officio, som dertil kalder en Sognepræst. Den store Fiilisøe er 5 Mile i Omkreds, og er meget fiskerig paa Giedder, Aborrer, Aal, og især paa en Mængde af skionne Brasen.

5) **Jandrupsohn** bestaaer af Jandrupbye, som indeles af Almuen i Østerbye, eller Katrevel, Midtbye og Vesterbye. Hyllerslevbye, ved hvilken løber en Møllestrøm eller stor Bek, kaldet Mariaebek, og inden i Byen ere Sandbjerge; dog er den god paa Ager eg Eng. Kiærupbye; Nørheboe; Bandsbjerggaard; Strudvadgaard; Sønderheboe, et Boel; Storeheboegaard, en stor Bondegaard; Grydvadmølle; Jegumgaard, ligger ved Enden af den store Fiilsøe, hvoraf den har skiønt Fiskerie. Tæt forbi Jandrupkirke løber Vardeaae, hvilken skal i fordum Tid her have været kun meget smal, men er nu ved Havets Magt saa udskaaret, at den er 60 Alne breed; denne Aae er paa nogle Steder endnu 18 til 20 Fod dyb, men derimod er den paa andre Steder ikkun 3 til 4 Fod dyb formedelst Sand, der er inddrevet fra Havet og har forstoppet Grunden, saa at Aaen nu omstunder ikke kan beseiles af andre Fartøier, end af Pramme, Joller og Fiskerbaade fra Øerne, som komme for at sælge Fisk, og igien at købe Tørv, Korn, Fedevahre og

andre fornødne Ting. Ved paakommende haard Sydveststorm har Havets Indbrud igiennem denne Aae ofte giort stor Skade paa de Omboendes Enge og Eiendomme. Ved Janderupkirke har Kiøbmandsskibe fra Varde havt deres Vinterleie endnu mod Enden af forrige Aarhundrede. Midt imellem Jandrupbye og Kiøbstæden Varde paa en Geesteng, kaldet Ælkier, som tilhører Hyllerslevbye, sees en forfalden Skandse med dobbelte Volde og Grave paa Aaebreden i en stor Bugt, hvilken Skandse skal være anlagt mod Søerøvere.

6) **Billumsogn** er Annexet til Jandrupkirke. Dertil hører: Billumbye; Billumgaard; Buurgaard, et Eenboel; Tarpbye; Kielstbye; Billumkiergaard; Hannevang, ere tre smaa Steder. Dette Sogn har af Vesterhavets Vande ved Oversvømmelse taget stor Skade paa sine Agre og Enge, ja man har maattet flytte Gaardene andensteds hen. Udi Sognet ere mange Høye paa Heederne.

7) **Aalsogn**, hvis Kirke er lang og smal med et smukt Taarn, bestaaer af Skiødstrupbye; Oxbølbye; Borrebye; Østervrøgumbye; Vestervrøgumbye; Børsmosebye; Grærupbye; Hesselmed, en Herregaard, hvis Hovedgaardstaxt er 25 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Møllenskyld 1 Td. 2 Fkr., Bøndergods 226 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr. 5/8 Alb., Tiender 48 Tdr. 4 Skpr. Vesten fra denne Herregaard har ligget en Skov, som af Sandflugt er ødelagt, og nu ere der Sandbierge, som kaldes Størreklint. Af saadanne Sandkinter ere her i Sognet en stor Deel, som skal have ødelagt tre Byer, af hvilke man veed, at een har hedet Tudal. Giedberg; Markeskielgaard; Fredtoftgaard; Broeng; Sønderbøl eller Skareborg; Ridholm; Billumvadgaardi Vidtoft; Troldholm; Søjehuse; Kiergaard. Sognets Engbund er marsk, som har været langt større forhen, men bortskylles efterhaanden af Vandet: thi Sognet ligger ved Vesterhavets Strandkant. Til dette Sogn støder den store Fiilsøe, hvori falder Brasen og Helt; desuden er her i Sognet sexten andre smaa Søer, hvori fiskes Giedder, Aborrer og Skaller. Skiødstrupvad, hvorover Veien falder til Hoesogn og Oxbyesogn, holder sig altid lige haard; thi Grunden er Gruus.

8) **Hoesogn** ligger paa en Odde af Herredet, der løber ud i Havet, som deraf heder Hoebugt og Hoeboedyb. Paa denne yderste Odde i Sognet ligger Hornbjerg. Til Sognet hører Hoebye: Vesterbredmosegaard. Sognepræsten

har efter Kong Kristian den Femtes Bevilgning Aar 1696 Kongetienden af Hoe- og Oxbyesogne. Ligeledes har Bønderne og Strandsidderne i disse tre Sogne, Hoe, Oxbye og Henne, Kong Kristian den Femtes Tilladelse at ernære sig af Søen og Fiskerie, saa og at henføre og sælge deres Fiskevahre, hvor de best kunde; dog at de med Angivelse og Told paa behørige Toldsteder sig forholder efter Toldroullen.

9) **Oxbyesogn** er Annexet til Hoesogn. Dertil hører: Oxbye; Veiersbye; Mosevraabye; Østerbredmosebye; Borupbye.

10) **Hennesogn** bestaaer af Hennebjergbye; Hennegaard, en Herregaard, hvortil er prægtigt Fiskerie baade af Havet og af den store Fiilsøe, som er 5 Mile lang, saa at her haves 18 til 20 diverse Slags fersk Fisk; dens frie Hovedgaardstaxt er 19 Tdr. 1 Skp. 3 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 8 Tdr. 4 Skpr. Bøndergods 202 Tdr. 2 Skpr. 3 Fkr. 2/3 Alb., Tiender 39 Tdr. Kirkebye; Hovstruebye; Ovresidebye; Nedresidebye; Dyrebye; Tebelgaard; Klitingbye; Stavreføebye; Gammeltoftgaard; Hvilsagergaard; Klovgaard.

11) **Lønnesogn** er Annexet til Hennekirke, og ligger ved Strandkanten. Dertil hører: Lønnebye; Stakegaarden; Lønnehede; Lønnebjerggaard; Blaabierg, et stort Forbjerg eller høi Klint og Sandbakke paa Strandkanten, hvorefter Skippere seile og styre deres Kours. Denne Klint kaldes Blaabierg, fordi den giver et blaåt Skiær langt fra, og kan sees over to Mile borte ind i Landet; den er en Kiæde af lutter Klinter og Sandbierge, som paa den Kant af Naturen danner ligesom en Vold for Havet, at det ikke kand brække ind og foraarsage Oversvømmelse og Skade paa Agrene. Fra Blaabierg ud i Havet strækker sig det lille jydsk Rif, som og kaldes Rifshorn, hvilket er meget farligt for de Seilende, og hvor Skibe i haard Storm ofte strande og forulykkes. Her ved Havet eller Strandkanten findes Rav, eller Bernstein.

Anmerkning.

Disse fem sidstanførte Sogne have kun meget liden Avling, men god, fordi der er Marskgrund. Indbyggerne leve derforuden af deres Fiskerie og af Søefart; thi de give ingen Landsoldatere, men høre til Sølimiterne, da en stor Deel af det unge Mandskab, som er enrøllerede Matroser, fare aarlig i hollandsk Tieneste, naar de til Hs. Kongel. Majests. Søetieneste ei behøves.

12) **Nebelsogn** bestaaer af Nebelbye; Præstebye; Kollebye; Sedingbye; Bolkiergaard; Hundhale; Ridersholm.

13) **Lydomsogn** er Annexet til Nebelkirke. Dertil hører: Lydombye; Lydomhedebye; Kærupbye; Lydomgaard, en smuk Herregaard, hvis Hovedgaardstaxt er 29 Tdr. 4 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 9 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr., Bøndergods 280 Tdr. 3 Skpr. 3 Fkr. 1 1/20 Alb., Mølleskyld 1 Td. 4 Skpr. 3 Fkr., Tiender 12 Tdr. 4 Skpr. Storefrisgaard; Lillefrisgaard; Lykkegaard; Hekenfeldt. Midt igiennem Sognet løber Lydomaae, som falder ud i en Fiord til Vesterhavet.

14) **Qvongsogn** er det Nordligste Sogn saavel i Vesterherred som i Riberhuusamt. Til dette Sogn hører: Qvongbye; Qvorupbye; Aastedbye; Halmbye; Kamersgaard, et eenligt Sted; Lynehosted, et eenligt Stad; Starbekmølle, en Græsmølle. Lyneaae gjør her Grændseskiel imellem Riberhuusamt og Lundenæsamt; samme Aae gør ogsaa Grændseskiel imellem Vester- og Nørreherreder.

15) **Lynesogn** er Annexet til Qvongkirke, men ligger i Nørreherred udi Lundenæsamt, hvor det findes anført under No. 9. Dette Sogn skilles fra Qvongsogn ved Lyneaae.

Efterfølgende Lundenæsamt.

Kilde: Nicolay Jonge,
Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.
Kiøbenhavn 1777
Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store
Helliggieststrædet No. 150

Side 487 – 520.

Foregående Lundenæs amt

III. Bøvlingamt.

Bøvlingamt grændser mod Østen til Viborgstift; mod Vesten til Vesterhavet; mod Norden til Liimfiorden; og mod Sønden til Lundenæsamt. Dette Amts kontribuerende Bøndergods udgjør over 9700 Tdr. Hartkorn, foruden Herregaardes og Præstegaardes frie Hartkorn. Bøvlingamt er tilligemed Lundenæsamt samlet under een Amtmand, ligeledes under een Amtsforsvalter, og begge Amters kongelige Amtstue holdes i Ringkiøbing. Dette hele Bøvlingamt, tilligemed de tre nærmeste Herreder af Lundenæsamt lige indtil Skiernaæ, udgjorde det gamle Harsyssel, og endnu ofte kaldes med dette Navn. Udi dette Amt er stor Strækning af lutter Heeder; og ere her nogle af de nye Kolonier anlagte i Kong Friderik den Femtes Tid paa Alheden. Temmelig store Heeder falder imellem Holstebro og Lemviig ved Timgaard, og paa den østre Side af Amtet. Ved Havsiden falder temmelige Sandklitter, hvilke dog ikke gjøre Skade med Sandflugt som andensteds. Paa Havbredden, især ved Harboeøre, opsamles en Deel Rav eller Bernsteen. Ved Havkanten i Fialtringsogn ligger den af de Seilende bekjendte høie og store Klint, Bovbjerg kaldet, hvilken er overmaade farlig for Søefarende i haardt Veir at strande ved, formedelst Søens stærke Brændinger ind paa Landet. Ved Bovbjerg begyndes det store jydsk Rif i Havet, som er saa farligt for de Seilende; thi det strækker sig i Breden langs op mod Norden forbi Harboeøre og Thyeland til Hanklint i Aalborgstift, men i Længden til den Klippe Rokol i Irland. I dette Amt findes Mængde af rindende Vand, som baade driver mangfoldige Vandmøller, og tillige giver Skiøn Fiskerie. Men det betydeligste Fiskerie falder enten i Liimfiorden og de andre mindre Fiorde, nemlig Nissumsfiord og Ringkiøbingsfiord, eller fornemmelig i Vesterhavet. Af Nissumfiord løber en Arm ind imellem Næssogn og Bøvlingogn, og kaldes Bøvlingfiord, som mod Vesten

falder ud i Havet igiennem Torskminde. Udi Bøvlingfiord fanges skønne Lax, fede Torsk, Helt og Flyndre, og i samme Fiord ved Ulsund fanges Mængde af Aborrer og Giedder. Ved Havsiden begynder Fiskeriet i April; og da fanges store Torsk, Helleflyndre, Hvillinger, Koller, Langer, Rokker, Sild, store Hummere, Taskekrabber, Kabliau, som nedsaltes og afsendes bort til andre Stæder. I Liimfiorden falder al Slags Fisk af Sild, Helt, Brasen, Aborrer, Aal, Ørreder to Slags, deels Laxeørreder, deels Heltørreder. De, som boe ved Harboeøre fiske baade i Havet og i Liimfiorden; thi Havet og Liimfiorden gaae hverandre paa en trehundrede Alne nær, saa det er forunderligt, at Havet ikke giennemskiærer det smalle Land; ikke desto mindre har dog Havet undertiden gaaet over Bredderne, og skyllet salt Vand ind i Liimfiorden, hvilket den Fisk Helt især ei kan taale. Udi Bøvlingamt ere tre Kiøbstæder, nemlig: Lemviig, Holstebro og Ringkiøbing. De Søehavne eller Losse- og Ladepladser, hvorfra de andre Kiøbstæder afhente deres Vahre, ere Struer ved Liimfiorden i Giemsingsogn, som allerede er anmeldt Pag. 538; og Ringkiøbing ved Havsiden. Bøvlingamt er tolv Mile langt, og bestaaer af disse fem Herreder, som ere: 1) Gindingherred; 2) Vandfuldherred; 3) Skodborgherred; 4) Ulborgherred; og 5) Hindherred.

Vi merke nu hvert Herred i Særdeleshed.

1. Gindingherred.

Gindingherred grænser mod Østen tll Viborgstift; mod Vesten til Liimfiorden og Hiermherred; mod Sønden til Hamrumherred; og mod Norden til Sallingland i Viborgstift. Nogle Sogne af dette Herred, som grændse til Hamrumherred, ere af, stor Strækning og lutter Bareheede, hvor og nogle nye Kolonister have paa fire Miles Længde i Alheeden bebyggt og dyrket Jorden. Af disse Kolonier høre til dette Herred Kristiansheede; Overjulianæheede, og Frideriksværk. Det er at merke, at i det Verdslige er Gindingherred og Sevelbirk annekterede med Hiermherred under een. Herredsfoged, som tillige er Byefoged i Lemviig, hvor Herredstinget holdes om Torsdagen. Gindingherred indbefattet ni Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Haderupsogn; 2) Bordingsogn; 3) Hodsagersogn; 4) Sahlsohn; 5) Sevelsohn;

6) Æfpadsogn; 7) Rønbergsogn; 8) Æisingsogn; 9) Handborgsogn; 10) Rydesogn. Vi merke nu hvert Sogn især.

1) **Haderupsogn** ligger i Hedeegnen, er kun lidet, men af stor Strækning; thi det bestaaer af smaa Byer og meest eenlige Steder, hvilke ere: Haderupbye; Haderiisbye; Høstrupbye; Faarbekbye; Ægelundbye; Overfeldborgbye; Nederfeldborgbye; Vestrupgaard; Løviggaard; Hagbroegaard; Vormstrupgaard; Høisgaard; Hulbek; Hessellund; Kølvrugaard; Nederure; Overure; Grovgaard; Storegraasand; Lillegraasand; Baslund; Stavlund; Gindingskovgaard; Østervestrup; Vestervestrup.

2) **Bording sogn** er halvtredie Miil langt, og bestaaer af smaa Byer og eenlige Steder, beliggende i Heeden. Noget af dette Sogn ligger i Hamrumherred, saa og i Vradsherred paa Viborgstifts Grund. Præsten nyder Kongens Korn- og Qvægtiende af Sognet, for Kaldets Ringheds Skyld. Bag Præstegaarden flyder en Bek, som gjør Skilsmisse imellem Riberstift og Aarhuusstift. Til Sognet hører: Bordingbye; Ravnholtbye, hvor der skal før have været Skove, men nu bar Heede; og igiennem Ravnholt og Heltkier gaer den almindelige Landevei øster og vester. Hestlundbye; Moslundgaard; Boeholt; Stubkier; Agerskov; Munklinde; Søbiørg; Rudskiergaard; Nørlund, en smuk opbyggt Gaard, hvor een af de kongelige Betientere ved Kolonierne i Alheeden, enten Kassereren eller Forvalteren, pleie at boe; Bordingmølle; Overboeholt; Rønkildgaard; Gulforhøvet; Bryndbiørg. Den østlige Gaard i Sognet, kaldet Sigting, er afbrudt, og der opbyggt igjen en Bye til Kolonisterne, kaldet Kristiansheede, bestaaende af 4 Gaarde og 5 Huse, og ligger paa Landeveien imellem Nørsnede og Engesvang. Overjulianæheede bestaaer af to Gaardmænd og een Hausmand. Frideriksværk, een Gaardmand.

3) **Hodsagersogn** er Annex til Ørrekirke i Hamrumherred. Dette Sogn ligger ogsaa i Hedeegnen, og bestaaer af enkelte Steder, nemlig: Gammelhodsager; Annexgaarden; Dalagergaard; Brogaard; Nederylleborg; Overylleborg; Hallingbek; Brevigbek; Omisgaard. I dette Sogn løber en Bek, og atter ved Hallingbek løber en anden Aae, hvilke begge løbe ud i den store Holstebroeaee.

4) **Sahl- eller Salesogn** (hvis Kirke skal efter Fortæling være prydet af en, engelsk Prinds, som Strandede ved Bovbjerg, med en særdeles rar og antique Altertavle, saa og med et høit Taarn og anseeligt Spiir af 70 Alens Høide) bestaaer af: Salebye; Agerbekbye; Svenstrupbye; Biertbye; Hasselholtbye; Aalebye; Binderup, en Forpagtergaard, henlagt under Rydhaves Hovedgaardstaxt; Noldgaard; Obitsøgaard; Buskovgaard; Østerskovling; Vesterskovling; Sevelstedgaard.

5) **Sevelsogn** bestaaer af Sevelbye; Sevelskovbye; Dielbye; Heegaardbye; Jatterupbye; Søegaardbye; Kokborgbye; Mundbergbye; Navtrupbye; Trandumbye; Trandumskovbye; Mogenstrupbye; Sebstrupbye, Stubergaard, en Herregaard, som forud i de katholske Tider har været et anseeligt Nonnekloster, kaldet Studerkloster. Den har i forud Tid været overmaade anseelig og prægtig af Bygning, Eiendom og Herlighed, som til et fyrsteligt Huus, efter Arendt Berendtsens Vidnesbyrd i hans Danmarks frugtbare Herlighed Pag. 136, med 96 Tdr. Hovedgaardstaxt, Skove, ferske Søer, Moser og Heeder til Tørveskiær. Gaarden er deelt i to Parter, og eies af to Lodseiere; af hvilke den ene har den halve Hovedgaardstaxt, som er 12 Tdr. 1 Skp. 1 Fkr. 1 3/4 Alb., og Mølleskyld 5 Tdr. 6 Skpr. 3 Fkr., og hører til Rydhave, hvorudover det halve Bøndergods er beregnet; den anden halve Hovedgaardstaxt er 12 Tdr. 1 Skp. 1 Fkr. 2 1/2 Alb., Mølleskyld 5 Tdr. 6 Skpr. 3 Fkr., Bøndergods 146 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr. 1 1/2 Alb., Tiender 6 Tdr. Kreilegaard; Korstoft; Trandumkirkegaard (thi Trandumkirke blev afbrudt Aar 1554, og Sognet lagt til Sevelkirke); Dueholm; Hael; Roibek; Biørnkier; Blakskier; Bederholm; Mølgaard; Trevel; Hærup; Gunderup; Raa; Høllemkier; Lindholt; Skank; Godrum; Norstoft, et Skovhuus under Hovedgaardstaxt.

6) **Æstvadsogn** bestaaer af Æstvadbye; Æstvadgaard, en Herregaard, som Aar 1740 den 5. December efter Fundats en af Sekretair Johan Severin Benzons Frue, Friderika Loovisa Glud, oprettet til et Kloster for sex adelige Enkefruer og sex adelige Jomfruer, og kaldes Æstvadkloster eller Æstvadgaardskloster; Priorinden har Opsyn med de andre i Klosteret; den frie Hovedgaardstaxt er 74 Tdr. 6 Skpr. 2 Alb., Mølleskyld 11 Tdr.

5 Skpr. 1 Fkr., Bøndergods 269 Tdr. 3 Skpr. 1 1/2., Tiender 26 Tdr. Kisumbye; Hesselbiergbye; Beerbye; Lundhedegaard; Østerliegaard; Flyndersøemølle; Smollerup; Nikelborg; Damgaard; Bersholm.

7) **Rønbergsogn** er Annex til Æstvadkirke. Dertil hører: Rønbierybye; Primdalgaard; Sønderbye; Riisgaardsted; Overveilgaard; Nedetveilgaard; Vesterliegaard; Nørkiergaard.

8) **Æisingsovn** bestaaer af Æisingbye; Rostedbye; Giedalbye; Megeltoftgaard; Landting, en Herregaard, hvis frie Hovedgaardstaxt er 90 Tdr. 4 Skpr. 3 Fkr. Mølleskyld 6 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Bøndergods 282 Tdr. 2 Alb., Tiender 79 Tdr. 6 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb. Landtingmølle; Ægebiergbye; Kiellerupgaard; Ravnholtgaard; Ælbrøndgaard; Ultanggaard; Remmegaard; Hellegaard; Tøneg; Vesterøyedebierg; Nyegaard, en Avlsgaard af 4 Huse, er som en Ladegaard henlagt under Hovedgaarden Landting; samme Ryegaard ligger paa en høi Bakke, ved Liimfiorden.

9) **Handbergsogn** er Annex til Æisingkirke, men ligger i Hiermherred, hvor det findes anført under No. 15.

10) **Rydesogn** er Annex til Borbergkirke i Hiermherred, og bestaaer af Rydebye; Rydemølle; Rydhave, en anseelig Herregaard, beliggende ved en liden Skov; dens frie Hovedgaardstaxt er 54 Tdr. 1 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 3 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr., Bøndergods saavel til Rydhave, som tilliggende halve Deel af Stubbegaard, 573 Tdr. 1 Fkr., Mølleskyld 9 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr., Tiender 90 Tdr. 6 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb. Under Hovedgaardstaxten ligger som en Ladegaard Vinderup, beliggende i Sahlsovn. Stendelsbye; Feldbye; Rout; Kierbyegaard, er Annexpræstegaard; Hulbek; Rydlund; Nygaard; Sønderkovgaard; Jetskov; Ligaard; Overbøg; Nederby; Ugelstrup; Hyldgaard; Storeulsøegaard; Lilleulfsøe; Sønderøsterskov; Nørøsterstov; Nakskov; Vestergaard i Bierbye i Sahlsovn. Udi Rydesogn ere nogle høie Bakker, kaldet Fieldbierge, hvorfra man kan see ind i Jyllands fire Stifter, og ved klart Veir tælle 80 Kirker.

II. Vandfuldherred.

Vandfuldherred grændser mod Norden til Liimfiorden; mod Vesten og Sonden til Vesterhavet, og mod Østen indsluttes det af Skadsherred. Dette Vandfuldherred ligger langs med Vesterhavet, udgjør i sin hele Strækning ikke over Halvanden Miil, har skønne Marskenge, god Agerland, samt de anseeligste og største Heste i Jylland; ligeledes store Stude, ypperlige Malkekøer, og store Sviin. Og eftersom alle Slags Kreature baade store og smaa, have i Vandfuldherred og det paagrændsende Skadsherred noget forud fremfor andensteds i Jylland, saa drives her en betydelig Handel med Kornvahre, Kiød, Uld, Huder, Skind, Flesk, Tælle, tør og salt, Fisk, som udskibes til Holland og Hamborg. Bønderne gaae klædte som Marskbønder. Vandfuldherred bestaaer af 10 Kirkesogne, hvilke ere: 1) Fialtringsogn; 2) Transsogn; 3) Ferringsogn; 4) Dybesogn; 5) Vandborgsogn; 6) Ængbergsogn; 7) Harboøresogn; 8) Hygomsogn; 9) Hovesogn; 10) Rammesogn.

Vi merke nu hvert Sogn især.

1) **Fialtringsogn** er det sydligste Sogn i Herredet, og strækker sig til Torskminde og Udfiord. Til Sognet hører: Sønderbye; Norbye; Lisbye; Rudbye; nogle enkelte Gaarde og en Deel Fiskerhuse; Bovbjerg, beliggende ved Havkanten i dette Sogn, er det farlige Bierg, hvor der ofte skeer Skibbrud. Det seer ret fælt og frygtsomt ud, formedelst de mangfoldige udhængende Kanter og Spidser, der synes at ville falde ned over Hovedet paa en, naar man staaer neden til og seer derop; Havets stærke Brændinger eller Styrtninger af svære Søgange i forfløien Storm brækker og bortskyller ofte store Stykker deraf. Ved dette Bovbjerg begynder det store jydsk Rif ud i Vesterhavet, og er meget farligt for Seilende.

2) **Transsogn** er Annex til Fialtringkirke, og bestaaer af Kirkebye; Refbye; Herpindgaard, en ukomplet Sædegaard, som er inddragen under Rammegaards Gods og hører til Baroniet Ryssensteen; dens Hovedgaardstaxt er 13 Tdr. 4 Skpr. 3 Fkr. Dernæst en Deel eenlige Gaarde og Fiskerhytter ved Vesterhavet.

3) **Ferringsogn** ligger alleryderst ude ved Vesterhavet og er kun et lidet Sogn, neppe af 100 Tønder Hartkorn. Næsten den halve Part af Ferringsogn ligger paa det nysommeldte store Bovbjerg, hvilket af Havets Bølger idelig indskiæres, hvorved Markerne ødelægges, og Sognet alt mere og mere forringes. Sognet bestaaer af 18 enkelte, hele, halve og Boelsgaarde, men ingen, samlede Byer, hvilke ere: Sønderdamsgaard; Nørdamsgaard, hvilke have tilforn været en liden frie Herregaard, men Aar 1714 bleve de giorte til to Bøndergaarde og tilhøre Baroniet Ryssensteen; Søndergaard; Korsled; Midsomersbjerg; Vesterferring; Kirkegaard, hvor Sognekirken før har staaet, da den laae vestligere ude, men da Havet indskar sig nærmere til Kirken, blev den forflyttet længere ind ad Landet til; Kaasgaard; Juulsgaard; Østerferring; Lundgaard; Brendgaard; Melborup; Storborup; Vesternørborup; Østernørborup; Østerborup; Kastbjerg.

4) **Dybesogn**, i fordom Tid kaldet Dybek, fordi en dyb Bek gaaer om Vinteren derigiennem, ved hvilken har før gaaet tre Møller, som laae ved Bekkens Udløb i Havet, nemlig Møgelgaardmølle, Holmgaardmølle og Astrupmølle hvilke nu ere ødelagte. Til Sognet hører: Brunsgaard; Kastberg; Knudsgaard Ærlberg; Veiling; Pugholm; Hørup; Møgelgaard, og flere eenlige Steder. I dette Sogn er mange Høye, hvoriblant een kaldes Kong Angelo eller Anglams Høy, hvor de Engelskes Anfører, Konge eller Prinz Angel eller Anglam ligger begravet, da han med sine Folk var bleven slagen af de Danske paa Gudumheede ved en Mose, som derfor kaldes Anglams Mose. Ligeledes sees her i Sognet en dyb Grøft, en halv Fierdingvei lang, som skal have været en Forskandsning af de Danske mod de Engelske, som under bemeldte Anglam havde giort Landgang ved Bovbjerg. Derom skal den Kiæmpevise være giort, som saaledes begyndes: Kongens Søn af Engeland etc.

5) **Vandborgsogn** bestaaer af bare eenlige, hele, halve og Boelsgaarde, hvilke ere: Kubstrup; Flyves; Brunsgaard; Skovmose; Gaaskier; Halgaard; Vestergaard; Mølgaard; Grysbek; Bierg; Stranden, som har 5 Beboere og ligger hos Liimfiorden; Aver; Dalgaard; Munksgaard; Nørgaard; Dragesbøl; Skrædergaard; Mæbek; Katkier; Gammelgaard; Brængaard; Østergaard: Galtmose; Hovdam; Nyegaard;

Muusholm; Skidengaard; Qvistgaard; Guldborg; Maagaard; Kirkensgaard; Damsgaard.

6) **Ængbergsogn** bestaaer af Ængbergbye; Ængberggaard; Lund; Tommerup; Roesdal; Smedshave; Trolborg; Aalsgaard; Storeskidenvad; Lilleskidenvad; Neierup; Skov, lutter enkelte Gaarde.

7) **Harboøre** er Annexet til Ængbergkirke, men ligger under Skodborghered, hvor det findes anført under No. 17.

8) **Hygomsogn**, hvis Kirke ogsaa kaldes Hygomkirke, og har et Spiir af 24 Alens Høide, hvilket kan sees nogle Miile borte af de Seilende, baade paa Havet og i Liimfiorden. Til Sognet hører: Agerskov, Byeskov, Pokier, Nyegaard, Aals, Vei, Vestergaard, Dalgaard, Bierris, Smidsgaard, Sønderbyeager, Graabekke, Klostergaard, en Gaard af 8 Tdr. Hartkorn, er henlagt til Skoleholderens Løn.

9) **Hovesogn** bestaaer deels af disse Byer: Snale, Klinkbye, Revskov, Kirkebye. Vinkel: deels af disse eenlige Gaarde og Steder: Smørpot, Tovlberg, Nodskov, Løbberg, Knurborg, Hovdam, Maribo, Stor, Hovlind, Smedsbool, Steenhole, Østerhovmaae, Lillehovmaae, Vesterhovmaae, Høiland, Hovmark, Lund, Stiegaard, Revhal, Kirkeboel.

10) **Rammesogn**, hvortil hører Rammegaard, en Herregaard, hørende til Baroniet Ryssensteen; dens frie Hovedgaardstaxt er 21 Tdr. 7 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 6 Tdr. 3 Skpr., Bøndergods 379 Tdr. 4 Skpr. 3 Fkr. 1/4 Alb., Mølleskyld 5 Tdr. 6 Skpr. 3 Fkr., Kirketiender 208 Tdr. Overmølle, Mellemmølle, Vestermølle, Volder, Sønderbye, Fladhede, Solen eller Nyeborg, Glippede, Prindsmark, Bomerhede, Kirkegaarden, Vesteryderstræde, Østeryderstræde; Plovgaard, Nørrehiortkier, Sønderhiortkier, Mellemhiortkier, Vesterrammeskov, Østerrammeskov, Bierregaard, Vesterhøy, Østerhøy, Masbierrig, Lundgaard, Jellesmark, Trolvad.

III. Skodborgherred.

Skodborgherred er af samme Beskaffenhed, i Hensende til Jordens og Kreaturenes Godhed. Det grændser mod Norden til Liimfiorden; mod Sønden til Nørnissumfiord eller Norfiord; mod Østen til Hiermherred; og mod Vesten til Vandfuldherred. Det indbefatter eet Kiøbstædsogn i Kiøbstæden Lemviig, og sexten Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Den Kiøbstæd Lemviigs Kirkesogn; 2) Nørlemsogn; 3) Bøvlingsogn; 4) Flyndersogn; 5) Lomborgsogn; 6) Romsogn; 7) Tørringsogn; 8) Heldumsogn; 9) Gudumsogn; 10) Fabergsogn; 11) Nørnissumsogn; 12) Resensogn; 13) Humlumsogn; 14) Møborgsogn; 15) Neessogn; 16) Venøesogn; 17) Harboeøresogn.

Vi merke nu hvert Sogn især, nemlig:

1) Det Kirkesogn i den Kiøbstæd **Lemviig.**

Lemviig er en smuk lille Søekiøbstæd, beliggende i en dyb Dal ved en Viig af Liimfiorden, som gaaer op til og forbi Lemsogn, og kaldes Lemviig. Byen er omringet paa de tre Sider, mod Østen, Sønden og Vesten, med en Kiæde af høie Bakker og Bierge, som betager al Udsigt ud til Landet paa de Kanter; Men paa den nordre Side har Byen en deilig Prospekt ud over Liimfiorden, da Byen har baade god Seilads og got Fiskerie her i Fiorden.

Byen ligger under 56 Grad. 45 Minut. Latitud, og 24 Grad. 16 Min. Long., samt 18 Mile fra Aalborg, 12 Mile fra Viborg, 24 Mile fra Ribe. Byen har overflødighed paa fersk Søe og rindende Vand; thi Sydost fra Byen i Dalen ligger en fersk og fiskerig Søe, som indsluttes af Bakkerne. Fra Søen løber en Strøm eller Aae tæt østen ved Byen ud i Liimfiorden, hvori ogsaa fanges adskillige Fiske. Byens ældste Kiøbstædsprivilegier ere brændte i Byens Ildebrand, saa at de ældste som nu haves ere af Aar 1545.

Byens Huse ere bygte saa tæt ned ved Fiorden, at Vandet, naar det er høit, staaer tæt op til dem. Byens Kirke, vor Fruekirke kaldet, er en stor og smuk Korskirke, men ligger meget dybt, hvorudover Begravelserne om Vinteren staae halv fulde af Vand. Byen har et Hospital til 6 Lemmer, stiftet Aar 1634, og dets nye Bygning opført Aar 1749. Ved den nordre Side af Byens Torv ligger Raadhuset, eller nu Tinghuset kaldet, hvis grundmurede Bygning er opført Aar 1755. Byens Magistrat er en Byefoged, som tillige

er Herredsfoged i Skodborgherred, og holder Byeting om Fredagen, men Herredsting om Torsdagen. Til og fra Byen falder besværlige onde Veie formedelst de store Bakker omkring. Byen. Men ellers har Byen god Næring af Skibsfart og Fiskerie. Den gode Egn i de tvende bekiendte Herreder, nemlig Vandfuld- og Skodborgherreder, som Byen ligger ved, foraarsager god Afsættelse med Heste, Stude, Kiør, Faar, Sviin, Smør etc., som afgaaer til Hamborg, Norge, Kiøbenhavn. En stor Hindring i Seiladsen til Byen for Skibe er Løgstørs høie Grunde, hvor Vahre og Ladninger maae udlosses, og føres over paa fladbundede Kaage, hvilket foraarsager Bekostning, megen Besværlighed og Tidsspilde, indtil Skibene blive saa lette, at de kan flyde over de flade Grunde og lave Vande. Man fanger her alle Slags Fisk, saavel i Havet som i Liimfiorden. Her er en skiøn Sigte- og Grubenmølle. Byens Agre og Eng er 68 Tdr. Hartkorn. Torvedag holdes hver Tirsdag; men ellers holdes her fem aarlige Markeder, nemlig den 7. Martii med Heste, og 13. Martii med Heste og Qvæg i to Dage; ligeledes den 22. Maji og 24. Julii. Krammarked holdes næste Tirsdag for Bartholomæidag og den 9. Oktober med Heste og Qvæg. Posten, som medbringer Breve fra Hamborg og Kiøbenhavn, kommer om Fredagen, og gaaer bort igien samme Dag. Den Post, som medbringer Breve fra Ribe, Varde og Ringkiøbing, kommer og gaaer ligeledes om Fredagen.

2) **Leemsogn**, som og kaldes Nørrelem, er Annexet til Lemviigkiøbstædsogn. Dertil hører: Kappel, en Herregaard, beliggende tæt ved Kiøbstæden Lemviig paa en Bakke, hvor neden for sees grønne Enge, og tæt derhos Liimfiorden. Her haves en behagelig Udsigt til Lemviig, Thyeland, Vandfuldherred, saa og til de Forbiseilende saavel paa Vesterhavet som Liimfiorden. Ved Gaarden og i Marken ere, indrettede skiønne Fiskedamme. Dens frie Hovedgaardstaxt er 33 Tdr. 6 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb., Bøndergods 253 Tdr. 7 Skpr., Tiender 96 Tdr. Til Godset hører tre Kirker: Lem- Gudum- og Fabergkirke. Under denne Herregaard er henlagt den halve Deel af den ukomplette Sædegaard, Ørs i Romsogn, hvis halve Hovedgaardstaxt er frit Hartkorn 5 Tdr. 6 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Bøndergods 64 Tdr. 2 Skpr. 3 Fkr. 1 1/2 Alb., Tiender 28 Tdr. Skovgaard; Skovshovedboel; Skillerhøyhuse; Mosekiergaard Abelgagr; Splisboel; Skidengaard; Bierregaard;

Nørreskov; Fotterupgaard; Bak; Veishuus; Damsgaard; Møllehøy; Østerboel; Ravndalgaard; Tonsberg; Kiergaard; Nørkier; Brusgaard; Gioldsgaard; Lemtorp; Gammeltofthuus; Nørbrydeboel; Sønderbrydeboel.

3) **Bøvlingssogn**, hvis Kirke, beliggende længst vester i Sognet, er anseelig, og har et høit Taarn med et Spiir i Midten, og fire mindre Spire i Hiørnerne, bestaaer af Østerbøvling; Brorupbye; Krogshede; Østergaard; Bredsgaard; Ryssensteen, en Herregaard og Hovedsæde for Baroniet Ryssensteen. Denne Gaard har tilforn heedt Bøvling, og var i fordom Tid et kongeligt Slot, som i de katholske Bispers Tider laae til Bispestolen i Ribe, indtil Reformationens Tid, da det med alt geistligt Gods blev sekulariseret, og forfaldt til Kongen og Kronen, og blev et kongeligt Lehn. Efter Souverainiteten er Godset solgt til partikulair Eiendom. Aar 1672 blev denne Gaard med flere af Baron Henrik Ryse oprettet til et Baronie, med Navn af Rüsenstein; og bestod dette Friherskab af 3500 Tdr. Hartkorn. Gaarden har sit eget Birk, og Birketetinget holdes hver Fredag. Paa Gaarden holdes Staldstude. Foruden de Gaarde, som høre under dette Baronie, hører ogsaa Halvparten af Gaarden Ørs i Romsogn. Ryssensteens frie Hovedgaardstaxt er 48 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Bøndergods baade til Ryssensteen og til Halvørs er 1304 Tdr. 2 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 8 Tdr. 4 Skpr., Tiender 45 Tdr. Klesgaard; Qvistboel; Brogaard; Siøgaard; Agergaard; Baadsgaard; Kiøldige; Mose; Storbierg; Aagaard; Lillebierg; Gadkier; Sudermark; Magaard; Vilsensgaard; Lykken; Trøiborg; Kiølhede; Præstegaarden; Degneboligen; Smørpot; Fiordside. Ved Fiorden ud imod Havet ere store Marskenge, kaldet Heusøre, som overskylles om Vinteren; Marskhøet slaaes altid førend Geesthøet, Gammelgaard; Møllegaard; Godballe; Faaremølle; Grønkier; Illevad; Nørklitgaard; Skadhede; Pugnøt; Salsgaarde; Øststergaard. Udi dette Sogn er stor Mangel paa Tørveskiær.

4) **Flyndersogn** er Annexet til Bøvlingssogn, og bestaaer af Flyndergaarde; Bekmark, en Herregaard, som vel er frie, men nu ukomplet, da det meeste Hartkorn er bortsolgt fra Gaarden, som ligger i en frugtbar Egn; dens frie Hovedgaardstaxt er 34 Tdr. 6 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 2 Skpr. 2 Alb.,

Bøndergods 59 Tdr. 7 Skpr. 1 Fkr, 1 Alb. Vangaard, Bekmarksbroe; Ilkier; Faaregaard; Rakiergaard; Store- og Lillesindbek; Hende; Grønkiiergaard; Store- og Lillefoelbek; Bieret; Ringhøy; Pangtoft; Vejen; Agergaard; Hiorthede; Kiergaard; Lilleørs; Mosbek; Pindstrupboel; Sandbek; Køigaard; Kirkegaard; Galmstrup; Bandal; Øgendal; Stie; Bak; Stensbak; Møillegaard; Flyndermølle; Vibholt; Brandborg; Kaaberup; Lillevibholt; Rutenborg; Potager; Mosegaard; Stavnstrup; Krogsgaard, en ukomplet Sædegaard, hvilken er lagt som en Ladegaard ind under den Herregaard Holmgaard i Møborgsogn; dens frie Hovedgaardstaxt er 10 Tdr. 5 Skpr. 2 Alb.

5) **Lomborgsogn**, som i forrige Tider er kaldet Langbiergsogn af sin Beliggenhed, hvorudover den bekjendte danske Professor Astronomiæ Kristian Longomontanus, som var en Bondesøn fra dette Sogn, gav sig det latinske Tilnavn. Dette Sogn bestaaer af eenlige Gaarde og Steder, som ere: Brogaard; Krabsmark; Mulesgaard; ved Kirken; under Bierget; Nørrekiiergaard; Aarmosgaard; Hvasesgaard; Mosenggaard; Møldamsbiereg; Vingelbye; Søndervingelbye; Østerbiereg; Tverhulhuus; Storebiereg; Lundsbye, hvor nogle Gaarde ligge sammen; Nederravnsvbekgaard; Nørreheedegaard; Sønderheedegaard; Sønderavnsvbek; Østerkronborg; Vesterkronborg, ved Enden af Kronheede, som ligger til dette Sogn; Østermøllested; Mølgaard; Moltrupgaard; Gladbiergggaard; Paa Heeden; Døigaard; Risbekgaard; Østefiellergaard; Melleffiellergaard; Vesierfiellergaard; Sønderfiellergaard; Præstegaarden; Drøfdal.

6) **Romsogn** er Annexet til Lomborgkirke, og ligger paa Romheede, som man kan tydelig see at have været i fordem Tid dyrker under Ploven, og da havt mange Beboere, og været større i Omkreds, eftersom baade Kirken og Kirkegaarden er meget større, end som behøvedes til dette lille Sogn, der nu kun bestaaer af eenlige Gaarde, undtagen Romsbye, hvor nogle faa Gaarde ligge sammen; Roesgaard; Mellemdybgaard; Østeroverbye; Overdybgaard; Mellemoveerbye; Bierregaard; Sodborrig; Nederdybgaard; Qvistgaard; Annexgaarden; Ravnsvbek; Holgaard; Ørs, en frie, men ukomplet Herregaard, hvoraf den ene halve Deel hører til Baroniet Ryssensteen,

som har den halve Hovedgaardstaxt frie Hartkorn 5 Tdr. 6 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Bøndergods 64 Tdr. 2 Skpr. 3 Fkr. 1 1/2 Alb., Tiender 28 Tdr.; men den anden halve Deel med den øvrige halve Hovedgaardstaxt frie Hartkorn hører til den Herregaard Kabbel i Nørlem sogn. Ved Gaarden er en Aae, kaldet Øreveile, som løber igiennem nogle frugtbare Dale sønden for Gudumsklosters Heede til Kiergaards Mølle, og derfra til det Ladested Struer og ud i Liimfiorden.

7) **Tørringsogn** bestaaer ogsaa af meste Gaarde, nemlig: Præstegaarden, som i fordum Tid har hedet Hestdal, og ligger i en dyb Dal; Halgaard; Søegaard; Dalgaard; Lillemaagaard; Tøringbiereg; Boler; Begsgaard; Lindskrog; Gamsmark; Sigsboel; Veigaard; Vedkier; Sigbiereggaard; Æskebekgaard; Kiergaard; Nørrekokholm; Sønderkokholm; Kalløsebye, hvor nogle faa Gaarde ligge sammen; Ballebye, hvor faa Gaarde ligge samlede; Storegaard; Polborgbye; Grandsgaard; Høgelundsboel; Lovmandsgaard; Humersgaard; Dusgaard; Farbekgaard; Sudergaard; Agergaard; Lykkegggaard; Storemaagaard; Vadskiærgaard, en Herregaard, som har faaet sit Navn af sin Beliggenhed hos et Vad og et Kiær; dens frie Hovedgaardstaxt er 20 Tdr. 6 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Bøndergods 325 Tdr. 2 Skpr. 1/2 Alb, Mølleskyld 4 Tdr. 6 Skpr. 2 Fkr., Tiender 29 Tdr.

8) **Heldumsogn** er Annexet til Tørringkirke. Til Sognet hører: Ballegaard, Nørrevinkel, en stor Bondegaard paa 12 Tdr. Hartkorn; Søndervinkel; Annexgaarden; Østergaard; Markboel. I Sognet er en stor Bakke, Kongsborg kaldet.

9) **Gudumsogn**; dertil hører Gudumkloster, en frie, men nu ukomplet Herregaard, som for Reformationen har været et Nonnekloster med en Priorinde; men, efter Reformationen, da Klosteret med andre geistlige Godser blev sekulariseret, hiemfaldt det til Kongen og Kronen, og blev et kongeligt Lehn; siden har Kongen solgt det til partikuliere Eiere. Gaarden er nu ved Auktion skilt ved sit fulde Hartkorn. Det fierde Huus paa Borgegaarden er indrettet til Sognekirke, og indviet Aar 1560, efterat Klosterkirken afbrændte Aar 1559. Gaardens frie Hovedgaardstaxt er 22 Tdr. 5 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb. Til

Gaarden hører en stor Heede, kaldet Gudumklosters Heede, hvor man midt i samme Gudumsheede finder utallige Høye, hvori skal efter Fortæling ligge begravne alle de, som faldt i Feltslaget, der skal her have staaet imellem de Danske og Engelske, hvis Anfører ligger begravet i den største Høy, kaldet Angelands- eller Amlandshøy; ligesom ogsaa den hosliggende Moseheede Angelandsmose. Om dette er allerede meldt ved Dybesogn i Vandfuldherred Pag. 546. Gudumpræstegaard er prægtig opbyggt som en Herregaard med en smuk Hauge hos. Bag Præstegaarden ligger en stor Høy, Robierg kaldet, hvor Kong Roe skal ligge begravet. Krøkier; Vium; Krogsgaard; Skovgaard; Østerlind; Vesterlind; Skov; Degneboligen; Østertang; Meltang; Søndertang; Hedegaard; Haverskov; Fiskbekbye; Høibierg; Østerbirum; Nørretang; Borre; Serup; Alsbierg; Hvistendahl; Hornshøy; Stafsboel; Nørrebredal; Sønderbredal; Kremshale; Gammeltoft; Hestebekbye; Sibberkier; Øreveile.; Krog; Møllegaard; Gudumklostermølle; Skodborgbye; Remer; Østergaard; Tredbiergbye; Tredbierggaard; Snukier; Mellembirum; Tangsgaard; Lillebirum; Aemølle; Storebirum. Paa Markerne her i Sognet findes en stor Mængde af hedenske Gravhøye..

10) **Fabiergsogn** er Annexet til Gudumkirke. Til dette Sogn hører: Sønderbyegaard, Fabiergmølle, Kogesboel, Nørgaard, Bloksgaard, Prestmark, Kiergaard, Hverveltoft, Brunshuus, Nilsmølle, Sanden, Fabiergdal, Hyldgaard, Degnebolig, Fruebøl, Tinggaard, Sønderboring, Qvisgaard, Avensborg, Vintersgaard, Katterupgaard, Korslund, Toften og Bole, Østerboel, Kiær, Pigsboel, Bierget, Vesterdal, Storevesterdal, Lillevesterdal, Ængelund, Agergaard, Brokensgaard, Naversboel, Melboring, Svensensgaard, Søegaard, Lundsbye, Prebensgaard, Pindboel, Balletoft, Ørevishuus. Haverballe, Heeden, Rottergaard, Nørreboring.

11) **Nørnissumsogn** ligger ved Liimfiorden, og bestaaer af Nørnissumbye; Sønderbyeskovgaard; Kongensgaard, en frie, men nu ukomplet Herregaard; thi Bøndergodset er ved Auktion bortsolgt fra Gaarden, og nu adsplidt. Gaarden ligger ved Liimfiorden; dens frie Hovedgaardstaxt er 21 Tdr. 6 Skpr. 2 Fkr., 1 Alb. Kierhøyhuus; Hyldgaard; Nissumbierggaard; Agergaard;

Storekamstrup; Nørrebyeskovgaard; Ganteriøgaard; Ædalboel; Kalborggaard; Smertlundboel; Lillekamstpupgaard; Ardalgaard; Lindsboel; Hundskiær; Pilegaard; Broksgaard; Nørballegaard; Vesterstokholmgaard; Studsgaard; Sønderballegaard; Præstegaarden; Smidsboel; Grumisgaard; Brusgaard; Lilleborumgaard; Storedborum; Farborg; Halsboel; Tvidsboel; Grylgaard; Søndertobroe; Høisgaard; Nørretobroe; Østerstokholm; Stovelbek; Aabenraae; Gribsgaard; Østerboel; Vesterboel; Skafsgaard; Blæsbiærg; Lundgaard; Ausgaard.

12) **Resensogn** ligger ved Liimfiorden, og bestaaer af Resenbye, Kokholm; Kiersgaardfig; Matteredup; Budsgaard; Piilgaard; Præstegaarden; Øregaard; Drøsvad; lille Ælbek; store Ælbek; Langergaard; Damsgaard; Bierregaard; Hafgaard; Dalgaard; paa Heeden; Hedegaard; Katsig; Lillehumellund; Kaarborg; Moe; Nakholm; Toftum; Hek; Rotborg; Dusdeie; Maslund; Æsthauge.

13) **Humlumsogn** er Annexet til Resenkirke. Dertil hører: Veiberggaard, en frie, men ukomplet Herregaard, som i de katholske Bispers Tid var et af Riberbispedoms geistlige Godser, men ved Reformationen sekulariseret, og hiemfaldt til Kongen og Kronen, som siden har solgt den til partikuliere Eiere; dens frie Hovedgaardstaxt er 11 Tdr. 1 Skp. 3 Fkr. 1 Alb., Bøndergods 98 Tdr. 6 Skpr. 1/2 Fkr., Tiender 35 Tdr. Foldgaard; Bakken; Tageskov; Gotterup; Kier; Tagvad; Barstdal; Skanderborg; Øreskov; Nørregaard; Bredalgaard; Gadegaard; Gadeboel; Ryttergaard; Mogensgaard; Broensgaard; Aaensbiærg; Lillehedegaard; Sønderlund; Storelund; Kirkegaard; Klostergaard; Bakken; Pallesgaard; Stokendal; Østerbiyegaard; Bremholt; Strandberggaard; Bramdal. I dette Sogn var fordem den bekiendte Humlehavn ved Liimfiorden, hvor Kong Knud den Hellige forsamlede en Deel af den danske Flode og Krigsfolk, som skulle gaae til Engeland.

14) **Møborgsogn** bestaaer af adspredte Gaarde og eenlige Steder. Dertil hører: Holmgaard, en skøn Herregaard, hvortil er got Fiskerie baade i den Søe, Ulsø kaldet, saa og i Aaen og i Fiskedamme. Under denne Herregaard bruges Krogsgaard som en Ladegaard, der ligger i Flyndersogn; dens frie Hovedgaardstaxt er 34 Tdr. 2 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 5 Tdr. 2 Skpr.

2 Fkr. 2 Alb., Bøndergods 225 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Tiender 20. Tdr. Præstegaarden, Østerbye; Krebsgaard; Torpbye; Aabierg; Kulsbek; Steenbroe; Kiergaard; Snarengaard; Norenberg; Overgaard; Heeden; Vesterbosen; Østerbosen; Kattenhøy; Søehuus: Mobiergaae; Hylkedal; Lundgaard; Skrædergaarden; Mose; Amstrup; Vesterskovgaard; Østerskovgaard; Dride.

15) **Neesogn** er Annexet til Møborgkirke, og har liidt Aar 1721 Skade af Vandflod. Til Sognet hører: Neesbye; Skalstrupbye; Ulsund, en Herregaard, beliggende ved en Aae, kaldet Ulsund eller Uldsund, og af andre Ulsund, hvilken Aae falder ud i Bøvlingfiord, saa at her haves skjønt Fiskerie af Aborrrer, Giedder, Helt og Flyndre; denne Herregaard har ofte liidt Skade af Vandflod Aar 1701, da den allerførst fik Moderation i sine Skatter: siden har den atter liidt Skade af Havets Indbrud, og Aar 1765 blev den befriet fra at svare kongelige Skatter af 21 Tdr. 2 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb. Bøndergods-Hartkorn, dog med Vilkaar, at Eieren skulde inden sex Aars Forløb tilkiøbe sig det manglende Hartkorn; Gaardens frie Hovedgaardstaxt er 27 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Bøndergods 210 Tdr. 1 Fkr. 1 Alb., Tiender 6 Tdr. Nøragergaard; Gotterupboel; Lillebierregaard; Kiørdigeboel; Vesternees; Nørresaxkier; Søndersaxkier; Brunsled; Lillesandbekboel; Moesboel; Bakenboel; Hvidhuseboel; Heedenbole; Kirkebye; Jørgensgaard; Fiordsidegaard; Balle siggaard; Skovheedegaard; Graakiergaard; Skovheedehuse; Kimenhuse; Frølesgaard; Hangaard; Nørbyegaard; Haarpøtgaard; Sandbekgaard; Ørnskovboel; Knebersholmboel; Grønnemøldam i Ulsundbye.

16) **Venøesogn** bestaaer af den Øe Venøe, som ogsaa kaldes Vennerland, er en liden omflydt Øe, beliggende i Liimfiorden tæt ved Ottesund, imellem Thy, Salling og Harsyssel. Denne Øe har sin egen Kirke og sin egen Sognepræst. Indbyggernes beste Næring er Fiskerie i Liimfiorden. Paa Øen ligger Vennerbye; Sønderbyeskov; Veisbiørg; Nørrebyeskov.

17) **Harboøresogn** er Annexet til Engbergkirke i Vandfuldherred. Dette Harboøresogn er mere end halvanden Miil i Længden, og grændser næst ind til Aggersogn i Aalborgstift udi Thyeland i Reftherred. Dette Sogn ligger ved den nordre Ende af Vandfuldherred, imellem Vesterhavet paa den vestlige Side og

Liimfiorden paa den østlige Side, saa at Halen af Liimfiorden strækker sig lige til Ferringsand. Dette Sogn har ofte været undergivet store Farligheder, baade af Sandflugt, der ødelegger Beboernes Ager og Eng, saa og af Vandflod, da to forfærdelige Havgange, nemlig Julenat Aar 1717, og Nytaarsdag Aar 1720, oversvømmede Landet, saa at det stod i yderste Fare for reent at undergaae og bortskières af Bølgenes stærke Magt. En stor Vandflod Aar 1760 jævned Sandbakkerne ved Havet. Imellem Klitterne eller Sandbakkerne have Indbyggerne deres Huse, men leve i største Frygt og Fare i Storm og Uveir om Vinteren for Vandflod. Her voxer en Mængde Marskhøe; men de have nu næsten slet intet af Agerdyrkning, men holde nogle faa Faar, og i øvrigt leve af Fiskerie, saavel i Havet som i Liimfiorden. Paa Havbredden ud til Vesterhavet findes en stor Deel Rav- eller Bernsteen, som flyde op. Sognet bestaaer af Lilleøre, Veielbye, Vristsandholm, Kirkefaarden, Stavsholmgaarde, Køn, Nørrelangøre, Langerhuus og Tørfiskerhuse. Udi Matrikelen findes endnu disse følgende: Brusgaard, Falkesgaard, Kolsgaard, Havnhuus, Sandgaard, Agerhuus, Nørmark, Flyholm; men de maae formodentlig af Sandflugt eller Vandflod være nu ødelagte.

IV. Ulborgherred.

Ulborgherred grændser mod Østen til Hamrumherred; mod Vesten til Vesterhavet; mod Sønden til Hindherred; og Mod Norden til Ulborg- eller Nissumfiord og til Holstebro store Aae, som gjør Skiellet imellem Ulborgherred og Hiermherred. Det bestaaer af eet Kiøbstædsogn, og tretten Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Den Kiøbstæd Holstebroekirkesogn; 2) Maabiergsogn; 3) Huusbyesogn; 4) Søndernissumsogn; 5) Ulfborgsogn; 6) Raastedsogn; 7) Idomsogn; 8) Vindingsogn; 9) Vindsogn; 10) Feldingsogn; 11) Tvissogn; 12) Stabyesogn; 13) Madumsogn; 14) Timmeringsogn.

Vi merke nu hvert Kirkesogn især.

1) Den **Kiøbstæd Holstebroes Kirkesogn.**

Holstbroe eller Holstebro, en skøn Landkiøbstæd, beliggende ved en stor Aae, men har dog ingen Seilads, da Aaen er ei dyb nok til Skibe at flyde i. Byen ligger fire Mile fra Vesterhavet, to Mile fra Liimfiorden, hvor dens

Losse- og Ladeplads for Vahre, som hentes fra Aalborg, er ved Struer i Hiermsogn i Hiermherred. Byen ligger under Polihøide 56 Grad. 31 Min. Latitud., og 24 Grad. 32 Min. Longitud., 22 Mile fra Ribe, 4 Mile fra Lemviig, 6 Mile fra Ringkiøbing, og 6 Mile fra Viborg. Igiennem Byen løber en stor Aae, som kommer oven fra Landet af, hvilken har et stort Tilløb af andre Aaer og Bekke, og er saa breed, at Broen over samme Aae er 78 Alne lang, hvorudover og dens Vand i Tøveir om Vinteren voxer faa høit, at et stort Skib kan seile i den. Denne Aae falder tre Mile vesten fra Byen ud i Ulborgfiord, som ogsaa kaldes Nissumfiord, Samme store Holstebroeaee skiller Ulborgherred fra Hiermherred; dernæst deler den Byen Holstebro selv i to Dele, nemlig Nørreland og Sønderland, liggende hver Deel i sit Herred. Byens Kirke er en Korskirke med adskillige Epitaphier. Det nye Raadhuus er bygt Aar 1750.

Kiøbmændene have meget god Handel, endskiønt de maae føre deres forskrevne Vahre til Lands enten fra Ringkiøbing, eller fra Struerlosseplads ved Liimfiorden. Byens Ager og Eng er 96 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb. Hartkorn frie Kiøbstædsjord, og 16 Tdr. 3 Skpr. 2 Alb., som forhen laae til Holstebroebisgaard, men blev Aar 1638 henlagt under Holstebroebye; og deraf svares Matrikelskatter. Denne Bisgaard eller Bispegaard i Holstebro var en Gaard, som med Jord og Bøndergods fordum tilhørte de katholske Bisper af Ribe; men ved Reformationen med alt sekularisered geistlige Gods faldt til Kongen og Kronen, men blev siden solgt til Partikulieres Eiendom; den kaldes endnu Holstebroebisgaard, hvis Hartkorn er nu 2 Tdr. 4 Skpr., da de øvrige Jorde er lagte under Byens Mark, og kaldes endnu Bisgaardsmark. Byens Magistrat er en Byefoged, som holder Byeting paa Raadstuen hver Tirsdag. Posten til Viborg afgaaer hver Søndagmiddag, og ankommer hver Torsdag; og Posten til Lemviig afgaaer hver Torsdag, og ankommer hver Søndag. Torvedag holdes hver Tirsdag. De aarlige Markeder holdes den 9. Januarii med Heste; ligeledes den 19. Februarii, hvilket Marked er det betydeligste af dem alle, og har altid, endog i Kong Valdemars Tid, været et berømt Market, og kaldes derfor af A. Berntsen i Danmarks frugtbare Herlighed, det fornemste Hestemarket i Riget. Atter den 30. Maii Market med Sviin; den tredie Onsdag efter Pintsedag ligeledes; den 26. Junii Krammarket i to Dage; den tredie Onsdag i Julii Hestemarket; den 25. Julii Krammarket; den 11. September Qvægmarket

i tre Dage; Onsdagen for Mikelsdag med Faar, Bukke og Giæs; den 16. Oktober Qvæg i tre Dage; den 14. November i to Dage.

2) **Maabiergsogn** er Annex til Holstebroesognekirke, og ligger i Hiermherred, hvor det findes anført ved No. 16. Pag. 540.

3) **Huusbyesogn**, hvis Kirke er bygt paa et høit Bierg lige ved Havklitterne, og er ziret med et Taarn og høit Spiir, som Seilende tage Sigte, af ude paa Havet. Til Sognet hører: Kirkebye; Østerhuusbye; Kroggaard; Nørbyegaard; Vesterbjerg; Østerbjerg; Leed; Prasgaard; Havnsgaard; Søegaard; Søe; Moes; Moesbye; Bekbye; Grem; Gammelgaard; Øebye; tre Steder i Havklitterne. Disse Folk som boe ved og i Havklitterne eller Sandbakkerne leve af Fiskerie. Dette Huusbyesogn tilligemed Annexet Nørnissumsogn ligge paa de to Sider imellem Vesterhavet og Nissumfiord, og er, paa den tredie Side imellem Enden af Ringkiøbingsfiord, saa got som omflydt og landfast med Holmslands Klit, hvilken løber et langt Stykke Vei ud imellem Ringkiøbingsfiord og Vesterhavet lige indtil Nyemindegab, og derfor kaldes samme Strimmel Land af nogle Fremmede i Sø- og Landkort Landet von Nyemind.

4) **Søndernissumsogn** er Annex til Huusbyekirke, og bestaaer meest af eenlige Steder; ellers deler man Sognet almindeligen i Nissum- og Fiandbye. De eenlige Steder ere disse: Nørreklitgaard; Storepilegaard; Lillepilegaard; Vong; Klemhuse; Overtorup; Nedertorup, Sitterup; Udstrup, en Herregaard, som hører nu ind under Baroniet Ryssensteen; dens frie Hovedgaardstaxt er 24 Tdr. 7 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Bøndergods 276 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr. 1 1/8 Alb., Tiender 21 Tdr. 7 Skpr. 2 2/5 Alb. Bavnbeke; Gadgaard; Gielstrup; Sudergaard; Kragsgaard; Sveidal; Høitofte; Grønne; Glistrup; Sønderbye; Sand eller Ondaften; Fiandbye, som deles i Sønder- og Nørrefiand. Ved Nørreklitgaard skal tilforn have været tre Steder, hvis Beboere bleve fordrevne af Vandflod og maatte flytte paa hiin Side Torskmind. Af dette Nissumsogn har den hosliggende Fiord sit Navn, og kaldes Nissumfiord, hvilken har sit Ind- og Udløb igiennem Torskmind eller Torsmind; men ingen Skibe kan her enten seile ind eller ud, formedelst flakke Grunde. Midt i Nissumfiord ligger en liden Holm, kaldet Fiandøe. Dette Sogns Beboere nære sig meest af Fiskerie, baade i Nissumfiord

og i Vesterhavet; og naar de om Foraaret gaae ud til at fiske, bygge de sig Boder af Bræder og Soi ved Strandkanten, hvori de opholde sig hele Fiskertiden igiennem, men siden bryde de dem ned igjen.

5) **Ulborg-** eller Ulvborgsogn bestaaer af Kirkebye; Sønderkierbye; Rytterupbye; Søndervosborg, en Herregaard, hvis Hovedgaardstaxt er 39 Tdr. 1 Fkr., Bøndergods 231 Tdr. 6 Skpr. 2 Fkr. 2/3 Alb. Nørrevosborg, en Herregaard, beliggende ved Ulborgfiord eller Nissomfiord, hvor der ved denne Herregaard er skiønt Laxefiskerie, da Laxene gaae op fra Havet igiennem Torskminde ind i Fiorden og søge op ad Aaen, men intet Skib kan gaae ind ad dette Minde op ad Fiorden. Paa denne Gaard holdes Staldstude; dens frie Hovedgaardstaxt er 65 Tdr. 7 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb, Bøndergods 211 Tdr. 6 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 1 Td. 2 Skpr. 2Fkr. 2 Alb., Tiender 22 Tdr. Lillelundbye; Viembye; Dystrupbye; dernæst eenlige Steder: Nørretange; Fielsøe; Bukbjerg; Veilstrup; Kiergaard; Katborg; Lyftlund, har tilforn bestaaet af ni Gaarde, men nu allene af to Gaarde; thi en Deel Agerjord ligger udyrket i Heeden, siden den sorte Pest Aar 1348 borttog Folk overalt. Vesten for Skiærumbroe og Mølle har fordum staaet en Kirke, kaldet Skiærumkirke, som et nedbrudt, og hele Skiærumbyes-Mark, tilligemed Skiærumgaards Jord, er henlagt under Herregaardens Nørrevosborgs Hovmarker. Til Refusion nyder Sognepræsten i Ulborg aarlig 3 Tønder Rug af Gaardens Eier.

6) **Raastedsogn** er Annex til Ulborgkirke. Til Sognet hører: Gammelraastedgaard; Lillestenumbye; Stenumgaard, en Herregaard, hvis Hovedgaardstaxt er 20 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr., Bøndergods 205 Tdr. 2 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 14 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr. Øgelstrup; Knudsig; Gammelstenum; Huldal; Blæsbierg; Nyemølle; Gammelmølle; Femhøy; Hulbyegaard; Gadsdal; Ormstrup.

7) **Idomsogn** adskilles af to Aaer (som flyde herigiennem, hvoraf den ene kaldes Grynaae, og den anden Lilleaae) udi tre Dele, som kaldes Vestersogn, Mellemsohn og Østersogn; dertil hører: Degneboligen; Sønderbek; Hedegaardene; Røgelhede; Buurlund; Lilleborres; Storeborres; Kioldalbye; Kirkebyegaard; Præstegaarden med 7 Huse; Æstrupbye; Kirkebyehuus; Naskstrup; Simonstrup; Hestbjerg; Høgsbjerg; Ormstrup;

Siig; Øjebye; Stroustrupbye; Nørgaard; Østerlund; Idumlund; Nepsbiereg; Fladmose; Tamstrup; Molbak.

8) **Vindingsogn** bestaaer af: Vognstrupbye; Svenstrupgaarde; Vrivadgaarde; Tyrgaard; Tingsager; Spaabek; Kamskov; Pogager; Koldkier; Legøgaard; Heegaard; Jung; Reesdal; Sørvad; Lund; Degneboligen; Præstegaarden; Toutholt; Hvirrild; Blindkilde; Sieg; Agerfeld; Tiavag; Fanager; Halgaard; Horslund; Mosegaard; Ædskier; Hundkier; Klemstrup; Refninge; Pletbyggested; Toustrup.

9) **Vindsogn** er Annex til Vindingkirke, og bestaaer af Vindbye; Roikierbye; Voldsted; Trolldoft; Blaakier eller Blaamose; Baar; Gaarsmer; Skovgaard; Kirkegaard; Sandfær; Straasø; Gammelvind; Trekkeriis; Skold; Blaabierg; Vindgaard.

10) **Feldingsogn**; dertil hører: Krogdalen, en Herregaard, paa hvis Eiendom er bygt en Afbyggergaard, kaldet Starhede, til en Forpagter. Herregaardens frie Hovedgaardstaxt er 18 Tdr. 7 Skpr. 3 Fkr., Bøndergods 258 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 5 Tdr. 6 Skpr. 3 Fkr., Tiender 17 Tdr. Bovterup; Harrestrupgaard; Sognstrup; Skindbieregbye; Tolstrup; Ølgryd; Trov; Pølsbiereg; Skindbieregboel; Vegenmølle; Heeboel; Præstegaarden; Dyrmosen.

11) **Tvissogn** er Annexet til Feldingkirke, men ligger i Hamrumherred, hvor det findes anført ved No. 20 Pag. 536.

12) **Stabyesogn** bestaaer meest af enkelte Gaarde og Steder, som ere: Pallesbiereg, en Herregaard, hvor Staldstude holdes; under Gaarden er henlagt to ufrie Avlsgaarde i Sognet, nemlig Brunbiereg og Stabyekiergaard. Dens frie Hovedgaardstaxt er 58 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Bøndergods 478 Tdr. 1 Skp. 2 Alb., Tiender 201 Td. 4 Skpr. 3 Fkr. 3/5 Alb. Arnbierg; Anger; Ugelkier; Skiørkier; Juulsgaard; Sildbiereg; Bierg eller Pilgaard; Nørregaard; Tokkesdal; Hundhale; Bannisgaard; Tyskesgaard; Harboegaard; Tofte; Kiergaard; Søinderbye; Lydersgaard; Kloster; Bundgaard; Gammelgaard; Nielstrup; Stavnsbiereg; Lidgaard; Sieg; Ting; Moustisgaard; Gade; Svensholm;

Flodgaard; Brunbiørg, en stor men ufrie Avlsgaard, henlagt under Herregaarden Pallesbiørg; Stabyekiørggaard, ligeledes en stor men ufrie Avlsgaard, henlagt under Herregaarden Pallesbiørg.

13) **Madumsogn** er Annexet til Timsogn i Hindherred; til Sognet hører: Madumbye; Madumflodgaard.

14) **Timmeringsogn** er Annex til Vildbergsogn i Hamrumherred. Til dette Sogn, hvis Kirke ligger paa en høi Bakke, hører: Naibørg; Tephedegaard; Trøsterup, Riisgaard; Feldbiørggaard; Birkemosebye: Bierregaard, hvor der ligger et Biørg, bevøxt med Krat af Bøg og Riis; Grimstrup; Møltrup, en Herregaard, hvis frie Hovedgaardstaxt er 20 Tdr. 3 Fkr. 2 Alb., Bøndergods 271 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 2 Tdr. 2 Skpr. 2 Alb., Tiender 80 Tdr. 4 Skpr. 3 Fkr. 3/5 Alb.

V. Hindherred.

Hindherred grændser mod Norden til Ulborgherred; mod Sønden til Ringkiøbingsfiord og Stavningfiord; mod Østen til Hamrum- og Bøllingherred, hvor Venneraae gjør Skilsmisse imellem Hind- og Bøvlingherred; mod Vesten til Vesterhavet. Det indbefatter eet Kiøbstædkirkesogn og 14 Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) den Kiøbstæd Ringkiøbings Kirkesogn; 2) Rindumsogn; 3) Heesogn; 4) Stadelogn; 5) Tiimsogn; 6) Madumsogn; 7) Thorstedsogn; 8) Nørømmesogn; 9) Breiningsogn; 10) Vellingesogn; 11) Hoversogn; 12) Vejersøesogn; 13) Nyesogn paa Holmeland; 14) Gammelsohn paa Holmeland.

Vi merke nu hvert Sogn især:

1) Den Kiøbstæd Ringkiøbings Kirkesogn.

Ringkiøbing, en Søekiøbstæd, beliggende ved en Fiord, som strækker sig fra Nyemindes Gab, 4 Mile derfra i Sønder, og kaldes samme Fiord af Byen Ringkiøbingsfiord. Byen ligger under 56 Grader 7 1/2 Minut Latitud. og 24 Grader 12 Minuter Longitud., 16 Mile fra Ribe og 14 Mile fra Kolding. En Fierdingvei fra Byen neden for Engene løber en Aae, kaldet Vonaae, hvor der er et Færgestæd, og man for Betaling efter privilegered Taxt oversættes.

Byen har havt sine Kiøbstædsprivilegier længe for Kong Valdemars Tid, men at den skulde være anlagt af den hedenske Konge Sigvard Ring, som efter Fortæling menes at ligge begravet i en Høi uden for Byen, er vel ikke troværdigt.

Byens Gader ere temmelig regulair anlagte. Kirken er prydet med et Spiir paa Taarnet. Byens Fattige ere med henlagte Donationer vel forsynede, endskiønt her ikke haves noget Hospital. Byens Magistrat er en Borgemester og to Raadmænd, af hvilke den ene er tillige Byefoged. Den kongelige Amtstue for Lundenærs- og Bøvlingamter holdes her i Byen. Seiladsen til og fra Byen op igiennem Ringkiøbingfiord er ofte vanskelig ved Nyemindegab, som er en smal Rende 4 Mile herfra, hvilken Naturen selv har gjort igiennem Klitterne eller de høie Sandbierge, som ligge imellem Havet og Fiorden. Igiennem dette Nyemindegab skal altid Skibene passere, og til Ind- og Udsejling bliver altid af en Loots opsat i Gabet kiendelige Mærker eller Kanver, for de Seilende at rette sig efter. Byens Skibe har deres Vinterleie ved Havrviig, hvor der er en ypperlig god Havn, beliggende en Miil fra Nyemindegab og 3 Mile fra Byen. Fra Havrviig og til Rheden ved Ringkiøbing ere to saa kaldte Baller eller Dybe at seile igiennem, af hvilke den ene kaldes Skiernaedyb, hvor Skibene nu seile, den anden kaldes den gamle Balle, som er nu useilbar. Fra Ringkiøbing kan man med god Vind seile til Holland i 30 Timer.

Udi Fiorden er et Østersskrab, hvor man faaer gode Østers; ellers fanges baade i Fiorden og Aaen Sild, Aal, Flyndre, etc. Byens Ager og Eng er 63 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr. 2 Alb. Hartkorn. Posten, som herfra afgaaer Sønden paa igiennem Ribe og Haderslev til Hamborg og Kiøbenhavn, gaaer bort Mandagformiddag Klok. 9 Slet, og kommer dertil Onsdageftermiddag; saa afgaaer den igjen Torsdagformiddag Klok. 9 Slet, og kommer tilbage Lørdageftermiddag. Desuden gaaer en anden Post Nør paa til Holstebro og Lemvig, som afgaaer Torsdagmorgen tidlig, og kommer tilbage Søndagften eengang hver Uge. Market holdes den 7. Martii med Kramvahre, samt Heste og Stude; den 11. Junii med Kramvahre; den 6. Augusti Heste- og Qvægmarket i fire Dage; den 8. Oktober med Kram, Heste og Qvæg i fire Dage; den 23. Oktober Heste- og Qvægmarked i tre Dage; den 6. November Heste-, Qvæg- og Krammarked i tre Dage. Desuden holdes Torvedag hver Onsdag.

2) **Rindumsogn** er Annex til Ringkiøbings Sognekirke. Til Sognet, hvis Kirke ligger høit og har et høit Taarn, til Nytte for de Seilende, hører: Rindumgaard, en frie men ukomplet Sædegaard, hvis frie Hovedgaardstaxt er 9 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr.; Sønderbye; Vesterbye; Hedegaard; Medelbye; Østerbye Annexpræstegaarden; Nørbye.

3) **Heesogn** bestaaer af Herragerbye; Mastrup; Østerklit; Vesterklit, Noebierggaard; Røgengaard; Sandal; Bratbjerggaard; Voldbjerg, en anseelig Herregaard, med skønne Fiskedamme og ferske Søer; dens frie Hovedgaardstaxt er 91 Tdr. 1 Skp. 1 Fkr., Mølleskyld 12 Tdr. 6 Skpr., Bøndergods 523 Tdr. 2 Skpr., Mølleskyld 3 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr., Tiender 86 Tdr. 4 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb. Ølstoftgaard; Foldagerboel; Sønderkiergaard; Nørkiergaard; Østernoebye; Vesternoebye, hvor tilforn har staaet Noekirke, men formedelst den vanskelige Vei imellem Hee- og Noekirke over en Aae og en Bek, blev den nedbrudt og flyttet til Heekirke ved en Udbygning; men Noekirkegaard er indlukkert med et Dige, og derpaa bygt en dansk Skole til Sognets Ungdom. Æistrupbye; Hvingelbye; Aastrupgaard; Lybekbye; Grimstrupgaard; Øvsholtgaard; Sønderbye; Toftboel; Hundersvonggaard; Halbye; Nørregaarde; Agersbekgaard. Her i Sognet er en Broe, kaldet Heebroe, til hvis Vedligeholdelse gives Korn af Hindherred.

4) **Stadelsogn**, hvis Kirke er en Korskirke med et anseeligt høit Taarn, prydet med en Altertavle af antique Arbeide, stærk forgyldt og besat med slebne Glasstene og smaa forgyldte Billeder, hvortil Magen findes i Salekirke ved Holstebro; samme skal være en Foræring af en engelsk Prinz, som strandede ved Bovbjerg, bestaaer af Stadelbye; Alrumbye; Fogelbjergbye; Halkierbye; Opstrupbye; Søndervang, en Herregaard, hvortil er skønne Marskenge; her holdes Staldstude. Gaarden ligger ved Ringkiøbingsfiord, som her kaldes Stadelfiord, hvor der haves dagligt Fiskerie, især de skønne Stadelflyndre. Dens frie Hovedgaardstaxt er 60 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Bøndergods 274 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Tiender 38 Tdr. Kolbye; Meilbye; Østertoft, en skøn Avlsgaard af 12 Tdr. 7 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb. Hartkorn, som er henlagt som en Ladegaard under Herregaarden Søndervang; Kamp;

Skielmosebye; Stadeløe, en liden omflydt og beboet Øe, liggende i Ringkiøbingsfiord. Dette Stadelsogn er omringet paa tre Sider af Ringkøbingsfiord, som aarlig ved Sandflugt, Iisbrud og Vandflod bortskyller meget af Sognets Eiendom og Enge.

5) **Tiimsogn** deles i Øster- og Vestersogn. Dertil hører: Sønderbye; Norbye; Østerbye; Søegaard; Pølsmark; Nordesgaard; Søndergaard; Noderup; Snagdal; Timgaard, en Herregaard, omringet af store Heeder hvorudi findes nogle opkastede Skandser fra ældgamle Tider; dens frie Hovedgaardstaxt er 48 Tdr. 1 Skp., 3 Fkr., Mølleskyld 8 Tdr. 4 Skpr., Bøndergods 258 Tdr. 7 Skpr. 1 Alb. Tiimmølle.

6). **Madumsogn** er Annex til Tiimkirke, men ligger i Ulborgherred, hvor det allerede findes anført ved No. 13.

7) **Thørstedsogn** bestaaer af Lystbekbye; Sønderesbye; Kirkebye; Abbisgaard; Vinkielder; Vinkieldermølle; Gammelbye; Nørreesp; Aarupgaard; Præstegaarden; Breininggaard; Sørupgaard; Riistoft; Bundesgaard; Ørnbiereg; Gielboel; Gundtbiergboel.

8) **Nørømsogn** eller Nørum bestaaer af Omgaard; Norgaard; Klidsbiereg; Koedalbye; Grønbierg; Sindkier; Prag; Storespaabek; Præstegaarden; Kiergaard; Stradsborg; Pøel; Vesterlillespaabek; Østerlillespaabek; Halkier; Adskovbye; Knurborg; Overbyehuus; Brunsgaards Huus; Bierge; Holmegaard; Rudal; Klink; Lilleskrostrup; Storeskrostrup.

9) **Breigningsogn** er Annex til Nørømsogn, men hører til Bøllingherred, hvor det findes allerede anført ved No. 14 Pag. 531 i Lundenæsamt.

10) **Vellingsogn** ligger langs med Ringkiøbingsfiord, hvor der daglig fanges Aal, Flyndre, Skuller, Hornfisk, Krabber, etc. Til Sognet hører: Vellingkirkebye; Heebøtoftbye; Klaptøftbye; Klaptøftmølle; Vestarpbye; Kovstrupbye; Aastrupbye, hvor Præstegaarden ligger; Ryberg, en frie men ukomplet Herregaard med en smuk Hauge; dens frie Hovedgaardstaxt er 17 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr., Bøndergods 55 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb. Igiennem Sognet løber en Aae, Venneraae kaldet, som skiller Hindherred

fra Bøllingherred, hvorudover noget af dette Sogn ligger i Bøllingherred, nemlig: Nørbye; Vestervennerbye; Vennergaard, en smuk Herregaard, beliggende, ved Venneraae tæt ved Kiøbstæden Ringkiøbing; dens frie Hovedgaardstaxt er 58 Tdr. 6 Skpr. 2 Fkr., Mølleskyld 6 Tdr. 3 Skpr., Bøndergods 220 Tdr. 1 Skp., Tiender 39 Tdr.

11) **Hoversogn** er Annex til Ølstrupkirke i Bøllingherred paa Lundenæsamt. Dertil hører: Hovergaarde; Annexpræstegaarden, ved hvilken løber forommeldte Venneraae, som, gjør Grændseskiel imellem to Herreder; Kirkegaarde; Kioldgaard; Lillehoverdal; Storehoverdal: Molbjergbye; Molbjergmølle; Tovstrupgaarde; Vaadhoe; Vaadstrupgaard.

12) **Vejersøesogn**; dertil høret: Veiersøekirkebye; Aabierg, en Herregaard, beliggende ved den ferske Søe, Vejersø kaldet; dens frie Hovedgaardstaxt er. 49 Tdr. 4 Skpr., Bøndergods 202 Tdr. 6 Skpr. 1 Alb., Tiender 9 Tdr. 7 Skpr., 2 3/5 Alb. Præstegaarden; Hugbye; Tarpbye; Bierregaard; Dykier; Trankier.

Holm eller Holmsland, en stor omflydt Øe, beliggende i Ringkiøbingsfiord. lige for Kiøbstæden Ringkiøbing, er een Miil lang. og over en Fierdingvei breed. Landet bestaaer af to Sogne, nemlig Nyesogn, som er Hovedsognet, og Gammelsogn, som er Annexet. Den ene Sognekirke kaldes St. Mauriti og den anden St. Laurentiikirke. I de katholske Tider var disse to Kirker henlagte til den tredie Prælat i Riberdomkapitel pro officio, og derfor blev han kaldet Provst i Harsyssel, som da var den egentlige Sognepræst for begge Sognekirker, og oppebar de geistlige Indkomster, men holdt to Kapellaner til at forrette Messen og Gudstienesten for Menighederne. Vi merke nu hvert af disse to Kirkesogne især, som nu have een Sognepræst og een residerende Kapellan fælleds.

13) **Nyesogn** paa Holmsland, hvis Kirke, Nyekirke kaldet, men tilforn St. Mauritiikirke, er stor og anseelig med 4 Udbygninger eller Korskirker, nemlig to paa hver Side. Til dette Sogn, som er Hovedsognet, hører: Søndermosebye, hvor Sønderholms Præstegaard ligger; Nørremoseby; Sønderroiklit; Nørreroiklit; Lamberg; Sønderbaansbye; Nørrebaansbye; Kloster; Stræde; Provstgaard; Juelsgaard; Steengard; Søegaard,

en Herregaard, hvis frie Hovedgaardstaxt er 19 Tdr. 4 Skpr. 1 Alb., Bøndergods 211 Tdr. 3 Fkr. 1 Alb., Tiender 55 Tdr. 6 Skpr. 1 Fkr. 1 4/5 Alb. Paa Klitten ligger disse Byer: Houviig; Sønderviig; Klegod; Nørrellyngviig; Sønderllyngviig; Aargab; Haverviig eller Havrviig, hvor Skibene fra Ringkiøbing ligge i Vinterlag.

14) **Gammelsogn** paa Holmsland er Annex til Nyesogn. Dertil hører: Gammelsognsbye; Strandgaard; Bollerup; Strandbiereg; Møllen; Færgehuset. Ved den nordre Ende af Holmsland ligger en liden Øe, kaldet Hindsøe, i samme Ringkiøbingsfiord.

Efterfølgende Koldinghuusamt.

Kilde: Nicolay Jonge,
Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.
Kiøbenhavn 1777
Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store
Helliggieststrædet No. 150

Side 540 – 566.

III. Om Viborgstift og Stiftamtmandskab.

Viborgstift grændser mod Norden og Vesten til Aalborgstift, hvor Liimfiorden skiller disse to Stifter fra hinanden. En Deel af den vestlige Kant, saa og en Deel af den sydlige Kant af Viborgstift, grændser op til Riberstift; men den øvrige sydlige Part, og et Stykke af den østlige Side, grændser til Aarhusstift; hvorpaa det øvrige mod Østen grændser til Kattegat. Viborgstift er det mindste af alle de fire Biskopdømmer i Jylland; det er ti Mile langt og tolv Mile bredt.

Dette Biskopdom er oprettet Aar 1065 af Kong Svend Æstridsen. Man holder for, at Viborgstift er en af Danmarks beste Rugegne, som har tillige ingen Mangel paa Fiskerie; thi deels er Stiftet omgivet med den seilbare og fiskerige Liimfiord, som med en stor Arm giennemskiær Stiftet; deels støder Stiftet til Mariagerfiord og Kattegat; desuden findes overalt ferske Søer, Aær og Bekke.

Dette Stift har fordum bestaaet af disse tre Sysseler, nemlig: Himmersyssel, Omersyssel og Sallingsyssel; men efter Souverainitæten og den nye Matrikels Forfatning deles Viborgstift i det Verdslige i tre Amter, hvilke ere:

I. **Haldsamt**, som bestaaer af fire Herreder, nemlig: 1) Nørrelyngherred, hvori Stiftets Hovedstad Viborg ligger; 2) Rindsherred; 3) Medelsomherred; og 4) Fiendsherred. Dette Amt har sin egen Amtmand, som altid tillige er Stiftamtmand over Viborgstift.

II. **Skivehuusamt**, som bestaaer af fire Herreder nemlig: 1) Hindborgherred, hvori den Kiøbstæd Skive ligger; 2) Røddingherred; 3) Harreherred; 4) Nørreherred. Dette Amt har sin egen Amtmand; men den kongelige Amtstue for begge disse Amter holdes af Amtsforvalteren i Skive.

III. **Aalborghuusamt**, som bestaaer af sex Herreder, nemlig: 1) Aarsherred; 2) Hindstedherred; 3) Sletherred; 4) Hellingherred; 5) Hornumherred; og 6) Fleskumherred. Amtmanden over dette Amt er Stiftamtmanden over Aalborgstift, og den kongelige Amtstue holdes i Aalborg af Amtsforvalteren; (hvorom allerede ved Aalborgstift er meldt forhen Pag. 394). Til Viborgstift i det Geistlige hører den Øe Lessøe, beliggende i Kattegat uden for Sæbye i Vendsyssel; ligeledes to Herreder af Aarhusstift,

nemlig: 1) Sønderlyngherred af Dronningborgamt, og 2) Gislumherred af Mariageramt; saa og den Kiøbstæd Hobroe i Aarhusstift. Altsaa haver Viborgstift, naar man regner Aalborghuusamt med, 3 Amter, 14 Herreder i det Verdslige; men 16 Herreder i det Geistlige, hvoraf de sex ere beliggende i Aalborgstift, og de to i Aarhusstift; 3 Kiøbstæder, nemlig Viborg, Skive og Hobroe; 222 Kirkesogne og 70 Herregaarde.

Vi beskrive nu hvert Amt især.

I. Haldsamt.

Haldsamt grændser mod Norden til Mariageramt; mod Vesten deels til Skivehuusamt, deels til Bøvlingamt; mod Sønden og Østen til Silkeborg- og Dronningborgamter. Dets kontribuerende Hartkorn er over 6600 Tdr. af Bøndergods, foruden det frie Herre- og Præstegaards Hartkorn. Dette Amt har sin egen Amtmand, som tillige er Stiftamtmand over Viborgstift. Haldsamt indbefatter fire Herreder, hvilke ere: 1) Nørrelyngsherred; 2) Rindsherred; 3) Medelsomherred; og 4) Fiendsherred.

Vi beskrive nu hvert Herred for sig i Særdeleshed, efterat vi først har beskrevet Stiftets Hovedstad, Viborg, hvor Stiftets Øvrighed, som er Stiftamtmanden og Biskoppen, boer.

Viborgbye.

Viborg, Hovedstaden for Viborgstift, beliggende midt i Nørrejylland, en stor Landkiøbstæd, meget smuk og anseelig, omtrent en halv Miil i Omkreds; dog har den i de ældgamle Tider været anseeligere, da den har havt tolv Kirker og sex Klosterkirker. Denne Stad ligger under den 56. Grad 33. Min. Latitud., og 25. Grad 13. Min. Longitud. Den er beliggende 12 Mile fra Aalborg, 8 Mile fra Aarhus, 20 Mile fra Ribe.

I fordum Tid har den været befæstet, og sees af dens Befæstning endnu Kiendetegn i de to Brinker ved Søen, nemlig Store- og Lilleborgevold; og paa den nordre Side af Staden kiendes Grave og Volde af den gamle Fortifikation; ligeledes Skandsbanken sydvest for Staden. Den ligger høit og langt fra Havet, er en af de allerstørste Kiøbstæder, hvis første Privilegier ere givne af Kong Svend Grathe Aar 1150, og har været anset som det bekvemmeste Sted til Kongernes

Hylding, Landstingsholdelse, Snapsting, Adelen's Forsamlinger for Jyllands Provinds.

For Reformationen har her været et anseeligt Tal af Sognekirker, Klosterkirker og Kapeller; men ved Munkenes Uddrivelse af Klosterne formedelst Reformationen, da Messer og Sielegaver ophørte, og Bygningerne stode øde og forfaldt, bleve efter Kong Friderik den Førstes Befaling Aar 1529 alle unyttige Kirker og Kapeller i Staden nedbrudte, og Meenighederne skulde holde Sortebrødrekirke og Graabrødrekirke for deres Sognekirker. Nu bruges da disse tre Kirker, nemlig: Domkirken, i fordem Tid St. Mariæ, eller vor Fruekirke kaldet, bygt i det ellefte Aarhundrede, formodentlig under Kong Knuds den Stores Regiering, og har af Begyndelsen været en Klosterkirke ved St. Mariæ- eller vor Fruekloster; men ved Viborgbispedoms Oprettelse Aar 1065 udset og bestemt til Viborgstifts Domkirke og Biskopdømmets Cathedral- og Hovedkirke. Denne Kirke var kun liden af Begyndelsen, men blev Aar 1128 gjort større og ombyggt, da Munkene bleve forvandlede til et Collegium Canonicarum, bestaaende af tre Prælater og tolv Kaniker, som havde hver sit Præbende. Udi de katholske Tider var her en Mængde af Altere. Under Altergulvet var en Kraftkirke, hvor Prælater og Kaniker hver Nat fra Klokken 3 til 6 holdt Sielemesse over Kong Ærik Glipping, som blev ihjelslaget i Finderup Aar 1286, og hvis Grav oven over Kraften bag Alteret sees efter Stadens Ildebrand paa nye oprettet med en Inskription. Denne Domkirke blev i Ildebranden Aar 1726 ganske ødelagt, men er nu fra Grunden opført en stor og ziirlig Bygning, som blev indviet Aar 1728 af Stiftets Biskop Johannes Trellund. Kirken er udvendig prydet med to anseelige Taarne, med Kupler i Stedet for høie Spire, og indvendig er Kirken smuk og derhos anseelig. Her sees nogle smukke Epitaphier, skjønt de fleste bleve i Kirkens Ildebrand ødelagde.

Den anden Kirke, Sortebrødrekirke eller Søndresognskirke, blev gjort til Stadens Sognekirke efter Reformationen af Kong Friderik den Første. Den har i fordem Tid været en Klosterkirke til Sortebrødre- eller Dominikanerklosteret. Denne Kirke afbrændte ogsaa i Ildebranden Aar 1726, men blev i en Hast igjen anseelig opbyggt, og indviet Aar 1728 den 24. Junii af Biskop Johannes Trellund.

Den tredie Kirke, Graabrødre- eller Nørresognskirke, er ogsaa en Sognekirke, men har i de katholske Tider været en Klosterkirke til Graabrødre- eller Franciskanerkloster. Denne Kirke blev frelst i Stadens

Ildebrand Aar 1726. Her er holdet den allerførste Lutherske Prædiken i Viborg af Mester Hans Tausen Aar 1526. Denne Kirke blev ziret med et smukt Taarn Aar 1761. Man finder her mange gamle Monumenter.

Udi de katholske Tider har i Viborg været fem store Klostere, nemlig: 1) Vor Frue- eller St. Mariækloster, hvis Munke vare først af Benediktinerorden, dernæst af Augustinerorden; men da Klosterkirken blev forandret til Stiftets Domkirke Aar 1065, blev Klosterbrødrene Kaniker i Domkapitelet. 2) St. Hanskloster, bygt Aar 1160, hvis Munke kaldes Korsbrødre, Hospitalarii. Paa Pladsen, hvor dette Kloster stod, blev Aar 1584 efter kongelig Befaling gjort et Torv. 3) Bodulphikloster eller St. Boelskloster var et Nonnekloster. 4) Sortebrødrekloster, bygt Aar 1227, og kaldes ogsaa Prædikebrødre- eller Dominikanerkloster. Dette Klosters Kirke blev ved Reformationen givet Borgerne til en af Stadens Sognekirker. 5) Graabrødrekloster, som var et Franciskaner- eller Minoriterkloster, stiftet Aar 1237; dette Klosters Kirke blev af Kong Friderik den Første skienket Borgerne til en Sognekirke. 6) Den Helligaands Kloster eller Helliggeisthuus har formodentlig været et Hospital. Saa og 7) St. Jørgensgaard, uden for Staden paa Kapelbakken for Spedalske. Disse to Indretninger til Fattiges og Syges Pleie gik til Grunde ved Reformationen. Derimod blev af Kong Friderik den Første oprettet et Hospital Aar 1528 af de i Viborg forhen værende, men nu afskaffede Gilder, saasom de elleve tusinde Jomfruers Gilde, eller St. Ursilæ Gilde, St. Kiolds Gilde, St. Annæ Gilde, og St. Birgittæ Gilde, deres Godser og Indkomster. Til dette almindelige Hospital skienkede Kong Kristian den Tredie Aar 1546 Graabrødreklosters Bygning, som dertil blev indrettet. Dette Hospital er forsynet baade med kongelige Donationer af Thestrupherregaard og Gods, samt Tiender, saa og med private Stiftelser af Kapitaler. Udi Hospitalet ere 20 Lemmer, som nyde hver ugentlig 28 Skilling. Klokkeren ved Domkirken forretter Prædiken i Hospitalsstuen; men Ministerialia forrettes af Sognepræsten ved Graabrødrekirke, eftersom Hospitalet ligger tæt ved samme Kirke.

Her er en latinsk Kathedralskole, som forestaaes af en Rektor, en Konrektor og fire Hørere. Skolen er stiftet af Kong Kristian den Tredie; dens Fundats er udstædt Aar 1761.

Tugt- og Manufakturhuset, en meget anseelig Bygning af to Etager, nye opbygt Aar 1740, og funderet af Kong Kristian den Siette

Aar 1743. Det har sin egen Præst, men Hospitalsforstanderen er tillige Tugthuusinspektør; her holdes et Spinderie.

Stadens Raadhuus er en smuk grundmuret Bygning, af nye opført Aar 1730, ziret med Sandsteens Trappe, Portal og Frontespice, samt et lidet Spiir; oven paa en stor Sahl i Midten, Raadstuerettens Sahl, Byetingsrettens Sahl, Provste- eller Landemodets Sahl, etc. Neden under er Corps de Garde, Arrestkammere, etc. Stadens Magistrat er en Borgemester, to Raadmænd, en Bye- og Raadstueskriver. Byetinget holdes hver Mandag, og Raadstueretten hver Tirsdag. Magistratens Domme har Landstingsrettighed fra Aar 1661, saa at deres Domme gaae lige til Høiesteret.

Landstinget for hele Nørrejylland holdes paa Landstingshuset, som af nye er fuldført Aar 1743, og moderne indrettet. Bispegaarden er en anseelig Bygning, af nye Grundmuur efter Ildebranden Aar 1726 opført. Til dens Vedligeholdelse er af Kong Kristian den Femte henlagt Indkomsterne af Ulbjerg- og Lynderuppræstekald. Bispegaarden er ellers fra fordum Tid en Part af vor Fruekloster, som dertil af Domkapitlet blev udlagt efter Kong Kristian den Tredies Befaling Aar 1558.

Benzons Kloster, er en Stiftelse: for tolv Præste- og andre Enker, som foruden frie Huus nyder 10 Rigsdaler aarlig af Estvadgaardsklosters Revenyer, og er funderet Aar 1745.

Staden har fem Porte, nemlig St. Mogens-, St. Matthis-, St. Mikels-, St. Hans- og St. Ibsport.

Torvene ere tre, Gammeltorv, hvorved Raadstuen ligger; Nyetorv; og Hjultorv. Torvedag holdes her hver Løvedag. Viborg mangler en stor Herlighed, som er Seilads; thi Kiøbmændene maae hente deres Vahre enten fra Aalborg til Søes paa Liimfiorden, og faae den i Land ved Hiarbek, en Bondebye, beliggende ved Liimfiorden i Vorresogn, hvilket Losse- og Ladested ligger fem Fierdingvei fra Byen; thi Løgstørs vanskelige høie Grunde sinker deres Skibe underveis: eller og de maae hente deres Vahre til Vogns fra Hierting ved Varde, som er 20 Mile længere borte. Derimod har Byen stor Eiendom af Heede og Mose til Fædrift, Lyngslet og Tørveskiær, saa og vidtløftige Kornmarker af 200 Tdr. Hartkorn. Den store Velsignelse af alle Slags fersk Fisk, som hver Torvedag indføres, giør Staden til et let Levested; thi i de omliggende fiskerige Seer, nemlig Glitterupsøe, Vitsøe, Luldrupsøe, Viborgsøe, som er en halv Miil lang, og hvori Borgerne har Ret at fiske, falder Aal, Aborrer, Kabliau, Brasen, Skaller: ligeledes flere Sorter Fisk

føres ind andensteds fra i Nærheden, saavel af Ferskvands Fisk af Almindesøe, som og fersk Havfisk fra Liimfiorden til Vogns fra Nibe, saasom Torsk, Helt, Sild, Ørreder, Giedder etc. Men den saa kaldede Kannikefisk, som meest er Aborrer og Giedder, er ei bunden til nogen vis Tid at føres til Byen at sælges. Af tør Havfisk kommer her ogsaa en Mængde til Byen.

Det navnkundige Snapsting, som er hele Nørrejylland's Omslagstermin, med at udsætte Kapitaler paa Rente og udbetale dem, holdes i Viborg, og begynder aarlig den 26. April, og vedvarer i 14 Dage, da mange handlende og fremmede Købmænd opholde sig her i den Tid.

Den ridende Post ankommer fra Kiøbenhavn hver Onsdag- og Løverdagsformiddag, og afgaaer herfra hver Torsdag- og Mandageftermiddag. Den agende Post kommer hver anden Løverdags om Sommeren, og hver anden Onsdag om Vinteren. Poststrytteren, som Postmesteren holder, afgaaer til Skive, Morsø og Thye hver Onsdag og Løverdags, kommer tilbage hver Torsdag og Mandag.

Foruden det store Snapstingsmarked holdes her aarlig Marked med Heste i tre Dage den første Tirsdag i Martiimaaned; ligeledes den 18. September i 14 Dage, og den 23. Oktober med Qvæg i tre Dage.

I. Nørrelyngherred.

Nørrelyngherred eller Nørlyngherred grændser mod Norden til Rindsherred, hvorfra det skilles ved Skaltzaae; mod Sønder, til Sønderlyngherred; mod Østen til Onsildherred i Aarhusstift; og mod Vesten til Liimfiorden og til Fiendsherred. Det indbefatter tre Kirkesogne i Stiftets Hovedstad, Viborg, og fiorten Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Stadens Viborgs Domkirkesogn; 2) Søndresogn eller Sortebrødrekirkesogn; 3) Nørresogn eller Graabrødrekirkesogn i Viborg; 4) Asmildklostersogn; 5) Tapdrupsogn; 6) Vorresogn; 7) Fisbeksogn; 8) Romlundsogn; 9) Vammensogn; 10) Lindumsogn; 11) Bygumsogn; 12) Dollerupsogn; 13) Finnerupsogn; 14) Ravnstrupsogn; 15) Røddingsogn; 16) Løvelsogn; 17) Pederstrupsogn.

Vi merke nu hvert Sogn især.

1) **Domkirkenssogn i Viborg.** Til dette Sogn og Meenighed henhører, efter kongelig Befaling, Karakteriserede, Geistlige og Præsteenker, som i Viborg ere boesiddende, med deres Betientere. Sognepræsten ved Domkirken er altid tillige

Stiftsprovst og Provst udi Herredet. Om Domkirken i Viborg er allerede meldt Pag. 595.

2) **Sortebrødrekirkesogn eller Søndresogn** i Viborg; hvortil hører visse Gader og Stræder. Om Kirken er allerede meldt Pag. 596.

3) **Graabrødrekirkesogn eller Nørresogn**; hvortil hører, foruden Meenigheden og Borgerne i Viborg, ogsaa følgende Udenbyesmeenighed fra følgende uden for Byen liggende Steder: Nørmølle; Nørgaard, en liden ufrie Gaard af 3 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb. Hartkorn; Nørreiglgaard; Loldrupgaard; Tovgaard; Bieringholmgaard.
Dette Sogn har to Annexkirker paa Landet.

4) **Asmildkloster eller Asmildsogn** er det ene Annex til Graabrødrekirke i Viborg. Dertil hører: Asmildkloster, en Herregaard, som i de katholske Tider har været et anseeligt Nonnekloster, kalder St. Margrethækloster af St. Augustini Orden. Ved Reformationen blev Klosteret sekulariseret, og kom til Kongen og Kronen; men Aar 1670 blev det bortsolgt til partikulier Eiendom. Gaarden har sit eget Birk, og har halvt Fiskerie i den store Viborgsøe. Udi den nordre Længde eller fjerde Huus paa Borgegaarden af denne Herregaard er Sognekirken, som tilforn i de katholske Tider har været Klosterkirken, kaldet St. Margrethækirke, og bygt Aar 1146; den er meget smuk indvendig, og ziret med et Orgelværk. Denne Herregaards frie Hovedgaardstaxt er 31 Tdr. 5 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 1 Skp. 1 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 9 Tdr. 1 Fkr., Bøndergods 212 Tdr. 6 Skpr. 2 Alb., Skovskyld 7 Skpr. 2 Fkr., Mølleskyld 7 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr., Tiender 22 Tdr. 1 Skp. 1 8/15 Fkr. Overlundbye; Lilleasmildbye; Holmsgaard; Gammelasmildbye; Dalsgaard; Søegaard; Tranborghuus; Rindsholm; Søndremølle; Aalemølle; Færgehuset.

5) **Tapdrupsogn** er det andet Annex til Graabrødrekirke i Viborg, men er matrikuleret i Sønderlyngherred i Aarhusstift. Til dette Sogn hører: Tapdrupbye; Snurbekmølle; Tilstedbye; Skovsgaard, en ufrie Sædegaard, tilforn beboet af Adel, men er nu henlagt til. Asmildkloster; den kaldes ellers Skovsgaardsladegaard.

6) **Vorresogn**, ligger ved Liimfjorden, og bestaaer af Vorrebye; ved denne Bye falder af det saa kaldte Kannikefiskerie, som tilhøre de residerende Kaniker

i Viborg, hvilke ere disse fire: Bispen, Stiftsprovsten, Rektor og Konrektor. Navntoftbye; Hiarbek- eller Hierbekbye, beliggende ved Liimfiorden, og er Viborgbyes Losse- og Ladeplads, en Miilsvei fra Viborg, hvorfra Kiøbmændene i Viborg afhænte de Vahre, som de lade komme fra Aalborg, og sammesteds udskibe hvad de bortsende. Til denne Bye falder got Fiskerie af Liimfiorden.

7) **Fisbeksogn** er det ene Annex til Vorrekirke, og bestaaer af Fisbekbye, beliggende ved Liimfiorden, og har her i fordum Tid været Ind- og Udseiling til Byen, da Kong Knud den Hellige Aar 1186 samlede sin jyske Krigsmagt for at overskibe den herfra til sit Krigstog paa Engeland. Rovnstrupbye; Vormstrupbye; Knudslund; Ørregaard; Lykstrupgaard.

8) **Romlundsogn** er det andet Annex til Vorrekirke. Dertil hører: Romlundbye, beliggende i Heeden; Kirkebekgaard; Vesbekgaard; Bollergaard, en liden ufrie Herregaard, hvis Hartkorn er 7 Tdr. 7 Skpr. 3 Fkr.

9) **Vammensogn** bestaaer af Vammenbye; Fostrupbye; Norupgaard; Taarupgaard; Synderupgaard.

10) **Lindumsogn** er det ene Annex til Vammenkirke, og bestaaer af Lindumbye; Vaashuset; Siøringbye.

11) **Bygumsogn** er det andet Annex til Vammenkirke, og bestaaer af Bygumbye; Ærikstrupgaard; Bygumgaard, en ufrie Herregaard, beliggende ved Bygumsø; dens Hartkorn er 11 Tdr. 1 Skp. 3 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 1 Td. 2 Fkr.

12) **Dollerupsogn** bestaaer af Dollerupbye; Dollerupmølle; Falledsgaarde, hvor Præstegaarden ligger; Stanghedegaard; Nanboegaard; Hald, en Herregaard, beliggende meget behagelig ved en stor Skov og en skøn Sø, kaldet Haldssø, hvori falder got Fiskerie. Denne Gaard har i fordum Tid været et stærkt befæstet Slot, og laae den Tid ved Haldsøe, hvor man endnu seer Rudera baade af Slottet og af Voldene, som have bestaaet af hvelvede tykke Mure. Aar 1393 gav Dronning Margrethe dette Slot og Gods til Biskopsbordet i Viborg, for at holde Sielemesse; og har de katholske Bisper i Viborg ofte boet paa Hald. Ved Reformationen hiemfaldt Haldslot og Lehn

med alt bispeligt Gods til Kongen og Kronen, hvorpaa det siden var en Residenz for de kongelige Lehnsmænd over Haldslehn; men efter Souverainitæten blev Haldslehn, ligesom de andre Lehne, forandret til et kongeligt Amt. Udi Matrikelen kaldes denne Gaard Haldslots Ladegaard. Den blev solgt til private Eiere Aar 1664. Til Gaarden er skion Skov af Eeg og Bøg; dens Hovedgaardstaxt er 17 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr., Skovskyld 5 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr., Bøndergods 245 Tdr. 7 Skpr. 7/18 Fkr., Skovskyld 1 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 15 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr., Tiender 42 Tdr. 6 Skpr. 2 Fkr.

13) **Finderupsogn** er Annex til Dollerupkirke. Dertil hører Finderupbye, hvor Kong Ærik Glipping Aar 1286 blev ihjelslagen om Natten af de Sammenrottede (See Holbergs Danmarks Rigshistorie Tom. 1. Pag. 334). Vedhovedhuus; Agerskovgaard; Hellerupgaard; Flyegaard.

14) **Ravnstrupsgn** er det andet Annex til Dollerupkirke. Dertil hører: Ravnstrupbye; Ravnstrupmølle; Kiergaard; Bredsgaard; Hallumgaard; Nedergaardsdal; Overgaardsdal; Jestrupgaard.

15) **Røddingsogn** bestaaer af Røddingbye; Sønderingstrupbye; Nørreingstrupbye; Bartumbye; Bartumgaard; Klarisgaard; Meilgaard; Kokholm; Overkokholm; Fristrup; Sødal, en Herregaard, beliggende i en Dal ved en Søe, kaldet Sødalssøe; dens frie Hovedgaardstaxt er 18 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 6 Skpr., Bøndergods 213 Tdr. 6 Skpr. 1 5/6 Fkr., Mølleskyld 3 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr., Tiender 81 Tdr. 2 Skpr. 3 Fkr. Sognepræsten for Rødding og dets tilhørende Annexer er egentlig residerende Kapellan for Sognepræsten til Sortebrødrekirke i Viborg; thi dette Kald er ham pro officio fra fordum Tid tillagt.

16) **Løvelsgn** er det ene Annex til Røddingkirke. Dertil hører: Løvelbye; Kistrupbye; Aastrupgaarde; Havriisgaarde; Tvedsgaard.

17) **Pederstrupsgn** er det andet Annex til Røddingkirket. Dertil hører Pederstrupbye; Vraagaarde.

Under Nørlyngherred og Haldsamt henhører ogsaa fra gamle Tider Lessøeland med sine tre Kirkesogne, hvilke ligge til Domkapitelet i Viborg.

Lessøeland.

Det Land Lessøe er en stor omflydt Æe, beliggende i Kattegat, tre gode Miil i Sydost fra den Kiøbstæd Sæbye i Vendsyssel i Aalborgstift. Denne Æe er tre Mile lang og halvanden Miil breed, ligger under den 57. Grad 15 Minuter Latitud., og 26 Grader 45 Minut. Longitud. Landet er overalt fladt, men har store Udgrunde ad Havet, hvilke Indbyggerne kalde Fiære; disse strække sig viidt udi Havet, hvor der ogsaa paa visse Steder findes Steenrevler, som ere særdeles farlige for de Søfarende.

Lessøe har fra ældgamle Tider ligget under Viborgstift, og tilhørt Domkapitelet i Viborg; thi efter A. Hvittfelds Ord i sin Krønike Pag. 292, har Kong Ærik Glipping givet Lessøe til Viborgdomkirke, skjønt Knytlinga Saga beretter, at den Fordring er skeet længe før.

Ikke destomindre har der været ført vidtløftige Tvistigheder imellem Kapitelet i Viborg og de børglumske Biskopper om Jurisdiktionen paa Lessøe, hvilken Bisperne af Børglum tilegnede sig, fordi Æen laae dem efter sin naturlige Beliggenhed saa nær; men Viborgdomkapitel paastod, at de havde gammel Hævd derpaa. Efter Reformationen beholdt Domkapitelet i Viborg denne Æe, og endnu haver Biskoppen og de andre saa kaldte Kapitulares eller Kanniker i Viborg den aarlige Landskyld af Landet; og derfor skal de aarlig ved St. Oles Tider skiftes til at besøge Æen, for at have Kundskab om Tilstanden paa Landet. Den da af disse fire Kapitulares, hvis Tour det er i det Aar at besøge Landets Sager, kaldes prokurator Lessoviæ. De beskikke selv med kongelig Konfirmation Landfogden, som skal indkræve Landskylden for dem, og har Tilsyn med Godset; men alle de kongelige Skatter betales til Aalborgamtstue, som nærmest beliggende; Landskylden, som Kapitelet faaer, er af enhver Gaard aarlig 20 Mark og 4 Skilling.

Hver Mand er Selveier, og Gaardene ere arvelige, eller kjøbes og sælges imellem dem selv; hver Gaard staaer for 1 Td. 2 Skpr. 1 Alb. Hartkorn, og ei høiere, men de fleste Gaarde have kun nogle Skpr. Hartkorn; hele Landets kontribuerende Hartkorn er 140 Tdr., thi Sandflugten har ødelagt en stor Deel. Lessøe har sit eget Birk, og Birketinget holdes om Mandagen. Kongen beskikker selv Birkedommer, Tolder og Præster. Udi fordom Tid havde Kapitulares i Viborg, saavelsom Landets Kirker og andre Interessentere gode Indkomster

af de Saltkiedler, som vare der paa Landet, men nu ere de ødelagte. Af Biergeløn for strandet Gods, som her falder, faaer Kapitelsherrerne en Femtepart, men Landfogden og Birkedommeren nyder hver en Kiendelse.

Paa Lessøe er ingen ordentlige Byer, men hele Landet, saavidt det er beboet, seer ud som een Bye, thi enhver Beboer har bygt sin Gaard i sit Enemærke, saa at der er næsten lige langt imellem hvert Sted. Landfogden har Kongetienden af Landet til sin Løn.

Indbyggerne have selv Kirketienden, og derimod skal de holde Kirken vedlige.

Husene ere alle tækkede med Tang, af een til halvanden Allens Tykkelse, hvori Ild kan ikke læt fænge. Deres Vaaningshuse kalde de Iskræk, men Fæhusene kalde de Fæenøsteret. Paa Landet er 34 smaa Veirmøller, da hver tredie Gaard har sin Mølle. Mandfolkene ere næsten altid om Sommeren til Søes, ere dygtige Søefolk, bruge hollandsk Skibsdragt, og fortiene Brødet med at fare i Hollandsk Tieneste; derfor bliver al Agerdyrkningen dreven af Qvindekjønnen, baade Pløining, Saaening, Harven, Meining og Giødskning. De afskiære Kornet med Segeler. Ligeledes gjøre Qvinderne en Mængde Dynevaar, Vadmel og Fildt, som de væve selv, og derefter udføres det til Norge.

Landet har havt i fordom Tid prægtig Skov, men er nu ødelagt, formodentlig ved Saltsyderiet og af Sandflugt, saa at deraf er nu intet tilovers uden et lidet Stykke, kaldet Lunden, midt paa Landet. I Klitterne eller paa den tilgroede Sandflugt haves en Art Tørv, kaldet Knaptørv eller Skudtørv. Paa den nordvestlige Side af Lessøeland ligger en stor Deel Heedeland, som bruges til Fædrift. Paa Landets nordlige Kant fra Lundgaarden af, og end mere paa Østerlandet fra Siørbye af, seer man anseelige Strækninger af øde Land, som Sandflugten har fordervet, og som næsten udgør den halve Deel af Øen, men en stor Deel deraf er nu igien begroet med Sandhavre, Marhalm, Klittag og Græs, og kan bruges til Eng. Dog findes her endnu høie Bakker af levende Flyvesand, som ikke ere tilgroede. Midt i denne Sandørken staaer den gamle forfaldne Halskirke, hvis Taarn holdes ved lige for de Søefarendes Skyld. Nogle faa Huse af den store Bye, Østerbye, Østen for samme Kirke, ere endnu tilovers fra Sandflugten.

Tre Fierdingvei Sønder ud for Landet ere tre store Holme, kaldet Renner eller Rønnerne, som tilsammen udgøre en stiv Miil, nemlig Hornfiskrønnet, Kringelrønnet, paa disse to har været Saltkogerie, og

Langerønnet. Vesten for disse tre, nær ved Landet er atter en stor Holm, kaldet Ferrønnet, hvor ogsaa har været et Saltværk. Endnu ere der fem smaa Udholme, som ligge en Miilveis ude fra Landet, og kaldes Nørrøn. Omkring disse Holme findes en Mængde Sælhunde og vilde Fugle.

Formedelst de langt udliggende Grunde og Steenrevler skeer det ofte, at Skibe løbe an i haardt Veir og strande paa Lessøe, da Indbyggerne fortiene Biergeløn af det strandede Gods, som de kan faae bierget. Lessøe har forðum, Sønden, for Østerbye, havt en beqvem Havn for Landets Fartøier; men baade Indløbet til Havnen og Havnen selv er saa fordervet og tilstoppet ved Sandflugt, at den ei længere kan bruges.

Indbyggerne have Frihed at handle med alle fornødne Vahre indbyrdes imellem sig selv, og hvad de har at afsette af røged og salted Faarekiød, Flesk, etc. føres ud i Baade til Skibe, som gaae ad Norge eller Sverrig.

Til Landets Forsvar i fiendtlige Tider har Indbyggerne selv, efter Kong Friderik den Femtes Tilladelse Aar 1762, gjort en ordentlig Defensionsindretning under en Defensionsdirektion af Birkedommeren, Landfogden og fire vittige Indbyggere, med at plante deres egne Kanoner paa Batterier ved den østlige og vestlige Kant af Landet, hvortil de selv holde Stykmester, Konstabler og Lavetmager.

Under landet falder skjønt Fiskerie, saasom Torsk, Langer, Makrel, og især Mængde af Hornfisk; men Fiskeriet drives ei her hverken med Flid eller Fordeel, da Mandfolket er mere ude at fare til Søes, end de ere hiemme. Derimod veed de Svenske, især fra Gottenborg, bedre at betiene sig her omkring af Fiskeriet, og fange Hummer og store Muslinger med andre Slags Fisk. Omtrent en tre Fierdingvei fra Nordostsiden af Lessøe ere skønne Østersbanker, hvor Østers med Skraber opfiskes.

Lessøeland bestaaer af 3 Kirkesogne, hvilke ere:

1) **Byrumsogn**, hvis Kirke er lang og smal, bestaaer af Præstegaarden, som staaer for 7 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb. Hartkorn; Byrum; Klitgaard, som er Landfogedgaarden, hvor Landfogden altid boer; denne Gaard er den største paa Landet, og staaer for 4 Tdr. Hartkorn; Lillegaardshauger, ved Stranden. Paa Boebakkerne ved Strandbredden i dette Sogn kan man see, hvor Saltpanderne have i forðum Tid staaet; udi disse Saltkiedeler havde Eierne visse Parter, nemlig Fierdinger, Ottinger og mindre Parter, som de kaldte Afgierd, hvoraf 2 gik paa en Otting.

2) **Vesterøresogn** er Annex til Byrumkirke. Dette Sogn kaldes Vestersøe, fordi det ligger paa den vestlige Side af Øen, da Kirken ligger ikke langt fra Søen. Til Sognet hører: Tunne; Liuses; Putten; Gaaesboel; Sundet; Greset; Besgrøn; Gaasdam; Lavskovbek; Overhaug; Børlumgaard; Tralmosen; Gammelgaard; Roekier.

3) **Halsogn** er det andet Annex til Byrumkirke. Dette Sogn er blevet øde ved Sandflugt. Halskirke ligger paa den østre Kant af Landet, og har tilforn havt sin egen Sognepræst, men da Kirken er ganske forfalden og ei har været brugt til Gudstieneste siden dette Aarhundredes Begyndelse, saa er dette Sogn nu annekteret til Byrumkirke; dog holdes Kirketaarnet altid ved lige, fordi det er et Søemærke for de Søefarende. Til dette Sogn hører: Præstehaugen eller Annexgaarden; Hollitz; Himmerig, som af Sandflugt er næsten øde; Lundgaarden, saa kaldet af en liden Lund eller Kratstov, der er endnu tilovers af Landets gamle store Skove; Siørbye; Østerbye, hvor hele Strækninger af øde Land ved Sandflugten findes; en Deel deraf er nu igjen med Sandhavre, Marhalm og Klittag begroet.

II. Rindsherred.

Rindsherred er en skøn Rugegn, og grændser mod Norden og Østen til Gislumherred; mod Sønden til Nørlyngherred, hvor Skalzaae skiller begge Herrederne fra hinanden; mod Østen til Gislumherred og Aarhusstift; mod Vesten til Liimfiorden, som skier sig ind med en dyb Bugt i Viborgstift. Dette Herred indbefatter 17 Landsbyekirkesogn, hvilke ere: 1) Hersomsogn; 2) Bierggravsogn; 3) Kleistrupsogn; 4) Ulbiergsogn; 5) Lynderupsogn; 6) Gislumsogn; 7) Testrupsogn; 8) Laastrupsogn; 9) Skalzsogn; 10) Vesterbøllesogn; 11) Østerbøllesogn; 12) Giedstedsogn; 13) Fielsøesogn; 14) Tostrupsogn; 15) Rounesogn; 16) Gimmerstedsogn; 17) Hvilsomsogn; 18) Hvamsogn,
Vi merke nu hvert Sogn især.

1) **Hersomsogn**, hvis Kirke, efter en dansk Opskrift inden til paa Kirkemuren, er bygt Aar 1150, bestaaer af Hersombye, som tilforn har staaet udi Heeden, og er da kaldet Mehel; men for Mangel paa Vand er forflyttet ned ad Kiæret, hvor Aaen løber forbi til Løvelbroe. Hersomgaard, en Herregaard, hvis

Hovedgaardstaxt er 21 Tdr. 5 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Bøndergods 280 Tdr. 1 Skp. 1 1/2 Alb., Skovskyld 1 Skp. 1 Alb., Mølleskyld 5 Tdr. 6 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Tiender 111 Tdr. 4 Skpr. 1 1/15 Fkr. Ørrisgaard; Trøsterupgaard; Skammeriis; Tved.

2) **Biergrav- eller Bierregravsogn** er det ene Annex til Hersomkirke. Dertil hører: Biergravbye; Hørupgaarde; Hørupmølle; Navndrupbye; Navndrupmølle; Nørskovgaard; Havgaard; Hulriis eller Holriis, i Matrikelen kaldet Huolriis, er en liden ukomplet, men dog tiendefrie Herregaard, som nu er nedbrudt og dens Jorder henlagte under Hersomgaard. Den har i fordem Tid havt god Skov og været beboet af Adel; dens frie Hovedgaardstaxt er 10 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr. 1 Alb. Nogle kalde denne Gaard Nederhulriis, til Forskiel paa en anden Gaard, som kaldes Overhulriis.

3) **Kleitrupsogn** er det andet Annex til Hersomkirke. Dertil hører Kleitrupbye, bestaaende af 4 Bøndergaarde, ligger ved en stor fiskerig Søe, kaldet Kleitropsøe; af denne Søe løber en Aae, som er Skiellet imellem Himmersyssel og Omersyssel. Man seer ved Byen Rudera af et befæstet Slot med Volde og Grave omkring, kaldet Kleitrupslot eller Kleitrupgaard, som er nedbrudt og Byen i dets Sted opbyggt. Nogle vil paastaae, at dette Slot har været det i de gamle Viser omtalte Bratingsborg. Kleitrupmølle; Hærupbye; Heiringbye; Fristrupbye; Demstrupgaard; Skorupgaard.

4) **Ulbiergsogn** bestaaer af Ulbjergbye; Tolstrupbye; Sundstrupbye, ved Birksund; Ulstrupgaard; Skovegaard; Giørupbye; hvori er et Hospital for fire Fattige, bygt Aar 1744; Storetorupbye; Lilletorupbye; Skienderupbye. Præsten til Ulbjerg og Lynderup er egentlig residerende Kapellan for Biskoppen i Viborg, som dette Kald er pro officio tillagt, til Bispegaardens aarlige Vedligeholdelse. (See foran Pag. 597.)

5) **Lynderupsogn** er Annex til Ulbjergkirke, og bestaaer af Lynderupbye; Lynderup, en Herregaard, som i de katholske Tider var en Lystgaard for de katholske Biskopper i Viborg. Ved Reformationen hiemfaldt denne Gaard med alt geistligt Gods til Kongen og Kronen, men Aar 1553 solgte Kongen den til privat Eiendom; dens prægtige Skove ere ødelagte. Gaardens frie

Hovedgaardstaxt er 37 Tdr. 2 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 1 Skp. 1 Alb., Mølleskyld 1 Td. 2 Fkr., Bøndergods 315 Tdr. 1 Alb., Tiender 132 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb. Noget af Rindbye hører til dette Sogn, men en Deel af samme Bye hører til Laastrupsogn. Nørreriis; Stabelmølle.

6) **Gislumsogn** hører til Gislumherred i Mariageramt udi Aarhusstift, hvor det findes anført ved No. 1.

7) **Testrupsogn** er Annex til Gislumkirke. Dertil hører Testrupbye; Testrupgaard, som i forrige Tider har været et adeligt Herresæde med anseeligt Gods, tilhørende Viborgbispestoel, og har ved Gaarden da tillige været et skønt Hospital; men efter Reformationen hiemfaldt Gaard og Gods, som alt geistligt Gods, til Kongen og Kronen. Hospitalets Lemmer bleve forflyttede til Graabrødres Hospital i Viborg; men Aar 1700 blev Gaarden bortsolgt fra Hospitalet. Nu er denne Gaard ikkun af ringe Bondebygning, hvor 40 Fødestude holdes. Vesterrisbye: Kastrup, en ensted Gaard; Kynebbbye.

8) **Laastrupsogn** bestaaer af Laastrupbye; Sønderborupbye; Nørreborupbye; Viegaard; Østerbye; noget af den Bye Rind, thi en Deel deraf hører til Lynderupsogn.

9) **Skaltz- eller Skalssogn** er Annex til Laastrupkirke. Dertil hører Skalsbye, beliggende ved den lange og fiskerige Skalsaae, hvorudover Byen har got Fiskerie af Ørreder, Giedder, Aborrer, Helt og Skaller. Denne Skaltsaae falder ud i Liimfiorden. Skringstrupbye; Æstrupbye; Holmgaard, en Herregaard, hvis Hovedgaardstaxt er 18 Tdr. 6 Skpr. 1 Fkr., Bøndergods 225 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr. 1 1/2 Alb., Mølleskyld 3 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr., Tiender 81 Tdr. 2 Skpr. 3 Fkr.

10) **Vesterbøllesogn** bestaaer af Vesterbøllebye; Lerkenfeld, en Herregaard, tilforn kaldet Bonderup, hvorfor og baade Møllen kaldtes da Bonderupmølle, men nu Lerkenfeldsmølle, saavel som Broen kaldtes Bonderupbroe, men nu Lerkenfeldsbroe; thi Aar 1681 blev denne Gaard oprettet til et Stamhuus, og blev kaldet Lerkenfeld; men er Aar 1743 solgt fra den grevelige Lerkiske Familie, da et andet Stamhuus i Siælland blev oprettet. Gaarden har sit eget Birk og Birketing, som holdes om Fredagen. Til Gaarden er et

skiønt Ørredfiskerie; dens frie Hovedgaardstaxt er 24 Tdr. 6 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 10 Tdr. 5 Skpr., Bøndergods 182 Tdr. 5 Skpr. 1/9 Fkr., Tiender 31 Tdr. Knudstrupbye; Glerupbye; i disse to Byer bindes mange Strømper til at sælges af de jydskke Strømpekræmmere. Studstrupgaard; Svingelbergbye.

11) **Østerbøllesogn** er Annexet til Vesterbøllekirke, og bestaaer af Østerbøllebye, hvor der ligeledes bindes en Mængde Uldengods til Hosekræmmere; Bygumbye; Allestrupbye.

12) **Giedstedsogn**, hvori ligger den fiskerige Aae, Giedstedaee kaldet, som har her sit Udfald i Liimfiorden. Til Sognet hører: Giedstedbye; Bystrupbye; Holmmark, et eenligt Sted; Nørsgaard; Dalsgaard; Hverrehuus.

13) **Fielsøesogn** er Annexet til Giedstedkirke, og bestaaer af Fielsøbye; Ærterupbye; Klotrupbye.

14) **Tostrupsgn** bestaaer af Tostrupbye; Trovelstrupbye; Spanggaard, nu en Bondegaard, men fordum en adelig Gaard; Fruergaard er af samme Beskaffenhed; Skinderupmølle; Neder mølle; Overugelriis; Nederugelriis. Paa Spanggaards Mark findes tydelige Rudera baade af den nedbrudte Mintrupkirke, og af dens Kirkegaard, da de tilhørende Byer ere henlagte til tre paagrændsende Sogne, Fielsø-, Ulbiørg, og Laastrupsogne.

15) **Roumsogn** er Annexet til Tostrupkirke, og bestaaer af Roumbye; Møldrupsgaard; Skamriisgaard; Nørris eller Nørreriis, hvor man mener, at den i Historien navnkundige Niels Æbbesen, som ihjelslog den kullede Greve i Randers, skal have boet, da den i fordum Tid skal have været et Herresæde, men nu kun en Bondegaard; Lundgaard, har før været en frie adelig Gaard, men nu en Bondegaard uden al Frihed; Trengsel; Skravadgaard; Skravadmølle; Aastrupsgaard, har tilforn været en Herregaard, men ligger nu til Lynderupsgaard.

16) **Simmestedsogn** bestaaer af Simmestedbye; Hverrestrupbye; Skieshalebye; Korsøbye; Korsøgaard, en liden, men frie Herregaard; dens frie Hovedgaardstaxt er 13 Tdr. 3 Skpr. 3 Fkr., Bøndergods 204 Tdr. 3 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Tiender 44 Tdr. 5 Skpr. 2 2/5 Fkd. Torupbye; Guldagerbye;

Bonderupgaard; Æveldrupbye, hvor Præstegaarden ligger; Dalsgaard.

17) **Hvilsomsogn** er det ene Annex til Simmestedkirke. Dertil hører: Hvilsombye; Tollestrupbye; Støtterup; Vestergundestrup; et lidet Bondested.

18) **Hvamsogn** er det andet Annex til Simmestedkirke. Dertil hører: Hvambye, hvor den residerende Kapellan til disse tre Sogne boer i Præstegaarden; Restrup, en Herregaard, hvis frie Hovedgaardstaxt er 16 Tdr. 7 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Bøndergods 336 Tdr. 3 Skpr. 1 13/18 Fkr., Mølleskyld 6 Tdr. 5 Skpr. 2 Alb., Tiender 61 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb. Hvamkroe: Tulstrupgaard; Kallestrupgaard. To store Steenstuer eller hedenske Altere findes her i Sognet; det ene noget fra Hvambye ude i Heeden, og det andet strax ved Byen.

III. Medelsomherred.

Medelsomherred har skøn Græsning og, gode Skove; men den Deel af Herredet, som grændser mod Heeden, er noget sandig. Dette Herred grændser mod Norden til Sønderlyngherred, hvorfra det skilles ved Nøraae, som er en Arm af den store Gudenaee; mod Sonden til Houlbergherred i Aarhusstift; og mod Vesten til Liusgaard i Aarhusstift. Dette Herred indbefatter sexten Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Vindumsogn; 2) Bierningsogn; 3) Mammensogn; 4) Vinkelsogn; 5) Rindsogn; 6) Østervellingsogn; 7) Helstrupsogn; 8) Grendsteensogn; 9) Vestervellingsogn; 10) Skiernsogn; 11) Langaesogn; 12) Torupsogn; 13) Vingesogn; 14) Hiermindsogn; 15) Leesogn. Vi merke nu hvert Sogn i Særdeleshed, nemlig:

1) **Vindumsogn**, hvis Kirke er prydet med et anseeligt Taarn og Spiir, bestaaer af Vindumbye; Vindumovergaard, en Herregaard med ypperlig Skov, og holder Staldstude; dens frie Hovedgaardstaxt er 41 Tdr. 7 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 5 Tdr. 1 Skp. 3 Fkr. 2 Alb., Bøndergods 271 Tdr. 1 Skp., Skovskyld 3 Tdr. 1 Skp., Mølleskyld 1 Td. 4 Skpr. 3 Fkr., Tiender 66 Tdr. 3/4 Fkr. Faarupbye, ligger rundt om en liden Søe.

Dyrskovhuus eller Duelund; Brandstrupbye, som i ældgamle Tider skal have hedet Faldberg; og af Faldbergkirke, som har ligger ude for sig selv ved Faldbergsøe hos Landeveien, sees endnu Rudera; men da samme Faldbergbye afbrændte tilligemed Kirken, som var et Annex til Vindumkirke, blev Byen forflyttet til det Sted, hvor den nu er bygt paa, og kaldet Brandstrup, til en Erindring om Branden, og Sognefolket anviist at søge Vindumkirke; udi Brangstrup ligger Præstegaarden. Heedegaarde; Tangebye; Holmhuus; Skavumgaard, er en ufrie Sædegaard til 40 Stude og et smukt Sted ved Landeveien, bestaaende af 12 Tdr. Hartkorn, og har forhen været to Bøndergaarde.

2) **Bierningsogn eller Bieringsogn**, hvilket efter Nogles paastaende Meening skal være Biergring, fordi Sognet er omringet af Bierge og Bakker. Til Sognet hører: Bieringbye; Bieringmølle, et Selveiersted; Siørupgaard; Harpendal; Hesselhuus; Trendboehuus.

3) **Mammensogn** er Annex til Bieringkirke, og bestaaer af mange smaa og eenlige Steder, nemlig: Mammenbye; Trengsel, et Huus; Dalsgaard; Hesselholdtgaard; Brytborggaard; Korreborghuse; Snorsanghuse; Herkiøgaard; Mørkehuus; Trykemellem; Qvolborg; Nøraahuus;

4) **Vinkelsogn** bestod forud af lutter Skovhuse og bare Skov; men ligesom Stederne har taget til, saa har Skoven taget af; saa at her nu ikke findes et eeneste Træ af de store Skove mere. Til Sognet hører: Vinkelbye; Vigstrup, har 3 Gaardmænd og 7 Tdr. Hartkorn; Randrup, en ukomplet Herregaard med en liden Skov, kaldet Randruplund, hvis Skovfoged boer i Tromholt, som er eet Huus; under Gaarden ligger ogsaa Randrupmølle; Gaardens frie Hovedgaardstaxt er 34 Tdr. 3 Fkr. 2 Alb., Bøndergods 170 Tdr. 2 Skpr. 3 Fkr., Skovskyld 7 Skpr, 1 Alb., Mølleskyld 4 Tdr. 2 Skpr. Tiender 34 Tdr. 3 Fkr. 2 Alb. Nave eller Nabe, en Gaard med 10 Tdr. Hartkorn, og beboes af 4 Mænd; Odsgaard, har 6 Tdr. Hartkorn, og beboes af 2 Mænd; Kierstrup, har 4 Tdr. Hartkorn, og beboes af 2 Mænd; Ængedal, har før kun havt to Skpr., men nu 1 Td. Hartkorn, siden den har faaet Jorden tillagt fra et nedbrudt Sted, kaldet Steenbroehuus ved Veirumbroe.

5) **Rindsogn** er Annex til Vinkelkirke, og bestaaer af Rindbye; Medelhede, en eenlig Gaard, beliggende midt i Heeden, staaer for 10 Tdr. Hartkorn, og beboes af 2 Mænd; Skabermølle, beliggende ved Skaberbroe, staaer for 1 Td. Jordskyld og 8 Tdr. Mølleskyld.

6) **Østervellingesogn** bestaaer Østervellingebye og Østervellingemølle.

7) **Helstrupsogn** er det ene Annex til Østervellingekirke, og bestaaer allene af Kirkebyen Helstrup.

8) **Grendsteensogn** er det andet Annex til Østervellingekirke, og bestaaer af Grendsteenbye og Stevnstrupbye. Denne Grendsteenkirke gjør paa denne Klint Grændseskiellet imellem Viborgstift og Aarhusstift, hvoraf Sognet og Byen har sit Navn; ellers ligger Kirken tæt ved Gudenaee, hvori falder den skønne Laxefangst, som tilhører det grevelige Reventlovske Stamhuus Frisenvold. Kirketaarnet er et Søemærke for de Seilende, som løbe ind i Randersfiord.

9) **Vestervellingesogn** bestaaer af Vestervellingebye; Terpbye; Lilletorupbye; Dengøe; et Boel.

10) **Skiernsogn** er Annexet til Vestervellingekirke, og bestaaer af Skiernbye, hvis Kirke er prydet med et lidet spits Taarn, og ligger for sig selv paa aaben Mark; strax ved Kirken sees Rudera af Skiernslot. Skiernmølle laae forud nær ved Kirken, men er først i dette Aarhundrede ødelagt, fordi ingen af dens fire Lodseiere vilde holde Møllen og fornemmelig Møllebroen dertil vedlige; men i denne Vandmølles Sted er i de nyere Tider anlagt norden for Kirken en Veirmølle paa en høi Bakke. Tingbekbye; Karmark, en prægtig opbyggt Gaard, bestaaende af 10 Tdr. Hartkorn med en liden Skov; den hører under Grevskabet Skeel, og beboes af en Forpagter. Skierngaard, som og kaldes Skiernladegaard, fordi den forud har været en Ladegaard til nys forømmeldte gamle Skiernslot, der har staaet nær ved Kirken, og efter de Tidens Maade været vel befæstet med Volde og Grave. Aar 1694 blev Ladegaarden smukt opbyggt af det nedbrudte Slots Stene. Aar 1723 købte Grev Kristian Skeel Gods dertil, og gjorde den komplet; og hører den til den grevelige Skeelske Familie. Til Gaarden er Skov og Birketing, som holdes om Onsdagen ved Skiern. Dens frie Hovedgaardstaxt er 9 Tdr. 5 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 15 Tdr. 4 Skpr. 3 Fkr., Mølleskyld 14 Tdr. 7

Skpr., Bøndergods 279 Tdr. 3 Skpr. 1 1/2 Fkr. Løvskalbye; Ilsøbye; Stuberup; et Boel.

11) **Langaesogn**, som har ypperligt Fiskerie i Gudenaæ af Lax, Giedder, Aborrer og flere Slags Fisk, bestaaer af Langaæbye, som har 19 Gaarde, liggende ved den prægtige fiskerige Gudenaæ, som løber forbi neden for Byen. Ved Kirken er et grundmuret Hospital for 6 fattige Lemmer, stiftet Aar 1665. Hollerup, 2 Gaarde.

12) **Torupsogn** er det ene Annex til Langaækirke, og bestaaer allene af Torupbye.

13) **Vingesogn** er det andet Annex til Langaækirke, og bestaaer af Vingebye; Røngebye; Ulstrup, en anseelig Herregaard, beliggende ved Gudenaæ, hvoraf Gaarden har ypperligt Fiskerie; denne Gaard, som holder Staldøxen, har skøn Egeskov, og er et Enkesæde for Grevinderne af Skeel; dens frie Hovedgaardstaxt er 43 Tdr. 5 Skpr. 2 Alb., Skovskyld 8 Tdr. 3 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 2 Tdr. 1 Skp., Bøndergods 454 Tdr. 3 Skpr. 3 1/2 Fkr., Skovskyld baade til Ulstrup og Skierngaard 18 Tdr. 1 Skp. 1 Fkr. 2 Alb., Tiender 56 Tdr. 3 Fkr. 2 Alb. Tæt ved Landeveien imellem Ulstrup og Rønge ligger en stor Steen, halvfjerde Alen høi, og næsten ligesaa breed, med en udslidt og ulæselig Runeskrift paa.

14) **Hiermindsogn** bestaaer af Hiermindbye; og Tavlgaard, to Halvgaarde.

15) **Leesogn** er det ene Annex til Hiermindkirke. Dertil hører: Leebye; Nørretulstrup; Kolbekgaard; Hedemølle; Himmestrup, som af Nogle kaldes Himmelstrup, en Herregaard med god Skov; dens frie Hovedgaardstaxt er 26 Tdr. 6 Skpr., Skovskyld 11 Tdr. 6 Skpr. 2 Fkr., Bøndergods 256 Tdr. 1 Skp. 1 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 4 Tdr. 1 Skp. 3 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 7 Tdr. 7 Skpr. 3 Fkr., Tiender 30 Tdr. 7 Skpr. 2 Fkr. Overskov; Vesterkrog; Kirkeskovkrog; Restrupkrog, som har forðum været en Herregaard, kaldet Restrup, hvoraf endnu sees Rudera af Volde og Grave, samt Syllestene af Bygningen. Skierriskrog.

16) **Hiorthedesogn** er det andet Annex til Hiermindkirke. Dertil hører: Hiorthedebye; Søndertulstrup; Kiellinghølgaard, har 15 Tdr. Hartkorn, og har tilforn været et Herresæde, men nu en Bondegaard. Støvkrog, en Halvgaard.

IV. Fiendsherred.

Fiendsherred er af stor Strækning; thi det grændser mod Norden til Liimfiorden; mod Sønden til Ribe, og Aarhusstifter; mod Østen til Liimfiorden og Nørtingherred; mod Vesten til Riberstift, hvorfra det skilles ved Skiveaae. Dette Herred indbefatter atten Landsbykirkesogne, hvilke ere: 1) Ørumsogn; 2) Gammelstrupsogn; 3) Borritzsogn; 4) Kaabberupsogn; 5) Feldingbergsogn; 6) Ørslevklosterssogn; 8) Mønstedssogn; 9) Smøllerupsogn; 10) Vrouesogn; 11) Resensogn; 12) Høgslevsogn; 13) Dommerbyesogn; 14) Lundøesogn; 15) Thorupsogn; 16) Qvolssogn; 17) Vridstedssogn; 18) Flyesogn. Vi merke nu hvert Sogn især.

1) **Ørumsogn**, som har skjønt Fiskerie i Liimfiorden, bestaaer af Nørørumbye; Sønderørumbye; Ørumgaard; Strandet, en Herregaard, beliggende ved Liimfiordens Strand, hvoraf Gaarden har sit Navn; dens frie Hovedgaardstaxt er 19 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Bøndergods 228 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 1 Td. 2 Fkr., Tiender 26 Tdr. 4 Skpr. 3 Fkr. Arisboel; Drontmølle.

2) **Gammelstrupsogn** er det ene Annex til Ørumkirke. Dertil hører: Gammelstrupbye. Paa Gammelstrupheede findes en Skandse, hvor Dronning Margrethe skal efter Fortæling have haft sine Krigsfolk samlede. Beke, en eenlig Gaard; Fusagerbye; Lundgaard, en Herregaard med en smuk Skov; dens frie Hovedgaardstaxt er 22 Tdr. 5 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Bøndergods 283 Tdr. 2 Skpr. 3 Fkr., Skovskyld 2 Skpr. 2 Alb., Mølleskyld 4 Tdr. 2 Skpr., Tiender 76 Tdr. 1 Fkr. Drengsgaard. Udi dette Sogn forarbeides en Mængde sorte Gryder og andre Leerkar.

3) **Borritzsogn** er det andet Annex til Ørumkirke, og bestaaer kun af 34 Tdr. Hartkorn; udi dette Sogn brændes ligeledes en stor Deel sorte Gryder og Jydepotter, som sælges til Skippere, og udføres viidt omkring med Fordeel.

4) **Kaabberupsogn** deles i Søndresogn og Nørresogn. Til Søndresogn hører: Kaabberupbye; Kardyb, en eensted Gaard, beliggende i et Hul ved et Kiær; Tastumbye, hvor der ligger en stor fersk Søe, kaldet Tastumsøe, hvori fiskes alle Slags fersk Fisk; Paa Tastumheede skal Dronning Margrethe

have havt sin Leir staaende, da hun her i Egnen havde samlet sine jydske Tropper, for at overføre dem herfra til Søes over Liimfiorden til Sverrig i Krigen mod Kong Albert. Nørresogn bestaaer af Søbeyebye, beliggende hos en Sø, kaldet Søbeyesøe; Søbeyemølle: Gamskier, en eensted Gaard; Røgind, en eensted Gaard; Aistrup, en eensted Gaard. Kaabberupkirke har et høit Taarn, som er et Sømærke for dem, som kommer seilende fra Aalborg til Skive; denne Kirke er i fordum Tid kaldet St. Mikelskirke, og i en Dal noget fra Kirken ligger en Kilde, kaldet St. Mikelsbrønd, som i de Tider har været af Syge meget søgt.

5) **Fallingbergsogn** er Annexet til Kaabberupkirke. Dertil hører Nørfellingbergbye; Sønderfellingbergbye, hvilke to Byer adskilles ved et Kiær; Skalmstropbye; Troelstrupbye, hvor der er en skøn Aae, løbende fra Østen til Vesten, hvorved to Vandmøller drives; Tversøegaard; Grønkier, en eensted Gaard, som fordum efter Matrikelen har været en Herregaard, og beboet af Adel, hvis Vaabener sees paa Altertavlen, men er nu en Bondegaard; Stoholm, en eensted Gaard.

6) **Ørslevklostersogn**. Dertil hører: Heilskovbye, hvor Præstegaarden ligger; Ørslevkloster, en anseelig Herregaard, som i de katholske Tider har været et bekiendt Nonnekloster, men af hvad Orden vides ikke; det har havt sit eget Birk, og hørt til Biskopdømmet i Viborg; Ved Reformationen Aar 1536 blev det sekulariseret, og kom til Kronen, men Aar 1584 kom det ved Mageskifte i partikuliere Hænder; Paa Gaarden holdes Staldstude; Fra Værelserne paa Gaarden falder en meget deilig Udsigt til den store og smuk anlagte Hauge, til Skoven, Marken og Liimfiorden; Den fjerde eller nordre Længde af Borgegaarden er Sognekirken med et temmelig høit Taarn; indvendig er Kirken meget smuk med et tilbygt Liigkapel; Gaarden har skjønt Fiskerie i Liimfiorden, ligeledes sin egen Birkeret og Birkedommer, Den frie Hovedgaardstaxt er 27 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr. 1 Alb., Bøndergods 310 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr., Mølleskyld 4 Tdr. 2 Skpr., Tiender 42 Tdr. 3 Skpr. 4/5 Fkr. Bøstrupbye; Lundbye, som har sit Navn af en liden Skov eller Lund, som ligger ved Byen; Haldbye; ved denne Bye ligge mange Bakker og Høye. Laigaard, er to Gaarde, hvis rette Navn menes at være Ladegaard, og efter al Rimelighed har i fordum Tid været en Ladegaard under Ørslevkloster. Færgehuset,

ved Virksunds Færgested, hvor man lader sig til Baads oversætte over Liimfiorden, som her er meget smal, fra Fiendsherred over til Smidstrup i UIbjergsogn i Rindsherred. Dette smalle Sund kaldes Virksund. Sognet har skjønt Fiskerie i Liimfiorden.

7) **Daugberg: eller Dagbergsogn** er bekiendt af sit Kalkbrænderie, og bestaaer af Dagbergbye, hvilken Bye ligger, tilligemed Præstegaarden, i en Række i en Dal Norden for Kirken, som ligger høit paa en Bakke, og derfor giver et smukt Anseende. Paa denne Byes Mark ligger et høit og stort Bierg, kaldet Dagbergdaas, som kan sees over 4 Mile borte, og kiendes af en blaa Taage, som staaer altid derom, og formodentlig ere Damper af hosliggende Mose. Norden for samme Bye ligger en langagtig Dal, kaldet Dybdal, med Bierge paa begge Sider, hvor Steen hugges ud, som brændes til Kalk af Beboerne. Her ere Kalksteensgruber, over 70 Alen dybe, og den Kalk, som her brændes, holdes for at være den beste Kalk i Jylland, og tjenlig til Gibsværk. Oven paa Kalkbjerget saaer og pløier man. Norden for Daugbergebyes Mark ligger en liden Kratstov, kaldet Kielderis, og derhos et eenligt Sted, kaldet Harrestrup, hvorved udi en dyb Dal ligger et zirkelrunt høit Bierg, fladt oven paa, med Muursteen i Grunden og tolv Favne bredt tvers over, kaldet Harrestrupborg, hvorpaa forud har staaet et befæstet Slot, beboet af Rigets Drost, Peder Hoseøl, Aar 1287. Ængedalbye; Seibekgaard; Søegaard; Nyegaard; Knudsgaard; Sovsøegaard; Vedhovedgaard; Klem.

8) **Mønstedsohn** er det ene Annex til Dagbergkirke, og er ligeledes bekiendt af sit gode Kalkbrænderie. Dertil hører Mønstedbye, paa hvis Byemarkers vestlige Side udhugges Kalksteen, som af Beboerne brændes til Kalk ved Byen. Nordvest fra Byen sees en lang Grøvt, kaldet Margrethesgrøb, beliggende i Heeden, hvor man seer Kiendetegn af et Feldtslag og Valsted fra Dronning Margrethes Tid af. Holtegaard; Langskov, eet Huus; Storekrogsgaard; Lillekrogsgaard; Mølgaard; Rosgaard; Rosborggaard, er nu en eenlig Bondegaard uden al Frihed; dens Hartkorn er 6 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb. Den ligger ved den ferske Søe, Rossøe kaldet; men har været i forud Tid af en betydelig Bygning, thi i et Dokument af Aar 1406 kaldes den det Slot og Fæste Rotsborg, og i Kong Kristian den Fierdes

Tid Aar 1634 kaldes den Kronens Gaard Rodzborg. Tovgaard; Mørup, een Gaard; Møgelbjerg; Bryrup; Kovstrup, een Gaard; Gundelund.

9) **Smollerupsogn** er det andet Annex til Dagbergkirke. Dertil hører Smollerupbye; paa Marken ligger tre Høye i en Treangel, kaldet Tinghøye, hvor fordum er holdet Ting under aaben Himmel. Paa Byens Heede, Smollerupheede, ligger to store Begravelseshøye, kaldet Roders- og Grimershøy, hvori ligge begravne de to Høvdinger Roder og Grimer. Lanumbye; imellem disse to Byer er en Vei igiennem en Hule, 840 Alen lang; Østerbørstingbye; Rørgaard, et eenligt Sted. Kirken ligger ude fra Byen.

10) **Vroue- eller Vrovesogn** bestaaer af Vrovebye; Sørupbye, hvor der midt i Byen er en liden Søe; Vesterbørstingbye, paa hvis Byemark ligger en Høy, kaldet Thorshøy, hvor man kan staae og tælle 38 Kirker. Imellem Vrovebye og Vridstedbye har tilforn været en Sandflugt, som nu er stillet ved Sandhavresæd. Vitterup, en ensted Gaard.

11) **Resensogn** er Annex til Vrovesogn; dertil hører: Resenbye; Høigildbye. Paa Høigildmark løber en liden Bek, som løber ud i Karupaae. Just paa det Sted, hvor Bekken løber ud i Aaen, staaer midt i Bekken en Steen, paa hvilken man kan trine over Bekken; samme Steen er Amtsskiellet imellem Silkeborg- og Haldsamter. Paa denne Skielsteen kan man staae og kaste med en Steen ind i tre Stifter, nemlig Viborg- Aarhus- og Riberstift; ligeledes ind i tre Amter, nemlig Silkeborg- Lundenæs- og Haldsamter; ligeledes ind i tre Herreder, nemlig Lysgaard- Ginding- og Fiendsherred; ligeledes ind i tre Sogne, nemlig Karup- Haderup- og Resensogne; ligeledes ind i tre Byemarken, nemlig Karup- Hessellund- og Høigildmarker. Dette befandtes at være rigtigt Aar 1761 af de beskikkede Kommissarier over Heederne, og derfor begyndte de sammesteds fra Amtsskiellet imellem Silkeborg- og Haldsamt. Rabes, en eenlig Gaard; Nedertorp, en eenlig Gaard; Overtorp, en eenlig Gaard; Koldkuur, en eenlig Gaard.

12) **Høgslevsogn** ligger ved Liimfiorden, hvori Bønderne have got Fiskerie af Aal, Sild, Aborrer og andre Sorter Fisk. Til Sognet hører: Høgslevbye; Starupgaard, en Herregaard, som holder Staldstude; dens frie Hovedgaardstaxt

er 35 Tdr. 1 Skp. 1 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 4 Tdr. 2 Skpr., Bøndergods 256 Tdr. 3 Skpr., Skovskyld 2 Skpr. 2 Alb., Tiender 77 Tdr. 3 Skpr. 4/5 Fkr. Gaarden har faaet Aar 1564 sit eget Birk, som kaldes Høgslevbirk eller Starupgaardsbirk. Starupbye; Starupmølle; Halskov, en Gaard, som i fordum Tid har været beboet af adelige Folk, men nu af Bønder; Halskovboel; Vinkelbye; Vinkelplet, een Gaard; Østerriisbye; Maigaard; Degnsgaard; Bodsgaard; Svenstrupbye; Seistrupbye; Bruddal, een Gaard.

13) **Dommerbyesogn**, beliggende ved Liimfiorden, er det ene Annex til Høgslevkirke, og bestaaer af Dommerby, hvis Byemænd overgave Aar 1413 til Biskopdommet i Viborg al deres Fiskerrettighed i Vand og Fiskegaarde fra Dommerbyesøe til Teenkrog, med Dam og Damsbund, Gaarde og Gaardebund. Dalsgaard, en eenlig Gaard; Jestrup, to smaa Steder.

14) **Lundøesogn** er det andet Annex til Høgslevkirke, og bestaaer kun af 30 Tdr. Hartkorn; thi dette Sogn er en Peninsel eller Halvøe, omringet af Liimfiorden, og man kan kiøre, ride og vade over Vandet dertil. Den har sit Navn af den liden Lund eller Krastov, som er der paa Landet. Beboerne maae nære sig af Fiskerie af Vandet, thi Avlingen kan ei føde dem. Kirken har før været et Kapel, tilhørende Viborgdomkapitel. Sognet bestaaer af Lundøebye; Lundøegaard.

15) **Taarup- eller Torupsogn** har got Fiskerie i Liimfiorden. Til Sognet hører Torupgaard, en Herregaard, hvis frie Hovedgaardstaxt er 35 Tdr. 1 Skp. 1 Alb., Bøndergods 236 Tdr. 4 Skpr. 1/9 Fkr., Skovskyld 1 Td. 4 Skpr. 3 Fkr., Mølleskyld 11 Tdr. 1 Skp. 1 Fkr., Tiender 24 Tdr. 7 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb. Denne Gaard er Aar 1698 indrettet ved et Testamente til en bestandig Stiftelse, af hvis Indkomster 6 Trængende af begge Stifternes Familie, nemlig tre af de Juler med Lillien, og tre af de Friser med Skaktavlen, altid skal nyde Underholdning. Ved denne Herregaard, Torupgaard, er et Indløb af Liimfiorden, hvor Fartøier fra Aalborg kan lægge til, udskibe Tømmer og andre Vahre, samt indtage Proprietairernes Korn og andre af Landets Produkter. Borupbye; Knudbye; Kostedbye; ved Kostedlund, som er en liden Krastov, ligger en Høy, kaldet Kroghøy, hvoraf kan tælles

38 Kirker. Jordbroemølle; Nørrevngaard; Sønderrevngaard; Mosgaard; Riisgaard; Teilsgaard; Dalsgaard, hvor Præstegaarden ligger.

16) **Qvolssogn** er Annex til Torupkirke. Til dette Sogn, som har skjønt Fiskerie i Liimfiorden, hører Qvolsbye, hvis Navn af nogle skrives Kouls; udi denne Bye er et Hospital, stiftet Aar 1698 for 4 Fattige af Torupgaards Gods. Qvolsgaard; Kuurgaard, et eenligt Sted; Nybroe, en privilegeret Kroe.

17) **Vridstedsogn**; hvortil hører Vridstedbye; uden for Byen ligger en liden Høy, Korshøy kaldet, hvor der forud har staaet et muret Kors, som nu er borttaget. Om Sandflugten, som nu er dæmpet ved Sandhavresæd, imellem Vridstedbye og Vrovebye er allerede forhen meldt. Trevadbye, som har sit Navn af tre Vadsteder eller smaa Bekke, som ligge ved Byen. Ægebergbye, ligger høit, og har forud havt stærk Ægeskov; Hagebroe, en privilegeret Kroe, beliggende ved en Broe, Hagebroe kaldet, hvoraf Rejsende for Passage over samme betaler Broe penge. Udi Vridstedsogn begynder en Dal, som gaaer mange Mile fra Vesten til Østen igiennem Landet.

18) **Flyesogn** er Annex til Vridstedkirke, og bestaaer af Flyebye, beliggende ved en stor Aae, som flyder tæt forbi Kirken. Ilsøebye, hvor en liden Sø ligger midt i Byen; man seer her Rudera af en Kirke, som har ligget uden for Byen, men Kirkegaarden sammesteds er nu begroet med Lyng. Bregndal, en ensted Gaard, beliggende i en Dal og omringet med Bakker. Paa Heeden imellem Flyebye og Estvadgaard i Gindingsogn og Herred i Riberstift ligger et Sted, kaldet Skadskou, hvor Dronning Margrethe har havt sin Telt, og strax derved to Damme, hvori hendes Heste bleve vandede. Paa samme Flyeheede, ved Veien imellem Flyebye og den Kiøbstæd Skive, ligger Haraldshøy, hvor Kong Harald ligger begravet.

Efterfølgende Skivehuusamt eller Sallingland.

Kilde: Nicolay Jonge,
Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.
Kiøbenhavn 1777
Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store
Helliggieststrædet No. 150

Side 593 - 618

Foregående Skivehuus Amt, eller Sallingland.

III. Aalborghuusamt.

Aalborghuusamt har sit Navn af det gamle Slot i Aalborg, kaldet Aalborghuus, hvor fordem Lehnmændene før Souverainiteten og siden Amtmændene eller Stiftamtmandene over Aalborgstift have boet. Dette Amt kaldes endnu i daglig Tale Himmersyssel. Om Aalborghuusamt er allerede noget forhen meldt ved Aalborgstift Pag. 401, hvilket den gunstige Læser ville behage at eftersee.

Dette Aalborghuusamt er eet af de største Amter i Jylland, thi dets kontribuerende Hartkorn er 11700 Tønder, foruden det frie Hartkorn til Herregaarde og Præstegaarde. Udi dette Amt ligge de to Kiøbstæder Nibe og Løgstør. Om Staden, Aalborg, som dog ligger i dette Amt og paa Grændserne af Viborgstift, da den halve Deel af Staden ligger i Hornumherred, og den anden halve Deel i Fleskumherred, er allerede Pag. 399 ommeldt, hvorledes den i Kong Kristian den Tredies Tid efter Reformationen blev tagen fra Viborgstift, og ei mere hører dertil, men blev lagt til Vendelboestift, og blev nu giort til Hovedstaden, hvori Stiftets høie Øvrighed, Stiftsamtmanden og Biskoppen, herefter altid skulle boe; og fra den Tid blev Vendelboestift kaldet Aalborgstift, af Stiftets nye Hovedstad.

Udi Aalborghuusamt ligge adskillige smaa ubeboede Holme eller Øer paa denne Side i Liimfiorden, saasom Vaarholm, Kyholm, Klosterholm, og flere saadanne; ligeledes den liden beboede Øe Liv eller Livøe, hvilken findes beskrevet i

Sletherred i Biørnsholmssogn No, 12. Aalborghuusamt indbefatter disse sex Herreder, nemlig: 1) Aarsherred; 2) Hindstedherred; 3) Sletherred; 4) Helligherred; 5) Hornumherred; 6) Fleskumherred.

Vi merke nu hvert Herred i Særdeleshed.

I. Aarsherred.

Aarsherred grændser mod Norden til Hornumherred; mod Østen til Hindstedherred; mod Sønden og Vesten til Gislumherred. Det indbefatter 14 Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Brorstrupsogn; 2) Ravnkildesogn; 3) Haverslevsogn; 4) Aarssogn; 5) Haubroesogn; 6) Hornumsogn; 7) Hyldebjergsogn; 8) Fleisborgsogn; 9) Ulstrupsogn; 10) Gundestedsogn; 11) Blæresogn; 12) Æidrupsogn; 13) Skivumsogn; 14) Giversogn.

Vi merke nu hvert Sogn især:

1) **Brorstrupsogn** bestaaer af Brorstrup; Meilbye; Smorup, hvor Præstegaarden ligger, og paa dens Grund findes en Deel Høye, som kaldes Tinghøye, Skioldshøye, og en bred ottekantet Høy. Man seer ogsaa Rudera af St. Annækapel, som strax efter Reformationen blev nedbrudt, og dets Materialier forbrugte til Brorstrupkirkes Istandsættelse. Veirhøy, en eneste Gaard; Holm, en eneste Gaard.

2) **Ravnkildesogn** er det ene Annex til Brorstrupkirke. Dertil hører: Overravnkildebye; Nederravnkildebye; Nysombye; Fyrkildebye; Lillerørbekbye; Brorstrupbye; Skorupbye, hvorved ligger en Skov; Nørlund, en anseelig Herregaard, hvis frie Hovedgaardstaxt er 33 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 5 Tdr. 7 Skpr. 2 Alb., Mølleskyld 3 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr., Bøndergods 325 Tdr. 5 Skpr. 2 Fkr. 2 1/4 Alb., Skovskyld 1 Skp. 2 Fkr., Mølleskyld 2 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr., Tiender 73 Tdr. 5 Skpr. 2 Fkr. 2 1/2 Alb. Under Hovedgaardstaxten ligger Nørvadsmølle, Lundhuset, og tre smaa Steder, nemlig Damborg, Skaldborg og Trods, hvis Beboere have Opsigt med Skoven. Kirken ligger paa en høi Bakke og har et anseeligt Taarn; af Kirkebakken udspringer en Kilde eller Væld, som flyder idelig baade Vinter og Sommer, og har givet Navnkilde sit Navn.

3) **Haverslevsogn** er det andet Annex til Brørstrupsogn. Dertil hører: Haverslevbye; Vestbye; Gammelovervad, en eeneste Gaard; Nyeovervad, en eeneste Gaard; Stavsgaard, en eeneste Gaard, liggende ved et lidet Bierg, kaldet Stavsbiereg; oven paa samme Bierg udskyder et deiligt Vandspring.

4) **Aarsogn**; hvortil hører: Aarsbye; Gundestrupbye; Svenstrupgaard; Vesteravstrupgaard; Dybvadsmølle; Østeravstrupgaard; Stenildbye; Slemstrup; Tandrupgaarde; Sostrupbye; Pitzelbye; Dalgaard; Revshale; Tolstrupbye; Dalsgaard; Aarsgaard; Pugholm; Dronningholm. Paa Aarsbyemark løber en Aae imellem to høie Bakker; ved Aarsbye er ogsaa et hedensk Offersted af Steen, hvor Odin blev dyrket. Imellem Aars og Gundestrupbyer ligger Kiemperøgelen, som er en stor Steendynge, 36 Alen lang og 4 Alen breed, hvorunder ligger den Kiempe Kajul begravet, som sloges med en anden Kiempe, Gunthi kaldet, om to Gaarde i Svenstrup, og slog ham ihjel. Man har endnu her i Egnen denne gamle Sang: Gunthi ville Kajul jage, Med sit Spyd og med sin Stage; Jog dog Kajul Gunthi tilbage, Saa hans Halsbeen maatte knage; Nu ligger Gunthi i Jorden kold. Og Svenstrup hører til Aars saa bold. Ved Svenstrup vises den Kiempe Gunthis Grav, omgivet med store Kampestene.

5) **Havbroesogn** er Annex til Aarskirke. Dertil hører: Nørrehavbroebye; Sønderhavbroebye; Havbroegaard, en uprivilegeret Sædegaard, meget smukt opbyggt; dens Hovedgaardstaxt er 11 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr., Bøndergods 44 Tdr. 6 Skpr., Tiender 15 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr. 2 1/4 Alb. Mølgaard, en Herregaard, hvis frie Hovedgaardstaxt er 10 Tdr. 6 Skpr. 1 Fkr., Bøndergods 232 Tdr. 1 Skp. 3 Fkr. 2 Alb., Møllenskyld 6 Tdr. 3 Fkr. 2 Alb., Tiender 47 Tdr. 4 Skpr. Vestergaard; Danholmgaard; Jelstrupbye; Torsgaard, som skal have sit Navn af den hedenske Afgud Thor, som her paa en besynderlig høitidelig Maade blev dyrket, ligesom Odin ved Aarsbye.

6) **Hornumsogn**, hvortil hører: Hornumbye; Hornumbroemølle; Krogstrupbye; Ørndrup, en tiendefrie men ukomplet Herregaard, hvis frie Hovedgaardstaxt er 10 Tdr. 5 Skpr., Bøndergods 34 Tdr. 7 Skpr. 2 Alb., Tiender 18 Tdr. Riise, m eensted Gaard.

7) **Hyllebjergsogn** er det ene Annex til Hornumkirke. Dertil hører: Hyllebjergby; Holmgaard, tre Gaarde; Boltrup, en eeneste Gaard; Svenstrup, en eeneste Gaard. Hyllebjergkirke ligger paa et høit Bierg for sig selv; dette Bierg er saa høit, at det sees langt over Kirken, ihvor høit Kirken end ligger. Udi Høyene paa samme Bierg siges Kong Huglet at være begravet, saa at Bierget derfor i fordum Tid er kaldet Hugletsbjerg, men ved fordervet Udtale er det ved Tidens Længde kaldet Hullebjerg.

8) **Fleisborgsogn** er det andet Annex til Hornumkirke. Dertil hører: Fleisborgby; Æistrupby; Gattenby; Sørupby; Troiborgboel.

9) **Ulstrupsgn** bestaaer af Ulstrupby, paa hvis Byemark er et meget stort Steenalter eller hedensk Begravelse, med en uhørlig, stor Steen, hvilende paa nogle opreiste store Stene. Imellem Ulstrup og Hobroe er paa Heeden ligeledes et stort Steenalter eller hedensk Begravelsesmonument. Sytterupby; Hvorvarpby; Sondrupgaard; Lerredgaard; Helminggaard; Skierupboel; Gyveldgaard; Tavidal; Faderstrupgaard; Graarupgaard.

10) **Gunderstedsogn** er Annex til Ulstrupkirke, men ligger i Sletherred, hvor det findes anført under No. 14.

11) **Blæresogn** bestaaer af Blæreby; Troelstrupby; Langdal, to Gaarde, som tilforn have været et adeligt Herresæde, men beboes nu af Bønder; de have Navn af en lang Dal, som de ligge udi.

12) **Æidrupsogn** er Annex til Blærekirke. Dertil hører: Æidrupsby; Skiørbekby; Kioldal, to Gaarde, liggende i en Dal med adskillige Kildevæld udi; Ælbekgaard, saa kaldet af en derom løbende Bek med en Ellekrat hos. Kiersgaard: Halkier, en Herregaard, som i fordum Tid har tilhørt de katholske Biskopper i Viborg, men ved Reformationen blev sekulariseret og faldt til Kongen og Kronen, men siden af Kong Kristian den Tredie solgt til partikulaire Eiere; dens frie Hovedgaardstaxt er 30 Tdr. 7 Skpr. 3 Fkr., Bøndergods 313 Tdr. 5 Skpr, 1 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 3 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Tiender 52 Tdr. Halkiermølle og Skovhuus; Koppesmølle eller Kepsesmølle; Køtzmølle.

13) **Skivumsogn**; dertil hører: Skivumbye; Veggergaard, to Gaarde; Sønderlund, en eenlig Gaard; Lynderup, to Gaarde. Udi dette Sogn er en dyb Søe, som efter gammel Fortæling er kommen ved et forskrækkeligt Jordskielv, da en Bye paa samme Sted sank, og i dens Sted opkom denne dybe Søe.

14) **Giversogn** er Annex til Skivumkirke. Dertil hører: Giverbye; Mosbekbye; Aagaard; Katbyegaard; Astrupgaard.

II. Hindstedherred.

Hindstedherred grændser mod Norden til Hornumherred og Hellumherred; mod Sønden til Mariagerfiord, som løber ind fra Kattegat dybt ind i Landet; mod Østen til Kattegat; og mod Vesten til Gislumherred. Dette Hindstedherred er fordem kaldet Hedenstedherred, og indbefatter 14 Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Astrupsogn; 2) Rostrupsogn; 3) Storeardensogn; 4) Vivesogn; 5) Ovesogn; 6) Dalsgaardsogn; 7) Skeelundsogn; 8) Visborgsogn; 9) Alssogn; 10) Ølssogn; 11) Hørbyesogn; 12) Døstrupsogn; 13) Roldsogn; 14) Vebbestrupsogn. Vi merke nu hvert Sogn især.

1) **Astrupsogn**, hvis smukke Kirke er ziret med et anseeligt Taarn med Spiir paa. Til Sognet hører: Astrupbye; Tistedbye; Moldrupbye; Axeltorp; Lilleardenbye; Borupbye; Villestrup, en anseelig Herregaard med got Gods, skønne Skove, Fiskedamme og anden Herlighed; den blev Aar 1757 af Kong Friderik den Femte gjort til et Baronie, og er Hovedsædet for Baroniet, hvortil hører ogsaa Krabbesholm og Skivehuus, for den Rosenkrantziske Familie. Dens frie Hovedgaardstaxt er 22 Tdr. 2 Fkr., Skovskyld 47 Tdr. 2 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 8 Tdr. 4 Skpr., Bøndergods 369 Tdr. 1/4 Alb., Skovskyld 14 Tdr. 3 Skpr. 2 Alb., Tiender 70 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr. 1 1/2 Alb. Villestrupmølle; Vesterskovhuus; Birkeholm; Hilmenshuset; Lavlund; Kirkehøyhuus; Burenholt; Steenberghuus; Kolhøehuus; Draxhuset; Mølberghuset; Skielhuset; Stovhøihuus; Leerbekhuus.

2) **Rostrupsogn** er det ene Annex til Astrupkirke. Dertil hører: Rostrupbye; Lundgaardbye; Munstrupbye; Brøndbergbye; Hedegaard, en Torp; Tostrup, paa hvis Byemark findes Rudera af en Kirke; Viveterp; Blegedbye; Steenskov, et eenligt Sted; Harhøyhuus; Karndal; Østerskovhuus; Vraagaard; Vraamølle; Stubberupmølle; Stampemøllen; Birkevaarde.

3) **Storeardensogn** er det andet Annex til Astrupsogn. Dertil hører: Storardenbye; Hesselholtbye; Veirsholt; Klarlund; Skeelhuset; Alminden; Heienskov.

4) **Vivesogn** ligger ved Mariagerfiord. Dertil hører Vivebye, en stor Bye, som har en privilegeret Kroe og en Skole; Vivemølle, som har sit Vand fra et Væld ved Mæritholt, og udgyder en Bek, der flyder igjennem Vivebye ud i Mariagerfiord; Vivebroe ved Fiorden, har før været et got Ladested for Brændehandel. Dalsgaard, en Herregaard, beliggende meget fornøielig med stor Skov hos og nær ved Mariagerfiord, hvori falder got Fiskerie, saavel som i de ferske Søer paa Godset; Gaarden har frie Udskibningsrettighed i Mariagerfiord ved fire Ladepladser, hvorfor Gaardens Eiere nyder Betaling af Vedkommende. Dens frie Hovedgaardstaxt er 33 Tdr. 1 Skp. 1 Fkr, 1 Alb., Skovskyld 11 Tdr. 1 Skp. 3 Fkr. 2 Alb., Bøndergods 211 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr. 2 3/4 Alb., Skovskyld 6 Tdr. 2 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 12 Tdr. 1 Skp. 3 Fkr., Kongetiende 6 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr. 3/7 Alb. Østergaardbye, hvor der er et Ladested, kaldet Nybroe; Grevlund, en Gaard med tre Beboere, hvortil har været tilforn en vidtløftig Skov, som nu er forhugget; Stevn, en eenlig Gaard, som har to Beboere og tre Gadehuse; Stevnhoved, et Lyststed hos Mariagerfiord, henhørende under Baroniet Villestrup, og Beboes af en Mand, som handler med Brænde, at udsælge til ankommende Skippere; Stevnbek, et Ladested for alt det Brænde, som udskibes fra Baroniet Villestrup; Mæritholt, et lidet Sted; Katrup, som og kaldes de røde Huse, har tre smaa Avlsmænd. Sex Skovhuse og smaa Steder, nemlig Halkier; Nørskovhuset; Holmedalshuus, kaldet Thorkrog, og af omliggende Høye Høigaard; Hansbakke; og Hadsund, et bekiendt Ladested, hvor der er en Skibsbroe, hvortil Brændeskibene kan legge at lade og losse; dette Hadsundladested ligger paa den nordre Side af Mariagerfiord lige over for den kongelige Toldbod i Kiøbstæden Mariager.

5) **Ovesogn**, beliggende ved Fiorden, er det ene Annex til Vivekirke. Dertil hører: Ovebye, som er en stor Bye, hvis Beboere brænde Kalk, som holdes bedre end Gullands Kalk, naar den er vel brændt i Kalkovnen; denne Kalk, som opgraves halvanden Alen neden under Jordskorpen, kaldes gemeenlig Mariagerkalk. Paa Overbyes Mark ligge disse Kalkgruber, og ere meget dybe, afsatte i Hvelvinger og Piller, og oven paa dem pløies og saaes. Paa Overbyemark findes og en Bakke med hvidt Kride. Ovebroe og Ladested er nu øde og forfalden; dog, findes derved en Deel Pæle i Fiorden, hvilket Sted kaldes Skibenhylle, fordi Fartøier har i forrige Tider ligget her om Vinteren, medens Brændehandelen var i sin beste Flor her i Mariagersfiord. Ovegaard, en frie, men ukomplet Herregaard, som før Reformationen har tilhørt Mariagerkloster. Til denne Gaard har i fordom Tid været stor overflødig Skov, men nu ikkun maadelig; derimod har den nu mere Sædeland. Dens frie Hovedgaardstaxt er 25 Tdr. 1 Skp. 1, Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 7 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr., Bøndergods 114 Tdr. 7 Skpr, Tiender 34 Tdr. 1 Skp. 1 1/2 Alb. Ovegaardsmølle; Stuberupbye, har 4 Beboere; Hostvedbye; Kielstrupbye, paa hvis Mark sees Rudera af Ophøiskirkegaard; Barsbøl, en Gaard, som beboes af 4 Bønder, der brænde Kalk, hvortil de hugge Materien ud af en Bakke under en ung Buskekrat. Kaals, har 2 Beboere, og kaldes ogsaa Karlsgaard; nogle Skovhuse, som kaldes Nagentoft, Laanhuset, Grønholt, det røde Huus, som ogsaa kaldes Færgestedet, liggende ved Mariagerfiord lige over for Mariager.

6) **Valsgaardssogn** er det andet Annex til Vivekirke. Dette Sogn, hvis Kirke ligger to Mile fra Hovedsognet, bestaaer meest af smaa Torper og eeneste Steder, vidtløftig adspreedte, nemlig: Valsgaardbye, paa hvis Mark findes en Steenstue eller et stort hedensk Alter hos Balsgaardsbek; Risebye, som har Lyngheeder, Skov- og Heedetørv; ved Byen er en langagtig Høy eller Kiempegrav, kaldet Langbeenrises Høy, som blev dræbt af Vidrik Verlandsøn. Kaals- eller Karlsgaard, har 2 Beboere; Kaalsmølle; Herredsdal, har 3 Beboere; Hieds, et Heedehuus; Toftegaard, har 4 Beboere, derhos er en liden Buskekrat; Staverslund, har 2 Beboere, og er et got Ladested. I Marken ere to Huse, kaldes Staverlands Heedehuse. Krogen, eller Buedalskrogen, bestaaer af endeel Huse, som ere bygte langs ned ad

Mariagersfiord imod Hobroekiøbstæd; Skovboe, har 3 Beboere; Røkkendal, har ogsaa 3 Beboere; Bramslev, en stor Bondegaard med Lyng og Tørveskiær, og paa dens Heede er bygt et Huus, kaldet Bramslevheedehuus; Nakkedal; Ulstrupgaarde, har 3 Beboere; Friisdal, har 2 Beboere, og ligger i en stor smuk Dal; strax derved paa en høi Bakke er bygt et Huus, kaldet Friisdalshuus. Skovsgaard, en liden fornøielig Selveiergaard, beliggende ved Mariagerfiord, og har et beqvemt Ladested til Brændehandel at udskibe.

7) **Skeelundsogn** bestaaer af Skelumbye og Vedumbye.

8) **Visborgsogn**, hvis Kirke er en anseelig Korskirke, er Annexet til Skeelundsogn. Dertil hører: Visborgbye; Visborg, en Herregaard, hvis frie Hovedgaardstaxt er 81 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr., Bøndergods 302 Tdr. 2 Skpr. 1/2 Alb., Skovskyld 14 Tdr. 6 Skpr. 2 Alb., Tiender 33 Tdr. 4 Skpr. Gaarden har af Kong Friderik den Anden frie Birk og Birkeret, og holdes hver Onsdag Birketing paa Gaarden. Havnøe, en Herregaard, beliggende paa en Odde i Mariagerfiord, og har en beqvem Ladeplads, saa og en smuk Udsigt til Fiorden og de forbiseilende Skibe; dens frie Hovedgaardstaxt er 50 Tdr. 6 Skpr. 2 Alb., Bøndergods 266 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr. 1/2 Alb., Skovskyld 12 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr., Mølleskyld 5 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr., Tiender 23 Tdr. 4 Skpr. Glerupbye; Glargaarden; Kaarupmølle; nogle Skovhuse.

9) **Alssogn**. Dertil hører: Alsbye; Helberskovbye; Harslevgaard, var først en frie Herregaard, men ukomplet, men nu er den indrettet til Bøndergaarde; dens frie Hovedgaardstaxt er 24 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr., Mølleskyld 5 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr. Odde, een Gaard; Budumbye; Fruerlundbye; Hurupbye; Hedegaard; Tofte een Gaard; Kragelund; Sillegaard; Landgrendhuus. Ved Strandkanten her i Alssogn har fordum været Saltkiedeler.

10) **Ølssogn** bestaaer af Ølsbye, som ligger i en Dal, og er paa Nordsiden omskandset med høie Bakker. Igiennem Byen gaaer en Bek, som skiller to Gaarde og Huse fra det øvrige af Byen. Østen for Byen i en tæt begroet Underskov ligger to Steenhobe, opreiste af store Stene og i en Runddeel omkringsatte, kaldet den store og lille Steenstue; men vesten for Byen ligger

den bekiendte Ølsskieppe, som er en Hule, meget breed oven til og i Grunden dyb og smal, lignende den kongelige Skibsdok paa Kristianshavn, hvor de kongelige Orlogsskibe repareres i. Udi Byen Øls ere mange Kildevæld og Vandspring, endog udaf de høieste Bakker. Haltostrupbye, ligger ogsaa i en Dal, imellem et Kiær paa søndre Side og høie Bakker paa den nordre Side; denne Bye grændser paa østre Siden lige til den Kiøbstæd Hobroes Vesterfiord.

11) **Hørbyesogn** er det ene Annex til Ølssogn. Dertil hører: Hørbye, en stor Bye, som har 30 Gaarde og Huse, beliggende ved nysbemeldte Vesterfiord; ved Byen er en Søe, kaldet Hørbyesøe. Toberupbye; Hovstrup, to Gaarde, hvilke grændse med deres Marker til Kiøbstæden Hobroe; Hegedalbye, grændser med sine Marker til Hobroeøsterfiord, Kirketerp, 2 Gaarde, hvor man seer Rudera af en Kirke, som der har staaet: Hovdalsmølle; desuden 13 Huse, beliggende saa nær ved Hobroe, at intet uden Broen over Fiorden skiller dem fra samme Kiøbstæd.

12) **Døstrupsgn** er det andet Annex til Ølssogn. Dertil hører: Døstrupbye, som har 30 Gaarde og Huse; Finnerupbye.

13) **Roldsgn** bestaaer af Roldbye, hvis Skove har fordem været meget navnkundige for deres Ælde, eftersom man har endnu i Jylland dette Ordsprog: Saa gammel som Træerne i Roldskov. Torupheedegaard.

14) **Vebbestrupsgn** er Annexet til Roldsgn. Dertil hører: Vebbestrupgaard; Ganderupbye; Truebye; Vesterdoensebye; Østerdoensebye; Høndrupbye; Frangdrupgaard; Stokholmsgaard; Hvarrebye.

III. Sletherred.

Sletherred er paa de tre Sider, nemlig mod Vesten, Sønden og Østen omringet med Liimfiordens Vande; men mod Sønden grændser det til Gislumherred i Viborgstift. Dette Herred indbefatter tretten Landsbyesognekirker; hvilke ere: 1) Farstrupsgn; 2) Aistrupsgn; 3) Sebberklostersogn; 4) Lundbyesogn; Næsborgsgn; 6) Sallingsogn; 7) Ondrupsgn; 8) Vildstedsogn; 9) Vindblæssogn; 10) Kornumsgn; 11) Løgstedsogn, hvori, ligger den Kiøbstæd Løgstør; 12) Biørnsholmsogn; 13) Mallesogn; 14) Gundstedsogn. Vi merke nu hvert Kirkesogn især.

1) **Farstrupsgn**; hvortil hører: Farstrupbye; uden for Præstegaarden ligger et stort Kiær, kaldet Viderupkiær, hvor tre Sogne have fælles Græsning. Hornsgaard; Vaar, en Herregaard, som holder Staldstude; dens frie Hovedgaardstaxt er 47 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 2 Tdr. 1 Skp., Bøndergods 265 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr. 1 1/2 Alb., Mølleskyld 9 Tdr. 3 Fkr., Tiender 73 Tdr. Under Gaarden ligger en stor og ufrie Avlsgaard, og bruges dertil; samme Gaard staaer for 16 Tdr. 3 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb. Hartkorn. Vaarmølle; Ørnesgaard; Stavnbye, er et Fiskerleie ved Liimfiorden, hvor der fiskes Mængde af Sild; Lundgaard; Krastrup, en Herregaard, som holder Staldstude; dens frie Hovedgaardstaxt er 38 Tdr. 6 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 2 Tdr. 1 Skp. 1 Fkr., Bøndergods 246 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr. 2 1/2 Alb., Tiender 140 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr. Til denne Gaard er en Deel Fiskestader i Liimfiorden, en fersk Søe og en god Vandmølle. Krastrupmølle, som og kaldes Nyemølle. Kiølbye, hvorved ligger en liden Søe, hvori fiskes nogle graa Fiske. Norden for Kiølbye ligger et høit Bierg, kaldet Marbjerg, paa hvis ene Side udspringer en Kilde.

2) **Aistrupsgn** er Annexet til Farstrupkirke. Dertil hører: Aisstrupbye; Skovhuset; Bunkhuset; Rye eller Ryegaard, en Herregaard, hvis Navn ogsaa skrives Kyøe; denne Gaard har ypperligt Fiskerie i Bredingen, og en vis Afgift af en Deel Fiskesteder i Nibefjord, saavel som af Vegger- og Hadsmanbroer svares aarlig til Gaardens Eier; dens frie Hovedgaardstaxt er 26 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 1 Skp. 1 Alb., Bøndergods 240 Tdr. 2 Skpr. 3 Fkr., Mølleskyld 7 Tdr. 1 Skp. 1 Fkr. 2 Alb., Tiender 29 Tdr. Rødemølle; Viderupgaard. Tæt ved Aistrupkirke ligger en liden Skov, kaldet Kyelskov.

3) **Sebbersogn**. Dertil hører: Sibberkloster, en Herregaard, som ogsaa kaldes Sibbergaard, men har før Reformationen været et bekiendt Kloster baade for Nonner og Munke; dets allerældste Navn skrives Sybørhu, og har været stiftet først i det trettende Aarhundrede; det har staaet under Biskopdømmet i Viborg. Efterat alle Klosterne og det geistlige Gods var blevet ved Reformationen Aar 1536 sekulariserede og lagt under Kronen, kom Sibberkloster ved Mageskifte Aar 1581 i partikuliere Hænder. Klosterkirken paa Gaarden er nu Sognekirken og har fordum været bygt tæt til Klosteret, men ligger

nu ved Enden af Gaarden. Til denne Gaard er anseeligt Sildefiskerie i Liimfiorden; dens frie Hovedgaardstaxt er 24 Tdr. 4 Skpr. 2 Alb., Mølleskyld 1 Td. 2 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Bøndergods 266 Tdr. 3 Skp. 2 Fkr. 2 1/7 Alb., Mølleskyld 4 Tdr. 2 Skpr., Tiender 23 Tdr. Sebbersundbye er et Fiskerleie ved Liimfiorden, og har formuende Bønder; ved denne Bye er Sebbersund, som er et Færgested over Liimfiorden til Hanherred; ved samme Sund er et Bierg, St. Nikolaibierg kaldet, hvor fordem har staaet en Kirke, hvoraf endnu kiendes Rudera. Valdstedbye, er ligeledes et Fiskerleie ved Liimfiorden, hvis formuende Bønder fiske Mængde af Sild sammesteds. Barmerbye, hvor Præstegaarden ligger. Munkegaard; Rinsiegaard.

4) **Lundbyesogn** er Annexet til Sebbersogn. Dertil hører: Lundbye; Lundbyemølle; Frystrupbye; Storeholkegaard; Lilleholkegaard; Møllegaard; Biltoftgaard; store Æskildstrupgaard; lille Æskildstrupboel.

5) **Næsborgsogn**. Dertil hører: Næsborgbye; Tolstrupbye, hvis Beboere have ypperligt Sildefiskerie, saa og af andre Slags Fiske i Liimfiorden; Agersundsgaard, som beboes af 2 Bønder, hvilke skifte med hinanden ved at oversætte Reisende over Vandet eller Færgeløbet, som her kaldes Agersund, fra Sletherred over til Hanherred. Havgaard.

6) **Sallingsogn** er det ene Annex til Næsborgkirke, og bestaaer af Sallingbye, som ogsaa kaldes Skarpsalling; Brønumbye; Brønumgaard; Hemdrupbye.

7) **Ovdrupsogn** er det andet Annex til Næsborgkirke. Til dette Sogn hører: Ovdrupbye; Brørupbye; Brørupholm; Lukholm; Bredhauge; Hedegaard; Hornbekbye; Holgaardmølle.

8) **Vildstedsgogn**, hvis Kirke har et firkantet spids Taarn. Dertil hører: Vildstedbye, ved hvilken ligger en stor fiskerig Søe, kaldet Vildstedssøe, hvori findes Mængde af Aal, Giedder, Helt, Aborrer og Skaller. Ved Byen har i fordem Tid været et Slot eller Herregaard, som formodentlig i den bekiendte Skipper Klemens Feide er bleven ødelagt, men Vildstedgods har tilhørt Kronen og Kongen Aar 1592; den har ogsaa havt af Kong Kristian den Tredie sit eget Birk, kaldet Vildstedbirk. Vildstedgaard, som menes at have været den ødelagte Herregaard, hvis Enemærker nu beboes og bruges

af 8 Fæstebønder. Hylstedgaard; Vesterstretgaard; Hornsbekgaard; Grønnenggaard; Gaastedgaard; Halderupgaarde; Fleisborg; Svenstrup.

9) **Vindblæssogn** er Annexet til Vildstedkirke. Dertil hører: Vindblæsbye; Dugelstrupbye; Østerstret; Aarupgaard; Biørnumslet.

10) **Kornumsogn**, bestaaer af Kornumbye, som efter daglig jydsk Udtalt kaldes Qvornum; Paa denne Byes Mark sees Rudera af et stort hedensk Alter, kaldet Qværnen, hvoraf menes at Byen har faaet sit Navn. Østerørbekbye; Smakmølle, er en liden Vandmølle, liggende paa den saa kaldede Løgstørsrimme. Midt imellem dette Sogn og Annexet ligger et Kiær, hvorigiennem løber en Bek, der bøier sig i mange Bugter, ligesom et Øre, og gjør Skiellet imellem begge disse to Sogne; af samme Bek have de to hosliggende Byer, nemlig Østerørbek og Vesterørbek, deres Navne.

11) **Løgstedsohn** er Anneret til Kornumkirke. Til dette Sogn hører: Løgstedbye; Miellerupbye eller Mellerup ligger midt imellem begge Sognekirkerne; Ravnstrupbye; Tollerupgaard; Vesterørbekbye; Løgstør, en Handelsbye eller Kiøbstædsflek; Toftberg, et eenligt Sted; Toftberg, som og kaldes Tidseltoft, en eenligt Sted, Vormestrup; Løgstedkirke ligger for sig selv ude paa Marken, en Fierdingvei østen for Løgstedbye, og ligesaa langt sønden for Løgstør, hvis Beboere søge denne Kirke.

Løgstør, en Handelsbye og Kiøbstædsflek; thi den har Anseelse af en Kiøbstæd, formedelst de smukke teighængte Bygninger, og dens Rettighed til at være en Losse- og Ladeplads, beliggende i en Bugt ved Liimfiorden, hvor nogle høie Grunde eller Sandbanker uden for i Fiorden ligge, hvilke hindre, at de Seilende ikke kan gaae med dybstikkende Skibe høiere op i Liimfiorden, men maae enten opholde sig her nogen Tid, intil at der blive saa høie Vande, at de kan flyde over disse saa kaldede Løgstørgrunde, eller og maae her udlosse deres indehavende Ladning i de smaa fladbundede Kaage, som kan løbe over disse høie Grunde, og transportere Vahrene videre op i Fiorden. Byen har faaet sit Navn deraf, at den er bygt paa nogle smaa Øer og Holme i et Kiær i Løgstedsohn, hvorfor den ogsaa i ældgamle Dokumenter kaldes Løgstedøer. Altsaa ligger Byen paa og imellem Moradser under en lang Række af høie Bakker, som indeholde en Slags Kalksteen. Byens Gaarde og Huse ere smukke murede

og teiglhængte. Her boe baade Haandværksmestere og nogle Kiøbmænd, som lade deres Fartøier seile paa Norge, Kiøbenhavn og Aalborg. De forommeldte saa kaldte Løgstørsgrunde i Liimfiorden ligge tæt uden for Byen, og have allene tre til halvfjerde Fod Vand sædvanlig, saa at intet Fartøi kan ved saa lave Vande seile over dem med sin fulde Ladning, men maae først med stor Bekostning og Besværlighed udlosse enten den halve eller hele Ladning, uden med saa skiel Fiordens Vande undertiden kan voxe høiere. Denne Vanskelighed ved Løgstørs høie Grunde (saa at Liimfiorden paa en kort Distance ei er seildyb nok) hindrer Skibsfartens Flor for de andre oven for Løgstør ved Liimfiorden liggende Kiøbstæder, saasom Thisted og Nøekiøbing paa Morsøe.

Ved denne Bye falder fortræffelig Sildefangst i Liimfiorden, saa og Fiskerie af Helt, Sild, Ørreder, Giedder, Aborrer. Man trækker tvert over Dybet paa den flade Grund over til den anden Side med Sandvaadde, hvorfor Fiskerne betale til Grundeieren en aarlig Afgift, fordi de opdrage Vaaddet paa hans Sandgrund.

Byen har ingen Kirke, men alle Indvaanerne søge Løgstedkirke som deres Sognekirke, hvilken ligger en god Fierdingvei fra Løgstør. Byen har ei heller nogen Magistrat, men ligger under Aars- og Sletherreders Ting, som holdes hver Onsdag her i Byen. Indvaanerne svare Konsumption, ligesom andre Kiøbstæder. Nogle af Byens Indvaanere, tilligemed en Deel Præster og Proprietairer, holder og belønner en Post imellem Aalborg og Løgstør; hans Posttour er ugentlig to gange, nemlig hver Torsdag- og Søndagften.

Et aarligt Marked holdes her i Byen den 7. Oktober med Qvæg og alle Slags. Fra Løgstør til Aalborg er Landveis 6 Mile; men en halv Miil østen fra Byen er ved Agersund Overfart imellem Himmersyssel og Hanherred.

12) **Biørnsholmsogn** er det ene Annex til Strandbyesogn, som ligger i Gislumherred i Mariageramt. Dertil hører: Biørnsholm, en Herregaard, som i fordom Tid har været et berømt Munkekloster af Cistercienserorden. Dette anseelige Munkekloster blev kaldet Vitskølkloster, paa Latin *Vitæ Schola*, stiftet Aar 1158 af Kong Valdemar den Første. Dette Kloster blev af Kongerne beriget med meget Jordegods, saa at det blev et af de mægtigste og rigeste Kloster i Riget; dets Forstander var en Abbed. Udi dette Kloster har været en latinsk Skole, som blev endog efter Reformationen ved Magt i mange Aar. Ved Reformationen kom dette Kloster og Gods Aar 1536 til

Kongen og Kronen; men Aar 1573 i Kong Friderik den Andens Tid kom det ved Mageskifte i Partikulieres Hænder til Rigens Raad Biørn Andersen, og blev giort til en Herregaard, som da, efter sin Eiers Navn, blev kaldet Biørnsholm.

Dette Kloster har fordum havt en prægtig Klosterkirke, som siden var Sognekirken, opbyggt efter Mariæ Rotundæ Kirke i Rom, med store Pillere af hugne Stene, hvorpaa er arbeidet i hundrede Aar; men samme prægtige Kirke blev ødelagt af de keiserlige Tropper ved deres fiendtlige Indfald i Jylland Aar 1627. Af denne prægtige Kirke findes endnu store og høie Rudera, stærke Mure og Pillere i Jorden. Derimod er nu en nye Sognekirke Aar 1668 bleven opbyggt, som er det fjerde Huus paa Borgegaarden; samme nye Kirke blev efter Kong Friderik den Tredies Befaling Aar 1668 indviet af Biskop Niels Villadsen i Viborg til Sognekirke i Stedet for den gamle Biørnsholmskirke.

Denne Herregaard ligger tæt ved Liimfiorden, hvoraf daglig Dags kan have ferske Fisk af Aborrer, Giedder, Helt og Skaller; desuden et særdeles vigtigt Aalefiskerie. Paa Herregaardens og Godsets Grund ere Liggsteder for 6 til 8 Fiskerbaade fra Aggerland, hvilke fiske med Pulsvaadde. Af disse Liggsteder svare Fiskerbaadene en aarlig Afgift til Grundeieren; ligeledes svares ogsaa til Gaardens Eier visse Boestadepenge af de Kræmmere af Handlende, som have deres Telte og Boder opslagne paa den Dag, da der aarlig holdes det store Marked, kaldet Klostermarked eller Biørnsholmsmarked, paa Herregaardens tilhørende Grund eller Mark.

Paa Gaarden holdes Staldøxen; dens frie Hovedgaardstaxt er 52 Tdr. 3 Skpr. 3 Fkr., Bøndergods 465 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr., Mølleskyld 12 Tdr. 6 Skpr. 1 Alb., Tiender 103 Tdr. 4 Skpr. Under Biørnsholm hører en liden Sædegaard, liggende strax derved, kaldet Lundgaard, af den omliggende Lund, hvoraf have fornøden Ildebrand, saavelsom og af den lille Skov paa Livøe.

Uden for Gaarden ligge tvende Vandmøller, nemlig: Sønder- og Nørmølle, af hvilke den ene er indrettet til Stampemølle. Paa Biørnsholmsmark tæt ved Herregaarden ligger et Sted, kaldet Aalkirkegaard, hvor Aalkirke fordum har staaet, men forlængst er afbrudt. Munksjørupbye; Østerfald, ere 2 Gaarde; Borregaardbye; Sønderlade, to Gaarde; Trendhuse; Overladebye; Ranumbye, er en stor Bye, hvor den residerende Kapellan til disse Sogne har en Annexgaard at boe i. Paa Ranummark findes et stort Hul, ligesom en Tragt, 30 Alne dybt og oven til ved 20 Alne breed.

Rønbergbye; Kiergaard, hvor efter Fortæling skal have boet Præsten til den afbrudte Aalkirke. Næsbye.

Livø eller Lif, hvis Navn i de allerældste Dokumenter skrives Ligh, er en liden Øe, beliggende i Liimfiorden udi Løgstørbredning eller Viig, og har en meget fornøielig Situation; den er en halv Miil lang, og næsten en Miil i sin Omkreds, stærk begroet med Hessel og anden Skov. Paa Øen ere ikkun to Bøndergaarde, og et lidet Kapel, hvori disse Beboere holde deres Morgen- og Aftenbøn, samt deres Andagt om Søndagen, naar de for haardt Veir, og om Vinteren for Storm og Iis, ei kan komme til Biørnsholmskirke, som ellers er deres rette Sognekirke, men ligger en Miil derfra.

Øen hører til Biørnsholmsherregaard; thi ved Reformationen faldt Øen med Vitskølkloster, nu Biørnsholm kaldet, til Kongen og Kronen; men ved Mageskifte med Kong Friderik den Anden kom den som Klosteret tilhørende Gods tilligemed Klosteret i Partikulieres Hænder. Disse Øeboere bruge selv intet Fiskerie, endskiønt deres Øe ligger midt i Liimfiorden; men deres Naboer paa den ikke langt derfra liggende Øe Fuur ligge her under Livøe bestandig og fiske Aar ud og Aar ind. En Deel Agerboere eller saa kaldte Havgasser ligge ogsaa her under Landet, og fiske med Pulsvodde paa den Tid af Aaret, naar de bruges. Disse Havgasser give Beboerne paa Livøe en vis Andeel af deres Fiskefangst, især Aal, for deres Herberg og Davre, som de i værende Tid har betinget sig hos dem, hvilke Aal kaldes Davreaal, og ere altid de største, beste og fedeste. Fra Livøeland gaaer en smal Grund af en halv Miils Stækning ud i Liimfiorden imod Himmersysselland. Samme Grund bestaaer af lutter smaa Flintestene, og kaldes Lifthap. Paa Siderne af denne Grund er 9 til 10 Favne dybt Vand, og gaaer her stærke Brændinger ind af Søen. Imellem de to Øer Livøe og Fuur løber et stort Dyb, katdet Ravndyb.

13) **Mallesogn** er det andet Annex til Strandbyekirke i Gislumherred paa Mariageramt. Til dette Sogn hører: Mallebye; Hedegaard; Lemdrupgaard; Evenstrupgaard; Østergaard; Brøterupgaard; Vandstedgaarde. Disse to Sogne have tilforn været eet Præstekald for sig selv, men blev i Kong Kristian den Femtes Tid annekteret til Strandbyesogn,

14) **Gundestedsgn** er Annexet til Ulstrupkirke i Aarsherred. Dertil hører Gundested, eller Gundestedgaard, en Herregaard, som holder Staldstude; dens

frie Hovedgaardstaxt er 22 Tdr. 3 Fkr. 1 Alb., Bøndergods 231 Tdr. 2 Skpr., Mølleskyld 3 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Tiender 38 Tdr. 3 Skpr. Borupbye; Lilleastrupbye; Biørnstrupbye; Vormstrupgaard.

IV. Hellumherred.

Hellumherred grændser mod Østen til Kattegat; mod Vesten til Hornumherred og en Part af Hindstedherred; mod Norden til Fleskumherred, og mod Sønden til Hindstedherred. Dette Herred indbefatter fiorten Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Gierdingsogn; 2) Blenstrupogn; 3) Bælumsogn; 4) Soelbergsogn; 5) Brøndumsogn; 6) Siemsogn; 7) Thorupsogn; 8) Skibstedsogn; 9) Lyngbyesogn; 10) Skiørpingsogn; 11) Fræersogn; 12) Sønderkongslevsogn; 13) Nørrekongslevsogn; 14) Komdrupsogn.

Vi merke nu hvert Sogn især:

1) **Gierdingsogn** bestaaer af Gierdingbye; Risegaard.

2) **Blenstrupogn** er Annex til Gierdingsogn. Dertil hører: Blenstrupbye, hvor Birketinget holdes; Lindenburg, et Baronie, hvis Hovedsæde er denne Herregaard; dens ældste Navn var Næsholm, og siden Næs eller Nees; denne Herregaard blev Aar 1404 bortskjænket til Viborgbiskopdom for en Sielemesse, efter de katholske Tidens Andagt, at holde i Viborgdomkirke; men ved Reformationen blev den seqvestreret, og Aar 1536 faldt til Kongen og Kronen, indtil den Aar 1561 ved Magestifte i Kong Friderik den Andens Tid kom i Partikulaires Hænder. Gaardens Navn blev Aar 1674 forandret og da kaldet Daasborg; Derefter blev Gaard og Gods af Kong Kristian den Femte Aar 1631 den 31. Januarii oprettet til et Baronie og kaldet Baroniet Lindenburg. Norden for Borgegaarden gaaer Lindenburgaae, over hvilken tilforn holdtes en Færge til at overbringe Reisende; men Aar 1753 blev bygt en Broe over Aaen, 20 Alen lang, og ved Broen er tillige bygt et Broe- og Kroehuus. Under Baroniet hører den store Vildmose, som Aar 1761 blev udskaaren og indrettet til frugtbar Ager og Eng; sammesteds er opført en privilegeret Sædegaard, kaldet Vildmosegaard, paa 32 Tønder Hartkorn, med en anseelig Bygning. Under Baroniet ligger den liden Sædegaard

Tulsted, i Thorupsogn; paa Gaarden holdes Staldstude. Under Baroniet henhøre disse 14 Kirker, nemlig: Gierdingkirke; Blenstrupkirke; Movkirke; Brøndumkirke; Siemkirke; Thorupkirke; Sønderkongslevkirke; Nørrekongslevkirke; Nibekirke; Voxlevkirke; Ællishøykirke; Svenstrupkirke; Gunderupkirke og Nøvlingkirke. Denne Gaards frie Hovedgaardstaxt er 63 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr., Bøndergods 552 Tdr. 4 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 5 Tdr. 3 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 21 Tdr. 2 Skpr., Kongetiender 66 Tdr. 5 Skpr. 2 Fkr. 1 1/2 Alb., Kirketiender 204 Tdr. 7 Skpr. 2 Fkr. 2 4/6 Alb. Askildstrupbye; Døllerupbye; Horsensbye; Øxenvadmølle.

3) **Bælumsogn**; dertil hører Bælumbye, hvor Herredstinget holdes hver Tirsdag; Bælumgaard; Vorgaard, en Herregaard, hvis frie Hovedgaardstaxt er 26 Tdr. 2 Skpr. 1 Alb., Skovskyld 1 Skp. 1 Alb., Mølleskyld 5 Tdr. 2 Skpr, 2 Fkr., Bøndergods 243 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr., Skovskyld 5 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr., Mølleskyld 8 Tdr. 4 Skpr. Til Gaarden er tre Vandmøller, hvoriblant er Riisstampemølle; nu er Gaard og Gods ved Auktion separeret. Blæsborgbye; Lillebrøndumbye; Dragsgaard, hvis Navn har fordum været Drag, er en stor Avlsgaard, som tilforn har hørt under Herregaarden Vorgaard, men er nu skilt derfra; dens frie Hovedgaardstaxt er 27 Tdr. 7 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb. Smediebye.

4) **Soelbergsogn**, hvis Kirke er bygt paa et høit Bierg, og er Annex til Bælumkirke. Dertil hører Soelbergbye; Viffertsholm, en Herregaard, oprettet Aar 1570 af 4 Bøndergaarde, har skønne Skove og got Fiskerie; paa Gaarden holdes Staldstude; dens frie Hovedgaardstaxt er 59 Tdr. 7 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb.. Bøndergods 301 Td. 3 Fkr., Skovskyld 23 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 2 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr., Tiender 23 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr. 1/2 Alb. Raarupgaard; Raarupbye; Østerkaarupgaard; Nebelundgaard; Krogvedgaard.

5) **Brøndumsogn** bestaaer af Storebrøndumbye; Æistrupbye; Mølholmbye; Brøndummølle.

6) **Siemsogn** er det ene Annex til Brøndumkirke. Dertil hører: Siembye; Bredal, en eenlig Gaard. I den Østre Ende af Siems Kirkemuur sidder en

Steen, kaldet Blodsteen, naar man skraber noget af samme Steen, kan det strax stille Blod.

7) **Thorupsogn** er det andet Annex til Brøndumkirke. Dertil hører: Thorupbye; Hellumbye, hvorved ligger Madomsøe, som er en Miil rundt om; efter gammel Fortæling skal et Slot have staaet i den østre Side af denne store Søe, men skal være siunket, og skal baade Rudera af samme Slot endnu kiendes og tillige kunde fornemmes af dem som fiske i denne Søe. Aspbye; Ravnhusene; Tulsted, en Herregaard, som vel er tiendefrie, men ei komplet; den ligger under Baroniet Lindenberg; paa Gaarden holdes Staldstude; dens frie Hovedgaardstaxt er 10 Tdr. 1 Alb. Bøndergods 35 Tdr. 1 Skp. 3 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 7 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb., Tiender 20 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr. 2 1/4 Alb. Paa Tulstedmark er en Bakke, kaldet Kapelbakken, hvor man seer kiendelige Spor af en Kirke og Kirkegaard.

8) **Skibstedsogn** bestaaer af Skibstedbye, som menes at have sit Navn af en Aae, beliggende en Fierdingvei fra Byen, og har forud været seilbar, og bruges nu af Bønderne til at fiske i med nogle smaa Knubskibe, paa hvilke de drageer deres Høe i Land. Svanfolkbye, hvor strax ved ligger den store Smidiesøe. Randrup, en Herregaard, hvis frie Hovedgaardstaxt er 26 Tdr. 7 Skpr. 1 Alb.; Bøndergodset er indbefattet under Kongstedlunds kontribuerende Hartkorn, efterdi begge disse to Godser ere samlede.

9) **Lyngbyesogn** er Annex til Skibstedkirke. Dertil hører: Lyngbyebye; Termdrupbye; Termdrupmølle; Torupbye; Lundsgaard, en eeneste Gaard.

10) **Skiørpingsogn**. Dertil hører: Skiørpingbye; Rebildbye; Skindbergbye; Teglggaard, en liden ufrie Sædegaard, liggende under Buderupholm; dens Hartkorn er 11 Tdr. 3 Skpr. 1, Fkr. 2 Alb., Skovskyld 2 Tdr. 7 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb. Denne Gaard har i ældgamle Tider været et Teglværk til det gamle Egholmslot, som har ligget paa en liden Holm i et Kiær Vesten for Skiørpingemark, hvor dets Rudera med dobbelte Grave og Volde endnu ere kiendelige og sees, men samme Slot er blevet ødelagt af Dronning Margrethe; Slottets Plads hører til Teglggaard. Sydost fra Pladsen ligger en Høy, som endnu kaldes Fruerhøy eller Dronning Margrethes Høy, saa og nogle lange Bakker, som kaldes Fruerlundsbakker,

11) **Fræersogn** er Annex til Skiørringkirke. Dertil hører: Fræerbye; Seglstrupbye; Tustrup, en Herregaard, men ukomplet; dens frie Hovedgaardstaxt er 13 Tdr. 3 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 8 Tdr. 4 Skpr., Bøndergods 41 Tdr. 2 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 4 Skpr. 3 Fkr., Tiender 15 Tdr.

12) **Sønderkongslevsogn**. Dertil hører: Sønderkongslevbye; noget fra samme Bye ligger i Heeden en stor og viid Plads, besat med mægtige store Stene rundt omkring: denne Plads kaldes store Munus, hvor een af de gamle danske Konger formenes at være begravet, hvoraf baade Herregaarden og de to Byer, Sønder- og Nørrekongslev, have deres Navn. Kongstedlund, en Herregaard, beliggende med Udsigt til Kattegat; dens Navn skrives i meget gamle Dokumenter Kongeslevlund, og skal være bygt og beboet af en dansk hedensk Konge, som ligger begravet i en Høy paa nys forommeldte store Plads; dens frie Hovedgaardstaxt er 36 Tdr. 2 Skpr. 2 Fk. 1 Alb., Skovskyld 6 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb, Bøndergods baade til Kongstedlund og Randrupherregaard i Skibstedsogn er 430 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr., Skovskyld 7 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb.

13) **Nørrekongslevsogn** er det ene Annex til Sønderkongslevkirke. Dette Sogn bestaaer ellers af Nørrekongslevbye.

14) **Komdrupsogn** er det andet Annex til Sønderkongslevkirke. Dertil hører: Komdrupbye; Refs eller Refsnæs, en Herregaard, hvis Hovedgaardstaxt er 55 Tdr. 2 Skpr. 1 Alb., Skovskyld 1 Skp. 1 Alb., Mølleskyld 1 Td. 4 Skpr. 3 Fkr., Bøndergods 300 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr., Skovskyld 1 Skp. 1 Fkr. 1 Alb., Tiender 30 Tdr. 5 Skpr. 2 Fkr. 2 $\frac{3}{7}$ Alb. Nogle mene, at denne Herregaard bør regnes til Nørrekongslevsogn.

V. Hornumherred.

Hornumherred grændser mod Østen til Fleskumherred, og noget deraf til Hellumherred; mod Sønden til Aarsherred; men mod Vesten og Norden til Liimfiorden. Dette Herred er meget vidtløftigt, saa at en Deel af den udenbyes Meenighed til St. Budolphisogn i Staden Aalborg ligger paa dette Herreds Grund. Dernæst indbefatter dette Herred et Kiøbstædkirkesogn i den Kiøbstæd Nibe, og fiorten

Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Nibekiøbstædkirkesogn; 2) Voxlevsogn; 3) Ælleshøisogn; 4) Svenstrupsgn; 5) Aarestrupsgn; 6) Buderupsgn; 7) Grivlevsogn; 8) Veggerbyesogn; 9) Bislevsogn; 10) Hornumsogn; 11) Sønderholmsogn; 12) Freilevsogn; 13) Sønderupsgn; 14) Suldrupsgn; 14) Nørholmsogn.

Vi merke nu hvert. Kirkesogn i, Særdeleshed.

1) Det Kirkesogn i den **Kiøbstæd Nibe**.

Nibe, en Søekiøbstæd, beliggende ved Liimfiorden, og er meget bekiendt og berømt af sit store og herlige Sildefiskerie, som her falder i bemeldte Liimfiord, og som her gjør en stor Bugt eller saa kaldet Bredning. Denne Bye ligger under 57 Grader 1 Minut Latitud., og 25 Grader 33 Minuter Longitud. Den ligger 2 Mile fra Aalborg og 8 Mile fra Viborg.

Byens Handel er meest Sildehandel af Sildefiskeriet, da deraf i forrige Tider er aarlig udført mange tusinde Tønder saltede Sild; men nu omstunder tørres de fleste af Vaarsilden, og forsendes til Kiøbenhavn og Norge under det almindelige Navn af tørre Jyder, men Høstsilden nedsaltes. Silden fanges med Bundgarn, som har deres visse Tid at staae; dog er Sildefiskeriet ei nu omstunder saa rigt og overflødig, som det i forrige Aarhundrede har været, da Prisen paa Silden i Nibe har været anseet som en Regel for de andre Fiskerier til at taxere og fastsætte Sildekiøbet efter paa andre. Stæder.

Aalfiskeriet bruges fra St. Hansdag til Augustimaanedes Udgang af tolv Sælskaber, som bruge deres Strygegilde til at fiske med; men Gaardaalen kommer ei ind i Fiorden førend ved Enden af Augustimaaned.

Byen er meget folkerig. Den har fra utænkelige Tider af havt adskilligt Kiøbmandskab og Handel; men især fik den af Kong Friderik den Fierde Aar 1727 Kiøbstædsprivilegium. Byen har tilforn i Kong Kristian den Andens Tid været et bekiendt Fiskerleie, og da hørt under Voxlevsogn, men dog havt sit eget lidet Kirkekapel, kaldet St. Justi eller Jodoci Kapel, hvortil er i de papistiske Tider skeet megen Pillegrimsfart formedelst nogle Helgenes Been og Reliquier, som bleve der giemte. (See Terpagers Ripæ Cimbr. Pag. 567).

Kirken har fra Aar 1513 tilhørt Biskoppen i Viborg, og havt sin egen Præst. Men nu er Nibebyes Sognekirke Hovedsognet, og Voxlev er Annexet. Begge disse to Kirker høre nu under Baroniet Lindenborg. Byen leed stor Skade af Ildebrand Aar 1765. Byens Øvrighed

er en Byefoged, som tillige er Herredsfoged over Hornum- og Fleskumherreder, samt en Bye- og Herredsskriver. Byetinget holdes i Nibe hver Løverdags, og Herredstinget for bemeldte to Herreder holdes i Byen hver Torsdag i Byefogdens Huus; thi Raadstue er her ikke. Sildefiskerne have deres Kaage eller fladbundede Fartøier, men Kiøbmændene har adskillige store Fartøier, hvormed de farer paa Norge og andensteds. Posten afgaaer fra Nibe til Aalborg hver Mandag, Onsdag, Torsdag og Løverdags, og kommer igien tilbage samme Aften. Et aarligt Marked holdes her den 25. Septembr,

2) **Voxlevsogn** er nu Annexet til Nibekiøbstædskirke; men Aar 1572 i Kong Friderik den Andens Tid var Voxlev Hovedsognet, Nibe derimod Annexet, og Sognepræsten boede da paa Dalsgaard, som sin Præstegaard. Til dette Sogn hører: Voxlevbye; Pandum, en Herregaard, som i de ældgamle Tider har hørt til Vitskølkloster, og derefter til Viborgbiskopdom; men ved Reformationen hiemfaldt Aar 1536 til Kongen og Kronen, men derefter er den i Kong Kristian den Fierdes Tid solgt til privat Eiendom. Gaarden har, tilligemed den Herregaard Lundbek i Bislevsogn, havt sin egen Birkeret; dens frie Hovedgaardstaxt er 30 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr., Bøndergodset er inbberegnet under bemeldte Lundbeks kontribuerende Hartkorn. Grydstedbye; Harild; Østergaard; Simestedgaard; Kleistrupbye; Taarupbye; Gielstrupbye; Rodstrup; Binnerupbye.

3) **Ælleshøysogn**; dertil hører Ælleshøybye, Raakildegaard, Bonderupbye.

4) **Svenstrupsogn** er Annexet til Ælleshøykirke. Dertil hører: Nørresvenstrupbye; Søndersvenstrupbye; Ridemandsmølle; Lyngbierggaard; Lerebye; Vestermølle; Østermølle. Udi den danske Historie er dette Sogn bekiendt af et Feltslag, hvori den danske Adel og deres medhavende Krigsfolk (som her paa Marken opholdte sig om Natten, for at ville Dagen derefter rykke hen til Aalborg, men blev om Morgenen strax angreben af Skipper Klemen og de oprørske Vendelboer) bleve slagne paa Svenstrupmark Aar 1534. (Læs Ar. Hvitfelds Krønike Pag. 1430.)

5) **Aardestrupsogn**, hvis Navn ogsaa skrives Ordestrup og Ardestrup. Dertil hører: Aarestrupbye, hvor Tinget holdes om Tirsdagen; Torstedlund, en Herregaard, som har en behagelig Situation ved Skoven, med Fiskedamme

og ferske Søer. Denne Gaard er tilligemed de Herregaarde Rostrup og Albek oprettet til et Stamhuus, som sorterer under Torstedlundsbirk; Paa Gaarden holdes Staldstude; Gaardens frie Hovedgaardstaxt er 45 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr., Skovskyld 5 Tdr. 7 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Bøndergods til Torstedlund og Albek er 569 Tdr. 6 Skpr. 2 Fkr. 1 1/2 Alb., Skovskyld 5 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 7 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr., Tiender 96 Tdr. Torstedbye; Ærstedbye; Stubberup, har to Gaarde; Rødmølle; Foldager, en eeneste Gaard. Sognepræsten boer i Julstrup. i Annexet. I Aarestrupbye er et Hospital for 5 Lemmer.

6) **Buderupsogn** er det ene Annex til Aardestrupkirke. Dertil hører: Buderupholm, en Herregaard, hvis frie Hovedgaardstaxt er 18 Tdr. 1 Skp. 1 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 1 Skp. 1 Alb., Mølleskyld 2 Skpr. 2 Alb., Bøndergods 240 Tdr. 2 Skpr. 3 Fkr. 1 1/2 Alb., Skovskyld 15 Tdr. 1 Skp. 2 Alb., Mølleskyld 1 Td. 2 Fkr., Kongetiender 58 Tdr. 6 Skpr. 3 Fkr. 1 2/5 Alb., Kirketiender 12 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr. 2 1/3 Alb. Ved Gaarden er anlagt et Sæbesyderie og en Oliemølle. Støvringbye; Støvringmølle, Mastrupbye; Sørupbye, paa hvis Mark sees nogle Rudera af et Kapel eller liden Kirke; Søgaard, en eenlig Gaard; Julstruppræstegaard, paa 8 Tdr. Hartkorn, hvor Sognepræsten, som forhen er meldt, boer. Samme Gaard har Kong Kristian den Tredie Aar 1552 givet dertil i Stedet for en anden Præstegaard, som laae ved Buderupkirke, men blev nedbrudt, og dens Marker lagte under Herregaarden Buderupholm.

7) **Gravlevsogn** er det andet Annex til Aarestrupkirke. Dertil hører: Gravlevbye; Oplevbye; Oplevtved, 3 Huse; Lundhuset; Skyllingbrochuus; Fløebye; Borup, 2 Gaarde. Udi dette Sogn er en stor Søe, hvis søndre Side aldrig fryser, om der er aldrig saa stræng en Vinterskulde..

8) **Veggerbyesogn**; hvortil høre: Veggerbye; Hidsbye; Bustedgaard; Høiriisgaard; Brastedbye; Aastrupgaard; Torndalgaard; Byrstebye; Liungsebye; Kalstrupbye; Kirketerpræstegaard, hvor Sognepræsten boer.

9) **Bislevsogn** er Annexet til Veggerbyekirke. Dertil hører: Bislevbye; Lundbek, en Herregaard, beliggende meget fornøieligt ved Liimfiorden, en Fierdingvei fra Kiøbstæden Nibe. Gaarden skal have sit Navn af den tæt omkring

Haugen paa den østre Side løbende Bek, og de fire omliggende Lunde eller smaa Skove. Denne Gaard har baade tilstrækkelig Skov, og skjønt Fiskerie; thi den har 47 matrikulerede Fiskestader i Liimfiorden, dernæst tillige ogsaa en Deel Boelsjorder og Huusgrunde i Nibe. Paa Gaarden holdes Staldstude. Dette Gods, tilligemed den Herregaard Pondum i Vorlevsogn, have deres egen Birkeret, hvis Birketing, holdes om Onsdagen. Den frie Hovedgaardstaxt er 34 Tdr. 1 Alb., Bøndergods til begge Gaardene er 562 Tdr. 2 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 3 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr., Mølleskyld 18 Tdr. 7 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb., Tiender 94 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr. 1 4/7 Alb. Paa Lundbeksmark er et Sted, kaldet Korsriis, hvor endnu sees Rudera af en Herregaard, kaldet Korsriis, som blev Aar 1568 nedbrudt, og i dens Sted blev Lundbek opbyggt af dens Materialier. Holmagerbye; Hedegaarden; Snarupgaarden; Pindstrupgaard; Tyrestrupgaard; Ildftegaardj. Dørupbye; Halkiærmølle.,

10) **Hornumsogn.** Dertil hører: Hornumbye; Hæsumbye; Guldbekbye, hvorigiennem flyder en Bek, som deler Byen i Østerguldbek og Vesterguldbek; samme Bek bliver siden til en stor Aae, som flyder igiennem Svenstrup ned i Aalborgfiord, og udgjør Østeraae i Aalborg. Volstrupbye, hvor den jydsk Spaamand, om hvilken Jens Lauritzen Wolf i sin Encomion Regni Daniae Pag. 79 fortæller, havde sit Natteherberge i en Ovn, og hans Hest stod uden for. Mølbiærgbye; Æstrupbye; Frendrup, en eenlig Gaard; Abildgaard; Mølgaard, en eenlig. Gaard.

11) **Sønderholmsogn.** Dertil hører Sønderholmbye, paa hvis Byemark sees et hedensk Offersted, hvor en stor Steen, 20 Alen i sin Omkreds, ligger oven paa en Deel andre opreiste, Stene. Restrup, en Herregaard, hvis Navn ofte skrives Resstrup; denne Gaard, tilligemed Torstedlund og Albek, blev af Greve Friderik Kristian Levetzau oprettet til et Stamhuus, og har sit eget Birketing, som holdes om Tirsdagen i Aarestrupbye; paa Gaarden holdes Staldstude; man har her ogsaa skjønt Fiskerie i Liimfiorden. Dens frie Hovedgaardstaxt er 105 Tdr. 1 Skp. 3 Fkr., Mølleskyld 1 Td. 4 Skpr. 3 Fkr., Bøndergods 763 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr. 1 1/2 Alb., Mølleskyld 11 Tdr., 5 Skpr. 2 Fkr., Tiender 154 Tdr. Tostrupbye; Norupbye.

12) **Freiglevsogn** er Annexet til Sønderholmkirke. Dertil hører: Freiglevbye; Dragstrupbye.

13) **Sønderupsogn**, hvis Kirke ligger ved Landeveien mellem Viborg og Aalborg, bestaaer af Sønderupbye; midt i samme Bye ligger et stort Kiær med en Dam i Midten, som før skal have været en stor Søe; paa Byemarken ere nogle Høye, som kaldes Bavnhøye. Blæsborg; Knol, et Boel; Munkholm, to smaa Steder: Rebstrup, har tilforn været et adeligt Herresæde, og sees endnu de overblevne Rudera af den gamle Bygning, men nu er Gaarden afdeelt i to smaa Steder, hver paa 6 Tdr. Skyld; derved ligger en Vandmølle i en dyb Dal. Pleistrupgaard; Trengstrupgaard; Tøtterup, tre halve Gaarde; Rodstedbye, hvor man seer nogle tydelige Rudera af en Kirke og Kirkegaard, som der i fordum Tid har staaet. Bravelstrupbye; Gammelholm, en eneste Gaard.

14) **Suldrupsogn** er Annexet til Sønderupkirke. Dertil hører Suldrupbye, hvor der tilforn har været en stor Søe, som nu er udskaaren og indhegnet til Høebiering. Albek, en Herregaard, som nu er indlemmet til Stamhuset Restrup, og Godset sorterer under Restrups Birketing, paa Gaarden holdes Staldstude; dens frie Hovedgaardstaxt er 17 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr.: men Gaardens kontribuerende Bøndergods er indberegnet under Tørstedlunds Gods i Aarestrupsogn. Paa Hovmarken ere tre Steder, som kaldes Povelstrup, Hvingelhat og Riisholt, hvilke have været tre Bøndergaarde, men ere afbrudte og henlagte under Hovedgaarden. Hyllestedbye, hvorved ligger en stor Søe, kaldet Hidsøe; Hyldalbye; Ørstrupbye; Dalumgaard: Hidsbekgaard; Hidsbekmølle; Frendstrupgaard.

15) **Nørholmsogn** bestaaer af Nørholmbye; Klitgaardene er et Fiskerleie, beliggende en halv Miil førend man kommer til Kiøbstæden Nibe; her er en stor Bakke, bestaaende af lutter Kride og Krideleer. Imellem Nørholm- og Sønderholmsogne har fordum gaaet Søe og salt Vand, hvor man ikke allene med Fiskekaage, men og med store Fartøier har kunnet seile, men nu er Vandet udskaaret, saa at her er tørt Land, Fædrivt, Moser, Eng og Mark.

16) Til **St. Budolphisogn** i Staden Aalborg hører følgende Byer, som udgiøre den udenbyes Menighed paa Landet; hvilke Byer ligge i dette Herred, nemlig:

Hasseriisbye, en stor Bondebye, hvis Huusmænd gaae dagligdags ind til Aalborg, og tiene som Arbeidsfolk og Dagleiere. Vesterladegaard, en frie og komplet Herregaard, beliggende strax uden for Aalborgbyes Vesterport; den har i ældgamle Tider været en Ladegaard enten til Aalborgslot, eller til Helligaands Kloster og Hospitalet, og fra den Tid af endnu fører Navn af Ladegaard. Den har tilhørt Kongen og Kronen indtil Aar 1675, da den blev bortskiødet til privat Eiendom; dens frie Hovedgaardstaxt er 37 Tdr. 4 Skpr. 3 Fkr., Bøndergods 264 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr. Klostermark; Kietteruphuus; Kiærsmølle, tilforn Riismølle kaldet; Kiærslund, en liden Gaard. (Se tillige St. Budolphisogn i Staden Aalborg foran Pag. 404).

VI Fleskumherred.

Fleskumherred grændser mod Norden og Østen til Liimfiorden; mod Sønden til Hellumherred; og mod Vesten til Hornumherred. En Deel af Staden Aalborg og den udenbyes Menighed til vor Fruesogn i Aalborg ligger paa dette Herreds Grund. De Landsbyekirkesogne, som dette Herred bestaaer af, ere disse 14 efterfølgende, nemlig: 1) Romdrupsogn; 2) Klarupsogn; 3) Storvordesogn; 4) Seiglflodsogn; 5) Mousogn; 6) Ferslevsogn; 7) Dahlsogn; 8) Voldstedsogn; 9) Guddomsogn; 10) Lillevordesogn; 11) Gunnerupsogn; 12) Nøflingsogn; 13) Nørretranderssogn; 14) Søndertranderssogn. Vi merke nu hvert Sogn især:

1) **Romdrupsogn** bestaaer allene af Romdrupbye.

2) **Klarupsogn** er Annexet til Romdrupsogn. Dertil hører: Klarupbye; Klarupgaard, en Herregaard, hvis frie Hovedgaardstaxt er 26 Tdr. 2 Fkr. 2 Alb., Bøndergods 346 Tdr. 7 Skpr. 3 Fkr. 2 1/2 Alb., Tiender 103 Tdr.

3) **Storvordesogn** bestaaer af Storvordebye, hvor den Bonde Æsbern Jensen Reimard boede, som Aar 1534 greb og fangede Rigets Fiende, Skipper Klemens, og til Belønning for denne hans Heltegierning forlehnede Kong Kristian den Tredie ham med en Gaard der i Byen, frie for alle, Afgivter. (A. Hvitfelds Krønike Pag. 1432).

4) **Seiglflodsogn** er Annexet til Storvordesogn. Dertil hører: Seglflodbye; Seglflodmølle.

5) **Mousogn**; dertil hører: Moubye; Ægensebye, paa hvis Mark staae to saa kaldte Viider, til et Kiendetegn for de Seilende, hvilke derfor efter hvert Skibs Læsters Drægtighed maae betale noget vist til deres Vedligeholdelse. Ægensekloster, en ukomplet Sædegaard, hvis Hartkorn er 6 Tdr. 2 Fkr. Denne Gaard har i fordum Tid været Hovedgaarden for alt det Bøndergods der i Egnen, som har hørt til Mariagerkloster, og derfor af Almuen faaet Navn af Kloster, men ellers aldrig har været et Kloster selv; den har i de Tider Aar 1453 havt store Herligheder af Told, Forstrand, Fiskerie etc., men nu er Gaarden foreenet med en anden stor Sædegaard, kaldet Høstmark, der i Sognet. Høstemark eller Høstmark, en stor men ufrie Herregaard, som tilforn har været fire Bøndergaarde, og kaldet Høgsted eller Høysted, af de mange omliggende Høye. Gaarden er oprettet Aar 1698.; dens Hovedgaardstaxt er 14 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Skovskyld, 1 Td. 2 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 3 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr., Bøndergods 129 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb. Dokkedalbye, hvor nogle Bierge ligge, som kan af de Seilende sees næsten to Mile ude i Søen; oven paa et af disse Bierge er en Dam med Fiske i. Stridmølle, som gaaer ved Vandet af de to Bekke, Flandsbek og Strebek; Stebekbye, som har sit Navn af den Bek Stebek, som er den tredie Bek, der løber igiennem Sognet; Knarmov, een Gaard; Færgehusene; Skiellet, et Huus, som Kong Kristian den Anden selv ved sin høie Nærværelse udviiste at skulle være Grændseskiellet imellem Mariagerklosters og Viborgkapitels Eiendomme der i Sognet. Udi Kong Kristian den Tredies og Kong Friderik den Andens Tid har i Mousogn været et betydeligt Sildefiskerie, da her blev holdt Sildesaltere ved Fiskerleierne, for at salte Sild for kongelig Regning til den kongelige Hofholdning i de Aar 1551 og 1562.

6) **Frerslevsogn** bestaaer af Frerslevbye; Mielsbye; Nøttenbye; Pederstrup, en eenlig Gaard.

7) **Dahlsogn** er det ene Annex til Ferslevkirke. Dertil hører: Dahlbye; Povelstrupbye; Finstrup, en eenlig Gaard, men ukomplet; dens frie Hovedgaardstaxt er 9 Tdr. 5 Skpr. 2 Fkr.

8) **Voldstedsogn** er det andet Annex til Ferslevkirke, og bestaaer allene af Voldstedbye.

9) **Guddomsogn eller Gudumsogn**, hvis Kirke ligger paa en høi Bakke og har et høit Taarn. Strax ved Kirken ligger en stor Gravhøy, kaldet Kongenshøy. Til Sognet hører: Gudumbye; Gudumlund, en Herregaard, omringet med Ege- og Bøgeskov af en Miil i Omkreds. Denne Gaard, tilligemed Mølle, Mølledam og to Aalegaarde, blev Aar 1425 efter den papistiske Overtroe skienket til Biskopsbordet i Viborg, for at holde Sielemesser i Domkirken; men ved Reformationen Aar 1536 blev den med øvrigt bispeligt Gods sekulariseret, og hiemfaldt til Kongen og Kronen. Derefter blev Gaarden med alt sit Gods Aar 1573 solgt til Partikulieres Eiendom. Paa Gaarden holdes Staldstude. Dens frie Hovedgaardstaxt er 39 Tdr. 1 Fkr., Skovskyld 3 Skpr. 2 Alb., Mølleskyld 5 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr., Bøndergods 635 Tdr. 1 Skp. 1 Alb., Skovskyld 2 Tdr. 2 Skpr. 3 Alb., Tiender 54 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr., 1 Alb. Ved Gaarden ligger en skøn Vandmølle med to Qværne, som drives af en Aae, hvortil gaaer en Søe og adskillige Bekke; derved er et got Aalefiskerie, og lidet fra Gaarden ere to skønne Aalegaarde i nogle sammenløbene Aae og Søer. Paa en Banke østen for bemeldte Vandmølle staaer et lidet grundmuret Taarn, som formodentlig i forðum Tid har været et Fangetaarn. Kieldgaarde, ere tre Gaarde.

10) **Lillevordesogn** er Annex til Gudumkirke, og bestaaer af Lillevordebye.

11) **Gunnerupsogn**. Dertil hører: Gunnerupbye; Torupbye; Værstbye. Fielleradbye; Lundbyekrathuse; Halsbye; Halsbroehuus; Flamstedgaard; Flamstedmølle; Ooppelstrupbye; Skovstrupbye. Dette Sogn tiligemed Annexet ligge til Biskoppen i Viborg, som holder her sin residerende Kapellan. I dette Sogn ligge en Deel hedenske Altere og Offersteder, nemlig Grønhøy og Abhøy ved Kirken; Tinghøy, hvor Tinget har været holdet; Kirkebakken i Heeden; Hinderhøy; Skaarhøy, etc. Især er Lundbye omgivet med store og høie Bakker; af disse kan man paa den allerhøieste tælle 34 omliggende Kirker.

12) **Nøvlingsogn** er Annexet til Gunnerupkirke. Dertil hører: Nøvlingbye; Lundergaard; Guttentorp; Sæderupbye; Gistrupbye; Vessebye.

13) Til **vor Fruekirkesogn** i Staden Aalborg hører følgende udenbyes Meenighed, som ligger paa Fleskumherreds Grund, nemlig: Teiglgaarden; Ængeland, et Markhuus: Ægholm, en Øe i Liimfiorden. (See foran ved Staden Aalborgs Beskrivelse Pag. 405).

14) **Nørretranderssogn** er det ene Annex til vor Fruekirke i Aalborg. Dertil hører: Nørretrandersbye; Sohngaardsholm, en nye Herregaard, indrettet Aar 1688, og, fik det nye Navn, da den tilform er kaldet Fildstedladegaard, beliggende strax østen for Aalborg; den har i fordum Tid været en Ladegaard til Aalborghuusslot. Her holdes Staldstude. Dens frie Hovedgaardstaxt er 63 Tdr. 6 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Bøndergods 346 Tdr. 7 Skpr. 3 Fkr. 2 1/2 Alb., Tiender 100 Tdr. Utterupbye; Sundbye.

14) **Søndertranderssogn** er det andet Annex til vor Fruekirke i Aalborg. Dertil hører: Søndertrandersbye; Gugbye.

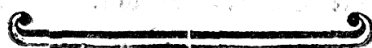
End videre hører til Viborgstift i det Geistlige, eller under Biskoppen i Viborg:

I. **Sønderlyngherred**, beliggende i Dronnigborgamt i Aarhusstift;

II. **Gislumherred**, beliggende i Mariageramt i Aarhusstift; og

III. Den **Kiøbstæd Hobroe**, beliggende i Onsildherred i Mariageramt i Aarhusstift.

Thi vilde den gunstige Læser behage at oplede disse to Herreder og Kiøbstæden Hobroe udi Aarhusstift, hvor de findes hver i sit ommeldte Amt anførte og beskrevne.

Kilde: Nicolay Jonge,
Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.
Kiøbenhavn 1777
Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store
Helliggieststrædet No. 150

Side 631 - 658

IV. Om Aarhusstift og Stiftamtmandskab.

Aarhusstift grændser mod Østen til Kattegat; mod Norden til Mariagerfiord og Viborgstift; mod Vesten og Sønden til Riberstift, hvorfra det skilles ved Veilefiord. Det strækker sig i Længden femten Mile, men i Bredden otte til ni Mile.

Dette Stift er det beste og tillige det folkerigeste af alle fire Stifter i Jylland; ligeledes er Egnen overalt ogsaa den behageligste: thi baade er her en stor Deel Skove, hvori findes Vildt, saa og har Naturen forsynet dette Stift med seilbare dybe Floder, saasom Mariagerfiord, Horsensfiord, Randersfiord, Grenaaefiord, samt fiskerige Søer, dybe Aaer og Strømme. Af den Aarsag finder man flere Herregaarde, Grevskaber og Baronier oprettede i dette Stift, end i noget af de øvrige tre.

Aarhusbispedom er, næst det slesvigske og riberske Bispedom, det ældste i Jylland; thi det er stiftet ved Midten af det tiende Aarhundrede udi Kong Harald Blaataands Tid, men strax i Begyndelsen formedelst Kristendommens Forfølgelse havde nær gaaet til Grunde, hvorfor dette Stift blev i det ellefte Aarhundrede af Kong Svend Æstridsen sat i fuldkommen Stand igien. Man mener, at Aarhusstift har udgiort Aabosyssel og Lovsyssel, som har været to af de ni Sysseler, hvori Jylland fordem har været inddeelt udi.

Efter Souverainiteten er Aarhusstift efter Matrikelen inddeelt i otte Amter, hvilke indbefatte 30 Herreder i det Verdslige, men kun 29 Herreder i det Geistlige; dernæst 7 Købstæder i det Verdslige, men 8 Købstæder i det Geistlige. Amterne ere disse følgende med deres underliggende Herreder:

I. **Havreballegaardsamt**, hvorunder henhører: 1) Staden Aarhus, som er Stiftets Hovedstad; dernæst disse tre Herreder, nemlig: 2) Ningherred; 3) Hasleherred; og 4) Vesterlisbiergherred.

II. **Stiernholmsamt**, hvorunder henhører: 1) Den Søekiøbstæd Horsens; dernæst disse tre Herreder, nemlig: 2) Nimherred; 3) Hattingherred; og 4) Biergeherred. Disse tvende Amter ere annekterede under een Amtmand, som altid tillige er Stiftamtmand over Aarhusstift; og under Stiftamtmanden staae alle Kiøbstæderne i Stiftet, Den kongelige Amtstue for begge disse Amter holdes af Amtsforvalteren i Staden Aarhus; dog ligger Kalløeamt under samme Amtstue.

III. **Skanderborgamt**, hvorunder henhører: 1) Den Kiøbstæd Skanderborg; saa og disse fem Herreder, nemlig: 2) Hiemslevherred; 3) Tyrstingherred; 4) Voorherred; 5) Sabroeherred; 6) Framlevherred; og 7) fem Kirkesogne af Giernherred, som ligger i Silkeborgamt.

IV. **Aakieramt**, hvorunder henhører ikkun et eeneste Herred, som er Hadsherred. Disse to Amter have een Amtmand fælles, og den kongelige Amtstue for begge Amterne holdes af Amtsforvalteren i Skanderborg.

V. **Kalløeamt**, hvorunder henhøre de to Søekiøbstæder: 1) Grenaae, og 2) Æbeltoft; dernæst disse fem Herreder, nemlig: 3) Sønderhaldherred; 4) Nørreherred; 5) Sønderherred; 6) Molsherred; 7) Østerlisbiergherred. Dette Amt har sin egen Amtmand; men de kongelige Skatter og Oppebørseler erlægges paa den kongelige Amtstue i Aarhus.

VI. **Dronningborgamt**, hvorunder henhører: 1) Den Søekiøbstæd Randers; dernæst disse otte Herreder, nemlig: 2) Sønderlyngherred; 3) Nørrehaldherred; 4) Gierlevherred; 5) Støvringherred; 6) Galtenherred; 7) Houlbiergherred; 8) Rougsædherred; og 9) Onsildherred. Dog er at merke, at Sønderlyngherred hører i det Geistlige under Viborgstift,

VII. **Silkeborgsamt** bestaaer af: 1) Hindsherred; 2) Vradsherred; 3) Lysgaardherred; og 4) Giernherred, hvoraf de ni Sogne høre til dette Amt, men de øvrige fem Sogne høre til Skanderborgamt, hvorom forhen er meldt. Under dette Amt henhører og de nye Kolonier paa Alheeden.

VIII. **Mariageramt**, hvorunder henhøre de to Søekiøbstæder: 1) Mariager, og 2) Hobroe. Denne Kiøbstæd hører vel til Aarhuusstift i det Verdslige, men dens Geistlighed hører under Biskoppen af Viborgstift. Dernæst det eeneste Herred, nemlig Gislumherred, som vel er matrikuleret til Aarhuusstift, men hører dog i det Geistlige under Viborgstift. Alle disse tre Amter have een Amtmand fælles, og den kongelige Amtstue for disse tre Amter holdes af Amtsforvalteren i Randers. Vi beskrive nu hvert Amt i Særdeleshed.

I. Havreballegaardsamt.

Havreballegaardsamt grændser mod Østen til det store Belt; mod Norden til Kalløeamt; mod Vesten til Skanderborgamt; og mod Søndén til Aakieramt, Dette Amt er før Souverainitæten kaldet

Aarhusgaardslehn af den saa kaldede Kongensgaard i Aarhus, som havde været i de papistiske Tider de katholske Biskoppers Residenz; men ved Reformationen var med alt sekulariseret geistligt Gods hjemfaldet til Kronen.

Men det Navn Havreballegaardslehn har det siden faaet sidst i Kong Kristian den Fierdes Tid af den Sædegaard Havreballegaard, beliggende strax uden for Staden Aarhus, hvilken havde været brugt som en Ladegaard til nysommeldte Aarhusgaard, og havde ligeledes tilhørt de katholske Bisper i Aarhus før Reformationen. Bemeldte Havreballegaard kaldes nu Marsellisborg, og er Aar 1661 oprettet til et Baronie.

Udi dette Amt findes skønne Skove, skønne fiskerige ferske Søer, saasom Soelbergsøe, Brabandsøe eller Aabyesøe, som har sit Udløb ved en Aae igiennem Staden Aarhus ud i Havet, og igiennem Havnen ved Mindehoved; ligeledes ypperlige løbende Aae, saasom Morsletaae, Liisbiergaae etc., ved hvilke ere anlagte ypperlige Mølløværker, saasom: Aarhusmølle, Skaademølle, Allerupmølle, Ingeslevmølle etc.

Dette Amt bestaaer af tre Herreder, nemlig: 1) Ningherred, 2) Haslevherred, og 3) Vesterlisbiergherred. Stiftamtmanden i Aarhusstift er tillige Amtmand over Havreballegaardsamt.

Vi beskrive nu først Stiftets Hovedstad Aarhus, og derefter hvert af forbemeldte tre Herreder i Særdeleshed.

Den Stad Aarhus.

Aarhus er en ypperlig og velbyggt Søestad, og tillige Stiftets Hovedstad, hvor Stiftsbefalingsmanden og Biskoppen over Stiftet have deres Residnze. Den ligger hos det store Belt østen og omtrent midt i Jylland i en frugtbar og behagelig Egn, omringet med Skov paa begge Sider, imellem Havet og den saa kaldede Braband- eller Aabyesøe, hvoraf en Aae flyder tvert ud igiennem Byen, og gjør Skilsmisse imellem de to Herreder, nemlig Haslevherred og Ningherred, saa at den nordlige Deel af Staden ligger i Haslevherred og den søndre Deel i Ningherred. Denne folkerige Handelsstad ligger under den 56. Grad 13. Minut Latitud., og 26 Grader 3 Minuter Longitudinis.

Man formener, at denne Bye har i det tiende Aarhundrede været et Fiskerleie, og bestaaer af en Deel ringe Fiskerhytter, som da have staaet en halv Miil længere Nord ad hos Aaen ved den Landsbye Lisbierg; Men siden mod

Enden af det ellefte Aarhundrede er dens Huse flyttede længer ned til Strandkanten, formedelst dens Handel og Søefart. Den har formodentlig da allerede havt Kiøbstædsprivilegier, eftersom den Aar 1049 blev af den norske Kong Harald Haardraade i Krigen med den danske Kong Svend Æstridsen plyndret og afbrændt, som en stor Stad paa de Tider i Jylland. Med Vished veed man, at Kong Kristoffer af Bajern har givet Byen Privilegier Aar 1441, og siden ere de konfirmerede af de høilevlige danske Konger.

Nogle vil mene, at Byen har en Tid været befæstet, hvilket de slutte sig til, deels af de to Gaders Navne, nemlig Volden og Graven, deels og af nogle Rudera af en Skandse paa en høi Bakke uden for Mindeporten sønden for Byen; men alt dette er kun Gisninger. Staden ligger meget siidt, og er aaben; den har syv Porte, nemlig: Middelgadsport, Studsgaardsport, Munkeport, Vesterport, Mølleport, Brobergport og Mindeport.

Over den Aae, som flyder igiennem Byen ud i Havet, ere slagne to Broer, hvilke sammenføie Byen; disse to Broer kaldes Brobergebroe og Mindebroe; de hvile paa Pæle, nedrammede i Aaen, som ere belagte med Planker, og deroven over ere de brolagte; Havnen vedligeholder Mindebroen, som af nye blev giort Aar 1748. Foruden disse to Broer ere endnu over selvsamme Aae to andre Broer ved Møllen, hvilke skal vedligeholdes af Møllens Eier.

Byen er i Henseende til det Verdslige inddeelt i tre Roder, nemlig første Rode, anden Rode og tredie Rode; til hver Rode hører visse Gader og Stræder. Her findes tre Torve. Men den nysforommeldte Aae, som løber igiennem Byen ud i Havet, deler Byen naturligviis i to Parter; hvorudover Byen er i det Geistlige deelt i to Kirkesogne, som ere Domkirkesognet eller St. Klemenssogn, der ligger i Haslevherred, og vor Fruesogn, der ligger i Ningherred. Byens Gaarde og Huse ere anseelige bygte.

Bemeldte Dom- eller St. Klemenskirke er af Bygning meget gammel, og tillige meget stor, af gothisk Arkitektur; og er Grundvolden til den lagt Aar 1221, efterat Pave Cælestin den Tredie havde ved sit Afladsbrev Aar 1197 opmuntret Alle til at give Gaver til en nye Kirkes Opbyggelse af Steen, i Stedet for den forrige Trækirke, som stod paa Bierget ved Stranden, St. Klemen til Ære. Kirken er i alt 147 Alne lang, breed 37 Alen; Korsgangen er 76 1/2 Alen lang, og 15 1/4 Alen breed; Hvelvningen midt over Korsgangen og Koret er 35 Alne høi; Taarnets Muur op til Kanten er 66 Alne, men Spitsen fra

Muren op til det øverste er 42 Alne: i alt 108 Alne. Dette Taarn med sit store Spiir skal fordum have været over 300 Alne høit, og kunde sees mange Mile ude i Søen; men dette Spiir afbrændte ved Lynild Aar 1642, og er ei derefter opsat igien. Indvendig er Kirken prydet med et anseeligt og kostbart Orgelværk af 42 Stemmer. Man seer her ogsaa mange smukke Epitaphier, baade i Kirken selv og dens Liigkapeller. Især er at agte og værd at betragte i Liigkapellet under Taarnet det overmaade prægtige Monument over Baron Marselis, hvilket er af hvidt og sort Marmor, forfærdiget af den berømte Italiener Quilino.

Til Domkirken har i fordum Tid ligget den Øe Thunø i Kong Valdemar den Andens Tid. Denne store Domkirke stod et heelt Aar i Pavens Interdikt og Band, og var forbuden at oplukkes, fordi Bispen og de Geistlige i Aarhus vare indviklede i de Stridigheder imellem Erkebisp Jakob Ærlandsen og Kong Kristoffer den Første.

Udi denne Domkirke, som er Stiftets Kathedralkirke, forrettes af Biskoppen i Aarhusstift alle Præstevielser for de Præster, som høre til dette Stift. Ved Domkirken var fordum i de katholske Tider et Collegium Canonicorum, bestaaende af tre Prælater, foruden et vist Antal Kaniker, af hvilke enhver havde sit Præbende og sit Kapel, og de havde igien under sig Vikarier, som hver havde sit Vikaridom og sit Alter at opvarte.

Denne Kirke blev formedelst sin Ælde og store Brøstfældighed sat i fuldkommen Stand ved en Kollekt over hele Riget, som Kong Kristian den Syvende allernaadigst bevilgede at indsamles dertil Aar 1770. Endnu er at merke, at Aar 1548 blev den af Ælde og Brøstfældighed nedfaldne St. Olai kirkes tilhørende Meenighed lagt til Domkirken, saa at denne Kirke havde i 84 Aar to Sognepræster, indtil Aar 1632, da Kong Kristian den Fierde befalede, at Kirken skulde ikkun have een Sognepræst, som tillige er Stiftsprovst, efter kongelig Ordre af Aar. 1715, saa og to Kapellaner; af disse er den øverste Kapellan, tillige Sognepræst til Veilbyesogn paa Landet. Stiftsprovstens Residenz er en stor grundmuret Gaard, foræret dertil Aar 1748 af Dr. Friderik Nannestad, da værende Stiftsprovst og Sognepræst, men siden Biskop i Kristiania.

Den anden Sognekirke er vor Fruekirke, beliggende paa Nimherreds Grund. Denne Kirke skal være bygt 1280. Den er udvendig 70 Alne lang, indvendig er den 28 Alne breed til Korsgangen, men i Koret 13 1/2 Alen breed; Høiden til Hvelvingen er 18 1/2 Alen i den brede Gang, men 14 1/2 Alen i de smalle

Gange. Denne Kirke har et smukt Taarn og et høit Spiir, i alt 89 Alne høit; thi Taarnmuren er 41 Alne, Rundingen er 16 Alne, og Spiret 32 Alne. Indvendig har den adskillige Epitaphier. Denne Kirke har i de katholske Tider været en Klosterkirke til da værende Sortebrødres eller Dominikanernes Kloster; men efter Reformationen blev samme Kloster gjort til et Hospital, og dets Klosterkirke af Kong Kristian den Tredie skienket Byen til en Sognekirke. Sognepræsten til vor Fruekirke er altid tillige Provst over Hasle- og Ningherreder.

Foruden disse to Kirker har der i fordom Tid været en Trækirke, kaldet St. Olaikirke efter den myrdede Kong Oluf af Norge; samme var Aar 1102 bygt paa Bierget ved Stranden, da Byen var forflyttet fra Lisbjerg her ned til Strandkanten, men af Ælde og Brøstfældighed nedfaldt Aar 1548, og dens Meenighed derpaa henlagt til Domkirken, hvorom forhen er meldt. Udi denne St. Olaikirke laae begravet den kongelige danske Prinds, kaldet den hellige Nikolaus i Aarhus, en Søn af Kong Knud den Femte; han blev efter sin Død i Aaret 1180 for sit meget strænge og andægtige Levnets Skyld kanoniseret af Paven. Til hans Admindelse blev et Trækors eller Krucifix opreist ved hans Grav. Og eftersom det Rygte blev Tid efter anden mere og mere udbredt, at der skede store Mirakler ved den hellige Nikolaus's Grav, saa blev et stærkt Tilløb af Folk, og mangfoldige Pillegrimsfarter forefaldt efter de Tidens Overtroe aarlig herhid; hvorudover der blev ved bemeldte Trækors sat et Skriin, hvorudi de andægtige Pillegrime nedlagde deres Gaver og Offer. Men da den nye Domkirke var færdig, blev den hellige Nikolaus's Liig taget af Trækirken, og med stor Procession ført hen og nedsat i Domkirken. St. Olai Trækirke stod til Aar 1548, da den af Ælde og Brøstfældighed nedfaldt. Imidlertid blev hos det forommeldte Trækors oprettet en Prædikestoel, hvoraf der blev holdt Liigprædiken under aaben Himmel indtil Aar 1639, da der blev bygt et Kapel af 14 Fag Bindingsværk, hvilket blev allene brugt til Liigprædikeners Holdelse.

Samme Kapel forfaldt af Ælde, og blev, nedbrudt Aar 1748; og efter den Tid ere Liigprædikener holdne i Domkirken. I Stedet for forommeldte Trækors, som tilsidst af Ælde faldt om Aar 1755, er bekostet et nyt Postement af Muur, hvori er indfattet et af Blye forgyldt Krucifix, med en dansk Inskription derom udhuggen i Steen.

Før Reformationen vare adskillige Kløstere i Aarhus, nemlig: 1) Vor Fruemkloster paa Brobjerg, var et Munkekloster Aar 1400;

2) Sortebrødrekloster, var et Munkekloster af Dominikaner- eller Prædikebrødreordenen, stiftet i det trettende Aarhundrede; dette Klosters Bygning blev efter Reformationen og Munkenes Udvandring af Riget gjort af Kong Kristian den Tredie Aar 1542 til et Hospital, men Klosterkirken blev af Kongen skienket Byen til at være en Sognekirke, og er den nu værende vor Fruekirke;

3) St. Nikolaikloster for Chartusianer, eller Charteusermunke, hvilket Kloster blev forvandlet til en latinsk Skole;

4) St. Jørgens kloster, til syge og spedalske Menneskers Pleie, laae uden for Byen, og har havt sin egen Kirke og Kirkegaard;

5) Den Helligaands Huus, til Fattiges Pleie; og

6) Kronens Hospital, St. Kathrinæ i Aars, kaldet St. Karensgaard; til samme St. Karens hospital var af Kong Kristian den Anden henlagt Aar 1515 Vibykirke, saa og Almissekorn af Bønder i syv Herreder, hver Bonde tre Skiepper, som da kaldtes Spetalhavre eller Plougkorn. Af alle disse Stiftelser og Indkomster blev efter Reformationen. Aar 1542 af Kong Kristian den Tredie oprettet det nu værende Hospital, hvortil blev lagt Helliggeisthusene i Randers og Horsens, og Grenaa hospitalsgods Aar 1562, hvortil siden i følgende Tid er kommet flere Donationer. Dette Hospitalsgods almindelige Fundatz er udgivet af Kong Friderik den Tredie Aar 1651.

Dette med Donationer vel forsynede Hospital er bygt af Grundmuur, bestaaende af tre Fløie, sammenbygte med vor Fruekirke; dets Lemmer ere 50. Bøndergodset af Hartkorn er 319 Tdr. 2 Fkr. 2 Alb., samt sex Kongetiender af Rug og Byg; dernæst Qvægtiender af tretten Sogne, foruden Renten af Kapitaler. Hospitalet har en Forstander, og Kapellanen ved vor Fruekirke er tillige Hospitalspræst.

Her er en latinsk Skole, anlagt efter Reformationen Aar 1545 af Kong Kristian den Tredie i det gamle St. Nikolaiklosters Bygning; og blev da af Kongen lagt en Deel Landgods til Rektors Embede, samt et Vikarie til Hørernes Ophold. Aar 1618 beskikkede Kong Kristian den Fierde en Konrektor, og lagde Aabyeprebende og mere Gods til hans Embede. Denne latinske Skole har en Rektor og Konrektor, og fire Hørere; den er forsynet med gode Beneficia og private Donationer. Den gamle Skolebygning blev for Ældes Skyld nedbrudt, og i dens Sted en nye Skolebygning opført Aar 1763 af Grundmuur, lang 72 Alne, og breed 16 Alne, hvortil Indgangen er midt paa, med en Qvist til Skolebibliotheket. Over Døren læses en Inskription, at den er nye opbyggt Aar 1763 i Biskop

Peder Hygoms Tid, og indviet af da værende Rektor, Professor Jens Worm. Næst ved Skolen er Rektors Residenz, af nye opbyggt Aar 1746 paa Domkirkens Bekostning.

Raadhuset er en anseelig grundmuret Bygning, to Etager høi, sat i ypperlig Stand Aar 1748. Udi den nederste Etage er Byetinget og Korps de Guarden, men i den anden Etage er den store Forsamlingssal. Magistratens eller Raadstuesalen, Arkivet, de sex Mænds Sal, det Fattigevæsens Inspekturers Sal. Raadstueretten holdes hver Mandag, og Byetinget om Torsdagen. Stadens Magistrat er to Borgemestere og tre Raadmænd, en Byefoged, en Bye- og Raadstueskriver. Magistratens Domme have Landstingsret, og indstævnes lige til Høiesteret i Kiøbenhavn. Borgerskabet er indeelt i to Kompagnier med deres Officerer.

Blant private Bygninger er for Antiquitærens Skyld at agte den saa kaldede Bisgaard eller Bispegaard, som er en stor grundmuret Bygning, tre Etager høi, og bruges nu til det kongelige Kornmagazin. Denne Gaard har i fordum Tid været de katholske Bispers Residenz, hvilken efter Reformationen med alt sekularisered geistligt Gods faldt til Kongen og Kronen. Bemeldte Gaard kaldes i gamle Brevskaber Kongensgaard i Aarhus, eller Aarhusgaard, men er siden af Kongen solgt til Patikulieres Eiendom. Nok et andet stort grundmuret Kornmagazin, kaldet Trodskatholm, ligger lige for Mindebroen.

Vel har Byen havt i forrige Tider en betydelig udenlandsk Handel og Negocie paa Spanien, Lissabon, Frankerige, Engeland og Holland; dog har den endnu en smuk Handel paa Amsterdam og Lybek, og især paa østersøiske Steder, men meest paa Norge og Kiøbenhavn, og imellem Provinzterne og Smaalandene sønder paa. Thi da Byen har en skøn og beqvem Havn, og mange gode Skibe af Krejerter, Hukkerter, Galliother og Jagter, saa handle Kiøbmændene med Landets Produkter, som de kiøbe af Proprietairer, Præster og Bønder i omliggende Egn, af Rug, Byg, Havre, Erter, Boghvedegryn, Fedevahre, Flesk, Smør, Ost, samt Hornqvæg, som indkiøbes deels til Holland, deels til Slagterne i Kiøbenhavn, og udskibe disse Korn- og Fedevahre igien til Norge, hvorfra hiembringes med Byens egne Fartøier Jern, Kakelovne, Tørfisk, Tran, Sild, Tømmer, Bræder, etc. En Deel af Indvaanerne leve ogsaa af Agerdyrkning, Maltgiøren, Ølbrygning og borgerlige Haandværker, saavelsom Nogle ved den idelige ugentlige Transport med de saa kaldede Smakker. Thi ved Færgeløbet eller Smakkernes Gang imellem Aarhus og Kallundborg

befordres Overfarten fra Jylland til Siælland forbi Samsø. Disse Smakker afgaae fra Aarhus to gange om Ugen, nemlig hver Tirsdag og Fredag om Morgenens Klokken 8, hvilke to Dage kaldes Børsdage. Disse overbringe Reisende, og især altid en Mængde af Heste og Qvæg, som opkøbes i Jylland. Efter det kongelige Reskript af 14. April 1747 er fastsat en vis Taxt for den største, mellemste og mindste Smakke, samt for Færgebaadene, baade om Vinteren og Sommeren; ligeledes en vis Taxt, hvorefter betales for en Karosse, Vogn, enkelt Person, Stude, Heste, Gods etc.; samme er dateret 1. Maji 1697. Ingen uden de saa kaldte Litsenbrødre eller dertil antagne Arbeidsfolk maae transportere de Reisendes Gods. Overfarten eller Færgeløbet imellem Aarhus og Kallundborg er tolv Mile over Vandet, hvilken Overfart ved føielig Vind ofte fuldendes i 9 Timer.

Byens Havn er nu meget sikker og beqvem, beliggende ved Munden af den igiennem Byen ud til Havet løbende Aae, og af den Aarsag kaldes samme Havn med det almindelige Navn, Mindet. Fra Mindebroen, som gaaer over samme Aae (hvorom allerede er forhen meldt Pag. 662) og ud efter i Havet, regnes Byens Kanal eller Havn, og bestaaer af to Arme, hvilke vedligeholdes med dobbelte Bolværker ind ad til Havnen; men fra den faste Landgrund af er Armene udbygte i Havet med Steenkar og Bolværker paa begge Sider, saa og for Enderne, af hvilke den ene Ende kaldes det nordre Mindehoved, og den anden Ende kaldes det søndre Mindehoved. Det nordre Mindehoved er længst udbyggt, og er Aar 1761 sat i ypperlig Stand, hvor, alle Fægesmakkerne kan ligge ved laveste Vande af otte Fods Dyb at skibe, uden at komme ind i Havnen, til de Reisendes Befordring. Det søndre Mindehoved er ei saa langt udbyggt i Havet.

En Deel af samme Side er bebyggt, og Beboerne vedligeholde Bolværkerne indtil Havens Kiøhalingsplads, fra hvilket Steds Begyndelse indtil Enden af det søndre Mindehoved Bolværkerne vedligeholdes af Havens Kassa, som aarlig indsamler 800 Rdlr. af Bolværks- og Kanalpenge, hvilke betales af hvert Fartøi efter deres Lasters Drægtighed, efter det kongelige Reskript af 9. Junii Aar 1745. Denne Havn er i sit Indløb 18 Alne breed, men længere op ad meget bredere. Dens Vedligeholdelse skeer af en Havnedirektion.

Indbyggerne have daglig skøn Strandfisk, især af Hvillinger, Torsk, Makreel og Flyndre, saa og Giedder og Aborrer, som indføres fra den ferske Braband eller Aabyesøe; desuden indføres daglig alle Slags Fisk fra Fiskere i den Landsbye

Skiering, beliggende en Miil fra Aarhus. Byen har en Deel Markjorder, bestaaende af tre Vange, nemlig Møllevangen, Skovvangen og Vorregaardsvangen, foruden Oldjorden, som Aar 1751 er indtagen til Sædeland, og er indeelt i to Vange. Paa Byens Fællede kan aarlig græsses henved 700 Hoveder af Heste og Qvæg.

Til Byen hører Riisskov, beliggende strax norden for Byen, og er skienket til Byen af Dronning Margrethe; den bestaaer af lutter Riisege og Bøgetræer med stærk Underskov af Tjørne, Hessel, Elle etc., hvoraf aarlig hugges 500 Læs Giærsel til Indvaanernes Fornødenhed, men Træerne bruges til Havnens Reparation.

Udi den vestre Ende af Byen ligger Aarhusmølle, som i ældgamle Tider har tilhørt Kongen og Kronen, og Aar 1293 kaldtes Kongens Mølle i Aarhus, men er i Kong Friderik den Tredies Tid bortsolgt til privat Eiendom; den er en meget smuk Bygning, staaer for Mølleskyld af Vandmaleværket 31 Tdr. 7 Skpr.; dens Beboere hører til vor Fruekirke i Aarhus; dog henhører ikke Møllen under Byens Jurisdiktion, men under Haslevherredsting; strax ved samme Mølle er Aar 1755 opført en anseelig stor Veirmølle med Sigteværk.

Her i Byen er Aar 1763 anlagt et Spinderie af Ulden- og Linnedgarn, hvortil er indrettet et Arbeidshuus. Udi Aarhus har i fordem Tid været et Myntested, hvor baade i Kong Svend Æstridsens Tid ere myntede Sølvbrakteater, saa og i Kong Kristian den Tredies Tid slaget Sølvmynt Aar 1535 og 1536; ligeledes har ogsaa i Aarhus været et Bogtrykkerie, anlagt mod Slutningen af det, femtende Aarhundrede, hvor der baade før og efter Reformationen ere trykte adskillige Bøger.

Foruden den ugentlige Torvedag, som holdes hver Løverdage, holdes her aarlig tre Markeder, nemlig St. Olsmarked den 29. Julii, og varer i 14 Dage med alle Slags Kram- og Haandværksfolksvare; det andet, kaldet St. Pedersmarked, holdes den 15. Febr.; og det tredie, kaldet Hvidrasesmarked, holdes den 19. Oktober.

Den ridende Post ankommer her til Byen om Tirsdagen og Fredagen, og samme Dage afgaaer den igien herfra.

I. Ningherred.

Ningherred grændser mod Østen til Kattegat; mod Vesten til Hielmsløvherred; mod Søndnen til Hadsherred; og mod Norden til Hasleherred, hvorfra det skilles ved den Aae, som løber igiennem

Aarhus ud i Havet. Paa dette Herreds Grund ligger den søndre Deel af Stiftets Hovedstad Aarhus. Ningherred er samlet med Hasleherred under eet Provstie; og er Sognepræsten ved vor Fruekirke i Aarhus Provst over begge disse Herreder. Dette Herred indbefatter tretten Kirkesogne, hvilke ere: 1) Vor Fruekirkesogn i Staden Aarhus, hvis Sognepræst altid er Provst i dette Herred; 2) Astrupsogn; 3) Tulstrupsgn; 4) Hvilstedsgn; 5) Bedersogn; 6) Mallingsogn; 7) Holmsogn; 8) Trandbiergsgn; 9) Morsletsogn; 10) Ormslevsgn; 11) Koldtsogn; 12) Vebyesogn; 13) Tisethsgn.

Vi merke nu hvert Kirkesogn i Særdeleshed, nemlig:

1) **Vor Fruekirkesogn** i Staden Aarhus; hvortil hører den søndre Deel af Aarhus, og Aarhusmølle. Sognepræsten til vor Fruekirke i Aarhus er altid Provst over Ningherred. (Om vor Fruekirke i Aarhus er forhen meldt Pag. 663).

2) **Astrupsogn** bestaaer af Astrupbye; Bøgskovbye; Dramelstrupbye; Løienkierbye; Astbye; Rasborggaard.

3) **Tulstrupsgn** er det ene Annex til Astrupkirke. Dertil hører: Pederstrupbye; Hinderupdye; Tulstrupbye; Østergaard, en Herregaard, hvis Hovedgaardstaxt er 24 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr. 1 Alb., Bøndergods 206 Tdr., Tiender 22 Tdr. 2 Skpr. Paa Østergaardsmark har fordum staaet en Herregaard, kaldet Aalkiærgaard.

4) **Hvilstedsgn** er det andet Annex til Astrupkirke, men ligger i Hadsherred paa Aakiæramt, hvor det findes anført ved No. 17.

5) **Bedersogn**; hvortil hører: Bederbye; Fløistrupbye; Lillefuldenbye; Seldrupgaard.

6) **Mallingsogn** er Annexet til Bederkirke. Dertil hører: Ælkier; Pollebye; Pedholt; Fløistrup; Mallingsbisgaard; Snogdrup; Stornør; Lillenør; Aistrupbye; Sønderup; Skobling; Krækiær; Staarup; Vormstrup.

7) **Holmsogn**: Dertil hører: Holmbye; Skaadebye, hvorved ligger en skøn Skov; Skaademølle, beliggende tæt ved Havet, har tilforn været en Krud- og Papirmølle, men nu en Skindmølle, hvor Skind beredes.

8) **Trandbiergsogn** er Annexet til Holmkirke. Dertil hører: Østerbye; Biøstrup; Gundestrup; Slettebye; Borup; Jegstrup.

9) **Morsletsogn**; dertil hører Morsletbye, hvor der er et Hospital til ti fattige Koner, oprettet Aar 1684. Igiennem Byen løber den store Morsletaae, over hvilken er en Broe, kaldet Morsletbroe, som er giort Aar 1754. Storfulden; Hørritbye; Langballebye, hvor man seer Rudera af en Kirke eller et Kapel, hvoraf den Gaard som ligger næst ved samme Sted kaldes Kapelspræstegaard, og Stedets Beboer kaldes af Almuen Kapelspræst. Testrupbye; Opstrup, en eeneste Gaard; Skovmølle; Vilhelmsborg, en Herregaard og Baronie, oprettet Aar 1673 af Vilhelm de Marselis, som da fik Navn af Baron af Gyldenkrone. Paa dette Baronies Godser er Aar 1737 oprettede sex danske Skoler. Gaardens Hovedgaardstaxt er 81 Tdr. 5 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 1 Td. 2 Skpr. 2 Fkr. 1 1/2 Alb., Baroniets privilegerede Bøndergods 100 Tdr., det kontribuerende Bøndergods er over 550 Tdr., Tiender 155 Tdr. 1 Skp. Baroniet har sit eget Birk. Denne Herregaard er i forrige Aarhundrede oprettet af en nedbrudt Bondebye, kaldet Skumstrup, hvis Marker og Jorder ere nu Hovmarker. Moesgaard, en Herregaard, som hører til Baroniet Vilhelmsborg; dens frie Hovedgaardstaxt er 18 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 1 Td. 2 Fkr., Bøndergods over 300 Tdr. Hartkorn, Tiender 7 Tdr.

10) **Ormslevsogn**, hvis Kirke har et høit Taarn og Spiir, takt med Egespaaner. Dertil hører: Ormslevbye, hvori er oprettet et dansk Skolehuus Aar 1728. Paa den nordre Side af Byen er som en Vold af store Bakker, der kaldes Fruensbanker. Paa Marken ligge, adskillige store Høye, som kaldes Møgrehøylene; især er een mærkværdig, kaldet Bøgehøy, 40 Alne i Høiden, og 26 Alne oven paa i sin Omkreds, men neden til overmaade stor i Omkreds. I Byen er en Gaard, kaldet Buggesgaard, som i fordom Tid skal have været et Herresæde for den adelige Familie Bugge. Konstantinsborg, en Herregaard, som ligger overmaade behageligt strax ved den store fiskerige Brabandsø; den blev Aar 1709 oprettet til et Stamhuus. Udi fordom Tid har denne Gaards Navn været Stadsgaard, men Aar 1677 blev dens Navn forandret, og kaldet Konstantinsborg efter Baron Konstantin Marselis. Dens frie Hovedgaardstaxt er 27 Tdr. 3 Skpr. 1 Alb.,

Skovskyld en Td. 2 Skpr. 2 Fkr. 2 1/2 Alb., Bøndergods 660 Tdr. Hartkorn, desuden Tiender 177 Tdr. Aaboebye, som skal i fordum Tid have været en Herregaard, kaldet Aaboegaard. Kunnerupgaarde, ere fire smaa Gaarde, men skal i fordum Tid have været en Herregaard, kaldet Kunnerupgaard; nu tilhøre de alle fire Hospitalet i Aarhus. Af begge disse Herregaarde findes endnu Rudera paa Marken.

11) **Koldtsogn** er Annexet til Ormslevkirke. Dertil hører: Koldtbye; Katterup; Staterupbye. Strax ved samme Bye sees Rudera af Grave og Volde af den nedbrudte Herregaard Staterup, som tilligemed Byen har i fordum Tid været Kanikegods til Aarhuusdomkirke, men er siden solgt derfra. Byens Marker grændse til den store Brabandsøe. Hasselagergaarde; Ændslev; Bering; Lemming; Ædslev.

12) **Vibyesogn**, hvis Kirke har et anseeligt Taarn. Dertil hører: Vibye, som har en skøn Skov, hvis Mark, Høeskovmark kaldet, paa Engen overskylltes om Vinteren af den store Brabandsøe, som ved den Leilighed gjør Engbunden meget frugtbar. Igiennem Vibye løber to Landeveie fra Aarhus, den ene til Skanderborg, og den anden til Horsens. Marselisborg, en Herregaard og Hovedsædet for Baroniet Marselisborg, beliggende overmaade deiligt og fornøieligt ved Søkanten, tæt ved Ladegaardsskoven strax uden for Staden Aarhus. Denne Herregaard er tilforn kaldet Haureballegaard, Hvoraf det hele Amt endnu bærer sit Navn; og var den før Reformationen iblandt de katholske Bishops i Aarhus deres tilhørende Stiftsgods, men blev efter Reformationen sekulariseret, og hiemfaldt til Kongen og Kronen, da den blev henlagt som en Ladegaard til Kongensgaard i Aarhus; men efter Souverainitæten blev den Aar 1661 solgt af Kong Friderik den Tredie til privat Eiendom. Derefter blev Haureballegaard og Gods Aar 1680 oprettet til et Baronie, og blev kaldet Baroniet Marselisborg, efter sin da værende Eier, Baron Konstantin Marselis. Baroniet har sit eget Birk; og holdes Birketinget hver Tirsdag i et Tinghuus tæt ved Gaarden. Dens frie Hovedgaardstaxt er 100 Tdr. 2 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 1 Td. 2 Fkr., kontribuerende Bøndergods 712 Tdr., Baroniets privilegerede Bøndergods 100 Tdr., Tiender 30, Tdr. 2 Skpr.

13) **Tisetsogn** er Annexet til Vibyekirke. Dertil hører: Tisetbye; Ravnholtbye, hvortil er god Skov; Ingeslevbye; Tanderbye; Mustrup; Batterupbye; Soelbergbye, liggende paa Landeveien til Horsens ved den fiskerige Soelbergsøe, hvori fanges Giedder, Aborrer og Brasen. Tisetkirke ligger tilligemed Skolehuset paa Marken ved Landeveien til Horsens.

II. Haslev- eller Hasleherred.

Haslev- eller Hasleherred grændser mod Østen til Kattegat; mod Vesten til Framlevherred; mod Norden til Vesterlisbjerg- og Østerlisbjergherreder. Dette Herred er samlet med Ningherred under een Provst, som altid er Sognepræsten ved vor Fruekirke i Aarhus. Hasleherred indbefatter ni Kirkesogne, nemlig: 1) St. Klemens- eller Domkirkenssogn i Aarhus, hvis Sognepræst altid er tillige Stiftsprovst; 2) Aarslevsogn; 3) Tiilstsogn; 4) Brabandsogn; 5) Kastedsogn; 6) Haslesogn; 7) Skeibyesogn; 8) Liisbjergsogn; 9) Veilbyesogn. Vi merke nu hvert Sogn især.

1) **St. Klemens- eller Domkirkenssogn** i Staden Aarhus; hvortil hører den nordlige Deel af samme Stad. Sognepræsten ved Domkirken er altid tillige Stiftsprovst; men Herredsprovsten er Sognepræsten ved vor Fruekirke sammesteds, som forhen er meldt.

2) **Aarslevsogn** bestaaer allene af Aarslevbye.

3) **Tiilstsogn** er Annexet til Aarslevkirke. Dertil hører: Tiilstbye; Brendstrupbye; Gieddingbye.

4) **Brabandsogn** bestaaer af Brabandbye; Truebye; Jyderupbye; Giellerupbye; Holmstrupgaard, en Herregaard, som nu er gjort til en Ladegaard til Baroniet Marselisborg. Dette Sogn grændser til den store fiskerige Brabandsøe.

5) **Kastedsogn** er Annexet til Brabandkirke. Dertil hører: Kastedbye; Kierbyegaard, en Herregaard, hvis frie Hovedgaardstaxt er 25 Tdr. 3 Skpr. 3 Fkr., Bøndergods over 220 Tdr. Hartkorn, Tiender 12, Tdr. 2 Skpr.; Kolkegaard, en eensted Bondegaard.

6) **Hasle- eller Haslevsogn** bestaaer allene af Haslevbye.

7) **Skeibyesogn** er det ene Annex til Haslekirke, og bestaaer allene af Skeibye.

- 8) **Lisbjergsogn** er det andet Annex til Haslekirke, men ligger i Vesterlisbjergherred, hvor det findes anført ved No. 9.
- 9) **Veilbyesogn**; hvortil den øverste residerende Kapellan ved Domkirken i Aarhus altid er Sognepræst. Dette Sogn bestaaer af Veilbye allene.
- 10) **Lyngbyesogn** er Annexet til Borumsogn i Framlevherred paa Skanderborgamt. Dertil hører: Lyngbye; Lyngbyegaard, en Herregaard, hvis frie Hovedgaardstaxt er 39 Tdr. 6 Skpr. 1 Fkr. 1 1/2 Alb., Bøndergods 271 Tdr., Tiender 43 Tdr. 6 Skpr.

III. Vesterlisbjergherred.

Vesterlisbjergherred grændser mod Østen til Østerlisbjergherred; mod Vesten til Sabroe- og Framlevherreder; mod Sønden til Hasleherred; og mod Norden til Sabroeherred. Dette er kun et lidet Herred, og bestaaer af sex Kirkesogne, hvilke ere: 1) Grundførsogn; 2) Spørringsogn; 3) Trigesogn; 4) Ølstedsogn; 5) Søften- eller Zeuthensogn; og 6) Foelbyesogn. Provsten over Vesterlisbjergherred er tillige Provst over Sabroeherred i Skanderborgamt.

Vi merke nu hvert Kirkesogn især.

- 1) **Grundførsogn**; hvortil hører: Grundførbye; Grundførmølle; Hinderupbye; Haraldslund, en ukomplet, men dog tiendefrie Herregaard, hvis Navn har tilforn været Harildmark, og menes at have været i fordum Tid Kong Haralds Lystgaard; den ligger i en meget fornøielig. Dal, omringet med Aae, Eng og Skov paa høie Bakker; dens frie Hovedgaardstaxt er 5 Tdr. 4 Skpr. Hartkorn, Bøndergods 150 Tdr. 6 Skpr. 2 1/2 Alb., Mølleskyld 7 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr., Tiender 39 Tdr. 2 Skpr.
- 2) **Spødumsogn** er Annexet til Grundførkirke. Dertil hører Spøringbye, hvorigennem Landeveien løber imellem Aarhus og Randers.
- 3) **Trigesogn** bestaaer af Trigebye, Herstbye, og Panderupbye. I Trigeskov findes en høi fiirkantet Plads med Grave omkring, kaldet Slottet, som menes at have i fordum Tid været en Herregaard, kaldet Østrup; ligeledes mange Kiempegrave, besatte med mange Stene, saasom: Møgelhøy, Tredsbølle, Biørnsbye, Byehøy, Larbal!ehøy og Gildhøy.

4) **Ølstedsogn** er Annexet til Trige kirke. Dertil hører allene Ølstedbye, paa hvis Marker findes adskillige hedenske Begravelser og Offerhøye, især en Høy, Ravensberg kaldet.

5) **Søften- eller Zeuthensogn** bestaaer allene af Søftenbye.

6) **Folbyesogn** er Annexet til Søftenkirke, men ligger i Sabroherred udi Skanderborgamt, hvor det findes anført ved No. 9.

7) **Ælstedsgn** er Annexet til Skiødstrupkirke, beliggende i Østerlisbiergherred udi Kalløamt. Dette Sogn bestaaer af Ælstedbye; Lystrupbye; Saastrup, en eensted Gaard.

8) **Ællevsogn** er Annexet til Hiortshøikirke, som ligger ligeledes i Østerlisbiergherred paa Kalløamt. Dette Sogn bestaaer af Ællevbye allene.

9) **Lisbiergsgn** er det andet Annex til Haslekirke i Hasleherred. Dertil hører: Lisbiergbye, hvor Stiftets Hovedstad Aarhus skal allerførst være anlagt, (efter A. Hvitfeldts Ord); men strax i det tolvte Aarhundrede er den flyttet derfra, og for Handelens og Sejladsens Skyld anlagt paa et mere beqvemt Sted tæt ved Søen, hvor den nu ligger. Terpbye; Møllerupgaard; Graamølle; Rødemølle; Nyemølle.

Efterfølgende Stiernholmsamt.

Kilde: Nicolay Jonge,
Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.
Kiøbenhavn 1777
Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store
Helliggieststrædet No. 150

Side 659 – 674.

Foregående Kalløe Amt.

VI. Dronnigborgamt.

Dronnigborgamt grændser mod Norden til Mariagerfiord og Amt, mod Vesten til Viborgstift og Silkeborgamt, mod Sønden til Havreballegaardsamt, og mod Østen til Kalløeamt og Kattegat. Det kontribuerende Hartkorn i dette Amt udgjør 1200 Tdr, Hartkorn. Udi

dette Amt ligger den Kiøbstæd Randers. Af ferske Søer i dette Amt er Glemstrupsøe den største. Af Aaer er især bekiendt den store Gudenaee, som kommer fra Skanderborgsøe forbi Silkeborg, og derpaa løber baade omkring og igiennem en Deel af dette Amt ud ved Randersfiord. Den prægtige og navnkundige Laxefangst, hvorudi adskillige ved Fiorden boende Proprietairer have Deel, falder i Randersfiord, som har sit Indløb af Kattegat, fire Mile fra Randers, og giver ypperlig Seilads til den Kiøbstæd Randers. Dette Amt bestaaer af otte Herreder, hvilke ere: 1) Sønderlyngherred, hvis Geistlighed hører til Viborgstift; 2) Nørrehaldherred; 3) Gierlevherred; 4) Støvringherred; 5) Galtenherred; 6) Houlbergherred; 7) Rougsøehherred; 8) Onsildherred.

Vi merke nu hvert Herred i Særdeleshed.

I. Sønderlyngherred.

Sønderlyngherred grændser mod Norden til Nørrelyngherred i Viborgstift; mod Sønden til Middelsomherred i samme Stift, hvor Nørreaae, som flyder ud i Randersfiord, gjør Skiellet imellem Sønderlyng- og Middelsomherreder; mod Østen til Nørre- og Støvringherreder; og mod Vesten til Nørreherred i Viborgstift. Dette Herred hører i det Verdslige til Dronningborgamt, men i det Geistlige hører hele Herredet til Viborgstift, og staaer under Biskoppen i Viborg. Sønderlyngherred bestaaer af fiorten Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Ørumkirkesogn; 2) Viskumsogn; 3) Veirumsogn; 4) Biergegravsogn; 5) Aalumsogn; 6) Tanumsogn; 7) Vorningsogn; 8) Qvorningsogn; 9) Hammershøisogn; 10) Tievesogn; 11) Vingesogn; 12) Nørbeksogn; 13) Sønderbeksogn; 14) Læstensogn.

Vi merke nu hvert Sogn især.

1) **Ørumsogn** bestaaer af Ørumbye; Hulbekbye; Møllerupbye.

2) **Viskumsogn** er det ene Annex til Ørumkirke. Dette Sogn er kun lidet af Hartkorn, men stort af Cirkumference, bestaaende af mange smaa Steder, som ligge langt fra hinanden. Til Sognet hører: Viskumbaard, en Herregaard, beliggende tæt ved Kirken. Gaarden og Hovmarkerne ere oprettede af en nedbrudt Landsbye, ved Navn Viskum, og dens tilhørende Bønderjorde, den frie Hovedgaardstaxt er 32 Tdr. 1 1/2 Alb., Mølleskyld 1 Td. 2 Fkr., Bøndergods 169 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 4 Skpr. 1 Fkr., Mølleskyld

5 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr., Tiender 39 Tdr. 2 Skpr. Overviskum; Ærikstrup; Lundtoft; Faardalbye; Oxevang; Øebe; Store Torsager; Lille Torsager; Dunkøe.

3) **Veirumsogn** er det andet Annex til Ørumkirke. Dertil hører: Veirumbye, hvor der er bygt et Broehuus for den, som skal oppebære Broepenge af dem, der passere over Veirumbroe, hvilken er lagt over Aaen; Storefuglesang; Lillefuglesangl; Veirumholt; Snixtrup; Broemølle.

4) **Biergegravsogn**. Dertil hører Biergegravbye og Overfusingbye.

5) **Aalumsogn** er Annexet til Biergegravkirke. Dertil hører: Aalumbye; Giernerupbye; Venningbye; Svinningbye; Volstrupgaarde; Fusing, hvis Navn ogsaa skrives Fusinge og Fusingøe, er en stor og betydelig Herregaard, beliggende en Miil fra Randers ved en fiskerig Søe, og tillige omgiven med store Skove. Denne Herregaard er Aar 1752 opretter til et Stamhuus for den Plessiske Familie. Den frie Hovedgaardstaxt er 70 Tdr. 3 Skpr. 1 Alb., Skovskyld 2 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr., Mølleskyld 8 Tdr. 4 Skpr., Bøndergods 710 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr. 1/2 Alb., Tiender 268 Tdr. 2 Skpr. Under Taarnet i Aalumkirke er et stort Liigkapel for den Plessiske Familie.

6) **Tanumsogn** er det andet Annex til Biergegravkirke, og bestaaer allene af, Tanumbye.

7) **Vorningssogn** bestaaer af Vorningbye; Holmbye; Hvidingbye; Vorningmølle, som er en liden Græsmølle.

8) **Qvorningssogn**, hvis Navn ogsaa skrives Korningsogn, er det ene Annex til Vorningkirke. Dertil hører: Qvorning- eller Korningbye; Aarupbye; Korningmølle, en liden Græsmølle.

9) **Hammershøysogn** er det andet Annex til Vorningkirke. Dertil hører: Overhammershøbye; Nederhammershøbye; Lundgaard, en eensted Gaard.

10) **Tielesogn**. Dertil hører: Fovlumbye, hvor Præstegaarden ligger; thi her i Byen har fordum ligget en Kirke, som nu er nedbrudt, men dens Rudera sees endnu, og i dens Kirkegaard, som ligger midt i Byen, begraves endnu de Døde. Rusebye; Formyrebye; Vestertiele; Tiele, en Herregaard, hvis Hovedgaards Eiendom var kun liden af Begyndelsen, indtil at den tæt hos liggende Landsbye Tiele, bestaaende af tolv Bøndergaarde, blev afbrudt, og Byens Jord og Marker henlagte under Herregaarden. Til Refusion og Vederlag

for Præstetiende og anden Rettighed er tillagt Sognepræsten at nyde aarlig af Herregaardens Eier 6 Tdr. Rug, 4 Tdr. Byg og 6 Tdr. Havre, efter en Kommissionsdom Aar 1693. Denne Gaard har herlige Kornmarker, saa og overflødig Ildebrand af Lyng og Tørv, desuden overmaade prægtige Skove, beliggende en Miilsvei derfra, nemlig Bigumbøgeskov og Lindumegeskov, prægtigt Fiskerie i nogle ferske Søer, og især en betydelig Aalefangst. Denne Herregaard er tilligemed Vingegaard oprettet til et Stamhuus Aar 1759 for den Lüttichauske Familie. Gaardens frie Hovedgaardstaxt er 67 Tdr. 3 Skpr. 3 Fkr. 2 1/2 Alb., Skovskyld 5 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr., Mølleskyld 6 Tdr. 5 Skpr. 2 Fkr., Bøndergods til begge Gaarde, baade til Tiele og Vingegaard, er 482 Tdr. 2 Skpr. 3 Fkr. 1 1/4 Alb., Skovskyld 5 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr., Mølleskyld 3 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr. 1 1/2 Alb., Kirketiender 45 Tdr. 3 Fkr. 3/5 Alb. Udi Tielekirke er et prægtigt Epitaphium af Marmor og Alabast.

11) **Vingesogn** er Annexet til Tievesogn. Dette lille Sogn bestaaer ikkun af en eeneste Bye, Vingebye, som har 6 Bøndergaarde; dernæst Vingemølle; Vingegaard, en Herregaard, som er henlagt under Stamhuset Tiele; dens frie Hovedgaardstaxt er 12 Tønder 7 Skpr. 2 Fkr. 1/2 Alb.

12) **Nørbeksogn**, som bestaaer allene af Nørbekbye, hvori fordem har ligget en adelig Herregaard, Nørbekgaard kaldet, men beboes nu af to Bønder uden nogen Slags Frihed; Sognepræsten er residerende Kapellan for Stiftsprovsten i Viborg.

13) **Sønderbeksogn** er det ene Annex til Nørbekkirke. Dertil hører Sønderbekbye; hvori ogsaa har i fordem Tid ligget en adelig Herregaard, Sønderbekgaard kaldet, men nu beboes samme af to Bønder uden al Frihed.

14) **Læstensogn** er det andet Annex til Nørbekkirke, og bestaaer ikkun af Kirkebyen Læsten.

15) **Hornbeksogn** er Annexet til Kristrupkirke i Sønderhaldherred paa Kalløeamt. Til Sognet hører: Nederhornbekbye og Overhornbekbye. Dette Sogn ligger tæt ved Kiøbstæden Randers.

16) **Tapdrupsogn** er Annexet til Graabrødrekirke udi Viborg. Dertil hører: Tapdrupbye; Surbekmølle; Tistedbye; Spanggaard; Skovsgaard, en liden ufrie Gaard, som nu hører under Asmildkloster; samme Gaard kaldes ogsaa Skovsgaardsladegaard. Dette Sogn er i Matrikelen anført til dette Herred.

II. Nørrehaldherred.

Nørrehaldherred grændser mod Østen til Randersfiord; mod Vesten til Sønderhaldherred; mod Norden til Onsildherred; mod Sønden til Støvringherred. Dette Herred bestaaer af elleve Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Spentrupsogn; 2) Gassumsogn; 3) Asfergsogn; 4) Faarupsogn; 5) Glenstrupsogn; 6) Koustedsgn; 7) Rostedsogn; 8) Vesterrørslevsogn; 9) Svenstrupsogn; 10) Tvedesogn; 11) Lindesogn.

Vi merke nu hvert Sogn især.

1) **Spentrupsogn.** Dertil hører: Spentrupbye; Hadstrupbye; Jennumbye.

2) **Gassumsogn** er Annexet til Spentrupkirke, og bestaaer af Gassumbye; Hvidsteenbye; Dyrbye, hvor man seer Rudera af en nedbrudt Kirke; udi samme Byes Egn er en Banke, hvor man siger, at et Slot, kaldet Ulveholm, har staaet. Randrupbye; Søegaard, en eensted Gaard; Allestrup, en eenlig Gaard, beliggende i Heden, og hører under den Herregaard Kiellerups Hovedgaardstaxt. Udi dette Sogn er en dyb Dal, kaldet Glubdal, som gjør Skiellet imellem Onsdildherred og Nørrehaldherred.

3) **Asfergsogn** bestaaer af Asfergbye, hvor der forud har været en Færge, til at sætte Folk over en dyb Aae, som nu er næsten hentørret og tilgroet; og skal Byen have faaet sit Navn af samme Færge over Aaen, ligesom Aaensfærge. Æistrupbye; imellem disse to Byer er et Dige, kaldet Dandiget, som gjør Byeskiellet; og strax derved er en Høy, kaldet Danhøy, hvor Kong Dan skal ligge begravet; ligeledes en anden Høy, kaldet Dansknøs, hvor hans troe Tiener, som med ham blev tillige slagen, ligger begravet. Kaatrupbye, som har sit Navn af Kaatbek, som her løber, men har i forud Tid været en stor Aae, der nu er næsten tilgroet. Æistrupmølle; Purrehuset, er en privilegeret Kroe, beliggende paa Eistrupgrund ved Landeveien imellem Aalborg og Randers, og har sit Navn af en derved liggende Høy, kaldet Purrehøy.

4) **Faarupsogn** er Annexet til Asfergkirke. Dertil hører: Faarupbye; Ørildbye.

5) **Glenstrupsogn.** Dertil hører Glenstrupbye, hvis Kirke er forud kaldet St. Mariæ, vor Frue, ja og de tre Mariers Kirke. Paa Byens Gade er en Kilde, kaldet Mariækilde, omgivet med et Dige af Kampestene. Paa en Eng Norden for Byen vises en Plads, hvor forud har staaet vor Frue- eller St. Mariækloster, hvilket ogsaa er kaldet Glenstrupkloster eller

Nørrekloster dette Kloster var for Munke af Benediktinerorden, hvis Forstander var en Abbed; det florerede i det trettende Aarhundrede, men i det femtende Aarhundrede blev Klostergodset efterhaanden henlagt til Mariagerkloster, og derefter ganske forfaldet; men naar det er nedbrudt, vides ikke. Ved Byen ligger en stor Søe, kaldet Glenstrup sø; denne fiskerige Søe er en god halv Miil lang, og 30 Favne dyb; her fanges alle Slags Fisk, men især de berømte Glenstrupaal, som for deres ypperlige Fedme ere saa begierlige. Endnu er at merke to Høye, beliggende Sonden for Byen, af hvilke den ene er meget stor og anseelig, kaldet Glenshøy, men den anden er mindre, og kaldes Qvindehøy. Handestbye; Karlbye; Kongsvadsmølle; Gundestrupbye; Holmgaardbye, ligger tæt ved Glenstrup sø, og er derved en Aalekiste: Husum, en eensted Gaard; Bielit, eet Huus, liggende paa Landeveien fra Hobroe til Randers.

6) **Kousted sogn** bestaaer af Koustedbye; Terpbye. Vesten udi dette Sogn løber en Aae, som gjør Skiellet imellem Nørrehaldherred og Sønderlyngherred.

7) **Rosteds sogn** er Annexet til Koustedkirke, men ligger i Støvringherred, hvor det findes anført ved No. 10.

8) **Vestertørslev sogn**, saaledes kaldet til Forskiel fra Østertørslev sogn i Gierlevherred. Til Sognet hører: Vestertørslevbye; dernæst tre Gaarde af Gietterupbye, men de øvrige Gaarde af samme Bye høre til Skiellerup sogn i Onsildherred. Udi Tørslevheede oven for en Dal, kaldet Dybdal, findes en hedensk Altersteen oven paa andre store Stene, og kaldes af Almuen Røverstuen; udi samme Heede findes mange store og smaa Gravhøye, og en stor Høy, omsat med Stene, kaldet Tingshøy. Norden for Tørslevbye løber en Bek ud fra Truesøe hen i Glenstrup sø, som skiller imellem dette Sogn og Mariagers sogn, eller imellem Nørrehaldherred og Onsildherred.

9) **Svenstrup sogn** er Annexet til Vestertørslevkirke, men ligger i Onsildherred paa Dronningborgamt, hvor det findes anført ved No. 12.

10) **Tvedes sogn**, hvis Kirke er overmaade smuk. Dertil hører Tvedebye, som ligger paa Banker, og hele Gaden igiennem Byen er som en dyb huul Vei; i Byen er ypperligt og overflødig Kildevand. Tvedegaard, har 14 Tdr. 2 Skpr. 2 Alb. Hartkorn, har forudum været beboet af Adel. Bierregaard, har 15 Tdr, 4 Skpr. Hartkorn, ligeledes i forudum Tid beboet af Adel.

Skalmstrupbye; Giessinggaard, en Herregaard, hvorunder er Aar 1604 henlagt den nedbrudte Herregaard Hungstrups Gods og Jorder, hvorudover Almuen har det Ordsprog: Giessinggaard den røde lagde Hungstrup øde; den frie Hovedgaardstaxt er 69 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr. 1 1/2 Alb., Skovskyld 3 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr. 1 2/3 Alb., Mølleskyld 13 Tdr. 6 Skpr. 2 Fkr., Bøndergods 368 Tdr. 7 Skpr. 2 Alb., Mølleskyld 5 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr., Tiender 157 Tdr. 3 Skpr. Giessingmølle; Hiørnkiærsmølle; Gademølle. Dette Sogn grændser mod Østen til Randersfiord, og mod Sønden til Mellerupfiord.

11) **Lindesogn** er Annexet til Tvedekirke. Dertil hører: Lindebye; Lindegaarde, to Gaarde; Lindegaardsmølle; Medelbye eller Meilbye, hvoraf den halve Deel hører til dette Sogn, men den anden halve Deel hører til Haridslevsogn i Støvringherred.

12) **Haldsogn** er Annex til Borupkirke i Støvringherred. Til Sognet hører Haldbye, som er en stor Bye og ligger meget høit; Skovbye; Mostrup, to Halvgaarde, som har mange smaa Moser og Lynghede liggende omkring sig. Dette Sogn ligger paa den østre Kant af Herredet.

III. Gierlevherred.

Gierlevherred grændser mod Norden til Mariagerfiord; mod Østen til Kattegat; mod Sønden til Nørrehaldherred; mod Vesten til Onsildherred. Gierlevherred indbefatter elleve Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Østertørslevsogn; 2) Dalbyeoversogn; 3) Gierlevsogn; 4) Ænslevsogn; 5) Dalbyenedersogn; 6) Raabyesogn; 7) Sødringsogn; 8) Udbyenedersogn; 9) Kastbiergsogn; 10) Vindblæssogn; 11) Kierbyesogn. Vi merke nu hvert Sogn især.

1) **Østertørslevsogn**, kaldet saaledes til Forskiel paa Vestertørslevsogn i Nørrehaldherred. Dertil hører: Østertørslevbye; Ilshøybye; Tørringbye; og af Knedstedbye fire Gaarde; thi den øvrige Deel af samme Bye hører til Raabyesogn. Paa Markerne ere to store hedenske Gravhøye, omsatte med overmaade store Stene; af disse Høye kaldes den ene Steenshøy, men den anden kaldes Hylhøy. Ligeledes findes her to Kilder; hvoraf den ene kaldes St. Mortenskilde og den anden kaldes Nielseskilde.

2) **Dalbyeøvresogn** er Annexet til Østertørslevkirke. Dertil hører: Dalbyeøvrebeye, som saaledes kaldes til Forskiel paa Dalbyenedre. Vinstrupbye; paa Vinstrupmark er en liden Høy med et stort hedensk Steenalter, kaldet Brændestene. Stangerumbye.

3) **Gierlevsogn** bestaaer af Gierlevbye; Blendstrupbye; Vindbyelund, to Gaarde.

4) **Ændelevsogn** er Annexet til Gierlevkirke, og bestaaer ikkun af Kirkebyen Ændelev.

5) **Dalbynedresogn**, saa kaldet i Henseende til Dalbyeøvre. Dertil hører: Dalbyenedrebye, som ligger i en Dal, omgiven med Bakker rundt omkring. Binderupbye.

6) **Raabyesogn** er det ene Annex til Dalbyenedrekirke. Til dette Sogn hører: Raabye; Demstrup, en Herregaard, beliggende under en Bakke; dens frie Hovedgaardstaxt er 77 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr. 2 Alb. Skovstyld 2 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Bøndergods 340 Tdr. 5 Skpr. 1 Alb., Mølleskyld 4 Tdr. 2 Skpr., Tiender 30 Tdr. 3 Skpr.; under Gaarden hører en Vandmølle, kaldet Toppingmølle. Dal, en eensted Gaard; det halve af Knedstedbye, thi den øvrige halve Deel hører til Østertørslevsogn.

7) **Sødringsogn** er det andet Annex til Dalbyenedrekirke. Dertil hører Sødringbye, der ligger ved Søen ligesom i en Ring, hvorudover nogle skrive Byens Navn Søring. Sødriugholm, en Herregaard, beliggende tæt ved Kirken; dens frie Hovedgaardstaxt er 27 Tdr. 5 Skpr, 3 Fkr., Skovskyld 1 Td. 2 Skpr. 2 Fkr. 1 1/2 Alb., Bøndergods 282 Tdr. 1 Alb., Tiender 12 Tdr. Paa denne Gaard mener man, at den i Kæmpevisernes fjerde Part No. 67 omtalte Jomfru Gundel eller Gundelild har boet, da samme Gaard den Tid kun var en Lystgaard, hvis Navn var Sødringsborg.

8) **Udbyenedresogn**. Dertil hører Udbyenedrebye; ved Kirken sammesteds er bygt et Hospital, stiftet Aar 1577 til sex Lemmer, og til deres Underholdning er henlagt den halve Kongetiende af dette Sogn. Udbyeøvrebeye; Katterupbye; Biergebye; Fuglsøbye; Overgaard, en stor Herregaard, beliggende ikke langt fra Søen, thi Hovmarkerne grændse til Mariagerfiords Indløb af Havet. Denne Gaard har for Reformationen tilhørt de katholske Bisper af Aarhus, men ved Reformationen blev sekulariseret og hjemfaldt til Kongen, som

solgte den kort Tid derefter til partikulair Eiendom; paa Gaarden holdes Staldstude; lidet derfra paa en liden ufrie Gaard, Fuglsøe kaldet, holdes Foerstude; ved Gaarden er en Veirmølle, og ved dens Mark er et Færgeløb, kaldet Nødenæs, hvor Mariagerfiord løber forbi ud i Kattegat. Gaarden har sit eget Birketing, kaldet Overgaardsbirketing, hvilket holdes om Torsdagen i et Huus ved Gaarden, kaldet Bielit; den frie Hovedgaardstaxt er 113 Tdr. 7 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 3 Skpr. 2 Alb., Bøndergods 476 Tdr. 3 Skpr. 3 Fkr. 1/2 Alb, Tiender 79 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr.

9) **Kastbjergsogn** er Annexet til Udbyenedrekerke. Dertil hører: Kastbjergbye; Kastbjergmølle; Komdrup, to Bøndergaarde; Trudsholm, en Herregaard, hvis frie Hovedgaardstaxt er 66 Tdr., Skovskyld 2 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Bøndergods 530 Tdr. 2 Skpr. 3 Fkr. 1 3/4 Alb., Skovskyld 1 Td. 2 Skpr. 3 Fkr. 2 1/2 Alb., Mølleskyld 11 Tdr. .5 Skpr. 2 Fkr., Tiender 62 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr. Til Gaarden ligger en Vandmølle, kaldet Aemølle. Efter Nogles uvise Meening skal denne Herregaard i fordum Tid heedt Skiøtterup.

10) **Vindblæssogn**, hvis Kirke med et anseeligt Taarn ligger meget høit for alle blæsende Vinde ude paa Marken midt i Sognet. Dertil hører: Norupbye, hvor Sognepræsten, har sin Præstegaard; Haderupbye; Lystrupbye; Aistrupbye; Nebstrupbye; Kragelundgaard; Falsløvgaard; Hadsund, er Toldstedet, hvor alle Skibe, som passere Fiorden til og fra Mariager og Hobroe, skal klarere og gjøre Rigtighed for deres indehavene Ladning hos Tolderen, som her boer Dette Hadsundtoldkammer ligger en Miil østen fra Mariager. Ved Hadsund er ogsaa Færgested imellem Omersyssel og Himmersyssel. Refsbekhuus; Aemølle.

11) **Kierbyesogn**, er Annexet til Falslevsogn i Onsildherred. Dertil hører Kierbye; Kierbyemølle.

IV. Støvringherred.

Støvringherred grændser mod Norden til Nørreherred, mod Østen og Sønden til Randersfiord, og mod Vesten til Sønderlyngherred. Dette Herred indbefatter eet Kiøbstædkirkesogn i den Handelsstad Randers; dernæst otte Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Gimmingsogn; 2) Borupsogn; 4) Haldsogn; 5) Harritslevsogn;

6) Albeksogn; 7) Støvringogn; 8) Mellerupsogn.

Vi merke nu hvert Kirkesogn i Særdeleshed.

1) Den **Kiøbstæd Randers Kirkesogn**; hvortil hører den Handelsstad Randers; dernæst udenbyes: Vorupbye, beliggende ved den søndre Side af Randers over Aaen. Denne Landsbye hører til Galtenherred, og er vel bekiendt af de sorte Gryder og Kar, som her i Mængde brændes og udføres til Skibs fra Randers til Kiøbenhavn, Østersøen, ja endog til Lifland og andre udenrigske Stæder. Før Reformationen havde Vorupbye sin egen Sognekirke; men efter Kong Kristian den Tredies Befaling blev Vorupkirke nedbrudt, og Sognefolket befalet at søge St. Mortenskirke i Randers. Ikke desmindre har Vorupbye endnu et lidet Kapel af Bindingsværk, hvori ingen anden Gudstieneste holdes, end allene Liigprædikener over Byens Afdøde, hvilke begravnes der i Kirkegaarden, som holdes vedlige. Biellerup- eller Dronningborgsladegaard, beliggende noget uden for Randers, er nu en Herregaard, men var i forrige Tider, saalænge Dronningborgslot udi Randers var ved Magt, en Ladegaard til samme Slot; men da Kong Friderik den Fierde Aar 1718 oprettede Rytterdistrikterne i Jylland, saa blev i dette Amt oprettet det dronningborgske Rytterdistrikt, og Bielerupladegaard indrettet til Barakker for en Deel af det jydske Kavallerie, og dens Hovmarker til Rytterkobler inddelede. Denne Indretning blev ophævet i Kong Kristian den Syvendes Tid, da det dronningborgske Rytterdistrikts Gods blev ved offentlig Auktion Aar 1765 bortsolgt til private Eiendomme; hvorudover og denne Ladegaard som en Herregaard med tillagte frie Hovedgaardstaxt, samt Bøndergods, blev bortsolgt, og af sin nye Eier blev nu kaldet Dronningborg.

Randers, en berømt og skøn Søe- og Handelsstad beliggende ved den store seilbare Gudenaee, som kommer løbende ned fra Skanderborgsøte igiennem flere Søer, gjør derpaa et langt Omsvøb omkring, Silkeborg, gaaer tæt forbi og omkring Staden Randers, og endelig tager sit Udløb i Randersfiord, hvilken stikker nogle Mile langt ind igiennem Landet fra Havet, og her ved Staden gaaer den ferske Strøm i Møde.

Denne Stad ligger 56 Grader 30 Minuter Latitudinis, og 25 Grader 49 Minuter Longitudinis, samt 5 Mile fra Aarhus. Tilforn i de allerældste Tider stod Byen paa den Bakke, Flintberg, som ligger norden for Byen; thi der, hvor Byen nu er anlagt, skal da have

staaet nogle Fiskerleiere, som bleve kaldede Rander- eller Rahnuse, i hvilke de første Beboere have ophængt deres Lax og andre Slags Fiske, for at tørres og speges i Soel og Vind, eller og for at røges thi da faldt her Lax og alle Slags Fisk i største Overflødighed; men siden, for at være Strømmen og Fiorden nærmere, have Indbyggerne for større Bequemmeligheds Skyld med Laxefangsten og Seiladsen flyttet deres Huse ned til Rahnstederne, hvoraf Byen fik det Navn Rannæs, Randræs eller Randers, men i de islandske Skrifter Randaros.

Staden er meget gammel, og en velbekendt Søestad formedelst sin ypperlige Havn og støre Seilads, da engelske og hollandske Skibe flittig besøgte den i det tiende og ellefte Aarhundrede. Naar den egentlig er anlagt og har faaet Kiøbstædsprivilegier er ei bekiendt, men allerede i det ellefte Aarhundrede har den været i Anseelse; thi i Kong Knud den Helliges Tid havde Vendelboerne og den øvrige jyske Almue her deres Samlingsplads Aar 1086, under Anførsel af Æsbern Jarl; ligeledes i Kong Valdemar den Førstes. Tid Aar 1157. De allerældste Privilegier, som nu ere tilovers, ere udstædte af Kong Ærik Mendved Aar 1302; men efter den Tid haves adskillige udstædte af Kong Valdemar den, Anden, Kristoffer den Anden, Valdemar den Tredie, Dronning Margrethe, etc.

Man vil paastaae, at Randers har i forstum Tid været befæstet med Mure, Grave og Volde, hvoraf endnu sees nogle Kiendetegn tilovers; men Andre vil paastaae, at samme ere Rudera af et gammelt, fast Slot, Randelsborg kaldet, hvoraf Byen skulle have faaet sit Navn, hvilket faste Slot med Mure og Grave omkring blev Aar 1340 indtaget i Grevens Feide af Ridder Niels Æbbesøn eller Jepsøn, og derefter forstyrret og ødelagt. Aar 1643 lod den fiendtlige svenske General Helm Vranghel, som havde taget sit Hovedkvarter i Randers, opkaste adskillige Forskansninger og Fæstningsværker til, sit Forsvar.

Byen, er velbebygget og beboet, men de fleste Gader meget smalle. Paa Byen er ni Ind- og Udkørseler, hvilke have Navn af Porte. Staden har kun en eeneste Sognekirke, kaldet St. Mortenskirke, som er en stor og anseelig gothisk Bygning, men uden Taarn; thi de Klokker, hvormed ringes til Gudstieneste, hænge i et Taarn, staaende paa Torvet. Indvendig, er Kirken ziret med et overmaade smukt og kunstigt Orgelværk, som er bekostet Aar 1752. Man seer her adskillige smukke Monumenter og Epitaphier, og, et, anseeligt Liigkapel, kaldet St. Johannis Kapel. Foruden denne, St. Mortenskirke har her i forstum

Tid været mange Kirker, nemlig: Vor Fruekirke, som var en Klosterkirke til vor Fruenonnekloster, men blev faa Aar efter Reformationen nedbrudt: Graabrødrekirke, som var Klosterkirke til Graabrødrekloster, hvilken Kirke i Kong Kristian den Tredies Tid er blevet gjort til Dronningborgslots Kirke, og derfor ofte kaldes Dronningborgkirke eller Slotskirken i Randers; men denne Kirke blev tilligemed Dronningborgslot afbrudt, og Meenigheden med Kirkens Indkomster bleve henlagte til St. Mortens Kirkesogn: St. Laurentiikirke, laae uden for Byen paa en høi Bakke, kaldet St. Laurentzbanke, men samme Kirke blev nedbrudt Aar 1592; dog er dens Kirkegaard stedse siden blevet brugt som en Assistenzkirkegaard uden for Byen, og er paa Stedet i forrige Aarhundrede af Borgemester Jesper Lauritzen i Randers opbyggt et lidet Kapel, som kaldes St. Lauritzes Kirke paa Bakken, hvilket bruges til at holde Liigprædiken udi over dem, som i samme Kirkegaard begravnes: St. Pederskirke, som efter Reformationen er Aar 1535 nedbrudt, og deraf er ikkun Taarnet tilovers, kaldet St. Petri eller Byens Taarn, staaende ved Torvet, og i samme Taarn hænge de Klokker hvormed ringes til Gudstienesten i Byens Sognekirke, som forhen er meldt: St. Klemenskirke, som efter Reformationen blev nedbrudt Aar 1540; men Taarnet, St. Klemenstaarn kaldet, blev staaende tilbage indtil Aar 1671, da det afbrændte, og er nu i Grund nedbrudt: Helligaandskirke, som var Klosterkirken til Helligaandskloster eller Helliggeisthuus, blev ogsaa nedbrudt nogle Aar efter Reformationen.

Ligeledes har her i Randers været i fordom Tid følgende Kloster, nemlig: Vor Frue- eller St. Mariækloster, for Nonner af St. Benediktinerorden; dets Forstander var en Prior; man mener, at Raadhuset er en Levning af denne Klosterbygning: Graabrødrekloster, var af Franciskaner- eller Minoriterorden, stiftet Aar 1236, hvis Forstander eller Klosterpater blev kaldet Gardian; af dette Klosters Rudera blev Dronningborgslot opbyggt. Foruden disse to store Kloster har her ogsaa været to mindre Pleiehuse, som ogsaa havde Navn af Kloster, nemlig den Helligaands- eller Helliggeisthuus, som i sig selv var et Hospital for Syge; dette Klosters Indkomster bleve siden forflyttede Aar 1552 til Aarhuushospital, men naar Klosterbygningen er nedrevet, vides ikke. Det andet var St. Jørgenshuus, som og kaldes et Kloster, hvilket har været et Hospital for spedalske og syge Mennesker. Dette Huus gav Kong Kristian den Første til Mariagerkloster.

Derpaa funderede Kong Kristian den Tredie Aar 1558 et nyt Hospital i den saa kaldede Provstegaard i Randers, og blev til de Fattiges Underholdning i samme Hospital henlagt en Deel Bøndergods og Tiender. Bemeldte Hospital, som fik Navn af det almindelige Hospital, fik nye Fundats af Kong Friderik den Anden Aar 1573. Dette Hospitals Bygning bestaaer af 47 Fag Grundmuur og 39 Fag Bindingsværk, underholder 130 Fattige, som hver nyde ugentlig to Mark. Det har sin egen Kirke og Hospitalspræst, samt Værelser til Præsten og Forstanderen, som forestaaer Hospitalets Midler og Indkomster; thi det er ved adskillige Donationer og Legata i ypperlig Stand.

Staden har en god latinsk Skole, som forestaaes af en Rektor og to Hørere; dertil er en grundmuret Bygning, beliggende ved Kirkegaarden. Skolen er beneficered baade med kongelige Legata af Tiender, saa og med private Donationer; men især blev dens Indkomster forøgede ved Mariagers latinske Skoles Nedlæggelse.

Udi Randers har fordem været et Slot, kaldet Dronningborgslot, som var Kong Kristian den Tredies Enkedronning Dorotheæ Livgeding, hvor hun residerede fra Aar 1559 til Aar 1563. Efter Souverainiteten er dette Slot kommet fra Kongen og i Partikulieres Hænder. Først i dette Aarhundrede er samme Slot ganske nedbrudt. Pladsen, hvor Slottet stod paa, er solgt til Bygningspladser til Borgerfolk, som nu der have bygt Huse. Om dette Dronningborgslot har været den kongelige Gaard, som i Kong Kristian den Tredies Tid kaldtes Randersgaard, eller Kongensgaard i Randers, kan ikke siges med nogen paalidelig Vished; men man veed, at i de ældre Tider har Kong Valdemar den Tredie bygt et Slot i Randers, men samme Slot blev af de oprørske Bønder nedbrudt Aar 1357.

Raadhuset i Randers er en gammel grundmuret Bygning, to Etager høi, og bygt Aar 1616. Paa den øverste Etage holdes Raadstueret; neden under holdes Byetinget. Byens Øvrighed er en Borgemester, to Raadmænd og en Byefoged. Magistraten har Overret, og dens Domme gaae lige til Høisteret. Denne Landstingsret har Kong Friderik den Fierde Aar 1718 skienket Byen lige med andre Stifternes Hovedstæder i Jylland.

Staden er folkerig, og Handelen anseelig tilligemed Skibsfarten. Tilforn har Gudenaæ kundet baaret Skibene lige op til Skibsbroen eller Lossestedet, men nu er Havnen og Fiorden saa tilstoppet af Sand, at intet Skib kan flyde længer ind end paa fire Fods Dyb paa to Mile nær Byen. Randersfiord gaaer i mange

Bugter og Bøininger, hvorudover Indsejlingen er vanskelig. Den nærmeste Havn for Skibene er ved Mellerup, hvorfra det meeste af Skibsladningerne og Vahrene maae ved Pramme indføres til Byen, fordi Skibene ei kan flyde høiere op. Kiøbmændenes Handel er meest med Lerreder, Kornvahre af en fast utrolig Mængde, i Særdeleshed Malt, som aarlig udskibes med deres egne Skibe; men det, som allermeest har gjort Randers saa bekiendt og navnkundig baade inden- og udenrigs, er tre Ting, nemlig:

1) Den skønne Randers Lax, som fanges i Randersfiord og ved Udløbet af den ferske Strøm Gudenaee. Disse Randers Lax ere ypperligere end norske, bornholmske og svenske Laxsorter; thi de ere baade federe og lækrere i Smagen, saa og vægtigere end alle andre. Neden for i Randersfiord findes 11 og oven for 5 Laxegaarde, hvoraf nogle høre til Randersbyes Indvaanere, men andre til Grevskabet Frisenborgs og Frisenvolds Eiere. Udi Dybet maae ingen sætte Garn, uden det saa kaldede nedre Fiskerhuus, som dertil er berettiget. Laxen fanges da i Laxegaardene, ved det at den løber ind i den Ruse, som er sat mod Strømmen, der er breed foran ved Indledet, men smal bag ved. Laxen løber til om Vinteren fra Mortensdag til sidst i Martii.

2) Bryggeriet i Randers, da her brygges et Slags stærkt Øl, som er meget begiærligt, og kaldes Randers Buurøl.

3) Randers Handsker, hvilke formedelst deres Fiinhed i Læderet og særdeles behagelige Lugt opkiøbes i store Partier, og udføres til Rusland, Tydskland, Frankrig og Engeland.

Byens Indvaanere har daglig alle Slags Strandfisk i Overflødighed, saasom Giedder, Aborrer, Aal, Helt, Smelt, Ørreder, hvilke falde om Sommeren, og ere tre Slags, nemlig som er den beste, og Laxen nærmest i Smag; Graaørred; og Rødørred som er den sletteste.

I Byen er anlagt et Sukkerraffinaderie og en Kønrøgsfabrik. Byens Indvaanere drive ogsaa Avling; thi Byens Hartkorn er 192 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr. 1/2 Alb., hvorunder indbefattes Byens fire Vange, nemlig Øster-, Vester-, Nye- og Udervangen.

Posten ankommer Sønden fra og gaaer Nord paa hver Tirsdag og Fredag Klokker 8 om Aftenen, efter at den er afgaaet Sønder paa hver Tirsdag og Fredag om Formiddagen Klokker 8.

Marked holdes her aarlig Tirsdagen for Fastelavns Søndag med Heste; den 21. Februarii med Kramvahre i otte Dage; Tirsdagen for Midfaste med Heste og Qvæg; den 8. Oktober med Kram, Heste og Qvæg i otte Dage.

Af Møller ere i og ved Randers Hvidmølle, Hestemølle og Veirmølle.

I fordom Tid har ogsaa været Dronningborgslots Mølle, men er ødelagt med Slottet.

2) **Gimmingesogn** er det ene Annex til Randers; thi den ene residerende Kapellan ved Randers Sognekirke er tillige Sognepræst til Gimmingekirke. Til Sognet hører Gimmingebye og Tierebye.

3) **Lemsogn** er det andet Annex til Randers; thi den ene residerende Kapellan ved Randers Sognekirke er tillige Sognepræst til dette Sogn. Dertil hører Lembye.

4) **Borupsogn**; hvortil hører: Borupbye; Biergbye; Helstedbye; Oustmølle. Af Romdrupbye hører den halve Deel til dette Sogn, men den anden halve Deel hører til Raastedsogn.

5) **Haldsogn** er Annexet til Borupsogn, men ligger i Nørrehaldherred, hvor det forhen findes anført under No. 12, Pag. 747.

6) **Harridslevsogn** bestaaer af Harridslevbye; Lindbergbye; ligeledes den halve eller søndre Deel af Medelbye eller Meilbye, thi den øvrige halve eller nordre Deel af samme Bye hører til Lindesogn i Nørrehaldherred; paa Medelbyemark sees endnu baade Grundvold og Rudera af en Kirke og Kirkegaard. Sparrehusene, ere to jordløse Huse, opbygte paa en opbrudt Skovjord.

7) **Albeksogn** er Annexet til Harridslevkirke. Dertil hører: Albekbye; tvert igiennem denne Bye løber en Bek ud i Randersfiord; Albekmølle; Vejstrupbye, hvis Navn har i ældre Tider været Vestretorp; Østrupbye, hvis Navn har i ældre Tider været Østretorp; udi denne Bye sees Rudera af en gammel og stor Bygning, som har været i ældgamle Tider en Herregaard, og tilhørt de katholske Bisper i Aarhus, som her have opholdt sig om Sommeren, da man finder adskillige Breve underskrevne af de katholske aarhusiske Bisper paa Østthorp eller Østrup; ligeledes, fik Biskop Svend, som stiftede Ømkloster, sin Helsot paa Østrup. Ved Reformationen blev Østrupgaard sekulariseret, og hiemfaldt med de andre biskoppelige Gods til Kongen. Nogle Aar derefter er den nedbrudt, og lagt under Dronningborgslot.

8) **Støvringssogn**. Dertil hører: Støvringbye, beliggende paa en høi Bakke; Aastrupgaarde; Støvringgaard, en Herregaard, som af Geheimeraadinde Kristine Harboe, fød Baronesse af Finren, er med tilhørende Gods og Tiender oprettet Aar 1725 til et Jomfrukloster for en Priorinde og tolv

Jomfruer, hvis Forældre have været i de fem første Klasser af Rangforordningen. Enhver af dem nyder aarlig frie Huus, Kost, Ildebrand og 80 Rdlr. Pension, men Priorinden nyder aarlig 120 Rdlr. Fundatzen paa Støvringgaardskloster er konfirmeret af Kong Kristian den Siette Aar 1745 den 12. Martii. Efter Stifterindens Død blev Støvringgaardsklosters nye grundmurede Bygning af to Etager opført, og Værelserne til Konventualinderne beqvemmeligen og ziirligen indrettede. Udi Spisesalen sees Stifterindens prægtige Skilderie i Legems Størrelse. Udi den østre Længdes øverste Etage er indrettet et overmaade prægtigt Prædikekapel eller Klosterkirke. Støvringgaards frie Hovedgaardstaxt er, 38 Tdr. 3 Skpr. 2 1/2 Alb., Skovstyld 2 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr. 21 Alb., Bøndergods 335 Tdr. 6 Skpr. 1 Fkr., Skovskyld 4 Skpr. 1 Fkr., Tiender 52 Tdr. 1 Skp.

9) **Mellerupsogn** er Annexet til Støvringkirke. Dertil hører: Mellerupbye, der ligger tæt ved, Randersfiord, som derfor her bliver gemeenlig kaldet Mellerupfiord eller Melleruphavn; thi Kiøbmændenes Skibe, som ei kan flyde over Sandgrundene, ligge her for Anker, og udlosse den meeste Ladning i Pramme; dernæst blive alle Fartøier ved deres Ind- og Udseiling til og fra Randers her efterseete. Sødovgaaarde.

10) **Raastedsogn** er Annexet til Rovstedkirke i Nørrehaldherred. Til Sognet hører: Raastedbye; Sveistrupbye; Blegvad; Hedegaard, og den halve Deel af Byen Komdrup; thi den øvrige halve Deel hører til Borupsogn.

V. Galtenherred.

Galtenherred grændser mod Østen til Sønderhaldherred; mod Sønden til Sabroehherred, men mod Vesten og Norden til Randersfiord Dette Herred bestaaer af tolv Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Galtensogn; 2) Hadbergsogn; 3) Vissingsogn; 4) Værumsgn; 5) Ørumsgn; 6) Haslumsogn; 7) Ølstsogn; 8) Laurbergsogn; 9) Leerbergsogn; 10) Ødumsogn; 11) Voldumsogn; 12) Rudsogn Vi merke nu hvert Sogn især.

1) **Galtensogn**, hvis Kirke har et anseeligt Taarn, som nedentil er fiirkantet, oven til ottekantet og derpaa et Spiir. Til Sognet hører: Galtenbye; Vinterslevbye; Ballebye; Hengebye.

2) **Hadbergsogn** er det ene Annex til Galtenkirke. Dertil hører; Hadbergbye; Kollerup, en Herregaard, som i forrige Tider har ligget til Galtensogn, men efter Kong Friderik den Tredies Tilladelse blev Aar 1663 lagt til Hadbergsogn; den frie Hovedgaardstaxt er 19 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 2 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr. 2 1/2 Alb., Mølleskyld 3 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr., Bøndergods 196 Tdr. 5 Skpr. 1 Alb., Skovskyld 2 Skpr., Mølleskyld 5 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr. Til Gaarden er en Vandmølle og et Smedehuus.

3) **Vissingsogn** er det andet Annex til Galtenkirke. Dertil hører: Vissingbye; Oxenholt, et eenligt Sted; Nyeborg eller Trængsel, eet Huus.

4) **Værumsogn** bestaaer af Værumbye; Værummølle; Nørskov, eet Huus.

5) **Ørumsogn** er Annexet til Værumkirke. Baade Sognet og Kirken har Navn af en Bye, kaldet Ørum, som har staaet ved Kirken, men er nedbrudt, og dens Jorder og Marker henlagte under Hovmarkerne. Til Sognet hører: Vætbye; Jebergbye; Frisenvold, en Herregaard og Hovedgaard for Baroniet Frisenvold; Gaardens gamle Navn var Torupgaard, Torupslot, Thordorpslot eller den faste Gaard Thordorp, og var efter de Tidens Maade meget vel befæstet; men i Kong Kristian den Tredies Tid er Torupslot nedbrudt, og dets Materialier forbrugte til Dronningborgslots Opbyggelse; efter den Tid kaldes det ikkun Torupladegaard. Aar 1644 solgte Kong Kristian den Fierde Gaarden til partikulair Eiendom; siden blev Torup af Kong Kristian den Femte Aar 1672 gjort til et Baronie eller Friherkskab, og kaldet Baroniet Frisenvold; det tilhører nu den grevelige Reventlouske Familie. Til Gaarden er et got Laxefiskerie i Randersfiord, hvilket forpagtes bort; paa Gaarden holdes et Stutterie; den frie Hovedgaardstaxt er 85 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 2 Skpr. 1 1/2 Alb., Bøndergods 483 Tdr. 7 Skpr. 3 Fkr., Skovskyld 2 Tdr. 1 Skp. 1 Fkr. 1/2 Alb., Mølleskyld 2 Tdr. 4 Skpr. 3 Fkr., Tiender 147 Tdr. 3 Skpr. Et Fiskerhuus, beliggende ved Randersfiord, hvor en god Deel skønne Randers Lax fanges, men Huset tilhører Baroniet Frisenvold.

6) **Haslumsogn** eller Haslundsogn. Dertil hører: Haslundbye; Tebbestrupbye; Borupbye; Amstrupgaard.

7) **Ølstogn** er Annexet til Haslundkirke. Dertil hører: Ølstbye; Askildrupbye; Ginnerupbye; Trudstrupbye; Robdrupbye; Teilgaard; Mikelstrup,

en eenlig Gaard; Brusgaard, en Herregaard, hvis frie Hovedgaardstaxt er 43 Tdr. 5 Skpr. 2 1/2 Alb., Skovskyld 1 Td. 2 Skpr. 2 Fkr. 1 1/2 Alb., Mølleskyld 5 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr., Bøndergods 217 Tdr. 4 Skpr. 3 Fkr. 1/2 Alb., Skovskyld 2 Tdr. 5 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Kirketiender 13 Tdr. 4 Skpr. Ølstvadkroe; Agerhuset, og nogle andre smaa Huse.

8) **Laurbergsogn**; hvortil hører: Laurbergbye; Æffendrup, to eenlige Gaarde; Løistrup, en Herregaard, men nu bruges som en Ladegaard under Baroniet Frisenvold; dens frie Hovedgaardstaxt er 48 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr. 1/2 Alb., Skovskyld 4 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr. 2, Alb., Mølleskyld 3 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Bøndergods 265 Tdr. 3 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 2 Tdr. 2 Fkr., Tiender 102 Tdr. 2 Skpr. Løistrupnyemølle.

9) **Leerbergsogn** er Annexet til Laurbergkirke, og bestaaer allene af Leerbergbye.

10) **Ødumsogn**, hvis Kirke er den største Landsbyekirke i Aarhusstift. Dertil hører Ødumbye, som ligger høit, og har intet Vand i Byen, men uden omkring er Byen omgiven med smaa Bekke. Astrupbye; Røvebye; Langskovbye; Tostrupbye; Sellingbye; Amdrup, som var tilforn en Bondebye af fem, Gaarde, men bleve afbrudte først i dette Aarhundrede, og bruges nu som en Bondegaard; Æbbestrup, en eensted Gaard.

11) **Voldumsogn**; hvis Kirketaarn er prydet med et blyetakt Spiir. Dertil hører: Voldumbye; Riggerupbye; Hvalløsebye; Klausholm, en Herregaard, som i fordum Tid har været befæstet og i god Forsvarsstand; thi Kong Valdemar den Anden har Aar 1233 beleiret Klausholm, og efter lang Beleiring indtaget og ynkelig spoleret den med omliggende Gods, hvilket en Inskription i Voldumkirke lige for Prædikestolen udviser. Endog i forrige Aarhundrede blev den nogle Gange truet med fiendtlige Anfald. (Læs derom danske Magazin Tom. 4. Pag. 148 og følgende). Paa Gaarden er et anseeligt prædikekapel, med prægtige Ornament, Orgelværk etc. givne af Kong Friderik den Fierdes Enkedronning Anna Sophia, som her residerede fra Aar 1731 indtil hendes Død 1743. Efter hendes Død solgte Kong Kristian den Siette denne vigtige Herregaard til privat Eiendom. Ved Gaarden er et betydeligt Kalkbrænderie, anlagt Aar 1746; rundt om findes Kalkstene i den største Mængde, til at drive Kalkfabriken med, og holdes Klausholmskalk ligesaa god som Faxøkalk i Sieland. Til Gaarden er ypperlige store Skove af

Eeg og Bøg, ligeledes got Fiskerie af alle Slags Fisk. Under Klausholm ligger Amaliægaard i Hornsletsogn i Østerlisbiergherred paa Kalløeamt, hvorum er meldt Pag. 739. Den frie Hovedgaardstaxt er 133 Tdr. 5 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 13 Tdr. 2 Skpr. 1 Fk., Mølleskyld 3 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr.; derunder Konge- og Kirketiender 43 Tdr. 6 Skpr., Bøndergods 941 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 3 Tdr. 3 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 3 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr., Tiender 87 Tdr. 7 Skpr. 2 Fkr. Klausholmmølle: Melmølle; Rævensmølle. Ved Voldumkirke er Klausholms Hospital for 6 Fattige, som nyder ugentlig hver 2 Mark. 12) Rudsogn er Annexet til Voldumkirke. Dertil hører: Nielstrupbye; Bramstrupbye; Hallingdrupbye; Stobdrup, en eenlig Gaard; Drostrup, en eenlig Gaard; Alstrup, en eenlig Gaard; Alstrupmølle; Ælgaarden; Sundhule. Rudkirke ligger for sig selv ved Landeveien imellem Aarhus og Randers.

13) **Hallingsogn** er Annexet til Søebyekirke i Sønderhaldherred paa Kalløeamt. Dertil hører Hallingbye; Villendrup.

VI. Hovelbergherred.

Hovelbergherred eller Houlbergherred grændser mod Vesten, Norden og Østen til Randersfiord, som paa disse tre Kanter gjør Skiellet; eller tydeligere, mod Norden til Sønderlyngherred i Viborgstift; mod Østen til Galtenherred og Sabroeherred; mod Sønden til Giernherred; og mod Vesten til Liusgaardherred. Houlbergherred indbefatter tolv Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Hvorslevsogn; 2) Gierningsogn; 3) Haurumsogn; 4) Søbyesogn; 5) Houlbergsogn; 6) Grandslevsogn; 7) Saalsogn; 8) Gulevsogn; 9) Vellevsogn; 10) Vegerslevsogn; 11) Aigtsogn; 12) Torsøesogn. Vi merke nu hvert Sogn især.

1) **Hvorslevsogn**, hvis Navn ogsaa skrives Horslevsogn. Dertil hører: Horslevbye; Horslevgaard, en eensted Gaard; paa Horslevmark ligger et meget høit Bierg, kaldet Blusbierg eller Budsbierg, hvilket kan sees fire Mile borte; og kan man paa samme Bierg tælle 30 omliggende Kirker. Amstrupbye; Vidstrupbye; Alderup, en eeneste Gaard; Hagenstrupmølle.

2) **Gierningsogn** er Annexet til Horslevkirke. Dertil hører: Gierningbye; Tindbye; Borridsbye; Danstrupbye; Stærkiær, en eenlig Gaard; Hesselberg, en eenlig Gaard.

3) **Haurumsogn**, hvis Kirke ligger paa et høit Bierg Sønden for Byen. Dertil hører: Haurumbye; Nærpræstegaard, hvori Sognepræsten boer, er allene med sin Jord og Eiendom tilbage af den Bye Nær, saa og af den Bye Terpet, begge bestaaende af tolv Bøndergaarde, hvilke bleve nedbrudte i Begyndelsen af dette Aarhundrede, da den Herregaard Frisendal blev oprettet, som hører under Grevskabet Frisenborg. I Præstegaardens Hauge findes Rudera af et Kapel, som en Frue, der boede i Terpet, lod nedbryde, og brugte dets Materialier til Haurumkirkes Opbyggelse. Frisendal, en Herregaard, oprettet Aar 1704 af to nedbrudte Landsbyer, Nær eller Nierd og Terp, hvilke bestode af tolv Gaarde, hvis Jorder og Marker bleve giorte til Hovmarker; den frie Hovedgaardstaxt er 31 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 4 Skpr. 3 Fkr. 2 1/2 Alb. Frisendalsskovhuus; Snurum, to Huse.

4) **Søebyesogn** er Annexet til Haurumkirke, men ligger i Giernherred paa Silkeborgamt, hvor det findes anført under No. 11.

5) **Sahl- eller Saldsogn** bestaaer af Saldbye; Vinkelholm, en eenlig Gaard Skiblund, en eenlig Gaard, hvor man med Baade kan lade sig sætte over Gudenaæ; Skiblundmølle; Friisholt, en Herregaard, hvis Navn i forstum Tid har været Ormstrup eller Vormstrup; dens frie Hovedgaardstaxt er 29 Tdr. 7 Skpr. 3 Fkr. 1 1/2 Alb., Skovskyld 2 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr. 1 1/2 Alb., Bøndergods 219 Tdr. 7 Skpr. 1 Fkr. 2 1/2 Alb., Skovskyld 1 Td. 1 Fkr. 2 1/2 Alb., Mølleskyld 4 Tdr. 2 Skpr., Tiender 75 Tdr. 6 Skpr.

6) **Gulevsogn** er Annexet til Saldsogn. Dertil hører: Gulevbye; Nødelundbye; Bøgeskovbye;

7) **Vellevsogn**. Dertil hører Vellevbye; paa Heeden imellem Tørvemosen ved Gudenaæ og Bakkerne der oven for, vises Verlandsgrav, som var Fader til den bekiendte Kiæmpe Vidrik; Ænslevbye; Ænslevgaard, en frie Sædegaard, Henhørende under Grevskabet Frisenborg; dens Hovedgaardstaxt er 23 Tdr. 7 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb. Østergaard, en frie Sædegaard, henhørende under Grevskabet Frisenborg; dens frie Hovedgaardstaxt er 24 Tdr. 1 Skp. 2 Alb., Skovskyld 4 Skpr. 1 Fkr. Ved Gaarden er et Fiskerhuus. Kovdal, en

eenlig Gaard; Teilgaarden; Overaarupmølle; Holm, et Skovhuus; Tostrup, to Gaarde med et Skovhuus; Aabroehuset.

8) **Vegerslevsogn**, hvis Kirketaarn er ziret med et lidet Spiir. Dertil hører: Vegerslevbye, hvis Navn ogsaa skrives Vejerslev og Vederslev. Man mener, at i Vegerslevbye har forud ligget Vitherslevkloster Aar 1200, og var eet af de smaa Benediktinercceller, som vare anlagte ved Kristendommens Begyndelse; men det har uden Tvivl faaet sin Undergang, da de nyere Klosterordener vare indførte og havde faaet Overhaand; thi efter den Tid finder man dets Navn aldrig mere nævnet og anført nogensteds. Paa Vegerslevmark ved Siden af Gudenaee og Borreaee er en Plads, kaldet Ilenborgslot, hvor forud skal have staaet et Slot; Vegerslevmark er omgivet med Vand paa alle Kanter; paa samme Mark imod Gudenaee ligger to Høye med store Stene omsatte i en avlang Kreds, som ere hedenske Begravelser. Borrebye, hvoraf Aaen kaldes Borreaee; Korvadmølle; et Skovhuus.

9) **Aigtsogn** er det ene Annex til Vegerslevkirke. Dertil hører: Aigtbye; Tungelundbye; Momendrup; Astrup, en eenlig Gaard; Salpeterhuset, saa kaldet, fordi her var Aar 1659 indrettet et Salpetersyderie, da her boede en Salpetersyder.

10) **Torsøesogn** er det andet Annex til Vegerslevkirke. Dertil hører: Torsøebye; Torsøemølle; Futingbye.

11) **Houlbergsogn**. Dertil hører: Houlbergbye; Bøstrup; Kongstrup; Nederaarupmølle; Hagsholm, en Herregaard, hvis Bygning er nu nedrevet, og derpaa bygget nogle Bøndergaarde, men Bøndergodset er lagt under Grevenskabets Frisenborg, den frie Hovedgaardstaxt er 4 Tdr. 5 Skpr. 2 Fkr. 2 1/2 Alb., Skovskyld 3 Skpr. 2 1/2 Alb.

12) **Grandslevsogn** er Annexet til Houlbergkirke. Dertil hører: Grandslev, en smuk Bye, som er bygt med Muur- og Bindingsværk; Vrangstrupbye; Knudstrupbye; Bistrup, en Herregaard, indrettet til et Stamhuus for den Lichtenbergske Familie; den frie Hovedgaardstaxt er 43 Tdr. 5 Skpr. 2 Fkr. 1 1/2 Alb., Skovskyld 3 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr., Mølleskyld 7 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr., Bøndergods 491 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr., Skovskyld 13 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr., Mølleskyld og Giesterie 33 Tdr. 6 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Konge- og Kirketiender 35 Tdr. Grandslevkirke er ei allene udvendig prydet med

Taarn og Spiir, men og indvendig med et kostbart Orgelværk, som af Eieren er bekostet med 500 Rdlr.

13) **Skiødsogn** er Annexet til Lyngekirke i Sabroherred, og bestaaer af mange eeneste Gaarde. Dertil hører: Skiødbye; Lilletorup, en eeneste Gaard; Hadsager, en eeneste Gaard; Loptrup, en eeneste Gaard; Brundt; Lindgaard; Kolbek; Helstrup; Glæsborg; Sølvsteen, et eeneste Sted; Gellund; et eeneste Sted; Rottenborg eller lille Glæsborg, et eeneste Sted.

14) **Saldsogn** er Annexet til Hammelkirke i Giernherred paa Silkeborgamt. Dertil hører: Saldbye; Abtrupbye; Tulstrup, en Herregaard, som er henlagt under Grevskabet Frisenborg; den frie Hovedgaardstaxt er 24 Tdr. 4 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 7 Skpr. 1 Alb, Mølleskyld 6 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb. Tulstrupmølle.

VII. Rougsøe- eller Rougsædherred.

Rougsøe- eller Rougsædherred er meget lidet, og er omgivet mod Norden med Havet, mod Vesten med Randersfiord, og paa de øvrige Sider næsten overalt med Aær og Bekke, saa at det i forðum Tid har været at ansee som en omflydt Øe, hvorfor ogsaa mange paastaae, at dets Navn bør rettest skrives Rousøeherred. Men nøiere at bestemme dette Herreds Grændser, saa grændser det mod Østen og Norden til Sønderhaldherred, mod Vesten til Randersfiord, og mod Norden til Kattegats Vande. Dette Herred er halvanden Miil langt og tre Fierdingvei bredt; det indbefatter fem Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Ørstedssogn; 2) Holbeksogn; 3) Udbyesogn; 4) Voersogn; 5) Æstruplundsogn, Vi merke nu hvert Sogn især.

1) **Ørstedssogn**, hvis Kirke er prydet med et stort Taarn med en Spitse af 42 Alnes Høide. Ved Kirken er et stort Liigkapel for Herskabet til Steenalt. Strax ved Kirken ligger et grundmuret Huus, forðum Kirkelade kaldet; men af denne Bygning er den største og søndre Deel indrettet til et Hospital, stiftet Aar 1639 først til syv fattige Lemmers Ophold, men siden Aar 1738 forøget til fiorten fattige Lemmers Pleie. Til Hospitalet er henlagt 7500 Rdlr., som stedse staae prioriterede i Steenalts Herregaard. Udi den nordre Ende af samme Bygning er indrettet en Skole til Sognets Ungdom, som

samme Tid er ogsaa stiftet. Til dette Sogn hører: Ørstedbye, en stor Bye, bestaaende af 35 Gaarde og en stor Deel Gadehuse; denne Bye har i ældgamle Tider været en liden Kiøbstæd og Ladeplads, hvortil var Indseiling fra Randersfiord, som ved Tidens Længde er eftergroet, og som nu er Kiaer og Moser, hvori man ofte har fundet Skibsankere og Baade; udi Byen er ogsaa et lidet Stræde, kaldet Toldbodgyden, hvor Toldboden skal have været for Fartøiers Klarering. Hesringbye, hvoraf Stamhuset Hesringholm har sit Navn, men er fra Byen afsondret ved en imellemløbende Aae, og ligger i Kalløeamt i Vivildsogn; Lillesørupbye, som kaldes saa, for at skille den fra Storesørupbye, som ligger østen derfra i Estruplundsogn: Bodebye, en liden Bye, liggende nær ved Søen, hvor Ørstedbyes Beboere fordem har havt deres Søeboder staaende, da her var Seilads; Hollensbergbye; Steenalt, en Herregaard, beliggende i Skoven, har ypperlige Karpe- og Karudsedamme, saa og skiønt Fiskerie i Randersfiord; nogle vil mene, at dens rette Navn er Steenholt; dens frie Hovedgaardstaxt er 78 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr. 1 1/2 Alb., Skovskyld 7 Skpr. 1 Alb., Mølleskyld 1 Td. 2 Fkr, Bøndergods 412 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr, 2 Alb. Skovskyld 6 Tdr. 7 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Tiender 123 Tdr. 2 Fkr. Ældrupgaard.

2) **Holbeksogn.** Dertil hører: Holbek- eller Houlbekbye, hvorigiennem gaer, især ved paakommende meget Regn- og Tøe, en stærk Vandbek, som løber derfra igiennem Langvadseng ud i Havet; Karebye. Af Ingerslevbye hører den halve Deel her til dette Sogn, men den øvrige halve Deel til Estruplundsogn. Holbekgaard, en Herregaard, hvis Navn i gamle Brevskaber fra det fiortende Aarhundrede skrives Holebek, har i fordem Tid været efter de Tidens Maade vel befæstet, og kaldtes i gamle Skrifter en Fæstning; Gaarden har skiøn Skov og ypperligt Fiskerie i Randersfiord; den frie Hovedgaardstaxt er 55 Tdr. 2 Fkr., Skovskyld 2 Skpr. 2 Fkr., Mølleskyld 2 Tdr. 1 Skp., Bøndergods 305 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr. 1/2 Alb., Tiender 52 Tdr. Holbekskirke har et høit Taarn med et ziirligt ottekantet Spiir, hvis øverste Spitse staaer paa otte høie Pillarer.

3) **Udbyesogn** er et Annex til Holbeksogn Dertil hører: Udbye, hvilken Bye er den yderste Bye af Herredet; og er Udbyemark paa den vestlige Side omflydt af Randersfiord, og paa den nordlige Side af Kattegats Vande.

Udbyehøy et privilegered Færgehuus, beliggende ved Randersfiord; uden for samme Huus kaste de Skibe Anker, som gaae til og fra Randers.

4) **Voersogn**, hvis Sognepræst er Aar 1632 af Kong Kristian den Fierde tillagt Provstekornet af Rougsøehered, hvorimod han svarer aarlig 12 Rdlr. til Biskoppen i Aarhus. Dette Sogn bestaaer ikkun af Voer- eller Vorebye, som ligger høit og nær ved Strandbredden af Randersfiord. Imellem denne Bye Vore og den tvert over for Fiorden paa den anden Side liggende Mellerupbye er den almindelige Losse- og Ladeplads i Fiorden for Kiøbmandsskibene fra Randers, skjønt det er en god Miil fra Randers; thi de Skibe, som ere noget store og dybtstikkende, kan ikke flyde høiere op i Fiorden formedelst Sandgrunde, og derudover maae legge sig her til Ankers, og lade deres Ladninger ved Pramme bringe til og fra Borde. Her er ogsaa det første privilegerede Færgested over Randersfiord imellem disse to Steder, Voer- og Mellerupbyer.

5) **Æstruplundsogn** er nu Annexet til Voerkirke efter kongelig Befaling af 9. Oktober Aar 1751, da disse to Sogne bleve sammenlagte; thi før den Tid var Estruplundsogn annekteret til Ørstedkirke. Dertil hører: Æstruplund, en Herregaard, beliggende ved Strandsiden tæt ved Kirken, paa hvis Kirketaarn er en Spitse, hvorefter de Seilende tage deres Cours og Bestik ved deres Indløb i Randersfiord. Denne Herregaard ligger meget fornøieligt mod Havet og Munden af Randersfiord paa Nord- og Østerkanten, hvorudover den har ogsaa ypperligt Fiskerie i Stranden; den frie Hovedgaardstaxt er 33 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb, Skovskyld 2 Skpr. 2 Alb., Bøndergods 214 Tdr, 6 Skpr., 2 1/2 Alb. Torslevbye; Storesørupbye, fordem Søetorp kaldet, er bygt rundt omkring en liden Sø, eller meget stor Gadedam; den kaldes Storesørup, for at skille den fra Lillesørupbye i Ørstedsohn. Den halve Deel af Ingerslevbye hører ogsaa til dette Sogn, men den anden halve Deel hører til Holbeksogn.

VIII. Onsildherred.

Onsildherred grændser mod Norden til Mariagerfiord, mod Sønden til Nørrehaldsherred, mod Østen til Gierlevherred, og mod Vesten til Rindsherred i Viborgstift. I dette Herred ligger to Kiøbstæder,

nemlig Mariager og Hobroe. Altsaa indbefatter det: 1) Det Kirkesogn i den Kiøbstæd Mariager; 2) det Kirkesogn i den Kiøbstæd Hobroe; Dernæst ni Landsbykirkesogne, hvilke ere: 3) Hemsogn; 4) Semsogn; 5) Skiellerupsogn; 6) Falslevsogn; 7) Kiærbyesogn; 8) Hornumsogn; 9) Snæbumsogn; 10) Sønderonsildsogn; 11) Nørreonsildsogn.

Vi merke nu hvert Sogn i Særdeleshed.

1) **Mariagersogn.** Dertil hører: Den Kiøbstæd Mariager; dernæst følgende udenbyes Menighed.

Mariagerkloster, en Herregaard, beliggende tæt ved Kiøbstæden Mariager, ved Siden af Sognekirken; samme Gaard har været før Reformationen i de katholske Tider et stort og anseeligt Kloster, stiftet i Kong Ærik af Pommerns Tid i det femtende Aarhundrede, og var baade et Munke- og Nonnekloster, stiftet Jomfrue Maria og St. Birgitha til Ære. Dette Kloster havde overmaade meget Gods, store Privilegier og frie Birkeret; men det stod kun lidet over et Aarhundrede ved Magt. Thi ved Reformationen blev Klosteret med alt sit Gods sekulariseret, og kom i Kongens og Kronens Værje, indtil det efter Souverainiteten blev bortsolgt til privat Eiendom. Af Mariagerkloster, hvor de kongelige Lehnmænd efter Reformationen boede, fik Lehnet, og siden Amtet, sit Navn. De gamle Klosterbygninger bleve nedbrudte Aar 1721 og 22. Til denne Gaard ligger prægtige Ege- og Bøgeskove. Birketinget holdes hver Fredag paa Gaarden. Dens frie Hovedgaardstaxt er 30 Tdr., Skovskyld 2 Tdr. 1 Skp., Bøndergods 252 Tdr. 1 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 1 Skp. 1 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 3 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr.

Paa en liden Høy i Heeden strax uden for Klosterets Jord er et Kildevæld, kaldet Helligkilde, som aarlig hver St. Hansaften bliver flittig besøgt. De øvrige Byer ere: Fieldstedbye; Katbjergbye, hvor man mener, at det faste Slot Kattebjerg, som blev Aar 1539 belagt og indtaget, har ligget; (see Hvitfelds Krønike Pag. 519.) Brødløsgaard; Vestertorslevmølle; Brødløsheedehuus; Silleborg; Kaibiergod; Frantsberg; Søndergaardhuse; Nørgaardhuse, hvilke ligge under Mariagerklosters Hovedgaardstaxt; Hovbye, hvor man seer Rudera af den nedbrudte Hovkirke; Alstrupbye; Trinnerupbye; Fladbiergbye; Jomfruebakken; Marenmølle; Havnhuset, hvilket ligger under Giesinggaards Hovedgaardstaxt.

Mariager, en Søekiøbstæd, beliggende meget fornøielig ved en Fiord, som af Byen kaldes Mariagerfiord, og paa de øvrige Sider af Byen er Skov og Mark; her haves en behagelig. Udsigt til de mangfoldige Skibe, som daglig passere op og ned ad Mariagerfiord. Denne Kiøbstæd ligger paa 56 Grader 43 Minuter Latitudinis, og 25 Grader 48 Minuter Longitudinis, tre Mile fra Randers og een Miil fra Hobroe. Bemeldte Mariagerfiord har sit Indløb fra Kattegat og er 4 Mile lang og en halv Miil breed. Denne Kiøbstæd har allerførst været en Landsbye, hvis Beboere gjorde Hoverie til Mariagerkloster; men ved Klosterets tiltagende Flor har Byen ogsaa taget til paa Haandværksfolk, som der have sat sig ned og opført Bygninger, saa at Landsbyen fik snart Anseelse af en Kiøbstæd, som da fik Navn efter Klosteret. Den øvede Kiøbstædsfrihed med at handle under Klosterets Beskyttelse og til dets Tieneste, i Følge det Privilegium, som Kong Kristian den Første Aar 1449 gav Klosteret, nemlig at det maatte have frie Havn, som er den Viig uden for Klosteret, hvor Søefarende maatte købe og sælge; ligeledes fik det frit Færgeløb, Birkeret, Told og Forstrand, hvilket altsammen tiente til Byens Opkomst og Fremtarv.

Men efter Klosterets Sekularisation og Reformationen har den formodentlig faaet sine første Kiøbstædsprivilegier af Kong Kristian den Tredie; thi i Kong Friderik den Andens Tid opregnes Mariager Aar 1580 blant de andre Jyllands Kiøbstæder. Byens Sognekirke er det nedbrudte Mariagerklosters gamle anseelige Klosterkirke, og er een af de anseeligste Kirker i Jylland, thi den er 84 Alen lang, 48 Alen breed og 52 Alen høj; den har indvendig tre Rader Hvælvinger, hvilende paa tolv store ottekantede Pillere. Denne store Kirke er bygt i Kong Kristian den Førstes Tid Aar 1460; man seer her mange Epitaphier; det Stykke af denne anseelige Kirke imellem Taarnet og Storkirken, kaldes Domkirken; Kirketaarnet er nu kun 56 Alen høit, men har i fordum Tid været prydet med et meget høit Spiir. Denne anseelige Klosterkirke blev givet Byens Borgere til en Sognekirke efter Reformationen i Stedet for Byens gamle Kirke, St. Pederskirke kaldet, som for Brøstfældigheds Skyld blev nedreven, og hvoraf sees endnu nogle Rudera, at den har staaet midt i Byen.

Udi Mariager har tilforn været en latinsk Skole fra Kong Kristian den Tredies Tid, men samme blev reduceret Aar 1739 og dens Indkomster henlagte til Randers og Horsens latinske Skoler. Ligeledes

har Byen havt i Kong Hanses Tid Aar 1490, et Hospital, men samme er siden forandret og henlagt til Hospitalet i Horsens.

Udi forrige Aarhundrede har Byen været meget større end den nu er, da den er inddeelt i to Qvarterer. Igiennem Byen løber to smaa Aær, af hvilke den ene er Strømmen fra den øde Stampemølle, hvilken Strøm midt i Byen falder i den anden Strøm og samtlig løber ud i Fiorden; den anden er Strømmen fra Byens nu ødelagte Kornmølle, da Byen Aar 1767 fik en Veirmølle.

Uagtet Byen har baade en god Havn, beqvem Indseiling, saa og en god Losse- og Ladeplads ved Skibsbroen, saa er dog Toldstedet forflyttet fra Mariager til Hadsund, hvor Tolderen boer og Skibene klarere. Til Byen er god Seilads og temmelig stærk Skibsfart, thi fra Mariagerfiord udskibes aarlig mange Ladninger Brænde og Landets egne Produkter af Kom- og Fedevahre, som Byens Kiøbmænd og Skippere forsende til Kiøbenhavn og andensteds. Ligeledes afsendes hele Skibsladninger med den Kalk, som brændes paa begge Sider af Fiorden, hvor man paa en Miilsvei seer lutter Kalkovne og udhulede Kalkbierge. Dette Kalkbrænderie var allerede i Drift i Kong Kristian den Tredies Tid; og mange tusinde Læster Kalk og hele Skibsladninger ere komne i Kong Kristian den Fierdes Tid fra Mariagerfiord til Kolding, Kronborg, Frederiksborg og kongelige Bygninger i Kiøbenhavn.

Udi Mariagerfiord har i Kong Friderik den Andens Tid været et betydeligt Sildefiskerie, hvor Kongen holdt Aar 1563 sine Saltere til visse Tider, og derfor kaldtes Kronens Sildefiskerie. Skjønt her ikke nu er saadant Sildefiskerie som tilforn, saa haves dog daglig tilstrækkeligt Fiskerie i Fiorden af Aal, Flyndre og alle Slags Strandfisk.

Byens Magistrat er en Byefoged, som holder Byeting hver Onsdag udi et dertil leiet Borgerhuus, eftersom Byen ingen ordentlig Raadstue haver. Med Ildsvaade er Byen ofte hiemsøgt. Her holdes et ridende Bud, som hver Tirsdag og Fredag afleverer og modtager Breve paa Randersposthuus.

Byens Indvaanere have nogen Landbrug og Agerdyrkning, thi Byens Markjorde ere ansatte for 26 Tdr. 2 Skpr. 3 Fkr, 2 Alb. Hartkorn. Foruden Torvedag, som holdes hver Torsdag, holdes her aarlig fem Markeder, nemlig den 5. Februarii med Heste og Fæ; samt Hestemarked hver Tirsdag; den sextende Dag efter Pintsedag holdes Krammarked; den 1. Augusti holdes St. Olesmarked; Tirsdagen næste Uge for Mikelsdag; og den 17. Oktober holdes Heste- og Qvægmarked.

2) **Hemsogn** er det ene Annex til Mariagersognekirke. Dertil hører: Hembye; Skrødstrupbye; Qvotrupgaard; Qvotrupmølle; Vasehuset, liggende under Trudsholms Hovedgaardstaxt; fem Skovhuse.

3) **Samsogn** er det andet Annex til Mariagersognekirke. Dertil hører: Sembye; Ædderupbye.

4) **Hobroesogn**. Dertil hører allene den Kiøbstæd Hobroe.

Hobroe, en liden Søekiøbstæd, beliggende, en Miil fra Mariager og tre Mile fra Randers, paa 56 Grader 42 Minuter Latitudinis, og 25 Grader 38 Minuter Longitudinis. Byen er bygt som en Halvmaane, og har behagelig Udsigt imod Fiorden. Den samme Fiord, som ved Mariager og der forbi har Navn af Mariagerfiord, kaldes her Hobroefiord, saaviidt den anrører denne Byes Egn. Forbi Byen flyder en Aae, som har sit Udløb udi Fiorden; over Aaen er i den nørre Ende af Byen anlagt en Broe, over hvilken falder Landeveien imellem Randers og Aalborg. Nogle mene, at en formuende Mand, ved Navn Hoe, som boede paa en i Nærheden liggende Gaard, kaldet Hovstrup eller Hoestorp, og eiede Eggen, har bygt samme Broe, da baade Broen og Byen har faaet efter ham det Navn Ho-Broe.

Byens ældste Kiøbstædsprivilegier ere forkomne; men de Reisendes Befordring, som falder her igiennem Byen, formedelst den almindelige Landevei, har befordret Byens Fremtarv. At den i det femtende Aarhundrede har havt Kiøbstædsprivilegier, sees af Kong Friderik den Andens givne Konfirmation paa Byens forrige Privilegier.

Byens Kirke, som ligger paa en høi Banke ved den søndre Side af Byen, er kun liden, men indvendig ziirlig.

Seiladsen til Byen falder fra Kattegat ind igiennem Mariagerfiord over de saa kaldte Mariager- eller, Møllegrunde høiere op i samme Fiord, som da kaldes Hobroefiord; thi Skibene seile ind fra Kattegat i Mariagerfiord, gaae forbi Hadsunds Toldkammer, hvor de klarerers ved, siden forbi Mariager længere op i Fiorden og lande ved Hobroe; dog kan de ei komme Byen ganske nær, thi der er kun 6 til 8 Fod dybt Vand. Byens Fartøier seile paa Kiøbenhavn og Norge med Korn og Fedevahre.

Byens Magistrat er en Byefoged, som tillige er Herredsfoged over Onsildherred, og holder Byeting hver Mandag og Onsildherredsting hver Løverdag paa Raadhuset. Det er at agte, at Hobroekiøbstæd hører i det verdslige under Viborgstift Haldsamt. Posten ankommer to gange om Ugen, nemlig Tirsdag og Fredag,

og afgaaer samme Dage. Marked holdes aarlig den 1. Maji, den 10. September og 9. Oktober med Kramvahre.

5) **Skiellerupsogn** er Annexet til Hobroes Kiøbstædkirkesogn. Dertil hører: Skiellerupbye; Anderupbye; Gietterupbye, hvoraf den halve Deel ikkun hører til dette Sogn, men den øvrige halve Deel hører til Vestertørslevsogn i Nørrehaldherred; Skovsgaard, en liden ufrie og ukomplet Herregaard, hvis Hartkorn er 9 Tdr. 6 Skpr. 1 Alb., Bøndergods 87 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr. 1 1/2 Alb., Skovskylde 4 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Tiender 44 Tdr. 7 Skpr.

6) **Falslevsogn**. Dertil hører: Falslevbye; Balle, en Herregaard, som er ukomplet, men dog tiendefrie; dens Hovedgaardstaxt er 17 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Bøndergods 84 Tdr. 1 Alb., Mølleskyld 5 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr., Tiender 73 Tdr. Assens- eller Asnæsbye ligger ved Udkanten af Mariagerfiord. Tre eenlige Huse.

7) **Kiærbyesogn** er Annexet til Falslevsogn, men ligger i Gierlevherred paa Dronnigborgamt, hvor det findes anført ved No. 11.

8) **Hornumsogn**. Dertil hører: Hornumbye; Brøndumbye; Trinderup, en Herregaard som er tiendefrie, men ukomplet, dens Hovedgaardstaxt er 13 Tdr. 2 Skpr. 2 Alb., Bøndergods 74 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr. 2 1/2 Alb., Tiender 59 Tdr. 6 Skpr.

9) **Snæbumsogn** er Annexet til Hornumkirke. Til Sognet hører Snæbumbye og Gundestrup. Dette Sogns Beboere ere faa; thi hele Sognets Hartkorn er kun 25 Tdr.

10) **Sønderonsildsogn** bestaaer af Sønderonsildbye, hvis Navn Nogle skrive Vognsild; Ulstrupgaarde.

11) **Nørreonsildsogn** er Annexet til Sønderonsildkirke, og bestaaer af Nørreonsildbye. Navnet paa disse to Byer, nemlig Sønder- og Nørreonsild, er i de ældre Tider skrevet Othenshulle Aar 1240, og Othenshul Aar 1403, hvilket Navn er givet disse Byer af en her løbende Strøm, som er kaldet Othenshul, og var et helligt Vand, som blev brugt til de gamle Danskes Afguds, Othen eller Odin, hans Dyrkelse. Her ligger Onsildbroe, hvor Svenno Aggonis Pag. 110 fortæller, at et Feltslag har staaet ved Othenshullebroe imellem Kong Niels og Kong Erik Æmund.

12) **Svenstrupsgn** er Annexet til Vestertørslevkirke i Nørrehaldherred. Dertil hører: Svenstruphovgaard, som har i fordum Tid været en adelig Sædegaard, hvorfor den endnu omstunder kaldes Hovgaarden, men beboes nu af to Bønder uden al Frihed; Truebye, liggende ved Truesøe i Nørrehaldherred, men hører dog her til Sognet; Baggegaard, har tilforn været en Bondegaard, men er nu afbrudt, og dens Eiendom er lagt under Kiellerup; Kiellerup, en Herregaard, liggende i Hedeegnen; under dens Hovmarker er henlagt den nedbrudte Byes Kullerups Jorder og Marker; Gaarden ligger ved en Søe, kaldet Kiellerupsøe; man mener, at Gaardens rette Navn er Kildetorp, af adskillige Kilder nær ved Gaarden, saasom Syekilde, Ploumandskilde, Knudkilde etc.; paa hin Side Søen i en Dal, kaldes Dalsgaardsdale, sees Rudera af en nedbrudt Gaard, Dalsgaard kaldet; den frie Hovedgaardstaxt er 12 Tdr. 5 Skpr. 2 Fkr. 1/2 Alb., Mølleskyld 4 Tdr. 2 Skpr., Bøndergods 222 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr. 1/2 Alb., Mølleskyld 6 Skpr. 1 Fkr. 1 1/2 Alb., Tiender 39 Tdr. 7 Skpr. Til Herregaarden ligger, tre Møller, Søehuus og Smedehuus.

Efterfølgende Silkeborgamt.

Kilde: Nicolay Jonge,
Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.
Kiøbenhavn 1777
Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store
Helliggieststrædet No. 150

Side 741 – 770.

Sønderjylland
eller
det Hertugdøm Slesvig.

Det Hertugdøm Slesvig kaldes (især af de gamle Skribentere) sædvanlig altid Sønderjylland. Dette Hertugdøm har sit Navn af Hovedstaden Slesvig. Det er en Feiltagelse, naar Nogle ansee Hertugdømmet Slesvig for et Stykke af Tydskland, og regner det til Holsteen; thi endskiønt det vel for nogle hundrede Aar siden stod i nøie Forbindelse med Hertugdømmet Holsteen, ja havde mange Privilegier fælles med samme, samt stod under det tydske Kanzellie i Kiøbenhavn, saa at en Slesviger gemeenlig kaldes en Holstener: saa er dog Hertugdømmet Slesvig alligevel en retmæssig Deel og Provinz af Danmarks Rige; hvilket ogsaa tydeligen erfares af den slesvigske Historie. Slesvig har ogsaa i nogle hundrede Aar været et Hertugdøm førend Holsteen er blevet ophøiet til et Hertugdøm.

Det Hertugdøm Slesvig skilles fra Hertugdømmet Holsteen, og følgelig ogsaa fra det romerske Rige eller Tydskland, ved Eyderstrømmen og Levensaae, saavel som og ved en gammel Grøvt i en Linie fra Flemhudersøe ved den Herregaard eller Edelhof Skinkel lige til Levensaae, som udgjør Hertugdømmet Slesvigs Grændser mod Sønden. Man læser derfor om Eyderen dette latinske Pentameters indhugget over den gamle holsteenske Port i Rendsborg, som ligger ud ad Holsteen til, og af hvilken man gaaer ud over Undereyderen indtil Nyeværk: Eydora Romani Terminus Imperii. Derimod grændser Hertugdømmet Slesvig mod Norden til Koldingaae eller Kongensaae og Skodborgaae, som adskiller det nordlige og egentlige Jylland fra Sønderjylland. Og da fra Skodborgaaes Udspring til Koldingaae er en Miilsvei tørt Land, lod Kong Friderik den Fierde for Toldsvigs, Afværgelse Aae 1727 den 29. Oktober anordne, at det skulde afpæles, hvilket ogsaa ved en Afpælingslinie er skeet. Derom har man det gamle latinske Vers: Slesvicum & Jutos

dirimit Scodburgicus Amnis; Eydora Teutonicum terminat Imperium. Det er: Ved Skodborg Slesvigs Land er adskilt fra de Jyder; Og Tydsklands Grændse er, hvor Eyderstrømmen flyder. Mod Østen grændser Hertugdømmet Slesvig til Østersøen; men mod Vesten grændser det til Vestersøen, som af Hollænderne og de Tydske kaldes Nordsøen eller Mare Germanicum. Dog ligge imellem Staden Tøndern og Skodborgaae, altsaa i Hertugdømmets Distrikt, det Grevskab Skakkenborg og det adelige Gods Trøyburg, tilligemed Møgeltønder-Herred og Lohherred, ja Staden Ribe selv, hvilke ustridig høre til Jylland; hvorhen ogsaa maa regnes den Øe Amrom, den vestlige Deel af Øen Føhr, tilligemed den sydlige Deel af Øen Rom og den nordlige Kant af Øen Sylt, saavel som og den Øe Mandøe.

Det Hertugdom Slesvig ligger fra Rendsborg indtil Koldingeraae imellem 54 Grader 20 Minuter, og 55 Grader 30 Minuter nordlig Breede. Det strækker sig i Længden fra Sønden til Norden og især fra Rendsborg til Kolding 17 1/2 Miil, men fra Frideriksstad indtil Skodborgaae næsten en Miil nordlig Ribe 15 Mile. Derimod er Bredden fra Østen til Vesten paa det faste land af Hertugdømmet meget ulige, nemlig fra 8, 10. til 13 Mile; altsaa er ikke Øerne Femern, Ærøe, Sylt, Pelworn, Helgoland og flere andre indberegnete derunder. Det hele Hertugdom med de dertil hørende Øer kan man beregne omtrent til 162 geographiske Qvadratmile. Til Hertugdømmet hører 13 Stæder, 2 kongelige og 5 fyrstelige Slotte, saavel som og en Mængde af adelige Godser; Antallet paa landsbyerne beregner man til 1500, naar man derfra undtager Eyderstedt.

Hertugdømmet Slesvig bestaaer dels af land, som i Henseende til Havet ligger høit, dels og af land, som ligger nedrig eller lavt ved Vestersøen eller ikke langt derfra. Det høie land udgiør den største Deel af Hertugdømmet, og kaldes Geest eller Geestland; men de Egne, som ligge nedrig ved Vesterhavet eller ikke langt derfra, ere forsynede med Diger og tildeels omgivne dermed, kaldes Marschlande eller Marsch, hvoraf en stor Deel er indtaget fra Havet. I Vestersøen ved Marschlandene og de øvrige Egne indfinder sig Ebbe og Flod to gange i 24 Timer eller noget derover; men i Østersøen, hvor landet bestaaer af lutter Geest, falder aldrig Ebbe og Flod.

Paa Geest er Luften og Vandet klart, reent og sundt paa de fleste beboede Steder. Udi Marschlandene derimod foraarsager landets nedrige og lave Beliggenhed nær ved Havet, saa og de mange Dunster og stærk Taage, som opstiger saavel af Søen, som af Jordbunden, der er vaad den meste Tid af Aaret, en raa og usund Luft, hvilken pleier at forøges ved det stærke Regnvejr, der foraarsages ved de mangfoldige urolige stormende vestlige Vinde; men naar tørre Vinde blæse, saa adspredes de usunde Dunster, eftersom Landet ligger overalt plat, og ingen Skove findes, hvorved Luften renses. Endog i tørre Sommere, naar Vandet er udtørret i Digegrøvterne, opstige mange Dunster af det i Grøvterne tilbageblivende Slam eller Mudder, og naar ingen Vind tillige blæser til at bortdrive samme Uddunstninger, saa er luften i Marschen usund. Naar nu Tiden i Kornhøsten i Augusti og September Maaneder indfalder tør og uden Blæst, saa bliver de fremmede Høstfolk, især i Eyderstedt, ved deres haarde vedholdende Arbeide og stærke Udmattelse, saavelsom ogsaa ved det slette Øl at drikke, samt slette og salte Vand, saa og ved den grove, haarde og overmaade fede Spise, fornemmelig ved Flesk af de ved Vallen af suur Melk fedede Svin, belagde med den saa kaldede Marschsygdom, som ogsaa kaldes Stoppelfeber eller Høstsygdom, der da lettelig og hyppig overfalder dem; denne Sygdom ere Beboerne i Marschen sædvanligen underkastede. Denne Stoppelfeber er en hidsig, hardnakken og meget farlig Sygdom, som enten ved en langsom Død bortriver dem, som dermed overfalder, især de fremmede Høstfolk, eller og, ifald de komme op igien af samme Sygdom, foraarsager dem et sygeligt Liv. Marschlandene ere næsten overalt af Naturen ei forsynede med klart, reent og sundt Vand, eftersom i de faa Kilder intet Vand findes, som kan drikkes, og man maa hielpe sig med Regnvand, der sankes; dog alligevel er Vandet i nogle gamle Koge, hvor der findes reen Sand eller Moor neden under Kleien, middelmaadigt got.

Jordbunden i dette Hertugdøm er af forskiellig Beskaffenhed. Den beste Jordbund er i Marschlandene, hvorunder henhører Eyderstedt, den vestlige Side af Amtet Husum, det landskab Bredstedt, de Amter Tøndern og Hadersleben, de oktroierede Koge, de Øer Nordstrand og Pelworn, et Stykke af Amtet Schwabstedt, det landskab Stappelholm og af Øerne Føhr og Sylt. Koge ere de Landerier, som ligge nedrig

ved Vesterhavet og ikke langt derfra, og enten ere af Søen ved Tidens Længde ved den opkastede Slam og Mudder fastsatte til det øvrige Land eller ikkun forhøiede, tildeels og forøgede ved et Stykke Lands Tilvæxt, og derpaa ved de med stort Arbeide og Bekostning rundt omkring opkastede Diger og Dæmninger, fuldkommen adskilte fra Søen, og nu ere giorte til tørt og frugtbart Land. Ved det Ord Dige og Dam eller Dæmning forstaaes i dette Hertugdømme ikke allene de af Jorden opkastede høie Volde (aggeres), som tiene de nedrigliggende Marschlænder til Beskiærmelse imod Vestersøens Oversvømmelse, men og Fiskedamme og fiskerige staaende Søer (Pifcinæ & Lacus pifcofi).

Det Slam eller Dynd og Mudder, som Vesterhavet pleier at føre med sig, og hist og her at lade blive tilbage ved Landet, saavelsom og den pleiede Jordbund af den uden for Marschlandenes Diger værende Grund, som er skiult med Vand, naar der er Flod, men blottet for Vand, naar der er Ebbe, kaldes Schlick, i Hertugdømmene Slesvig og Holsteen. Udi Marschlandene forefinder man mange Hauberge. Et Hauberg er en Bygning med et høit. Tag, bedækket med Rør eller Straa, hvilende paa 4, 6 eller 8 Bielker. Saadan en Bygning i Marsch er indrettet efter frisisk Maade til Bolig, Agerdyrkning og til Qvæget, hvori under eet Tag altsaa forefindes Stuehuus, Stald og Lade, saa at hos mange findes ingen Tilbygning, men hos andre blot et Bager- og Bryghuus.

Jordbunden i Marschlandene er ganske jevn, nedrig og af kold Natur. Dog over det platte Land række de af Indbyggerne af Jord opførte Høye til Boligspladser til Sikkerhed mod Havets Flod og Vandets Oversvømmelse. Disse Høye kaldes paa nogle Steder Warfer., men paa andre Steder Würthe. I vaadt og fugtigt Veirligt er Jorden i Marschen meget dyndfuld og sympig.

Den øverste Jordskorpe i Marschlandene bestaaer fornemmelig af en graa Kleijord, som formedelst det derunder værende klare, men derhos meget skarpe og salte Vand, er overmaade feed til Kornavling og til Græsning. Jo høiere denne Klei ligger paa Sandet eller paa Tørvejorden, desto federe er Jorden. I Kleijorden voxer det største og kraftigste Wiesenklee, og i Kleijorden finder man ingen Stene. Man finder ogsaa blant den gode Jord en tredobbelt Art af en skadelig Jord, som man kalder Størt; deraf sees, at Marschlandenes Bonitæt er

forskiellig. Det afdeles i Amter og Landskaberne i visse Klasser, og derefter betales Kontribution. Den høie Jordgrund i Widingherred, som man forefinder næsten midt i Herredet overalt fra Emmelsbul til Rodenes, er kun ringe af Bonitæt, og hverken til Korn eller Græsning til Qvæg retskaffen tilstrækkelig.

For at aflede Vandet er Marschlandet giennemskaaret med Grave og Kanaler. Kanalerne maae aarlig om Sommeren renses fra det Sand og Mudder, som inden for Diget skylles ind af det afløbende friske Vand, og uden for Diget af Søevandet. Dertil bruges visse til samme Brug indrettede Mudderpramme og mange andre Maskiner, for at holde Kanalerne i deres behørige Dybhed; ligeledes bliver ogsaa det i dem opvoxte Græs og Rør afhugget med en egen Art Sænsel. Fra samme Grave og Kanaler gaaer Vandets Udladelse igiennem Slusen ud i Vesterhavet.

Marschlandene have ingen Skove, og i Almindelighed hverken Bygningstømmer eller Brændeved, ei heller god Tørv til Brændsel. Man hielper sig derfor i Marschlandene baade paa Skorstenene, saa og i Bagerovne og Kakkelovne og til Ølbrygning med at brænde Straa eller Halm af Raapsat, Havre og Byghalm, saavel som Rør. Paa mange Steder har man Tørv, som er skaaren paa Geest og ført herhid; men i Eyderstedt brænder man det Brænde, som er ført fra Geest paa Eyderen hertil. Paa Øerne Sylt og Føhr, saavel som paa de smaa Øer eller Halliger, som høre til Amtet Husum, brænder man Koe- og Faaremøg, som er tørret ved Solen, men derudover taber deres Landerier denne Giødskning.

Eftersom man ei i Marschen finder Kilder med frisk Vand, undtagen i nogle gamle Koge, hvori Vandet er middelmaadigt got, saa maae Indvaanerne hielpe sig med Regnvand, saavel til deres Mad som til Ølbrygning. Dette Regnvand samle de i de dertil indrettede rummelige Grøvter; men Øllet, som deraf brygges, forderves om Sommeren, og er skadeligt at drikke.

Agerlandets Frugtbarhed i Marschlandene paa Hvede, Vinterbyg og Sommerbyg, Raapsat, Havre, Erter og Bønner, er overmaade vigtig og overflødig, at i gode Aar kan et Korn af Vinterbyg, Hvede og Havre give tredive Fold, ja vel tredsindstyve Fold Frugt, og af en udsaaet

Kande Raapsat kan igien indhøstes 12, 16 til 24 Tønder. Man avler Raapsat i Mængde her i Marschlandene, og den Sæd er meget important, naar den ei ved haard Frost i Foraaret fryser bort, eller af alt for megen Regn i Høstens Tid forderves.

Qvæg og Kreature at lægge til, giver Agerdyrkningen intet efter i Marschlandene, men er fortreffelig, eftersom ikke allene Heste, Stude, Kiør og Faar paa de skønne Græsgange voxer meget større og bliver meget federe, end paa det beste Geest; men endogsaa alt andet, hvad som falder i Marschlandene, er langt større end i Geestegnene. En Marschkoe af et got Slags og Middelalder giver i Marschen daglig om Vinteren 4 til 6 Kander Melk, men om Sommeren fra Majmaaned til St. Jakobsdag, naar den gaaer i got Græs, giver den daglig 12 til 16, ja vel ogsaa 18 til 20 Kander Melk, hvoraf Indbyggerne gjøre Smør og Ost i stor Mængde. Ligeledes blive mange tusinde Heste og Stude hvert Aar bragte fra Geestegnene i Hertugdømmet og fra Jylland herind og giorte fede. Etersom Marschland bærer got Græs, og det Land, som aldrig har været pløiet, giver det beste Græs, saa bruges næsten hele Koge, saasom Friderikskog og nye Rutebullerkog, bestandig til Græsning, og Græsset slaes ikke til Høe.

Udi Marschen falder af Fisk især Giedder, Aal, Karudser og Ridbauer. Bier lykkes meget got. Søfugle findes i Mængde i Vandene i Marschen, hvorudover Indbyggerne skyde efter dem i Høstens Tid, og have Fordeel deraf.

Ved denne store Frugtbarhed maae Marschlandene, eftersom de ligge lavt og nedrig og ere underkastede Vandflod, med megen Fare, Arbeide og Bekostninger, beskierne sig ved høie Diger og Dæmninger imod Vesterhavets Bølgers store Magt. Digerne i dette Hertugdømme inddeles gemeenlig i Søe- eller Havdiger og i Mellemdiger. Søe- eller Havdigerne, hvorhen ogsaa hører Digerne ved Eyderen, tiene umiddelbar imod Vesterhavet; Mellemdigerne have i fordum Tid været Havdiger, men findes nu længere ind i Landet for værende Tid. Foruden Havdigerne blive ogsaa opkastede Kaidiger, nemlig naar en nye Sluse skal anlegges og Havdiget skal giennembydes. Marschlænderierne af Sylt, Før, Dagebul og Fahretoft, og de udigede smaa nordstrandske Øer, saa og en Deel af Widingherred, ere de høieste af dem alle. Digerne tage deres Begyndelse i den nordlige Deel af Hertugdømmet,

allerførst ved Hoyer, endskiønt Marschland forefindes een Miil nordlig for Hoyer, fra Ballum lige til Ribe, saavel som og i et Strøg endnu længere mod Norden. Disse Diger strækker sig fra Hoyer lige til Eyderen.

I de ældgamle Tider, nemlig i det tolvte Aarhundrede, havde det i denne Egn beliggende Nordfrisland ikkun Sommerdiger, omtrent 8 til 9 Fod høie, hvilke ikkun tilbageholdte den sædvanlige Flod om Sommeren, men vare ikke tilstrækkelige til at beskierme imod de overmaade stærke og tilvoxende Floder og Oversvømmelser, som kom om Vinteren med stærk Vold og Magt at bryde derpaa, hvortil fordredes stærke Vinterdiger. Men de i følgende Tider forefaldne forskrækelige Vandfloder, Hvorved Marschlandene ere oversvømmede, mange tusinde Mennesker druknede, og store Stykker land bortrevne af Bølgernes Magt, have lært dem at gjøre Digerne langt høiere, paa det at de kunde være sikre imod de høie Vandfloder. De stærke Stormvinde, som blæse allerførst af Sydvest, og derpaa pludselig ved Springflod vende sig til Nordvest, foraarsage i Marschlandene de største Vandfloder. Marschlandene have saavel i de ældre som nyere Tider, især Aar 1634, 1717, 1718 og 1720, liidt ubeskrivelig stor Skade ved Vandflod. Den Vandflod, som indfaldt den 11. og 12. Septbr. Aar 1751, saavel som den 7. Oktbr. 1756, har vel ligeledes foraarsaget megen Skade i Marschlandene, endskiønt langt fra ikke saa stor som forhen, eftersom Vandets Giennembrud i Digerne, hvori den største Skade bestod, blev mestendeels strax sat i Stand igien.

De uinddigede smaa Øer ved den vestlige Side i dette Hertugdøm kaldes Halligere. Vesterhavet river aarlig smaa Stykker fra de nordstrandiske Halligere, og igien sætter dem fast ved andre Egne. ligeledes opkaster Havet ved Digerne og ved Strandkanten i Hertugdømmet om Efterhøsten med vestlige Vinde meget Havgræs, som kaldes Tang, hvilket er meget nyttigt til at dempe Flyvesandet paa Dünerne. Paa Sylt blande Indvaanerne Tang i Mængde blandt Møgdynget, og betiene sig deraf til at giødske deres Agre med.

Efterat vi nu har betragtet Marschen eller Marschlandet, kommer vi til at betragte Geesten eller Geestlandet, hvilket bestaaer deels af gode og frugtbare Egne, deels af Heede og sandig, saa og ringe limed Jord, deels og af Moor. Derved er at merke, at mange landerier ere nu bedre end forhen dyrkede, ved den Aar 1765 begyndte og siden fortsatte

Fordeeling af de mange kongelige Kammergodses tilhørende Hovmarker i Stykker af maadelig Størrelse, og deres Bortsælgelse til de Høistbydende, imod en aarlig Afgift. Ligeledes er Agerdyrkningen forbedret ved Koblers Inddeeling, Fællesskabs Ophævelse, Overdrevs og Græsgangs Inddeeling. Desuden har Kong Kristian den Syvende til at forbedre Landvæsenet oprettet Aar 1763 i Slesvig en slesvig-holsteensk Landkommission.

Den mellemste Deel af Hertugdømmet indeholder fra Sonden til Norden overalt mangfoldige og store ringe Egne af Heeder, og sandig, ja slet limed Jord; men desuden mange og store Heeder. Disse Heeder give god Græsning for Faar og ungt Qvæg, især i Foraaret. Man saaer og høster i mange Hedeegne Boghvede, Rug og Havre. Desuden har Kong Friderik den Femte ladet komme mange tusinde fremmede Kolonister fra Tydskland, især fra den rhinske Kreds, først til Jylland Aar 1760 og 1761, men siden til Hertugdømmet Slesvig, for at dyrke og beboe Heederne, hvilket kostede høistbemeldte Konge store Penge, da han underholdte deres Koner og Børn, lod bygge Huse til dem, og lod dem anvise udyrket Land, foruden andre Fordele; hvorudover mange Kolonier bleve anlagte, og mange Hedeegne i dette Hertugdom, især i Amtet Gottorf, ere blevne dyrkede og nu beboede. Dog er en Deel af disse Kolonister, efterat de havde længe nydt kongelig Underholdning, løbne bort, saasnart Freden i Tydskland blev sluttet Aar 1763.

Den store Mængde af Moor er Indvaanerne meget nyttig; thi den giver en stor Mængde Tørv til Brændsel, og efter nogle Aars Forløb voxer den til igjen.

Den østlige Side af Hertugdømmet er meget bedre og fortreffelig ere end den mellemste Deel deraf; thi Angeln, Schwanzen, danisch Wald, Als, Sundewitt, Riesherred, Hadersleberherred og Tustrupherred, indeholde de deiligste og behageligste Egne., hvor store Skove findes; de ere ogsaa, tilligemed de Øer Femern og Arøe, frugtbare paa Kornvahre, saasom Rug, Sommerbyg, Havre, Boghvede, Haugegevæxter, kostbare Erter, Bikker, Hør og Høe; de have god Græsning, ere forsynede med Moor til Nødtørft, og have ei at befrygte sig for nogen betydelig Skade af Vandflod. Dog er dette derhos at merke, at Østersøen hist og her, for Exempel paa, Als, ved Strandkanten borttager nogle

smaa Stykker land ved Tidens længde. Erfarenhed lærer, at Østersøen opkaster i Efterhøsten meget Tang paa Strandkanten. Paa nogle Steder, saasom paa Arøe og adskillige Steder paa Als, hente Beboerne, som boe langt fra Stranden, denne opkastede Tang paa Vogne i Mængde bort, og bruge den til at giødske Agrene dermed. Desuden er og at merke, at Stormvinde af Sydvest, Vest og Nordvest, hvilke paa den ganske vestlige Side i dette Hertugdøm forårsage høie Vande, men især og Vandflod i Marschlandene, giøre Vandet lavt og nedrigt ved Strandkanten af den østlige Side af dette land. Derimod forårsage de stærke Stormvinde af Østen og Nordost, som ved den østlige Side af Hertugdømmet drive Vandet paa de fleste Steder over Strandkanten, at Vandet bliver meget lavt og nedrigt paa den vestlige Side, især naar der er Ebbe.

Af det, som her er sagt om Landets Frugtbarhed paa den vestlige og østlige Side, sees tillige, at en Reisende, der passerer mestendeels de ringe Egne af den almindelige landevej, som løber midt igiennem Hertugdømmet fra Sønden til Norden, nemlig fra Rendsborg til Kolding, ikke kan giøre nogen Slutning fra de ringe Egne til det hele Hertugdøm.

Eftersom Hertugdømmet Slesvig, fornemmelig ved Søkanten, er overmaade frugtbart; saa har det ogsaa i gode Aaringer en tilstrækkelig Forraad af Rug, Hvede, Vinter- og Sommerbyg, Raapsat, Erter, Vikker, Bønner, Haugefrugter, Havre, Boghvede, Heedekorn og Høe; Hør og Humle voxer ogsaa i mange Egne. Qvægs Tillæg og Ophegning er paa de gode Græsgange ligesaa anseelig og betydelig som Agerdyrkningen; thi Heste, Øxen, Kiør, Faar og Sviin forefindes i stor Mængde her i Landet. Paa Stutterier feiler man ikke heller i dette Hertugdøm, og desuden opkøber man tillige mange fortræffelige Heste, enten andensteds i Landet, eller og i Jylland; Hvorudover saavel de slesvigske som jydsk Heste opkøbes af de hannoverske, sachsiske, brandenborgske og østerrigske Rotzhandlere eller Hesteprangere, og føres i Mængde ud til Tydskland; ja ogsaa de franske Rotzhandlere komme reisende herind, for at opkøbe Heste. ligeledes gaae en Mængde af Øxne, fornemmelig Jydsk, som ere fedede i Marschen, aarlig ud af dette Hertugdøm. Agerdyrkningen bliver her forrettet allene med Heste i Ploven, undtagen af de forommeldte Kolonister, som bruge Øxne; dog bruge ligeledes nogle Indvaanere paa Øen Sylt den Maade, at Pløie deres Agre med Heste og Stude tillige. Indbyggerne paa Geesten skikke deres Smør fra deres Landerier i Mængde

til Kiøbenhavn, Lybek og Hamborg; og af deres Faar have de saavel i Marschen som paa Geesten mere Uld, end de forbruge. De eyderstedske og tustrupper Oste have den beste Smag, og fremfor andre ere meest berømte for deres Fedmes Skyld.

Landet er ogsaa af Gud rigeligen forsynet med tamt og vildt Fiederfæe, Vildt og Fiske. Man finder en Mængde, især i Marschlandene, af Urhøns, Agerhøns, Snepper, Vildgiæs og Vildænder, saa og vilde Vand- og Søefugle; Hiorte, Daadyr, Vildsviin og Harer findes ogsaa i Overflødighed. Man holder ordentlig Jagt efter Ræve og Ulve; og, alle de, som leverer Ulve, døde eller levende, og Ørne, Falke, Høge; Glente, som de have skudt, faae en vis fastsat Belønning for hvert Slags. Af Fisk have Indbyggerne en stor Mængde Lax, Giedder, Karper, Karudser, Torsk, Makrel, Skullere eller store Flyndre, Kablian, Villinger, Krebs; ligeledes Skiefisk, Østers, Muslinger og Kappeter, Sild, tilligemed Hummere, som fanges ved Helgoland og Sylt, hvorom findes mere siden ved de Steder, hvor de falde. Paa et vist Strøg under Vandet ved den vestlige Side af Hertugdømmet, imellem Øerne og det faste Land, opholde Østers sig, og kaldes samme Steder Østerbænke; de ligge sædvanlig 2 til 4 Alen, ja vel og dybere neden under Vandet, naar det er lavest. Grunden, hvor Østersbænkene findes, er mere sandig end dyndfuld, dog saa, at Sand og Dynd er noget beblandet tilsammen. Disse Østersbænke have en ulige Længde og Brede, omtrent af en Fjerding eller halv Fierdingsvei, og ligge dels ved de Under Amtet Husum henhørende Øer, Nordmarsch og Südfall, deels, ved den Øe Føhr, men de fleste ved Sylt. Man forbigaaer her de Østersbænke, som ligge ved den vestlige Side af Hertugdømmet, men høre enten under Ribestiftamtmandskab, eller under Grevskabet Skakkenborg. Fra Maji til September er det. Østersers Legetid.

Da Landet er mestendeels plat og jevnt; saa gives her, i Ligning mod andre Lande, ingen ret høie Bierge. De høieste Bierge i Hertugdømmet ere: Gaffobierg i Skierrebekssogn; Langenbierg i Lek- og Engsogne; Høkkbierg i Loytsogn; Igebierg ved Svenstrup; og Hygelbierg ved Adzerballig paa Als; Trummelbierg, Noelsbierg og Lobierg i Hüttensogn. I hele landet finder man overalt endnu mangfoldige Begravelseshøye fra de hedenske Tider af.

Floderne, som gemeenlig kaldes Aaer, ere Fiskerige, og har deres Løb sædvanlig fra Østen til Vesten. Af dem alle maae især merkes Eyder eller Eyderstrømmen, som en Grændseflod; den har sit Udspring i Hertugdømmet Holsteen ved Löhndorph i Barkausogn; derpaa løber den imellem Flemhüdersøe, tæt forbi den adelige Gaard Schinkel; siden til Rendsborg, Friderichsstadt og Tønningen; men løber derefter ud i Vesterhavet, og gjør fra den Egn af, hvor den kommer ud af Flemhüdersøe, Grændseskiellet imellem Slesvig og Holsteen. Levensaae, som ogsaa kaldes Levsaae eller Løvsaae, er ligeledes en liden Grændseflod imellem disse Hertugdømmer; den har sit Udspring nær ved den adelige Gaard Warleberg, og gjør fra et Sted, ikke langt fra dets Udspring, lige til dens Indløb i Kielerhavn paa et Strøg af fem Fierdingsvei Grændseskiellet imellem Slesvig og Holsteen. Treen, har sit Udspring en Fierdingsvei østen for Oeverse af de to Aaers, nemlig Bondenaee og Kielstaae, deres Forening, hvilke to Aaer udspringe i Nyeherrred i Amtet Flensborg, flyder forbi ved Oeverse, Æggebek, Treya, Hallingstedt Schwabstedt forbi, og gaaer ved Friderichsstadt igiennem Sluser ud Eyderstrømmen. Nibsaee eller Nipsaae, er en stor Aae, som udspringer af to Arme, som flyde sammen omtrent to Mile vestlig, for Herregaarden Gram, gaaer forbi Staden Ribe, og siden falder Ud i Vesterhavet. Skodborgeraae, har sit Udspring i Oddessogn af Skoven, en Miil fra Koldingbroe, gaaer ved den Gaard Skodborg i Jylland forbi til Foldingbroe, løber ud neden for den jydsk Kirke Vilslef, hvor den gaaer tæt forbi ud Vesterhavet, og gjør mod Vesten Grændseskiellet imellem Slesvig og Jylland; ligesom Koldingaae eller Kongensaae, som kommer fra Jylland paa halvanden Fierdingsvei, førend den falder ud i en Havfiord af det lille Belt, kaldet Koldingfiord, viser Grændseskiellet mod Østen. Saa og de fiskerige Aaer: Lohbeck, Widaee, Grønaee, Syderaee, Soholmaee, Arnaee ved Bedstedt, Husumaee, Geilaae, Heverstrømaee, Leckeraee, Loicheraee, Sorgeaee

Dette Hertugdømme fattes ikke heller fiskerige Søer og Damme. De største af alle Søer ere Wittensøe i Amtet Hütten, og Gotteskogssøe i Amtet Tøndern. Her givese ogsaa andre Søer af temmelig stor Omkreds, nemlig: Søndersøe i Nyeherrred, Winderatsøe sammesteds, Seegaardesøte, Høsteruppersøe i Lundtofferreh, Borslotterøe i Amtet Tønden, Hopterupdam i Amtet Hadersleben, Vankeldam

sammesteds, Hadersleberdam, Heilsøe i Tustrupherred, Allemsdorfer eller Tinglefersøe i Schlüxherred, Arenholtersøe i Arensherred, Bystensøe i Amtet Hütten, Hohnersøe i Hohnerherred, Langsøe i Struxdorsherred, Miangdam paa Øen Als, Sanklammerdam i Uggelherred, Schrixdam i Struxdorsherred, Tresøesøe i Uggelherred.

De beste Havne ere ved Flensborg, Eckernførde og Sønderborg, hvor de største Koffardieskibe med deres fulde ladning kan komme ind til Staden og ligge tæt op til Skibsbroen. Dernæst er at merke Apenradefjord og Hadersleberfjord. Ved den vestlige Side ere for middelmaadige og smaa Skibe adskillige gode Steder eller Pladser at legge an ved og losse, eftersom Eyder, Hever, det smalle Dyb, Lysterdyb og Riberdyb gjøre Indfarten eller Indløbet til Havnen og Rheden.

Man forefinder i Hertugdømmet Slesvig vel mange Skove, men de ere dog ikke tilstrækkelige til Bygningstømmer og Brændeveed, som det ganske land paa den øst- og vestlige Side behøvede. Indvaanerne paa Geesten brænde saavel Brændeveed som Tørv. Fra den østlige Side af landet udføres meget Brænde til Kiøbenhavn. Om den Mangel, som Indbyggerne i Marschen lide, er forhen meldt.

Udi de to Sogne Galmsbüll og Dagebüll, ved den vestlige Side af dette Hertugdom, ere Saltsyderier. Saltet, som kaldes frisisk Salt, bruges i denne Egn til at nedsalte Flesk og Kiød med, ligeledes til Smør og Fiskevahre; det giver det lüneborgske Salt intet efter, hverken i Fiinhed og Farve, ei heller i Skarphed. Skibsfolkene fare ud fra første Maji til Jakobsdag et Stykke Vei i Søen med deres Skuder eller smaa aabne Fartøier; og, naar det er Ebbe, grave de den Kley eller Schlik bort, som ligger paa Søebunden, og optage den derunder liggende Tørv eller Moor, som kaldes Teerig eller Kleen, hvormed de da lade deres Saltskuder, og føre det hiem, brænde det til Aske, og af Asken ludes Saltet ud; dog er dette Saltsyderie ikke nu i den Flor, som det forhen har været.

Det Hertugdom Slesvig beboes nu af Nedersachsere, Danske eller Jyder, og Friser, hvortil kommer endnu Hollændere i Friderichsstadt, og Brabandere paa Nordstrand; hvorudover her tales forskellige Sprog. Det frisiske Sprog, som har forskellige Dialekter eller Mundarter,

stemmer i mange Ord overeens med nogle Dialekter i det tydske Sprog. Det frisiske Sprog er nær beslægtet med det engelske. Man taler frisisk i en Part af Hertugdømmets vestlige Deel: og det i Amtet Husum; det Landskab Bredstedt, (undtagen i det Sogn Biøl, hvor man taler et plat dansk Sprog); i Bøking- og Viddingherreder; paa nogle Steder i Karherred; paa Øerne Helgoland, Føhr og Sylt; paa Amrom og paa de under Amtmanden til Husum staaende nordstrandiske Øer; men Gudstjenesten holdes i det høitydske Sprog.

Derimod i den sydlige Deel af Hertugdømmet tales plattysk eller nedersachsisk, og prædikes høitydske: og det i de Stæder Slesvig, Eckernförde, Husum, Friderichsstadt, saavel som ogsaa i hele Eyderstedt; i det Landskab Stapelholm; i de Herreder af Amtet Gottorf, som ligge Sønd for Sley; i Amtet Husum; i Schwanden; i danisch Wald; og paa Femern. Men i de øvrige Stæder tales dels begge Sprog, plattysk og dansk, dels, saasom i Staden Ærøskjøbing, blot dansk; men overalt i hele Fyrstendømmet betiene de Fornemme sig af det høitydske Sprog. I Amtet Gottorf, saavidt det ligger nordlig for Sley, og i Amtet Flensborg, tale Bønderne gemeenlig dansk, endskiønt Gudstjenesten forrettes altid allene i det høitydske Sprog. I Amtet Tøndern, undtagen i de forømmeldte frisiske Egne og Stæder, og i Landet Sundewitt, forrettes Gudstjenesten mestendeels i dansk Sprog; og bruges dette Sprog i de Amter Apenrade, Lygumkloster. Hadersleben, Sønderborg, Nordborg og Gravensteen, saavel som ogsaa i det augustenburgiske Distrikt paa Als, og i Staden Ærøskjøbing paa Ærø, følgelig i den nordlige Deel af Hertugdømmet, saavel i Tale som i Gudstjenestens Holdelse. Baade i Flensborg og i alle nordlig liggende Stæder er altid bestykket en dansk Præst, som for de mange Danskes Skyld som her findes, især af Tienestefolk, maa holde i det mindste hver Søndag en dansk Prædiken. Det samme Sprog, som bruges i Prædiken, bruges ogsaa i Skolerne, følgelig er paa landet danske Skoler paa de blot danske Steder; men i de store Skoler i Stæderne bruges det høitydske Sprog. Alle Rettergangssager afhandles for Underretter og de høieste landsretter i Hertugdømmet paa tydsk, og Dømmene fældes og udstædes i samme Sprog. Alle Love og Forordninger gives, i tydsk Sprog. Men i Rettergange i Amtet Hadersleben bliver gemeenlig recesseret dansk; hvorudover saadanne Recesser og Dømme

maae oversættes paa. tydsk, naar de ved Apellation komme til den gottorske Oberret.

Hertugdømmet Slesvig er temmelig folkerigt, og man beregner alle Indvaanernes Antal her at være to gange hundrede og syv og halvfjerdsindstyve tusinde Mennesker. Indvaanerne og Undersaatterne ere: Prælat og Provst ved det adelige St. Johannis Frøkenkloster i Slesvig, Adelsfolk, Overamtsbetientere, Raad, Lærde, Underamtsbetientere, Borgere, Land- og Huusfolk og Bønder, uberegnet Krigsstanden. Allerede før den oldenborgske Stammes Regiering havde Landet adskillige Privilegier. I Hertugdømmet Slesvig har siden Hertug Ulriks, Biskop til Slesvig, hans Død Aar 1624, ingen Biskop været, men for nærværende Tid ikkun en Prælat, nemlig Provsten ved det adelige Frøkenkloster, St. Johannis, til Slesvig.

De besynderlige Privilegier, som tilhøre Ridderskabet eller Adelen af indenlandsk Herkomst i Slesvig og Holsteen, saavelsom og de Adelsfolk, som ved en ordentlig Optagelse have erlanget de Indfødtes Rettigheder og Friheder, ere enten personlige, eller adelige Godsers Privilegier, eller blandede Privilegier. Til de personlige Rettigheder og Privilegier maae man henregne de fire adelige Frøkenklostere i begge Hertugdømmerne, nemlig til Slesvig, Itzehoe, Preetz og Uetersen, at de have Frihed at oprette Testamente og andre Anordninger om deres sidste Villie, uden kongelig Konfirmation derpaa; at de kan lade sig vie i Huset, uden kongelig Dispensation. Til de adelige Godsers Rettigheder og Privilegier henhøre, at de maae af enhver frie og ubehindret købes og sælges; at deres Eiere, i Henseende til det, som de indføre af Korn og Bygningsmaterialier til deres Godsers Fornødenhed, og af Viin, Øl og andre Vahre til deres egen Huusholdning og Fornødenhed, saa og af Korn, Qvæg, Heste og Vahre, som paa deres egne Godser er avlet, tillagt og opheiet, og giort, ere ganske frie for al Told og Licent ved Udførsel. Til de blandede Rettigheder og Privilegier kan man regne, Frihed for at bruge stemplet Papir. Adelen i Slesvig og Holsteen har sin egen Landsyndikus og sit Arkiv i Kiel.

Til Hertugdømmet Slesvig hører ikkun eet Lehngrevskab, Reventlau kaldet, beliggende i Sundewitt, og kaldtes i gamle Dage det Gods Sandberg, og hørte til Amtet Sønderborg. Det fik af Kong Kristian den Femte Aar 1673 de fleste adelige, men Aar 1681 og 1683 de

Privilegier, som andre danske Grevskaber nyde. Ellers finder man i dette Hertugdømme et eeneste adeligt Lehngods, Gerebye kaldet, som af Landsherren ved forefalden Forandring skal tages til Lehn. Derimod i Hertugdømmet Holsteen findes et temmeligt Antal adelige Lehngodser.

Stæderne udgjorde i fordum Tid en Landstand, og mødte paa de Slesvigholsteenske Landdage. Stæderne i Hertugdømmene Slesvig og Holsteen havde den Tid deres egen Rangorden, og bleve opraaete i følgende Orden: Slesvig, Flensborg, Kiel, Rendsborg, Itzehoe, Oldesloe, Hadersleben, Tøndern, Krempe, Wilster, Eckernförde, Burg, Segeberg, Heiligenhafen, Apenrade, Neustadt, Oldenburg og Lückenburg. Nu holdes ingen Landdage mere. Enhver Stad i Hertugdømmet lader ved en Konges dødelige Afgang sine Privilegier konfirmere af den nye Konge.

Man maae ikke konfundere Huusfolk og Bønder i dette Hertugdømme med hinanden, og fra dem adskille de kongelige, fyrstelige eller adelige Godsers Pagtere. Huusfolk (Hausleute) boe i Marschlandene og paa Femern, have adskillige Friheder og Fortrin forud for Bønder, og deres Gaarde og Landerier tilhøre dem med fuldkommen Eiendomsret. Bønderne (die Bauren) ere af adskillige Slags og boe alle paa Geesten. Blant dem er allerførst at merke Bonden (die Bonden), som besidde, deres Bøndergodser og Gaarde med fuld Eiendomsret; derpaa følger Fæstebønder (Festeleute) eller Lansker, som fæste eller maae tage til Lehn deres Godser, enten af Kongen eller Hertugen til Glücksborg og Augustenborg, eller Greven af Reventlau, eller andre Besiddere af adelige Godser, og have den nyttelige Eiendom (dommum utile) deraf. Disse Bonders og Lanskers Landerier kaldes i adskillige Egne Bohler, Huser eller ogsaa Staven, og deres Besiddere kaldes Bohlsfolk, Husener og Stavener. Nogle Bønder og Lansker have hele, andre halve, og andre derimod kun en fjerde eller siette Huser, ja ofte mindre. Efter Bønder og Lansker merke man blant Bønderne Käthner, som have en Kathe, eller et Huus med en Kaalhauge, hvortil ofte kan være lidet Land eller en Koppel til Græsning; disse svare en vis Afgift eller og Arbeid at forrette. Derpaa følger Inderster, som boe til leie hos andre Bønder. Indvaanerne i Amterne og Landskaberne ere overalt frit Folk for deres Personer. Paa mange adelige Godser findes Vaardnede, hvilke høre til Godset tilligemed deres Landerier, og ikke uden Frihedsbrev

maae reise bort fra Godset. Disse bestaae af Bohlsfolk eller Husener Kätbner og Inderster. Paa nogle adelige Godser ere altsaa Bohlsfolk og Kätbner og Lanster, som ere frie Folk for deres Personer og Familie, men paa andre ere de Vaardnede; derimod paa de adelige Godser, undtagen, paa Langenvorwerk, Rönhos, Maybullgaard, Rirkenitzgaard og Gammelgaard paa Als, som i fordom. Tid har hørt til Amtet Sønderborg, findes ingen Bønder..

I de ældgamle Tider vare Indbyggerne i Hertugdømmet Slesvig, ligesom overalt i Danmark, Hedninger, hvilke tilbade adskillige Guder og holdte deres Afgudstieneste paa aaben Mark, paa Høye og i Lunde, men siden bygte Gudshuse, fornemmelig paa de Steder, hvor deres Altere og Lunde stode. Da den i Jylland regierende Konge Harald blev haardt truet af den jydsk Konge Godfrieds Sønner, som tillige regierede i Danmark, at de vilde jage ham ud af Riget, saa tog han sin Tilflugt til den romerske Keiser Ludvig den Fromme, vendte sig til den kristelige; romerskkatholske Religion, lod sig tilligemed sin Gemahlinde og mange Danske døbe Aar 825 eller 826 efter Kristi Fødsel paa den Øe, Ingelheim ved Maynz i Albanskirke, og blev af to Romerskkatholske Munke, nemlig Anschar, som siden blev hamborgsk Ærkebiskop, og Gaudbert, ledsaged tilbage til Danmark; hvilke stiftede kristelige Menigheder paa adskillige Steder, især til Haddebye eller Slesvig, hvor den allerførste Kirke her til Lands blev bygt omtrent Aar 827. Men disse nye omvendte Danske bleve i følgende, Tid haardeligen forfulgte af Kong Gorm den Grumme; men siden under Kong Harald Blaatand tog den kristelige Religion til. Derpaa blev efter den romerske Paves, Agapets den Anden, hans Foranstaltning tre Biskopper indviede af den hamborgiske og bremiske Ærkebiskop Adeldag, hvilke vare: Hered til at være første Biskop til Haddebye eller Slesvig: Lifdag, til Biskop over. Riberstift, og Rimbrand, til Biskop over Aarhusstift; men alle tre Bispedømmer blev af forbemeldte Pave Aar 952 henlagte under det hamborgiske og bremiske Ærkebispedøm. Efter den store Forfølgelse under Kong Svend Tiugeskiæg blev den kristelige Religion i Danmark den hærskende. I Kong Knuds den store hans Regieringstid bleve mange Afgudshuse i dette Land forandrede til kristne Kirker og tillige mange Nye Kirker opbygte af Dufstene, som bleve hidbragte fra Engeland for en ringe Pris; ligeledes bleve mange andre Kirker opbygte af Træ, og Munkenes Tal i de opbygte Kloostere indførte.

Udi Aaret 1104 blev Biskop Adzer i Lund i Skaane gjort af Pave Paskal den Anden til Ærkebiskop, og hans Bispedom i Lund gjort til et Ærkebispedom, og syv danske Bispedømmer, hvoriblant Bispedommet Slesvig blev indberegnet, lagt under samme Ærkebispedom, hvilke alle forhen havde staaet under Ærkebiskoppen af Bremen. Ved Begyndelsen af det tolvte Aarhundrede bleve de Friser ved den vestlige Side af dette Land omvendte til Den kristelige Troe, og blev den første kristne Kirke bygt af Træe Aar 1103 i Tatting til Eyderstedt; siden blev flere Kirker sammesteds opbygte blant dem. Men især lod Kong Valdemar den Første eller den Store i hans langvarige Regieringstid, fra Aar 1157 til 1182, overalt i hele Danmark, og altsaa ogsaa i dette Land, deels nye opbygge utallige mange Kirker af hugne Graastene og af brændte Stene, deels forandrede Trækirkerne til Steenkirker. Og efter den Tid lige til Reformationstiden bleve bestandig flere Kirker opbygte.

Munkenes og Klosterenes Antal forøgedes meget stærkt i det tolvte og trettende Aarhundrede; især opkom i det trettende Aarhundrede de tvende talrige Munkeordener, nemlig de Minoriter eller Franciskaner, hvilke man her til lands pleiede gemeenlig at kalde Graabrødre, og de Dominikaner, som ogsaa kaldtes de Sortebrødre. Franciskus af Assisio fra Italien stiftede Aar 1209 Franciskanerordenen, og Dominikus, en Spanier, stiftede Aar 1216 Dominikanerordenen, som ogsaa kaldtes prædikerordenen. Minoriterne byggede i Sønderjylland Aar 1232 deres første Kloster til Flensborg, dernæst Aar 1238 et Kloster til Tøndern, og Aar 1240 et Kloster til Slesvig. Derimod opførte Dominikanerne Aar 1235 et meget anseeligt Kloster til Slesvig. Fouden disse Slags Munke vare her allerede længe forhen de Cistercienser, som ogsaa kaldtes Bernhardiner, saa og de Augustiner, her i landet. De Cistercienser havde et Kloster til Lygumkloster og Rubekloster, paa hvilket sidste Sted den Stad Glücksburg nu er bygt; men de Augustiner havde et Kloster til Slesvig. Flere Munkeklosteres Opbyggelse vedvarede i dette land i de følgende Tider, saalænge indtil Pavedømmet tog en Ende ved Reformationen. Den katholske slesvigske biskops Slot var Grossgottorf, beliggende omtrent en halv Miil norden for Slesvig, ikke langt fra det nu værende Vertshuus Ruhenkrog; men samme Slot blev Aar 1161 indtaget, ødelagt og sløifet. Siden blev et biskoppeligt Sæde opbyggt nærmere ved Slesvig vesten for Kleingottorf, hvilket ved adeligt Gods Ombytning eller Omtusking Aar 1268

ophørte. Fra den Tid af er det rimeligt, at de slesvigske Biskopper have resideret til Schwabstedt.

Udi November Aar 1222 blev i Slesvig af alle danske Biskopper og deres Prælater, under Præsidio af Kardinal og pavelig Gesandt Gregorius de Crefcentia, holdet et Kirkemode, hvori Præsternes førhen forbudne Ægtestand paa nye blev igjentaget og anbefalet. Aar 1352 da Niklas den Tredie var Biskop i Slesvig, lod det slesvigske Domkapitel forfærdige en Fortegnelse paa alle dets tilhørende Kirker, landsbyer, Godser og Indkomster. Den allersidste romerskkatholske Biskop til Slesvig var Gottsthalk von Ahlefeldt, som havde været Provst ved det slesvigske Domkapitel. Thi da Doktor Morten Luther til Wittenberg begyndte at føre for Lyset den rene evangeliske Lærdom, fandt samme stor Indgang i Hertugdømmet Slesvig, og blev i Staden Husum Aar 1522 ved Hermann Toft og Diderik Becker eller Pistorius allerførst bekiendtgjort, og kraftig befordret af Kongen i Danmark Friderik den Første, og hans Søn, Hertug og siden Konge, Kristian den Tredie. Hvorpaa ordentlige Præster bleve Aar 1526 og 1527 beskikkede, saavel i Flensborg, Husum og Slesvig, som ogsaa i de øvrige Stæder i Hertugdømmet, hvilket var allerede Aar 1525 skeet i Hadersleben; Munkeklosterne og deres Godser bleve anvendte, deels til Fattiges Underholdning, deels til andet Brug. Den romerskkatholske eller papistiske Religion blev overall afskaffet i hele landet, og i dens Stæd blev den evangeliske Gudstieneste indført. ligeledes afskaffede Kong Kristian den Tredie Aar 1536 og 1537 den papistiske Religion overalt i Danmark og Norge, og indførte den evangeliske Lærdom. Aar 1542 den 9. Martii blev den nye Kirkeordning for Hertugdømmerne Slesvig og Holsteen, med landstændernes Tilladelse, giort af Kong Kristian den Tredie bekiendt i det nedersachsiske Sprog. Fra den Tid af er den kristelige evangeliske Lærdom bleven den hærskende i dette Hertugdøm.

Til den første evangeliske Biskop over Slesvig blev, efter et af Kong Kristian den Tredie med Domkapitelet til Slesvig sluttet Forlig, indsat Doktor Tidemann von Hussen. Efter ham fulgte Hertug Friderik den Anden, som var Kong Friderik den Førstes yngste Prinz, og blev af sin Herr Broder, Kong Kristian den Tredie, Aar 1549 forleenet med Bispedømmet Slesvig, og blev Biskop til Slesvig

og Hildesheim. Efter ham blev af Domkapitelet til Slesvig udvalgt til Biskop Hertug Adolph til Gottorf, og blev i denne Qvalitæt bekræftet af sin Broder Kong. Friderik den Anden i Danmark; men han, holdt ikke sin udstædte skriftlige Kapitulation, lod tre af de ældste Domherrer fængsle, til intet gjorde sin Kapitulation, og tvang Domkapitelet til, at det maatte billige hans Begiæring i alle og enhver Ting. Men efter hans Død Aar 1586 indtog Kong Friderik den Anden Bispeddømmet Slesvig, til Domkapitelets Fornøielse, gjorde det igien deelagtigt i sine forhen værende Rettigheder, beskikkede, endskiønt med det hertuglige gottorfske Huses Modsigelse, en Amtmand til Schwabstedt, og lod Bispeddømmets Fogderier og Godser forvalte; hvilket ogsaa skeede efter hans Død af Kong Kristian den Fierde. Men Aar 1602 blev Hertug Ulrik, den anden Prinz af Kong Friderik den Anden, antagen til Biskop til Slesvig, og døde Aar 1624, som Biskop til Slesvig og Schwerin. Denne var den sidste af alle slesvigske Biskopper.

Derpaa indtog Kong Kristian den Fierde og besad det under Navn af Amtet Schwabstedt. Aar 1659 aftraadde Kong Friderik den Tredie dette Amt til Hertug Friderik den Tredie til Gottorf og hans mandlige Arvinger. Aar 1702 adskilte den fyrstelige gottorfske Formynderskabs Regiering dette Amt, og forenede de Fogderier, som laae adspredte i Hertugdømmet, med andre fyrstelige Amter, indtil det ganske Amt siden Aar 1713 med den øvrige gottorfske Andeel af Hertugdømmet faldt til Kong Friderik den Fierde.

Efter Reformationen forblev Domkapitelet til Slesvig i sit Væsen og Forfatning. Ved den slesvigholsteenske Kirkeordning Aar.1542 blev det fastsat, at herefter skulde ikke mere end to Prælater og sex Domherrer være i Domkapitelet til Slesvig. Kong Friderik den Tredie gav Domkapitelet Aar 1653 den 18. April visse Statuter; men ved et Forliig, dateret Kiøbenhavn den 12. Maji Aar 1658, aftraadde Kongen til forommeldte Hertug Friderik den Tredie og hans mandlige Arvinger Domkapitelets fire Præbender, tilligemed Domkirken, Domstolen og Domkirkens Distrikt. Aar 1661 blev Domkapitelets Godser, som bestod af 8 Prælaturer og Kanonikater eller Præbender, deelt i to Dele. Den ene Deel tilfaldt ved Lod Kongen, men den anden Deel tilfaldt den da regierende gottorfske Hertug Kristian Albrecht; Domkirkens Godser bleve ogsaa efter en Fortegnelse ham indrømmede.

Overopsynet over Kirker, Skoler, som Præster og andre Betientere i Hertugdømmet Slesvig havde fra Reformationstiden af indtil Aar 1636, var ikke indrettet paa en lige fastsat og bestandig Fod, saavidt det havde hørt under den forhen værende katholske Biskops til Slesvig hans Kirkedistrikt. Men Aar 1636 forordnede Kong Kristian den Fierde, Konge til Danmark og Norge, og Friderik den Tredie, Hertug til Slesvig - Holsteen - Gottorf, som regierende Landsherre, hver i sin Andeel af Hertugdømmerne en Generalsuperintendent. Endskiønt tvende gange siden blev beskikket een kongelig Generalsuperintendent i Hertugdømmet Slesvig, og Een i Hertugdømmet Holsteen: saa blev dog begge Amters Opsyn siden igien foreenet i een Person; og denne Indretning vedvarede indtil Aar 1713.

Da Kong Friderik den Fierde, efterat det gottorfske Huus havde frivillig indrømmet den Fæstning Tønningen for den svenske Armee, tog i Besiddelse den gottorfske Andeel af Hertugdømmerne Slesvig og Holsteen: saa overdrog Kongen til sin da værende Generalsuperintendent, Dr. Theodor Daffov, ved et til ham ergangen Reskript af 13. Maji Aar 1713, Overopsyn i de geistlige Sogne over Kirker, Skoler, Præster og geistlige Betientere i den gottorfske Andeel i Hertugdømmet Slesvig. Siden den Tid har den kongelige Generalsuperintendent til Rendsborg havt under sin eene Overopsyn i Kirkesager, saavel de forhen værende allene kongelige, som ogsaa de fordem værende gottorfske, ligeledes de fælles værende adelige, følgelig alle Kirker, Skoler, Præster og andre Kirke- og Skolebetientere i Hertugdømmet Slesvig, hvilke i fordem Tid have hørt under den katholske Biskops til Slesvig hans Kirkedistrikt, undtagen allene de Glücksburgiske.

De Kirker og Skoler, tilligemed deres Præster og andre geistlige Betientere i Hertugdømmet Slesvig, som allerede før Reformationen fra ældgammel Tid af have hørt under Biskoppen af Ribe og Biskoppen af Odense i Fyhn, ere ogsaa efter Reformationen forblevne i Kirkesager under samme tvende Biskoppers Overopsyn, og Herredsprovsternes besynderlige Opsyn. De Kirker og Skoler, tilligemed deres Betientere, som findes i de hertugelige Glücksburgiske Arvelande, staae ikke under den kongelige Generalsuperintendents Overopsyn men de have, siden dette Land blev tildeelt Hertug Johan den yngre, ikkun havt deres egen Kirkeprovst over sig.

Kongen af Danmark, som Landsherre, beskikker forommeldte Generalsuperintendent, der tillige er Kirkeprovst i Hertugdømmet Slesvig over Kirkerne, Skolerne og deres Lærere udi Amterne Gottorf, Hütten og Domkapitelet, i Landskabet Stapelholm, og de Amter Husum og Schwabstedt; saavel som i Hertugdømmet Holsteen over Kirker, Skoler og deres Lærere i Amtet Rendsborg. Siden Aar 1693 skal Generalsuperintendenten boe i Nyestad i Rendsborg, i den til ham opbygte Residenz

Generalsuperintendenten har sin Instruktion, hvorefter ham paaligger blandt andet at besøge alle Kirker i Stæderne og paa Landet hvert tredie Aar: at prøve Lærernes og Meenighedens Tilstand, Levnet og Vandel: at undersøge Kirkernes, Skolernes og Meenighedernes Omstændigheder og Mangler, og derom at indsende sin Beretning umiddelbar til Kongen: at examinere og ordinere de nye beskikkede Præster, m.m. Hans Indkomster bestaae i en aarlig Gehalt eller Gage, saavel som og i de Gebühr eller Penge, som gives ham af hver Kirke for Generalkirkevisitationen; for Kandidaternes Tentering, førend de faae Tilladelse at prædike; for de nye Præsters Examinering og Ordination; og for Præsternes Introduktion i de adelige Kirker. Ved Visitationen nyder han frie Befordring og Beværtning. Desuden har han som Kirkeprovst i sine Provstier for hver Kirkes besynderlige Visitation, for, Præsternes Introduktion, og i nogle andre Tilfælde de sædvanlige Gebühr og Indkomster.

Under Generalsuperintendenten staae syv Kirkeprovster i Hertugdømmet Slesvig, nemlig til Flensborg, Tøndern, Apenrade, Hadersleben, Sønderborg, Nordborg og i Eyderstedt, saavel som en Kirkeinspektør til Husum. Provsterne i de sex førstbenævnte Stæder besøge aarlig (dog ikke i Stæderne, men kun i Amterne og Landskaberne) de under dem staaende Kirker: ligesom og Inspektør til Husum anstiller hvert Aar den sædvanlige Visitatz i Stadskirken, ved hvilken han staaer selv som Sognepræst; men hans Opsyn strækker sig ikke videre, end til Staden allene. Disse syv Provster beskikkes umiddelbar af Kongen; men Provsten i Eyderstedt udvælges af alle Præsterne i dette Landskab, som udgjør et Ministerium; han forretter aarlig Kirkernes Visitatz vexelvis i den østlige og vestlige Deel af Landskabet og i de Stæder Tønningen og Garding.

Til Kirkeprovster i Tøndern, Apenrade, Hadersleben, Sønder- og Nordborg, saavel som og til Kirkeinspektør i Husum, beskikkes altid Sognepræsten ved Kirken i enhver Stad; og Kongen kalder i de fem første Stæder hver gang en nye Provst og Sognepræst, saa og i Husum en Kirkeinspektør og Sognepræst, naar disse Embeder ere ledige. I Staden Flensborg ere tre Sognekirker, og Provsteembedet er ikke bundet til een Kirke.

I ethvert kongeligt Amt og i ethvert Landskab, undtagen allene Eyderstedt, er Amtmanden og Provsten Kirkevisitatorer, som næsten paa alle Steder, hvor Meenigheden har Præstevalg, fremstille tre Kandidater efter indhented kongelig Approbation paa Valg, og indsætte den nye Præst. Udi Landskabet Eyderstedt ere Overstaller, Staller og Provsten Kirkevisitatorer. Udi adskillige Amter blive Præsterne umiddelbar af Kongen kaldte, uden Meenighedens Valg; derimod i andre Amter, saa og i Landskaberne, blive ved Stemmernes Pluralitet valgt een af tre Kandidater, som stilles paa Valg, enten af Kirkevisitatoren, eller af Kirkeforstanderne. Udi nogle Stæder har Magistraten Patronatrettighed; derimod i andre har deels Kongen, deels Magistraten, og i nogle Sogne har Stadtholderen den.

Udi Civil- og Kriminal sager hører virkelig til Hertugdømmet 278 evangelisklutherske Sognekirker og Sogne, undtagen nogle Undersaatter i den nordligste Deel af Hertugdømmet hist og her, som fra Alders Tid henregnes til Jylland. Dog regnes ikke under dette Antal Kapellerne i Slottene, Klosterne og Hospitalerne, ligeledes paa nogle adelige Gaarde, saavel som og den danske Kirke i Flensborg; men Kapellet paa Slottet Glücksburg er dog indberegnet under forommeldte Kirkers Tal.

Af disse 278 Kirker ere i Kirkesager fra ældgamle katholske Tider af 2 Kirker i Gramherred, 4 i Frøsherred, 5 i Rafslundherred, 11 i i Hviddingherred, og 5 i Norderrangstrupherred, tilligemed 27 i Amtet Hadersleben, saavel som og Emmelevkirke i Amtet Tøndern i Høierherred, ligeledes de 2 adelige Kirker, Gram og Fobl, beliggende i Hadersleberamts Distrikt, altsaa tilsammen 30 Kirker, under Biskoppens af Ribe hans Overopsyn; derimod staae 10 Kirker i de Amter Nordborg og Gravensteen, 7 i det augustenburgiske Distrikt paa Als, og Sognekirken i Staden Ærøskjøbing, følgelig 18 Kirker paa Øerne Als og Ærø, under Biskoppens af Fyhn hans Overopsyn.

Herredsprovsterne og Præsterne i disse Kirker staae i de Rettergangssager, som angaae deres Embede, Lærdom, Levnet og Vandel, under Provsteretten i ethvert Provstie, og under Landemodet, som holdes to gange hvert Aar. Provsten i hvert Herred, tilligemed to tiltagne Præster, udgiøre en Provsteret; han forretter ogsaa med dem, efter den danske Lovs Forskrift, Skifte og Deeling efter afdøde Præster og Kirkebetientere i hans Herred. Derimod bestaaer Lande- eller Provstemode af Stifamtmanden, Biskoppen og alle Provsterne i ethvert Stift.

Der hører en adelig Kirke, nemlig Düppel, til Grevskabet Reventlau; men desuden ere med Kahlbyekirke, som i Henseende til Patronatret hører til det adelige Frøkenkloster i Slesvig, 14 adelige Sognekirker, under hvilket Tal dog ei er beregnet Atzbüllkirke, henhørende til Hertugen af Augustenborg. Desuden er endnu 7 augustenborgiske adelige Kirker, liggende paa den Øe Als, men ere allerede forhen indberegnete under det Tal af de 18 Kirker, som staae under Biskoppen af Fyhn. Udi de glücksburgiske Arvelande findes 7 Kirkesogne blot under den der værende Provstes Opsyn; og Præsterne ved disse Kirker kaldes umiddelbar af Hertugen til Glücksburg.

Af ovenmeldte 278 Sognekirker og Sogne staae 222 virkelig under Generalsuperintendentens Overopsyn.

Foruden 23 Præster i Amtet Hadersleben, og 2 til Emmerlev i Amtet Tøndern, saavel som og 2 ved de adelige Kirker Gram og Fohl, som staae under Biskoppen i Ribe, og 20 til de Kirker paa Øerne Als og Ærøe, som staae under Biskoppen af Fyhn, saavel som ogsaa 27 Præster ved de fyrstelige og adelige Kirker: ere endnu 241 ordentlige; tilsammen i hele Hertugdømmet Slesvig 315 evangelisk-lutherske Præster, som findes i landet. Derunder maae man regne Kirkeprovsterne og Kirkeinspektor til Husum, eftersom de alle ere tillige Præster. Ved 14 adelige Kirker (hvorunder regnes Düppelkirke tilligemed, derimod regnes ikke Kahlbyekirke med, fordi den er en Filial eller et Annex til Moldenitkirke i Amtet Gottorf) ere 16 Præster, og høre tilligemed ovenmeldte 241 under den kongelige Generalsuperintendentes Overopsyn; følgelig staae under ham i Hertugdømmet Slesvig 257 ordentlige Præster. Under dette Tal ere de forommeldte 7 Kirkeprovster og Kirkeinspektor tillige indbefattet. Udi de hertuglige glücksburgiske Arvelande ere 10 Præster, hvorunder den der værende Hofprædikant og Provst er indberegnet.

Foruden de Evangelisklutherske findes i dette Hertugdømme nogle af andre Religioner; men deres Antal er kun meget lidet, imod de Lutherske at regne. De Reformerte fik Privilegium Aar 1734 at sette sig ned, og at bygge Kirker og Skoler i dette Hertugdømme; men hidtildags have de ei endnu bygt nogen Kirke. Udi Friderichsstadt have de Arminianer en Kirke, hvortil de Reformerte opholde sig. Sømmesteds have de Romerskkatholske, Memnoniter og Jøder deres frie Religionsøvelse i private Huse; dog boe nu ingen Qvækere i samme Stad. Hernuttere eller de mähriske Brødre have deres Kolonie i Amtet Hadersleben i Tystrupsogn, oprettet Aar 1771. Paa den Øe Nordstrand, som blev inddiget Aar 1654 og i de følgende Aar, holde de Romerskkatholske deres Gudstieneste i en Sognekirke og et Kapel, i Kraft af den dem Aar 1652 tilstaaede hertugelige Oktroy. Den Bottsloterkog har ogsaa efter sin Oktroy Frihed til at modtage alle Slags Religionsforvandrete, paa samme Maade som Friderichsstadt.

Til den studerende Ungdoms Underviisning tiene de offentlige latinske Skoler, som findes i ti Stæder i dette Land, nemlig i Slesvig, Flensborg, Husum, Hadersleben, Tøndern, Sønderborg, Eckernførde, Friderichsstadt, Tønningen og Garding, saavel som til Bredstedt..

De fornemste Manufakturer og Fabriker i Hertugdømmet ere: I Eckernførde, fabrikeres Uldenevahre; i Friderichsstadt Ulden- og Silketøi; saa og i Husum Uldestof og Strømper. I Slesvig er en Traad- og Linnedfabrik; i Husum en Glandskattun- og Lybskinnedappretør. De tønderske Kniplinger ere berømte, og sælges i stor Mængde udenlands; man forfærdiger ogsaa: der fine Handsker, som ligne de randerske. Ved Flensborg og Afkessel, ikke langt fra Hütten, ere Papirmøller; i Friderichsstadt og ved Garding ere Oliemøller; og ikke langt fra Flensborg, nær ved Flensborgerhavfiord, er en Kobbermølle. I samme Stad ere to Sukkerraffinaderier. I Slesvig, Eckernførde og Rendsborg ere gode Fayancefabriker. Ved den østlige Side og midt i Landet ere Teglbrænderier, hvor Muur- og Tagstene brændes, hvorefter mange Skibsladninger aarlig udføres. Paa den vestlige Side af Hertugdømmet samler man hele Skibsladninger af Østers- og Muskelskaller, og brænder til Kalk; hvilken ligesom den frislandske Kalk, der ligeledes brændes af Muskler, agtes for stærk Kalk.

Dette Hertugdøm har af Naturen en skøn Beliggenhed til Skibsfart og Handling, da det ligger baade til Øster- og Vestersøen; hvorudover Kiøbmændene i Handelsstæderne have stærk Handling og Seilads. De udskibe landets Produkter i største Overflødighed, og med deres egne Skibe hiembringe de udenrigske Vahre, som de igien behøve. Paa Hvalfiske- og Sælhundefangst udsendes hvert Aar Skibe. Indvaanerne i de Stæder Flensborg, Apenrade, Eckernførde og Sønderborg, have de fleste og største Skibe, hvilke fare deels for deres egen Regning, deels fragtes bort af Dem paa lange Reiser, saasom til Portugal, den midlandske Søe, Island, Finmarken, Grønland.

Mynteret har Kongen allene i Hertugdømmet; dog myntes her i Landet ingen Penge, men de danske og norske Pengesorter ere gangbare og gielde her. Den meeste danske Guldmynt i Hertugdømmet Slesvig hidhører fra Kong Friderik den Femte, som i de Aar 1757 til 1763 lod mynte en stor Mængde nye danske Kourantdukater til tolv Mark danske, eller to Rigsdaler; de danske Speciesdukater ere af samme Værdie som fremmede.

Maal paa Kornvahre, Viin, Brændeviin, Øl, Alenkram, saa og Vægten, ere ved en kongelig Forordning af 2. Maji 1763, som traadde til sin fulde Kraft fra 1. Maji 1769, nu sat i Hertugdømmet Slesvig paa en lige Fod overalt, og alle andre forhen brugte sædvanlige Maal og Vægt for Fremtiden afskaffede. Efter denne Anordnings Forskrift skal Kornvahre maales. efter Siællands strøgen Maal, og en Tønde holde 4 1/2 rhin- eller siælandske Kubikfod i Størrelse; saa at en Tønde Holder 8 Skiepper, en Skieppe 4 Fierdingkar.

Landerierne i Marschen beregnes efter Demater, ligesom derimod paa Geesten paa nogle Stæder efter Heitscheffeln, ja vel ogsaa efter Mark Guld og Sølv. En Demat indeholder i de Landskaber Eyderstedt og Nordstrand 216 Ruther i Længden, og 1 Ruthe i Breden; en Ruthe er 8 gamle frisiske Alne eller 16 Fod. I Amtet Tøndern er en Demat 180 Ruther lang og 1 Ruthe breed; en Ruthe er 9 Alen eller 18 Fod. Eftersom en Ruthe i Eyderstedt og Nordstrand er kun 8 Alen, og i Amtet Tøndern 9 Alen: saa er en tønderisk Demat efter sit ganske Indhold i Længden og Breden 11 23/16 Qvadrat Ruther større, efter gammelt frisisk eller nordstrandisk Maal, end en eyderstedtisk eller nordstrandisk Demat. En Demat udgjør omtrent saa meget, som en

Mand kan med en stor Segel afmeie paa een Dag. Dematernes Antal paa en Ploug Land er meget forskiellig efter Jordens Godhed. I nogle Egne beregnes 60 Demater, men i andre deels 40, deels 70, 80 til 100 Demater paa en saa kaldet Ploug. Derimod inddeles en Heitschessel i 6 Schip, en Tønde i 8 Schip, en Schip i 24, men paa nogle Steder i 40 Qvadratruther, og en Ruthe i 16 Fod. Alle Skatter og Paalæg lignes og betales efter Plouge; men de oktroyerede Koge indrette deres Skatter og Paalæg efter Landets Demater.

Postvæsenet med ridende og agende Poster har Kong Kristian den Femte, saavel i Danmark og Norge, som og i Hertugdømmerne Slesvig og Holsteen, allerførst indrettet paa en god Fod, og hans Postanordning er udgivet den 25. December Aar 1694. Kong Friderik den Femte har for de ordentlige agende Posters og Extraposters Befordrings Skyld gjort en nye Indretning udi Postvæsenet, ved en Forordning af 28. Maji 1752, og bestemt et Stæds Beliggenhed fra det andet ved Postmile, som ere fuldkomne lige de danske Mile. De ridende Poster, som ere bestemmede til Brevenes Befordring, ankomme paa deres Hovedreise igiennem Hertugdømmet i Stæderne ugentlig to gange, og afgaae igien. Fra Hamborg afgaaer den ridende Post til Kiøbenhavn hver Tirsdag- og Fredagaften Klokken 10, og fra Kiøbenhavn til Hamborg Tirsdag- og Løverdagaften. De ordentlige agende Poster igiennem Hertugdømmerne Slesvig og Holsteen, Grevskaabet Ranzau og Herskabet Pinneberg, ere den slesvigholsteenske, og den fra Kiøbenhavn til Hamborg og igien tilbage agende Post. Den slesvigholsteenske agende Post afgaaer om Onsdage og Løverdageftermiddag fra Hamborg igiennem Altona, Pinneberg, Elmshorn, Itzehoe, Remmels, Rendsborg, Slesvig, Flensborg, Apenrade til Hadersleben, og afgaaer igien tilbage fra Hadersleben Torsdag- og Søndagmorgen. Igiennem disse Hertugdømmer gaae ogsaa ugentlig to agende Poster imellem Kiøbenhavn og Hamborg; den Ene afgaaer fra Kiøbenhavn og den Anden fra Hamborg hver Løverdagaften, og ankommer Onsdag eller Torsdag i Hamborg og Kiøbenhavn. Foruden disse ordentlige agende Poster kan man ogsaa betiene sig af Extraposter. En extra Postvogn er forspændt med to Heste. Imellem Hadersleben og Aalborg er Aar 1753 anlagt en jydsk agende Post.

De gamle Indvaanere i dette Land vare Cimbrer, Angeler, Sachser, Jyder og Friser. De Cimbrer ere i det tolvte Aarhundrede blevne berømte af deres Tapperhed i deres Krige med de Romere, efterat de, for at søge nye Boepæl, vandrede ud i Hobetal af deres Fæderneland. De Angler, Sachser, Jyder og Friser droge over til Brittanien, og gjorde sig Mestere deraf. Endnu den Dag i Dag er, har det Strøg Land og frugtbare Egn, beliggende imellem Staden Flensborg, Flensborgerhavfiord, Østersøen, Schley og Staden Slesvig, det Navn Angeln af sine gamle Beboere.

Ved den vestlige Side af Hertugdømmet Slesvig laae forðum et anseeligt Strøg Land, som kaldtes Lillefrisland, og af de nyere Skribentere med bedre Føie Nordfrisland. Dette gamle Nordfrisland skal Aar 1240 have bestaaet af tre Landskaber, nemlig: 1) Helgoland, saavelsom og Eyderstedt, Æverschop og Urholm: 2) Lundbüll- eller Lundbullingherred, Ædomsherred, Pilworner- eller Pellwormerherred, Altringherred og Wiedrichsherred, hvilke fem Herreder ere indbefattede under det Navn Nordstrand; fremdeles Østerherred, Nordvestherred, Böckingherred og Horsbüllherred: 3) Søndergoeszherred, Nordgoeszherred, og en Deel af Rarherred, af hvilke tre sidste Geestlandet er blevet kaldet der frisiske Vorgeest. Efter det Meyerske landkort har her Aar 1300 været 162 Kirker, i dets Sted man nu omstunder i alle disse Egne ikke finder mere end 67 evangeliske Kirker og Sogne, og en romerskkatholsk Kirke; thi de forskrækkelige Vandfloder, som Tid efter Tid have oversvømmet dette Land og Egn, især i de Aar 1300, 1354, 1362, 1421, 1436, 1483, 1532, 1533, 1570, 1573, 1615 og 1634 have igiennembrudt Digerne, oversvømmet Landet, og bortrevet store og anseelige Stykker af disse saa lavt og nedrig liggende Landerier, saa at mangfoldige hele Sogne med deres Kirker ere bortskyllede af Vandets Oversvømmelse, og, uagtet de mange giorte Bekostninger med Inddigning, ere dog faa blevne tilovers. I dette attende Aarhundrede have de store Vandfloder Aar 1717, 1718, 1720 og 1756 ligeledes foraarsaget megen stor Skade i Marschlandene; dog er ingen Kirke ved de Vandfloder undergaaet, men meget mere desuagtet nogle nye Koge blevne inddigede. De nu værende Kirkesogne beboes mestendeels endnu af Friser; men Nordstrand beboes af Nederlændere.

Hertugdømmet Slesvig har fra ældgamle Tider været indlemmet Kronen og Kongeriget Danmark, og som et Stykke eller Provinz af samme Rige altid havt samme Regiering og Beskaffenhed med Riget selv indtil Aar 1085, da Kong Knud den Hellige gjorde sin Broder Øle til den første Hertug i Slesvig; hvilken Statsfeil mange andre Konger efter ham have ligeledes begaaet, til Rigets ubodelige Tab. Kong Niels gav sin Broder Æriks Søn, Knud, dette Hertugdømme til Lehn. Fra den Tid af er det næsten bestandig blevet en kongelig Prinz til Deel, under Titel af et Hertugdømme, hvorudover store Stridigheder ere opkomne. Især har man med største Heftighed disputeret om, hvad Art og Beskaffenhed det har havt med samme Lehn, om det var et personligt eller arveligt Lehn. Aar 1386 blev Gerhard den Siette, Greve til Holsteen og Schaumburg, forlehnet med samme; hans Søn, Adolph den Tolvte har været den sidste Hertug til Slesvig og Greve til Holsteen. Da samme døde Aar 1450 uden Livsarvinger, tilegnede Kong Kristian den Første sig det ledige Hertugdømme som et dansk Rigslehn. Men han lod sig dog for Holsteens Skyld udvælge af Ridderskabet til Hertug af Slesvig og Greve af Holsteen, og blev paa Raadhuset til Slesvig offentlig erklæret derfor ved Biskop Niklas den Fierde. Kongen meddeelte Stænderne Aar 1460 de vigtigste og fortræffeligste Friheder. Paa Kongens Ansøgning ophøiede Keiser Friderik den Femte Aar 1474 Holsteen til et Herredømme. Kong Kristian den Første beskikkede Grev Gerhard af Oldenburg til Stadtholder over Slesvig og Holsteen. Kong Johannes foretog sig Aar 1490 den første ulykkelige slesvigholsteenske Deling; thi den 10. Augusti Aar 1490 bleve Hertugdømmerne Slesvig og Holsteen deelte imellem Kong Johannes og hans Broder Hertug Friderik den Første til Gottorf. Kongen fik disse Stæder, Slotte, Amter, Landskaber, Godser og Klostere, nemlig i Hertugdømmet Slesvig: Flensborg med Nordstrand, Sønderborg, Nordborg, Ærøe, Apenrade, Femern og Ruhekløster; udi Hertugdømmet Holsteen fik han Segeberg, Oldesloe, Rendsborg, Hanrau, Haseldorf, Kaden, og de Klostere Rheinfeld, Ahrensböck og Preetz. Dette blev af Hovedslottet Segeberg kaldet den segebergske eller den kongelige Deel. Derimod Hertug Friderik den Første, som havde Valget at tage af den giorte Deeling en Deel, udvalgte den gottorfiske eller hertuglige Deel, nemlig de Slotte, Amter og deri liggende Stæder, saavel som de Landskaber og Kirkesogne, som ligge i Hertugdømmet

Slesvig, nemlig: Gottorf, Eckernförde, Tøndern, Hadersleben, Tyle med Stappelholm, Eyderstedt, Kampen, Rundhof og Lygumkloster; og udi Hertugdømmet Holsteen fik han Kiel, Itzehoe, Plön, Lytkenborg, Oldenburg, Neustadt, Trittau, Steinburg, Neumynster, og de Klostere Bordesholm, Cismar, Reinbeck og Uetersen. Desuden gav Kongen sin Broder Titel af Arving til Norge; hvilken Titel de efterfølgende Hertuger til Slesvig og Holsteen have beholdt. Ikke længe derefter i samme Aar aftraadde Kong Johannes til sin Herr Broder, Hertug Friderik den Første, det Landskab Nordstrand, som var ham tilfalden, som et Stykke af den segebergske Deel. Kong Kristian den Tredie delede Aar 1544 den 9. Augusti Fyrstendømmerne blant sig og sine Brødre, paa denne Maade, at Kongen for sin Andeel beholdt i Hertugdømmet Slesvig følgende, nemlig: Flensborg, Sønderborg, Nordborg, Ærøe, Sundewitt, saameget som deraf hørte til Sønderborg, og Ruhekloster; men i Holsteen fik han Segeberg med Oldesloe og den halve Told, Heiligenhaven og Grossenbrode, Steinburg, Itzehoe, Krempe, Wilster, Plön, og Kloster Rheinfeld, Ahrensböck. Den ene Broder, Hertug Johannes, bekom til sin Andeel i Slesvig, følgende: Hadersleben, Dörning, Tøndern, Lygumkloster, Nordstrand, og de tre nær ved Rendsborg beliggende Landsbyer Berkstedt, Lembeck og Kampen, saavel som og den Øe Femern. Dernæst i Holsteen bekom han Rendsborg og Klosteret Bordesholm. Den tredie Broder; Hertug Adolph, fik til sin Deel udi Slesvig Gottorf, Hütten, Wittensen, Mohrkirchen, Stappelholm, Husum, Eyderstedt og Apenrade; saavel som og i Holsteen: Kiel, Neumynster, Oldenburg, Trittau, Reinbeck, Eismar og Neustadt. Derimod fik den fjerde Broder, Hertug Frideriks slet intet, eftersom han var Biskop til Slesvig og Hildesheim. Ved disse Sønner, Kristian og Adolph, ere opkomne to Hovedlinier, nemlig den kongelige Linie og den fyrstelige eller gottorfiske Linie. Denne anden slesvigholsteenske Deling imellem de kongelige Børn har givet Anledning til endnu større Sørgespil end den første Deling Kongen havde brugt den Forsigtighed, og forhen Aar 1533 indført den saa kaldte Union og Communion i dette Fyrstendom. Hiin sigtede egentlig til Hielp paa begge Sider; men denne angik den fælles Regiering i de Sager, som henhørte til Ridderskabet, Kontribution og nogle andre Ting. Derved blev slig Unighed forekommet og tillige forhindret, at Hertugdømmerne og deres Dele ikke bleve adskilte, og bleve til independente Stater indbyrdes.

Men eftersom de vare forfattede i alt for ubestemte Udtryk, saa har ethvert Partie siden stræbt at fordreie Ordene til deres egen Fordeel. Da Hertug Johannes den Ældre døde i Hadersleben Aar 1580 uden livsarvinger, blev hans Efterladenskab ved Lodkastning den 9. September Aar 1581 i Flensborg deelt saaledes, at Kong Friderik den Anden fik disse Amter og Stæder: Hadersleben, Dorning og Rendsborg; derimod fik Hertug Adolph, som var Broder til den afdøde Hertug Johannes, Tøndern, Nordstrand og Femern, saavel som og Lygumkloster og Bordesholm, tilligemed alle Herligheder og Rettigheder. Af den mellemste Deel af Ditmarsken bekom Kongen den sydlige Deel og Hertug Adolph den nordlige Deel til Arv og Eie. Kongerne Kristian den Tredie, Friderik den Anden og Kristian den Fierde havde den lærde Adelsmand Henrik Ranzau i meer end 40 Aar til deres Stadtholder i Hertugdømmerne Slesvig og Holsteen, som da ogsaa var Amtmand til Segeberg og Steinburg, og forestod disse Embeder indtil hans Død den 31. December Aar 1598. Aar 1609 den 13. Julii fik Hertug Johan Adolph til Gottorf, i Henseende til hans Andeel i Hertugdømmet Slesvig for sig og sine Arvinger, Førstefødsels Ret af Kong Kristian den Fierde, som Lehnsherre; derved ophørte Stændernes Valgret i Hertugdømmerne Slesvig og Holsteen. Hertugerne erkjendte og antog det Hertugdom Slesvigs Lehns Forbindelse med Danmark, som var bleven fornyet, især ved det odenseiske Forlig Aar 1579, indtil Hertug Frideriks Datter Hedevig Æleonora blev Aar 1654 formælet med Kong Karl Gustav af Sverrig. Fra den Tid af søgte Hertugen at faae Souverainitet, angaaende det halve af Slesvig og angaaende Femern; hvilket Kong Friderik den Tredie ogsaa maatte Aar 1658 aftræde til ham, men han mistede det igien Aar 1675 ved det rendsborgske Forlig. Og endskiønt den fontaineblauske Fred Aar 1679 gjorde en Forandring deri, saa indtog dog i Krigen Kong Kristian den Femte Aar 1684 den hertuglige Andeel af Hertugdømmet Slesvig, og gav det først tilbage Aar 1689 med Souverainitet, i det altonaiske Forlig. Efter nogle Aars Forløb tog Kong Friderik den Fierde i Krigen med Sverrig Aar 1714 samme hertuglige Deel igien tilbage i Besiddelse, hvori han ogsaa blev bekræftet ved den stokholmske Fred den 3. Junii Aar 1720. Thi da det gottorfske Hof havde forsikkert Kong Friderik den Fierde i Danmark om at holde en nøiagtig Neutralitet i Krigen med Sverrig; saa befandtes dog samme

gottorfiske Neutralitætsforsikring at være brudt; thi da den svenske General, Grev Magnus Steenbock, efterat han havde, vundet Feltslaget over de Danske ved Gadebusk den 20. December Aar 1712, gik ved samme Aars Udgang over Traven ind i Holsteen, og efterat han den 9. Januarii Aar 1713 havde grusomt afbrændt Staden Altona, havde den 16, 17. og 18. Januarii Aar 1713 med stor Jil og Hast trængt over Eyderen ind i Hertugdømmet Slesvig: saa marcherede derimod den russiske Czar, Peter den Første, med en Armee af russiske Tropper ham i Hælene, og befandt sig i Forening med de danske og saxiske Tropper i Egnen af Gottorf den 22. Januarii; da gjorde Administrator og Hertug Kristian August i sin Pupilles den umyndige gottorfiske Hertugs, Karl Frideriks, Navn en Konvention den 21. Januarii 1713 med Grev Steenbock. Da nu de Svenske efter deres Overgang over Eyderen havde posteret sig imellem Husum, Frideriksstadt og Tønningen, men bleve bortjagede fra Frideriksstadt den 12. Februarii 1713, og bleve af den foreenede danske, russiske og saxiske Armee, som udgjorde omtrent 36000 Mand, og vare de Svenske meget overlegne, drevne alt mere og mere i Knibe; saa aabnede Kommendanten i Fæstningen Tønningen, paa Grev Steenbocks Forlangende, Fæstningens Porte for de Svenske den 14. Februarii, indlod den hele svenske Armee i Fæstningen, lod bringe (til at bedække de Svenske) Kanonerne ud af Arsenalet op paa Voldene, og fyrede paa den foreenede Armee. Derved var den belovede Neutralitæt paa den gottorfiske Side brudt, og Kong Friderik den Fierde blev foranlediget at agere fiendtlig med de gottorfiske Lande, og til den Ende tilegnede sig de samtlige gottorfiske Lande i Slesvig og Holsteen og deres Indkomster, ved et Patent af 13. Martii 1713. Derpaa blev al Tilførsel af Levnetsmidler afskaaret de Svenske, og Grev Steenbock tvungen til at overgive sig med al sin endnu overblevne Armee, som med Friske og Syge tilsammen beløb sig til noget mere end ti tusinde Mand, til Krigsfanger til Kong Friderik den Fierde den 16. Maji 1713. Efterat den svenske Armee var marcheret ud, lod Kong Friderik den Fierde holde Fæstningen Tønningen ligesom forhen indsluttet, og indtog samme den 7. Februarii 1714, saavel som den 8. Augusti samme Aar den Øe Helgoland. Fæstningsværkerne bleve ganske sløifede af de Danske. Fra den Tid af har ingen fiendtlig Krigshær været i Hertugdømmet Slesvig. Da den svenske Konge Karl den Tolvte var skudt ihjel for Friderikshald i Norge

den 12. December 1718, saa sluttede Kong Friderik den Fierde med den følgende Konge i Sverrig, Friderik den Første, under storbritannisk og fransk Mediation Aar 1720 den 3. Junii gammel Stiil til Stokholm, og den 3. Julii nye Stiil til Frideriksborg, en Fred. Denne Fred indeholdt i den sextende Artikel, i Henseende til Hertugdømmet Slesvig, et Løfte, at Kongen i Sverrig for sig og for Kronen ikke vilde enten middelbar eller umiddelbar sætte sig imod det, som af Kongerne i Storbritannien og Frankerige blev lovet til Kongens Beste af Danmark, angaaende dette Hertugdømme; ligesom og at Sverrig ingen Hielp ville bevise den gottorfiske Hertug til Slesvig og Holsteen imod Kongen af Danmark. Frankerige og Storbritannien garanterede Kong Friderik den Fierde Besiddelse af den hertuglige gottorfiske Andeel af Slesvig. Thi den franske Resident og befuldmægtiget Minister Campredon hos Kongen i Sverrig udstødte den 3. Junii gammel Stiil i Stokholm Garantieakt, som blev underskrevet af Kong Ludvig den Femte i Frankerige til Paris den 18. Augusti næstefter; ligeledes den storbritanniske Gesandt Pollewarth ved det danske Hof udstødte den 23. Julii nye Stiil 1720 Garantieakt, som blev underskrevet af Kongen af Storbritannien, Georg den Første, den 26. Julii til Herrenhaufen. Disse Garantieakter indeholdt, at disse Kroner ville handthæve Kong Friderik den Fierde i Danmark i en bestandig og rolig Besiddelse af den gottorfiske Andeel af Hertugdømmet Slesvig. Derpaa ved Udgangen af Aaret 1720 indrømmede Kong Friderik den Fierde Hertug Karl Friderik igien sin Andeel af Hertugdømmet Holsteen, og lod sig den 4. September Aar 1721 af Adelen i Hertugdømmet Slesvig personlig til Gottorf hylde. Bemeldte Aar indlemmede Kongen det hele Hertugdømme Slesvig under Kongeriget Danmark, og just derfor borttog han det slesvigske Vaaben, som var 10 blaa over hinanden løbende Løver i gylden Feldt, ud af Middelskioldet i det kongelige danske Vaaben, og satte samme Vaaben nu ind i det femte Qvarteer i Hovedskioldet. De smaa Andele, som Hertugerne af Glücksborg og Sønderborg have, forekomme siden. Fra Aar 1722 den 7. September, da Stadtholder Grev Karl af Ahlefeldt døde, var ingen Stadtholder indtil Aar 1731 da Kong Kristian den Siette beskikkede sin Svoger, Markgreve til Brandenburgkulmbach, Friderik Ærnst, til Stadtholder. Kong Friderik den Femte købte Aar 1749 af Hertug Friderik til Glücksborg den mellemste Deel af Øen Ærøe, nemlig. Staden Ærøeskiøbing og det

af to Godser bestaaende Amt Gravenstein. Høistbemeldte Konge skinkede den 13. Februarii 1756 Hertug Friderik Kristian til Augustenborg og hans mandlige Arvinger det Gods Gammelgaard, tilligemed det dertil hørende lille Gods Gunstrup, begge paa Øen Als; og det augustenburgiske Huus overlod Kongen deres Anfallret paa de pløenske og glücksburgiske Lande med visse Vilkaar. Da de pløenske Lande i Hertugdømmet Holsteen vare bebyrdede med stor Lehnslaft og Gield, saa aftraadde ogsaa de hertuglige Huse, Glücksburg og Beck, een efter den anden, deres Ret og Arvefølge i de pløenske Lande til Kong Friderik den Femte. Derpaa kom den 29. November 1756 ei Arvefølgeforsdrag imellem Kongen og den pløenske Hertug, Friderik Karl, i Stand. Da nu bemeldte Hertug til Pløen døde den 18. Oktober 1761 uden fyrstelige mandlige livsarvinger, saa blev Kong Friderik den Femte Landsherre og Besiddere af de pløenske Lande.

Udi den i Tydskland imellem Kongen af Preussen, Friderik den Anden, paa den ene Side, og imellem den romerske Kejserinde og Dronning af Ungern og Bøhmen, Maria Theresia, saa og Kongen af Polen, som Kurfyrste til Sachsen, August den Tredie, paa den anden Side, Aar 1756 opkomne Krig, blev Storbritannien, Frankrige, det tydske Rige, Rusland og Sverrig, som Bundsforvante og Allierede til den ene eller anden af Parterne, indviklede; og denne Krig nærmede sig til de holsteenske Grændser. Derfor saae Kong Friderik den Femte sig foranlediget i Hertugdømmene Slesvig og Holsteen, til deres Bedækkelse og Sikkerhed, Aar 1758 at trække tilsammen flere Krigsfolk, end sædvanlig pleiede her at ligge, hvilke Tropper bleve i de følgende Aar forstærkede.

Da nu den russiske Keiserinde Elisabeth den Første var død den 5. Januarii nye Stiil Aar 1762, og hendes Søstersøn, den hidtil værende Storfyrste af Rusland og Hertug til Slesvig i Holsteengottorf, under Navn af Keiser Peter den Tredie, var kommen paa den russiske Throne, saa søgte han med væbnet Haand at udføre sin Paatale og Fordring paa den fordum værende gottorfiske Andeel af Slesvig. Til den Ende lod han en talrig russisk Armee i Junii og Julii Aar 1762 rykke frem imod de danske lande, indtil Hertugdømmet Meklenborg, og var i Begreb med at vilde reise selv efter sin Armee. Ved saadanne Omstændigheder lod Kong Friderik den Femte i Danmark en anseelig

Krigshær i bemeldte Maaneder rykke ud og marcherede frem til imod Wismar i Meklenborg. Men da enhver formodede, at det, uagtet den i Berlin imellem den danske og russiske Gesandt til Forliig anstillede Kongres, skulde bryde ud til Krig imellem Danmark og Rusland; saa indfaldt i Rusland den 9. Julii bemeldte Aar 1762 en stor Forandring, da den nye Keiser Peter den Tredie blev dethroniseret, og hans Gemalinde, Katharina den Anden, blev sat paa den russiske Throne, Kort derefter, nemlig den 17. i samme Maaned, døde Peter den Tredie selv i sit Alders 35. Aar. Han efterlod sig ikkun een Prinz, Paul Petrowitz, den nu værende Storfyrste i Rusland.

Hans Gemalinde og Efterfølgerinde i det russiske Riges Behærskelse, Keiserinde Katharina den Anden, fød Prinzesse af Anhaltzerbst, var venskabsfuldsindet mod Danmark; hun trækkede derfor sin Armeé tilbage igien til Rusland, og Kong Friderik den Femte trækkede sin Krigshær tilbage igien til sine egne Lande, og derved bleve de Hertugdømmer Slesvig og Holsteen, saavel som de øvrige danske Lande, sat i deres forrige Rolighed igjen, Den russiske Keiserinde paatog sig Formynderskabet for hendes Prinz, Poul Petrovitz, i Henseende til hans Andeel i Hertugdømmet Holsteen, og beskikkede Aar 1762 Hertug Georg Ludvig, men efter hans Død Aar 1763 Biskoppen til Lybek, Hertug Friderik August, til Stadtholder i de storfyrstelige russiske Lande i Holsteen.

Aar 1764 den 10. Julii, ved et Forliig med Hertug Friderik Kristian til Augustenborg, aftraadde Kong Friderik den Femte til det augustenborgiske Huus for dets Arverets fuldkomne Aftrædelse paa de pløenske og glücksborgiske lehnbare Lande til et Æquivalent det Slot Sønderborg med dets Tilhør, og de fire Godser i Sønderborgamt, nemlig Rønhof, Laygenvorwerk, Maybüllgaard og Knisgaard, med de dertil hørende Landsbyer og Undersaattere, Patronatret til Kirkerne Ulkebül, Hørup, Lysabel og Rotmark.

Aar 1767 sluttede hendes russiskkeiserlige Majestæt Katarina den Anden, i hendes Søns den keiserlige russiske Prinzes Mindreaarighed, en med hans kongelige Majestæt Kong Kristian den Syvende i Danmark provisorisk Traktat, angaaende Ombyttten af den hidtil værende storfyrstelige Andeel i Hertugdømmet Holsteen mod de tvende Grevskaber Oldenborg og Delmenhorst. Denne Traktat blev fuldbyrdet,

da Prinz Paul opnaaede sin Majorennitæt. Thi Aar 1773 den 16. November bleve de hidtil værende storfyrstelige holsteenske Lande ved en offentlig oplæst Gessions- eller Afstaaelsesakt høitidelig overgivne til hans kongelige Majestæt Kong Kristian den Syvende i Danmark. Denne Akt var underskrevet af Prinz Paul i Sarkojezelo den 20. gl. Stiil, eller 31. Maii nye Stiil, Aar 1773, og publiceret i Kiel den 5. gl. Stiil, eller 16. November nye Stiil. Efter den Tid tilhører nu den forhen værende storfyrstelige Andeel af Holsteen Kronen Danmark.

De høikongelige Jurisdiktioner i Hertugdømmet Slesvig holdes paa Slottet Gekert, og ere: 1) Overretten, hvorhen Appellationer og Nullitæters Klager fra alle Magistratens Domme i Stæder, Rettergange i Amter og Landskaber, Hospitals- og Kirkeret, fra Bitiding i Eyderstedt, fra Treherreders Ret i Amtet Tøndern, og de Eedsvornes Magt paa Øen Femern, saavelsom og fra Retterne i de oktroyerede Koge, umiddelbar komme; denne Overret bestaaer af Stadtholderen, Kanzler, Vicekanzler i Hertugdømmet Slesvig, og af et Antal Overretsraader; det har to virkelige Kanzellieseekretairer, hvoraf den anden er tillige Registrator, og to virkelige Kanzellister. 2) Landretten, som holdes aarlig paa første Mandag efter Paaske, hvorhen komme Appellationer fra de adelige Retter, det augustenburgske Distrikt og Grevskabet Reventlau; det bestaaer af Stadtholderen, nogle adelige og lærde Raad, og Landkanzler; Protokollen holder Landretsnotarius og en Sekretair. 3) Overkonsistorium eller Overkonsistorialretten holdes aarlig paa første Mandag efter Mariæ Renselsesfest; den bestaaer af Stadtholderen, Kanzler, Vicekanzler og andre Overrettens Raad, Generalsuperintendenten som Overkonsistorialraad, og endnu en Theolog som Bisidder; det dømmes i Ægteskabs- og Kirkesager. 4) Landoverkonsistorium eller Landoverkonsistorialret holdes naar Landretten er til Ende, og bestaaer af dem som sidde i Landretten, tilligemed Generalsuperintendenten, og endnu en Theolog som Bisidder. Disse fire Høiesterrettes. Domme udstædes i Kongens Navn i det høitydske Sprog; og derfra kan ei appelleres videre. Næst efter disse høieste kongelige Rettergange i dette Hertugdøm ere Underretterne. Disse bestaae af Retterne i Stæderne, Amter og Landskaber, det hertuglige augustenburgske Distrikt, Grevskabet Reventlau, det adelige Frøkenkloster og det graa Kloster til Slesvig, nogle Hospitaler og Kirker, saa og de oktroyerede Koge; dernæst ogsaa af Underkonsistorialretterne.

Stæderne have deres egen Magistrat, som bestaaer af Borgemestere og Raadsforvandre. Nogle Stæder have bestandig to, Husum tre, andre ikkun een Borgemester; men Frideriksstadt har foruden to Borgemestere ogsaa een Præsident. Udi nogle Stæder er en Kæmnerieret, saasom i Flensborg og i Sønderborg. I enhver Stad er en Stadsfoged, men udi Slesvig ere to.

Amterne bestaae gemeenlig af visse Herreder. Amtet Tøndern har ogsaa to Landskaber, og de Amter Apenrade og Sønderborg har hver ligeledes eet Birk under sig. Derimod bestaaer Amtet Lygumkloster ikkun af eet Birk. Høyerherred i Amtet Tøndern indeholder ogsaa eet Birk. Med Amtet Gottorf er det Landskab Stapelholm sammenføiet, og med Amtet Flensborg er det Landskab Bredstedt, fornemmelig kun i Henseende til en fælles Amtmand, sammenføiet. Landskaberne, Herrederne og Birkerne bestaae af et fra hinanden ganske forskielligt Antal nær ved hinanden liggende landsbyer, nogle enkelte Gaarde, Huse og Landerier. Hvert Landskab og de fleste Herreder indeholde adskillige Kirkesogne. De Birker Warnitz og Rockenitz indbefatte kun eet Sogn, men Lygumkloster tre Sogne. Kirkesognene bestaae gemeenlig af adskillige Landsbyer, og man forefinder ikkun faa Sogne, som blot bestaae af een landsbye. Ved Domkapitelets Amt, som ligger adspredt i andre Amter, og Landskabet Bredstedt, er at merke som noget besynderligt, at det bliver deelt i tre Distrikter, og disse i Stiftsdomkapitelets Fogderier, et Domfogderie og andre smaa Dele. De store Byer, som kaldes Flekker, høre til de Amter, Landskaber og Herreder, hvori de ligge. Blandt alle Amterne indeholder Amtet Hadersleben, og blandt Landskaberne det Landskab Eyderstedt, de fleste Kirkesogne.

Over Amterne ere Amtmænd, over Landskaber ere Amtmænd og Landfogder, over Herrederne ere Herredsfogder, og over Birkerne ere Birkefogder beskikkede, hvilke, undtagen Landfogden paa Føhr og Sylt, handthæve Ret og Retfærdighed. Det Landskab Eyderstedt Har sine besynderlige Foresatte, som kaldes Øberstaller. og Staller. Amtmændene ere ni i Tallet. Dertil beskikkes Grever, Friherrer og Adelspersoner, som ere Geheimeraader, Ordensriddere, Kammerherrer, eller Konferenz- og Landraader. De ere Overbetientere, have Opsyn over alle Underbetientere i deres Amter, saasom Landfogeder, Amtsforvaltere, Landskrivere, Huusfogeder, Herredsfogeder, Ridefogeder, Birkefogeder,

Stifts- og Domkapitelsfogeder, Branddirektører og Hegeridere, og lade sig af dem i mange Forretninger give Efterretninger. Udi de fleste Amter har Amtmanden allene den første Undersøgelse i alle forefaldende borgerlige Rettergangssager. Underretterne i Amterne og Landskaberne i borgerlige og piinlige Rettergangssager kaldes i de landskaber Bredstedt og Stapelholm Bondengericht, men i de fleste Herreder og Birker kaldes de Ding und Recht, eller das Ding. Udi Eyderstedt ere to Landretter; i Landskabet Femern er tre Kirkesognsretter; og Øerne Sylt og Føhr, saavidt de høre til Amtet Tøndern, saavel som og Bocking- og Widingherreder, have hver deres Raad, som udgiøre Underretten sammesteds. Udi Marschlandene ere Digegrever, (Præfecti Aggerum,) Digedommere og Digefogeder, som fælde Dom i forefaldende Digesager. Til Underretterne i Hertugdømmet hører ogsaa tre Melleminstanzer eller Retter. Den ene Melleminstanz eller Dom er i Landskabet Eyderstedt, hvor man appellerer fra de tvende Landretter til Bitiding eller Dreyerlandegericht, (de tre Landes Ret;) den anden i Amtet Tøndern, hvor Appellation skeer fra Raadet i de fire Herreder i Widing- og Böckingherreder, Østerlandsføhr og Sylt til Dreyhardergericht eller Treherredersret; og den tredie i Landskabet Femern, hvor man appellerer fra Kirkesognsret til den saa kaldte Eedfornes Magt, eller den femerske Landret, førend Sagen kan komme for den gottorfiske Overret. Fra alle de øvrige Underretter i Amterne og landskaberne gaae Sagerne umiddelbar til Overretten til Gottorf. Grevskabet Reventlau har Jurisdiktion i borgerlige og piinlige Sager, og den forrettes ved en Inspektor og en med sex Sandemænd besat Ret. Det adelige Frøkenkloster til Slesvig har ligeledes borgerlig og piinlig Jurisdiktion. Klosterets Konventret bestaaer af Provsten, Priorinden og ni Konventualinder. Hospitalet, Mariæ- og Niklaskirke til Flensborg have over deres Lanster Jurisdiktion i borgerlige Sager og ringe Forbrydelser. Det graa Kloster til Slesvig har den borgerlige og piinlige Jurisdiktion. Der gives ogsaa oktroyerede Koge, som ei høre til Amterne eller Landskaberne, men have deres egen Forfatning i Justitz-, Dige-, Politie- og andre Sager. De fleste oktroyerede Koge have den borgerlige og piinlige Jurisdiktion, og de ere forsynede med mange Privilegier.

Dernæst maae man anføre de kongelige Underkonsistorialretter, som ogsaa sædvanlig kun kaldes Konsistorialretter. Stæderne have intet

Underkonsistorium for sig selv; dog har Staden Husum sit Konsistorium for sig allene. Dette bestaaer af Stadens tre Præster, to Borgemestere og den ældste Raadsforvandter, og Sognepræsten fører Protokollen. I de øvrige Konsistorialretter præsiderer Amtmanden; men i de tvende eyderstedtske Konsistorialretter præsiderer Oberstaller og Staller. Der ere ti kongelige Underkonsistorialretter i Hertugdømmet Slesvig, hvilke ere beskikkede over 188 Kirkesogne. Af alle disse hører 35 under den gottorfiske, 34 under den flensborgske, 13 under den apenradiske, 47 under den tønderske, naar man regner Emmerlefsogn med, 1 under den husumske Konsistorialret, 8 under Konsistorialretten for Østerdelen af Eyderstedt, 10 under Konsistorialretten for Vesterdelen af dette Landskab, og 4 under den femerske Konsistorialret; under den sønderborgiske staaer ikkun Staden Sønderborg og Rekenissogn, og under den haderslebenske staaer Staden Hadersleben og 33 Sogne af samme haderslebenske Amt. Præsterne i disse Konsistorialretter examinerer de theologiske Kandidater.

Derimod under de danske Retter staae alle de danske Kirkesogne, 47 i Tallet, som ligge i Amtet Hadersleben, saavel som og paa de Øer Als og Ærøe, tilligemed de adelige Sogne Gram og Fohl, og staae Under Biskoppernes i Ribe og Odense deres Overopsyn.

De Prokuratorer, som beskikkes til Advokater for de høieste kongelige Retter i Hertugdømmet Slesvig, kaldes Over- og Landretsadvokater; men de, som Kongen har beskikket til Advokater for Regieringskanzelliet og andre kongelige Oberretter i Hertugdømmet Holsteen og dertil hørende Lande, kaldes Regieringsadvokater. De øvrige, hvis Bestalling lyder blot paa Advokater ved Underretterne, kaldes Underretsadvokater. Til at udføre Kammer- og Kriminelsager, som undersøges og dømmes af de høieste kongelige Retter til Gottorf, er en Overfachwalter i Slesvig beskikket.

Endelig maae man og anføre Jurisdiktionen i det hertuglige glücksborgiske Arveland, hvilken ikke i nogen Maade dependerer af de høieste kongelige Retter til Gottorf. Udi den store Bye eller Flek Glücksborg bestaaer Underretten af Herredsfogden i Amtet Glücksborg, to Sandemænd og en Tingskriver. Over den øvrige Deel af Amtet Glücksborg holdes en egen Ret eller Ding til Munkebrarup. Paa Sundewitt har Hertugen en Herredsfoged i Riibelherred til Broacker. Fra disse

Retter komme Rettergangssager til Hofretten til Glücksborg. Denne Hofret er besat med tre Personer. Konsistorium til Glücksborg er den eeneste Konsistorialret for de hertuglige Undersaattere, som boe i de syv Kirkesogne i det glücksborgiske Arveland; men Landet staaer umiddelbar Under Kongen af Danmark.

Den almindelige Landret i Hertugdømmet Slesvig, hvorefter kiendes og dømmes i borgerlige Sager, er den af Kong Valdemar den Anden Aar 1240 paa Rigsdagen til Vordingborg i Siælland udi det danske Sprog givne, men Aar 1590 paa nye efterseede, i Henseende til gamle ubekendt blevne danske Ord forbedrede og trykte, men derefter af det danske i det plattyske Sprog oversatte, og med Kong Kristian den Fierdes og Hertug Johan Adolphs Tilladelse til Slesvig Aar 1593 trykte jyske Lovbog, Codex Juris Justici, hvilken er paa nye oplagt Aar 1603 til Slesvig og Aar 1717 til Flensborg, og hvis Forbindtlighed strækker sig ikke videre end over dette Hertugdøm. Den danske Krigsstaat i dette land retter sig efter deres Krigsartikler, og efter Kong Kristian den Femtes danske lovbog. I Ægteskabs- og Kirkesager retter man sig efter den slesvigholsteenske Kirkeorden, som af Kong Kristian den Tredie blev bekiendtgiort Aar 1542 den 9. Martii i det plattyske Sprog; men især efter den kanoniske Ret. De Kirkesogne, som ligge under Bisperne i Ribe og Fyhn, rette sig efter Kong Kristian den Femtes danske lov og de udgangne danske Forordninger.

Mange Stæder have deres egen Stadsret. Den nyeste og udførligste er den 1635 i det nederlandske Sprog trykte friderichsstadtske Stadsret. Staden Husum har en Stadsret af Aar 1608; den er desuden forsynet med den wisbyeske Søeret. Den lybske Stadsret gielder ingensteds, uden i de Stæder Tøndern og Burg. Nogle Landskaber, nemlig Eyderstedt, Femern og Stapelholm, have deres egen Ret, af hvilke den eyderstedtske Landret er best, forfattet Aar 1591. De øvrige ere de fire frisiske Herreders landret, den nordstrandske landret, og i Marschen Spadelandsret, Jus Aggerum i Henseende til Diger, Damme, Sluser. Kong Kristian den Siette har anordnet Brandgilder og Commerzkollegium saavel i Stæderne, som ogsaa i Amterne og landskaberne af dette Hertugdøm; men Kong Friderik den Femte oprettede i Eyderstedt almindelige Brandgilder, som ere forsynede

med Branddirekteurer, og staae under Opsyn af Oekonomiekollegier; og have alle deres Brandanordninger.

De ordentlige kongelige Indkomster af dette Hertugdømme ere betydelige, og bestaae i den maanedlige Kontribution af Stæder, Amter, Landskaber, adelige Godser, Kanzelliegodser og oktroyerede Koge; i Jordebogens Afgift eller Herrengeld; i Told og Licent; i Straf-, Dispensations-, Rekognitionspenge, og for stemplet Papir; i Indkomster af de kongelige Domainer og Kammergodser; i Østersfangstens Forpagning ved den vestlige Side af Hertugdømmet. Derimod finder Konsumtion og Akcise ikke Sted, hverken i Hertugdømmet Slesvig eller Holsteen.

Stæderne, Amterne, Landskaberne og de adelige Godser, saavelsom og det adelige St. Johanniskloster, og det graa Kloster til Slesvig, tilligemed nogle Hospitaler og Kirker, ere anslagne til visse Plouge, hvorefter de betale den maanedlige Kontribution til den rendsborgske Land- og Krigskasse. De oktroyerede Koge og alle andre Marschlande indrette deres Kontribution efter Dematernes Antal, endskiønt de staae for et vist Antal af Plouge, hvorefter Dematerne beregnes. Kong Friderik den Tredie og Hertug Friderik den Tredie udgave den 26. Maji 1652 en fornyet Landsmatrikel over begge Hertugdømmerne Slesvig og Holsteen. Udi denne Matrikel, saavidt Hertugdømmet Slesvig angaaer, findes Domkapitelet, det graa og det adelige Frøkenkloster til Slesvig, de gamle Stæder, og Husum, tilligemed nogle Kirker og Hospitaler, ikke mindre Eyderstedt, Femern og Pelworn, saavelsom og de adelige Godser, at være ansatte til visse Plouge. Men Plougtaallet er i Henseende til Domkapitelsamtet, og andre Amter, Stæder, Kirker og Hospitaler, nu overmaade forandret. Hele Hertugdømmet Slesvig er anslaget til 19390 Plouge. Ved en Ploug forståes saa meget Jord, som Bonden kan drive med en Ploug. Efter Jordens Beskaffenhed regnes mere og mindre til en Ploug, nemlig imellem 24 til 36 Morgenland.

Told og Licent oppebæres af de i Stæderne, Flekker og ved Toldstederne paa landet beskikkede Told- og Licentforvaltere. I Amterne blive de øvrige Landsherlige Indkomster oppebaaret af Amtsforvalterne og Landskriverne, tildeels ogsaa af Herred- Ride-, Stifts- og Domkapitelets Fogeder, og af dem afleverede til den kongelige Kasserer i Rendsborg, som har Land - og Krigskassen at forvalte. ??fogeder

findes ikkun i Amtet Hadersleben, og een i Domkapitelsamtet. I Amtet Tøndern, paa de Øer Sylt og Føhr, indkræves Landsherrens Indkomster af Landfogeden, og leveres til den tønderske Amtsforvalter, Landfogeden. i Landskabet Stapelholm, og Landfogeden paa Helgoland, oppebære sammesteds de Landsherlige Indkomster. Huusfogederne maae i Amterne og Landskaberne udi Hertugdømmet besørge alle Vogne, som bør gjøre Frikiørselen; de har Opsyn over alle kongelige Pagtstykker, Slottenes Reparation, Veie, Broer, kongelige Fæsteskovs, Fiskedamme, saa og med Skovbetienterne. Over Jagt- og Forstvæsenet i Amterne og Landskaberne i dette Hertugdøm ere 2 Jægermestere, 2 Overførster, Huusfogeder, og 18 Hegeridere, hver i sit Distrikt beskikkede. Hver Amtmand har ogsaa i det ham anfortroede Amt og Landskab Overopsyn over Jagt- og Forstvæsenet tilligemed den forordnede Jægermester.

Den danske Krigsmagt til Lands i Hertugdømmet Slesvig bestaaer af adskillige gevorbene Regimente til Hest og Fods, hvis Antal og Styrke er foranderlig efter Tidernes Beskaffenhed. De i Stæderne, Amterne og Landskaberne i Hertugdømmet Slesvig, hvorhen især Høierherred hører, saavelsom ogsaa i Staden Heiligenhaven, til den danske Orlogsflaade enrullerede Søfolk og Matroser, som tiene i Nødsfald til Krigsskibenes og Fregatternes Bemanding, beløbe sig omtrent 1900 til 2200 Matroser, hvortil ere forordnede fem Søofficerer og en Mønsterskriver i landet. Dog ere herunder ei indberegnete de Søfolk paa de vestlige Øer, som ogsaa i Nødsfald tiene paa Floden, ei heller det unge tilvoxende Mandskab.

Man vil nu nøiere beskrive Hertugdømmet Slesvig, nemlig:

Kilde: Nicolay Jonge,

Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.

Kiøbenhavn 1777

Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store Helliggieststrædet No. 150

Side 787 – 827

Foregående, om Sønderjylland eller det Hertugdøm Slesvig.

I Om Staden og Amtet Hadersleben.

a) Om Staden Hadersleben.

Staden Hadersleben er en florisant Handelsstad, beliggende ved en Viig eller Havfiord, som fra Østersøen træder ind i Landet; den er en aaben Stad, anlagt paa et sumpigt og nedrigt Sted ved bemeldte Fiord, Haderslebfjord kaldet. Man kan ansee denne Stad næsten som en Øe, dog er det nordre Revier meest nu omstunder udtørret. Staden har to Porte, Sønderport og Nørreport; den har fire Broer, som ere Nørrebroe, Sønderbroe, Bispebroe, hvor Overfarten er ud til Gammelhadersleb, saa og en Broe over et

Revier til det nu, ruinerede Kastel. Staden giver en smuk og behagelig Prospekt, naar man seiler paa Hadersleberdam, da Byen seer ud ret som en halv Maane, og rundt omkring den ligger de deiligste Skove og Marker. Staden fik Aar 1292 Kiøbstædsprivilegier og Rettigheder af Kong Valdemar den fjerde; disse Stadsprivilegier ere siden af de følgende Konger konfirmerede og forøgede. Man taler her overalt det danske Sprog, men Provsten eller Sognepræsten prædiker altid Tydsk. Fra Hadersleben til Apenrade er 3 Mile til Kolding halvfjerde Miil ad Kongeveien, men fire Mile ad Landeveien, til Tøndern syv Mile mindre en halv Fierdingvei, til Ribe halvsyvende Mile, men til Aarøefærgested i Fyhn to Mile og en Fierdingvei. Indvaanerne i denne Stad have en skøn bestandig Næring deels af de mange idelig Giennemrejsende, som daglig passere her igiennem til og fra Fyhn og Jylland, deels og af den skjønnne Handling og Skibsfart, som falder her til Byen, da Byens Skippere fare paa Kiøbenhavn, Norge og Sverrig, med Miød, Rug, Perlegryn, Bankebyg, Brænde, Smør, etc. Havnens Indløb er ikke dyb nok for store og dybtstikkende Skibe, hvorudover deres Vahre og Ladninger maae udlosses og bringes paa Pramme ind til Staden; men smaa Fartøier løbe ind til Skibsbroen ved den sydostlige Ænde af Byen.

Staden afdeles formedelst et smalt Vand i to ulige Dele, nemlig i Gammel- og Nyehadersleben; udi Nyehadersleben ligger den store Sognekirke, St. Mariækirke eller Domkirken kaldet, som i fordum Tid havde et Kollegium. Kanonicorum, hvis Kanonici bleve kaldte Domherrer. Denne Kirke er meget anseelig, 180 Fod lang, 98 Fod breed, under Hvælvingen 77 Fod høi; man seer her, foruden smukke Ornamenten, adskillige Epitaphier, hvoriblant især det Revenfeldske Liigkapel, saa og der Bukvaldske Liigkapel er værd at betragte; udvendig er denne Kirke ziret med et Spiir. Sognepræsten ved denne Kirke er altid tillige Provst, og prædiker bestandig Tydsk hver Søndags Høimesse, og hver Onsdag; men Arkidiakonus eller den øverste Kapellan prædiker stedse Dansk hver Søndag til Froprædiken, og hver Fredag; derimod Diakonus eller den nederste Kapellan, som tillige er Hospitalspræst, prædiker Aftensang deels Tydsk, deels Dansk efter eget Behag om Søndageftermiddag. Den latinske Skole er en anseelig Bygning, allerførst stiftet Aar 1567 af Hertug Hans eller Johann den Ældre, som var Broder til Kong Kristian den Tredie: den er siden bleven af Kong Friderik den Anden forsynet med flere Indkomster. Denne nye Skolebygning er indviet Aar 1734 den 30. November, paa Kong Kristian

den Siettes Geburtsdag. Denne latinske Stadsskole er forsynet med et Katheder, og Disciplene undervises af en Rektor, en Konrektor og to Kolleger.

Stadens Hospital er bygt af Hertug Hans den Ældre, hvortil er lagt mange anseelige Kirkegodser af det gamle Domkapitel ved St. Mariækirke; dette Hospital bestaaer af to Fløibygninger, af hvilke Hospitalet, hvori er 18 Lemmer, er i den ene Fløi, tilligemed Kirken. Dette bemidlede Hospital har sin egen Forstander, saa og sin egen Præst, som tillige er Diakonus eller nederste Kapellan ved St. Mariækirke, saa at han prædiker først Froprædiken i Hospitalet om Søndagen, og derefter Aftensang i Stadens Kirke. I Staden er et anseeligt Torv; derimod er Stadens Raadhuus ei anseeligt, thi det er kun en Etage høit, og har i fordum Tid i Pavedømmet været en Præstekalendegaard. Uden for Staden strax ved Gammelhadrsleben har paa en Høy, kaldet Bøghoved, fordum Aar 1483 staaet et Slot, hvis Navn var Haderslebhuus, hvor Hertug Hans residerede indtil Aar 1549, da han lod nedrive samme Slot, og igien bygte et andet, Hansborg kaldet, hvilket blev bygt paa en Plads, kaldet Naffet; dette nye Slots prægtige Slotskapel blev indviet Aar 1566; paa dette Slot boede Hertug Hans lige til sin Død Aar 1580. Det er ellers at merke, at paa samme Slot er to af de danske Konger af den oldenborgske Stamme født, nemlig Kong Friderik den Anden, født her Aar 1530, saa og Kong Friderik den Tredie, ligeledes født her Aar 1609. Dette Slot blev af Kong Friderik den Anden sat i en prægtig Stand, tilligemed Slotskapellet; men i Krigens Tid blev samme Slot Aar 1644 sprængt af de Svenske, hvorefter dets overblevne Mure bleve brugte siden til Koldingslots Reparation; man seer endnu nogle faa Rudera deraf.

Den forommeldte Fiord, Haderslebfjord, bøier sig fra det lille Belt vesten op til Staden, er to Mile lang, men er neppe en Fierdingvei breed; for de Søfarende, som her seile ind ad denne Fiord op til Byen, falder et behageligt Syn af Skove, Marker, Kirker, etc. Indbyggerne i Hadersleben have daglig ypperlig fersk Fisk, baade af denne Haderslebfjord, saasom Torsk, Makrel, Ørreder Sild etc., saa og af Hadereleberdam, der er en halv Miil lang, men ei fuldkommen saa breed, og hvis Fiskerie af Giedder, Aborrer, men især de delikate og velsmagende Sandarter, aarlig bortforpagtes af Kongen. Om Hadersleben kan vidtløftigere læses P. Rhodes Beskrivelse om Hadersleb, Kiøbenh. 1775, in 8vo.

b) Om Amtet Hadersleben.

Det Amt Hadersleben er det største Amt af alle Amterne i dette Hertugdøm, baade i Henseende til Strækning, saa og i Henseende til Antal af Plouge og af Indkomster. Dette Amt grændser mod Østen til Beltet; mod Vesten til Nordsøen, som af Indbyggerne kaldes Vesterhavet; mod Sønden grændser det til Lygumklosteramt; og mod Norden til Nørrejylland, hvor Skodborgaae tilligemed Koldingaae gjør Grændseskiellet med en Afpæling, som forhen er beskrevet. Dette Amt er 45 Qvadratmile stort, og er meget stærkt bebygget. Jorden er frugtbar, og giver Rug, Byg, Hvede, Erter og Boghvede i største Overflodighed af sig. Paa de herlige Græsgange opfedes en Mængde Qvæg; ligeledes fødes her aarlig en Mængde Sviin. I de tykke Skove, som findes i dette Amt, vrimle stort og smaat Vildt. Man har her mange Vildsviin, som gjøre stor Skade paa Kornet i Marken; ligeledes Ulve, som gjøre Qvæget stor Skade.

Amtet udgiør 800 Plouge, eller 9033 Tønder Hartkorn, hver Ploug beregnet til 10 2/3 Tdr. Hartkorn. Indbyggernes Skatter, Skattekorn, Fourageleverance er sat og lignet efter Plougene. Denne Plougtaxt er meget lemfældig sat; saa at, naar det udregnes efter Hartkorn i Danmarks Provinzer, er en Tønde Hartkorn i det Slesvigske, paa lige meget og lige god Jord, næsten halvanden Tønde mere Land end andensteds, efter Hartkorn beregnet.

Udi Haderslebamt ligge 64 Kirkesogne, af hvilke 34 staae under det haderslebske Provstie, og de øvrige 30, som udgiøre Tørningelehn, staae under Biskoppen af Ribe hans Opsyn. Haderslebamt udgiør hele syv Herreder, af hvilke de to, nemlig Hadersleb- og Tyrstrupherreder udgiøre Haderslevhuuslehn, men de øvrige fem Herreder kaldes Tørningelehn. Dog maae her tillige merkes, at i Tørningelehn ligger en Deel, som høre under Riberhuusamt, saasom Staden Ribe selv, der med sit Distrikt ligger ret i Skiellet imellem Karlslundherred og Hviddingherred; saa og Riberhuusbirk, St. Kathrinæsogn 36 Tdr. Hartkorn; Grambirk, i Gramsogn 8 Tdr., i Øddissogn 28 Tdr.; Lystrupbirk, Semssogn 159 Tdr., og St. Kathrinæsogn 58 Tdr. Hartkorn.

De merkværdigste Floder i Haderslebamt ere Skodborgaae og Nibsaae. Om Skodborgaae er allerede bleven meldt foran. Nibsaae har sit Udspring af to Vande, af hvilke det fornemste har sit Udspring i Vonsildsogn i Tyrstrupherred; men det andet

i Lygumsogn i Syderrangstrupherred, tre Fierdingvei fra Østersøen. Disse samle sig begge en Miil vestlig for det adelige Gods Gram tilsammen til een Flod, som sammesteds faaer det Navn Nibsaae, gaaer omkring Staden Ribe, og gjør en Øe, og derpaa en god halv Miil vesten for Ribe falder ud i Vesterhavet. Riberdyb ligger nær ved Strandkanten af Vesterhavet, imellem nogle paa begge Sider undergangne Landeveje. Dette Dyb beseiles af middelmaadige: og smaa Fartøier, som hente eller bortføre Vahre for Beboerne i Ribe. De i dette Amt værende merkverdige Søer skal blive anførte ved de Herreder, hvori de ligge.

Indvaanerne i dette Amt ere Danske, og betiene sig overalt af det danske Sprog. Amtet Hadersleben er i Henseende til de landsherlige Indkomsters Oppebørsel, efter en kongelig Anordning af 24. Oktober 1752, afdeelt i den østlige og vestlige Deel, og i hver af disse Dele er bleven beskikket en Amtsforvalter. Til den østlige Deel blev henlagt Haderslebherred, Tustrupherred og Gramherred, saavelsom og af det Fogderie Bollersleben, det Bollersleber- og Giennerdistrikt; men til den vestlige Deel blev henlagt Hviddingherred, Norderrangstrupherred, Frøsherred og Kalslundherred, ligeledes det Strandelhiørnerdistrikt af Fogderiet Bollersleben.

Amtet har altsaa to Amtsforvaltere, saa og to Huusfogeder. De landsherlige Kammergodser, som her kaldes Vorwerker, ere følgende: I den østlige Deel, 1) Ladegaard, 2) Strarup, 3) Wargaard, 4) Tustrup, 5) Drendrup, 6) Fobeschler, 7) Tapdrup, 8) Refsøe, 9) Woyens, 10) Tørning, 11) Gielstoft; men den vestlige Deel, 12) Røddinggaard, og 13) Tornumgaard. Foruden disse Vorwerker høre endnu ogsaa andre Landerier, mange Korntiender og Fiskerier, saavelsom og alle Møller under landsherlige Pagtstykker. De syv Herreder, som ligge i Haderslevamt, ere følgende, nemlig: 1) Haderslevherred; 2) Tyvrstrupherred; 3) Gramherred; 4) Frøsherred; 5) Kalslundherred; 6) Hviddingherred; 7) Nørrangstrupherred.

Vi merke nu hvert Herred i Særdeleshed.

I. Haderslevherred.

Haderslevherred (Hadersleberharde) grændser mod Norden til Tyrstrupherred, mod Sønden og Østen til Beltet, mod Vesten til Graaherred. Dette Herred er to Mile langt; dets Bøndergods er 170 Plouge; det har got Kornland paa begge Sider af Haderslevfiord

og ved Østersøen, saa og noget Skov; dernæst tre fiskerige Søer, nemlig Hadersleberdam, Hoptrupdam og Bankeldam.

Dette Herred indbefatter elleve Kirkesogne, hvilke ere:

1) Gammelhaderslebsogn; 2) Aastrupsogn; 3) Vonsbeksogn; 4) Moltrupsgn; 5) Bierningsogn; 6) Starupsogn; 7) Grarupsogn; 8) Øsbyesogn; 9) Halksgn; 10) Vilstrupsgn; 11) Hoptrupsgn.

Vi merke nu hvert Sogn især.

1) **Gammelhaderslebsogn.** Dertil Gammelhadersleb hører, beliggende tæt Uden for Staden Hadersleben, og Hænger sammen med Staden ved Bispebroen. Den skal af Bygning være ældre end Staden selv, og derfor kaldes til Forskiel Gammelhadersleb; den har 69 Huse og Bygninger, hvilke ved en Bek skilles fra Borgerhusene i Gammelhadersleb. Sognekirken kaldtes tilforn St. Sørenskapel, og tilhørte i fordum Tid Kanonici eller Kanikerne ved Haderslebs Fruekirke; desuden hører til dette Sogn disse Byer: Ærløv; Stokkerhod; Hørregaard; Krigsted; Fridsied; Ausbøl; Aarup; Gielstoft. Dette hele Sogn udgjør 14 1/4 Ploug, af hvilke de fire med den qvart Ploug hører under Gramherred. Uden for Byen Gammelhadersleb ligger Haderslebdam, som er meget fiskerig, især paa delikate Sandager; paa denne Dam, der er en god halv Miil lang, forlyste Folk sig om Sommeren med at seile, da her paa Dammen falder en deilig Prospekt af Staden og den behagelige Egn. Om samme Dam er meldt Pag. 828.

2) **Aastrupsogn,** er kun et lidet Sogn, men har prægtige Marker og Skove. Kirken ligger tre Fierdingvei fra Haderslev, og er i fordum Tid kaldet St. Georgiikirke. Byerne i dette Sogn ere: Aastrup; Vildfang; Gymoes; Nyegaard, og Ladegaard, som er et kongeligt Vorwerk eller Forpagtningsgaard, hvor aarlig avles 250 Tdr. Rug, 5 a 620 Tdr. Havre, 100, Tdr. Byg, 300 Tdr. Boghvede, fores 200 Stykker Qvæg; den svarer aarlig til Kongens Amtstue over 2000 Rdlr. Dette Sogn udgjør 13 Plouge.

3) **Vonsbeksogn,** hvor den gamle nordiske Afgud Othin allerførst skal være dyrket, og derfor er Egnen kaldet Othinsbek, som med Tiden har forandret sig til Vonsbek. Dette Sogn og Egn er meget fornøielig, formedelst den yndige Prospekt af Marker og Skove, Haderslevfiord og Beltet. Sognets Byer ere: Vonsbek; Ørbye; Bek; Feldum; Lyley; Korsbrødregaard, som i de katholske Tider har tilhørt Kannikerne ved Haderslevdomkirke, var

siden et adeligt Sæde, og dets Navn skrevet Kasbergaard; men er nu Bøndergods og Præstejord. Dette Sogn bestaaer af 13 3/4 Plouge.

4) **Molterupsogn**; hvis Kirke ligger en halv Miil Norden fra Hadersleben. Sognets Byer ere: Moltrup; Bramdrup; Bramhol; Ronstrup. Dette Sogn udgør 11 1/2 Ploug. Paa Grændserne imellem dette Sogn og Hierndrupsogn udspringer en Arm af Brambekaae, som siden forenes med Slevay.

5) **Bierningsogn** er Annex til Moltrupkirke, men ligger i Tyrstrupherred, hvor det findes anført ved No. 15.

6) **Starupsogn**: hvis Kirke tilligemed den smukkeste Præstegaard ligger tæt Sønden ved Haderslevfiord i en fornøielig Egn. Sognets Byer ere: Starup eller Statorp; Wandling; Lunding; Lønt; Brorsbül; Ølufskiær. Her i Sognet seer man mange hedenske Offersteder. Dette Sogns Plouge, tilligemed dets Annex Grarupsogns Plouge indberegnet, ere tilsammen 17 1/2 Ploug.

7) **Grarupsogn** er Annex til Starupsogn. Grarupkirke er ziret med et Taarn, som langt borte falder i Øinene, fordi den ligger høit, omtrent fem Fierdingvei sydost fra Haderslev. Sognets Byer ere: Grarup; Stenderup; Soelkiær; Søegaardskiær. Grarupsogns Plouge ere indberegnete under Starupsogn, som er Hovedsognet. I dette Sogn er en stor fiskerig Sø, som forpagtes bort.

8) **Øsbyesogn** er et overmaade stort Sogn, hvis Plougtal er 37. Dette Sogn grændser til Haderslevfiord mod Sønden, og mod Østen til Beltet, og er altsaa en Halvøe. Sognets Byer ere: Flouth; Haystrup; Rodd; Hyrup; Steveld; Øsbye; Sverdrup; Qvidstrup; Tamdrup; Færgehuset. Til Sognet hører en lille Øe, Aarøe, beliggende strax uden for det faste Land; samme lille Øe er en Fierdingvei lang, men ei fuldkommen saa breed, har ikkun een Landsbye med 23 Huse. Fra denne Øe er Færgefarten over Beltet over til Assens i Fyhn, og derfor kaldes samme Færgeløb Aarøe- eller Arøesundsfærg; samme Overfart er her to Mile. Man maae ikke konfundere denne lille Øe med den store Øe, Ærøe, som ligger strax ved Als. Øsbyekirke, tilligemed dens Indtrader, forærede Kong Kristian den Første til Kannikerne ved Haderslevdomkirke Aar 1460.

9) **Halksogn** er næsten omflydt af Beltet, af Bankeldam og af Sandviig. Dette Sogn deles i to Dele af en Bek, hvorved drives en Mølle, kaldet Ultang; men begge Dele ere sammenføjede ved to Broer. Dette Sogn staaer for 19 Plouge. Halkkirke er stor og anseelig, ligger syv Fierdingvei fra Haderslev.

Sognets Byer ere: Halk; Heisager; Soed; Ultang; Beierholm, ere nu to Gaarde, men var tilforn et frit Gods. I dette Sogn ligger den fiskerige Søe, Bankeldam kaldet.

10) **Vilstrupsgn** grændser mod Sønden til Slipsminde eller Østersøen. Sognets Plougtal er 22 1/4. I Sognet er god Skov. Vilstrupkirke ligger en Miil Sønden fra Haderslev. Sognets Byer ere: Søndervilstrup; Nørrevilstrup; Kielstrup; Grodebøl; Bortskou; Voensmoes.

11) **Hoptrupsgn**, hvis Kirke ligger i en dyb Dal, og skal have været i fordom Tid en hedensk Afgudstempel, hvortil alle omliggende søgte hen at holde deres afgudiske, Gudstieneste. Kirken ligger en lille Miil Sønden fra Haderslev, og er Aar 1305 af den katholske Biskop Barthold foræret, til Provstens Underholdning i Haderslev. Dette Sogn er et meget stort Sogn, og bestaaer af 32 3/4 Plouge, af hvilke de 16 Plouge høre til Gramherred. Sognets Byer ere: Hoptrup, hvor den store fiskerige Hoptrupdam ligger, som driver en Vandmølle; Sønderballe; Diernis, hvor det Bierg, Diernissehoved kaldet, ligger ved Østersøen; Skiernbek; Hovgaard; Kiestrup; Nederkiestrup: Langhorn; Magstrup; Præstegaard, som blev skiænket af Hertugen til Præstens Bolig saaledes, at Husets ene Side maatte holdes i Stand til Hoffets Aftrædelse paa deres Udreiser; Bræraae; Skifsgaard; Kirkebye; Nørremastrup; Pamhol; Steenbiereg.

II. Tyrstrupherred.

Tyrstrupherred grændser mod Østen til Beltet, mod Vesten til Gramherred, mod Sønden til Haderslevherred, og mod Norden til Nørrejylland. Dette Herred har Mængde af gode Skove, endskiønt de i forrige Tider har været langt større, end nu omstunder, og, have da hængt stedse sammen af 8 Miles Længde, og er da kaldet Fareskov, formedelst Farlighed for Røvere og Dyr, saa og for Vildsomheds Skyld; thi Skoven begyndte ved Fardrup oven for Ribe, og derefter strakte sig langs Skodborgaae, igiennem Frøs- og Gramherreder; derfra ind i Tyrstrupherred ved Øddis og Vorsild indtil Østersøen. Fobisaae gjør Skiellet imellem Tyrstrupherred og Gramherred. Udi Tyrstrupherred falder de beste og raskeste Heste, som derfor med største Begierlighed opkøbes allevegne fra; ligeledes haves her ypperlige Græsgange til at fede Øxne paa. Nogle Oste, som komme fra delte Herred,

ere saa fede og velsmagende, at de give de engelske og eyderstedtske Oste intet efter i Bonitet. Dette Herred er næsten ligesaa stort som Haderslevherred. Bøndergodset i Tyrstrupherred udgjør 217 55/72 Plouge, foruden Simmersted. Dette Herred indbefatter femten Kirkesogne, hvilke ere: 1) Tyrstrupsogn; 2) Hierndrupsogn; 3) Steppingsogn; 4) Frørupsogn; 5) Øddissogn; 5) Vonsildsogn; 7) Dalbyesogn; 8) Biertsogn; 9) Stenderupsogn; 10) Heilssogn; 11) Weystrupsogn; 12) Allersogn; 13) Tabssogn; 14) Fielstrupsogn; 15) Bierningsogn.

Vi merke nu hvert Kirkesogn især.

1) **Tyrstrupsogn**, hvor den Afgud Thyr, det er Stridens Gud, blev i Hedenskabets Tider tilbedet i et vildt Dyrs Hud med et Septer i Haanden; af samme Afgud har Tirsdagen sit Navn. Dette Sogn er behageligt af Skove og gode Marker, hvorigennem Tabsflod flyder. Sognets Byer ere: Tirstrup i Kokiær; Segelund; Bøgskou; Faustrup; Hvinderup; Hykkelbjerg; Faurvraae; Vestenskou; Torning; Torningmølle; Tagkiær; Tyrstrupgaard eller Torninggaard, et kongeligt Vorwerk eller Herregaard, Kongen forhen tilhørende, som blev da bortfæstet mod 4 til 500 Rigsdalers aarlig Afgivt; men Aar 1771 den 23. December blev denne Gaard af Kong Kristian den Syvende solgt til de mæhriske Brødre for 20000 Rigsdaler, og dem overladt til deres fri Religions Øvelse. Disse mæhriske Brødre have nu bygt og anlagt Fabrikker, Haandværker, Apothek, etc. de have her deres Brødremeenighed, deres egen Præst fra Hernhut og andre Lærere, hvilke beskikkes af Brødrenes Biskop. De have hverken med den geistlige Øvrighed eller med den verdslige her i Egnen at gjøre, men have samme Friheder som i Engeland, og staae under Kongen selv. Denne Brødremeenigheds Prædikesahl blev høitideligen indviet den 13. November Aar 1773, og der holdes dansk og tydsk Prædiken. Denne mæhriske Brøders Kolonie kaldes nu ei mere Tyrstrupgaard, men af Beboerne er kaldet Kristiansfeldt. Under dette hernhutiske Etablissement paa dette Sted i de kongelige danske Lande staae alle de øvrige Brødremeenigheder paa andre Steder under den danske Regiering, saasom i Grønland, Ostindien og Guinea.

2) **Hierndrupsogn** er Annex til Tyrstrupkirke. Hierndrupkirke ligger meget høit og giver en smuk Anseelse med sit høie Spiir. Sognets Byer ere: Østerhierndrup; Vesterhierndrup; og Holmhuse, to Huse. Sognet udgjør 9 3/4 Plouge.

3) **Steppingsogn**, hvis Kirke ligger to Mile nordvest fra Haderslev. Sognets Byer ere: Stepping; Høyrup; Andrup; Kolstrup; Bierndrup; Holmshuus; Kloborg; Sattrupgaard; Taptrupgaard, et kongeligt Vorwerk eller Forpagtningsgaard, som egentlig ligger under Gramherred. Dette Sogn udgør 10 1/2 Plouge, foruden Høyrupbye, thi Høyrupbye, tilligemed Brandrupbye i Gramherred, udgør 9 7/8 Plouge. Udi dette Sogn er gode Skove, men Agerlandet falder magert, undtagen Høyrupbyes Marker, som er got Kornland. Før Reformationen havde de to Byer, Høyrup og Brandrup, deres eget Kapel eller Kirke, hvis Rudera endnu sees i Skoven; men det blev nedbrudt, og Beboerne i Høyrup bygte sig et Stykke til Enden af Steppingkirke. Igiennem dette Sogn løber Fobisaae, som er den nordlige Ende af Nipsaae, og gjør Grændskiellet imellem Tyrstrupherred og Gramherred; udi Fobisaae fanges skønne Aal og Giedder.

4) **Frørupsogn** er Annex til Steppingkirke. Dette Sogn udgør 13 Plouge. Sognets Byer ere disse: Frørup; Geil; Roi; Hiortvay; Branduhr.

5) **Øddissogn** har overflødig Skov, gode Græsgange og Kornmarker. Dette Sogn udgør 9 Plouge. I dette Sogn ligger to kongelige Pensionairgaarde, som have været gamle adelige Herresæder, nemlig Drendrup og Fobislet, som ere brugte til de kongelige Rytterhestes græsning om Sommeren. For disse to Gaarde annammer Præsten aarlig til Refusion 65 Rdlr. paa Amtstuen i Haderslev, efter Rentekammerets Resolution af 13. September Aar 1721. Østerbyegaardsgods, regnet til 28 Tønder Hartkorn, sorterende under Grambirk, søger tildels Øddiskirke, tildeels Vandrupkirke.

6) **Vonsildsogn**, hvis Kirke ligger tre Mile norden fra Haderslev, men kun en Fierdingvei sønden for Kolding. Sognets Plougtal er 9 og en Siettedeel. Sognet bestaaer af den overmaade store Landsbye Vonsild, som har Skov, Tørv, Pløieland og Græsgange, mere end fornøden giøres.

7) **Dalbyesogn** er Annexet til Vonsildkirke. Sognet udgør 9 2/3 Plouge. Dets Sognebyer ere: Dalbye; Tved; Rebek, ere Huse ved Beltet, og deres Beboere leve meest af Fiskerie; Straarup, et Vorwerk eller en kongelig Gaard, med prægtige Kornmarker. Dalbyekirke ligger meget høit, men Byen derimod meget lavt. Dette Sogn strækker sig lige til Koldingaae, som den yderste Grændse af Hertugdømmet mod Norden. Foruden dette Annex har der endnu været et andet Annex til Vonsildkirke, nemlig Seestkirke, men samme Kirke

gav Hertug Hans fra Slesvig under den danske Krone til Kong Friderik den Anden Aar 1566.

8) **Biertsogn** ligger 3 Mile norden fra Haderslev; dets Plougtal er 30 Plouge. Sognet har gode Skove; Byerne ere disse: Biert; Altrup; Skaitved; Binderup.

9) **Stenderupsogn** strækker sig langs Koldingfiord ud til det lille Belt, og har omkring ved Fiorden gode Skove. Egnen er meget fornøielig og frugtbar. Sognet udgjør 21 $\frac{5}{6}$ Plouge. Sognets Byer ere: Stenderup eller Strandbyen, med 78 Huse; Varmark; Muushuse; Stenderup eller Strandhuse, som ere 101 Huse. Sognets yderste Pynt ud til Beltet kaldes Heinsohr. Stenderupkirke ligger halvfjerde Miil norden fra Haderslev.

10) **Heilssogn** har skønne Kornmarker og Skove, især ned mod Beltet; det ligger halvtredie Miil norden fra Haderslev. Dette Sogn udgjør 11 $\frac{1}{2}$ Ploug. Sognebyerne ere: Heils, hvorved ligger den store fiskerige Sø, Heilsøe kaldet; samme Sø er tre gode Fierdingvei lang, og har nu faaet Samfund med Beltet, hvorved de ferske Fiske kreperer; man har ved denne Sø i Kristendommens Begyndelses Tider forrettet den hellige Daab, og derfor har samme Sø faaet Navn af Heilsøe, det er Helligsøe; Byggebjerg; Staunsbjerg; Kiærmølle; Wargaard, en kongelig Forpagtningsgaard eller Vorwerk.

11) **Weyrupsogn** er Annex til Heilskirke, og har gode Skove og Tørvemoser. Sognet udgjør 13 Plouge. Byerne ere: Roy; Grønninghod; Siølund, og Stangmosled. Udi dette Sogn ligger det høie Bierg Grønninghod, eller Grønvikhod, eller Grønhoved, som er 122 Favne høit, rækker meget høit over Skovene, og man tæller øverst derpaa 38 omliggende Kirker. Fra dette Bierg udskyder en lang Strækning sig, som gaaer paa tværs fra Østen til Vesten, og ved Vonsild udstrækker sig en Arm til Nipsaae.

12) **Allersogn**, hvorigienneni den alfare, Vei falder imellem Haderslev og Kolding. Dette Sogn staaer for 16 $\frac{41}{144}$ Plouge. Sognets Byer ere: Aller, som ligger meget behagelig og plaisant, thi den har Skov baade mod Sønden og Norden; Stubbum; Storalleranslæt; Lillealleranslæt; Mengsbye; Brabæk; Skovhuse; Robbersted; Allermølle, som drives ved Tabsflod, der flyder her igiennem Sognet.

13) **Tabssogn** er Annex til Allerkirke, ligger meget fornøieligt med Skov; Kirken ligger allene for sig selv ude paa Marken midt i Herredet, to Mile og en

Fierdingvei norden for Haderslev. Sognet bestaaer af 11 1/2 Ploug. Byerne ere: Tabsuhr, Ostorp og Skorup. Udi dette Sogn har den Flod Tabs sit Udspring, og siden løber den med en meget krum Gang snart i Øster snart i Nord, og endelig igiennem Heilssøe ud i Beltet. Ved denne Tabsflod var i de første Kristendomstider et Døbested og et Lærehuus, hvor Guds Ord da blev lært.

14) **Fielstrupsgn** ligger høit og har mange store Høye. Egnen er ogsaa fornøielig, thi deels har den smaa Skove baade Øster og Vester, deels ligger Sognet strax ved Beltet, hvor Skibe idelig passere. Kirken er stor og meget anseelig. Sognets Byer ere: Fielstrup; Storfielstrup-Anslæt; Lillefielstrup-Anslæt; Knudsdorf; Hauge; Gammelbye; Sillerup; Kehlet. Af disse hører Sillerup og Kehletbyer under Haderslevherred. Den yderste Pynt af dette Sogn ved Beltet kaldes Knudshoved. Dette Sogn staaer for 18 1/2 Plouge.

15) **Bierningsogn** er et Annex til Moltrupsgn i Haderslevherred, men ligger i Tyrstrupherred tre Fierdingvei norden fra Haderslev. Kirken ligger meget høit; Sognet staaer for 11 1/2 Ploug, af hvilke de otte høre kun til dette Herred, men de øvrige halvtredie høre til Haderslevherred. Sognets Byer ere: Skoubølling; Kabdrup; Rørkiær; Bierning; Krobierning; Roy Ærrigsted; Ulvhuus; Tømmeshuus.

III. Gramherred.

Gramherred (Gramharde) er et meget stort Herred, thi fra Sønden til Norden er det 4 Miil langt, og fra Østen til Vesten er det 5 Mile stort. Det grændser mod Østen til Haderslevherred og Tyrstrupherred, og mod Norden til Skodborgaae: ellers er dette Herred at ansee som en Øe, omgivet med de to Arme af Nipsaae; dette hele Herred er ansat for 91 5/24 Plouge. I dette Herred findes gode Skove, saa og mange udyrkede Stykker Heede, og Mosejord. Gramherred indbefatter elleve Kirkesogne, af hvilke de otte høre til Haderslevprovstie, men disse tre, nemlig Gramkirke, Mustrupkirke og Skrydstrupkirke høre under Biskoppen i Ribe, og udgiøre et dansk Provstie eller Herred i Riberstift. Kirkesognene ere følgende: 1) Gramsgn; 2) Nustrupsgn; 3) Skrydstrupsgn; 4) Wittstedsogn; 5) Hammeløvsogn;

6) Maugstrupsgn; 7) Jægerupsgn; 8) Sommerstedsgn; 9) Oxenvadsgn; 10) Jelssogn; 11) Skodtborgsgn.

Vi merke nu hvert Sogn især.

1) **Gramsgn** er et vidtløftigt Sogn, og skal tilforn efter Fortæling have udgiort to Sogne, og vises endnu Rudera af den afbrudte Kirke. Af dette Sogn hører intet under Haderslevamtstue uden allene Arupgaard, som gjør 2/3 Ploug og 16 saa kaldte nye Gramplouge i dette Sogn og i Foelsogn. Under Ribeamtstue hører 8 Tønder Hartkorn til Grambirk. I dette Sogn ligger Gramgaard eller Slot, i en overmaade lystig og behagelig Egn med store Skove; dens Gods udgiør omtrent 30 Plouge. Under Gaarden henhører Nyebøl, en ufrie Gaard, beliggende i Foelsogn. Gilstof, et kongeligt Vorwerk eller Forpagtningsgaard. Gramkirke ligger halvfjerde Miil vesten for Haderslev og to Mile østen for Ribe.

2) **Nustrupsgn**, hvis Kirke er baade den største og den smukkeste af alle omliggende Landsbykirker. Dette skønne Sogn er kun ansat for 13 5/24 Plouge, og ligger tre Mile vesten fra Haderslev. Sognets Byer ere: Nustrup; Bæk; Kolsnap; Gabel; Brundelund; Aalkiær; Vraae. I Sognet vises Rudera af et Slot, kaldet Gaaskiær, som her har staaet efter Hertug Hanses Tid.

3) **Skrydstrupsgn** har Mangel paa Skove, men de beste Tørvemoser, og man har her mange smukke Teglbrænderier. Sognet er kun ansat for 4 11/24 Plouge, saa ulige er Plougtaxten sat. Kirken ligger halvtredie Miil fra Hadersleben; paa en Tavle i Kirken læses, at den er bygt Aar 1364.

4) **Wittstedsgn** er et stort Sogn; Kirken ligger syv Fierdingvei fra Haderslev; ikke langt fra Kirken ligger en stor Søe, som har givet Sognet sit Navn, da det i fordum Tid altid findes skrevet Wittsøe. Sognets Byer ere: Ustrup; Høgelund; Arnitlund, det er Ørnellund, hvilke to Steder have faaet deres Navne af Høge og Ørne, som her have havt deres Ophold; Skovbye; Abkiær; Veilbøl; Overjerskald; Rudbæk, tre Kroer; Immervat; Slykefter; Wartenberg. Kirken ligger fem Fierdingvei sønden fra Haderslev. Paa Sognets Marker findes en stor Deel hedenske Offersteder og Begravelser.

5) **Hammeløvsogn**, hvis lille Kirke med et lidet Spiir paa ligger en halv Miil vesten fra Haderslev. Dette Sogn udgiør 15 Plouge. Sognebyerne ere: Hammeløv; Styding; Ladegaardsbye; Hernhyr; Tørningaard, som

var det i gamle Dage saa navnkundige Tørningslot, hvis Rudera man endnu seer i Skoven; denne Gaard har prægtig Avling, holder meget Qværg og mange Heste; dens Egn er overmaade plaisant, da her ere Kilder, Skove, høie Banker, hvoraf Kildevæld udbryder; den bortpagtes aarlig af Kongen; her er anlagt en Blikfabrik, som er i ypperlig Stand, og drives ved et Vandmølleværk. Af denne Gaard har Tørningelehn sit Navn, som nu er indlemmet Haderslevhuuslehn. Udi dette Sogn ligger Stydingdam, som for sit skønne Fiskeries Skyld forpagtes bort af Stedets kongelige Amtmand.

6) **Maugstrupsgogn**, hvis Kirke ligger 5 Fierdingvei nordvest fra Haderslev. Dette Sogn udgør 9 1/1 Ploug. Sognebyerne ere: Maugstrup, hvor nu det prægtige Præstehuus staaer, paa en Grund, paa hvilken det hertugelige Lystslot fordem har staaet; men da samme var ødelagt, blev Grunden foræret af Hertugen til Stedets Præst: thi Præstehuset var fordem i Jægerup. De øvrige Byer ere: Sommertved, (hvor der i en vidtløftig Udørken vises at have ligget en anseelig Avlsgaard, Tyresholm kaldet); og Ringtved. I Sognet ligger et hedensk Tingsted, Stevnhøy kaldet.

7) **Jægerupsgogn** er Annexet til Maugstrupkirke. Dette Sogn udgør 4 1/8 Ploug. Kirken ligger 2 Mile vesten fra Haderslev. Sognebyerne ere: Jægerup; Kinstrup; Billund; Selskiær; og Voyens, et kongeligt Vorwerk eller Forpagtningsgaard, men har tilforn været en Bye med 11 Gaarde, som i Krigens Tid Aar 1659 med flere blev afbrændt; for disse afbrudte Gaarde faaer Præsten aarlig Refusion og Betaling for 100 Skiepper Rug paa Amtstuen. Ballegaard og Troilburg var i gamle Dage adelige Sæder. Imellem Jetterup og Skrydstrup laae det Slot Burgvold, som ved en underjordisk Gang havde Kommunikation med Tørningslot, som laae en Miil derfra. Dette Revier, som er nu med Jord bedækket, løb fra Burgvold forbi Billund og Jægerupkirke indtil Vejenssøe, og derfra igiennem de dybe Dale ind i Stevning og Mølledammen.

8) **Sommerstedsgogn** er ansat for 11 1/8 Plouge. Kirken ligger 7 Fierdingvei nordvest fra Haderslev. Sognebyerne ere: Sommersted: Lert; Kastvraae; Mølbye; Refshøy eller Refsøe, et kongeligt Vorwerk eller Forpagtningsgaard. Imellem Sommersted og Oxenvad ligger Touskou, hvor en Herregaard af samme Navn fordem har ligget, men er nu nedbrudt formedelst den Toldsvig, som der blev begaaet med Qvægs Overdrivelse over Oxenflod.

9) **Oxenvadsogn** er ansat for 10 5/8 Plouge. Dette Sogn har sit Navn af de mange Øxne, som blive her over Vandet eller Floden overførte fra Jylland ind til Holsteen. Sognebyerne ere: Oxenvad; Ørsted; Mølbye; Fuglsang; Stursbøl; Touskonmølle, som har sit Navn af den ødelagte Gaard Touskon, hvorm er meldet ved Sommerstedsogn.

10) **Jelssogn**, hvis Kirke er ziret med et Spiir paa Taget, er ansat for 8 5/12 Plouge, ligger tre Mile nordvest fra Haderslev. Sognebyerne ere: Jels; Grønnebek; Barsbøl; Sudelund. Udi Sognet ligge tre Søer eller Aaer, kaldede Jelsøer, som ere meget fiskerige, og hænge tilsammen formedelst Jelsbek, som flyder ud i Nibsaæ. Disse Jelssøer kaldes ogsaa Henningsdamme, og forpagtes aarlig bort. Af disse tre ligger den største ved Kirken, og er blevet i det tiende Aarhundrede brugt til den hellige Daab ved Kristendommens Indførsel i disse Lande.

IV. Frøshered.

Frøshered grændser mod Norden til Skodborgaae, mod Vesten til Ribe, mod Østen og Sønden til Gramherred. Det er kun et lidet Herred, knapt to Mile langt og bredt. Hele Herredet staaer for 35 1/6 Plouge. Under dette Herred er 102 Tdr. Hartkorn, liggende til Vandrupsgn, og kontribuerende til Ribeamtstue. Her har man gode Kornmarker og Tørvemoser. Her ligger og den store Faresskov, (hvoraf det Navn Frøs har sin Oprindelse,) som fra Nordost til Sydvest udgiør to Mile, og giør Grændse imellem Frøshered og Gramherred; samme Skov er en Levning af den særdeles farlige store Skov, som strakte sig næsten fra Vesterhavet indtil Østerhavet, hvorm allerede er meldt. Dette Herred er samlet med Kalslundshered under en dansk Provst, som hører under Riberstift. Frøshered indbefatter følgende fem landsbyekirkesogne, nemlig: 1) Østerlinnetsogn; 2) Fohlsogn; 3) Hygomsogn; 4) Røddingsogn; og 5) Skrafvesogn.

Vi merke nu hvert Sogn især.

1) **Østerlinnetsogn** ligger halvfjerde Miil fra Haderslev, har got Kornland, og er en deilig Egn, især ved Gramflod; det er ei ansat høiere, end for 5 5/6 Plouge. Sognets Byer ere: Østerlinnet; Stenderup; Terp; Røybøl; Møybøl; Tved.

2) **Fohlsgn** ligger halvanden Miil østen fra Ribe, men fem Mile nordvest fra Haderslev. Dette Sogns Beboere høre næsten alle under Skakkenborg. Nibøl eller Nibølgaard hører under Gramslot.

3) **Hygomsogn**, hvis anseelige store Kirke ligger omtrent fem Mile nordvest fra Haderslev, er ansat for 13 $\frac{2}{3}$ Plouge, og 11 Tønder Hartkorn under Ribeamtstue. Sognets Byer ere: Hygom; Harrebye; Brøstrup; Fædsted; Kamptrup; Knorborg; Baadslund; Holm.

4) **Røddingsogn** er ansat for 2 $\frac{2}{3}$ Plouge, foruden 7 Tdr. Hartkorn kontribuerende til Ribeamtstue. Sognets Byer ere: Rødding; Røddingøsterskov; Brem; Møllen; Røddinggaard, et kongeligt Vorwerk eller Forpagtningsgaard med ypperlige Marker.

5) **Skrafvesogn** er Annex til Røddingkirke, ligger halvfemte Miil nordvest fra Haderslev. Dette Sogn har tre til Haderslev skyldende Plouge, Resten er ligesom paa de øvrige Steder i Herredet, anslaaet i Hartkorn. Sognets Byer ere: Kiøbenho; Langtved; Kraustrup.

V. Kalslundherred.

Kalslundherred ligger norden for Ribe, og grændser mod Norden til Skodborgaae; mod Sønden til Ribe; mod Østen til Frøshered, og mod Vesten til Vesterhavet. Det strækker sig fra Østen til Vesten næsten fire Mile, men fra Norden til Sønden knap een Miil. Kalslundherred udgjør 23 $\frac{1}{3}$ Ploug, foruden 60 Tønder Hartkorn til Ribeamthus kontribuerende, henhørende under Vilslevsogn, saa, og næsten 30 Plouge til Ranzaupræster i dette Herred og i Hviddingherred. Af Skove findes ingen i dette Herred, men nogle store Heeder; ellers har Landmanden gode Kornlande og Græsenge, som dog ved Vesterhavets Oversvømmelse lider ofte stor Skade. Kalslundherred er samlet med Frøshered under eet dansk Provstie i Riberstift, og indbefatter fem Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Hiortlundsogn; 2) Kalslundsogn; 3) Lintrupsgn; 4) Hierringsogn; 5) Fardrupsgn. Alle disse Sognes Præster og Geistlighed høre under Ribebispedom.

Vi merke nu hvert Sogn især.

1) **Hiortlundsogn** er nu Hovedsognet, men har tilforn været Annex. Dette Sogn ligger meget fornøieligt ved den store Gramflod; det har 3 $\frac{1}{6}$ Ploug, og desuden 28 Tønder Hartkorn, som skatter til Ribe. Vore hedenske Forfædre i denne

Egn have aarligen nogle gange forsamlet sig her i denne Lund, hvor Kirken staaer, og sammesteds under aaben Himmel tilbedet Solen.

2) **Kalslundsogn** er nu Annexet til Hiortlundkirke, men har tilforn været Hovedsognet. Kirken ligger ude paa Marken midt i Herredet, 6 Mile nordvest fra Haderslev, og een Miil nordost fra Ribe. Dette Sogn har 4 Plouge, foruden 24 Tdr. Hartkorn, som skatter til Ribeamtstue. Sognets Byer ere: Kalslund; Villebøl; Rønning; Hiortvad, etc.

3) **Lintrupsogn** har 8 1/2 Ploug, foruden 5 Tdr. Hartkorn, som skylder til Ribe, Kirken ligger fem Mile og en Fierdingvei fra Haderslev. Sognebyerne ere: Lintrup; Mehlbye; Dauer; Aarlund; Foldingbroe; Vimptrup; Tornum; Nørolling; Kastbjerg; Skoulundgaard; Skiærrebekmølle; Kastbjergled; Tornumgaard, et kongeligt Vorwerk eller Forpagtningsgaard, henhørende under Haderslevamtstue.

4) **Hiertingsogn** er Annex til Lintrupkirke. Dette Sogn skal have sit Navn af Nordens hedenske Gudinde, Herthe, som var Gudinde for Frugtbarhed, ligesom de Romeres Ceres. Kirken ligger 4 3/4 Miil fra Haderslev. Hierting og Gastrup gjør 2 5/6 Plouge, som skylder til Haderslev; Sognet har desuden 9 Tønder Hartkorn, som skatter til Ribeamtstue. Udi dette Sogn falder store Heeder og Moser.

5) **Fardrupsogn** er stor Fare underkastet af Vesterhavets Oversvømmelse, som ofte har ødelagt baade Mennesker og Qvæg med Huse, saasom Aar 1634 Natten imellem den 10. og 11. Oktober, da formedelst Vandets store Oversvømmelse blev her i dette Sogn ikkun 30 Mennesker reddede. Dette Sogn bestaaer af 4 5/6 Plouge, som hører under Haderslevhuusamt, dernæst 270 Tdr. Hartkorn, som skatter under Ribeamtstue. Man regner ellers, at af Beboerne ere 55 Ranzautienere, 276 Riberhuustienere og 75 Haderslevtienere. Fardrup, eller som det i daglig Udtale kaldes Farupkirke, ligger en lille halv Miil nordvest fra Ribe, men over 7 Mile nordvest fra Haderslev. Denne smukke Kirkes Taarn staaer paa Kirkens søndre Side, hvilket skal betyde, at Farupkirke er den sidste og yderste Kirke i Sønderjylland; da derimod Vilslevkirke paa hiin Side af Skodborgaae i Nørrejylland har sit Kirketaarn tvertimod staaende paa den nordre Side af Kirken, hvilket skal tilkiendegive, at Vilslevkirke er den første Kirke i Jylland, naar man kommer fra Hertugdømmet Slesvig reisendes ind i Jylland.. (See tillige Riberstift Pag. 505.) Man har her stor Mangel

paa Skov og Tørvemoser, derimod har man skønne Lyngheeder til Brændsel. Sognets Byer ere: Fardrup eller Farup; Kirkebye; Indsted; Kierbøl; Hillerup; Tanderup; Nyegaard; Lundgaard; Poulskrog; Blæsbiørg. Ved dette Sogn begyndte i fordom Tid den store, vidtløftige og farlige Faesskov, som var 8 Mile lang.

VI. Nørrangstupherred.

Nørrangstupherred grændser mod Norden til Gramherred; mod Østen og Sønden til Sønderangstrupherred; mod Vesten til Hviddingherred. Herredet beregnes at være tre Mile fra Østen til Vesten, men fra Sønden til Norden halvanden Miil. Hele Herredet indeholder 62 $\frac{5}{6}$ Plouge, og var i de ældste Tider lutter Skov, men nu sees aldeles ingen Skove, men mange udyrkede Heeder og Moser. Man ser her overalt Bondebyernes Bygninger at være grundmurede af de Stene, som Bønderne selv have brændt i deres anlagte smaa Teiglbrænderier. Dette Herred bestaaer af fem Landsbyekirkesogne, hvis Sognepræster med øvrige Geistlighed hører alle under Biskoppen i Ribe. Kirkesognene ere disse følgende: 1) Beftoftsgn; 2) Tiislundsgn; 3) Aggerskovsgn; 4) Toftlundsgn; 5) Branderupsgn. Vi merke nu hvert Sogn især.

1) **Bedtoftsgn**, hvis overmaade smukke Kirke er ziret med et høit spits Taarn, og i de papistiske Tider boede Kanonici her. Dette Sogn udgjør 11 $\frac{3}{4}$ Plouge, og af dem hører 3 $\frac{5}{8}$ Plouge under Gramherred, og 4 $\frac{1}{2}$ Ploug, til Stvandelhiørns Distrikt. Sognepræsten har, foruden Indkomsterne af sine egne Sogne, ogsaa af Ørtrupbye i Toftlundsgn 12 Skpr. Rug, af Gabel i Nustrupsgn 10 Skpr. Rug; nok i Beftoft en heel Gaards Grund, og i Annexsognet ligesaa meget, foruden en Deel Mensalgods; ligeledes en prægtig Gaard fra de katholske Tider, for Sielemesse; af en Mølle paa Præstens Grund har han aarlig 11 Rigsdaler 2 Mark, og frie Maling. Sognets Byer ere: Bedtoft, hvilken Bye ligger meget plaisant ved den store Nipsaae; Nederhierstal; Hiartbroe, liggende ved Aæn, hvor man siger, at et lille Slot fordom har staaet. Strandelhiørn.

2) **Tiislundsgn** er Annex til Beftoftkirke, men Kirken ligger for sig selv ude paa Marken og er uanseelig. Dette Sogn menes at have sit Navn af den hedenske Krigsgud Thyr, klædt i et vildt Dyrs Hud, hvoraf Tirsdag har sit.

Navn, blev i Hedenskabets Tid dyrket og til ham ofret i den her da værende tykke Skov, som nu for længe siden er omhuggen. Sognets Byer ere: Tiislund; Aaabøl; Götterup. Udi dette Sogn ligger Tullesmose, som bær Navn efter den i Kiæmpeviserne omtalte Tulle Vognsen.

3) **Aggerskovsogn** er et meget stort Sogn, som er ansat for 2? 19/98 Plouge. I fordum Tid har her været store Ægeskove, men nu er aldeles ingen tilovers, hvorudover man her i Egnen brænder Tørv og Flave af Heederne. Sognets Byer ere: Aggerskov; Galsted; Rangstrup; Goldbek; Baulund; Mellerup; Vellerup; Muspyt; Ousgaard; Langelund; Geestrup; Farhus; Biørnskou; Gammelskou; Nitrizkiær.

4) **Toftlund**: eller Herrestedtsogn, hvis Kirke ligger for sig selv paa Marken, 4 Mile sydvest fra Haderslev. Udi dette Sogn blev ogsaa den Nordens hedenske Gudinde Herthe offentlig dyrket og æret paa Marken, da nogle paastaae, at Sognets rette Navn er Hersted. Dette Sogn er ansat for 11 32/72 Plouge og 5 Tønder Hartkorn, som høre under Rangstrupbirk. Sognets Byer ere: Toftlund; Stenderup; Allerup; Orterup; Ænmærk; Musvang; Kiergaard.

5) **Branderupsogn**, hvis store og anseelige Kirke ligger paa en Høy, 4 Mile sydvest fra Haderslev. I denne frugtbare Egn er stor Mangel paa Brændsel, da man hverken har Skov eller Tørvemoser, men har allene Lyngheederne, at betiene sig af. Sognets Byer ere: Branderup; Rurup; Refslund; Manbjerg; Møllen. Sognet er ansat for 11 53/144 Plouge.

VII. Hviddingherred.

Hviddingherred grændser mod Norden til Ribe; mod Østen til Gramherred og Nørrangstupperred; mod Sønden til Lohherred; og mod Vesten til Havet. Dette store Herred er fra hver Kant at giæmmreise halvtredie Miil; men Heederne udgiøre næsten Halvdelen af Herredet. Det hele Herred er ansat for 119 162/238 Plouge, foruden det Hartkorn, som ikke skatter til Haderslevamtstue. Man seer her med Forundring, hvorledes alle Bøndergaarde ere opbyggede af brændte Muursteen. Udi Hviddingherred findes en Deel Indvaanere, som henhøre til Lystrupbirk, Riberbirk, Skakkenborg og Ranzau; og derfor vil man først til Oplysning melde om hver især. Lystrupbirk, saa kaldet af den Landsbye Lystrup, tæt uden for Ribe, er indrettet af Grev

Schack, og er oprettet af de til Skakkenborg liggende Allodialgodser, hvortil ogsaa er henlagt Mandø; dertil henhører 159 Tdr. 4 Skpr. og 1 Fkr. Hartkorn af Semsogn, af St. Kathrinæsogn i Ribe 58 Tdr. etc.. Ribebirk bestaaer allene af Riberhuusladegaards Tienere, samt Kongens forrige Ryttergods, og de nu værende Hospitals, Skoles og Domkirkes Tienere; dette Ribebirk blev oprettet Aar 1735. Skakkenborgtienere ere adspredte over Torninglehn, og nyde de Friheder, som andre grevelige Godser nyde. Ranzautienere høre til Ranzaugods. Dette Gods har sin Oprindelse af det Grevskab Pinneberg, og udgiør den Trediedeel af samme Grevskab, som det holsteengottorfske Huus fik til sin Andeel. Disse Ranzautieneres Frihed er, at de ingen Kroetiender svare; for Kongeskatten svarer det hele Grevskab en vis Sum Penge, til at underholde et Regiment Kurassierer med, og giør ingen videre Kongeægter eller svarer didhenhørende Skatte. Hviddingherred indbefatter tolv Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Hviddingsogn; 2) Reisbyesogn; 3) Roagersogn; 4) Spandethsogn; 5) Høyrupsogn; 6) Woddersogn; 7) Brønsogn; 8) Skiærbeksogn; 9) Arrildsogn; 10) Seemsogn; 11) Vestervedstedsogn; 12) Mandøesogn. Alle Præsterne i dette Herred med, øvrige Geistlighed hører under Ribebiskop.

Vi merke nu hvert Sogn især.

1) **Hviddingsogn**, hvis Kirke ligger een Miil sønden for Ribe, men halvottende Miil vesten fra Haderslev. Dette Sogn er ansat for 14 11/16 Plouge, foruden 42 Tønder Hartkorn, som skatter til Ribe. Sognebyerne ere: Hvidding; Rahede; Ænderup; Lundsmark; Høxbroe, hvor den Gaard Høxbroe ligger, som er eet af de allerældste adelige Herresæder i hele Danmark. Under denne Gaard ligger Ranzautienere, hvilke giøre Kiøbmændene i Ribe stor Afbræk; thi de i deres Kiøb, Handel og Vandel tvinges ikke af noget kongeligt Forbud, i alle danske Provinzer, og de boe saa nær omkring Ribe. Denne Gaard er nu aflagt og Landerierne omdeelte blant Bønderne.

2) **Reisbyesogn**, hvis Kirke ligger fem Fierdingvei fra Ribe og syv Mile vesten fra Haderslev. Norden forbi Kirken løber et Vand, som kommer langt inde fra Landet, og kaldes Reesflod; desuden løber sønden i Sognet et andet Vand, hvilke begge siden samles og løbe ud i Havet, saa at Sognet er ligesom en Øe. Sognet er ansat for 9 245/288 Plouge til Haderslevamtstue, og 81 Tønder Hartkorn til Ribeamtstue. Det bestaaer af en meget stor Bye, Reisbye, og fire Steder, som kaldes Haved.

3) **Roagersogn**, hvis anseelige Kirke ligger 5 Mile vesten fra Haderslev, men kun een Miil fra Ribe. Den ganske Egn er meget fornøielig, og seer man her alle Bøndegaarde og Huse., ja endog Fæhusene, at være grundmurede, hvortil Beboerne brænde selv deres Muurstene. Sognet er ansat for 7 119/144 Plouge, hvoraf skattes til Haderslev, foruden 33 Tønder Hartkorn, hvoraf skattes til Ribeamtstue. Sognebyerne ere: Roager; Østerobelning; Kirkebye; Vesterbek, var tilform et adeligt Gods, men er nu ødelagt, og Landerierne bruges af Ranzautienere.

4) **Spandethsogn**, hvis Kirke ligger næsten sex Mile vesten fra Hadersleben. Sognets Beboere ere meest Ranzautienere, som hørte til den nu afbrudte Spandethgaard, men nu til Høxbroe i Hviddingsogn.

5) **Høyerupsogn**, hvis Kirke ligger næsten fem Mile fra Haderslev. Dette lille Sogns Byer ere: Høyerup; Arnum; Linnetskou; Steensbek; Arrildgaard, som var forud et gammelt adeligt Sæde, men er nu Bøndergods. Ved Høyerupbye ligger et høit Bierg, hvorfra man kan see meget, viidt og bredt omkring.

6) **Woddersogn**, hvis Kirke ligger sex Mile vesten fra Haderslev. Sognet er ansat for 10 17/288 Plouge, hvoraf det skatter og skylder til Haderslev, saa og 9 Tønder Hartkorn, hvoraf Sognet skatter til Ribeamtstue. Sognets Byer ere: Wodder; Bierklev; Gousager; Oned; Vraa.

7) **Broussogn** er et Mensalkald til Biskoppen i Ribe, som derfor her holder sin Vikarius eller Vicepastor, der faaer sin visse Andel af Kaldets Indkomster for sit Embedes Forretninger. Brønkskirke er den smukkeste Landsbyekirke i Herredet, ziret udvendig med et høit spits Taarn, og indvendig med et Orgelværk. Sognet er ansat for 28 35/36 Plouge, hvoraf skattes til Haderslevamtstue, og 53 Tdr. Hartkorn, hvoraf betales Skatter og Kontributioner til Ribeamtstue. Sognets Byer ere: Brøns, saa kaldet af det store, Vand, som, flyder igiennem Sognet; Søndernis; Havervadt; Vesterobelning; Hoemgaard; Normsted; Astrup, som i det fiortende og femtende Aarhundrede har været, et adeligt Sæde, men er nu to Selveierbøndergaarde; Høns, ogsaa i forud Tid et adeligt Sæde, men nu en Bondegaard.

8) **Skiærbeksogn** er et overmaade stort Landsbyesogn; det bestaaer af 23 35/48 Plouge, hvoraf svares kongelige Skatter til Haderslevamtstue, foruden 77 Tdr. Hartkorn, hvoraf skattes og skyldes til Ribeamtstue. Skiærbekkirke ligger to Mile

sønden for Ribe og tre Mile norden for Tøndern, men halvsvvende Miil fra Haderslev; Kirken har altid to Præster; Sognepræsten har to Præstegaarde, af hvilke den ene, som er den smukkeste i hele Amtet, ligger tæt ved Kirken, men den anden ligger i Østergassøe. Sognets Byer ere: Skiærbek; Nordskiærbek; Hiemsted; Østergassøe; Vestergassøe; Gaarkrog; Barsbøl; Mosbøl; Giesing; Østergiesing; Hundevad; Misthusom; Kagbøl; Mehlbye; Ulderup; Ulderuplund; Kieplundsgaard. Ved Gassøebye ligger det store Gassøebierg, hvor man i klart Veir kan see de Stæder Ribe og Tøndern, saa og Kirken paa Øen Røm, og næsten alle Kirker i dette Herred og Lohherred.

9) **Arrildsogn** er ansat for 15 9/48 Plouge, som høre under Haderslevamtstue, og een Tønde Hartkorn, som skylder til Ribe. Sognets Byer ere: Arrild; Roost; Høning; Obierg; Lindetgaard.

10) **Seemsogn** er et Annex til Kapellanerne ved begge Kirker i Ribe. Kirken ligger en halv Miil uden for Ribe, men sex Mile vesten fra Haderslev. Dette Sogn staaer tilligemed Spandethsogn for 3 241/288 Plouge under Haderslevamt, men Resten er 159 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr. Hartkorn, som hører under Lystrupbirk. Sognets Byer ere: Seem; Warming; Staunager; Høm.

11) **Vestervedstedsogn**, hvis Kirke ligger tre Fierdingvei fra Ribe, men halvottende Miil fra Haderslev; har tilforn altid havt Lektor Theologiae ved Ribe latinske Skole til sin Sognepræst, men da Lektoratet blev Aar 1738 ved den sidste Lektors Død afskaffet, fik dette Sogn, sin egen Sognepræst. Dette Sogn er ansat for 3 147/188 Plouge til Haderslevamtstue at svare Skatter af, og 137 Tdr. Hartkorn, hvoraf skyldes til Ribeamtstue. Sognets Byer er den store Kirkebye Vestervedsted og Sønderfardrup. Biskoppen i Ribe og Skolen har her i Sognet to Gaarde, som Kong Friderik den Tredie skienkede dem Aar 1548. Man har fra dette Sogn i fordom Tid kundet vade over til Mandøe.

12) **Mandøesogn** bestaaer af den liden Øe Mandøe.

Mandøe er en Øe, beliggende i Vesterhavet, tre Fierdingvei fra Vestervedstedsogn. Den har tilforn nemlig Aar 1415 været to Mile lang og een Miil breed, havde tre Kirker og 30 Gaarde og Huse; men er ved Havets Oversvømmelse ruineret. Nogle mene, at Øen har i ældgamle Dage hængt sammen med det faste Land. Aar 1558 blev een Kirke, tilligemed et stort Stykke af Landet,

ved en skrækkelig Oversvømmelse af Havet ganske bortrevet; Aar 1570 gjorde Vandfloderne endnu en større ubodelig Skade, thi paa den vestlige Landkant tog den meget store Stykker af Landet reent bort, foruden 40000 Mennesker. Øen deles nu i Nordre- eller Gammelmandø og Nyemandø; men begge udgiøre eet Kirkesogn. Gammelmandø er en liden overbleven Levning af det store Mandø, er ubeboet og meget liden, omtrent en Fierdingvei lang og breed, hvor Beboerne fra Nyemandø i gode Aaringer høste 10 til 12 Læs Høe. Nyemandø er en lille halv Miil lang og en Fierdingvei breed, og har een Kirke med een Præst, som staaer under Bispen af Ribe. Eftersom Nyemandø har, paa samme Maade som Øen Fanøe, paa den vestlige Side Dynen eller Sandhøje: saa dæmpe Indbyggerne paa disse Øer Flyvesandet, som ellers ved stærke vestlige Vinde ville blæse frem og skiule Agre og Enge, med Havgræs, som kaldes Tang, og i Efteraaret flyder i Mængde op ved Havbredden. Naar Vinden hist og her gjør en Aabning, saa dække de Stedet strax til igien med Tang; dette Tang har den Virkning, at der voxer magert Græs og andet Ukrud derpaa. Paa den Maade have Indvaanerne frelst deres Agre og Enge fra Ødeleggelse af Sandflugt. Aar 1634 i den bekiendte store Vandflod blev Mandø sat under Vand indtil Dynerne. Naar det er Ebbetid, gaae Indvaanerne fra Nyemandø tørskoet over til Gammelmandø, og kiøre med deres Vogne over til det faste Land. Øen hører under Lystrupbirk. Mændenes Arbeide er paa Vandet med at fiske, undtagen i Høsttiden; men Resten af alt Arbeide forretter Qvindfolket. Denne Øe er forhen beskrevet ved Riberstift, Pag. 501.

Den Øe **Rom** eller **Romøe** udgiør eet Kirkesogn, og er allerede forhen beskrevet under Riberstift, Pag. 406. Den største Deel af denne Øe, eller nordlige Deel, hører til Haderslevamt og Hviddingherred; men den sydlige Deel tilligemed Kirken hører til Ribestift, er to Mile lang og omtrent tre Fierdingvei breed. Den nordlige Deel af Øen er fem Fierdingvei lang, og en halv Miil breed, har ved den østlige Side gode Enge og Græsgange, og ved den vestlige Side Dynen eller Sandbanker.

Til Amtet Hadersleben hører ogsaa det Fogderie Bollersleber, der inddeles i tre Distrikter, som er det Bollersleber-, Gienner- og Strandelhjørnerdistrikt, og hvis Plouge ligge hist og her adspredte i Riesherred og Sønderrangstrupherred i Amtet Apenrade, saa og i

Sluxherred og Lundtofttherred i Amtet Tøndern. Dette Fogderies Undersaattere ere dingpligtige til det Herred, hvori de boe. Den Landsbye Bollersleben, hvoraf Fogderiet har sit Navn, ligger en halv Miil østen for Biolderupkirke i Riesherred. Bollersleberdistrikt bestaaer af 63 Gaarde og Huse, og har sin Ridefoged, boende i Bollersleben. Bemeldte Gaarde ere: a) i Riesherred, Biolderupsogn, Apenradeamt, Bollersleberbye, 25 Huse; i Møllerup 5 Huse; i Hiolderup 2 Huse; i Torsbøl 2 Huse; i Ravit 1 Sted; i Tagebøl 2 Steder; Bollerslevenmøller; i Jordkiærbye 1 Huus; i Nørenleben 1 Sted; og i Sønderleben 1 Huus: b) i Sønderrangstrupherred, Heldevadsogn, Klautoftbye, 6 Huse: c) i Sluxherred, Tønderamt, Lenmarkbye, 1 Huus; i Tinglev 2 Huse; i Holebyl 1 Huus; saa og Steinbergkroe. Giennerdistrikt ligger i Apenradeamt, og bestaaer af 48 Steder, hvis Ridefoged boer i Gienerbye. Disse Steder ligge: a) i Riesherred, Løitsogn, Stolliggaard 7 Gaarde; i Rørbye 5 Steder, og Fladsteen: d) i Sønderrangstrupherred, Lygomsogn, Lygombye 10 Steder; i Giener 21 Steder; i Heiselberg 1 Sted, Rundemøllen og Haberslund. Strandelhjørnsdistrikt, hvis kongelige Ridefoged boer i Strandelhjørn. Distriktet ligger i Sønderrangstrupherred, Apenradeamt, og indbefatter følgende Steder: a) i Lygomsogn, Tyrholm 2 Huse; Raunbiørg 4 Huse; Jarup 4 Huse: b) i Hellevadsogn, Øbening 1 Huus: c) i Bestoftsogn, Strandelhjørn 18 Huse. Disse Steder bruge 4 1/2 Plouge.

Anmærkning. Udi dette Amts Omkreds ligge disse adelige Godser: 1) Gram, i det Kirkesogn Gram, fem Mile norden for Tøndern og to Mile østen for Ribe. 2) Høxbroe, i det Kirkesogn Gnidding, en Miil sønden for Ribe; Gaarden er nedlagt og Landerierne ere fordeelte blandt Bønderne. 3) Nübel, i Gramsogn, fem, Fierdingvei østen for Ribe, hører til Grevskabet Skakkenborg. 4) Spandeth, i Spandethsogn, en god Miil fra Ribe; alle Landerierne til dette Gods ere fordeelte under de dertil henhørende Bønder. 5) Vesterbeck, i Roagersogn, tre Fierdingvei fra Ribe; Gaarden er nedlagt og Landerierne fordeelte blandt Bønderne.

Efterfølgende Om Staden Apenrade, Apenrade- og Lygomklosteramter.

Kilde: Nicolay Jonge,
Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.
Kiøbenhavn 1777
Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store
Helliggieststrædet No. 150

Side 827 – 850

Foregående Sønderborg og Sønderborg amt.

II. Om de Amter Nordburg og Gravenstein.

Det Amt Nordburg bestaaer af den nordlige Deel af Øen Als og de tvende kongelige Godser paa Arrøe, nemlig Sæbyegaard og Gottesgabe. Det Amt Gravenstein derimod bestaaer af de kongelige Godser paa Arrøe, Gravenstein og Wüderup. Begge Amter høre under Amtmanden til Nordborg; men hvert Amt har sin egen Amtsforvalter. Eftersom Arrøe er en Øe for sig selv, og staaer ganske under Amtmanden til Nordburg, undtagen blot Staden Ærøeskiøbing; saa bliver det saavel af den Aarsag, som formedelst den kirkelige Forfatning, best tienligt at beskrive først den nordlige Deel af Als, og dernæst den Øe Arrøe, eller de fire derpaa værende Godser, med deres Kirker.

1) Den nordlige Deel af Øen Als.

Den nordlige Deel af Øen Als kaldes ogsaa Norderherred, og er omtrent to Mile lang, og Trefierdingvei breed. Herredet indehaver en fortreffelig og skøn Egn, og giver de øvrige Dele af Øen

Als intet efter i Frugtbarhed; thi det har en feed Jordbund, og bærer saavel Korn- som Æble- og Pærefrugt i Overflødighed. Her falder skønne og anseelige Skove, hvori meget Vildt opholder sig. Udi Svenstrupsogn ved Berendsmølle ligger Igebierg, hvorfra man kan oversee den største Deel af den hele Øe. Man har her i Herredet skønne fiskerige Søer; ligeledes forefinder man ogsaa skønne Stutterier og fortreffelige Heste. Hertug Johan den Yngre har forøget, dette Herred, som tilfaldt ham i Arvedeling med sin Hr. Broder, Kong Friderik den Anden, Aar 1564, med de deri liggende Godser, Østerholm, Meelgaard og nogle smaa Godser, som han har lagt til de store. Han lagde ogsaa de adelige Godser Rumohrsgaard og Balligaard dertil; men de ere komne derfra igien. Hans Prints, Johan Adolph, erholdt Aar 1622, og efter Sammes Død Aar 1624, hans yngre Prints Friderik denne nordre Deel af Als. Den Sidste arvede ogsaa Aar 1633 en Deel af Øen Arrøe. Men Begge vare med Gield saaledes behæftede, at den Sidstes Søn og Efterfølger, Johan Bogislaus, ikke kunde beholde det; hvorudover det, ligesom Sønderborg, kom Aar 1669 til Kongen af Danmark. Aar 1676 gav Kong Kristian den Femte til Huset Plöhn Norderherred, og den da værende nordburgiske Andeel af Arrøe, tilligemed en Sum Penge for den anden halve Deel af Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst, som Hertug August fik i sin Deling med sin Broder Johan Adolph. Hertug August døde Aar 1699, og Hans ældste Prinz og Efterfølger Joakim Friderik, som efter Johan Adolphs Død arvede Plöhn, døde Aar 1722; derpaa blev Hertug Friderik Karl af Kong Friderik den Fierde indsat i Amtet Nordburg, som har afstaaet til Kongen først Aar 1723 de Godser Osterholm og Hirschsprung, men siden Aar 1730 ogsaa Resten af Amtet, dog med den ved Hertug Johan Frideriks Død derpaa hæftende Gield. Siden den Tid er det besiddet af Kongen af Danmark. Aar 1749 er den glücksburgiske Deel af Arrøe kiøbt dertil, og bleven lagt med under Amtmanden til Nordburg.

Udi dette Herred ere fem Kirkesogne, som have syv Præster, hvilke i Ægteskabs- og Kirkesager høre alle under Fyhns Stift. Præsterne staae under Opsyn af en dansk Provst, som de tilligemed deres Biskop udvælge af Herredspræsterne. Indvaanerne ere danske, og de holde ogsaa deres Gudstieneste i dansk Sprog.

Udi borgerlige og piinlige Sager bliver Herredet inddeelt i Norder- og Eckenherred. Ethvert af dem har sit eget Ting, som forvaltes af Herredsfogden, der er beskikket over begge Herrederne, og otte Sande- og Synsmand. Amtsforvalteren i Norderherred er ogsaa beskikket over de Godser Gottesgabe og Sæbyegaard paa Arrøe, som Amtsforvalter, Huusfoged og Dommer, og tillige Toldforvalter i Nordburg, saa og Kirkeinspektør over Kirkerne i Norderherred, ligeledes over Kirkerne paa Arrøe.

De kongelige Kammergodser, som høre til Norderherred, ere følgende: 1) Nordburg; 2) Meelsgaard; 3) Hirschsprung eller Hartsprung; 4) Østerholm; og 5) Friderichshof. Af disse fem ere Hovmarkerne af Meelsgaard og Friderichshof Aar 1766, men Hovmarkerne af Osterholm Aar 1768, adskilte, og tilligemed Gaardens Vaaningshuse overladt til de Høistbydende, imod en aarlig Afgivt. Kirkesognene i dette Herred ere følgende:

1) Nordburgsogn eller Tundtoftsogn, hvis Kirke har to Præster, en Sognepræst og en residerende Kapellan. I dette Sogn ligger det Slot Nordburg, som er en temmelig, god Bygning, og er bleven opført af Hertug August. Det er ikkun halvt udbyggt ved den østlige og nordlige Side, det øvrige feiler; thi sammesteds staaer endnu det gamle Vorwerk Nordburg. Det fordum værende gamle Slot, som afbrændte Aar 1665, tilligemed det deri værende Kapelle, var et af de allerældste her til Lands, opbyggt af Kong Svend Grathe, og efter gammel Skik en god Fæstning, saavel af Naturen som af Konsten, hvorudover det ogsaa er adskillige gange blevet beleiret og indtaget. Den nu værende Bygning er vel ikke af de ziirligste, men har dog en smuk Anseelse; den ligger ved en fiskerig Sø i en yndig, Egn, har et ypperligt Prædike-Kapel, og er Aar 1766 overladt, til den Meestbydende imod en viis Købesums Betaling og en aarlig Afgivt. Aar 1767 har Enkehertuginde af Glücksburg, Henriette Augusta, kiøbt det. Ved Slottet ligger den skønne Flæk Nordburg, som fordum har heedt Köbing; samme seer ud som en Kiøbstæd, ligger meget behagelig, og, bliver aarlig bedre bebyggt.

2) Øxbüllsogn, hvori ligger den fordum værende kongelige Gaard Meelsgaard. Udi dette Sogn ved Hardeshøy er en Overfart, hvor man med Færge lader sig sætte over Vander til det adelige Gods Balliggaard i Sundewitt. Vandet er her en liden halv Miil langt over.

3) Hackenbergsogn.

4) Svenstrupsgogn. Her ligger det Kammergods Hirschsprung eller Hartsprung.

5) Æckensogn. Her ligger det adskilte Gods Østerholm. Derimod er den forudm værende kongelige Gaard, Friderikshof, indlemmet i Nottmarksogn. Ved Østerholm var forudm et Slot, som var det da værende fyrstelige Huses Enkesæde; men siden er det blevet nedbrudt.

2) Om den Øe Arrøe.

Den Øe Arrøe, beliggende i Østersøen omtrent halvanden Miil sydlig fra Fyhn og to Mile østlig fra Als, er tre Mile lang og en halv Miil breed. Paa Øen ligger en Stad, Flæk eller stor Bye, og 14 Landsbyer. Paa Øen er mange Høye. Fordum var her gode Skove, men nu ere de udryddede, og Jorden er forandret til Agerland. Øen er meget frugtbar paa Rug, Byg, Havre og Erter; Kiøkkenurter og Haugegevæxter, især Hvidkaal, Løg og Kommen, avles her i Mængde. Man saaer ogsaa Annis og Koriander i Haugerne. Af stort Vildt falder her kun lidt; men Fiedervildt eller Fugle i stor Mængde, fornemmelig mange Slags Søefugle.

Paa denne Øe ere to temmelig gode Søehavne; den ene Havn er i den store Havfiord, som fra Østersøen i Nordvest strækker sig langs Tranderupsgogn ind i landet; paa begge Sider af Fiorden har i forudm Tid staaet to Slotte: og den anden Havn er ved Staden Ærøeskiøbing, da Havnen bliver bedækket af en lige tvertover for liggende liden Øe, Deyerøe eller Drejøe kaldet.

Hertug Johan den Yngre efterlod denne Øe til sin Søn Kristian, som døde Aar 1633 ugift. Efter hans Død faldt Godset Gottesgabe til Hertug Friderik til Nordburg, og Sæbyegaard til Hertug Joakim Ærnst til Plöhn; derimod tilfaldt det øvrige til Hertug Philip til Glücksburg. Sæbyegaard kom siden til Nordburg; og endskiønt mange Stridigheder forefaldt om Gottesgabe, saa er dog dette Gods endelig og forblevet ved Nordburg. Det har altsaa først tilhørt Hertug August af Plöhn; siden Hertug Kristian Carl; derpaa Hertug Joakim Friderik; videre Hertug Friderik Karl; og tilsidst Kong Friderik den Fierde af Danmark, og hans Efterfølgere paa den danske Throne. Den glücksburgiske Andeel bestod af Staden Ærøeskiøbing og Amtet

Gravenstein. Det forblev ved denne Linie indtil Aar 1750, da Hertug Friderik solgte samme Andeel til Kong Friderik den Femte. Kongen af Danmark besidder altsaa, som Hertug af Slesvig, den ganske Øe Ærøe.

Øen indeholder 1) de kongelige, tilforn adelige, Godser Gottesgabe og Sæbyegaard, som udgjør den østlige og nordvestlige Deel af Øen, og staaer i de Sager, som angaae de kongelige Indkomsters Oppebørsel, under Amtmanden til Nordburg. Ethvert af disse Godser har sit eget Ting. Deræst 2) det Amt Gravenstein, som den mellemste Part af Øen, der bestaaer af de tvende, af Begyndelsen adelige, men nu kongelige Godser, Gravenstein og Wuderup. Det har en Amtsforvalter, som tillige er Huusfoged og Dommer ved det Ting, som holdes i Rise. Staden Ærøeskiøbing har sin besynderlige Indretning for sig selv. Foruden Sognekirken i Staden Ærøeskiøbing er her paa Øen fem Kirker, hvortil ere fire Præster; men deraf hører Marstallkirke til Godset Gottesgabe, Bregninge- og Sæbyekirker til Godset Sæbyegaard, men Rise- og Tranderupkirker til Amtet Gravenstein. Dog hører den østlige Deel af den Landsbye Breigninge, som ligger i Breigningesogn, ligeledes til nysmeldte Amt.

Indvaanerne ere danske; og i Ægteskabssager, saa og i Kirkesager Hører den ganske Øe, tilligemed den derpaa forordnede Provst, under Fyhnsstift; men udi alle de øvrige Sager under Hertugdømmet Slesvig, hvormed det ogsaa, især den forhen værende glücksburgiske Andeel, i Kraft af en kongelig Forordning af 2. November Aar 1752, har eens Justitsforfatning.

Ovenmeldte fem Kirkesogne paa Øen Ærøe ere disse:

1) Ærøeskiøbing Kiøbstædsogn, som har sit Navn af

Ærøeskiøbing eller Arroeskiøping, er en smuk lille Stad, beliggende ved Østersøen paa den nordlige Side af Øen Ærøe. Den har en god Havn for Skibe; samme Havn bliver bedækket af den østlig nær ved Staden liggende ubeboede Øe Deyerøe. Staden har en Sognekirke med to Præster, een Sognepræst og een residerende Kapellan, som staae under Biskoppen af Fyhn. Kirken er Aar 1752 af nye opbyggt, og dens Bygning blev fuldført Aar 1753. Til dette Kirkesogn hører ogsaa den Øe Halmøe. Efter gammel mundtlig Fortælling har Egnen omkring Staden været forsynet med en Vold af Lindetrær,

men nu er ingen Vold mere at finde eller see. Stadens Magistrat bestaaer af en Borgmester og to Raadsforvandre, af hvilke sidste den ene er tillige Stadssekretair. Aar 1757 fik Magistraten sin Jurisdiktionsanordning. Her fra Byen gaaer en Post og ordentlig Overfart over Søen til Faaborg i Fyhn, hvilken Overfart er tre Mile lang; og med samme Post afsendes alle Breve.

2) Marstallsogn, som har sit Navn af Marstall, en Flæk eller stor Bye, lignende en Kiøbstæd, hvori boe mangfoldige Søefarende og Skippere. Denne Flæk ligger ved den østlige Side af Øen. Udi Marstall var i forrige Tider ingen Kirke; men Indbyggerne søgte Riiskirke. Men Aar 1737 blev her bygt en Kirke for Byens Indvaanere. Og fra Aar 1737 til Aar 1766 var Marstallkirke et Annexogn til Riiskirke; men Aar 1766 blev det skilt derfra, og fra, den Tid har den været et Sogn for sig selv, og havt sin egen Sognepræst. Udi dette Sogn ligger det Gods Gottesgabe, hvis Hovedbygning afbrændte Aar 1767, og Aar 1768 blev dets Hovlandier eller Hovmarker adskilte og til den Høistbydende overladt imod en aarlig Afgift. Til dette Sogn hører den ubeboede Øe Ægholm.

3) Risesogn, som tilforn har været Hovedsognet medens Marstallkirke var annekteret dertil; men begge disse Sogne bleve Aar 1766 adskilte, og hver Kirke har nu sin egen Præst, og ere to adskilte Sogne hver for sig. Udi dette Sogn ligger der Gods Gravenstein. Dette Gods Hovmarker bleve Aar 1767 adskilte i Stykker af middelmaadig Størrelse, og overladte til de Høistbydende imod en aarlig Afgift.

4) Tranderupsogn; i hvilket Sogn det Gods Widerup ligger, hvis Hovmarker bleve Aar 1767, ligesom Gravensteins, adskilte og til de Høistbydende overladte, mod en aarlig. Afgift.

5) Breigningesogn.

6) Søebyesogn er Annex til Breigningekirke, og haver een Præst fælles. I forrige Tider havde Søebye ingen Kirke, ligesom Marstall; men da Beboerne i den Landsbye Søebye havde tre Fierdingvei at gaae til Breigningekirke, saa blev der en Kirke bygt i Søebye. Af den Landsbye Søebye har det her liggende Gods Søebyegaard sit Navn. Nær ved Landsbyen Søebye er en Overfart af to Mile over Østersøen til Mummark paa Øen Als.

Kilde: Nicolay Jonge,
Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse. Kiøbenhavn 1777
Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store
Helliggieststrædet No. 150
Side 933 – 938

X. Om det Landskab og Øe Femern.

Der Landskab og Øe Femern eller Fehmern eller Fehmarn, ligger i Østersøen ved Wagrien, omtrent fire Mile fra den danske Øe Lolland, og syv Mile fra det faste Land af Hertugdømmet Slesvig. Det skilles ved et smalt Sund, som kaldes femersk Sund, fra Wagrien. Denne Øes Længde strækker sig fra Østen til Vesten to til halvtredie Mile, og dens Brede fra Sønden til Norden een til halvanden Miil. Landet er mestendeels jævnt, og har kun nogle smaa Høye, men ingen Moradser. Jordbunden er overalt god og frugtbar, frembringer Hvede, Erter og skjønt Byg. Den lille Skov Staberholz, beliggende ved den sydøstlige Ende af Øen, er kun af ringe Betydning, og bestaaer nu omstunder af nogle faa Træer; hvorudover man ei haver her andet Vildt end Harer. Man forefinder ingen Kilder eller Floder, hvorudover man i tørre Sommere lider stor Mangel paa fersk Vand. Derimod har Indbyggerne intet at befrygte sig for Vandflod eller Vandets Oversvømmelse.

I ældgamle Tider er denne Øe blevet beboet af Wender og Schlaver; og i det ellefte Aarhundrede efter Kristi Fødsel har denne Øe været et Stykke af Danmarks Rige. Den danske Kong Erik Plogpenning tog Aar 1248 denne Øe bort fra de holsteenske Grever, som havde erobret den, og gav den til sin Broder Kristoffer, Hertug til Lolland og Falster, som Aar 1252 blev Konge i Danmark, og besad denne Øe indtil sin Død. Denne Øe har lidt og udstaaet meget ont i Krigstider, især Aar 1419 af Kong Erik af Pommern, som meget haardt omgikkes med den, saa at næsten alle Indvaanerne bleve drevne bort derfra. Nu omstunder tilhører den Kongen af Danmark; men om den skal regnes til Hertugdømmet Slesvig, eller har altid været et Land for sig selv, derom er megen Disput. Udi dänische Bibliothek 9. Stück Pag. 451 findes af Joh. Martin Gössel en grundig historisk Efterretning om den slesvigske Øe Femern, hvori tillige bevises, at den for længe siden har været indlemmet Hertugdømmet Slesvig, og er ustridig et Pertinens dertil. Men Adam Heinrich Lackmann vil bevise Kontrarium i sin Indledning i den Slesvigholsteenske Historie. Udi den Krig, som blev ført imellem Kong Kristian den Fierde af Danmark og Dronning, Kristine af Sverrig fra Aar 1643 til 1645, blev Femern adskillige gange indtagen; og ved Fredens Slutning til Brømsebroe blev den givet Hertug Friderik tilbage igien. Fra den Tid

forblev den, undtagen i de Tider, da Kong Kristian den Femte i de Stridigheder med Hertug Kristian Albrecht tog den to gange Aar 1676 og 1683 i Besiddelse, ved den gottorfske Hovedlinie, indtil Biskoppen til Lybek, Hertug August Friderik, fik den Aar 1701 paa Livstid. Efter hans Død Aar 1705 kom den tilbage til det regierende gottorfske Huus. og blev tilligemed de øvrige gottorfske lande indtagen af Kong Friderik den Fierde i Danmark Aar 1713. Og ved den Aar 1720 sluttede nordiske Fred har Kongen af Danmark rolig besiddet den, tilligemed den hele gottorfske Andeel af Hertugdømmet Slesvig.

Man kan beregne Indvaanernes Antal paa hele Femern at være 8500 Mennesker. Den holsteenske Greve Johan den Tredie gav Øen Aar 1326 en egen Landret, som kaldes den gamle femerske Landret, og bestod af 16 Artikler. Men Hertug Johan den Ældre gav Aar 1558 Øen en nye Landret, bestaaende af 36 Artikler. Staden Burg har intet at gøre med Landskabets Forfatning. I forefaldne juridiske og oekonomiske Sager blive følgende tre Kirkesogne tællt og ere inddeelte, nemlig: 1) det forenede Øster- og Nørrekirkesogn; 2) det mellemste eller Sønderkirkesogn; og 3) det vestlige Kirkesogn, som har det Privilegium og Rettighed, at holde Haandværker og drive borgerlig Næring. Østerkirkesogn er indlemmet i Sognekirken i Staden Burg.

Ethvert af disse omeldte tre Kirkesogne har sin egen Kirkesogsret som bestaaer af en Kæmmerer og sex Dommere. Fra denne Kirkesogsrets Domme skeer Appellation til den femerske Landret, eller de saa kaldte Æedsvornes Magt. Denne Ret holdes snart i det ene, snart i det andet Sogn. I samme Ret, som bestaaer af femten Personer, præsiderer Amtmanden, som tillige er landfoged, og de upartiske Kæmmerer og Dommere fra de to øvrige Kirkesogne. Landskriveren holder Protokollen. Fra denne Melleminstanz gaaer Appellationen til Overretten paa Gottorf. I Landskabet er ogsaa en Amtsforvalter. Paa Øen er tillige en Konsistorialret i Staden Burg. Udi Landskabet er omtrent 40 Landsbyer og tre Kirker, hvoraf enhver har to Præster, foruden Præsterne i Staden Burg; tilsammen ni Præster. Vi merke nu først Staden Burg.

Burg, en stor Stad, beliggende paa den sydlige Side af Øen Femern, nær ved Bergsøe, som er foreenet med Østersøen; den er temmelig gammel, og har den lybske Ret, som den i Kraft af gamle Dokumenter har allerede Aar 1406 betient sig af, og siden faaet kongelig Tilladelse at betiene sig bestandig deraf. I fordom Tid havde Staden ved Borgsøe en god og beqvem Havn for middelmaadige Skibe; men midt i forrige Aarhundrede var samme Havn (efter C. Dankwerts Ord i hans Landbeskrivelse over Hertugdømmerne Slesvig og Holsteen) saa forstoppet af Mudder, og tildeels udtørret, at Skibene maae nu ligge for Anker i Egnen af det ødelagte Slot Glambek. Af dette gamle Slot, som fordom var Landets eeneste Fæstning, og tillige bedækkede Havnen, ere endnu nogle Kiendetegn tilovers; det laae omtrent en Fierdingvei fra Staden. I denne Stad er en Kirke med tre Præster, nemlig en Pastor eller Sognepræst, som tillige er Kirkeprovst paa Femern, dernæst en Arkidiakonus og en Diakonus. Stadens Magistrat er en Borgemester, fire Raadsforvandre og en Sekretair. Staden har med Landskabet Femern sit eget Konsistorium, som holdes i den Anklagedes Kirkesogn. Under dette Konsistorium hører fire Sognekirker, hvorved staaer ni Præster. I denne Ret præsiderer Amtmanden og Provsten, og Provsten fører Protokollen. Dertil kommer i Konsistorialsager, der vedkommer Staden Burg, som Bisidder, Borgemesteren, de tre Sognepræster paa Landet, de to øvrige Præster i Staden, og to Raadsforvandre. Men naar Konsistorialsager forefalde i Øster-, Nørre-, Sønder- og Vestersogne paa Øen Femern, hvilke vel med Staden Burg have tilsammen ikkun fire Kirker, saa ere de tre Sognepræster, Kæmmereren, Kapellanen og to Dommere i Sognet Assessorer.

Til Landskabet Femeren høre følgende Landsbyesogne.

1) **Bandelsdorfsogn**, hvis Navn af nogle skrives Bannesdorf, eller Norderkirke, som har en Pastor og en Kompastor. Fra dette Sogn er Overfart til Lolland, hvor man med en Færge seiler over.

2) **Landkirchenlsgn**, eller den mellemste Kirke, som har en Pastor og en Diakonus. Udi dette Sogn er en Færge, som oversætter Folk til Grotenbrod, en Landsbye i Wagrien eller Holstein. Vandet herimellem fra den femerske til den Holsteenske Strandkant er halvanden Fierdingvei bredt. Udi dette Sogn ligger den Landsbye Renkendorf, som er den folkerigeste Landsbye paa Femern.

3) **Petersborgsogn eller Vesterkirke**, som har en Pastor og en Diakonus. I dette Sogn ligget Denschendorf, som er den allerstørste Landsbye paa Femern. Til dette Sogn hører den lille Flügge, hvorpaa ligger tre Huse.

Kilde: Nicolay Jonge,
Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.
Kiøbenhavn 1777
Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store
Helligieststrædet No. 150

Side 939 – 942.

Foregående afsnit: Om det Landskab og den Øe Femern.

X. Om Hertugens til Augustenborg hans Distrikt, Grevskabet Reventlau, og de øvrige adelige Distrikter, eller de Kirkesogne, hvori Hertugen til Augustenborg, Grevskabet Reventlau, det adelige Frøkenkloster til Slesvig, og de adelige Godser have Patronatret.

I Om Hertugens til Augustenborg hans Distrikt.

Man har allerede forhen Pag. 929 anført en historisk Efterretning om Hertugens til Slesvig og Holsteen hans Sønderborgske Linie, hvortil man derfor vil have den gunstige Læser henviist, og ikkun her igientager dette deraf, at Hertug Alexander til Sønderborg døde Aar 1627. Af hans Sønner ere blevne stiftede fem nye Linier, af hvilke tre ere uddøde, og altsaa ikkun endnu to linier deraf tilovers, nemlig den Augustenborgiske og den Bekkiste.

Stifteren for den augustenborgiske Linie er Hertug Ærnst Günther, Hertug Alexanders tredie Prinz. som er fød Aar 1609 den 14 Oktober, og døde Aar 1689 den 18. Januarii. Han købte Aar 1651 af Kong Friderik den Tredie det Fogderie Stavensbüll af 19 Plouge til Sibløe og Stavensbüll i Kiettingsogn paa Øen Als, som hørte til Amtet Svabstedt, lod derpaa nedlegge den landsbye Stavensbüll, og byggede i dets Sted det nuværende Slot Augustenborg, som han kaldte med det Navn efter sin Gemalinde Augusta. Hertug Ærnst Günther var Gouverneur paa Als, og bragte ogsaa det adelige Gods Rumohrsgaard og den paa de Tider til Gammelgaard hørende Landsbye Brobe til sit Huus og Familie. Hans Søn Hertug Friderik Vilhelm var fød Aar 1668 den 18. November, døde Aar 1714 den 3. Junii, og efterlod sin Søn Hertug Kristian August, som var fød Aar 1696 den 4. August, og døde Aar 1754 den 28. Januarii. Hertug Kristian August efterlod sig to Prinzer, nemlig 1) den nuværende Hertug Friderik Kristian, fød Aar 1721 den 6. April, kongelig dansk General af

Infanteriet, og Ridder af Elephantordenen, hvis første Prinz af samme Navn er fød den 28. September Aar 1764; dernæst den anden Prinz, Karl Æmil, fød Aar 1764 den 28. September; og den tredje Prinz, Kristian August, fød Aar 1768 den 9. Julii: 2) Prinz Æmil August, fød Aar 1722 den 3. August, ligeledes dansk General af Infanteriet, og Ridder af Elephantordenen. Hertug Kristian August fik af Kong Kristian den Siette i Danmark Aar 1730 den 30. December det Gods Gammelgaard, tilligemed Gundstrup; og Aar 1745 fik han de Godser Rönhof og Langenvorwerk paa livstid til Eie og Brug. De Sidste tog Kong Friderik den Femte til sig igien efter Hertug Kristian Augusts Død, men overlod den 26. Martii Aar 1754 til Hertug Friderik Kristian Gammelgaard, tilligemed Gundstrup, paa livstid til Eie og Brug. Hertug Friderik Kristian bekom ogsaa for sig og sine mandlige livsarvinger, og efter deres Afgang hans Hr. Broder Prinz Æmil August og hans mandlige Efterkommere, i Følge et med Kong Friderik den Femte sluttet Forliig Aar 1756 den 13. Februarii, Gammelgaard tilligemed Gundstrup, som et adeligt Gods, hvilket blev fuldkommen adskilt fra Amtet Sønderborg ved en Eiendoms Foræring. Dernæst aftraadde Hertug Friderik Kristian og ommeldte hans Hr. Broder deres Arveret paa de plöhnske og glücksburgiske lehnbare Lande til Kong Friderik den Femte; hvorimod høistbemeldte Konge overlod til det augustenburgiske Huus og. dets mandlige Efterkommere, ved en den 24. September udstædt Overladelseskontrakt, Slottet Sønderborg og de fire Godser, Rönhof, Langenvorwerk, Maybüllgaard og Kekenitzgaard, hvorfra blot blev undtaget den forhen paa Rekenitz liggende Koppel, Rekenitzhøy, som hidtil henhørende til det sidste Gods, med adelige Friheder og Rettigheder; hvorom før er meldt.

Hertugen af Augustenborg besidder nu i den søndre Deel paa Øen Als følgende adelige Godser, nemlig: 1) Rönhof; 2) Langenvorwerk; 3) Maybüllgaard; 4) Rekeniszgaard; 5) Gammelgaard; 6) Gundstrup, som fordum har hørt til Gammelgaard; 7) Augustenborg; 8) Rumohrsgaard eller Rumohrshof; og 9) Ævelgunde, hvilket sidste har fordum været et Stykke af Rumohrsgaard. Disse Godser udgiøre tilsammen et Strøg Land, som fra Sydost til Nordost er omtrent halvanden Miil, og fra Sydost til Nordvest en god Miil

stort. Hvad som forhen ved Amtet Sønderborg er sagt om den Øes Als Frugtbarhed i Almindelighed, maae ogsaa siges i Særdeleshed om dette Strøg Land.

Foruden disse Godser tilhører Hertugen til Augustenborg paa Hertugdømmets faste Land disse adelige Godser, nemlig: 1) Gravenstein, med sine Pagtgaarde Gravenstein og Fischbeck i Atzbüllsoqn; 2) Kieding i Feldstedtsogn; 3) Auenbüllgaard i Ulderupsogn paa Sundewitt; 4) Kielstrup i Holebüllsogn; og 5) Ahrup i Enstedtsogn, hvis Jorder ere vel forskiellige af Godhed, men dog mestendeels frugtbare. Alle disse Godser blive anførte siden blandt de adelige Godser.

Hertugen har tre Slotte, som ere Augustenborg, Sønderborg og Gravenstein. Det ordentlige hertugelige Residenzslot Augustenborg, som ligger tre Fierdingvei fra Staden Sønderborg paa Øen Als i Kiettingsogn, har en behagelig Situation; det er vel ikke opført af Brandmuur, men er dog stort, beqvemt og af temmelig Anseelse. Paa Slottet er et Kirkekapel, hvori hver Søn- og Helligdag holdes Gudstieneste. Haugen ved Slottet er meget yndig og behagelig, og bag ved samme er i en stærk begroet og tyk Skov to lange, brede og skiønne Spadseregange. Lige for Slottet ligger en Flek eller stor Bye, som er beboet af de hertugelige Hofbetientere og andre Folk.

Det Slot Sønderborg ligger ved den sydlige Side af Staden Sønderborg, ret ved Indgangen i Havnen, og er en temmelig stor og stærk, mestendeels fiirkantet opført Bygning. I forrige Tider var det befæstet efter gammeldags Maade med Runddeler. Aar 1755 blev den sydostlige Runddeel af dette Slot nedbrudt. Udi den mellemste Deel af denne forud værende Runddeel har Kong Kristian den Anden siddet fangen i sexten og et halvt Aar, fra Aar 1532 til 1549. Den sydvestlige Runddeel blev nedbrudt Aar 1768; og der er nu kun en eeneste Runddeel tilbage ved den nordvestlige Side. Kong Friderik den Fierde har sat Slottet, da det var meget forfaldet, i en god Stand; og Kong Friderik den Femte har ligeledes Aar 1754, 1757 og 17-8 ladet giøre vigtige Forbedringer derpaa. Dette Slot har et ziirligt Kirkekapel, hvori sees den hertugelige Augustenborgiske Begravelse; men dog holdes ingen Gudstieneste i samme Kapel for nuværende Tid.

Det Slot Gravenstein ligger paa det adelige Gods Gravenstein i Atzbüllsogn; det har en overmaade lystig og behagelig Egn, og ligger ved en fiskerig Søe i den vestlige Grændse af Sundewitt. Den fordum værende store og prægtige Hovedbygning af dette Slot, som indeholdt en Mængde anseelige, ziirlige og velindrettede Gemakker, afbrændte den 4. Februarii Aar 1557; dog blev det ved Siden værende skønne Kirkekapel og andre Sidebygninger ufortæret og uskadt af Ilden. Udi Kapellet, som er bygt efter Model af Jesuiterkirken til Antwerpen, holder den Flek eller store Bye Gravenstein sin offentlige Gudstieneste. Denne store Bye Gravenstein ligger ikke langt fra Slottet i en lige Gade. Slottet har, tilligemed det adelige Gods Gravenstein, fordum tilhørt den grevelige Ahlefeldiske Familie, og Slottet er af nye fra Grunden af opbyggt af den fordum værende Groskanzler, Grev Friderik von Ahlefeldt. Ikke langt fra Slottet ved Strandkanten findes skøn Trippeljord, som i Godhed ikke giver den Kölniske og Engelske noget efter. Det adelige Gods Gammelgaard har fordum havt et Slot, som har været et Enkesæde for Enkehertuginde af det hertugelige Huus Sønderborg, men er nu for længe siden forfaldet og afbrudt. Hertugen til Augustenborg har Patronatret over otte Kirker, af hvilke de syv ligge paa Øen Als; men den ottende, nemlig Atzbüllkirke ligger i Sundewitt. Udi Kirkesager staae bemeldte syv Kirker under Overopsyn af Biskoppen i Fyhn, og udgiør Sønderherreds Provstie. De have derfor en dansk Provst, som Præsterne i Herredet udvælge imellem sig med deres Biskop. Enhver af disse otte Kirker have een Præst; tilsammen otte Præster.

Hertugen har blandt sine Betientere to Overinspektører over alle sine Godser, nemlig een over Godserne paa det faste Land, og een paa Als; de ere egentlig Oppebørselsbetientere, og Overferster tillige. Han har og to Huusfogeder, af hvilke den Ene er tillige Tingskriver paa det faste Land; dernæst. to andre Herredsfogeder, af hvilke den Ene er sat over de Godser Rönhof, Langenvorwerk, Maybüllgaard og Kekeniszgaard; men den Anden over de Godser Gammelgaard, Gundstrup, Augustenborg, Rumohrsgaard og Evelgunde; saa og en Tingskriver paa de alsinske Godser.

Hertugen tilhører Underretten i borgerlige og Retten i piinlige Rettergangssager, som forefalde paa hans ovenmeldte Godser; og han

lader dem forvalte ved sine Betientere og sine Retter. Derimod tilegner Hertugen til Glücksborg sig Rettens Forvaltning i borgerlige og piinlige Sager over dem, som boe paa Godset Auenbüllqaard, og lader samme forvalte ved sin Herredsfoged og sit Ting i Rübel; ligesom Konsistorialsager afgjøres ved Konsistorialretten til Glücksborg.

Kirkesognene i det augustenburgiske Distrikt ere disse følgende:

1) **Ulkebüllsogn**, hvori ligge de Gaarde Rönhof og Langenvorwerk. Patronatret til Kirken hører til Rönhof.

2) **Hörup- eller Høirupsogn**. I dette Sogn ligger den Gaard Maybüllgaard. Ved den Landsbye Miang ligger den fiskerige Søe Miangdam; og ved Höruphav er en Overfart eller et Færgested, hvor man tager over Vandet, der her er en Fierdingvei breedt, over til, Kekenitz. Til Hörupkirke har Langenvorwerkgaard Patronatret.

3) **Tandsletsogn**. Over denne Kirke og; Adzerballigkirke har det Gods Gammelgaard Patronatret.

4) **Lysabbelsogn**, som ogsaa kaldes Lichtappelsogn. I dette Sogn ligger det Gods Kekenitzgaard, som har Patronatret til Kirken. Af bemeldte Sogn har det Stiftsfogderie Lysabbel sit Navn, som henhører under det slesvigske Domkapitels andet Distrikt, og af hvilket ni Husen og fem Kathen ligge her. Sognet, indeholder ogsaa de Landsbyer Wibye, Fielbye og; Skaubye, hvilke høre til det Gods Neuenhof, som er en Deel af Amtet Sønderborg. Fra dette Sogn gaaer fra Mummark en Overfart over Østersøen til den Landsbye Sæbye paa Als. Denne Overfart her med Færgen er to Mile lang.

5) **Adzerballigsogn**, hvis Sognepræst er tillige Hertugens af Sønderborgs Hofpræst. I dette Sogn ligger det Bierg Hügelbjerg, som er 160 Favne høit.

6) **Kettingsogn**. I dette Sogn ligger de Gaarde Augustenborg, Gammelgaard og Gundstrup, saavel som og det Slot Augustenborg samt den Flek eller støre Bye Augustenborg. Patronatret tilhører Rumohrshof.

7) **Nuttmark- eller Nuttmarksogn**, hvori ligger de augustenburgske Gaarde Rumohrshof og Ævelgunde, saavel som og det fordum værende kongelige, men Aar 1766 stykviis adskilte og under Amtet Nordburg henhørende. Gods Friderichshof. Udi dette Sogn er en Overfart eller et Færgested fra Als over Søen til Fyhn til den Landsbye Brüthen, som ligger ikke langt fra Faaborgkiøbstad i Fyhn.

8) **Azbüllsogn.** Den østlige Deel af dette Sogn og Azbüllkirke ligger i Landet Sundewitt, Præsten ved Atzbüllkirke forretter tillige Gudstienesten i Kapellet til Gravenstein.

Om Grevskabet Reventlau.

Det Grevskab Reventlau ligger i Sundewitt, i de Kirkesogne Satrup og Düppel, og udgjorde det forudm værende Lehngods Sandberg. Hertug Alexander til Sønderborg bekom det, i Kraft af hans Faders Testamente Aar 1621; og det forblev ved Amtet Sønderborg indtil Aar 1667, da Hertug Kristian Adolphs Kreditorer bleve ved Dom henviiste til dette Gods. Kong Kristian den Femte indløsede derpaa Godset, og solgte det med alt hvad dertil hørte, med Strandrettighed, Patronatret over Düppelkirke, Over- og Underjagt, og med al borgerlig og piinlig Jurisdiktion, under det Navn Reventlau, ved et Kiøbebrev af 25. Junii Aar 1673, til Grev Konrad til Reventlau, med de Vilkaar, at Kontribution af 51 $\frac{5}{6}$ Plouge af dette Gods skulde alle Tider til rette Tid, paa samme Fod som andre adelige Godser, indrettes og afleveres i den kongelige Krigskasse i Hertugdømmerne; derimod skulde Hovmarken og Kåthner være befriet fra Kontribution; saavel som, at det skulde forblive med adelige Egenskaber og Friheder hos hans mandlige Efterkommere, og efter deres Død hos hans qvindelige Efterkommere; dog maatte det ikke af dem enten bortsælges eller pantsættes, men naar de vare fuldkommen uddøde, skulde det igien falde tilbage til Kongen og hans arvelige Efterkommere; og skulde den sidste Eieres Enke, naar der maatte være nogen, beholde Indkomsterne deraf sin livstid. Aar 1681 den 3. December ophøiede Kong Kristian den Femte dette Gods til et dansk Lehngrevskab, ved en til sit Rentekammer udstædt Befaling; forsikrede saadant ved et nyt Dokument af 3. Oktober Aar 1685, og derved tillagde det alle de Rettigheder og Privilegier, som de danske Grevskaber have; og føiede dette dertil, at, i Stedet for de danske. Grevskaber have ellers 300 Tønder Hartkorn frie for alle Paalæg, saa skulde dette Grevskab besidde 21 $\frac{5}{6}$ Plouge frie, og ikkun af de øvrige 30 Plouge betale Kontribution, som de øvrige adelige Godser i Hertugdømmet.

Grev Reventlau. lader dette Grevskab, hvis Gaard heder Sandberg, forvalte ved en Inspektør. Den Gaard Sandberg ligger i Satrupsogn, og er der indlemmet. Greven har Patronatret over

Düppelkirke, som har een Præst. Dette Düppelsogn ligger ved den østlige Side af Landet Sundevitt. Fra dette Sogn er en kort Overfart over Søen til Staden Sønderborg paa Øen Als.

Om de øvrige adelige Distrikter.

Man tæller i Hertugdømmet Slesvig een adelig Kirke, som henhører under Frøkenklosteret i Slesvig, og femten andre; tilsammen sexten adelige Kirker, foruden de allerede anførte otte augustenborgske Kirker, og den Reventlause Kirke Düppel. som ogsaa henhører til de adelige Distrikter. Udi Dänischwald ere Besidderne af nogle adelige Godser Patroner over de deri liggende tre Kirker.

a) Om Dänischwald.

Dänischwald eller Dæniskvold er et Land, som ligger imellem Eckernförder og Kielerhavn. Det grændser mod Vesten til Borbysogn og Sehestedsogn, mod Norden og mod Østen til Østersøen, men mod Sønden til Levensaae og Eyderstrømmen. Ved disse to Floder, og ved en gammel Grøvt som er Landskiel, der er blevet trukket fra Flemhüdersøe indtil Levensaae eller Løvensaae, bliver dette land skilt fra Hertugdømmet Slesvig. Dänischwald beregnes fra Vesten til Østen at være halvtredie tydske Miil lang, og fra Sønden til Norden halvanden Miil breed. Dette land er efter sit Navn dansk, men Indvaanerne betiene sig dog allene af det tydske og især det nedersachsiske Sprog. I fordum Tid bestod dette land af lutter Skov; men nu ere Skovene Paa mange Steder udryddede, og Jorden er bleven giort skikket til Agerdyrkning. Jorden er overmaade meget frugtbar og behagelig, og paa Bekke feiler det ei heller i dette land; saa at man kan sætte det i Ligning med Angeln og Schwanzen. Naar man undtager den Fæstning Frideriksort, saa hører det hele land til de adelige Godser. De Kirkesogne som ligge i dette land, og hvis Antal af Mennesker man beregner at være 6000, ere tre.

Frideriksort, en liden Fæstning, beliggende i Dänischwald ved Kielerfiord, en Miil fra Kiel. Denne Fæstning lod Kong Kristian den Fierde Aar 1632 anlægge under Navn af Kristianspriis; men Aar 1648 blev den nedreven, og de dertil købte adelige Godser, som havde givet Anledning til Fæstningens Opbyggelse, bleve bortsolgte Men Kong Friderik den Tredie lod den paa

nye Aar 1663 opbygge, og kaldte den efter sit Navn. Den har stedse forandret sit Navn efter den regierende Konges Navn; thi naar den regierende Konge heed Kristian, saa kaldte man den Kristianspriis men naar Kongen heed Friderik, saa kaldte man den Frideriksort. Men siden Kong Friderik den Femtes Tid har den bestandig ført det Navn Frideriksort, og fører dette Navn nu allene. Ellers har denne lille Fæstning en Tidlang givet Anledning til stor Stridighed imellem det kongelige danske og fyrstelige gottorfske Huus. Tøihuset, Provianthuset, Kommendantens Boliger, den strax derved opbygte Kirke, Barakkerne for Besætningen og nogle Marketenterhuse, udgjorde næsten alle Bygninger derinde i Fæstningen. Ved den her værende Kirke er ikkun een Præst. Ikke langt fra denne Fæstning, ved Bülkhoved, tilfægtede den danske Viceadmiral Kristian Karl von Gabel den 24. April Aar 1715 med sin Esquadre af 8 Orlogsskibe og 2 Fregatter, en anseelig Seier over den svenske Schoutbynacht, Grev Wachtmester, da den, hele svenske Esquadre af 6 Orlogsskibe og 2 Fregatter blev erobret. (Om samme Viktoria kan læses i Viceadmiral Jost Juuls Levnet, Pag. 232 til 241).

Landsbykirkesognene i Dänischwald ere disse:

- 1) **Dänischhagensogn.** Til denne Kirke har det adelige Gods Bülk Patronatret. Den yderste Pynt af dette Sogn, som ligger ud til Østersøen, kaldes Bülk- eller Bölkerhoved, hvor forommeldte svenske Schoutbynacht satte sin Esquadre fast, da den i Slaget af bekomne Grundskud ikke kunde længere flyde, men maatte give sig til Fange.
- 2) **Krusendorfsogn,** hvis Kirke er nye opbyggt Aar 1737. Det adelige Gods Nör, som ligger indlemmet i Sognet, har Patronatret til Kirken.
- 3) **Gettorssogn** er det allerfolkerigeste Sogn af alle adelige Kirkesogne udi Hertugdømmet Slesvig; Kirken har to Præster, en Pastor og en Diakonus. Eierne af de Godser Deutschlindow og Konigsförde ere Patroner for Kirken. Det Kirkesogn Sehestedt ligger imellem Borbye-, Gettorf- og Bünstorfsogne, og grændser mod Sonden til Eyderstrømmen, mod Vesten og Nordvest til Wittensøe. Det adelige Gods Sehestedt har Patronatret til denne Kirke.

b) Om det Land Schwanzen.

Det Land Schwantsen eller Schwanzen ligger imellem Østersøen, Staden Eckernförde og Sliestrømmen. Fra Sydvest til Nordost

er Landet halvtredie Miil langt, og fra Nordvest til Sydost er det halvanden Miil breedt. Dette Land er en overmaade skøn og folkerig Egn, der er af samme Godhed og Beskaffenhed som Landet Angeln Hvorudover man kan sige om Schwanzen, det samme, som forhen ved Amtet Flensborg er sagt om det land Angelns Frugtbarhed og Behagelighed. Kongen har her ingen Landsbyer; men Landet hører til lutter adelige Godser, siden Hertug Kristian Albrecht til Gottorf forærede de tvende ham tilhørende Steder, Ellenberg og Loitmark, til sin Geheimeraad, og siden kongelig Vicestadtholder, Joakim von Ahlefeldt Aar 1689. Schwanzen indeholder en Deel af Borbye- og Koselsogne, og desuden følgende fire Kirkesogne, nemlig:

1) **Riesebyesogn**, som ogsaa kaldes Nordbyesogn. I dette Sogn ligger de tre adelige Godser Saxtorf, Stubbe og Büstorf, hvilke have Patronatret til Kirken.

2) **Siesebyesogn**, beliggende ved Sliestrømmen. Til denne Kirke har det Gods Bienebek Patronatret. ..

3) **Wabssogn**, hvis Kirkepatron er Eieren af det Gods Ludvigsburg.

4) **Schwanzsogn**. Dette Sogn er over een Miil langt og næsten ogsaa een Miil breedt. I dette Sogn ligge syv adelige Godser, nemlig: Gerebye; Grünholz; Ølpensch; Dampe; Loitmark; Schönhagen og Dörpt; hvis Eiere ere Kirkepatroner.

Det Kirkesogn **Rahlbye**, beliggende een Miil nordlig fra Staden Slesvig i Angeln. Det adelige Frøkenkloster til Slesvig har Patronatret til denne Kirke, som er en Filial eller Annexkirke til Moldenitkirke i Amtet Gottorf. Patronatret til denne Kirke fik Grev Niklas til Holsteen, ved at tuske sig den til af Biskop Johan til Slesvig i Aaret 1385; og i samme Aar forærede den til det adelige Frøkenkloster til Slesvig, til dets bedre Underholdning.

Det Kirkesogn **Boren** ligger i Angeln to Mile fra Slesvig ved Sliestrømmen i en skøn Egn. Det adelige Gods Lindow ved Sliestrømmen, hvilket for at stille det fra det i Dänischwald liggende adelige Gods af samme Navn, kaldes Dänischlindow, har Patronatret til denne Kirke.

Det Kirkesogn **Kappel**, beliggende tre Mile fra Slesvig, hvis Kirkepatron er Besidderen af det Gods Rost. Udi dette Sogn ligger

Kappel, en temmelig stor og nærsom Flæk, beliggende ved Sliestrømmen, har skøn Seilads og Søefart. Udi Sliestrømmen fra Arnis lige til Sliemundingen, i et Strøg af to Miles Længde, ere Sildegarn, hvori fanges de beste Sild i dette Land i den allerstørste Mængde, hvilke af denne Flæks eller store Byes Navn kaldes. Kappellersild; ligeledes nogle smaa Sild, kaldet Sprit. Begge disse Slags holsteenske Sild, som siden røges, føres vidt omkring for at sælges. Saavel denne. Bye Kappel, som, og den øvrige Deel af dette Kirkesogn, hører til det adelige Gods Röst.

Det Kirkesogn **Gelting eller Geltingen**, beliggende fire Mile fra Slesvig og Flensborg udi Angeln ved Østersøen. Kirken har to Præster, en Pastor og en Diakonus. Det adelige Gods Gelting har. Patronatret til denne Kirke.

Det Kirkesogn **Kliplef**, beliggende to Mile nordlig fra Flensborg, indbefatter den fiskerige Seegaardsøe, som er en halv Miil lang. Denne Kirke har i fordem Tid havt to Præster, af hvilke den første Pastor tillige forrettede Gudstienesten i Quarskirke; men Aar 1704 blev der gjort en Forandring deri, og hver Kirke af disse to bekom sin egen Præst for sig selv. I dette Sogn ligger det adelige Gods Seegaard, hvis Eier er Patron til denne Kirke.

Det Kirkesogn **Quars**, beliggende nær ved forommeldte Sogn mod Østen. Denne Kirke var tilforn Annexkirke til Kliplef kirke; men Aar 1704 blev den skilt derfra, fik sin egen Præst, og et Pastorathuus opbyggt til Præstebolig. Det adelige Stamhuus Laygaard har Patronatret til denne Kirke.

Det Kirkesogn **Gram**, beliggende een Miil østen fra Staden. Ribe. Dette Sogn hører i Kirkesager under det danske Provstie Gram. Udi dette Sogn ligger det kongelige Vorwerk eller Forpagtningsgaard Gielstoft, som hører til Amtet Hadersleben. Eieren af det adelige Gods Gram har Patronatret til Gramkirke, kalder Præst dertil, hvis Kaldsbrev af Kongen konfirmeres og udstædes fra det danske Kanzellie.

Det Kirkesogn **Fohl**, hvis Grændser strækker sig vestlig paa en halv Miil nær. Staden Ribe. Det ligger nordlig næst ved Gramsogn, og hører i Kirkesager med Kirkerne i Frøs- og Kalslundherred under en dansk Provst. Eieren af det adelige Gods Gram er Patron for denne Kirke; han kalder ogsaa Præst dertil, hvis Kaldsbrev konfirmeres af Kongen, og, udstædes fra det danske Kanzellie.

Kilde: Nicolay Jonge,
Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.
Kiøbenhavn 1777
Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store
Helliggieststrædet No. 150

Side 942 - 951